TOPLUMSAL
TARİH

OCAK 2002

TOPLUMSAL TARİH

ISSN: 1300-7025
112565 2002/01

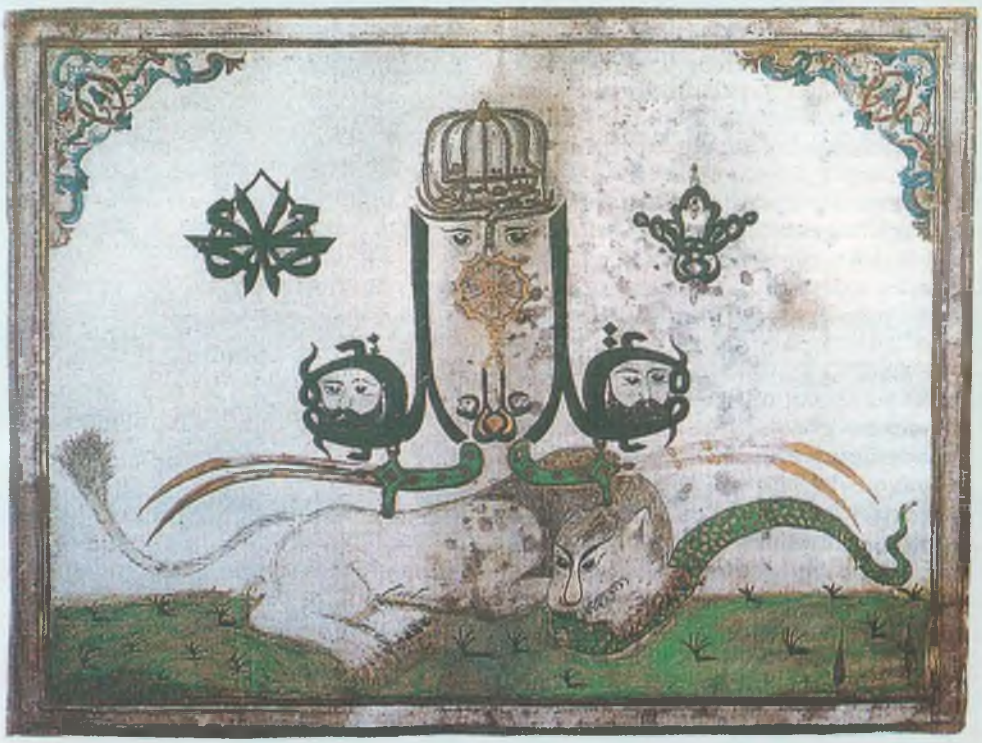

TAŞİLİK
TASI

ha
nuroğlu ile
leşi

ktaşiler ve
içeriler

liya Çelebi'de
navut Bektaşiliği

rtuluş
vaşı'nda
ktaşiler

Sarı Saltık'ın Kimliği ve Tarihsel Rolü

Bektaşi Giyim Kuşamı

Büyük İskender ve İskendernameler

www.abonet.net

1 aydan 12 aya kadar değişen dergi aboneliği...

Üstelik ücretsiz, adrese teslim.

Yalnız internetten değil telefonla da sipariş verebilirsiniz. Tel: 0212 210 01 10

TOPLUMSAL

TARİH

Aboneliği için;

0212 210 0 110

Perpa Ticaret Merkezi 11. Kat B Blok No:1752 Okmeydanı/İstanbul

www.abonet.net abonet@abonet.net Faks: 0212 222 27 10

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Geçen sayımızda duyurduğumuz gibi üniversiteli gençler arasında bu yıl ikincisini gerçekleştirdiğimiz Gençler Tarih Yazıyor yarışması sonuçlandı ve dereceye girenler ödüllerini 21 Aralık'ta Tarih Vakfı'nın Eminönü'ndeki Bilgi Belge Merkezi'nde düzenlenen bir törenle aldılar. Sıcak bir atmosferde geçen ödül töreninin ayrıntılarını 65. sayfamızda bulacaksınız. Yarışmada dereceye giren gençlerin çalışmalarına geçen yıl olduğu gibi dergimizde sırasıyla yer vereceğiz. Yazıların yayımına önümüzdeki şubat sayımızda yarışma birincisi Servet Yanatma'nın İTÜ TV ile ilgili çalışması ile başlayacağız. Gençler Tarih Yazıyor yarışmasının bu yıl düzenleyeceğimiz üçüncüsüne ilişkin takvim ve koşulları da gerekli ön hazırlıkları en kısa sürede tamamlayarak bir an önce ilan etmek niyetindeyiz. Bir yandan sponsor arayışını sürdürürken, diğer yandan geçtiğimiz yıl olduğu gibi yarışmanın her aşamasında, her türlü gönüllü destek ve katkıya ihtiyacı olduğunu özellikle vurgulamak isteriz. Yarışmanın gerçek anlamda gelenekselleşmesi ve sadece tarih bölümlerinden değil her bölümden üniversite öğrencisinin her yıl kitlesel bir katılımla paylaştıkları ortak bir heyecan dalgasına dönüşmesi en büyük dileğimiz.

Yeni yılın bu ilk sayısında kapsamlı bir dosya ile karşınıza çıkıyoruz. Tarih Vakfı Yurt Yayınları arasında çıkan *Demiryolundan Petrole Chester Projesi* kitabıyla tanıdığımız Bilmez Bülent Can arkadaşımızın üstlendiği editörlük görevini başarıyla yerine getirdiği Bektaşilik dosyasının, tüm okurlarımızın ilgisini çekerken, içerdiği bir dizi önemli katkı ile canlı bir tartışmaya zemin oluşturacağını umuyoruz. Gerçekten de B. Bülent Can'ın dosya sunuşunda (s. 6) tek tek özetlediği yazıların her biri önemli sorun, dolayısıyla tartışma alanlarına işaret ediyor. Anadolu kökenli bu tarikatın gerek oluşum ve yayılım, gerekse devlet ve çeşitli toplum kesimleriyle ilişkilerinin zaman içindeki gelişimi bakımından tarihçilere çetrefil problemler sunduğu biliniyor. "Kitaba" (hukuka, şeriata...) uygun olanla fiilen olup biten arasındaki mesafe bir kez daha bütün ağırlığıyla kendini hissettiriyor. Üstelik bu durumda yüzyılların birikimi olan sempati ya da antipati katmanlarıyla, inançlara değgin önyargılarla, içerden ve dışardan üretilmiş efsaneleriyle, bu efsanelerdeki "alıntı"larla ve elbette bütün bu tabakaları kesen iktidar ilişkileriyle iyice karmaşıklaşan bir sorunlar yumağı, tarihçilere uzunca süre meydan okumaya devam edecek gibi görünüyor.

Bu türden kapsamlı dosyaları, özel dosya editörlerinin katkısıyla önümüzdeki dönemde sürdürmek niyetindeyiz. 8 Mart vesilesiyle her mart sayımızda olduğu gibi kadın tarihi, İttihat Terakki, arkeoloji araştırmalarının Türkiye'deki sorunları ve Kıbrıs, önümüzdeki sayıların muhtemel dosya konuları arasında yer alıyor.

Bu sayıdaki dosya dışı yazılarımıza gelince: Zeki Arıkan Magosa'da düzenlenen Evliya Çelebi sempozyumunu özetlerken, Yavuz Selim Karakışla II. Abdülhamit döneminde Yozgat'ta "ele geçen" iki muzır evrakla ilgili tutanağı arşivden aktarıyor. Oğuz Tekin ise Büyük İskender'in ölümüne dek süren doğu seferiyle ilgili tarihi verileri özellikle Anadolu'ya ilişkin olanları daha genişçe tutarak özetledikten sonra, neredeyse 1000 yıl sonra bu büyük tarihi şahsiyetin ortaçağ İslam dünyasında farklı bir kimlikle efsaneleştirilmesini ele alıyor.

Emel Seyhan'ın yüz yıl önceki *İkdam*'dan derleyip yeni harflere aktardığı havadisler yine meraklılarını tatmin edecek tat ve kıvamda. Tarih Vakfı'ndan Haberler bülteni her ay olduğu gibi dergimizi tamamlıyor.

Tüm okurlarımızın yeni yılını sağlık ve mutluluk temennisiyle kutlarken, yeni bir sayıda buluşma dileğimizi yineliyoruz.

Bektaşiliğin sembolleri: Şer yılanını boğan Hz. Ali ve kılıcı zülfikâr, teslim taşı, on iki dilimli taç ve aynalı tarzda yazılmış Muhammed ve Ali.

Aylık Dergi
Ocak 2002 Sayı: 97 Cilt: 17

Tarih Vakfı adına Sahibi ve Sorumlu Yazışleri Müdürü
Orhan Silier

Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu

Yayın Kurulu
Ayşen Anadol, Hülya Balcı, Edhem Eldem, Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Oğuz Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay

Yayın Koordinatörü Yardımcısı
Mustafa Yolaç
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Ali Çakmak
Reklam
İnci Tepeci
Yapım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
İletişim Adresi
Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No. 57
Nişantaşı 80200 İstanbul
(212) 233 21 61 233 21 66 233 21 70
(212) 234 32 90 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abonelik İşleri
Abonet
Tel: (212) 210 01 10
Faks: (212) 222 27 10
e-mail: abonet@abonet.net
www.abonet.net
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 12.500.000 TL.
Bir yıllık (yurtiçi): 25.000.000 TL.
Cilt Satışı
Bir cilt: 18.000.000.-TL.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay **4**

Emel Seyhan'ın İkdâm*'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere aktardığı gazete havadisleri.*

Bektaşilik Dosyasını Sunarken... **6**

Dosya editörü ***Bilmez Bülent Can****'ın sunuşu.*

Reha Çamuroğlu ile Söyleşi **7**

Yeniçeriler, Bektaşiler ve Modernleşme Süreci

Mete Tunçay *ve* ***Bilmez Bülent Can*** *son yıllarda birbiri peşi sıra yayımladığı tarihi romanlarıyla ses getiren Reha Çamuroğlu ile Bektaşilik-Yeniçerilik ilişkisini modernleşme bağlamında tartışıyor.*

Nüfuz Mücadeleleri, Yapı Sorunları ve Yeniçerilerin Sorunlu Rolleri: **17**

Bektaşilerin 1826 Öncesi Tarihine Bir Katkı

Suraiya Faroqhi *Osmanlı arşiv kaynaklarına dayanarak bu alandaki belirsizlik ve sorunların boyutlarına dikkat çekiyor.*

Balkanların İslamlaşması Sürecinde Sarı Saltık'ın Yeri ve Bazı Problemler **25**

Sarı Saltık'ın Kimliği ve Tarihsel Rolü

Ahmet Yaşar Ocak *bu yarı efsanevi kişiliğin kimliği ve faaliyetleri konusuna ışık tutuyor.*

Bektaşi Babasının Giyim Kuşamı **31**

Necdet Sakaoğlu *Nur Baba Tekkesi'nin Şeyhi Nuri Baba'nın resminden hareketle bizi Bektaşi giyim kuşamı konusunda aydınlatıyor.*

Tarihyazımında Kaynak Olarak *Seyahatname* **32**

Evliya Çelebi'de Arnavut Bektaşiliği

Bilmez Bülent Can *Bektaşiliğin bugün de çok, güçlü olduğu Arnavutluk(ta yayılmasına ilişkin* Seyahatname*'deki ipuçlarını ve bunların tarihçilerce değerlendirilmesini tartışıyor.*

Hülya Küçük ile Doktora Çalışması Üzerine Söyleşi **42**

Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler

Hülya Küçük bu tartışmalı konudaki çalışmalarını özetliyor.

Veliyyeddin Efendi'nin Beyannamesi 46
Hülya Küçük Anadolu Bektaşi-Alevilerini Milli Mücadele'de Ankara'ya destek olmaya çağıran beyannameyi aktarıyor.

Bektaşi Edebiyatından İki Örnek 48
Mustafa Şahin bir cönkten iki Bektaşi şiirini aktarıyor.

Bektaşilikle İlgili Seçilmiş Türkçe Kitaplar 49
Kısa bir bibliyografya denemesi.

Sıhhat-ı Beden ve Seyahat-ı Tam 52
Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu
Zeki Arıkan kasım ayında Magosa'da yapılan sempozyumu özetliyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE (34) 54
Yozgat'ta Halka Dağıtılan "Evrak-ı Muzırra" (1893)
Yavuz Selim Karakışla istibdat döneminde dağıtılan iki "muzır" bildiriyle ilgili tutanağı aktarıyor.

Eskiçağ'dan Ortaçağ İslam Dünyasına Miras 56
Büyük İskender
Oğuz Tekin tarihi kaynaklardan İslam edebiyatındaki İskendernamelere kadar Büyük İskender'in izini sürüyor.

Gençler Tarih Yazıyor Yarışması Ödül Töreni 65

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 67

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay (Ocak 1902)

Hazırlayan: EMEL SEYHAN

Pera Palas'ta Balo

Evvel gece Pera Palas otelinde "Dam Dizraliyet" ve "Fraternite İzrailiyet" cemiyet-i hayriyeleri tarafından gayet mükellef bir balo verilmiştir. Gece alafranga saat dokuz buçuk raddelerinde medûvvîn [davetliler] Pera Palas salonuna gelerek cemiyet azası tarafından gayet mültefitâne kabul edilmişlerdir. Saat on raddelerinde güzel bir mızıka takımı icra-yı ahenk eylediği halde raksa başlanılmıştır. Balonun programı iki kısma tefrik edildiği cihetle nısfü'l-leylden [gece yarısından] sonra saat ikiye kadar birinci kısım devam etmiştir. Vals, polka, kadril oyunları oynanmıştır.

Balo bir hastahane inşası için tertip edildiğinden Dersaadet İspanyol ve Alman Musevi muteberanının ekserisi ile Avusturya konsolosu ve Avusturya muteberanı hazır bulunmuşlardır. Babıâli hukuk müşaviri atıfetlu Hakkı Beyefendi hazretleri ile Doktor saadetlu İlyas Paşa hazretleri dahi mezkûr baloda bulunmuşlardır.

Balo maskeli ve maskesiz idi. En güzel maskeyi haiz olanlardan üç kişiye mükâfat verilmesi mukarrer idi. Yüzlerce kadın ve erkek heyet-i mümeyyizenin [seçici kurul] mükâfatına mazhar olmak ümidiyle rengârenk kostüm ve serpuşlarla baloya gelmişlerdir.

Bu üç mükâfatın her vech-i âti kimselere itası takarrür etmiştir: Evvela birinci mükâfatı Matmazel Viktorya Alacem kazanmıştır. Matmazel Viktorya elinde badiye-nişîn [çölde oturan] bir çoban kızının yalnız hayalinde tasavvur edeceği müzehheb [altınla bezeli] bir baston olduğu ve arkasında ipi çekildikçe meler bir kuzu bulunduğu halde Pera Palas salonuna arz-ı vücud etmiş idi. Birinci mükâfat tütün ve saire konulmak üzere müzeyyen bir sehpa idi.

İkinci mükâfat Matmazel Valensi'ye verilmiştir. Matmazel Valensi kanatlı bir kuş kıyafetine girmiş ve eline de Avusturya bayrağını almış idi. Mükâfat olarak kendisine gayet kıymetli bir yüz yastığı verilmiştir. Üçüncü mükâfatı alan Matmazel Klemoon'dur. Klemoon'un maskesi de pek mahirane idi. İbtida kostüm Japon biçiminde idi. Sonra başında kollarında tamamen Japonların istimal ettikleri gibi bir takım tokalar ve bilezikler bulunmakta idi. Heyet-i mümeyyize Matmazel Klemoon'u pek ziyade takdir etmiş ve kendisine Japonkâri bir yüz yastığı ihda eylemiştir.

Bu üç mükâfatı kazananlardan maada daha birçok maskeliler dahi bulunmakta ve birer suretle calib-i nazar-ı dikkat olmakta idi. Fakat mükâfat alanlar ez-her cihet diğerlerine faik [üstün] idi.

Balonun ikinci kısmı nısfü'l-leylden iki saat sonra başlamış ve sabaha kadar devam etmiştir.

[20 Ocak 1902]

***İkdâm*, Her gün neşr olunur. Siyasî ve İlmî gazetedir.**

Karı Oynatmak Fazahatı

Memalik-i Şahane'de ve bilhassa Anadolu vilayatında memleketin harici olan bahçelerde ve muhtefi [gizli] mahallerde karı oynatmak âdet-i mezmûmesi [ayıp âdeti] cari olduğu ve bu yüzden bazen pek feci cinayetler vukua gelmiş bulunduğu malumdur. Bu âdet-i müstekrehenin [iğrenç âdetin] gerek ahlak-i umumiyeye iras eylediği fesat ve gerek asayiş ve inzibat nokta-i nazarından müstelzim olduğu mezâhir [sakıncalar] dolayısıyla suret-i katiyede ortadan kaldırılması memurin-i hükümet-i seniyyece nazar-ı itinaya alınmış ise de şimdiye kadar bu bâbda ittihaz olunan tedabir bazı mevani [engeller] sebebiyle kâr-ger-i tesir [etkili] olamıyordu. Mesela bu fazayihe [kötülüklere] cüretyâb olan [yeltenen] eşhas memûrîn-i hükümetçe derdest olunduğunda mehâkim-i nizamiyece haklarında cereyan eden muamelat-ı kanuniye kesb-i katiyet edinceye kadar birçok müddetin mürûr etmesinden ve fiilin zaman-ı tatbik ve icrası arasındaki fasılanın uzamasından naşi bu mücâzâttan [cezalandırmalardan] matlûb olan [beklenen] ibret sâirlerine karşı semere-bahş olmamakta ve bilakis tenbihat-ı hükümete muhalefet suretiyle tertip olunan mücâzât-ı tekdiriyenin hafifliği emsaline mucib olarak bu gibi efâl ve kabayihin [kabahatlerin] tekerrürüne sebebiyet vermekte idi. Çünkü ceza kanunname-i hümâyûnunda kadın oynatmak için bir ceza tertip olunmamış olduğundan eğer esna-yı vakada darp, cerh ve katl gibi vukuat zuhur etmemişse buna mütecâsir olan erkekler için yalnız tenbihat-ı hükümete muhalif hareket edenlere mahsus ve hikmet-i idare ve asayişle kabil-i tevfik olmayacak derecede hafif bir ceza tertibiyle iktifa edilmekte ve kadınlar ise büsbütün cezasız kalmakta idi.

Bir de ahali-i mahalliye tarafından kaldırılmakta olan kadınların ekserisi gerçi âlûfte gürûhundan ise de bazen henüz bu gibi âdât-ı kabîheye alışmamış ve hatta zatü'z-zevc [evli] olan kadınların dahi bi'l-iğfâl kaçırılarak köy ve kasabaları haricinde sâlifü'z-zikr ahvâl-i mekrûhaya ictisar edildiği dahi kesîrü'l-vukudur ki bunların harekât-ı mezmûmeleri meydana çıktıkça nice vukuat-ı fecia tahaddüs etmektedir.

İşte gerek ahlak-ı umumiyece ve gerek inzibat ve asayişçe envâ-i mefâsid ve mehâziri mucib olan bu âdet-i mezmûmenin ortadan kaldırılması için tedâbir-i müessire ittihazı lüzûmu

Konya vilayet-i celilesince nazar-ı dikkate alınarak bu bâbda 76 tarihinde zabıta nizamnamesine zeyl olmak üzere tamimen tebliğ buyurulan emr-i sâminin mevki-i icraya vaz'ı merci-i âidinden istizân edilmiş ve sâlifü'z-zikr emr-i sâminin mevki-i icraya konulmasında bir beis olmayıp bilakis muhassenatı mucib olacağı için adliyece cereyan eden müzakere neticesinde tahakkuk eylemiş olduğundan ber mucib-i istizan efal-i mezkûreye ictisâr edenlerin derhal hikmet-i idare ve asayişe muvâfık bir surette duçar-ı mücazat edilmelerini ve bu suretle bu âdet-i kabîhanın peyderpey meydandan kalkmasını temin edecek olan sâlifü'z-zikr emr-i saminin her tarafta mevki-i tatbike vaz'ı merci-i âlîsince karargîr olmuş ve icap edenlere tebligat-ı lazime icra kılınmıştır.

Mezkûr emr-i sami icabınca bu ahval-i mezmûmeye ictisar edecek olan erkekler üç haftadan altı aya kadar ve bu esnada darp, cerh ve katl gibi vukuat zuhur edecek olursa daha ziyade cezaya duçar edilecek ve kadınlardan âlûfte gürûhuna mensup olanlar hakkında usûl-i müttehaze kemâl-i şiddetle tatbik olunmakla beraber su-i şöhret eshabından olanlar bir haftadan nihayet bir mâha kadar hapsedilerek bu müddetin hitamında aileleri tarafından tesahup edilirlerse onlara teslim ve tesahüp edilmediği takdirde tevkif olunacaklardır.

[23 Ocak 1902]

Kumar Lu'biyatının Men'i

Kumar lu'biyatı birçok hanümanların mahvına sebebiyet verdiği mesmû'-ı âlî-i cenâb-ı pâdişâhî olması üzerine Dersaadet, Beyoğlu ve Üsküdar cihetinde bulunan kumarhanelerin hemen kapatılarak kahvehane ve gazinolarda ve sair mahallerde dahi oyun kâğıtlarıyla veya suver-i ahar ile kumar oynatılmasına asla müsaade kılınmaması hususuna irade-i isabet-âde-i hazret-i pâdişâhî şeref-sünûh ve sudûr buyurulduğundan evvelki gece memurîn-i zabıta tarafından Beyoğlu cihetindeki gazino ve kahvehaneler birer birer gezilerek kumar oyunları men olunması ve oyun kâğıtları toplattırılmış olduğu maa'l-mesâr haber alınmıştır.

[24 Ocak 1902]

Dişçi ve Sünnetçi

Sirkeci'de Mariça Oteli karşısında 21 numaralı Asmalı Apartmanı'nda icra-yı sanat etmekte olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane mezunlarından refetlu Hacı Süleyman Efendi hissi iptal ederek hiç ağrı hissettirmeksizin diş çıkarır. Altın, gümüş ve platin ile ehven surette diş doldurur. Damaksız, telsiz yeni dişler imal eder. Kauçuktan mamul bir takım diş dört lira-yı Osmani'dir. Bu takım dişler iki maha kadar kullanılmaz ise parası iade olunur. İhtira-gerdesi olan, diş makinesi, sünnet makinesi, saç makinelerini bilemeye mahsus olan çarh-gezlik ihtirâgerdesi olup Avrupa'dan gelen fonograf diyaframlarından üç dört derece daha ziyade sada veren diyaframlar satılır.

[18 Ocak 1902]

Vukuat-ı Zabıta

Kasımpaşa'da Debbağhane Meydanı'nda Kalaycı Ahmet evvelki gece Galata'da Arkadi Sokağı'nda Prozek Umumhanesi'ne gider. Biraz oturup kapıdan çıkacağı sırada Uşak Avram üzerine hücum ederek içinde on ingiliz lirasıyla iki mecidiye ve bir çeyrek bulunan çantasını aşırır. Ahmet zabıtaya müracaat ederek Avram'ı derdest ettirir. Üzeri taharri olunduğu zaman hiçbir şey zuhur etmez. Dün sabah mezkûr sokaktan geçmekte olan sütçü Vangel siyah bir çanta bulur ve içinde dahi üç tamam beş yarım ingiliz lirasıyla iki mecidiye çıkar. Bu çantanın Ahmet'in çantası olduğu anlaşılır.

[12 Ocak 1902]

Yortu

Bugün Rum ve Ermenilerin ilka-yı salib fi'l-mâ yevm-i mahsusları olmak hasebiyle Rum kiliselerinden bazılarının heyet-i ruhaniyesi tarafından mevâki-i müteaddide âdet olduğu veçh üzere resm-i mezkûr icra edilecektir.

Ermenilerin milad-ı İsa yortuları dahi bugüne müsadif olduğundan Ermeni patrikhanesi kilisesinde rütbetlu patrik efendi hazretleri tarafından ayin-i ruhani icra edilecektir.

[19 Ocak 1902]

Cinayet

Fatih civarında Haydar Mahallesi'nde müsteciren sakin Hammal Yusuf evvelki akşam saat oniki raddelerinde evde oturmakta iken zevcesi Fatma ile aralarında münazaa zuhur eder. Bu esnada Yusuf hiddetine mani olmayarak bıçak ile zevcesinin üzerine hücum edip göğsünden ve sağ bacağından ve daha iki mahallinden ağır surette cerh ile firar eder. Gürültüyü işiten komşular zabıtaya haber verirler. Memurîn mezkûr haneye girdiklerinde Fatma'nın mecrûhen yatıp inlemekte olduğunu görmüşlerdir. Kimin tarafın vurulduğu sual olundukta "zevcim Yusuf ile kavga ettim, beni vurup kaçtı" demiştir. Mezbûrenin mahall-i mezkûrda tedavi-i ibtidaisi icra edilerek aldığı yaralardan ikisi ziyadece ağır olduğundan bir sedyeye vazedilerek Haseki Nisa Hastanesi'ne gönderilmiştir. Firari Yusuf dahi gece geç vakit Fatih'te derdest edilip polis merkezine götürülerek isticvab edildikte fail cerhi itiraf edip "benim sözümü tutmayıp daima bana karşı durduğu için pek ziyade hiddetlenerek vurdum" demiştir.

[16 Ocak 1902]

Nev-icad Havagazı Fitilleri

Avrupa'nın nev-icad havagazı âlât ve edevâtıyla fitillerinin İzmir'de umum acentası olan meşhur tüccarlardan Jak Emirze'nin İstanbul acentalığını deruhde etmiş olan mumaileyh Hacı Süleyman Efendi'nin Apartmanı'nda iki mâhdan ziyade dayanan ve gözlere hiç zarar vermemek üzere emsâline nazaran daha ziyade ziyâ veren havagazı fitilleri ikişer kuruşa satılıyor. Havagazına mahsus her nevi âlât ve edevâtın ehven surette celbi için sipariş dahi kabul olunur.

[18 Ocak 1902]

Bektaşilik Dosyasını Sunarken...

Bilmez Bülent Can
Dosya Editörü

Bektaşiliğin tarihiyle ilgili araştırma yapmak isteyen biri, Bektaşilik ve Bektaşilerle ilgili yayınların son yıllarda artmış olmasından yola çıkarak, yayımlanmış kitaplar ve makaleler sayesinde bu işi kolayca gerçekleştireceğini düşünebilir. Ancak başladıktan kısa bir zaman sonra, birbirlerini tekrarlayan, içinde çelişkili bilgiler barındıran ve küfür ya da propaganda amacı taşıyan sayısız popüler eserle karşı karşıya olduğunu görecektir. Bektaşilik tarihiyle ilgili bu dosyayı hazırlama sürecinde, bir şeyi daha gördüm: Bu alanda yapılan akademik-bilimsel çalışmaların bilinmemesinin nedeni, sadece bunların yayımlanmamış olması değil; bu alanda çalışan birilerini bulmak da genelde çok kolay olmuyor. Üstelik yapılan çalışmaların çoğu tarihbilimsel olmaktan çok antropolojik, sosyolojik ya da teolojik alanlardadır. Bu özel dosyayla sözünü ettiğim eksikliğin giderilmesinin öngörülmesi düşünülemez bile, ancak bu konuda küçük bir katkı olması dileğimdir.

Burada yer alan iki söyleşiden biri, son yıllarda yayımladığı romanlarla gündeme gelen, ancak Bektaşilik tarihiyle ilgili kaynakları farklı okuma denemeleri ve özgün tezleriyle yıllardan beri tanınan Reha Çamuroğlu ile gerçekleştirildi. Çamuroğlu'nun "Vaka-i Şerriye" adını verdiği yeniçeriliğin 1826'da kaldırılması olayı, öncesi ve sonrasıyla konuşulurken, Bektaşiler ve yeniçeriler arasındaki ilişkiler ile modernleşme sürecinde Bektaşilik konusu tartışılan ana konular oldu. Üç kişinin katıldığı bu söyleşi, bir "muhabbet" tadındaydı doğrusu. Bu tadın yazıya yansımış olmasını diliyorum.

Bu alanın tartışmasız en önde gelen isimlerinden biri olan Suraiya Faroqhi'nin, yine tarih boyunca yeniçeriler ve Bektaşilik arasındaki ilişkileri ele alan çalışmasının burada yer bulması, bir kıvanç kaynağıdır. Bu konuda yıllarca çalışmış olan Faroqhi'nin makalesinde yazdıklarıyla bize, bugüne kadar bildiklerimizin birincil kaynaklar tarafından ne kadar az desteklendiğini göstermesi çarpıcıdır doğrusu.

Alanın önde gelen bir diğer ismi Ahmet Yaşar Ocak ise Balkanlar'da Bektaşiliğin erken tarihinde anahtar rol oynamış olan Sarı Saltık hakkındaki bir yazısı ile bu dosyaya katkıda bulundu. Hakkında az şey bilinmeyen, ancak mevcut bilgilerin dağınık olduğu anlaşılan Sarı Saltık hakkında böyle toparlayıcı bir çalışma, konuya ilgi duyanlar için ideal bir başlangıç oluşturuyor.

Akademik çalışmalarda ihmal edilen Bektaşilerin tarihiyle ilgili konulardan biri, Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler ile Kemalistler arasındaki ilişkilerdir. Geçtiğimiz yıl bu konuda doktorasını tamamladığını bildiğimiz Hülya Küçük ile elektronik posta aracılığıyla kitap çalışması ve konusu üzerine bir "söyleşi" (daha doğrusu bir "yazışı") gerçekleştirdik.

Bu dosyada yer alan kendi yazım ise Arnavut Bektaşiliği konulu çalışmalarım sırasında karşılaştığım bir sorunla ilgili: XVII. yüzyılda birkaç defa Arnavutluk'u ziyaret ettiği bilinen Evliya Çelebi'nin yazdıklarının, farklı yazarlar tarafından farklı okunması ve kullanılması sorunu.

Bir Bektaşi babasının fotoğrafından yola çıkarak bazı Bektaşi sembolleri hakkında bilgi veren Necdet Sakaoğlu'nun yazısı ve Mustafa Şahin'in iki Bektaşi gülbangını tanıttığı yazısı bu dosyayı daha da zenginleştirdi.

Ayrıca bu dosyaya eklenen ve Türkçe kitaplardan bir "seçme"den oluşan bibliyografyanın, bu konuda araştırma yapmak isteyeceklerin ilk anda ulaşabilecekleri kaynakları sunduğunu sanıyorum.

"Hacı Bektaş-ı Veli", yön. T. Fikret Uçak, 1967.

Yayın yönetmenliği zamanında benden bu dosyanın hazırlanmasını isteyen ve yardımlarını esirgemeyen Osman Köker, bu dosyanın "fikir babası"dır. Hazırlık sürecinde, özellikle Mete Tunçay ve Şevki Koca'nın paha biçilmez yardımları oldu. Ayrıca sevgili Suat'ın katkısı, bu dosyanın bir sayı daha gecikmesini engelledi.

Katkıda bulunan ve yardımlarını esirgemeyen herkese teşekkürler.

REHA ÇAMUROĞLU İLE SÖYLEŞİ

Yeniçeriler, Bektaşiler ve Modernleşme Süreci

METE TUNÇAY
BİLMEZ BÜLENT CAN

Bilmez Bülent Can (BBC)- Söyleşi konumuzun sınırlarını belirlemekle başlayalım. Osmanlı tarihinin belli bir dönemine baktığımızda, aynı modernleşme sürecinde Bektaşiler, yeniçeriler ve modernleşmeci Osmanlı yönetimi çıkıyor karşımıza. Yaşanmakta olan bu modernleşme sürecinde, Yeniçeri Ocağının ortadan kaldırıldığını ve Bektaşiliğin bir süre için yasaklandığını biliyoruz. Bu süreçte rol oynayan aktörler olarak, Bektaşiler ve yeniçerilerin yanı sıra, ulema ve diğer tarikatları da unutmamak gerekiyor. Ayrıca zamanla sarayın etrafında oluşan modernist bürokrasinin ve tekrar güçlenecek olan Bektaşilerin yeni aktörler olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında bu sürece katıldığını biliyoruz. Reha'nın bu konuda yazdıklarından yola çıkarak, bu "çokbilinmeyenli denklem"i konuşmadan önce, Yeniçeri Ocağının kapatıldığı 1826 yılına kadarki tarihi tartışalım isterseniz.

Reha Çamuroğlu

Benim bu konudaki ilk sorum, Bektaşiler ile yeniçerilerin ilk olarak bir araya gelmesi ve kaynaşmasıyla ilgili: Ne zaman başladı bu ve hangi oranda gerçekleşti? Çünkü Suraiya Faroqhi'nin *Toplumsal Tarih*'in bu sayısında yayımlanacak yazısında, bu konudaki bilgilerin sözlü geleneğe dayandığı, aslında arşiv çalışmalarına dayanarak, yeniçerilerin ne kadar Bektaşi olduğunun, hatta Yeniçeri Ağası, Padişah ve Hacıbektaş'ta oturan Dedebaba arasındaki ilişkinin bile ortaya çıkarılamadığı söyleniyor. Hacıbektaş'taki Pirevi'ne ve tekkelere atama yetkisi konusu, yani periferideki bir tekkenin başına gelecek dervişin atanma işinin ne kadar Dedebaba tarafından yapıldığı, saray veya bölgesel grupların ne kadar etkili olduğu gibi konular kesin olarak bilinmiyor.

BEKTAŞİLİK-YENİÇERİLİK İLİŞKİSİ

Mete Tunçay (MT)- Reha'nın *Vaka-i Şerriye* kitabındaki tezlerinden biri, belki de en önemlisi, Bektaşilik-yeniçerilik ilişkisinin başlangıçtan beri olamayacağı. Şunu her zaman merak etmişimdir: Eğer bütün Kapıkulu askeri yeniçeri Bektaşi idiyse, Yavuz Selim nasıl olup da Çaldıran'da Şah İsmail'e karşı savaşabildi? Orada senin tezin şu: Bu, sonradan icat edilmiş bir gelenek olmalı; yoksa Hacı Bektaş-ı Veli'nin bu ocağı takdis etmesi, bu konudaki gülbankların falan çıkması daha sonraki bir tarihte olmalı, buna bir tarih verebiliyor musun?

Reha Çamuroğlu (RÇ)- 16. yüzyılın ikinci yarısı ve sonları diye düşünüyorum. Çaldıran sahrasına Osmanlı ordusu yerleşirken Osmanlı savaş divanında bir tartışma geçiyor. Hoca Sadeddin bunu ayrıntılı veriyor *Tacü't-tevarih*'te. Tartışma şu: Orduyu dinlendirip mi hücuma geçelim, hemen mi hücuma geçelim? Aynı şey bu sırada karşı tarafta, İsmail'in ordusunda da var. Osmanlı savaş divanında eğilim, "dinlendirelim; onlar saldırırlarsa saldırsın, ama biz dinlenmeden, dinlen-

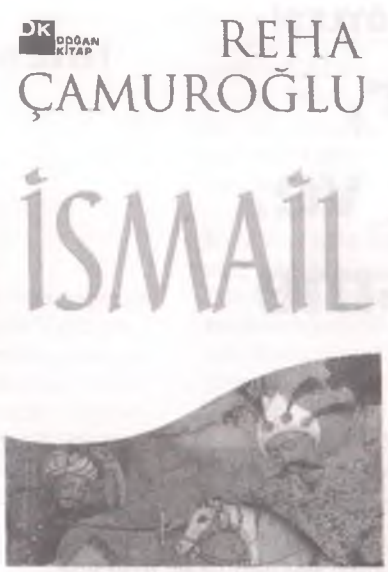

dirmeden saldırmayalım!" şeklinde. Şu anda adını unuttuğum, kâtip düzeyinde bir görevli söz alıyor, "hemen saldırmalıyız!" diyor. "Niçin hemen saldırmalıyız?" diye soruyor Yavuz buna. Diyor ki, "Rumeli'den gelen akıncılar, bunların laflarına pek meyyal; bu lafları duymadan hemen saldıralım." Onlar Bektaşi, yani Malkoçoğlu ailesi, Evrenosoğulları, Rumeli'den gelen akıncılar...

MT- Yeniçeri değil ama.

RÇ- Değil, bu önemli: "Yeniçeriler" demiyor, savaşa erken girişmek gerektiğinin gerekçesi olarak.

MT- O halde birinci tespitimiz: Yeniçeri Ocağının kurulmasında Hacı Bektaş-ı Veli'nin iştiraki, başından itibaren bu Bektaşi gülbanklarının kullanılmış olduğu doğru değil. Bu bir "invention of tradition" olarak, ancak 16. yüzyılın ikinci yarısında, Kanuni döneminde ortaya çıkmış bir şeydir, diyor Reha.

RÇ- Gelenekte şu bile var: Yeniçeri, "yeni asker"den gelmez, "yen çeri"nden gelir! Hacı Bektaş "yen"inden çıkarmıştır onları. Keramet göstermiştir. Şifahi gelenekte bu vardır.

BBC- Bu hem Bektaşi geleneğinde var (mesela Turgut Koca'nın yeniçerilerle ilgili kitabında anlattığı bu), hem de yeniçerilerin kendi geleneğinde var.

RÇ- Tabi, bence yeniçeriler kendilerini, en azından uzun yüzyıllar boyunca bir lonca olarak gördüler. Yani onların yaptıkları, icra ettikleri, bir meslek. Tabii ki "meslek" bugünkü "profession" anlamında değil, çünkü kunduracı da başka türlü bakıyordu mesleğine o yüzyıllarda. Yaptıkları bir meslekti ve bir mesleğin ve bir loncanın "nur"suz ve "pir"siz olması düşünülemezdi. Her loncanın bir pir geleneği var.

MT- Mesela Hz. İsa hekimler loncasının piridir, Hz. Muhammed tüccarlar loncasının piridir. Onun gibi, bu askeri loncanın da piri Hacı Bektaş-ı Veli'dir?

RÇ- Bir şekilde belli güçler dengesine uygun, belki yeniçerilerin kendi kabul ettikleri, kendi meyyal oldukları, belki de belli bir dönem devletin tavsiyesiyle yönlendirildikleri bir "pir" olabilir Hacı Bektaş. Ama mehter pirsiz ve nursuzdur, yani mehterin piri yoktur. Bir meslektir mehterlik, ama mehterliğin piri yoktur; çünkü müzik konusundaki hadisler onlara bir pir vermeye engeldir. Onların pirsiz kalması istenmiştir, çünkü sırf savaş için müzik kullanılması nispeten ehven görülmüştür.

BBC- Bu "iç içe geçiş" olayı 16. yüzyılda bir anda mı oluyor? Mesela Kalender Çelebi örneğini veriyorsun kitabında: Resmen heteredoks bir ayaklanma söz konusu ve yeniçeriler tarafından bastırılıyor. 1550'lere kadar kesinlikle zaten bu süreç başlamamış diyelim ve bu yüzyılın ikinci yarısında başlatalım, ama bir anda olup bitmediğine göre, bunun ne zaman tamamlandığıyla ilgili olarak yaklaşık bir tarih verebilir miyiz? Gerçekten sarayın yeniçerileri artık Bektaşi olarak tanımlamaya başladığı yaklaşık bir tarih var mı, yoksa hiç tamamlanmıyor mu bu süreç?

RÇ- Tamamlanmasa Bektaşi tarikatını niye yasaklasın 1826'da?! Ayrıca bütün dönem boyunca ulemanın söylemi, yeniçerilerin "Bektaşiler gibi" olduğu, Bektaşi yeniçerilerin kâfir olduğu düşüncesi üzerine oturuyor. Ocağın önde gelen ağaları ("bıyığını balta kesmez ağaları" deniyor) "Dudman-i Bektaşiyan" adıyla anılıyor.

Yeniçeriler kapıkulu sipahileriyle dövüştükleri zaman, 1644 ya da 1648'de, (tam tarihini şu anda hatırlamıyorum) Sultan Ahmet Meydanı'nda kapıkulu sipahilerini kırarlar. Yok ederler neredeyse. O zaman iki heterodoks tarikatın birbirine düşman kesildiğini görüyoruz: Bektaşiler ile Melamiler... Çünkü sipahiler Melamilere, heterodoks bir tarikata bağlıdır. Artık 17. yüzyılın ilk yarısında kesin bir şekilde yeniçerilerin Bektaşilere ve Bektaşilerin yeniçerilere ait olduğu görülmektedir.

ULEMA MODERNLEŞMEYE ENGEL MİDİR?

MT- İkinci bir konu olarak, devşirme hikâyesini merak

ediyorum. Devşirme ne zaman delindi? Bana öyle geliyor ki devşirme sistemi yavaş yavaş gevşedi ve ocağın kaldırılmasına kadar devam etti aslında.

RÇ- Şunu söylemek mümkün gibi geliyor bana: Devşirme sistemi hiç delinmedi! 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, turna katarlarının (çocukları toplayıp getirmelerine "turna katarı" deniyor) durduğunu görüyoruz.

MT- Ama 19. yüzyılda hâlâ devşirme var.

RÇ- Bunlar daha çok Enderun'a alınıyor. [Reşat Ekrem] Koçu çok güzel anlatır ya hani, elini ayağını beğenir, "Aman ne güzel oğlan!" der ve alır saraya. Onlar saraydan çıktıkları vakit ocağa kaydedilmezler, kazan defterine yazılmazlar. Yeniçeri değildir onlar, kapıkuludurlar.

MT- Dönüş 17. yüzyıl mı diyorsun?

RÇ- Evet, çünkü ondan sonra zaten yeniçerilerin çocuklarının yazılmasıyla, loncalardan insanların yazılmasıyla başa çıkamaz hale geliyorlar. Mesela Bektaşi tarikatının sözlü geleneğinde bu çok net konu. Turgut Baba diye bir Arnavut Bektaşi vardı, dört sene önce hakka yürüdü. Beş kuşak Bektaşi'ydi kendisi. İşte Sütlüce'de dokuma loncasıyla Bektaşilerin ilişkisini anlatırdı. Topkapı'da demircilerle Bektaşilerin ilişkisini, Yedikule'de dericilerle Bektaşilerin ilişkisini. Bektaşiler bir dolayım teşkil ediyor ve yeniçeri çocukları ve loncalardan ocağa kaydolmak isteyenler zaten inanılmaz bir fazla yaratıyorlar. Dışardan devşirmeye ilişkin o dönemde bir iz görmedim.

MT- O halde ikinci tespitin, bu yeniçeri ocağına devşirme adam da aşağı yukarı aynı dönemde sona ermiş.

RÇ- Evet, yeniçeriler bu dönemde artık evlenme hakkını ve meslek tutma hakkını elde ediyorlar.

MT- Yeniçeriler "kul oğlu" diye çocuklarını ocağa sokuyorlar, onlar gidip çeşitli loncalarda ticaret yapıyorlar, esnaflık yapıyorlar. Bir de aynı zamanda tersi oluyor: Loncalar adam vermeye başlıyor...

RÇ- Bunların çoğu, "taslakçı" denilenler, fahri yeniçeri. Yeniçeri ortalarının, diyelim 56. ortanın işaretini ("balta"deniyor ona) yaptırıyor dövme olarak koluna, ama o ortanın defterine kayıtlı değil.

Maaş almıyor, ulufe almıyor. Fakat o "orta" ona izin veriyor bunu yapması için. "Taslakçı kardeşimiz" veya "taslakçı yoldaşımız" diyor...

MT- Bir çeşit fahri üyelik gibi bir şey.

BBC- Yeniçeri olmamasına rağmen, bazı esnafa da yapıyorlar bunu değil mi? Bazıları yeniçeri, bazıları hiç değil, ama öyle bir işaret koyuyor "bizim korumamız altındadır!" gibi...

RÇ- O başka bir şey! Benim sözünü ettiğim, hem yeniçeri hem de esnaf, "halk" olanlar. Mesela II. Mahmut Topkapı Sarayı'nda şeyhleri topluyor 1826 olayından önce. Orda bir şeyhin itirazı oluyor yeniçerilerin yok edilmesine. Diyor ki "bunlar ahalinin çoğunluğudur", "ahalinin çoğunluğunu mu yok edeceksiniz?" diyor. Bu şekilde, esnafla bütünleşmeleri gibi bir durum var. Benim özellikle söylemek istediğim şuydu: Bizim tepeden inme modernleşme tarihimizin başında, iddia edilegeldiği gibi, ulema "engel" falan değil.

MT- O da modernleşmeyi destekliyor...

RÇ- Tabii! Aktif olarak. Ulema eğer sarayın yanında yer almasaydı, muhtemelen saray yok olacaktı, son ayaklanmada.

BBC- O zaman, tam da burada modernleşme sürecinde ortaya çıkan, çokbilinmeyenli denkleme geçebiliriz sanırım. Şimdi şunu anladık; yeniçeriler Bektaşileşiyorlar, ancak bir konu tam açık değil: Tarikatın kendisi nasıl bakıyor bu olaya? Çünkü yeniçeriler tarikatın içerisinde bazı değişikliklere

Reha Çamuroğlu

yol açmıyor mu? Diğer yandan, tespitlerin doğruysa, yani Patrona isyanında, daha sonra III. Selim'in öldürülmesi olayında, "ulema-yeniçeri işbirliği" iddiası tamamen yanlış mı?

RÇ- Yok değil!

BBC- Peki... Özellikle III. Selim olayında, bu isyan devletin modernleşme ve merkezileşme sürecine tepki olarak çıkmıyor mu ortaya? Bu anlamda da ulema, bu modernleşmeye tepki olarak, gerçekten yeniçeri ile birlikte o sürece karşı çıkmış olmuyor mu?

RÇ- Şimdi burada başka bir şey var. Birçok yeniçeri isyanında, son noktada ulemanın zorla, kılıç zoruyla yeni odalara, kışlaya getirildiğini görüyoruz. Ama özellikle *Son Yeniçeri*'de ben bir şeye dikkat çekmek istedim: 1826'da ve öncesinde, yeniçeriler giderek bizzat hanedanın kendisini hedef almaya başlıyorlar. Hanedan karşıtı laflar duyulmaya başlıyor. "Kırım hanını padişah yaparız!" gibi. Selim Giray'ı...

MT- Kırım hanları "yedek hanedan" olduğundan...

RÇ- Daha ilginci var: "Kon-

ya'daki Mevlevi Şeyhini padişah yaparız!" diyorlar...

MT- Yani Mevlevilere bu kadar sıcak mı bakıyorlar?

RÇ- Mesala, II. Mahmut'un Halet Efendisi vardır, Mevlevidir. Yeniçerilerle çok iyi ilişkisi vardır.

BBC- Peki Halet Efendi bu arada Rumeli'de Tepedelenli ile savaşırken de Bektaşi düşmanı olarak çıkmıyor mu karşımıza? Tepedelenli, o bölgede Bektaşiliğe dayanarak merkeze isyan eden biri. Nasıl yerine oturtuyoruz tüm bunları? Halet'in sarayla böyle bir yakınlığı var ve Tepedelenli de kendi bölgesinde Bektaşilere dayanarak saraya karşı...

RÇ- Şimdi bir şeyi görmek lazım: Rumeli zaten uzun yıllardır neredeyse özerk. Yani Rumeli, kafasına yatarsa uyguluyor fermanları zaten. Bosna hep öyle. Edirne yeniçeri ve Bektaşi cumhuriyeti neredeyse! Şehre Nizam-ı Cedid ordusunu sokmuyor. Silivri'den itibaren ayaklanmalar başlıyor.

MT- Zaten Reha, Erich Zürcher kitabında çok net söylüyor (çok basit bir şey, ama bizim göz ardı ettiğimiz bir şey): Osmanlı İmparatorluğu bir "pre-modern imparatorluk" olduğu için, "standart yönetim" diye bir şey yok 19. yüzyıla kadar. Birçok bela modernleşmeyle beraber standart yönetimin gelmesine...

RÇ- Bu nedenle "standart çıkarlar" diye de bir şey yok.

MT- Doğru.

RÇ- "Halet Efendi orada Tepedelenli'ye karşı çıkar, ama burada da bunlarla ittifak kurar!" anlamında bunu söyledim, çünkü böyle bir genel geçer çıkarlar bağlamında bakmıyorlar olaya. Güçler ayrı. İstanbul'da da ayrı bir durum var.

NİZAM-I CEDİD'E KİMLER KARŞI ÇIKTI?

BBC- İstanbul'da yeniçerilerin Nizam-ı Cedid'e karşı çıktıklarını ve bu nedenle isyan ettiklerini biliyoruz.

Yeniçeriler (soldan): kulluk neferi, yeniçeri, odabaşı ve kulluk bayraktarı.

RÇ- Yeniçerilerde böyle bir ayaklanma yoktur. Bir kere Nizam-ı Cedid'e yeniçerilerin baştan karşı çıktıkları bir tevatür. Kendileri asker veriyorlar, yoldaşlarını veriyorlar! İkinci bir nokta: İstanbul'a gelen Fransız zabitlerle yeniçerilerin Aksaray'daki yeni odalarda, en büyük kışlalarında birlikte yemek sofraları kurdukları, muhabbet sofraları kurup içki içmeleri ve Fransız kralcılarla Fransız cumhuriyetçiler kapışırken, müsademede Galata'daki (zannediyorum 56. ortadır Galata'nın güvenliğini sağlayan yeniçeri ortası) yeniçeri ortasının Fransız cumhuriyetçilerden yana tavır alması başka birtakım şeyleri getiriyor akla. Hiç de yalıtılmış bir dünyada yaşamıyorlar. Yeniçeri meyhaneleri, yeniçeri kahvehaneleri aynı zamanda Frenklerin de sık sık gidip geldiği yerler. Denizcileri, cumhuriyetçileri, kralcıları, tüccarı... *Son Yeniçeri*'de ben onun için bir beyanname olayına dikkat çektim. Padişahı bir bildiriyle uyarıyorlar. Altına da "Ocaklı" diye imza atıyorlar.

BBC- O tamamen kurgu mu?

RÇ- Tamamen kurgu değil. III. Selim için kurgu, ama I. Abdülhamit'e yapılmıştır bu. I. Abdülhamit'i beyanname ile uyarmışlar ve bunu İstanbul'un her tarafına dağıtmışlardır.

MT- "Beyanname" adıyla mı?

RÇ- "Beyanname" adıyla! Dolayısıyla böyle bir beyanname geleneği, "geleneği" diyemezsek de, "beyanname" diye bir olay girmiş. Bu tamamen Batılı bir şey. Çoğaltmışlar ve onu dağıtmışlar. Bu noktada ulema da başka bir yerden muhalefet yürütüyor. Birincisi, Kırım kaybedilince, çok büyük bir baskı yaratıyor: Müslüman toprağı kaybedilmiş! Müslümanlar orada acı çekiyor, zulme uğruyor.

MT- "Darü'l-harp" oldu artık Kırım, ama Müslümanlar var.

RÇ- Evet. İkincisi, "nedir bu yeni kıyafetler?!" sorusunu

soruyor ulema, Nizam-ı Cedid'e karşı. Üçüncüsü de tabii, belki de "kalem efendileri"nin ilk örneklerinden olan İrad-ı Cedid görevlileri yeni bir zengin sınıf yaratmaya başladılar. Sonra "Rusçuk Yaranı" falan oluyor ya bunlar. Yeni bir iktidar odağı ve zenginlik odağı. Ulemayla bunların arasında bir çatışma başlıyor. Önemli bir başka şey (*Son Yeniçeri*'de onu vurgulamaya çalıştım), III. Selim bir Mevlevi. Mevlana'yla Şems ilişkisini andırır bir ilişkisi var Şeyh Galip'le. Osmanlı padişahlarının bir tarikata intisap etmesi yeni bir olay değil, ama o biraz fazla ileri gidiyor (!) burada; besteler yapıyor falan... ve Şeyh Galip en yakın musahibi. Ulema, zannediyorum bundan da rahatsız oluyor, çünkü saray ricalinin bir tarikata kaptırılıyor olması da ciddi bir sorun ulema için.

KİM MODERNLEŞMEDEN YANA?

BBC- Aktörler konuluyor ortaya, bir de modernleşme diye bir süreç var. Kim bundan yana, kim buna karşı?

RÇ- Ulemanın kültürel, politik bir perspektifi yok elbette. Modernleşmeye karşı olmak gibi bir perspektifi yok, çünkü II. Mahmut yeniçerileri yok etmeye karar verdiğinde, önceden aldığı önlemlerden biri olarak, ulemaya vakıf ayrıcalıkları verdiğini, ulemanın ücretlerinde iyileştirmelere gittiğini, müderrislerin ücretlerinde iyileştirmelere gittiğini, sübyan mektepleri meselesini onların tekeline verecek şekilde yaygınlaştırdığını görüyoruz. Yeniçeriler var hâlâ, 1826 öncesi... II. Mahmut yeniçerileri yok etme kararı almadan, ulemayı yanına çekebilmek için çok sistemli bir ön hazırlık yapıyor. II. Mahmut'un burada temel amacı, para, hazinenin gücü ve sağlayacağı ayrılacaklar: Ücretlerdeki artışlar, vakıflara getirilecek ayrıcalıklar... Daha sonra Kemalist bürokrasi, Mahmut'u bu nedenle eleştiriyor: "Mahmut neredeyse Mustafa Kemal'in öncülü, ama gericilere karşı mücadelede radikal davranamamış!" gibi bir yaklaşım getiriyor.

1'den 81'e kadar yeniçeri ortalarının "alamet" denilen bayrakları.

BBC- II. Mahmut'un nasıl tahta geçirildiği biliniyor. 1826 eylemi için hazırlıklarını yapıyor, ulemayı yanına alıyor. Burada ulemanın tavrında bir kırılma oldu diyelim. Ondan önce, olup bitenlere karşı kaygıları, kuşkuları, tepkileri var. Dolayısıyla da yeniçerilerin isyanına destek var, ama 1826'ya kadar II. Mahmut'tan "hayır tasfiye edilmeyeceksiniz, bu modernite süreci içine katılacaksınız" sinyalleri alıyorlar. Bektaşiler ve yeniçeriler bu modernleşmeye karşı değil mi? Sanki onlar aslında rahatsız değilmiş gibi koyuyoruz burada. O zaman 1807-08 olayları nasıl meydana geldi?

RÇ- Hayır, ben bunu demiyorum ki. Ben açıkça şunu dedim: Mesele, "modernleşme" ya da "anti-modernleşme" değil. Mesele, bu modernleşmenin hangi güçler aracılığıyla ve nasıl yapılacağı.

BBC- Yeniçerilerin ve Bektaşilerin tavrı ne? Bu sürecin neresinde olmak istiyorlar?

RÇ- Son dönemlerde, 1826'ya kadar, yeniçerilerin yüzde 10-15'i savaşa gidiyor ama bunlar hâlâ Osmanlı ordusunun merkezini, bel kemiğini oluşturuyor ve hiç de öyle zannedildiği, ileri sürüldüğü gibi bir "bozgunlar silsilesi" yaşamıyorlar. Bu yüzde 10-15'lik kesim Batı'nın yeni silahlarıyla karşı karşıya ve bunlar varlıklarını, mesleklerinin devamını da hâlâ bunda buluyorlar. Mesela 1788'deki Şebeş savaşı açıkça gösteriyor ki yeniçeriler yeni savaş teknolojisine uyum sağlamışlar. Şu gözden kaçırılıyor:

"Osmanlı bozgunları" deniyor, ama 1788'le başlayan savaş serisinde, Şebeş sırasında Osmanlı ordusu kendisinin iki misli Avusturya ve Rus ordularıyla savaşıyor. İki ayrı cephede. Avusturya ordusunu, ordulardan birini, yeniyorlar. Hatta Kayzer'i az daha yakalayıp esir edecekler. Bu yıllar yeni top teknolojisinin çıktığı dönem. Kalibresi gelişmiş toplarla seri atış başlamış ve yeniçeriler döneminde Osmanlı'nın bunlara uyum sağladığını görüyoruz. 15-20 bin kişilik bir askeri gücü İstanbul'dan alıp Transilvanya'ya götürmek, talimsiz mümkün değil zaten. Dolayısıyla yeniçerilerin bu "eşkinci" denilen "seferi gücü" yok edilene kadar, askeri geleneğin çekirdeğini oluşturuyor ve bunlar Batı'daki değişimlerden ilk mutazarrır olanlar. İçinde bulundukları durumda, eskisi gibi devam edemeyeceklerine dair işaretleri almamaları mümkün değil! Bu nedenle diyorum ki ben, bunların, kendilerini eğitmeye gelen Fransız subaylarıyla falan hiç kötü ilişkileri yok.

BBC- O zaman sorun nedir? Yeniçeriler ve Bektaşiler açısından....

RÇ- Sorun şu: Saray var, ulema var ve esnaf loncaları ile yeniçeri var. Sorun, yaklaşmakta olan değişim sürecinde bu üç iktidar odağının ilişkilerinin nasıl yeniden yapılanacağı, kimin borazanını daha çok öttürebileceği...

BBC- Yeniçerileri 1809'da sokağa döken ne? Borazan diğerlerinin eline geçti diye mi korkuyorlardı?

RÇ- Tabii.

BBC- Bunun somut göstergeleri nedir? "Talim istemeyiz", "modern talim istemeyiz" gibi mesela.

RÇ- Çok somut şeylerden biri şudur: II. Mahmut, yeniçerileri Çarlık Rusya'sının askerleriyle bastırmakla tehdit eder. Aynı şekilde, yeniçerilerin yok edilmesi Avrupa basınında (Uzunçarşılı çok güzel şeyler yayınlamış onunla ilgili) sevinçle karşılanır.

BBC- Taner Timur'da da var bununla ilgili şeyler....

RÇ- Evet. En basiti, mesela gümrük imtiyazlarını yeniçeriler yok ediyorlar. Fiilen yok ediyorlar. Dolayısıyla ben "yeniçeriler modernleşme karşıtıydı, ulema yanlısıydı" demiyorum. Başka bir şey söylüyorum. Söylediğim şu: Bu sürüp giden mücadele, "modernizm karşıtlığı" ya da "taraftarlığı" mücadelesi değil! Bu, değişme sürecinin kimin iktidarında, kimin denetiminde olacağı ve kimin daha çok söz sahibi olacağı meselesiydi. Nasıl II. Mahmut yeniçerileri yok etmeyi göze aldıysa, yeniçeriler de hanedanı, hatta belki saltanatı yok etmeyi göze aldıklarının işaretlerini veriyorlar ve ulema da bundan çok korkuyor, çünkü ulema varlığını saraya borçlu... Meşayih korkmuyor, çünkü meşayih varlığını halka borçlu. Ulema çok korkuyor, çünkü varlığını saraya borçlu.

BBC- Söylediğin kadarıyla, teorisi ve ideolojisiyle (ne dersek diyelim artık) heterodoksi, en azından Bektaşi heterodoksisi modernleşmeyle gelecek olana daha yatkın. İçeriğine baktığında da böyle bir şey bekliyorsun teorik olarak. Bu durumda, bu saflaşmada niye yeniçerilerle ya da Bektaşilerle modernleşmeci saray karşı karşıya geliyor? Bu modernleşme sürecinde yeniçerilerle sarayın muhtemel müttefikler olması gerekmiyor muydu?

MODERNLEŞME VE İKTİDAR PAYLAŞIMI

RÇ- Bu senin dediğine "evet" ya da "hayır" demek için, modernizasyonun kendi başına bir problem olarak ortaya konması gerekir saray tarafından. Modernizasyon, bence saray için kendi başına ortaya konulan bir problem değil. Sarayı modernizasyona götüren süreç, iktidarını mutlaklaştırma süreci. Burada yeniçeriyi niye kabul etsin? Çünkü iktidarını mutlaklaşmasına en büyük engel o. Sarayın birinci düşmanı modernleşme karşıtları değil, iktidarını paylaşanlar.

MT- Reha'nın koyduğu perspektifte iktidarın, modernleşme belki bunu gerektiriyor diye önce merkezileşmesi, tek elde toplanması, çarın veya sultanın iktidarını kimseyle paylaşmadan kendisini güçlendirmesi söz konusu ki ondan sonra bir şey yapsın. Dolayısıyla modernleşme aslında merkezileşmeden geçiyor...

RÇ- 1800'lü yıllarda, III. Selim başlayken, İngiliz filosu Marmara'ya girdiğinde saray dehşete kapılır. Halkın İngiliz filosuna direniş kararını kim ör-

18. yy sonunda Nizam-ı Cedid askeri (üstte).

Taşrada görev yapan yerlikulu (bir yeniçeri askeri).

gütler? Yeniçeriler ve -çok ilginç- Fransız elçisi Sebastiani. Yeniçeri zabitleriyle Sebastiani, birlikte, sokaklara döktüğü halkı İngiliz filosuna karşı sahillere top yerleştirmeye götürdü. Saray İngilizlerin istediklerini yapmaya hazırdı: "Aman ne istiyorlarsa verelim!" Burada başka bir şey var: Yeniçeriler, bir "ikili-iktidar" durumu yaratıyorlar, yukarıda anlattığım gümrük meselesinde olduğu gibi: Saray gümrük konusunda her türlü tavize hazır. Veriyor, ama...

MT- Ama uygulanmıyor...

RÇ- Evet. İngiliz ticaret gemisi geliyor, yeniçeriler gidiyorlar, hamallar loncası aracılığıyla öyle bir indirme parası istiyorlar ki fiilen "gümrük" oluyor o. Çünkü o sırada mesela Sütlüce dokumacıları ağlamaya başlıyor: "Yahu bu dokumalar bu fiyattan inerse biz mahvoluruz!" Ondan sonra İngiliz elçisinin ilk yaptığı, saraya gidip "Hani gümrük yoktu!?" demek oluyor. Padişah ne diyecek: "Yeniçeri kullarıma laf dinletemiyorum!"

MT-Bir de şunu unutmayalım: Yeniçerilerin elinde padişah kanı vardı, Genç Osman'dan beri... Bunlar saltanatı da hanedana da cephe almış vaziyette. Bunu herhalde hiçbir padişah unutmuyor, "bunlar bizim sultanımızı öldürdüler" diye...

RÇ- Tabii. Tartışma çok ilginç: "Selim Giray'ı padişah yapalım!" Taraflardan biri bunu söylüyor. İkincisi, "Esma Sultan'ı padişah yapalım!" diyor, çünkü Mahmut'u öldürürlerse başka erkek yok. Kimisi "Esma Sultan'ı padişah yapalım" derken, diğer bir kısmı karşı çıkıyor. "Esma Sultan çok çapkındır" diye! Yani, "kadından padişah olur mu?" diye değil. Esma Sultan'ın çapkınlığı ayyuka çıkmış. Bir kısmı, "Konya'daki Mevlevi Şeyhini getirelim padişahlığa" diyor. Bir kısmı da "Padişah da insan değil mi? Şart mı? Aramızdan biri padişah olur!" diyor. Bir de 1703'te Garb Ocaklarından Çalık Ahmet'in söylediği hikâye var: "Saltanat şart mıdır, cumhur devleti ve tecemmu hükümetiyle yönetelim!"

İSTANBUL DIŞINDAKİ YENİÇERİLERİN DURUMU

MT- Benim merak ettiğim konulardan biri de şu: Yeniçerilerin doğrudan doğruya padişahın muhafız alayı gibi bir konumdan çıkması ve eyaletlere birliklerinin gönderilmesi ne zaman başladı?

RÇ- En büyük örnek Kahire...

MT- Kahire'de ve Kuzey Afrika'da var yeniçeriler.

RÇ- Ve çok etkililer Kahire'de.

MT- Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de var yeniçeri.

RÇ- Kahire'de, Bağdat'ta, Edirne'de, Bosna'da, Belgrat'ta, Budin'de. Son dönemde

Yeniçeri Ağası ve yeniçeri askeri.

Kahire, Bağdat, Cezayir ve Belgrat kalıyor. Buralarda çok güçlüler.

BBC- Peki ne zaman başlıyor bu, "periferiye yayılma" olayı?

RÇ- Tarih vermek gerekirse, ilk olarak bence Kahire geliyor: 1517'de Yavuz'un Memluklar'a karşı savaşı ve Kahire'yi alışı. Oraya bıraktığı rakam çok yüksek: 2000 yeniçeri. 2000, çok büyük bir güç! Bunların o zaman elit bir güç olduklarını unutmamak lazım. O dönemin Batı kayıtlarına biraz bakıldığında o dönemin savaşlarında yeniçeriler gerçekten elit bir savaş gücü.

BBC-Peki bu merkezlerin sarayla ilişkilerinde biraz daha otonom olup, farklı tavırlar sergilemesi söz konusu oluyor mu, özellikle artık 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde?

RÇ-Tabii... Mesela Cezayir Fransızların eline geçtiğinde, Cezayir'in hükümdarının resmi adı "Cezayir dayısı". "Dayı", bir yeniçeri unvanıdır. "Yeniçeri dayıları" diye bir unvan vardır. Garp Ocakları Cezayir'de denetimi ele geçirir, ama nasıl ele geçirir? İstanbul'daki gibi: esnafla kaynaşma, evlilikler... Gelenek, yerel bir gelenek haline dönüşür. Aynı şekilde Kahire'de yeniçerilerin benzer etkisi görülür. Bağdat da böyledir. Bağdat'taki gelenek, İran işgaliyle kesilir ikide bir. Onun için daha zayıftır. Kahire ve Cezayir'de çok güçlü bir yeniçeri geleneği vardır. Mesela Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa, yeniçerileri kendine katılmaya çağırır 1826'da. Katliamdan kaçanları, kurtulanları, dağılanları kendine katılmaya çağırır ve onlara "yoldaşlarım" diye hitap eder. Bu da ilginçtir: Kavalalı -tırnak içinde - "modernist"tir! Kahire'deki yeniçeriler, Kavalalı zamanında aktif bir siyasi güç olmaktan büyük ölçüde çıkmışlardır, ama Kavalalı'nın hareketlerine, girişimine ve Kavalalı'ın varlığına da adeta bir çeşit "background" görevi görürler.

BBC- 1826 öncesi dönemde İstanbul'daki yeniçeri saraya karşı tavır aldığında, bu gerçekten tüm yeniçerilerin tavrı mı oluyor, yoksa diğer bölgelerdeki yeniçerilerin tavrı bilinmediği için, İstanbul, Osmanlı'nın tamamı gibi mi ele alınıyor çoğu zaman olduğu gibi?

RÇ- Bu bilinmiyor. Mesela Mısır'daki yeniçeriler ne yaptı? Bu bilinmiyor, ama Edirne kesinlikle İstanbul ile birlikte davranıyor çünkü Nizam-ı Cedid askerini sokmuyor. Kadı Abdurrahman komutasındaki, 25 bin kişilik bir Nizam-ı Cedid ordusunu geri dönmek zorunda bırakıyor. Bu bir. İkincisi,

1826'da yeniçeriler yok ediliyor ve bir de adam kalkıyor her tarafa fermanlar gönderiyor, "Bulundukları yerde öldürülsünler!" diye. Şimdi bu adamlar kaleleri koruyorlar. Kaleler bunların elinde, hudutlar bunların elinde ve yeniçeriler kaleleri boşaltıyor. Kars'ta bir halk destanı vardır (Cahit Öztelli'nin kitabında yer verilir), "Uyan Padişahım" diye: Ruslar da hemen gelip girmiştir bu kalelere. Onların boşalttığı her yere Ruslar giriyor. Halk destanı, çok ilginçtir "yeniçeriyi böyle yaptın, yok ettin, simdi bu yüzden geldiler, uyan padişahım..."

ELİT KESİME YÖNELİŞ

BBC- Son bölüme geliyoruz böylece. Yeniçeri Ocağı'nı kapattık, ama biliyoruz ki Bektaşiler de kırıldı bunlarla birlikte.... Bunları uzun uzun anlatmaya gerek yok. Yeniçeriler kırıldıktan sonra Bektaşiler de kırılıyor, mezar taşlarının başlıkları uçuruluyor, sazları bile idam ediliyor.

RÇ- Mezardan çıkarılıp yakılıyorlar.

BBC- Evet, ama 1826'da Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektaşi tekkelerinin kapatılmasından bir dönem sonra, Bektaşiler arasında yeniden canlanma görüyoruz. İşte padişahın annesinin Bektaşi tekkesine gidip "oğlum padişah olsun!" diye dua ettiği söylentisi...

RÇ- Abdülmecit'in annesi, Pertevniyal Valide Sultan.

BBC- Evet. Abdülmecit'in annesinin kendilerini kollamasından sonra Bektaşiler yeniden toparlanmaya başlıyor ve geliyoruz Genç Osmanlılar'a ve Jön Türkler'e... Bırakalım toparlanmayı ve yeniden canlanmayı, Bektaşiler bu sürecin....

RÇ- Öncülüğünü yapıyorlar.

BBC- Belirleyicisi oluyorlar. Masonluk da giriyor işin içerisine...

RÇ- Teşkilat-ı Mahsusa'yı kuranların da başında geliyorlar.

BBC- 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toparlanıyorlar. Genç Osmanlılar'ın birçoğunun aslında "Bektaşi kökenli" olduğu, "Bektaşi" değil de "Bektaşi kökenli" olduğu...

Yeniçerilerin saray ve kent güvenliğiyle görevli birimlerinin amirleri (sağdan): sekbanbaşı, bostancıbaşı, subaşı, asesbaşı ve böcekbaşı.

MT- Atatürk için de "Rumeli Bektaşisi bir aileden gelir" denir ya...

BBC- Evet. Yine mesela "İttihat Terakki'nin örgütlenmesinde bile Mason modelinin yanı sıra Bektaşilik de model oluşturmuş" deniliyor...

MT- Talat Paşa Bektaşi mesela...

BBC- Peki ne oluyor da, 19. yüzyılın sonunda ve özellikle 20. yüzyılın başında, birdenbire Bektaşiler modernleşme sürecinde lokomotif oluyorlar. Tasfiye edilmişlerdi modernistler tarafından!

RÇ- Ama şunu da görmek lazım: Bu dönemde, Bektaşiliğin aynı derecede popüler, "halk arasında yaygın olmak" anlamında popüler olduğu konusunda ciddi kuşkularım var.

MT- Ama Atatürk Meclis'i açtığı zaman 1920'de başkan yardımcılığına iki Mevlevi çelebisini, iki Bektaşi çelebisini getiriyor...

RÇ- Evet, Cemalettin Efendi...

MT- Mevlevilerin daha çok şehirli halk arasında popüler olduğunu, kırsal alanda yaşayan insanların ise daha çok Bektaşi olduğunu hissederek yaptığını düşünüyorum.

RÇ- Evet. Yalnız burada tabii yeniçerileri temsil eden Bektaşilik ile Cemalettin Efendi'nin Bektaşiliğini ayırmak lazım. Cemalettin Efendi "Çelebi kolu"ndan. Yani o, kırsal Bektaşiliği temsil eden ve bir kısım Alevi dedelerini de doğrudan temsil eden bir zat, ama yeniçerilerin Bektaşiliği, Bektaşiliğin "Babagan kolu"na bağlı. Seçimle gelen babalara bağlı, soyla gelenlere değil. Çelebiler soyla geliyor. Dolayısıyla yeniçeriler şehir Bektaşileriyle iç içeler. Babagan koluyla. Masonlaşan ve Masonların içinde çok sayıda yer aldığı ve Talat Paşa'nın da içinde bulunduğu kol, ki daha sonra Atatürk'ün yakın çevresinde de bunları, mesela doktoru Rağıp Erensel'i falan görürüz, bunlar da Bektaşidir, Babagan kolundandır.

BBC- Zaten, daha sonra, Salih Niyazi'den sonra dedebaba olacak olan Naci Baykal da Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'da Sahra Postaları Genel Müdürü ve Kurtuluş Savaşı'nı destekliyor. Bektaşi ilişkilerini bu iş için seferber ediyor. Bu iş için kullanıyor. Şerif Mardin'in kitabında şöyle bir tezi var: Yeniçeriler (bu biraz önce Reha'nın söylediğine yakın şey) aslında halkı temsil eden, "halk gücü"nü temsil eden bir güçtü. Tasfiye edildi. Biraz önce Mete Bey'in söylediği gibi, merkezileşme anlamında modernleşme sürecinde saray, güçleri kendisinde topladı ve "bu iş yapılacaksa, biz yapacağız!" dedi. Şimdi Şerif Mardin Genç Osmanlılar'ın ortaya çıkmasıyla, bir anlamda bu gü-

cün, bu yeniçeri gücünün, "halk gücü"nün ortaya çıktığını söylüyor...

RÇ- Tam bu noktada ben sana net bir cevap verecektim. Cevap şu aslında bence: Bektaşiler 1826'da yasaklandıktan sonra, tekrar ortaya çıktıklarında, bence temel tercihlerinde bir değişiklik oldu. Babagan kolundan bahsediyoruz. Bu değişiklik neydi: Elit kesime yönelmek! 1826 öncesinde meşayihe baktığında, onlar tarafından Bektaşilere getirilen en büyük eleştiri şudur: "Sözü ayağa düşürdüler, avama düşürdüler! Simitçi bile derviş oluyor! Oysa tasavvuf havasın yoludur. Sırları herkes anlayamaz. Avama sır açıkladılar!" Bektaşilik bence Tanzimat döneminde yeniden ortaya çıkmaya başladığında bu tercihinde değişiklik oldu...

MT- Daha elitist mi oldu?

RÇ- Yeni tercihi havasa yönelmek oldu. Jön Türkler içinde olanlar bunun tezahürleridir. Bu aynı zamanda masonların tercihine dönüşür. Masonlar da öyledir.

BBC- Peki Genç Osmanlı değil de, Jön Türk kadrosu içerisinde ya da Kemalist kadro içerisinde "Bektaşi" veya "Bektaşi kökenli" (bunlar arasındaki fark da önemli) bir aydın alırsak, bir bireyi alırsak, bu adamın kafasında, aynı zamanda "modern" biri olarak kendi toplumunun geleceği hakkında bazı tasavvurlar var, bazı planlar var. Bu anlamda onun Batıcı, modernist yönü mü ağır basıyor, yoksa Bektaşilik mi ağır basıyor? Bu sorun olmuyor mu adam için?

RÇ- Bülent şöyle bakalım: Mesela *Son Yeniçeri*'de temel tiplerimden biri, Sarı Abdullah, dikkatinizi çektiyse, sünnet olmadı...

MT- Ve istavrozunu taşımaya devam etti, Müslüman olduktan sonra da.

RÇ- Tabii. Yani Bektaşi olan Hıristiyanların sünnet olmaları 18. yüzyılda da istenmiyordu. Ulemanın getirdiği en önemli suçlamalardan biri, yeniçerilerin kendi orta işaretlerini put gibi kullanmaları. Vücutlarına dövme yaptırmaları. Bunların aslında gizli kâfir olduğu. Yani burada Batıcılık gibi bir şeyin Bektaşilerin getirdiği şeyle çelişmesi için bir neden yok.

18. yy sonlarında kurulan Nizam-ı Cedid birliklerinin III. Selim'in huzurundaki geçit töreni.

MT- Bakın benim *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması* kitabıma da aldığım, Veliyeddin Çelebi'nin 25 Nisan 1923 tarihli "beyanname"si şöyle başlıyor:

> Anadolu'da bulunan, ecdadın Hacı Bektaş Veli Hazretlerine samimi muhabbeti bulunan bilcümle Muhibban ve Hanedan taraf-ı halisanelerine... Bu milleti ihya ile istiklalimizi temin eden vücud-i âlileri, kaffe-i İslamiyana bais-i şeref olan Türkiye Büyük Millet Meclisi reis-i celili Gazi namdar Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin neşir buyurdukları beyannameleri cümlenizin malumudur. Gazi Paşa müşarünleyhin terakki ve teali-i vatan hakkındaki her türlü arzularını yerine getirmek, bizlere farz-ı ayındır. Milletimizi kurtaracak ve saadetimizi temin edecek, Onun efkâr-ı saibaneleridir. Bunu inkâr edenlerin, bizimle kat'iyyen münasebetleri yoktur. Tarikat-ı aliyyemizin bütün mensubinine müşarunileyh hazretlerinin gösterdiği namzedlerden maadasına rey vermemelerini, vatanımızın kurtulması bu vechile kaabil olduğunu sizlere kemal-i ehemmiyetle tavsiye ederim.

RÇ- Bir tek Dersim dedeleri uymuyorlar buna...

MT- Onlar ne yapıyorlar? Padişahı da tutmuyorlar ama?!

RÇ- Tutmuyorlar, ama bu beyannamede istenilen desteği de vermiyorlar!

BBC- Hangi yıl yayımlanmış bu beyanname?

MT- 25 Nisan 1923.

BBC- Brill tarafından yayımlanacak bir doktora tezi var. Orada bu konu işleniyormuş. Yazarı Hülya Küçük ile yaptığımız bir söyleşi dergide bu sohbetimizle aynı dosyaya girecek. Hülya Hanım'ın iddiasına göre iki ayrı beyanname söz konusu ve asıl beyanname *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayımlanmış.

MT- Bu, gazetede çıkmış bir şey değil.

BBC- O zaman bu olmayabilir, ama bir beyannamenin sonradan uydurulduğu yönünde bir iddia var, bilemiyorum.

RÇ- Çelebilerde bunun orijinali var, bildiğim kadarıyla...

MT- Hatta, Abidin Nesimi'nin iddiasına göre bir yazılı anlaşma var! Taa ilk Hacı Bektaş ziyaretinde...

Bir Halifebabaya Göre

Mason, Bektaşi ve Melami Jöntürkler

Merhum Halifebaba Tugut Koca'dan kalan evrak arasında bulunan, kendisinin hazırladığı "İttihat Terakki Üyeleri" başlıklı bu listeyi araştırmacıların dikkatine sunuyoruz.

MASONLAR: Ali Fuat (Cebesoy), Ağaoğlu Ahmet Bey, Abdurrahman Şeref, Dr. Akil Muhtar (Özden), Abdullah Cevdet, Dr. Bahattin Şakir, Beşir Fuad (İlk pozitivist), Cavit Bey (Maliye Nazırı), Cevat Abbas (Bey), Eşref Sencer Bey (Kuşçubaşı), Edip Servet Bey, Halil (Kut) Paşa (Enver Paşa'nın amcası), Hüseyin Cahit Yalçın, Halil Şerif Bey, İsmail Canpolat Bey (Dahiliye Nazırı), Kara Kemal Bey, Kazım Nabi Bey, Kazım Nami Duru, Mehmet Reşit, Mahmut Şevket Esendal, Nuri (Killigil) Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi), Osmancıklı Nuri, Dr. Nihat Reşat Belgevi, Dr. Rıza Nur, Sait Halim Paşa, Şemsettin Günaltay, Dr. Tevfik Şükrü Bey, Talat Küçük (Muşkara), Prof. Veli Bey, Yusuf Akçura, Hüseyin Kadri Bey, Hüseyin Haşim Sanver, Mithat Paşa, Nuri Bey (Yeni Osmanlıcı).

BEKTAŞİLER: Ahmet Rıza Bey (Ayan Reisi), Ahmet İzzet Paşa, Ahmet Nesimi Bey (Hariciye Nazırı), Ali Haydar Mithat, Ali Şefik İzmirli, Ali Rüştü Hersekli, Ali Rıza Kırımi, Asaf Derviş, Ali Rıza Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, İsmet Fazlı Bey, (Debreli) Behçet Efendi, Esat Paşa (Draç mebusu), Eyüp Sabri (Akgöl Bey), Avlonyalı Ferit Paşa, Selanikli Fazlı Necip, Şeyhulislam Ürgüplü Hayri, Hasan Rıza Paşa (Hudeyce mebusu), Çerkes Hayrettin Paşa (Tunuslu), Hilmi Tunalı Bey, Halil Muvaffak Bey, Şair Hüseyin Sıret, Kimyager Hüseyin, Hasan Tosun Bey, Gümülcineli İsmail Bey, İbrahim Temo, Dr. İsmail İbrahim Efendi (Dobrucalı), Kamil Paşa, Lütfi Fikri Bey (Dersim mebusu), Mahmut Paşa (Çürüksulu), Mithat Şükrü Bey (Bleda), Çorum mebusu Muhiddin Bey, Mahmut Nedim Paşa, Giritli Muharrem, Milaslı Murat Asker, Veteriner Mehmet Bey, Mustafa Ragıp, Mustafa Hayri Ürgüplü, Dr. Nazım Bey, Nabi Bey (Yücekök), Ömer Naci (Muallim Naci), İzmir Valisi-Mebusu Rahmi Bey), Rauf Ahmet Bey (İstanbul Mebusu), Dr. Rusuhi Bey, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, Refik Bey (Manyasizade Adliye Nazırı), Dr. Rıfat, Eczacı Raşit Tahsin, Reşat Paşa Matlı, Dr. Refik Nevzat Bey, Recep Peker, Binbaşı Sabri Bey, Sezai Bey (Şurayı Ümmet Redaktörü), Bosnalı Veli Bey, Yakub Cemil Bey, Saffet Lütfü Tozan.

MELAMİLER: Ahmet Şükrü (Maarif Vekili), Ali Suavi, Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Bezmi Nusret (Kaygusuz), Cemal Paşa, Fevzi Çakmak, Hafız Hakkı Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Kadir Efendi (Hoca Mehmet Kadir Nasih), Mustafa Asım Efendi, Mehmet Tahir (Bursalı) , Damat Mahmut Paşa, Necmettin Molla (Adliye Nazırı), Naili Efendi (Nakşibendi, Şeyh Abdülkadir'in kardeşi), Ömer Seyfettin, Menemenlizade Rıfat Bey, Miralay Sadık Bey, Sami Paşazade Sezai, Saffet Paşa.

MASON + BEKTAŞİLER: Ali Fethi (Okyar), Ahmet Bedevi Kuran (R. K.), Cemal Bardakçı, Enver Paşa, Ethem Ruhi Balkan, Fuat Balkan, Niğde Mebusu Hayri Efendi, İhsan Namık Bey, Kazım Karabekir Paşa, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, Dr. Miralay Mehmet Ali Baba, Mehmet Cemil, Namık Kemal, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Salih Cimcoz (İstanbul Mebusu), Prens Sabahattin Bey, Talat Paşa, Cemal Paşa, Kara Vasıf Bey, Ziya Paşa, Hakkı Baha Bey.

Turgut Koca

RÇ- Cumhuriyete ilişkin...

MT- Cumhuriyete, hilafetin kaldırılmasına. "Cumhuriyetin ilanına ilişkin Alevi cemaatiyle bir yazılı anlaşma var" diyor "bunu çok gizlediler ve ..."

RÇ- Hatta orada hem Babagan kolunun başındaki Salih Niyazi Dedebaba var hem de Cemalettin Çelebi var. Çelebi kolunun başı. Yani iki kanadı da temsil eden ruhani liderler var.

BBC- Hülya Hanım işte bu "anlaşma" olayının temkinli karşılanması gerektiğini söylüyor.

RÇ- Buna katılıyorum. Bence bu temkinli karşılanmalı tabii. Bektaşiler böyle efsaneler üretmekte beceriklidirler. İşte "yen çeri" hikâyesinden söz ettim ya daha önce!

MT- Ama benim hatırladığıma göre, bu benim bizzat gördüğüm bir belge.

BBC- Bu farklı bir şey o zaman... Şimdi bu konuyu şöyle bağlamaya çalışalım: Mustafa Kemal gidiyor, bir şekilde destek alıyor. Aralarında öyle bir dayanışma var...

RÇ- Bu kesin. Para alıyor....

BBC- Peki ne oluyor da, 1925'e gelindiğinde, bütün tarikatlarla beraber kapatılıyor Bektaşilik tarikatı?

RÇ- Turgut Baba'nın bana söylediği, Bektaşiler'in Cumhuriyet Halk Fırkası ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı her zaman masafeli olduklarıdır.

MT- Bu enterasan! Tam tersine, düşündüğümüz şey, Anadolu Alevilerinin tutarlı olarak Halk Partisi'ne oy verdiği... Ama onun Babagan kolundan olduğunu söylüyorsun...

RÇ- Babagan kolunu kastediyor. Anadolu Alevileri tamam... Ve hatta "niçin Baba erenler?" diye sorduğumda, söylediği şudur: "Tekâya ve Zevaya Kanunu nedeniyle!"

BBC- Ama Bedri Noyan Dedebaba tam tersini yapıyor kitabında?

RÇ- Bedri Noyan'la, Turgut Baba arasında ciddi farklar vardır. Gerçekten burada çok heterojen bir zümreden bahsediyoruz, Alevilik ve Bektaşilik dediğimizde.

BBC- Bektaşilik için de öyledir, diyorsun?!

RÇ- Evet.

NÜFUZ MÜCADELELERİ, YAPI SORUNLARI VE YENİÇERİLERİN SORUNLU ROLLERİ:

Bektaşilerin 1826 Öncesi Tarihine Bir Katkı

SURAIYA FAROQHI

Kimler Bektaşi tarikatına mensuptu? İlk bakışta bunun cevabı çok basittir: Önce "sempatizan" (muhip) olarak bir Bektaşi tekkesinin törenlerine katılmış olup, daha sonra bu yetkiye sahip biri tarafından özel bir törenle kabul edilmiş olanlar mensuptu.[1] Burada tek tek bireylerin kararları söz konusuydu. Kişinin ailevi geçmişinden dolayı daha önce tarikatla bağının olması gerekmezdi. Eğer geleneğin aktardığı gibi 16. yüzyılın başında Balım Sultan'ın tarikatın evlenmeyen dervişler (babalar) kolunu kurduğu doğruysa, zaten tarikatın bu kolunda "Bektaşi aileleri"nin bulunması söz konusu olamaz.[2]

OSMANLI ARŞİV KAYNAKLARINDA BEKTAŞİ TEKKELERİ

Ancak 19. yüzyıl öncesi dönemdeki bu tür tarikat mensubu bireylerle ilgili bilgimiz çok azdır. Bir tarikat yerleşim merkezinin şeyhi olmadıkları için, 16. yüzyıl tarikat tarihi konusunda ana kaynak durumunda olan bu yüzyılın vergi kayıtlarında onlara rastlanmaz.[3] Sadece meşhur Seyitgazi zaviyesi gibi istisnai durumlarda, bu listelerde tekke elemanları tek tek sıralanmaktadır.[4] Ayrıca, bu örneğimizde kalacak olursak, isimleri sıralayan bu kayıtların tamamlandığı H. 935 / M. 1528-29 yılında, Seyid Gazi'nin adını taşıyan bu meşhur zaviyenin, Bektaşi tarikatı yerleşim merkezi sayılması pek olası değildir. Gerçi Evliya Çelebi'ye göre, 17. yüzyılın ortalarında dervişler bu tarikata mensuptur, ancak bu zaviyeyi sıkça anan 16. yüzyıl kaynakları bu tür bir aidiyete işaret etmez.[5] Nitekim bir Bektaşi tarikatının zaviyesinde yaşayanların adının verildiği bu vergi kayıtlarında söz konusu olanlar, genellikle şeyhin ailesine mensup olanların, yani postnişin şeyhin potansiyel halefleridir.

Osmanlı mali idarecilerinin bu konudaki ilgisizliklerinin kaynağı, derviş zaviyeleri ile devlet arasındaki özgün ilişkilerde yatar. "Devlet tarafından tanınmış" derviş zaviyeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk zamanlarından beri belli vergilerden muaf tutulmuşlardı. Tamamen pragmatik anlayışla, şeyhlerden karşılık olarak, özellikle kapıya gelmiş yolculara misafirperverlik göstermeleri beklenirdi. Bu ziyaretlerin belgelenmesinde, vergi kayıtlarında yazılanlar kullanılırdı.[6] Böyle bir kayıt, hem şeyhlerin hem de vergiyi alanların hakları için temel oluşturuyordu. Bu şekilde kayda geçmemiş olan bir derviş yerleşim merkezi, vergi muafiyeti hakkına sahip olamazdı. Diğer taraftan, yerel yetkililer tarafından özgürlükleri hiçe sayılan dervişler, haklarının korunması için merkezi otoriteye başvurma olanağına sahipti. 16. yüzyılın kayıtlarına dayanılarak bu haktan sıkça yararlanılmıştır ve saray yönetiminin, bu tür şikâyetlere verdiği cevaplara sıkça rastlanır.[7]

Ancak vergi muafiyeti şahıslara değil, zaviyelere ve şeyh ailelerine verilmiş olduğu için, daha önceki dönemlere ait, neredeyse sadece zaviyeler şeklinde kurumsallaşmış olan dervişlerle ilgili kaynak malzeme bulabiliyoruz. Hukuksal açıdan bakıldığında bu kurumlaşma, belli arazilerin ve gelir kaynaklarının ebedi olarak belli bir zaviyeye verilmesiyle, dini amaçlı bir vakfın kurulması sonucu gerçekleşiyordu. Ayrıca bir vakıf idarecisi (mütevelli) ve muhtemelen bir de denetçi (nazır) belirlenmeliydi. Vakıf idareciliği görevini, şeyh de üstlenebilirdi, ama bunun böyle olması şart değildi. Camiler ile Kuran okulları ve hatta gayrimüslimlerin hayır işleri için bile geçerli olan bu hukuksal çerçeveye, Bektaşi şeyhleri de uymak zorundaydılar.[8]

Bektaşilik tarikatına adını veren Hacı Bektaş Veli (öl. 1270?)

TARİKATIN MERKEZİLEŞMESİ

17. yüzyılın başlarından itibaren, Anadolu'da olduğu gibi Balkanlar'da da yerleşim merkezlerine sahip olduğu bilinen Bektaşi tarikatı, görece merkezileşmiş bir yapıya sahipti. Tarikata ait bir zaviyeye şeyh olarak atanmak isteyen birinin adı, normal olarak Hacıbektaş'taki merkezi zaviyenin şeyhi tarafından Osmanlı yetkililerine önerilmeliydi (inha edilmeliydi). Osmanlı yetkililerine sunduğu bir dilekçede Hacıbektaş'taki şeyh, belli bir zaviyede daha önce şeyh konumunda olan kişinin ölmesi, görevden alınması veya istifa etmesi nedeniyle bu mevkiin boş olduğunu bildiriyordu.[9] O sırada düşünülmekte olan halefin her açıdan bu mevkie uygun olduğu ve bu nedenle göreve atama belgesinin (berat) kendisine verilmesinin merkez zaviyenin şeyhi tarafından rica edildiği belirtiliyordu.[10] Burada, kethüdalık makamı gibi çok alt düzeyde makamlar dahil, Osmanlı makamlarına atama ve rütbe verme sırasında da söz konusu olan prosedür izleniyor.[11] Nitekim böyle bir belge olmadan, padişahın egemenlik sahasında uzun süre kamu görevi yapmak pek mümkün değildi. Vakıf yöneticileri (mütevelli) için de benzeri bir prosedür öngörülmekteydi. Buradaki tek fark, şeyhler neredeyse sadece erkeklerden oluşurken,[12] vakıflar, vakıf kurucusunun kadın vârisleri tarafından da idare edilebiliyordu.

Bu şekilde 17. ve 18. yüzyıllarda "taşradaki" Bektaşi şeyhlerinin atanması işi, iki merciin kontrolündeydi. Bir yandan adayın ana zaviye (pirevi) tarafından kabul görmesi gerekiyordu; diğer yandan Osmanlı idaresinin de bu konuda söylenecek sözü oluyordu. Bu iki merciin farklı adayları desteklediği istisnai durumlar da söz konusu oluyordu elbette. 1800 öncesi döneme bakıldığında, bir Osmanlı derviş cemaatinde böyle tamamen örgütlü bir yapı zaten pek görülmüyordu; sadece Mevleviler arasında böylesi bir düzenleme söz konusuydu.[13] Diğer tarikatlarda sistem çok daha gevşekti; bazı durumlarda, tarikat içinde birincil konumda olan bir şeyh bile yoktu. Diğer durumlarda belli bir zaviyenin şeyhlerinin eşitler arasında birinci olduğu kabul görmekteydi, ama tarikatın diğer şeyhleri üzerinde bunlar, kâğıt üzerinde yazılı haklara sahip değillerdi.

Hacıbektaş şeyhlerinin, "kendi" tarikatlarının zaviyeleri üzerinde hangi temelde kontrol kurduğu kesin olarak bilinemez, ancak iyi temellendirilmiş bir tahmin ileri sürmek mümkün. Fuat Köprülü'nün iddiası doğruysa eğer, 16. yüzyılda Sünni olmayan inançları ve etkinlikleri dolayısıyla tepki yaratan birçok derviş, Bektaşi tarikatına katılarak baskı ve zulme uğrama tehlikesinden kurtulmaya çalışmıştı.[14] Bu, tarikatın o zamanlar devlet görevlilerinin gözünde henüz o kadar şüpheli olmadığı anlamına gelir, ki bu sonraki dönemlerde değişecektir.[15]

Bütün Osmanlı üst yöneticilerinin gözünde belli bir itibara sahip olan Hacıbektaş şeyhlerinin, tarikat dışındaki dervişlerin bu akınını ancak belli koşullar altında kabul etmeye hazır olduklarını tasavvur etmek zor olmasa gerek. Nitekim, muhtemelen komşuların veya yörenin kadısının "istenmeyen adam" ilan ettiği insanların sorumluluğunu almak durumundaydılar. Diğer yandan 16. yüzyılda Osmanlı padişahlarının Safevilerin Şii İran'ı ile savaş halinde olduğu bir dönemde, Şah sempatizanı olarak ihbar edilmesi bir insanın genellikle bir kalede zindana atılmasına, Kıbrıs'a sürülmesine ve hatta idam edilmesine yol açabilmekteydi.[16]

Hacıbektaş şeyhlerinin temkinli bir manevra politikası gütmeye mecbur kaldıkları da düşünülebilir: Bir yandan, yazar ve tarihçi Mustafa Âli gibi Osmanlı ileri gelenlerinin desteğini elde etmeye çalışıyorlardı.[17] Diğer yandan, Şah İsmail adıyla ortaya çıkan bir önderi takip eden Malatya yöresinden göçebe ayaklanmacıların H. 985 / M. 1577 yılında Hacıbektaş'ta konakladıkları da kanıtlanmıştır.[18] Burada kurbanlar kesilmiştir ve şeyhlerin bunu en azından hoş gördüğü kabul edilmelidir.

Siyasi olarak böylesine hassas bir ortamda ana zaviyenin (Pirevi'nin) şeyhlerinin kaygısız oldukları düşünülemez; aktivist ve tutkulu dervişler, onların ve bir bütün olarak tarikatın başına nahoş işler açabilirdi. Belki de olumsuz tecrübeler yaşanmıştı zaten; 16. yüzyıldan bir padişah fermanı, söz konusu kurumun şeyhini tek bir sözcükle anmadan, bir süre önce Hacıbektaş zaviyesi toprakları üzerinde ağırlanan misafirlere yönelik, ölümle sonuçlanan bir saldırıdan söz eder.[19] Belki bu sırada böyle bir şeyh mevcut bile değildi ve hatta dervişler tekkelerinden kovulmuşlardı. Bunu bilemiyoruz, ama "şüpheli" mensupları yüzünden şeyhlerin başının belaya girdiğini tahmin edebiliriz. Ancak tekkenin postnişinleri, şüpheli buldukları insanları Bektaşi tarikatının bir zaviyesi için şeyh olarak inha etmeyi (önermeyi) reddedebiliyorlarsa, risk oldukça azalmış oluyordu.

Buraya kadar, tüm Osmanlı dönemi boyunca bir zaviyenin şeyhinin, gerçek ya da sözde kurucu ailenin üyeleri arasından seçildiği tipik durumları ele aldık. Bu durumda, hâkim iktidarın önemli oranda sınırlayıcılığı söz konusuydu. Teorik olarak, beğenilmeyen bir şeyhi padişah her an görevden alabilirdi. Ancak pratikte bu inisiyatif, daha çok yörenin kadısına veya Bektaşi tarikatı örneğinde, merkez zaviyenin şeyhlerine aitti. Ancak halef olarak kim ilan edilirse edilsin, zaviye kurucusu aileye mensup olmalıydı; genellikle Osmanlı yetkililer kendi adaylarını tamamen kendi ölçülerine göre seçemiyorlardı. Şimdiye kadar, kurucu aile üyelerinin, görevden ayrılmış bir şeyhin yerine dışarıdan birinin getirilmiş olmasıyla ilgili herhangi bir itirazına rastlamadım. Sonuncu saptama önemlidir; yabancıların (ecanib) örneğin loncalara, askeri birliklere veya merkezi hükümete sızması ola-

yı, normalde en çok rastlanan şikâyet konularındandı. Yani zaviyedarların ailelerini, Osmanlı iktidarının sağlamlaştığı dönemdeki Osmanlı öncesi beylerinin neslinden gelenlerle karşılaştırabiliriz. Nitekim Hacıbektaş'taki merkezi yerleşimin yanı sıra, Elmalı'daki meşhur Abdal Musa zaviyesi gibi prestijli derviş tekkelerinin tarihi, Osmanlı öncesi döneme uzanmaktaydı.[20] Sayımlarda reaya olarak kaydedilmemiş olan, ama sapkın etkinliklerinden dolayı bu prestijli konumlarını yitirmiş olan dervişlerden de söz edildiği olur.[21]

Belki de kimin zaviye kurucusunun ailesine mensup olduğu konusundaki görüşler görece değişkendi. Zaviyedarların ailelerinin neslinin tükenmesinin nadiren söz konusu olması gerçeği de bunu gösterir. Oysa salgın hastalıkların sıkça ortaya çıkması ve çocuk ölüm oranının yüksek olması nedeniyle, erkek tarafından bir neslin tükenmesine hiç de az rastlanmıyor olsa gerekir. Tahminen bu durumlarda, bir şekilde damatlar arasından seçim yapılmaktaydı. İstanbul'daki yetkililerin ısrarla bir adayı önermesi ve zaviye idaresinin bu baskıya direnememesi gibi durumlar da düşünülebilir. Ancak tüm bunlar sadece birer tahmindir. Bu konuda kesin olan tek şey, zaviyedar ailenin haklarıyla ilgili sorunların, zamanın insanlarının bilincinde, zaviyedarın ailesindeki aile içi çatışmalardan çok daha az öncelik taşıdığıdır.

DERVİŞ ÇEVRESİNDEN ŞEYHLER

Meşruiyetini atalarından alan şeyhler, genelde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki zaviye şeyhleri gibi, Bektaşi tarikatında da büyük çoğunluğu oluşturmaktaydı; ancak en azından 16. yüzyılda bir zaviyenin dervişlerinin kendi şeyhlerini seçmeleri veya hiç olmazsa şeyhin bu dervişler arasından belirlenmesi de söz konusudur. Elbette bu durumlarda bir konsensus oluşturulması süreci, bugün bir seçimde görülenden çok farklıydı. Seyid Gazi zaviyesinin dervişlerinden kısaca söz edilmişti. Bir başka örnek, Eskişehir yakınlarındaki Seyh Şücaeddin zaviyesidir. Tekkeye adını veren şeyh, -benim bildiğim kadarıyla- henüz yayımlanmamış olan bir velayetnamenin konusudur.[22] H. 983 / M. 1575-76 yılına ait bir vergi kaydında, "hariçten" zaviyeye girmiş olan bu şeyhin atamasının vakıf işlerinde büyük bir karışıklığa yol açtığı açıklanmaktadır.[23] Elimizdeki metinde, hoşnutsuzluk yaratan bu atamanın suçu açıkça kadının üzerine atılmaktadır. Bu nedenle gelecekte şeyhin bizzat o tekkeden çıkması gerektiği belli olmuştur. Yeni bir atama gerekli olduğunda, yörenin kadısının önerisiyle (inhasıyla) değil, -muhtemelen daha yetkin ya da en azından tarafsız olduğu kabul edilen- Kütahya kadısının önerisi dikkate alınmalıydı. Hacıbektaş şeyhlerinden söz edilmediğine göre, Şeyh Şücaeddin zaviyesinin şeyhlerinin henüz Bektaşi tarikatına bağlı olmadıklarını ya da 1575 civarında Hacıbektaş şeyhlerinin inha hakkına henüz sahip olmadığını kabul etmeliyiz. Belki de sonuç olarak bunların ikisi de geçerliydi?

Şeyh Şücaeddin zaviyesinde haleflikle ilgili düzenlemede, sonraki nesillerle ilgili herhangi bir imaya rastlanmaz. Belki bu tekke mücerret dervişlerden oluşmaktaydı ve yeni bir nesil zaten mevcut değildi. Bunun ötesinde, bu zaviyede şeyhlik sadece teoride değil, pratikte de ömür boyu verilmezdi, çünkü kaydımızdaki listede, zaviyenin hemen hepsi "dede" unvanı taşıyan dervişleri arasında, geçmişte şeyh olan ama şimdi dervişler grubunun sıradan bir üyesi olan Cafer Dede namında biri mevcuttur.

Hacıbektaş'taki Pirevi.

16. yüzyıldaki baskı ve zulüm nedeniyle Bektaşi tekkesine katılan bazı zaviyeler, aslen, "yerleşmiş/kurumlaşmış" zaviyelerde günlük yaşamın parçası olan otorite ve hiyerarşiye eleştirel yaklaşan dervişler tarafından kurulmuş olabilirler.[24] Belki de, iyi ya da kötü, bir vakfın mevcut yapısına uymak zorunda olan bu insanlar, kendileri tarafından denetlenemeyen bir şeyhe karşı bir süre için direndiler, ancak Bektaşi tarikatında geçerli olduğunu bildiğimiz model uzun vadede egemen oldu.

HACIBEKTAŞ ŞEYHLERİ VE DENETİM HAKLARI

Hacıbektaş şeyhlerinin tüm tarikat için inha hakkını kanıtlayan ilk belge, erken 17. yüzyıla, I. Ahmet dönemine (1603-1617) aittir.[25] Bunun Osmanlı devlet idaresi tarafından bu konuda verilmiş gerçekten ilk ayrıcalık olup olmadığını kesin olarak bilemeyiz. Bir ayrıcalığın sahibi, yeni bir padişahın yönetiminin başlangıcında atalarının haklarını onaylattığında, genellikle ilgili kalem, dilekçe sahibinin (yani bizim örneğimizde Hacıbektaş şeyhinin) haklarına kanıt olarak sunmuş

olduğu belgeleri belirtir. Ancak bizim elimizdeki metinde bu tür eski belgelerden söz edilmiyor. Kaynakların pek de bol olmadığı bir dönem söz konusuysa, ki geç 16. yüzyıl ve 17. yüzyıl başı için bu tamamen geçerlidir, bir metnin veya kaydın mevcut olmamasının sonucu şüphesiz nahoş olabilir. Elbette daha III. Mehmet'in yönetim döneminde (1595-1603) ya da hatta III. Murat'ın yönetim döneminde (1574-1595) bu ayrıcalığın varlığını kanıtlayan bir belgenin bulunması olasıdır. Ancak Hacıbektaş şeyhlerinin inha haklarının, 16. yüzyıl boyunca durmadan gündeme gelen Şah İsmail taraftarlarına yönelik büyük baskı ve zulmün nihai olarak bittiği bir dönemde kendilerine verilmiş olduğunu düşünebiliriz.[26] Kısaca Hacıbektaş şeyhlerinin "kendi" tarikatları üzerinde denetim hakkını 1600 yılı civarında elde ettiklerini düşünmek pek yanlış olmaz.

Bulgaristan ve Kayseri arasındaki geniş topraklarda yer alan Bektaşi zaviyelerine şeyh inha etme hakkı, potansiyel olarak bir iktidar aracıydı, ancak bu potansiyelin hangi oranda kullanıldığı da bir başka soruyu gündeme getirir. Bu inha hakkının bilinçli bir şekilde uygulanabilmesi, Hacıbektaş şeyhlerinin, (bugünkü Bulgaristan'da, Eski Zağra yakınlarındaki) Kıdemli Baba zaviyesi ve diğer uzak Bektaşi tekkelerinde nelerin düşünülüp hayata geçirildiğiyle ilgili güvenilir haberler almış olmalarını gerektirir. Bir zaviyeden diğerine gezerek yaşayan, Hacı Bektaş'ın ve Balım Sultan'ın kabrine hac ziyaretinde bulunan dervişler, Hacıbektaş'ta meskûn şeyhler için önemli birer bilgi/haber kaynağı olsalar gerekti. Aynı şey, şeyhlerinin isteği üzerine tekkelerine yardım toplamak için yollara düşen ve muhakkak sıkça tarikatın merkezi zaviyesine uğramış olanlar için de geçerlidir.[27] Orta Anadolu'daki zaviyelerin, Balkanlar'dakiler veya ulaşımı zor olan Anadolu'nun güneybatısındakiler gibi uzak mesafelerde bulunan diğerlerinden daha efektif bir şekilde denetlendiği muhtemeledir.

Bektaşilik tarikatının kurucusu (Pir-i Sani) Balım Sultan.

Bu arada, burada ilgilendiğimiz bu ayrıcalığın iktidarla ilgili boyutunu da gözden kaçırmamamız gerekir. Nitekim geç 17. yüzyıl ve tüm 18. yüzyıldan bize, Hacıbektaş şeyhlerinin yakın çevrede güç sahibi olma yöndeki çabalarını gösteren çok sayıda belge kalmıştır. Bu sık sık çatışmalara yol açmaktaydı ve en azından Şeyh Feyzullah'ın 1825 yılı civarında bu tür anlaşmazlıkların sonucu olarak öldürüldüğü biliniyor. 17. yüzyılda birkaç onyıl boyunca tarikatı yöneten ve çok aktif olan Şeyh Abdüllatif'in de çok sayıda düşmana sahip olduğu görülmektedir.[28]

Bununla birlikte, yörenin vakıf gelirleri dolayısıyla güçlü bir konuma sahip olan Hacıbektaş şeyhlerinin olanaklarını da olduğundan fazla göstermemek gerekir. Bu tür çabalarını gördüğümüz Konya'daki Mevlevi şeyhleri, yaşadıkları toprakların daha verimli olması nedeniyle, karşılaştırılamayacak kadar daha iyi bir çıkış noktasına sahipti.[29] 18. yüzyılda şehrin bakır piyasasında önemli bir konuma sahip olan Tokat'taki Mevlevi şeyhi Abdülahad, zenginleşme ve gücünü artırma konusunda çok daha fazla olanağa sahipti.[30] Hacıbektaş çevresindeki bozkır bölge, önemli yolların uzağında kalmaktaydı; yorulmak bilmez Evliya Çelebi bile buraya gelmemişti. Komşu Kırşehir'de Ahi Evran zaviyesinin kurmayı başardığı lonca gibi, şehir loncalarıyla ilişki konusunda da kanıt yoktur.[31] 1826 sonrası tarikatın baskı ve zulüm görmelerine gerekçe oluşturan, yeniçerilerle bağlarına gelince, bu bağların 18. yüzyılda şeyhlerin yerel güçlerine fazla bir şey katmadığı görülmektedir. Hacıbektaş'ın sapa konumu dikkate alındığında bu pek de şaşırtıcı değildir aslında. Ticaret ve siyasi birlikler aracılığıyla kâr elde etme olanağı o kadar sınırlıdır ki, şeyhlerin tüm yerel rakipleri de aynı şekilde, onlar gibi küçük ve sınırlı bir nüfuz alanına sahipti.

YEREL ŞEYHLER VE HACIBEKTAŞ ZAVİYEDARLARI: ARAYA MESAFE NASIL KONUR?

Etkili oldukları yerlerde Hacıbektaş dışındaki Bektaşi zaviyelerinin şeyhlerinin de güç ve gelir mücadelesine karışmış oldukları düşünülebilir ancak, amaçları konusunda Bektaşi şeyhleri açık bilgi bırakmadıkları için, burada büyük oranda tahminlere dayanmak zorundayız. Duruma göre bazı şeyhlerin, Bektaşi tarikatına mensubiyetlerini öne çıkarmış veya saklamaya çalışmış olmaları da mümkündür. En aşırı durumlarda, bu tür taşra şeyhleri çıkarlarına göre Bektaşi tarikatına mensup olduklarını ya da olmadıklarını öne sürmüş olabilir. En azından, 1640 ile 1826 yılları arasındaki dönemde Bektaşi zaviyeleriyle ilgili olarak oluşturulabilecek

üç listenin karşılaştırılması bu olasılığı gündeme getirmektedir.[32] Nitekim daha önce veya sonradan Bektaşilerin yerleşim merkezi olarak bir belgede geçmedikleri halde, bazı zaviyelerin, listelerden birinde ortaya çıkabilmeleri dikkat çekicidir. Özellikle tehlikeli 1826 yılında ve sonraki on yıllarda, az sayıda önemli zaviyenin şeyhi, Bektaşilerle her türlü bağı inkâr ederek, elbette kendisini ve dervişlerini kurtarmaya çalışmışlardır.

O kadar ileri gidilmek istenmediği durumlarda bile, Hacıbektaş şeyhinin müdahalelerinden belli oranda kurtulmak için olanaklar mevcuttu. Örneğin şeyhlik makamı için aday olan biri, istediği makama bir kadı tarafından da atama için önerilebilirdi. Böyle bir durumda aday, tam da herhangi bir dini vakıftaki diğer makamların namzetlerinin yaptıklarını yapardı; çünkü bunların hepsi kadı üzerinden yürütülen süreci izlemek zorundaydı. Diğer bir deyişle, Hacıbektaş şeyhlerinin öncelikli inha hakkını, en azından kendi örneğinde, uygulanabilir bulmuyordu, ancak durum başka türlü de değerlendirilebilir: Belki de inisiyatif, hiç de umutla bekleyen namzette ya da sadece onda değil, daha çok kadılarda veya hatta merkezi hükümetteydi, çünkü devlet mercilerinin gözünde Hacıbektaş şeyhlerinin ayrıcalıkları, geç 16. yüzyıl ve erken 17. yüzyılların özgün koşullarından kaynaklanan bir anomali (eşsiz ve örneksiz durum) oluşturuyordu.[33] Bu ayrıcalığın bir şekilde "delinmesi" yönünde çabaların, sıkça söz konusu olduğunu düşünmek mümkündür. Bunun yanı sıra, Hacıbektaş şeyhlerinin vesayetinden kurtulmak isteyen namzetlerin olası inisiyatifi ile, mümkün olduğunca nüfuz alanlarını genişletmeye çalışan kadının inisiyatifi arasında elbette bir çelişki bulunmaz. İkisi bir arada bulunabilir ve en azından bazı durumlarda, birbirlerinin etkilerini artırabilirler.

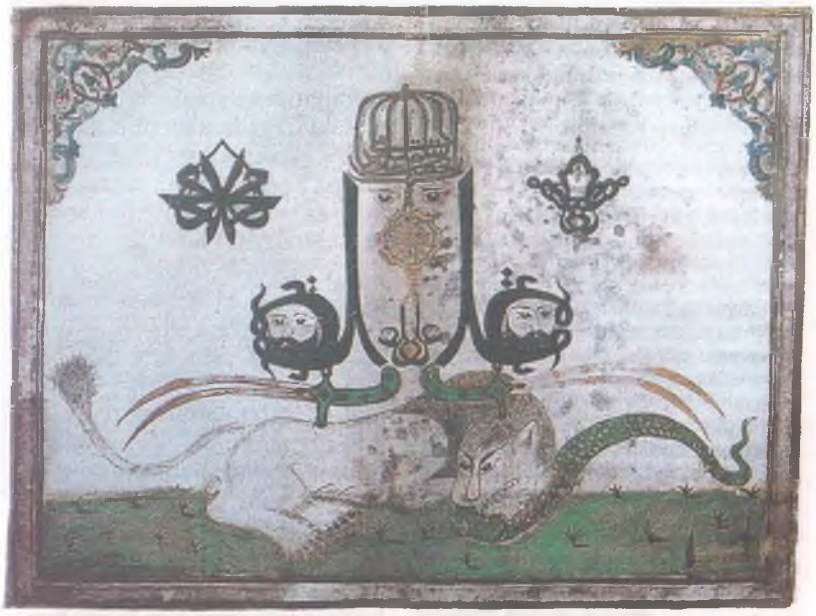

Bektaşiliğin sembolleri: Şer yılanını boğan Hz. Ali ve kılıcı zülfikâr, teslim taşı, on iki dilimli taç ve aynalı tarzda yazılmış Muhammed ve Ali.

YENİÇERİ AĞALARININ UZUN KOLLARI

Hacıbektaş şeyhleri ile yeniçeriler arasındaki bağlarla ilgili belgeler de benzer şekilde sınırlıdır. Bizzat Hacıbektaş'taki zaviyenin mutfağında, aşure yapılması için kullanılan ve yeniçeriler tarafından bağışlandığı iddia edilen büyük bir kazan mevcuttu.[34] Bunun ötesinde, zaviyenin İstanbul'daki Yeniçeri Ağası ile bağları konusunda bazı kanıtlara sahibiz: H. 1112 / M. 1700-01 ve H. 1124 / M. 1712 yıllarından iki atama belgesi ve H. 1113 / M. 1720 yılına ait bir padişah fermanı gibi. Bu ikincisi, burada ilk olarak ortaya çıkarılmakta ve çözümlenmektedir.[35] 1700 yılına ait belge, 1700 yılından ez azından 1720, hatta belki de 1729-30 yılına kadar tarikatın kaderini elinde tutacak olan, Hacıbektaş zaviyesi yeni dedebabası Elvan Çelebi'nin atanmasıyla ilgilidir. Onun selefi olan Abdülkadir öldürülmüştü, ancak kendisinin tamamen yerel bir çekişmeye mi, yoksa merkezi hükümetin girişimine mi kurban gittiği sorusu cevapsızdır.

Yeniçeri Ağası İbrahim'in yeni şeyh olarak inhası, birçok durumda kesinlikle önemli bir seçim kriteri olan "kıdem"i açıkça dile getirmesiyle dikkat çekmektedir. Aday olarak gösterilen Elvan Çelebi ilerlemiş yaşta ve belki hatta şeyh ailesinin yaşayan mensuplarının en yaşlı olanıydı. Atanmadan önceki dönemde zaviyenin vakıfları üzerinde en üst denetim yetkisi kendisine verilmişti, ki şeyh olarak atanmasından sonra, yeni bir deneticinin atanması gerekmiştir. Buraya kadar söz konusu olan, bir tarikat şeyhinin seçimine bir şekilde karışmış olan bir Yeniçeri Ağasını gösteren bir belgedir. Bu arada 1712 yılına ait belgede, tamamen rutin bir sorun çözülmektedir. Zaviyenin iki mütevelli üyesi bir çatışma yaşamaktadır ve yapılan incelemenin sonucu olarak Yeniçeri Ağası, haksız yere görevden alındığı anlaşılan bir mütevelli üyesinin göreve iade kararını bildirmektedir.

Bu konuda daha ilginç olan, haseki birliğinden Ali adında bir yeniçeriye yönelik padişah fermanıdır. Bu birliğe üyelik özel bir onur kaynağı olduğu için, tüm üyelerine "Ağa" unvanıyla hitap edilmektedir ve bu, bizim Ali Ağa için de geçerlidir. Bu metinde, birlik komutanı anlamında "baş haseki" sözcüğü geçmediğine göre, burada söz konusu olan, birliğin sıra-

dan bir üyesidir.[36] Ali Ağa'ya özel bir görev verilmiştir: Hacıbektaş zaviyesine bağlı vakıfların düzeniyle ilgilenmek. Bildiğimiz kadarıyla alışılmışın oldukça dışında olan bu uygulamanın nedeni, o zamanki Hacıbektaş şeyhi, Şeyh Elvan'ın şikâyetidir.[37] Yine görece alışılmışın dışında bir şey yaparak, kendisi İstanbul'a bizzat başvurmuştur. Ziyareti sırasında Yeniçeri Ağası'nın aracılığına başvurup vurmadığı kanıtlanmamıştır, ama kullanmış olması muhtemeldir. Bu arada şeyh, düzenle (nizam) ilgili resmi bilgiler vermiştir, ancak bildirdiklerinin, III. Murat'ın saltanat döneminin (1575-1595) vergi kayıtlarındaki bilgilerin ötesine geçip geçmediğini bilemiyoruz.[38]

Açıktır ki, Elvan Çelebi'nin ziyaretinden önce gündeme gelmiş olan ve hakkında pek fazla bilgi verilmeyen, ancak belgenin düzenlendiği tarihte çözümlenmiş olduğu anlaşılan çatışmalar ve huzursuzluklar (ihtilal) söz konusudur. Artık Hacıbektaş kasabasında yaşayan imamlar, vaizler, şeyhler ve dervişler (fukara ve dervişan) arasındaki konsensus sonucunda şeyh ailesinden birisi mütevelli ve bir diğeri de denetçi (nazır) olarak atanacaktı.[39] Daha önce gördüğümüz gibi, böyle bir atama kesinlikle ilk olarak gerçekleşmiyordu. Ali Ağa'nın görevi, bu insanların atanması işini halletmek ve hemen İstanbul'a dönmekti. Muhtemelen Şeyh Elvan hâlâ İstanbul'da bulunmaktaydı, çünkü tüm bu olayda kendisine hiçbir rol biçilmemişti. Padişah fermanını sağlayan kişi olarak karşımıza, zamanın Yeniçeri Ağası çıkmaktadır.

Bu olayda dikkat çeken şey, bizzat Hacıbektaş şeyhinin, çatışma nedeni olan yerel sorunların çözümünü merkezi hükümetten beklemesidir. Bu sadece Şeyh Elvan'ın gücünü azaltacak olan, vakıf mütevellilerinin ve denetçilerinin resmen atanması işinden çok daha şaşırtıcıdır. Belki şeyh hiç de iyi bir konumda olmadığından dolayı, merkezi hükümetin desteği için görece yüksek bir bedel ödemeye hazırdı. Bundan daha dikkat çekici olan, bu civarda yaşayan imamların ve vaizlerin vakıf mütevellilerinin seçiminde söz sahibi olmasına rağmen, Hacıbektaş kadısının söz sahibi olmadığı gerçeğidir. Acaba bu kadı, İstanbul'daki merkezi yetkililerin kendisinin sözüne güvenemeyecekleri kadar çok mu bu çatışmalara karışmıştı? Bunun ötesinde, "imamlar ve vaizler" ile neyin kastedildiğini de bilmek gerekiyor. Cami görevlisi olmalarına rağmen, belki de bu insanlar şeyh ailesine yakındı, ki bunlardan ikincilerin Hacıbektaş'ta oynadığı büyük rolden dolayı bu olanaksız değildir. Hatta bu din hizmetlilerinin bazılarının, tarikatın kurucusu evliyanın mezarının yakınlarında, zaviye topraklarında bulunan camilerde görevli olması da ihtimal dahilindedir. Yoksa Yeniçeri Ağası'nı devreye sokarken Şeyh Elvan, bir daha orayı terk etmeyecek olan cinleri mi çağırmıştı evine? Belki de bu garip olayı biraz aydınlatacak bir belge gelecekte bulunur.

SONUÇ

Şüphesiz Bektaşi tarikatı içindeki siyasi rekabetin sadece bazı boyutlarını biliyoruz.[40] Hacıbektaş şeyhi, merkezi iktidar ve kendini tarikatla özdeşleştiren zaviyelerin şeyhlerinin arasındaki üçlü ilişki, öncelikli olandı. Bunlardan birincisi için sorun, düşünceleriyle ve uygulamalarıyla rahatsız edici bir görünüm yaratabilen dervişlere aracılık yaparak kendisini tehlikeye sokmamaktı. Bu konuda belge bulunmamakla birlikte, maddi çıkarların da bunda rol oynamış olması düşünülebilir, çünkü Hacıbektaş şeyhi tarafından Osmanlı merkezi idarecilerine takdim edilmek istenen adayların, bazı hediyeler vermesi gerekirdi. Bazı istisnai durumlarda söz konusu hediyeler çok küçük olsalar da, çok sayıda misafirin ağırlandığı zaviyeye birkaç çuval tahıl getirilmesi, elbette büyük bir memnuniyetle karşılanıyordu.

Merkezi iktidar için, potansiyel olarak çok etkili ve aynı zamanda kontrolü zor olan dervişler üzerinde ekstra bir kontrol mercii yaratmak önemliydi zira, bu koşullar altında, geniş bir alanı az sayıda yardımcıyla idare etmek durumunda olan taşradaki kadıların olanaklarının abartılmaması gerekir. Burada Bektaşi tarikatının şeyhleri, lonca başkanlarının (yiğitbaşı) veya bir şehrin ve semtin çıkarlarını merkezi hükümete karşı temsil eden kethüdaların oynadıkları role yakın bir rol oynar. Bu temsil ve kontrol işlevine İstanbul'da ne kadar önem verildiğinin en iyi kanıtı, padişah II. Mehmet'in diğer derviş tarikatlarında da aynı şekilde merkezi yapı oluşturmaya çalışması gerçeğidir.

Değerlendirilmesi en zor olan şey, "Rafızi" olarak kelleleri ve yaşamlarının doğrudan ciddi tehlikede olmadığı zamanlarda, Hacıbektaş şeyhinin müdahalesinin, "taşradaki" Bektaşi zaviyesi şeyhlerine sağladığı kazancın ne olduğudur. Bunlardan bazılarının, Hacıbektaş şeyhinin müdahalesini yüzeysel değerlendirmiş ve yöredeki kadıya başvurmayı tercih etmiş oldukları varsayılabilir ama diğer bazı durumlarda, anlaşmazlıklar söz konusu olduğunda derviş tekkelerinin yöneticilerinin, başkentte hâkim olan elitlerden değil, kendi çevrelerinden bir hakeme ihtiyacı olmuş olabilir. Bu tür anlaşmazlıklar pek eksik olmuyordu; daha önce gördüğümüz gibi, 18. yüzyılda maddi vakıf mallarının kontrolü konusundaki rekabet günlük yaşamın parçasıydı.

Bu üç ana rakip dışında, diğer aktörler de siyasi oyunlarda yer alabiliyordu. Yeniçerilerden daha önce söz edilmişti; Şeyh Elvan ile Yeniçeri Ağası İbrahim arasındaki bağın istisnai olup olmadığına karar verebilmemiz, daha fazla kaynak bulunmasına bağlıdır. Kadıların makamlarından dolayı değil de, yöredeki güç ilişkilerinin parçası olmalarından dolayı etkili oldukları durumlar mevcuttu elbette. Böyle durumlarda, (maalesef daha çok, ancak

1826'da Bektaşi zaviyeleri kapatıldıktan ve malları satıldıktan sonra belgelere geçmiş olan) âyanın çıkarlarını da hesaba katmamız gerekir. Bu tür güç sahibi insanlar, tek tek şeyhlerle ya da mücerret dervişlerin temsilcisi olan dedebaba ile ittifak kurabiliyor veya duruma göre bu ittifakı yine bozabiliyorlardı ve tarikat içinde çatışmalar görüşmelerle çözülmek zorunda olsa bile, taraflar şu veya bu âyanın desteğini de hesaba katıyordu - bu hesaplar her zaman tutmasa da.

Tüm bu değerlendirmeler, Bektaşi tarikatına kimin mensup olduğuyla ilgili soruya cevabın, girişte olduğundan daha az basit olmasını gerektirir. Şüphesiz Yeniçeriler kendilerini bazen "Hacı Bektaş evlatları" olarak tanımlarlar; ama bu, Hacı Bektaş şeyhlerinin bu askerleri tarikatlarının tam üyesi ya da en azından sempatizanı (muhib) olarak gördükleri anlamına mı gelir? İstanbul'da Şeyh Elvan'a çok yardımcı olarak kendisine arabuluculuk yapan Yeniçeri Ağası İbrahim'in konumu neydi? Bunun ötesinde, daha önce görmüş olduğumuz gibi, imamların, vaizlerin ve dervişlerin, Bektaşi malları vakıf yöneticisi üzerinde mutabakat sağlamaları gerekiyordu. En azından Orta Anadolu'nun bu ücra kasabasında, hukuki ve dini yetkililer (ulema) ile adı "Rafızi"ye çıkmış Bektaşiler arasındaki sınır, normalde kabul edilenden daha mı geçirgendi yoksa?

(Çev. Bilmez Bülent Can)

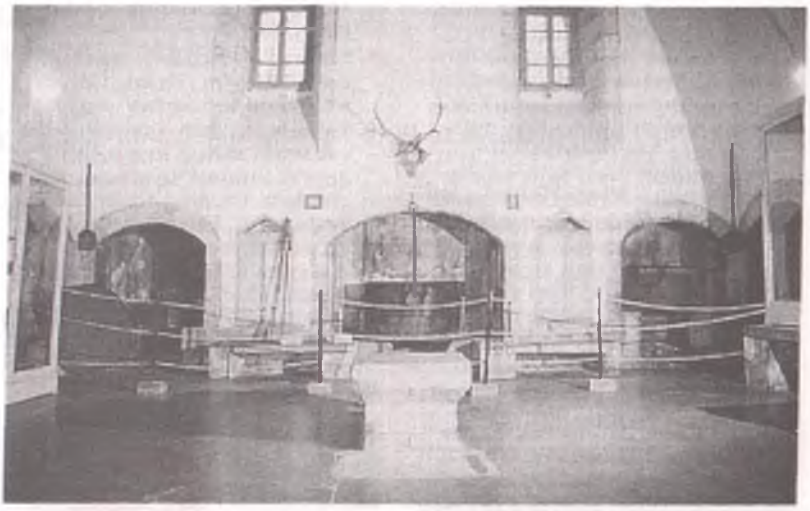

Hacıbektaş'taki zaviyenin mutfağında, yeniçeriler tarafından bağışlandığı öne sürülen büyük kazan.

1. Tekke ve zaviye terimleri burada aynı anlamda kullanılmaktadır.
2. John Kingsley Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, (yeni basım) Londra, 1965.
3. Suraiya Faroqhi, "Seyyid Gazi Revisited: The Foundation as Seen through Sixteenth and Seventeenth-Century Documents", *Turcica*, XIII (1989), s. 90-122, bak. s. 94. İlgili vesika Başbakanlık Arşivi-Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver (bundan sonra, MAD olarak anılacak) 27, s. 52'de bulunabilir. Oynaş-Kuyucak köyündeki Şeyh Şücaeddin zaviyesine bağlı dervişlerin listesi, H. 983/ M. 1575-76 yılına ait bir vergi kaydında mevcut: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyudu Kaime (bundan sonra, TK olarak anılacak) 575, Varak 100b. Burada listelenmiş isimlerin çoğu dede unvanı taşıyor, ama Seyid Gazi ile ilgili listeden farklı olarak, sadece az sayıdaki bir kısmının hangi makama sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Şeyh Ali Dede bir başka dervişe daha atama belgesi (berat) sunabiliyordu.
4. Geç Ortaçağda, Suluca Karahöyük olarak bilinen Hacıbektaş kastedildiğinde, bugünkü Türkçe yazımı kurallarına uygun şekilde bu, tek sözcük olarak yazılıyordu. Tarikatın kurucusunun adı, alışılageldiği gibi iki sözcükle yazılmaktaydı. Aynı şey, inanç savaşçısı Seyid Gazi ve Anadolu'daki yer ismi için de geçerlidir.
5. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul, 1303/1896-97, c. 3, s. 13.
6. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), s. 279-386. Birçok örnek arasında biri için bak. Başbakanlık Arşivi - Osmanlı Arşivi Cevdet Evkaf 22954, H. 1178 / M. 1764-65. 1900 yılı civarında hâlâ, bazen bu amaçla XVI. yüzyıl vergi kayıtlarının elyazması kayıtlarına başvuruluyordu. Muhtemelen daha I. Beyazıt zamanında verilmiş olan vergi muafiyetine bir örnek olarak, sonradan Bektaşi zaviyesi olacak olan Dimetoka'daki (Didymoteichon) Kızıl Deli zaviyesi için bak. Paul Wittek, "Zu einigen frühosmanischen Urkunden II", *La formation de l'Empire otoman*, London, 1982, VII, s. 253-254. Burada dervişler, diğerlerinin yanı sıra, şahin ve tazı bakıcılığı görevlerinden de muaf sayılmaktaydılar. (Tabii eğer bu erken dönemde sekbanlık orijinal anlamını hâlâ koruyorduysa.) Ayrıca dervişler, yollanan resmi görevliye hizmet etmek zorunda değillerdi ve salgun, avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye vergilerinden muaf tutulmaktaydılar.
7. 18. ve 19. yüzyılda bile şikâyetlerin çözümü için hâlâ 16. yüzyılın vergi kayıtlarına başvuruluyordu. Maliye memurları, şikâyet veya arzuhal dilekçelerinin üst tarafına ilgili kayıttaki metni yazmaktaydı.
8. Krşl. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1982. Nitekim bazı inananlar (örneğin erken Mevleviler arasında) dünyevileşme kaygısı nedeniyle bu kurumsal yapıdan uzak durmuşlardır: Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul, 1953, s. 330.
9. Diğer birçokları arasında, yine Şeyh Şücaeddin zaviyesiyle ilgili bir örnek için bak. Cevdet Evkaf 22329 (H. 1193 / M. 1779). Hacıbektaş zaviyesinin başında bulunan Şeyh Abdüllatif, daha önce bir kere zaviye şeyhliği görevinden alınmış olan Derviş Mehmed'in, kendisine yöneltilen suçlamanın geçersiz olduğu kanıtlandığı için yeniden göreve getirilmesini talep etmekteydi. Abdüllatif'in bu talebi yerine getirilmiştir.
10. Bu tür yazılar İstanbul'daki Başbakanlık Arşivi'nde, özellikle Cevdet Evkaf kısmında mevcuttur.
11. Bu prosedür için karşl. Halil İnalcık, "The Appointment Procedure of a Guild Warden (kethudâ)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 76, 1986, *Festschrift Andreas Tietze*, s. 135-142.
12. İstisna iki kadın şeyh örneği için krşl. Barkan. "Vakıflar", s. 315-316.
13. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra...*, s. 152 ve sonraki sayfalarda, 15. yüzyılın ikinci yarısından beri tarikatı Konya'dan yöneten şeyhlerle ilgili bilgi bulunmaktadır.
14. M. Fuat Köprülü, *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1935, No 1, "Abdal Musa" (sonraki sayılar yayımlanmamıştır).
15. H. 929 / M. 1522 yılında yayınlanan Vahidi'nin çalışmasında, Zeyniye ta-

rikatı mensubu bir dervişin Bektaşilerle ilgili yorumları bulunur. Vahidi bu tarikata pek sempati göstermez. Bu tarikata yönelik -aslında doğru olan- suçlamalarından biri, sakal ve vücut kıllarını tıraş ettikleridir; yazar için yüzdeki kıllar "tanrının emridir" (farz) ve bu nedenle tıraş edilemez. Yazarın duygularına tercümanlık eden eleştirmen Hoca-i Cihan da, Peygambere ve yakınlarına (Ehl-i Beyt'e) saygı duyan Bektaşilerin başlıklarının buna uygun olmadığını düşünür, çünkü bu başlıklar, abdestsiz olarak takılmaktadır. Sonuçta Hoca-i Cihan Bektaşileri, inancı zayıf insanları etkilemeye çalışmak ve bu yoldan sadaka toplamakla suçlamaktadır. Bak. Ahmet T. Karamustafa, *Menakıb-i Hoca-i Cihan ve Netice-i Can, Critical Edition and Analysis*, Sources of Oriental Languages and Literatures 17, Cambridge MA, 1993, s. 8-10. Bektaşiliğe yönelik her türlü aşağılamaya rağmen, Hoca-i Cihan ve Vahidi, sapkınlık iddiasından uzaklardır. Seyid Gazi abdallarına yönelik ithamlar çok daha ağırdır. Yazara göre bu insanlar, sürekli olarak abdestsiz yaşayan iffetsizler ve cinsi sapıktırlar (Karamustafa, *Menakıb*, s. 8.). Bektaşilerin erken tarihiyle ilgili olarak bu metin, her şeyden önce 1522 yılında örgütlü bir grup olarak Bektaşilerin varlığına, daha önemlisi Seyid Gazi abdallarından birçoğunun Bektaşi tarikatına katılımının ancak daha sonraki tarihlerde söz konusu olduğuna kanıt oluşturur.

16. Colin Imber, "The Persecution of Ottoman Shi'ites According to the Mühimme Defterleri, 1565-1585", *Der Islam*, 56 (1979), s. 245-273.
17. Cornell Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire*, Princeton, 1986, s. 167. (Türkçesi *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996)
18. Mustafa Akdağ, *Celali İsyanları (1550-1603)*, Ankara, 1963, s. 119.
19. Başbakanlık Arşivi - Osmanlı Arşivi, Mühimme Defterleri (MD) 72, s. 101, no. 198.
20. Barbara Flemming, *Landschaftsgeschichte von Pamhylien, Pisidien und Lykien im Spaetmittelalter*, Wiesbaden, 1964, s. 116-118.
21. Suraiya Faroqhi, "Conflict, Accommodation and Long-term Survival: The Bektashi Order and the Ottoman State", *Bektaschiyya, Etudes sur l'ordre mystique des bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektash*, yay. haz. Alexandre Popovic ve Gilles Veinstein, İstanbul, 1995, s. 180-181.
22. Orhan Köprülü, "Velayet-name-i Sultan Şücaeddin", *Türkiyat Mecmuası*, 17 (1972), s. 177-184.
23. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (Ankara), Kuyud-ı Kadime, no. 575, Varak 100a ve sonrası.
24. Bu sorunla ilgili olarak bak. Ahmet Karamustafa, *God's Unruly Friends, Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period 1200-1550*, Salt Lake City, 1994.
25. Suraiya Faroqhi, *Der Bektaschi-Orden in Anatolien* , Viyana, 1981, s. 93; aynı yazar, "Conflict", s. 179.
26. Bu baskı ve zulüm emirlerini veren çok sayıda padişah fermanı daha önce şu kaynakta yayımlandı: Ahmet Refik, *Onaltıncı Asırda Rafızilik ve Bektaşilik*, İstanbul, 1932.
27. Bu tür gezgin dervişler hakkında çok az şey biliyoruz. Ancak şu kaynaktaki sınırlı notlara başvurulabilir: M(ouradjea) d'Ohsson, *Tableau general de l'Empire Ottoman*, c. IV, 2 Paris, 1791, s. 683.
28. Faroqhi, *Bektaschi-Orden*, s. 79.

Yeniçeri ocağının 19, 49, 66 ve 67 ortalarına mensup hünkâr hasekilerinden bir nefer.

29. Bu gelirleri karşılaştırmak için bak. Suraiya Faroqhi, "Seventeenth Century Agricultural Crisis and the Art of Flute Playing: the Worldly Affairs of the Mevlevi Dervishes (1595-1652)", *Turcica*, XX (1988), s. 43-70.
30. Şeyh Abdülahad'ın oynadığı rol için, bak. Yüksel Duman "Notables, Textiles and Copper in Ottoman Tokat 1750-1840", Binghampton University, 1998 (yayımlanmamış doktora tezi).
31. Franz Taeschner, "Kırşehir'de Ahi Evran Zaviyesinin Mütevelli ait bir Berat", *Vakıflar Dergisi*, 3 (1956), s. 93-96.
32. Bu listelerden ilki, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinden oluşturulabilir, ama sonradan 20. yüzyılda hazırlanan versiyondan değil; çünkü bu versiyonda çok boşluk var. Evliya seyahatlerini 1640-1680 yılları arasında gerçekleştirdiğinden, bu liste 17. yüzyılın ortalarıyla ilgilidir. İkinci liste, şu veya bu zaviyenin Bektaşi tarikatına mensup olarak kaydedilmiş olduğu 18. yüzyıl ve erken 19. yüzyıl arşiv belgelerinin bir araya getirilmesinden oluşur. Üçüncü liste ise 1826 yılında tarikatın zaviyeleri kapatılıp mallarına el konulurken, resmi makamlar tarafından hazırlanmıştır. Karşl. Faroqhi, *Bektaschi-Orden*, s. 15-47.
33. Faroqhi, *Bektaschi-Orden*, s. 93'te Hacıbektaş şeyhine böyle davranılmasının açık bir şekilde yasaklandığını gösteren bir belge tartışılıyor, ancak pratikte buna uyulmamıştır.
34. Suraiya Faroqhi, "The Tekke of Hacı Bektaş: Social Position and Economic Activities", *International Journal of Middle-East Studies*, 7 (1976), s. 28-69.
35. Başbakanlık Arşivi - Osmanlı Arşivi, İbnülemin-Evkaf 4053, 5707 ve Şikâyet Defterleri, no. 86, s. 190.
36. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, c. I, *Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara, 1943, s. 204-205.
37. Faroqhi, *Bektaschi-Orden*, s. 79.
38. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime 139. Daha eski kayıtlardaki -genelde parça halinde olan- bilgiler için bak. Faroqhi, "The Tekke of Hacı Bektaş", s. 184-186.
39. Dikkat çekici olan, (tabii eğer benim tespitim doğruysa ve burada Kırşehir kastedilmiyorsa) Hacıbektaş'ın burada bir köy olarak değil de bir kasaba olarak tanımlanmasıdır.
40. Olanaklarımızın özellikle sınırlı kalmasının nedeni, şüphesiz içinde önemli çok kaynak malzeme barındıran Hacıbektaş Kadı Sicillerinin artık mevcut olmamasıdır. Aynı şekilde, geç 19. yüzyıl öncesinde Anadolu'nun hangi küçük kaza merkezlerinde bu tür kayıtların yapıldığı da açık değildir. Bu nedenle tesadüfi bulgulara dayanmak durumundayız. Şeyh Şücaeddin zaviyesi şeyhi etrafında yaşanan çekişmelerin bir vakıf kayıdında işlenmiş olması bir şans eseridir. Yine de tarihte Bektaşi tarikatına ait zaviyelerle ilgili olarak sistemli bir şekilde eski belge arama çerçevesinde, hiç olmazsa bu not bulunmuştur. 1720 yılında Yeniçeri Ağası ile Bektaşi şeyhi arasındaki işbirliğini gösteren padişah fermanı, tamamen tesadüfi bir bulgudur. Bu koşullar altında, daha fazla belgenin, Bektaşi tarikatının 18. yüzyılda işleyişiyle ilgili düşüncelerimizi değiştirmesi ihtimal dışı değildir. Sonraki dönemler için bu yönde beklentiler daha az gerçekçidir. Sistemli bir arama, her şeyden önce geriye kalmış kaynaklar çok sınırlı olduğu için ve görece kolay bir şekilde bulunabilecek metinler halihazırda bilindiği için pek pratik değildir. Bektaşi tarikatının tarihi bağlamında, yeni kaynaklar bulundukça değiştirmek zorunda kalacağımız kaba ve taslak halinde düşüncelere sahip olduğumuz gerçeğiyle yaşamak zorundayız.

BALKANLARIN İSLAMLAŞMASI SÜRECİNDE SARI SALTIK'IN YERİ VE BAZI PROBLEMLER

Sarı Saltık'ın Kimliği ve Tarihsel Rolü

AHMET YAŞAR OCAK

Sarı Saltık'ın adı XIII. yüzyılın ikinci yarısı içinde Balkanlar'da vuku bulan bir Türk iskânına karışıyor ve onun kişiliği etrafında oluşan menkabeler, hem nicelik hem de nitelik itibariyle burada daha sonra şöhret bulmuş şeyhlerinkinden bir hayli önde geliyor.[1] Hakkında bir küçük, iki büyük menkabe mecmuasının kaleme alındığını, en tanınmışının ise XV. yüzyılda Ebü'l-Hayr-i Rûmî'nin derlediği *Saltuknâme* isimli büyük kompilasyon eseri olduğunu biliyoruz.[2] Gerek bu iskân meselesi, gerekse menkabelerinin Balkanlar'daki hıristiyan azizlerinkilerle özdeşleşmiş olması, Batılı araştırıcıların ilgisini çekmiş ve bu ilginç Türkmen babası oldukça erken tarihlerden itibaren, bugün de hâlâ sürmekte olan araştırmaların ilgi odağı haline gelmiştir.[3] J. von Hammer ve Jean Deny'den bu yana ve özellikle 1960'lı yıllardan günümüze kadar yapılan yayınlara bakılırsa, Hacı Bektaş-ı Velî hariç, aktüalitesini kaybetmeyen hemen hemen tek Türkmen şeyhi odur denebilir. Bütün bunlara rağmen şahsiyeti, kimliği ve faaliyetleri konusunda hâlâ bazı problemler mevcuttur. Moldavya da dahil, bütün Balkanlar tarihinin olduğu kadar, Türkiye tarihinin de önemli bir parçası olan bu yarı tarihi, yarı efsanevi şahsiyet kimdir ve tarihsel rolü nedir?

Sarı Saltık'tan bahseden kaynaklar birbirini tutmaz bilgiler verirler. Bunların en eskinin yazarı, XIV. yüzyılın Mağripli ünlü seyyahı İbn Battuta, Sarı Saltık'ı "Baba Saltık" adı altında, hakkında şeriat dışı rivayetler nakledilen meczup biri olarak takdim eder.[4] Daha sonra, 1473-1480 arasında Cem Sultan'ın nedimi Ebü'l-Hayr-i Rûmî, *Saltuknâme*'de onu daha çok Şerîf Hızır, Şerîf Gazi adı ile, Hanefî mezhebine mensup, Rafızilerle cihad eden ateşli bir Sünnî gazi-evliya olarak bambaşka bir imajla sunar.[5] Bu esere göre

Seyyah dervişler
Paul Ricaut, *Histoire de l'etat présent de l'Empire ottoman*, 1670.

Sarı Saltık, Peygamber sülalesinden gelme Seyyid Battal Gazi neslinden Seyyid Hasan adlı birinin oğlu olup, Harcanavan (Harsianon, Harşana?) vilayetinden gelerek Rum'a yerleşmiş büyük bir gazi-evliyadır.[6] *Vilayetnâme-i Hacı Bektaş* gibi Bektaşî kaynakları genellikle kendisini Sarı Saltık, Saltık Baba, Şeyh Saltık gibi isimlerle zikredip Hacı Bektaş-ı Velî'nin müridi yapar.[7] *Vilâyetnâme-i Otman Baba* ise ona bambaşka bir hüviyet yakıştırır.

XVI. yüzyılın iki büyük Osmanlı şeyhülislamından biri olan İbn Kemal, onu büyük evliyadan sayarken, bir diğeri Ebussuûd Efendi, Sarı Saltık'ın "Riyâzatla kadîd olmuş bir keşiş" olduğu kanaatindedir. Kendisinin Balkanlar'daki Bektaşi tekkelerinden derlediği uzunca ve çok ilginç bir menkabesini eserine koyan Evliya Çelebi ise asıl adının Mehmed Buhârî olduğunu yazmak suretiyle,[8] Bektaşi geleneklerinde mevcut olmayan bir şekilde onun kökenini, Buhara gibi, aslında hayatını geçirdiği coğrafi mekânlardan çok uzağa götürür.

Bütün bu farklı yaklaşımlar ne anlama gelmekte ve neden bu kadar farklılaşmaktadır? Gözlemleyebildigimiz bir şey varsa, o da, daha ziyade Sarı Saltık adıyla bilinen bu şahsın, bütün bu değişik çevreleri etkileyecek, onlar tarafından takdis edilerek benimsenecek bir şöhretin sahibi, dolayısıyla zamanında önemli bir rol oynamış bir şahsiyet olduğudur. Biz burada, bugüne kadar araştırmacılar tarafından defalarca ele alınan kaynaklardaki bilgilerin analizlerine ve eleştirilerine girmeyeceğiz, ancak bu birbiriyle uyuşmaz bilgilerin ortaya çıkardığı problemlere işaret etmekle yetineceğiz. Bunların tahlili, yorumu ve sonuçları, Sarı Saltık hakkında yazdığımız monografide geniş ölçüde yapılmaya çalışılmıştır.

Sosyal kökeni üzerindeki bu değişik rivayetlere rağmen ondan bahseden bütün kaynaklar, Sarı Saltık'ın Balkanlar'da faaliyet göstermiş bir gazi-evliya (alp eren) olduğunda hemfikirdirler. İşte bu durum, bu zatın Balkanlar'daki ilk Türk iskânına ve dolayısıyla buraların İslamlaşması sürecinin başlangıcına damgasını vuran tarihsel bir şahsiyet olduğu neticesine götürüyor. Eğer öyle olmasaydı, hayali biri etrafında nasıl olup da bu kadar çok menkabe yaratılacağı, dolayısıyla bu kadar büyük bir kült oluşacağı sorusunun cevabını bulmakta zorlanırdık.

Pençe-i âli-i aba (Fatıma-Muhammed-Ali-Hasan-Hüseyin)

Bununla beraber, burada Sarı Saltık'ın bulutsu siluetinin önümüze koyduğu, sözünü ettiğimiz bazı temel problemler üzerinde durulmağa çalışılacaktır. Bu problemlerin bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1) Sarı Saltık gerçekte kimdir? Nasıl bir çevrenin, toplumun, kültürün ve inancın ürünüdür? Mistik şahsiyeti ve hüviyeti nedir? Çoğunlukla yazıldığı gibi, o bir İslam misyoneri midir?

2) Onunla aynı dönemde yaşamış olup tarihsel kimliği çok iyi bilinen Barak Baba ile ilgisi nereden geliyor? Bu ikisinin 1240'taki Babai isyanıyla bir bağlantısı var mıdır?

3) Sarı Saltık'ın başlattığı kabul edilen Balkanlar'daki İslamlaşma hareketinin cereyan ettiği sosyal tabanın dini ve yapısal özellikleri nelerdir?

4) Bununla bağlantılı olarak, bu İslamlaşma hareketinin mahiyeti nedir? Senkretik bir heterodoks İslam'dan söz edilebilir mi?

5) Bu İslamlaşmanın Osmanlı dönemine katkısı olmuş mudur?

6) 1416'daki Şeyh Bedreddin hareketinin, Sarı Saltık'ın oluşturduğu sosyal ve dini tabanla bir bağlantısı var mıdır?

7) Balkanlar'da muhtelif yerlerde bazı Hıristiyan azizlerinin Sarı Saltık'la özdeşleştirilmiş olması, ne anlama gelmektedir? Bu nasıl bir olgunun ifadesidir?

8) Sarı Saltık'ın Anadolu ve Balkanlar Alevi ve Bektaşi geleneği içindeki yeri nedir? Bu yer nasıl oluşmuştur?

Genellikle bugüne kadar Sarı Saltık hakkında yayımlanan yazılarda, bir ikisi hariç, bu meselelerin tartışıldığını görmek pek mümkün olmamıştır. Bu yazıların çoğu, ya kaynaklardaki rivayetlerin sade tasvirlerinden, ya halk arasındaki menkabelerin hiçbir bilimsel analize tabi tutulmadan alt alta sıralanmasından, ya da Sarı Saltık'ın mezarlarının nerelerde bulunduğundan bahseden yazılardan oluşmuştur. Hatta bu konuda bugün temel kaynak durumundaki *Saltıknâme*'nin detaylı, sistematik ve eleştirel bir analiz ve yorumunun bile henüz ciddi bir şekilde yapılmamış olması şayanı hayrettir.[9] Bu durum çerçevesinde şimdilik kaydıyla, yukarıda sıraladığımız problemlerin sırasıyla kısa analizlerine geçebiliriz:

Biri XV. yüzyılın sonlarına,

diğeri XVII. yüzyıla ait yukarıda zikredilen iki kaynağın dışında, Sarı Saltık'ın Hacı Bektaş-ı Veli'ye halifelik ilişkisiyle bağlandığını gösterecek müsbet hiçbir tarihi delil yoktur. Aslında her ikisinin çağdaş oldukları muhakkak bulunmakla birlikte, birbirlerinden haberdar olup olmadıklarını bilemiyoruz. Hacı Bektaş-ı Veli 1271, Sarı Saltık ise, el-Birzâlî'nin kaydına nazaran 692/1293 tarihinde ölmüştür.[10] Bu itibarla söz konusu ilişki tarihen ve mantıken çok mümkündür.

Sarı Saltık'la ilgili elimizde mevcut menkabelerin genel bir karşılaştırması ve tahlilleri yapıldığı zaman, teferruata ait epizodlardaki birtakım farklılıklara rağmen, temelde bir tek menkabeyi yansıttıkları gözlenir, ki o da şudur: Sarı Saltık, "kâfirler"i İslama davet etmek üzere Kırım yoluyla Dobruca'ya gitmiş, burada Kaligra denilen, Hıristiyanlarla meskûn yerin kralının kızını ejderhanın elinden kurtararak onların Müslüman olmalarını sağlamıştır. Sonunda Kaligra'ya yerleşen Sarı Saltık, ölünceye kadar civar bölgelere gazalar düzenlemiş ve buralar halklarını Müslüman etmiştir.[11] Esasında eski bir Hıristiyan azizi olarak takdis edilen Saint Georges vesilesiyle çok iyi tanıdığımız bu menkabe, Balkanlar'da Sarı Saltık'ın takdis edildiği pek çok yerde değişik versiyonlar halinde çok yaygın bir durumda anlatılmaktadır.

Şu bugün bir tarihsel gerçeklik olarak iyice ortaya çıkıyor ki, ismi etrafında teşekkül etmiş daha birçok menkabeye rağmen, aslında Sarı Saltık, hem Yazıcızâde Ali gibi Türk, Pachymeris ve Gregoras gibi Bizans ve Ebu'l-Fidâ gibi Arap kaynaklarındaki benzer kayıtların teyit ettiği şu olayla sıkı sıkıya bağlantılı bir tarihsel şahsiyettir: Moğolların 1256'dan sonra Anadolu Selçuklu Devleti üzerinde hâkimiyet kurmaya başlamalarıyla birlikte ortaya çıkan siyasi kargaşa ortamı ve Sultan II. Gıyaseddin Keyhusrev'in ölümü, Selçuklu şehzadelerinin taht kavgalarına yol açmıştır.[12] Bu kavgaların sonunda, kardeşi Rükneddîn Kılıçarslan'a yenilerek bütün haklarından tecrid edilen II. İzzeddîn Keykâvus, karısı, annesi, iki oğlu, iki Bizanslı dayısı ve yakın emirleri ile birlikte, Bizans imparatoru VIII. Mihael Paleologos'un yanına sığınmıştı.[13] Bundan böyle imparatorun hizmetinde bulunan II. İzzeddîn Keykâvus, maiyeti erkânı ile birlikte Konstantinopolis'te hayatını bir süre böyle idame ettirdi. Daha sonra imparatordan, kendine bağlı Türkmenleri yanına çağırmaya ve onların Balkanlar'da boş bir arazide yerleşmelerine izin vermesini rica etti. Bu izni aldı. İmparator Türkmenler'e Balkanlar'da Dobruca denilen boş bir araziyi verdi. Böylece 662/1263-64 yılında kalabalık bir Türkmen zümresi, Balıkesir havalisinden kalkarak boğazı geçmek suretiyle Dobruca'ya geldi ve burada yerleşti.[14]

Kalenderi dervişi.
Paul Ricaut, *Histoire de l'etat présent de l'Empire ottoman*, 1670.

İşte Sarı Saltık adıyla bilinen şahsiyet, Balkanlar'a vuku bulan bu Türk muhacereti ile tarih sahnesine çıkıyor. Sarı Saltık'ın, II. İzzeddîn Keykâvus'un maiyetine giren bir Türkmen boyunun başında bulunan bir Türkmen babası olduğu, bugün kesin olarak kabul edilmektedir. Aslında bu yerleşme, imparatorun da işine geliyordu; çünkü böylece Kırım'daki Tatarlar'a karşı kendini emniyete almış oluyordu. Ne var ki, bir süre sonra İzzeddin Keykâvus iktidar darbesine kalkışınca, imparator bu asil misafirini ve yakınlarını hapsetti, emirlerini öldürttü. Sonunda, Tatar hükümdarı Berke Han'dan yardım isteyen İzzeddin, hanın askerleri tarafından kurtarılarak Kırım'da Deşt-i Kıpçak'a götürülmüştür.[15] Sarı Saltık da onunla beraber gidenler arasında idi. Arap kaynakları muhtemelen bu sebeple kendisini Saltık el-Kırîmî diye anıyorlar. Ayrıca Mağripli ünlü seyyah İbn Battuta, burada, Soğdak yakınlarında Baba Saltık'ın adını taşıyan Baba isimli bir şehirden bahsediyor.[16]

İzzeddin'in ölümü üzerine Sarı Saltık'ın tekrar Dobruca'ya döndüğünü ve bugün Babadağı denilen yerde yerleşerek bir zaviye açtığını biliyoruz. O burada ne yaptı? Bazı araştırmacıların söylediği gibi, sistemli bir İslam propagandası yapan bir misyoner mi idi? Ayrıca ne tür bir İslam propagandası yapıyordu? Bu propagandanın zemini ve mahiyeti nasıldı? İbn Battuta'nın dediği gibi, kendisinde şeriata uygun olmayan haller müşahede edilen bir meczup mu idi? Yoksa koyu Hanefi ve dolayısıyla Sünniliğin amansız bir mücahidi miydi? Bu ikinci kişilik, *Saltıknâme* başta olmak üzere, İbn Battuta'dan çok sonraki kaynaklardan, XVI. yüzyıl-

da ünlü şeyhülislam İbn Kemâl'in *Mohacnâme*'sinde ve Evliya Çelebi *Seyâhatnâmesi*'nde bahis konusu edilmiştir.[17]

İbn Kemâl'e göre ise o, büyük bir veli olup keramet ehli idi.[18] Evliya Çelebi de İbn Kemâl'inkine benzer bir kanaat sahibidir ve onun hayatını kâfirlere karşı cihada adadığından bahseder.[19] Fakat Sarı Saltık hakkındaki en çarpıcı ve ilginç yargı, hiç şüphesiz İbn Kemâl'in halefi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ünlü şeyhülislamı Ebussuûd Efendi'nindir. Kanunî Sultan Süleyman'ın, 1538'deki Erdel seferi esnasında Babadağı'ndaki türbeyi ziyareti dolayısıyla merakını çeken Sarı Saltık konusunda Ebussuûd Efendi'den istediği fetva, çok kısa ve İbn Kemâl'inkiyle taban tabana zıt bir niteliktedir. Bu fetvada Ebussuûd Efendi Sarı Saltık için tek bir cümleyle, yaptığı riyazat yüzünden nerdeyse "iskelet haline gelmiş bir keşiş" olduğunu söylüyordu.[20] Bu fetvanın sahte olduğu da iddia edilmiştir.[21]

Böylece Sarı Saltık hakkında eski kaynaklardaki kanaatlerin 1) keramet sahibi büyük bir veli, 2) İslam'a yakışmayan bir kimliğe sahip biri olarak tamamıyla iki zıt doğrultuda gruplandığını görüyoruz. Fakat burada en çarpıcı olan, birbirinin halef-selefi iki büyük Osmanlı şeyhülislamının, Sarı Saltık'ı tam anlamıyla iki aksi yönde değerlendirmeleridir. Bizce İbn Kemâl muhtemelen XV. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yazılmış *Saltıknâme*'yi okumuş ve buradaki imajına bakarak Sarı Saltık'ı değerlendirmiş olmalıdır. Halefi Ebussuûd Efendi ise, yine çok muhtemel olarak, Balkanlar'daki Hıristiyan azizlerininkiyle karışmış menkabelerine bakarak, tıpkı kendinden iki yüzyıl önce İbn Battuta'nın yaptığı gibi yapmış, Sünni Müslüman kimliğiyle bağdaştıramadığı bu şahsın, eninde sonunda bir "keşiş" olması lazım geldiğine karar vermiş olmalıdır. Evliya Çelebi ise Sarı Saltık'ın Bektaşi tekkelerinde dinlediği cihat menkabelerinin etkisi altında kalmış görünüyor.

Balkanlar'da Sarı Saltık'a ait makamların bulunduğu çeşitli yörelerde Sarı Saltık menkabelerinin, yerel Hıristiyan azizlerininkiyle karışmış olması, onun dini ve mistik kimliği konusunda farklı düşüncelere yol açan temel faktör olarak görünüyor. İlk bakışta bu menkabeler, Sarı Saltık'ı a) bir Türkmen babası ve İslam velisi, b) Müslüman bir şeyh kimliğinde bir Hıristiyan azizi olmak üzere çift yönlü bir kişilikle karşımıza getiriyor. Nitekim onun Balkanlar'da hem halk Müslümanlığına hem de halk Hıristiyanlığına mal olduğu görülüyor. Sarı Saltık Bulgaristan'da Aya Nicolas (Sveti Nikola) veya İlyas (Elie) Peygamber'le, Arnavutluk'ta ve Korfu adasında ise Aya Spiridon'la ve Aya Yorgi'yle bir tutulmaktadır.[22]

Kalenderi dervişi.
M. d'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire ottoman*, 1787-1820.

Bununla beraber, bunlar Sarı Saltık'ın aslında bir Hıristiyan azizi olmasını kesinlikle gerektirmez, çünkü bir Hıristiyan azizinin yüzlerce yıl Müslüman halk arasında böyle bir takdis konusu yapıldığı ve hakkında menakıbnameler yazıldığı görülmediği gibi, böyle bir şey de zaten mantıken mümkün olamaz. İkincisi, belki en önemlisi, Barak Baba gibi tarihsel kimliği bizce çok iyi bilinen bir Haydari şeyhinin Sarı Saltık'ın halifesi olması,[23] bunu mümkün kılmıyor. Ancak bütün bunlar Sarı Saltık'ın heterodoks bir Türkmen babası olduğunu gösteriyor.

Sarı Saltık'ı görünürde böyle ikili bir şahsiyete sahipmiş gibi gösteren menkabelere gelince, J. Deny ve F. W. Hasluck'un da isabetle teşhis ettikleri üzere, bu menkabeler esasında, XV. ve XVI. yüzyıllarda Balkanlarda İslam propagandası yaparken, yerel halkı kolayca Müslümanlığa ısındırmak için, onların çok iyi bildikleri eski Hıristiyan azizlerinin menkabelerini çok basit olarak Sarı Saltık'a uyarlayan Bektaşi dervişlerinin marifetidir. Bektaşi senkretizmi bunu her zaman ve her yerde çok iyi yapagelmiştir.[24] Nitekim bu sosyolojik hadisenin örnekleri sayılamayacak kadar çoktur. En çarpıcılarından biri de bizzat Hacı Bektaş-ı Veli'dir.

Şimdi asıl meseleye geliyoruz: Sarı Saltık'ın ve maiyetindeki Türkmenler'in Balkanlar'a taşıdıkları İslam nasıl bir İslamdı? Bu konuda bugün, Balkanlar'ın ve Anadolu'nun belli yerlerinde yaşamakta olan Sarı Saltık kültü belli ölçüde cevabı vermekte, yani bu İslam anlayışının senkretik ve heterodoks bir İslam olduğunu göstermektedir. İbn Battuta hiç şüphesiz, daha 1332-33'te bunun farkına varmış ve eserine bunu yansıtmıştır. Ebussuûd Efendi de Kanunî'nin sorusunu muhakkak derinlemesine bir araştırma-

dan sonra, bu sebeple yukarıda nakledilen şekilde cevaplamış olup bu cevap da bizi teyit etmektedir. İbn Kemal'in aksi istikametteki yorumu ise kanaatimizce *Saltuknâme*'nin çizdiği imaja dayanmaktadır. Nitekim bizce Şeyh Bedreddîn'in isyan hareketi için merkez olarak Dobruca'yı seçmesinin temelinde de bu gerçeklik yatmaktadır ve Şeyh Bedreddîn hareketinin buradaki sosyal tabanı, vaktiyle Sarı Saltık'ın yarattığı bu çevreye dayanmaktadır.

Sarı Saltık'ın yaptığı heterodoks İslam propagandası, Tayyip Okiç'in de belirttiği gibi, Bogomilistler arasında yankı bulmuş ve yayılmıştır. Çünkü popüler Hıristiyanlığın VI. yüzyılın Bizans Anadolu'sunda Maniheist herezi ile karışmasından doğan Paulisyanizm'in Balkanlar'da IX. yüzyılda yeniden yorumlanmasından başka bir şey olmayan ve Ortodoks Bizans yönetiminin yarattığı baskılara sosyal bir tepki olarak başlayan Bogomilizm ile bu İslam anlayışı arasında benzerlikler oldukça fazla idi.[25]

Buraya kadar söylenenler, hiç şüphe yok ki, bu mühim tarihi simanın şahsiyetini aydınlatmaktan çok, konunun bugünkü durumunu ve arz ettiği problemleri dile getirmekten öteye geçmemiştir ve Sarı Saltık, üzerinde daha çok durulacağa benzemektedir.[26] Bununla beraber, sonuç olarak şunu söylemek gerekir ki, Sarı Saltık Balkanlar'ın İslamlaşması tarihinde en fazla iz bırakan, hem kendi dönemini hem de kendinden sonraki dönemleri etkileyen çok önemli bir tarihsel simadır. O hem bir aşiret reisi hem de savaşçı bir Türkmen babasıydı.

Bektaşi dervişleri.
M. d'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire ottoman*, 1787-1820.

1. Bu yazı, Kasım 2000 tarihinde Moldova'da sunulan ve Fransızcası orada yayımlanacak olan bildirinin Türkçe versiyonudur.
2. Bak. Ebu'l-Hayr-i Rûmî, *Saltuknâme*, Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Ktp. no. 1612. Eser Fahir İz tarafından tıpkıbasım olarak fasiküller halinde yayımlanmış (Harvard 1971), daha sonra Latinize bir edisyon kritikli basımı Kültür Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmiştir (*Saltuk-Nâme*, nşr. Şükrü H. Akalın, Ankara, 1987-1990, 3 cilt).
3. Son on onbeş yıldan beri Sarı Saltık hakkında sık yayın yapıldığı dikkati çekiyor. 1990 sonrası Balkanlar'daki yeni siyasi düzenlerin oluşmasıyla bu Türkmen babası tekrar gündeme gelmiş bulunuyor.
4. Bak. İbn Battuta, *Voyages d'Ibn Batoutah*, ed. C. Defremery-B. R. Sanguinetti, Paris, 1854, II, 416.
5. Bak. Ebu'l-Hayr-i Rûmî, *Saltuknâme*, v. 1a ve pek çok yerde.
6. *Saltuknâme*, aynı yerlerde.
7. Msl. bak. *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî* (Vilâyetnâme), nşr. A. Gölpınarlı, İstanbul, 1953, s. 45 vd.
8. *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*, İstanbul, 1314, II, 134.
9. Bu hususta sadece şu iki yazıyı örnek gösterebiliriz: A. Yaşar Ocak, "Sarı Saltuk ve Saltuknâme", *Türk Kültürü*, S. 197 (1979), s. 266-275; Irène Melikoff, "Qui etait Sarı Saltuk? Quelques remarques sur les manuscrits du Saltuknâme", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Menage*, ed. C. Heywood-C. Imber, İstanbul, (İsis) s. 221-238.
10. El-Birzâlî, *Tarih*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Ktp., no. 2951, v. 105b.
11. Bak. *Vilâyetnâme*, s. 45-47; Evliyâ Çelebi, II, 133-138; Jean Deny, "Sary Saltyq et le nom de la ville de Babadaghi", Melanges Emile Picot, Paris, 1913, II, 9-11. Bu menkabeye göre Sarı Saltık'ın Müslüman ettiği her ülkenin kralı onun türbesine sahip olmak ister. Buna çözüm olarak Sarı Saltuk yedi tabut getirilmesini ve her birinin bir krala verilmesini söyler. Gerçekten de ölümünden sonra tabutlardan birer tanesini alıp giden krallar, Sarı Saltık'ın cenazesini kendi tabutlarında görerek sevinirler. Böylece Sarı Saltık'ın yedi ülkede yedi ayrı mezarı olmuş olur. Evliya Çelebi bunları birer birer sayıyor (bak. age, II, 137-138). Hasluck ise bu mezarların ve onlarla ilgili menkabelerin her birinin, buralardaki daha eski Hıristiyan azizlerine ait olduğunu, ancak bunların Sarı Saltık ile özdeşleştirildiğini ileri sürer (bak. *Bektaşilik Tedkikleri*, s. 69-70,117; karş. aynı yazar, *Christianity and Islam under The Sultans*, II, 437-439). Bunlardan, Babadağı'ndaki, Kaligra (Kaliakra)'daki, Kroya'daki ve Edirne yakınlarında Babaeski'deki dördünün önem kazandığı görülüyor (bak. Hasluck, II, 429-437; Babaeski türbesi hakkında bak. Milan Adamoviç, "Das Tekke von Sari Saltiq in Eskibaba", *Materialia Turcica*, S. 5 (1979), s. 15-24). Bugün Romanya sınırları içinde kalan Babadağı'ndaki mezar üstüne 1489'da II. Bayezid tarafından bir türbe, yanına bir zaviye, bir mescit, bir medrese ve bir de imaret yaptırılmıştır (bu türbe ve dolayısıyla Sarı Saltık hakkında güzel bir inceleme için bak. Machiel Kiel, "The Türbe of Sarı Saltık at Babadag-Dobrudja", *GDAAD*, S. 6-7 (1978), s. 205-225). Evliya Çelebi, Kaligra'daki (Babadağı) türbenin Sarı Saltık'ın gerçek mezarını ihtiva ettiğini söyler. Sarı Saltık'ın türbe ve makamları üzerine yapılmış bir araştırma için bak. Grace Martin Smith, "Some Türbes/Maqâms of Sarı Saltuq: An Early Anatolian Turkish gâzi-saint", *Turcica*, S. XIV (1982), s. 216-225.
12. Bu şehzadeler mücadelesi hakkında bak. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, Londra, 1968, s. 274-279; aynı yazar, *La Turquie Pre-ottomane*, Paris-İstanbul, 1988, s. 238-245; Turan, *Türkiye*, s. 473-477.
13. Bak. İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-Alâiyye*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1996, II, 130-160; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 2000, s. 28-

30 vd; *Georgii Pachymeris, De Michaele et Andronico Palaelogis*, nşr. Immanuel Bekkerus, Bonnae, 1835, I, 129 vd.; *Nicephor Gregoras, Byzantina Historia*, nşr. Immanuel Bekkerus, Bonnae, 1829, I, 82.

14. Bak. Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Al-i Selcuk*, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Ktp., no. 1390, vv. 175a-177a: Deny, s. 1-2. Sarı Saltık'ın Dobruca'daki bu Türk iskânı ile ilgisi şuralarda geniş bir şekilde incelenmiştir: Paul Wittek, "Yazajioghlu Alî on the Christian Turks of the Dobruja", *BSOAS*, XIV/3 (1952), s. 639-668; aynı yazar, "Les Gagauzes=Les gens de Kaykâus", *RO*, XVII (1951-1952), s. 12-24. Aurel Decei, "Le problème de la colonisation des Turcs seljoukides dans la Dobrojea au XIIIe siècle", *TAD*, VI (1968), s. 85-111; aynı yazar, "Dobroja", *EI2*. Bu yazılarda aynı zamanda Sarı Saltık'ın tarihî şahsiyeti de incelenmektedir.
15. *Age*, aynı yerde; Deny, aynı yerde.
16. Bak. İbn Battuta, *Voyages*, II, 416. Özellikle *Saltuknâme* başta olmak üzere, Sarı Saltık'ı anlatan diğer menkabevi kaynakların rivayetlerinin de zaten Dobruca ile Kırım üzerinde yoğunlaşması, bu tarihi gerçeği takviye ediyor.
17. Bak. *Vilâyetnâme*, aynı yerde; Evliya Çelebi, aynı yerde; İbn Kemâl, *Mohacnâme*, Süleymaniye (Esad Efendi) Ktp., no. 2087, v. 44b.
18. İbn Kemâl, *Mohacnâme*, aynı yerde: "Sahib-i serîr-i velâyet tâcdâr-ı iklîm-i kerâmet Saru Saltık Sultan ki..... emîr-sûret fakîr-sîret azîzlerdendi."
19. Bak. Evliya Çelebi, II, 137.
20. Tayyip Okiç, "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetvâ", *AÜİFD*, I/1 (1952), s. 48-58. Bu fetvanın metni aynen şöyledir: "Sinde sindaşım halda haldaşım âhiret karındaşım, cimme-i selef bu mes'elede ne buyururlar ki Sarı Saltık didikleri şahıs evliyâullah'dan mıdır beyan buyurulub müsâb olına. El-cevab: Riyâzat ile kadîd olmuş bir keşişdir. Ebussuûd.".
21. Bak. Yusuf Ziya Yörükan, "Bir Fetvâ Münasebetiyle: Fetvâ Müessesesi, Ebussuud Efendi ve Sarı Saltuk", *AÜİFD*, I/2-3 (1952), s. 137-160. Bu iddiaya T. Okiç aynı derginin müteakip sayısında cevap vermiştir ve bize göre Yörükan değil, Okiç haklıdır.
22. Msl. bak. Evliya Çelebi, aynı yerde; Hasluck, *Bektaşilik Tedkikleri*, s. 74, 118; krş. aynı yazar, *Christianity and Islam*, II, 429-439; ayrıca bak. Nazmi Sevgen, "Sarı Saltuk ve Aiyos Spiridon", *Tarih Konuşuyor*, sayı: 33, Ekim 1966, 2729-2734 ve müteakip sayılar; Hasan Kaleshi, "Albanische legenden um Sarı Saltuk", *Actes du Premier Congrès Int. des Etudes Balkaniques et Sud-Est Europeennes*, Sofya, 1971, VII, 815-828.
23. Bu konuda geniş bilgi ve literatür için bak. A. Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da Türk-İslâm Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergâh yayınları, İstanbul, 2000, 3. bas., s. 193-197.
24. Bak. Deny, s. 14; Hasluck, *age*, s. 118.
25. Mesela haça ibadet etmemek, domuz eti yememek, aziz resimlerine karşı çıkmak, kilise teşkilatını reddetmek ve hepsinden önemlisi mehdi beklemek bunlardan sadece birkaçıdır.
26. Sarı Saltık hakkında Ebu'l-Hayr-i Rûmî'nin büyük kompilasyon eseri olan *Saltıknâme* de, vaktiyle bir başka yerde söylendiği gibi, iri cesametine rağmen, onun tarihi kimliğini ve kişiliğini tam anlamıyla ortaya çıkarmaya yarayacak verilere ne yazık ki fazlaca sahip değildir. Bu konuda eleştirel bir değerlendirme için bak. Ocak, "Sarı Saltuk ve Saltuknâme", s. 266-275; Melikoff, "Qui etait Sarı Saltuk?", s. 221-238. Anadolu'nun ve Balkanlar'ın İslamlaşması tarihinin bu önemli siması hakkında kaleme aldığımız monografi yayımlanmak üzeredir. Orada geniş bibliyografya da mevcuttur.

MAKEDONYA SORUNU

FİKRET ADANIR

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarında (Makedonya ve Edirne) 19. yüzyılın sonlarında Bulgar bağımsızlık mücadelesine katılmak üzere Slav nüfusu harekete geçirmek için gizli devrim komiteleri kurulur. Fakat Makedonya'nın kendilerine ait olduğunu ileri süren Yunan ve Sırp milliyetçileri Bulgarların bu çabalarına hemen karşı çıkarlar. Her bir hükümet Makedonya'yı kendi topraklarına katmak için yalnızca siyasi açıdan uygun zamanı beklemektedir. Böylece Avrupa barışını tehdit eden bir kriz ortaya çıkar ve "Makedonya Sorunu", Doğu Sorunu'nun bir parçasını oluşturur. "Cumhuriyetin yönetici kadrolarının önemli bir bölümünün yüzyılın ortalarına dek Makedonya ihtilafı ortamında yetişmiş Jön Türkler arasından veya onlara yakın çevrelerden gelmiş oldukları gözlemine dayanarak, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ancak Makedonya Sorunu göz önünde tutularak anlaşılabileceğini" söyleyen Fikret Adanır, sorunu köylülüğün ve Osmanlı tarım düzeninin çözümlenmesi temelinde ele alıyor.

xvi + 312 s. ISBN 975 333 157-6

10.yıl
TARİH VAKFI

Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No.57 80220 Nişantaşı-İstanbul Tel: (0212) 233 21 61 Faks: (0212) 234 32 90 pazarlama@tarihvakfi.org.tr

http://www.tarihvakfi.org.tr

Bektaşi Babasının Giyim Kuşamı

NECDET SAKAOĞLU

Osmanlı toplumları geçen yüzyıllarda, Balkanlardan Mısır'a kadar renkli bir tarikatlar dünyası barındırıyordu. Tekke ve dergâhları, inançları, âdetleri, giyim kuşamlarıyla başlı başına bir kültür zenginliği olan bu âlem içinde en çok dikkati çeken ve merak odağı olanlarsa kuşkusuz Bektaşilerdi.

Ayinleri Türkçe yöneten, nefesleri Türk vezniyle nazmeden, özgür düşünce ve zekâ eseri esprileriyle halk edebiyatımıza bir de Bektaşi fıkraları zenginliği katan Bektaşi babaları, giyim kuşamları ve taşıdıkları simgelerle de ilginç tiplerdi. Üzerlerindeki her ayrıntının simgesel anlamları ve özellikleri söz konusuydu:

On iki terkli Bektaşi fahrı ya da tacı, dövülmüş keçeden yapılma on iki dilimli bir külahla bunun üzerine sarılmış, -babanın konumuna (bel evladı, yol evladı, çelebi) göre- beyaz, yeşil ya da siyah bir sarıktan ibaretti. Bu sarığın bir ucu omuza doğru sarkar, buna "taylasan" denirdi. Külâh dilimlerinin tepede birleştiği yerde ise her yolun "tevhid"e (Tanrının birliğine) ulaştığını simgeleyen düğme biçiminde Bektaşi gülü bulunurdu. Yeşil sarık, babanın soyca Hz. Ali neslinden geldiğini, yani seyyitliğini simgeliyordu.

Karpuzubüyük Nuri Baba

Boyna asılan "teslim taşı" da on iki tırtıllı/köşeli olup Kırşehir'de Hacıbektaş yöresinde çıkan ve halk arasında balgamtaşı (bergami, oniks) denilen taştan yapılırdı. Terk'in on iki dilimi gibi teslim taşının on iki tırtılı da On İki İmamı temsil ediyor; Bektaşilerin On İki İmam geleneğine düşünceleri ve inançlarıyla bağlanıp teslim olduklarını gösteriyordu.

Bir muhibbim var ki sönmez aşk ile Bektaşidir
Kalbgâhında Ali, göğsünde teslim taşıdır

dizelerinden de anlaşıldığı üzere bu, kalpteki Hz. Ali aşkının simgesi olarak tam kalbin üzerinde bulunurdu.

Teslim taşının altındaki ince ceylan derisinden çekilmiş sırımla boyundan asılan "dört ilmik", Bektaşilerin "dört kapı"ya (şeriat-tarikat-marifet-hakikat) yönelişlerinin simgesiydi. Bu ilmiklerin sırımının Seyyid Nesimî'nin derisinden yapıldığına inanmak da bir Bektaşi geleneğiydi.

Bir karış enindeki yün dokuma kuşak, bele sarıldıktan sonra bir ucundaki çengelle arkadan bağlanırdı. Baba, kuşağının arasına kılıflı kaşığını, okur yazarsa divitini de yerleştirir; kuşağın üzerine pahleg taşından ikinci bir teslim taşı takar, bunun yanma da necef veya yeşimden, yumurta biçiminde, ortasından kaytan geçirilmiş "kamberiye"sini bağlardı. Teslim taşının üzerindeki üç gül motifi "Allah-Muhammed-Ali"yi; kamberiye ise Hz. Ali'nin, kendisine bağlılığıyla ünlü kölesi Kamber'i, dolayısıyla "sadakat"i simgeliyordu.

Kuşağın üzerine bağlanan veya boyundan asılan "cilbend", manda derisinden yapılma, günümüzün bel çantalarını andıran bir kese olup baba, üzerinde "Ali" yazılı cilbendine tütün kesesini, kavını, çakmağını, enfiyesini koyardı.

Taçtan ve kuşaktan sonra çok önemli bir simge olan "haydariye", yakasız, cepsiz, düğmesiz bol ve eteği dize kadar uzayan, aba (yün dokuma) hırka türü bir üstlüktü. Bektaşi babaları paraya pula değer vermedikleri, dünyalık nesnelere gereksinim duymadıkları, ayrıca giysiyi kefenle eş tuttukları için haydariyelerinde, pamukludan çiçekli mintanlarında ve aba şalvarlarında cep bulunmazdı.

Teslim taşı

Gezginci Bektaşi babaları, bu özelliklerini üç farklı simgeyle dışa vururlardı ki bunlar, Hindistan cevizi kabuğundan "keşkül", öküz boynuzundan "nefir" (düdük) ve uzun bir sopası olan çift ağızlı "teber"di.

(Fotoğraftaki zatın son dönem Bektaşi babalarından Karpuzubüyük Nuri Baba olduğunu bildiren dostumuz Ekrem Işın'a katkıları için teşekkür ederiz.)

TARİHYAZIMINDA KAYNAK OLARAK *SEYAHATNAME*

Evliya Çelebi'de Arnavut Bektaşiliği

BİLMEZ BÜLENT CAN

Bugün Bektaşiliğin resmen tanınan dört "inanç grubu"ndan birini oluşturduğu Arnavutluk'ta Bektaşiliğin erken tarihi, özellikle "başlangıç" dönemi, hakkında en az bilgiye sahip olunan konulardan birini oluşturuyor. XVII. yüzyılın ikinci yarısında bölgeyi gezen Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde yazdıklarının, konuyla ilgili tarihyazımında en önemli kaynak olarak ve farklı yazarlar tarafından "farklı okunarak" kullanılageldiği görülmektedir. Bu makalede, bu yazarların farklı okumaları aktarılırken, genelde "Arnavut Bektaşiliğinin erken tarihi" konulu daha kapsamlı çalışmanın küçük bir bölümü sunulmuş olacak.

1790-1822 yılları arasında Epir bölgesinde yarı bağımsız bir yönetim kuran Tepedelenli Ali Paşa'nın girişimleri sonucunda Bektaşiliğin adeta "ikinci anayurdu" olacak kadar Bektaşileşen[1] "Arnavutların yaşadığı topraklar", 1826'da Yeniçeri Ocakları'nın kapatılmasının ardından Osmanlı topraklarında Bektaşilere yöneltilen saldırılardan (genelde sanıldığının[2] tersine) payını almış ve 19. yüzyıl boyunca Osmanlı'nın merkezileşme çabalarına direniş de buna eklenince, Arnavut Bektaşiliği'nin Osmanlı'dan kopma süreci başlamıştı.[3] Bir süre sonra Bektaşiliğin en önemli kalesi haline gelen bu topraklar, sosyalist hükümetin ateist politikaları sonucunda uzun yıllar tarikatın yasaklı ve tüm tekkelerin kapalı kalmış olmasına rağmen, bugün yeniden açılan (Arnavutluk) ve/ya yeniden canlanmaya başlayan (Kosova ve Makedonya) "yasal" Bektaşi tekkelerine evsahipliği yapmaktadır. Ancak Bektaşiliğin Ali Paşa döneminden çok daha önceleri de burada mevcut olduğu genelde kabul edilen bir gerçektir. İşte bu mevcudiyetin ne zaman başladığı sorusu ve sonraki gelişmeler en azından bir asırdan beri tarihçileri uğraştırmaktadır. Çünkü yapılan çalışmalar göstermiştir ki hakkında çok şey bilinen "Ali Paşa dönemi"nden önceki dönemde de bölgede Bektaşilerin izlerine rastlamak mümkündür. O halde yapılması gereken, bu izleri kullanarak, mümkün olan en detaylı şekilde Arnavut Bektaşilerinin erken tarihini yazmaya çalışmaktır. İşte bu konuda çalışanların karşısına çıkan en önemli kaynak, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'si olmuştur.

Arnavutluk Bektaşilerinin Tiran'daki merkezi tekkesi. (Arnavut Bektaşilerine göre Dünya Bektaşiliği Merkezi.) Önde ana bina, arkada türbe.

EVLİYA ÇELEBİ, ARNAVUTLUK SEYAHATLERİ VE ESERİ

Evliya Çelebi'nin öldüğü tahmin edilen 1684'e kadar, ilk on yılı İstanbul'da olmak üzere, tam 54 yıl boyunca gezdiği sayısız yeri ve *Seyahatname*'de aktardığı paha biçilmez bilgileri en kısa şekilde "özetlemek" bile bu makalenin sınırlarını aşar.[4] Bu makale bağlamında bilmemiz gereken, dönemin tarihiyle ilgili önemli bir kaynak olarak kullanılagelen *Seyahatname*'nin yayımlanma serüveni ve Evliya Çelebi'nin Arnavutluk'a seyahatleriyle ilgili genel bilgilerdir.

Toplam on ciltten oluşan *Seyahatname*'nin, Topkapı Sarayı

Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan 8 cildinin "asıl nüsha" olduğuna inanılmaktadır (I.-II. ciltler: Bağdat Köşkü, no. 304; III.-IV. ciltler: Bağdat Köşkü, no. 305; VI. Cilt: Revan Köşkü, no. 1457 ve VII.-VIII. ciltler: Bağdat Köşkü, no. 308: Karatay). Dokuzuncu cilt için Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın (Bağdat Köşkü, no. 308) ve onuncu cilt için İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın (TY, no. 5973) esas alınması gerektiği kabul edilmektedir (Ak 1999: 428 ve İlgürel 1995:532).

Arnavutların yaşadığı topraklara yaptığı seyahatlerle ilgili bölümler, V., VI. ve VIII. ciltlerde yer almaktadır. Buna göre, Evliya'nın bu topraklara yolu ilk olarak 1660'ta düşer: O sırada Bayaluka'da [Banja Luka] yaşamakta olan Melek Ahmed Paşa'nın Bosna valiliğinden Rumeli valiliğine atanması nedeniyle, yeni ikametgâhı olan Sofya'ya gitmek üzere yola çıkan paşanın mahiyetinden oluşan kervana katılan Evliya Çelebi, Mitroviçse [Mitrovica] ile Üsküp [Skopje] arasında gördüklerini, eserinin beşinci cildinde dile getirmiştir.

Arnavutların yaşadığı topraklara ikinci defa 1662'de uğrayan Evliya'nın bu seyahatinin nedeni, Melek Paşa'nın "mal tahsili" için kendisini bu ülkeye yollamasıdır (İlgürel 1995:530). Belgrad'dan yola çıkarak, Yenipazar'daki Prijepolje'den itibaren Arnavutların yaşadığı topraklara giren Evliya Çelebi'nin bu seyahat hakkında yazdıkları, büyük boşluklarla doludur. Sonuç olarak, bu seyahatte uğradığı, Arnavutların yaşadığı belli başlı şehirler şunlardır: Tiran, Omoras [Mamurras?], Leş [Lezha], İşkodra [Shkoder], Podgoriçse [Podgorica], Bar, Ülgün [Ulcinj] ve Yakoviçse [Gjakova]. Bugünkü Kuzey Arnavutluk, Karadağ ve Sırbistan'daki bu şehirlere yaptığı seyahate, altıncı ciltte yer verilirken, bu bölgeyle ilgili izlenimler ve açıklamalar oldukça sınırlıdır.

Bölgeye üçüncü seyahatini, ikincisinden sekiz yıl sonra gerçekleştiren Evliya, 1669'da katıldığı Girit fethinden bir süre sonra kuzeye doğru yeni bir seyahate çıkmış ve 1670'de vardığı Preveze'den itibaren Arnavutların yaşadığı topraklara girmiştir. Buradan, bölgeyi gezerek kuzeye doğru ilerleyen Evliya, Yanina (Ionina) ve Sayada (Sajadhë) üzerinden Korfu Adası'na geçmiştir. Bugünkü Arnavutluk'un en güneydeki yerleşim merkezlerinden Delvina'da tekrar karaya çıkan Evliya, Delvinak [Delvinaki], Ergiri Kasrı [Gjirokastër], Tepedelen [Tepelena], Belgırad [Berat], Başt Ova [Bashtova], Draç (Durrës), Kavaja ve Elbasan üzerinden, bugünkü Makedonya topraklarında bulunan Ohrid şehrine geçmiştir.[5]

Arnavut Bektaşilerine göre bugünkü "Dedebaba" Reshad Bardhi.

Bugüne dek yayımlanmış *Seyahatname*'lere gelince: Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Pertev Paşa, no. 458-462) nüsha esas alınarak, eserin ilk dört cildi H. 1314'te (1896-97), V. cilt ise H. 1315'te (1897-89) Necib Asım ve Ahmet Cevdet tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır. "VI. cild, Macar akademisinin yardımı ve Dr. Karacson'un bazı tashihleri ile, 1318'de [1900-01] neşredilmiştir. Bu ilk 6 cildin neşri memlekette sıkı bir sansür bulunduğu zamana tesadüf ettiğinden, eserde birçok parçaların teyyedildiğini ve bundan başka naşirin metin üzerinde (Evliya Çelebi'nin dilini günün ifadesine uydurmak gibi) hayli tasarrufatta bulunduğunu biliyoruz" (Baysun 1997:411). VII. ve VIII. ciltler, yine Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshalar (Beşir Ağa, no. 448-452) esas alınarak ve diğer nüshalar ile karşılaştırılarak, Türk Tarih Encümeni tarafından hazırlanmış ve 1928'de İstanbul'da yayımlanmıştır. "IX. cilt, yine Beşir Ağa nüshası ile diğer çeşitli yazılar mukayese edilerek, bazı batılı seyyahların eserlerinden yirmi altı adet levha ve Ali Reis'in 1567 yılına ait Ege haritası ile birlikte 1935'te neşredilmiştir. Aynı şekilde X. cilt de Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'sindeki Kahire ve İskenderiye haritalarının ilavesiyle 1938'de Maarif Vekâleti tarafından yayınlanmıştır" (İlgürel 1995: 532). Aşağıda söz konusu edeceğimiz yazarlar ya bu yayınlanmış ciltlerden ya da yabancı dillere yapılmış kısmi çevirilerden yararlanmışlardır.

KAYNAK OLARAK *SEYAHATNAME*

Yazının başında belirtilmiş olduğu gibi, Arnavut Bektaşiliğinin tarihiyle ilgili hemen her çalışma *Seyahatname*'yi kaynak olarak kullanmaktadır. Diğer kaynakları da kullanarak bu çalışmalarda geliştirilen, konuyla ilgili genel tezler, bir başka makalenin konusu olabilir; bu bölümde, *Seyahatname*'nin bu çalışmalarda nasıl kaynak olarak kullanıldığı anlatılacak.

Georg Jacob

Bektaşilik tarihi üzerine sistemli ilk modern tarihbilimsel çalışmalar, Georg Jacob'a aittir. (Jacob, 1908 ve Jacob 1909). 1908'de yayınlanan *Beitraege zur Kentnis des Derwisch-Ordens der Bektaschis* başlıklı kitabında yazar, Arnavutluk'la ilgili kısa bölümde, 20. yüzyılın başında Bektaşiliğin burada çok yaygın olduğunu aktarırken (Jacob 1908:16-17), *Seyahatname*'de bulunan, konuyla ilgili aşağıda aktaracağımız bilgilere yer vermez. Oysa Osmancık'taki Koyun Baba,[6] Eskişehir'deki "Pirce Sultan", Bursa'daki Akbıyık, Edirne civarındaki Hızır, Babaeski'deki Sarı Saltık, Rusçuk ve Silistre arasında yer alan Mustafa Baba[7] ve Gül Baba tekkelerinin Bektaşi tekkeleri olduğunu söylerken, H. 1314 [1896-97] İstanbul baskısı *Seyahatname*'yi kaynak göstermektedir (Sırasıyla Jacob 1908:12, 13, 15-16, 16, 17 ve 17-18).

Arnavutluk'ta, Kruja'daki Sarı Saltık türbesine yapılan yıllık hac ziyaretlerini anlatırken de buradaki tekkeyle ilgili bilgi veren yazar, sadece Sarı Saltık'ın kendisiyle ilgili daha fazla bilgi için *Seyahatname*'ye gönderme yapmaktadır (Jacob 1908:30). Nitekim yukarıda gördüğümüz gibi, Evliya'nın Kruja'ya hiç uğramadığı ve dolayısıyla buradaki tekke ve türbeyle ilgili bilgi vermediği biliniyor.[8] Ancak aşağıda göreceğimiz gibi, uğradığı diğer Arnavut yerleşim merkezlerinde rastladığı heterodoks gruplarla ilgili bilgi vermiştir. Kısaca Jacob'un bunları kullanmadığını belirtmek gerekiyor.

F. W. Hasluck

Bektaşilik tarihi üzerine kapsamlı ilk modern tarihbilimsel çalışmalardan bir diğeri, 1929'da yayımlanan ve F. W. Hasluck'un XX. yüzyıl başında yazdığı makalelerin, ölümünden (1920) sonra eşi Margaret M. Hasluck tarafından bir araya getirilmesinden oluşan *Christianity and Islam under the Sultans* başlıklı kitaptır (Hasluck 1973[1929]). Bazı bölümleri iki ayrı kitapta Türkçe olarak yayımlanmış olan (Hasluck 1991 ve Hasluck 1995) kitabında yazar, 1834'te *Seyahatname*'nin bazı bölümlerinin Hammer tarafından yayımlanan çevirisini bu kitaptaki bibliyografyaya almıştır (Hasluck 1973[1929]: XXXV). Kitabında yer alan birçok makalede *Seyahatname*'ye gönderme yapmakla birlikte,[9] Arnavutluk'taki Bektaşi tekkelerini sayarken veya genelde Arnavut Bektaşilerinin tarihine değinirken Hasluck, *Seyahatname*'yi kaynak olarak kullanmaz (Hasluck 1973[1929]:500-51). Bunun muhtemel nedeni, kullandığı Hammer çevirisi *Seyahatname*'de bu bölümlerin bulunamamasıdır.

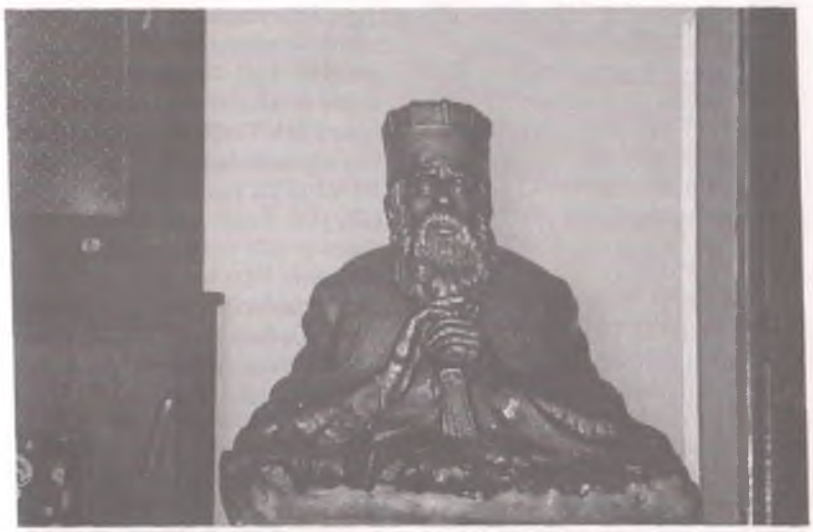

Tiran'daki merkezi tekkenin giriş salonunda bulunan geçen yüzyılın önemli isimlerinden Baba Rexhebi'nin büstü.

Franz Babinger

Hasluck'un kitabının yayımlanmasından bir yıl sonra, 1930'da "Evlija Tschelebi's Reisewege in Albanien" başlıklı makalesinde Franz Babinger, *Seyahatname*'nin yayımlanmış olan VI. ve VIII. ciltlerinde yer verilen, Evliya'nın Arnavutluk izlenimlerini aktarır. Uzun dipnotlarda eserdeki birçok noktayı tartışan ve bazı konulara açıklık getiren Babinger, elindeki eserlerin eksiği bol, özensiz hazırlanmış bir çalışma olduğunun bilincindedir (Babinger 1966[1930]:53, dn. 2). İlk olarak, Evliya'nın 1662'deki ikinci seyahatini özetleyen Babinger, burada Bektaşiliğin varlığıyla ilgili herhangi bir tartışmaya girmez (Babinger 1966[1930]:52-57). Çalışmasında asıl yeri 1670'teki üçüncü seyahate ayıran Babinger, önce Evliya'nın Ergiri Kasrı'nda [Gjirokastër] üç tekkeden adım vermeden söz ettiğini hatırlatarak, burada düştüğü uzun dipnotta, *Seyahatname*'nin Arnavutluk'la ilgili bölümünde Bektaşi tekkelerine çok yer verilmesini, bu dönemde Bektaşiliğin burada henüz yayılmamış olmasına yormaktadır.[10] Evliya'nın bu seyahati sırasında sözünü ettiği sayısız tekke ve heterodoks gruplarla ilgili bilgi verip, bunların hiçbirinde Bektaşiliğin izinin olduğuna inanmayan Babinger, Evliya'nın Kanina'daki bir tekkenin Hacı Bektaş'a bağlı dervişlerin olduğunu yazdığını söylüyor ve burada düştüğü dipnotta, bunun Evliya'nın "açıkça" Bektaşi tekkesi dediği Arnavutluk'taki tek tekke olduğunu iddia ediyor (Babinger 1966 [1930]:72-73 v3 73 dn. 1). Oysa hemen bir sayfa sonra yine Babinger, Valona'da [Vlora] Evliya'nın Bektaşi dervişlerinin yaşadığı "Baba Sultan" adlı bir ziyaretgâhtan söz ettiğini sözlerine ekliyor. Burada bir Bektaşi tekkesinin mevcut olmadığını düşünen Babinger, birkaç satır ileride, Evliya'nın bir Kuzgun Baba tekke-

sinden söz ettiğini anlatıyor ve düştüğü dipnotta Kuzgun/Kuzum Baba'nın kim olduğunu tartışıyor (Babinger 1966[1930]:74 dn. 2), ama burada söz konusu olan ziyaretgâh ile tekkenin aynı yer olduğunu fark etmiyor. Aşağıda bunun böyle olduğunu ve Evliya'nın Bektaşi dervişlerinin bulunduğunu söylediği yerin adının "Baba Sultan" değil, "Kuzgun Baba Sultan" olduğunu, bizzat Evliya'nın eserinde göreceğiz.

John Kingsley Birge

Genelde Bektaşilik tarihi ve özellikle Arnavutluk Bektaşileri tarihi konusunda bugüne dek en çok kullanılan kaynak olma özelliği taşıyan ve 1937'de yayımlanan *The Bektashi Order of Dervishes* başlıklı İngilizce kitabın yazarı John Kingsley Birge, önce fethin daha ilk yıllarında Yeniçeriler aracılığıyla Bektaşiliğin bölgeye girmiş olma olasılığını dile getirmekte ve Arnavutluk'taki Bektaşiler arasında yaygın olan sözlü geleneğe göre de tarihin böyle yazıldığını aktarmaktadır. Ancak ardından, konuyla ilgili olarak tarihbilimsel anlamda en eski kanıtların 18. yüzyıl başına ait olduğunu iddia etmektedir (Birge, 1991 [1937]:81). Konumuz bağlamında ise *Seyahatname*'de Arnavutluk'taki Bektaşilere açıktan atıf olmadığını, sadece VIII. cildi kaynak göstererek, burada verilen bilgilerden bunun çıkarılabileceğini yazmaktadır:

> Bir yerde, Emevi halifeleri, Muaviye ve Yezid'e karşı nefret saçan bir halkla karşılaşır.[11] Bunlar Muaviye o rengi giydiği için mavi giymeyi reddederler. Boza içmezler çünkü bu içkiyi Muaviye yapmış ve kullanmıştır. Tüm Şiiler[d]e ortak olan bu yaklaşım, Teberra'yı, Peygamberin ailesini sevmeyenlerden nefret etmeyi vurgulayan Bektaşiler'e özgüdür. Ergeri'de [bugünkü Gjirokastër] belirli zamanlarda kitabın alkollü içki yasağına uymayan ve dinsel pratikleri arasında Nevruz ve Sarı Saltık ki bir Bektaşi Azizidir, bayramı olan halkla karşılaşır.[12] Elbasan'da erbabı tariki alı abai dervişan'ı izleyen bir dervişler tekkesi bulur. Bu açıklama belki bu tekkenin dervişlerinin Bektaşi olduklarına kanıt olamaz ama olsaydılar da sadece aynı unvanı kullanabilirlerdi. Pugrados'ta [bugünkü Pogradec] Evliya "tekkeci dervişan abdalan"ı[13] bulur, yine sıkça Bektaşi sözcüğüne eş anlamlı olarak kullanılan "Abdal" sözcüğünü kullanır (Birge,1991[1937]:82).

Sözlü geleneğe göre Arnavutluk'taki en eski ziyaretgâhlardan Tomor dağındaki Abbas Ali Tekkesi.

Görüldüğü gibi Birge'e göre, Evliya Çelebi *Seyahatname*'de herhangi bir "Bektaşi tekkesi"nden söz etmez ve Evliya Çelebi'nin yazdıklarından, ancak dolaylı olarak o devirde Bektaşilerin varlığı çıkarılabilir:

> 17. yüzyıldaki gezileriyle bağlantılı olarak dahi, Evliya Çelebi tarafından Bektaşilere doğrudan bir değinme yoktur. Bektaşilerin öğretilerinin orada olduğu açıktır, hatta muhtemelen Bektaşiler de oradadır buna karşın bir değinme yoktur (Birge,1991[1937]:81-2).

Hans Joachim Kissling

Konuyla ilgili tartışmaya, 1962'de yayımlanan "Zur Frage der Anfänge des Bektaschitums in Albanien" başlıklı Almanca bir makaleyle katılan Hans Joachim Kissling, Bektaşiler arasında yaygın olan sözlü geleneğe göre Arnavutluk'ta Bektaşiliğin tarihinin 15. yüzyıla kadar götürüldüğünü, ancak bu geleneği aktaran Birge'ün bile bunu ciddiye almadığını söyledikten sonra, yine Arnavutluk'ta yaygın olan, "Bektaşiliğin Arnavutluk'a Ali Paşa (1741-1822) tarafından sokulduğu" iddiasının Birge tarafından daha çok ciddiye alındığını haksız bir şekilde iddia etmektedir. Oysa Birge kitabında, Bektaşiliğin Arnavutluk'a girmesiyle ilgili sözlü ve yazılı tüm kanıtları sıralarken, tarihbilimsel en eski kanıtların 18. yüzyıl başına ait olduğunu söylemişti. Birge'ün Ali Paşa dönemiyle (1790-1822) ilgili olarak söylediği, Bektaşiliğin Arnavutluk'ta bu dönemde yaygınlaştığıdır, sadece.

"Masal" adını verdiği bu teze karşı çıkarken Kissling'in kullandığı kaynak, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sidir: Yazara göre, Arnavutluk'a yaptığı ziyaret sırasındaki izlenimlerini anlatan Evliya Çelebi, Gazi Sinan Paşa diye birinin Avlonya (Vlorë) yakınlarındaki Kanina adlı küçük Arnavut şehrine (*Staedtschen*) bir Bektaşi tekkesi vakfettiğini yazdığı[14] için, Bektaşi tarihinin en geç bu tarihten başlatılması gerekir. Evliya Çelebi'nin açıkça "Bektaşi tekkesi" diye sözünü ettiği tek tekkenin bu olduğunu söyleyen Kissling, Babinger'in de yukarıda andığımız çalışmasında bunu belirtmiş olduğunu yazmaktadır (Kissling,1962: 282). Oysa Birge, yukarıda belirtilmiş olduğu gibi, *Seyahatname*'de herhangi bir "Bektaşi tekkesi"nden söz edilmediğini iddia etmişti. (Ayrıca aşağıda, Evliya'nın daha önce V. ciltte Arnavutların

Arnavutluk'taki en eski tekkelerden Ergiri Asım Baba tekkesine bağlı olan Neprevişta Melan Tekkesi.

yaşadığı Kosova'daki topraklarda Bektaşi tekkesinden söz ettiğini göreceğiz.)

Görüldüğü gibi, Kissling *Seyahatname*'yi Hasluck'tan ve Birge'den çok farklı okumakta ve orada, Arnavutluk'ta Bektaşiliğin varlığına dolaysız atıf bulmaktadır. Bu atıftan yola çıkarak, Arnavutluk'ta Bektaşiliğin başlangıcıyla ilgili olarak yazarın geliştirdiği argümanların değerlendirmesini bir başka makaleye bırakıp, bu bağlamda Kissling'in büyük bir hatasına dikkat çekmek gerekiyor: Kissling'in iddia ettiği gibi Evliya, Kanina'daki bu tekkeyi 1662 yılında değil, aşağıda göreceğimiz gibi 1670 yılındaki seyahati sırasında görmüştür! Evliya'nın ikinci ve üçüncü seyahatinin tarihini karıştıran Kissling, sanki seyyah 1662 yılındaki ikinci[15] seyahatinde Kanina'daki bu tekkeyi görmüş gibi hesaplar yapmakta ve tezini bunun üzerine kurmaktadır (Kissling 1962:285).

Peter Bartl

1968'de yayımlanan *Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeit (1878-1912)* adlı bir kitapla bu tartışmalara katılan Peter Bartl, kitabının "Arnavutluk'taki Tarikatlar ve Özellikle Bektaşiler" başlıklı bölümünde, "Bektaşilerin hangi tarihte ilk defa Arnavutluk'a geldikleri"yle ilgili Bektaşi geleneğini aktardıktan sonra, sözlerini şöyle sürdürür: "Bektaşilerin Arnavutluk'a gelmelerinden bahseden ilk ciddi bilgileri, Türk seyyahı Evliya Çelebi (1611-1683)'ye borçluyuz" (Bartl 1998 [1968]:179). *Seyahatname*'nin kendisini değil de Babinger'in yukarıda andığımız makalesini kaynak göstererek konuyu tartışan Bartl, daha sonra Evliya'nın sözünü ettiği Sinan Paşa'nın kim olabileceğiyle ilgili olarak Babinger'in ve Kissling'in yukarıda andığımız çalışmasındaki tezleri aktarmaktadır (Bartl 1998 [1968]:179-180).

H. T. Norris

1993'te yayımlanan *Islam in the Balkans: Religion and Society between Europe and the Arab World* başlıklı kitabıyla bu tartışmaya katılan H. T. Norris de Arnavutluk'ta Bektaşiliğin başlangıcı konusuna ayırdığı bölümde, *Seyahatname*'yi kaynak olarak kullanır (Norris 1993:123-127). Sözlerine 1548'den önce kurulmuş olduğuna inanılan Sırbistan'daki Bektaşi tekkesine Evliya Çelebi'nin değindiğini söyleyerek başlayan Norris, bu konuda kaynak göstermez. Ardından Birge'ün Arnavutluk'ta Bektaşiliğin yayılmasıyla ilgili tezlerini (yine kaynak göstermeden) aktardıktan sonra, Evliya Çelebi'nin konuyla ilgili yazdıklarını, Babinger'in 1930 tarihli yukarıda andığım makalesinden özetler (Norris 1993: 123-124). Bu özetin sonunda, Norris'in vardığı sonuç da Birge'ün vardığı sonuçla aynıdır: Evliya'nın yazdıkları, bölgede heterodoks grupların varlığını gösterir, ama Bektaşi tarikatına "açık bir değini" söz konusu değildir (Norris 1993:124). Oysa az ileride Kissling'in yukarıda andığımız makalesindeki tartışmayı aktarırken Norris, yine kaynak göstermeden, Evliya Çelebi'nin bir Bektaşi tekkesi olarak Kanina tekkesini andığını söyler ve Kissling'in yukarıda okuduğumuz tezini, herhangi bir görüş bildirmeden özetler (Norris 1993:125-6). Arnavutluk'ta ilk tekkelerin ne zaman kurulduğunu tartıştığı bir sonraki bölümde *Seyahatname*'ye değinmeyen Norris, ardından kitabının "Kruja" başlıklı bölümünde, Machiel Kiel ile yaptığı özel yazışma sonucunda ulaştığı oldukça ilginç bilgileri aktarır. Ardından, Evliya'nın 1661 baharındaki Arnavutluk seyahati sırasında Kastoria'da, "Kasım Baba Türbesi"ni gördüğünü yazar, ama bu cümlenin, ne daha önce yazılanlarla ne de hemen ardından yazılanlarla ilgisi yoktur! Araya sıkıştırılmış bu cümlede olduğu gibi, çoğu zaman kaynak vermeden, çok ilginç bilgileri yeterince işlenmemiş halde bu kitapta bir araya getirmiş olan yazarın, *Seyahatname*'den bizzat yararlandığını söylemek mümkün görünmüyor (Norris 1993:132 ve 132 dn.106).[16]

Machiel Kiel

Norris'in, özel yazışma sonucunda kendisinden aldığını söylediği bilgiyi, 1995'te "A note on the Date of the Establishment of the Bektashi Order in Albania" başlıklı makalesinde daha geniş bir şekilde kendisi yazan Machiel Kiel, önce Hasluck, Babinger, Birge ve Kissling'in tezlerini özetler ve ardından konumuz bağlamında, Evliya Çelebi'nin yazdıklarıyla ilgili olarak kendi düşüncesini kısaca dile getirir. Sözlü gele-

neğe göre Bektaşiliğin Arnavutlar arasında yayılmasında etkili olan Kasım Baba'dan söz ederken Kiel, kimilerine göre XIV. yüzyılda, kimilerine göre ise XV. yüzyılda bölgeye geldiği düşünülen bu Bektaşi evliyasının türbesini, 1661 baharında bölgeyi ziyareti sırasında Evliya Çelebi'nin gördüğünü yazar (Kiel 1995:270-271).[17] Burada ilginç olan iki noktadan biri, Kiel'in bir sayfa önce 1662'de gerçekleştirildiğini söylediği bu ziyaretin tarihiyle ilgili olarak, bir sayfa sonra "1661 baharı" yazmasıdır.

Evliya Çelebi'nin Arnavut topraklarına bu ikinci seyahatinin 1662'de gerçekleştiği kesin olarak bilinmektedir (Dankoff & Elsie 2000:1, 26). Takip edilebildiği kadarıyla Evliya Çelebi'nin bu dönemdeki seyahatleri şöyledir:

> Rumeli eyaletine nakledilen Melek Ahmed Paşa ile Sofya'ya gitmiş ve oradan da "yedi kadılık yerde 'zahire-baha' tahsiline memuren" bir çok yerler dolaşarak (V, 569), Temeşvar sahrasında, Erdel seferine giden Köse Ali Paşa ordusuna rastlayıp, ona iltihak eylemiştir (bu ordu ile hareketi 1 zilkade 1071 = 29 temmuz 1661'dedir). Kırım gazilerinin refakatinde düşman çeteleri ile çarpışan ve bütün Erdel havalisini dolaşan seyyah, Belgrad'da geçirdiği kış mevsimini ve Arnavudluk'ta "mal tahsili" için yaptığı bir seyahati müteakip, İstanbul'a döndükten sonra (15 şaban 1072 = 4 nisan 1662), Fazıl Ahmed Paşa ile Avusturya Seferi'ne çıkmıştır. (Baysun 1997:404-5)

Buna göre, 1661 baharında Arnavutluk'ta olması olanaksız olan ve 1661-62 kışını Belgrad'da geçirmiş olan Evliya Çelebi, ikinci Arnavutluk seyahatini, en erken 1662'nin ilk aylarında gerçekleştirmiştir. Avrupa'da Osmanlı mimari eserleri üzerine yazdığı kitabının Arnavutluk'la ilgili bölümünde Ekrem Hakkı Ayverdi de, "Evliya 1072 Cemaziyülahırında (Ağustos 1661'de) İşkodra'ya [Shkodër] gelmiştir" der (Ayverdi 1982:401).[18] Oysa, 1072 Cemaziyelahır ayı, 22 Ocak 1662 günü başlar!

Dikkat edilmesi gereken ikinci nokta ise *Seyahatname*'yi Arnavut Bektaşiliğiyle ilgili tarihyazımında kaynak olarak kullanan yazarlar arasından, buradaki bu bilgiyi ilk olarak kullanan kişinin Kiel olduğudur. Bunun muhtemel nedeni, bugünkü Arnavutluk topraklarında olmadığı için, Evliya'nın Kastoria ziyareti ve Kasım Baba hakkında söylediklerini, diğerlerinin atlamış olmalarıdır. Arnavut Bektaşiliği tarihiyle ilgilenenlerin, "Arnavutların yaşamış olduğu/yaşadığı topraklar" yerine, bugünkü Arnavutluk sınırları içerisinde kalan topraklarda Bektaşiliğin tarihini incelemekle yetinmelerinin yanıltıcı olabileceğini görmekte ve bunun yaratabileceği pratik sorunlardan biriyle karşılaşmaktayız. Evliya Çelebi'nin bu topraklara seyahatleriyle ilgili olarak yazdıklarının, Arnavut Bektaşiliğiyle ilgili tarihyazımına katkısını anlamak için bu gerçekliği gözden kaçırmamamız gerekir.[19]

Arnavutluk Bektaşilerine göre bir önceki Dedebaba Ahmet Myftar Ahmetaj (1916-1980).

SEYAHATNAME'DE ARNAVUT BEKTAŞİLİĞİ

Arnavut Bektaşiliğiyle ilgili tarihyazımında bir kaynak olarak *Seyahatname*'nin, farklı yazarlar tarafından farklı okunduğunu ve bu kaynağa dayanarak farklı tezler öne sürüldüğünü görüyoruz. O halde önce bu bilgilerin doğruluğunu *Seyahatname*'den kontrol etmemiz gerekiyor.

Evliya Çelebi'nin Arnavutluk gezisi hakkında yazdıklarını incelemek, 2000 yılında yayımlanan R. Elsie ve R. Dankoff'un *Evliya Çelebi in Albania and Adjacent Regions (Kosovo, Montenegro, Ohrid)* başlıklı mükemmel çalışması sayesinde, oldukça kolay. *Seyahatname*'nin ilgili bölümlerinin orijinal metnini, transkripsiyonunu ve İngilizce çevirisini bir arada yayımladıkları bu kitaptaki dipnotlarla yazarlar, bazı noktaları aydınlığa çıkarıyor. Bu kitabın, yukarıda anılan yazarların kullandıklarından önemli bir farkı, diğerleri gibi daha önce yayımlanmış olan *Seyahatname*'lerin değil, yukarıda sözünü ettiğimiz, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki yazma "asıl nüshalar"ın kullanılmış olmasıdır.

Kitabın bir diğer farklı özelliği ise diğer yazarların hiç değinmediği ve Babinger'in çalışmasında kullanmadığı, Evliya'nın Arnavutların yaşadığı topraklara birinci seyahatiyle ilgili olan bölümlerin kullanılmış olmasıdır. Bu bölümde, 1660'ta bugünkü Kosova'nın Mitroviçse [Mitrovica], Vuçitirn [Vushtrria/Vuçitërnia] ile Kaçanik ve bugünkü Makedonya'nın Üsküp [Skopje] adlı yerleşim merkezlerinde gördüklerini anlatan Evliya'nın, bir Arnavut yerleşim alanı olan bu topraklar üzerine yazdıkları, en azından bugünkü Arnavutluk topraklarıyla ilgili bölümler kadar önemlidir. Daha önce 19. yüzyıl

Arnavut Bektaşileri'nin yayın organı Urtësia dergisinde yer alan Tiran'daki merkezi tekkenin bahçesindeki türbenin resmi.

sonunda İstanbul'da yayımlanmış olan *Seyahatname*'de bu bölüm eksiktir. *Seyahatname*'nin Bağdat Köşkü nüshasının 5. cildinin 167-169 arasındaki varaklarda bulunan bu bölümünün transkripsiyonu ilk olarak söz konusu bu kitapta yayımlanmıştır (Dankoff & Elsie 2000:3).

Konumuz bağlamında bu kısa bölümde dikkati çeken şey, iki kere Bektaşi tekkesinden söz etmesidir. Bunlardan birincisinde (c. V, varak 167b) Evliya şöyle der:

> Bu qal'eye bu diyarlarda Qosova Mitroviçesi derler, birine dahi Serem Mitroviçesi derler, amma anın qa'lesi harabdır. (...) Ve bu qa'le-yi Mitrovçiseye bi oq menzili ba'id ziyaret-i Mustafa Baba, tekyesinde fuqara-yı Bektaşiyam var, ba'zı ayende vü revendegan qonar. (Dankoff & Elsie 2000:12).

Balkanlar'da bu adla anılan birçok türbe veya tekkeden biri olan (Hasluck 1973[1929]: 522, 523, 524, 532, 541 ve 549) ve bugünkü Kosova topraklarında yer alan Mitroviçse'deki bu Mustafa Baba tekkesi, ne Hasluck'un listesinde (Hasluck 1973[1929]:500-551) ne de Baki Öz'ün bu yıl yayımlanan kapsamlı listesinde yer alır (Öz 2001).[20] Gerçi Evliya bu tekkenin tarihi hakkında herhangi bir bilgi vermez, ancak yukarıda aktarılan bilgi, Evliya'nın Arnavutluk'ta Bektaşiliğe atıfta bulunup bulunmadığı sorununu tartışmasız çözecek açıklıktadır. Mitroviçe'nin 20. yüzyıl başında nüfusunun yarısından fazlası "Müslüman Arnavut" tu. Daha güneydeki kazalarda bu oran %70' kadar çıkmaktaydı (Bartl, 1998[1968]: 93). Evliya'nın bölgeyi gezdiği dönemdeki etnik yapıyı bilemeyiz,[21] ancak buraların Arnavutların yaşadığı topraklar olduğu kesindir. Nitekim Mitorviça halkı için Evliya "Bu şehir halqı (...) ekseriyya Arnavud lisanın ve Türk lisanın tekellüm ederler" demektedir (c. V, varak 168a, Dankoff & Elsie 2000:16).

Evliya'nın bu ciltte sözünü ettiği ikinci Bektaşi tekkesi, Priştine ile Üsküp arasında bulunan Kaçanik'teki Bektaşi tekkesidir: "Ve bir tekye-yi dervişan-ı Bektaşiyanı var..." (Cilt V, Varak 169a, Dankoff & Elsie 2000:24). *Seyahatname*'de adı belirtilmeyen bu tekkeye de Hasluck'un ve Baki Öz'ün listelerinde rastlamıyoruz (Hasluck 1973[1929]:500-551 ve Öz 2001), oysa *Osmanlı Şehirleri* başlıklı çalışmasındaki "Kaçanik" maddesinde Pars Tuğlacı, "Evliya Çelebi, *Seyahatname*si'nde burada bir Bektaşi tekkesi (...) kayıt eder" diye yazmaktadır. Kitabına alınan bir makalede Hasluck, "Makedonya'da Kaçanik yakınlarında" bir "Musa Tekkesi"nden söz eder, ancak kaynağı yine Evliya değildir (Hasluck 1973 [1929]:268, dn. 5). Hasluck, Kaçanik'teki tekkeye bir başka çalışmasında daha değinirken, kitabının dizininde bu tekkenin adının Musa Tekkesi olduğu belirtiliyor (Hasluck 1973 [1929]:8, dn. 1 ve 837). Son olarak aynı çalışmasında Hasluck, "Kaçanik yakınlarında bir şifa merkezi olan Musa Tekkesi"nden söz eder, ancak *Seyahatname*'ye başvurması, burada da söz konusu değildir (Hasluck 1973[1929]:113-114). En azından yirminci yüzyıla girilirken Kaçanik'in nüfusunun "tamamen Müslüman Arnavutlardan meydana geldiği" bilinmektedir (Bartl, 1998[1968]: 106).

Evliya, 1660'taki seyahati sırasında geçtiği Kosova'nın Arnavut yerleşim merkezleriyle ilgili olarak bilgi verirken iki kez bölge Bektaşilerinden söz eder, ancak bundan iki yıl sonra gezdiği bugünkü Arnavutluk topraklarındaki yerleşim merkezlerinde Bektaşilerden söz etmez. Bugünkü Arnavutluk'un büyük bir kısmını kapsayan bu alanda, o sırada veya hatta ondan önce Bektaşilerin yaşadığı bilinmekle birlikte, bunu tartışmanın yeri burası değildir. Bizim konumuz bağlamında önemli olan, Evliya'nın bu konuda bilgi vermemiş olmasıdır.

Evliya'nın Arnavut Bektaşilerinden söz ettiğini iddia eden yukarıda gördüğümüz çalışmalarda kullanılan bilgiler, Evliya'nın, eserinin sekizinci cildinde bu konuda yazdıklarıdır. 1670 yılındaki bu seyahatin yer aldığı VIII. ciltte Evliya Çelebi, iki yerde Bektaşilerden söz eder. Bunlardan biri, yukarıda gördüğümüz gibi, Kissling'in kimliğini uzun uzun tartıştığı Gazi Sinan Paşa'nın "hayratı" olan Kanina'daki Bektaşi tekkesidir:

> ...bir aded tekye-yi Haci Bektaş-ı Velisi var kim ol dahi Gazi Sinan Paşa hayratıdır. Amma Rum ve Arab ve Acemde meşhur-ı afaq bir qutb-ı istihqaq Haci Bektaş-ı Veli haneqahıdır,

erbab-ı mearif arifün-bi'illahdan faqr [u] faqa sahibi çoqdur, ve mahbub-ı zıba küçükleri vardır kim mahbu[bu]'l-qulublardır, ve matbah-ı Keykavusında ni'metleri ayende vü revendelere mebzüldür, zira evqafı cümle dağlar ve bağlar ve bağçeler cümle anındır (c. VIII, varak 361a, Dankoff & Elsie 2000:132).

Sözü geçen tekkenin tarihini ve bu bağlamda Sinan Gazi Paşa'nın kimliğini burada tartışmak mümkün değil; bu bir başka yazının konusudur.

Evliya Çelebi'nin bu seyahatinde gördüğünü söylediği ve yukarıda aktarılan bugüne kadarki çalışmalarda ihmal edilen bir Bektaşi tekkesi daha vardır:

> [Vlora kalesinin] şarq tarafında bir zeytunlı bir bayır havalesi vardır, cem'i dağ u bağı ve irağı ve yaqını safi bağ ve bağçe ve zeytunliktir. Bu havale burun üzre ziyaret- i (...) Baba Sultan, bir qaç nefer faqr [u] faqa sahibi Bektaşiyanları var (c. VIII, Varak 361b, Dankoff & Elsie 2000:136-8).

Burada, "ziyaret-i .." sözcüğü ile "... Baba Sultan" sözcükleri arasındaki yer boş bırakılarak, tekkenin adı yazılmamıştır. Aslında konumuz açısından bu büyük bir eksiklik değildir, önemli olan, Evliya'nın bir kez daha Bektaşilerden söz etmesidir. Ayrıca aynı varağın sonunda Evliya Çelebi, aynı yeri tasvir ederek, buradaki tekkenin adının Kuzgun [Kosum/Kuzum] Baba tekkesi olduğunu yazar:

> Ve cümle üç aded astane-yi ehli tevhid haneqahları var. Cümleden Ya'qub Efendi tekyesi hanedan-ı Halvetidir kim niçe yüz aded pa-bürehne ve ser-bürehne hırqa-yı peşmine sahibi abdalanları var. Andan qal'eye havale olan dağda bağlar içre Quzğun Bab tekyesi, bağ-ı irem-misal bir astane olduğı balada mevsufdur (Dankoff & Elsie 200:140).

Evliya'nın "balada mevsufdur" (yukarıda belirtilmiştir) dediği tekke, sözünü ettiğimiz tekkedir (Kosum [Kuzgun] Bab ve tekkesi için bkz. Hasluck 1973[1929]:543). Oysa yukarıda gördüğümüz gibi, Kissling ve

Berat yakınlarında bulunan Tomor dağındaki Abbas Ali tekkesinin kurucusu Derviş İlyas'ın türbesi.

Kiel *Seyahatname*'de sadece bir kez Bektaşi tekkesinden söz edildiğini söylüyor ve Evliya'nın burayı ziyareti konusunda yanlış tarih veriyordu. Diğer yandan Birge ise *Seyahatname*'de doğrudan Arnavut Bektaşilerinden hiç söz edilmediğini söylüyordu.

SONUÇ

Seyahatname, en azından XVII. yüzyılda Arnavutlar arasında Bektaşiliğin yerleşmiş olduğunu gösteren kesin bilgiler sunmaktadır. *Seyahatname*'de geçen, Arnavut topraklarındaki tüm tekke ve zaviyeler ile heterodoks gruplar hakkında titiz bir inceleme, konuyla ilgili önemli sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir. Ancak daha önemlisi, Evliya'nın sözünü ettiği bu tekkeler ve onların kurucuları hakkında bir araştırma, Arnavut Bektaşiliğinin erken tarihi konusunda çok aydınlatıcı sonuçlar yaratabilir.

Şimdiye kadar tam ve eksiksiz bir baskısının yapılmamış olması, *Seyahatname*'nin kaynak olarak sistemli bir şekilde incelenmesini zorlaştırdığı için, bugüne kadar bu kaynağın bu bağlamda kullanımında keyfilik, seçicilik ve eksiklik hâkim olmuştur. Daha önce yayımlanan *Seyahatname* ciltlerinde, bunların yayımlandığı zaman söz konusu olan "sansürden dolayı çıkarılan parçalarla naşir ve mürettip hataları oldukça fazladır. Bu bakımdan bu matbu nüshaların yazma nüshalarla mukayeseli olarak kullanılması mecburiyeti vardır. Öte yandan eserin matbu nüshaya dayalı kısaltılmış ve sadeleştirilmiş yayımlarına rastlanmakla birlikte bunların ilmi çalışmalarda kullanılmaması gerektiği belirtilmelidir" (İlgürel 1995: 532). Halen Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlanmakta olan ve bugüne kadar beş cildi çıkan, *Seyahatname*'nin esas nüshasının transkripsiyonu tamamlandığında, bu konuda önemli bir eksiklik giderilmiş olacaktır. Ayrıca bu arada, Evliya'nın belli bir alan üzerine yazdıkları bağlamında, yazma nüsha üzerinde sistemli çalışmalar da yapılagelmiştir (Bruinessen & Boeschoten 1988 ve Dankoff 1990). Nitekim bu bağlamda Dankoff ve Elsie'nin bu çalışmada kullandığımız kitapları sayesinde, bundan sonra Arnavut tarihi araştırmalarında *Seyahatname*'nin bir kaynak olarak "daha verimli" kullanılması olanaklı olmuştur. Bu bağlamda Dankoff ve Elsie'nin, sadece bugünkü Arnavutluk topraklarına seyahati içeren *Seyahatname* bölümlerini kullanmayıp, Arnavutların yaşamış olduğu toprakların bugünkü Arnavutluk'un kuzeyinde ve kuzey-doğusunda kalan kısmını da dikkate almış olduklarına tekrar dikkat çekmek gerekiyor (Dankoff & Elsie

2000). Ancak bunu yaparken yazarların, doğuda ve güneyde bugünkü Makedonya ve Yunanistan topraklarında bulunan Arnavut nüfusun yaşadığı toprakları kitaplarına almamaları önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazarlar Evliya'nın bölgeye seyahatini, Babinger'in yaptığı gibi (Babinger 1966[1930]), Evliya'nın Korfu'dan bugünkü Arnavutluk topraklarındaki Delvina (Delvinë) şehrine çıktığı andan itibaren başlatır. Oysa daha güneydeki Preveze'de karaya çıkan Evliya, Arnavutların yaşadığı bölge olduğu bilinen Kuzey Epir'i gezerek, Yanina (Ionina) üzerinden Delvina'nın hemen güneyindeki Sayada (Sajadhë) üzerinden Korfu'ya geçmiştir. Böyle bir tutum, konuyla ilgili araştırmalarda önemli sorunlar yaratabilir. Nitekim yukarıda gördüğümüz gibi, *Seyahatname*'de yer verilen Kesriye [Kastoria] Bektaşi tekkesini Kiel önemli bir bulgu olarak tartışırken, Dankoff ve Elsie'nin kitabında bu bölüm bulunmaz! Oysa yukarıda gördüğümüz gibi, Arnavut Bektaşilerinin sözlü geleneğine göre Kasım Baba, fetih/işgal ordularıyla Arnavutluk'a gelmiş olan ilk Bektaşilerdendir. Ayrıca Avrupa'da Osmanlı mimari eserleri üzerine yazdığı kitabının Yunanistan kısmında *Seyahatname*'den de yararlanan Ekrem Hakkı Ayverdi, *Seyahatname*'nin Yanya Kazası'yla ilgili bölümünde geçen birçok tekke ve zaviyenin adım liste olarak vermektedir (Ayverdi 1982:293-300).

Bu makalenin amacı Arnavut Bektaşiliğinin erken tarihini yazmak değil, bu yöndeki girişimlerde *Seyahatname*'nin kaynak olma potansiyelini tartışmaktı. Nitekim Arnavut Bektaşiliğinin erken tarihi, sadece *Seyahatname* değil, diğer tüm konvansiyonel kaynaklarla birlikte, en az onlar kadar sözlü gelenek de dikkate alınarak yazılabilir ancak.

1. Hasluck 1973 [1929]: 537 ve 586-592; Norris 1993: 231-43; Bozbora 1997:72; Bartl 1998 [1968]:180-181 ve Birge 1991 [1937]: 83-84.
2. Dierl 1985:70; Hasluck 1973 [1929]: 538; Gülçiçek 2000:17 vd.; ve Bozbora 1997:74
3. Clayer 1997a:21; Küçük 1997: 337 ve Clayer 1994: 8. Örneğin, Kastoria'daki Kasım Baba tekkesi, 1826 sonrası yaşanan bu baskı ve zulümden payını alanlar arasındadır (Hasluck 1973 [1929]: 526).
4. Seyyahın yaşamı ve eseri hakkında daha fazla bilgi için, bu alt bölümü hazırlarken yararlanılan ansiklopedi maddelerine bakılabilir: İlgürel 1995, Sakaoğlu 1993, Ak 1999, Baysun 1997; "Evliya Çelebi", *Türk Ansiklopedisi*, c. 16, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1968 ve "Evliya Çelebi", *Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, c. 6, İstanbul: Sabah, tarihsiz.
5. Bundan sonra Sofya üzerinden yoluna devam eden Evliya Çelebi 28 Aralık 1670'te İstanbul'a varmıştır (Baysun 1997:406). Arnavutluk Bektaşileri üzerine çalışmalarıyla tanınan Clayer, Türkçeye çevrilmiş olan bir makalesinde, "Evliya Çelebi, 1680 yıllarında Berat yakınındaki bir şehirden geçerken..." diye bir cümle kullanmıştır, ancak bu yıllarda Evliya'nın bu bölgede bulunması söz konusu değildir. Eğer çeviri veya yazım hatası değilse, önemli bir yanlış bilgilendirme söz konusudur (Clayer 1997b:20).
6. "Çorum iline bağlı Osmancık'ta..." Öz, 2001:62
7. *Seyahatname*'nin II. cildini kaynak göstererek Jacob'un sözünü ettiği, bugünkü Bulgaristan topraklarında yer alan bu "Mustafa Baba Tekkesi"nin, aşağıda sözünü edeceğimiz, Arnavut topraklarındaki Mitroviçe'de yer alan ve *Seyahatname*'nin 5. cildinde anılan tekkeyle ilgisi yoktur (Hasluck 1973 [1929]:523).
8. Dankoff ve Elsie'ye göre, aşağıda göreceğimiz gibi, 1662'de Arnavutluk'u gezdiğinde Tiran'dan Lezha'ya geçerken Kruja'ya uğramamış olması veya en azından görkemli Kruja kalesini görmemiş olması düşünülemeyeceğinden, *Seyahatname*'nin bu bölümü eksik olmalıdır (Dankoff & Elsie 2000:27, dn. 2).
9. Örneğin, genelde Osmanlı'da Bektaşi tekkeleriyle ilgili olarak Evliya'dan bir alıntı için bkz. Hasluck 1973 [1929]:501. Ayrıca bu çalışmasında Hasluck, Anadolu ve Rumeli'nin bir kısmında Bektaşi tekkelerini anlatırken defalarca *Seyahatname*'yi kaynak göstermektedir.
10. Kesinlikle katılmadığım bu tezi Arnavut Bektaşiliğinin başlangıcıyla ilgili diğer tezlerle birlikte bir başka yazıda tartışacağım için, burada sadece aktarmakla yetiniyorum.
11. Birge'ün notu: *Seyahatname*, c. VIII, s. 679.
12. Birge'ün notu: *Seyahatname*, c. VIII, s. 680.
13. Birge'ün notu: *Seyahatname*, c. VIII, s. 745.
14. Kissling'in notu: *Seyahatname*, c. VIII, s. 702.
15. Arnavutların yaşadığı Kosova'ya yapılan ilk seyahati, Arnavutluk'a yapılmış saymayan (!) Kissling için bu, Evliya'nın Arnavutluk'a "birinci" seyahatidir (Kissling 1962:282).
16. Bu kitapta ve burada anılan diğer çalışmalarda, Arnavutluk'ta Bektaşiliğin başlangıcıyla ilgili tartışmaların, yukarıda *Seyahatname*'yi kaynak gösterme bağlamında anlattığımızdan çok daha detaylı olduğunu hatırlatmak gerekiyor. Bu ve diğer çalışmalardan yola çıkarak hazırlamakta olduğum "Modern Tarih Yazımında Bir 'Başlangıç Noktası' Arayışı: Arnavut Bektaşiliğinin Başlangıcı" başlıklı makalede bu tartışmaları aktarmaya çalışıyorum.
17. Kiel'in notu: (Yayımlanmış nüshasından) c. V, s. 575-580. (Böylece, Norris'in damdan düşer gibi kullandığını söylediğim yukarıdaki cümlenin kaynağı da ortaya çıkmış oluyor.)
18. Bkz. Faik Reşit Unat, *Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Ankara:TTK, 1988.
19. Evliya'yı kaynak göstermemekle birlikte Kastoria'daki Bektaşi tekkesiyle ilgili bilgi veren bir başka yazar Hasluck'tur. Osmanlı fethi sırasında bölgeye geldiği iddia edilen Kasım Baba tarafından kurulmuş olduğu rivayet edilen Arnavutluk'taki bu "en eski tekke"nin, Hasluck'a göre Makedonya'ya ait olduğu, yukarıda aktarılmıştı. Hasluck ayrıca, Arnavutların yaşadıkları topraklarda Kasım Baba türbelerinin Kuç [Kuch] ve Elbasan'da da bulunduğunu söyler (Hasluck 1973 [1929]:547. Ayrıca bkz. dipnot 2).
20. Hasluck'un sözünü ettiği Mustafa Baba tekkelerinden biri de Evliya'nın bu seyahati sırasında güzergâhı üzerinde olan Üsküp'tedir. Ancak bunun çok daha kuzeydeki Mitroviçe'deki tekkeyle ilgisi olduğunu sanmıyorum. Zaten Hasluck bu tekkeyle ilgili olarak verdiği kısa bilginin kaynağını belirtmez (Hasluck 1973 [1929]:524).
21. "1900'lerde Müslüman Arnavutların İskân Bölgeleri"ni gösteren bir harita için bkz. (Bartl, 1998 [1968]:146).

KAYNAKÇA

Ak, Mahmut 1999: "Evliya Çelebi", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul: YKY.

Ayverdi, Ekrem Hakkı 1982: *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri. Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk*, İstanbul: Fetih Cemiyeti.

Babinger, Franz 1966 [1930]: "Ewlija Tchelebi's Reisewege in Albanien", Babinger 1966:51-89 (Daha önce yayımlanmış olduğu yerler: *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, XXXIII, II. Abteilung: Westasiatische Studien, s. 138-178).

Barkan, Ömer Lütfi 1942a: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 2, Ankara, s. 279-353.

Barkan, Ömer Lütfi 1942b: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar

ve Temlikler II, Vakıfların Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 2, Ankara, s. 354-386.
Bartl, Peter 1998: "Albanien unter osmanischer Herrschaft", Werner Daum (ed.), *Albanien zwischen Kreuz und Halbmond*, Münih: Staatliches Museum für Völkerkunde, s. 117-142.
Baysun, M. Cavid 1997: "Evliya çelebi", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 4.
Birge, John 1991 [1937], *Bektaşilik Tarihi*, (çev.: Reha Çamuroğlu) İstanbul: Ant Yay.
Bruinessen, Martin van & Boeschoten H. 1988: *Evliya Çelebi in Diyarbekir*, Leiden: Brill.
Clayer, Nathalie 1994: "Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu", (çev.: Orhan Koloğlu) *Toplumsal Tarih*, sayı 2 (Şubat), s. 58-61.
Clayer, Nathalie 1997a: "Arnavutluk Bektaşileri", (söyleşi: Murat Küçük) *Cem*, yıl 7, sayı 65 (Nisan), s. 18-22.
Clayer, Nathalie 1997b: "Arnavut Bektaşiliği'nin Yüksek Mevkileri", (Çev.: İnci Çınarlı) *Cem*, sayı 66 (Mayıs), s. 18-23.
Dankoff, Robert 1990: *Evliya Çelebi in Bitlis*, Leiden: Brill.
Dankoff, Robert & Elsie, Robert 2000: *Evliya Çelebi in Albania and adjacent regions (Kosovo, Montenegro, Ohrid)*, New York & Cologne: E. J. Brill.
Dierl, Anton Josef 1985: *Geschichte und Lehre des anatolischen Alevismus-Bektaşismus*, Frankfurt: Dagyeli.
"Evliya Çelebi", *Türk Ansiklopedisi*, c. 16, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1968.
"Evliya Çelebi", *Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, c. 6, İstanbul: Sabah, tarihsiz.
Gülçiçek, Ali Duran, 2000a: "Arnavutluk ve Tiran'daki 7. Uluslararası Bektaşi Kongresinden İzlenimler", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 16 (Kış), Ankara: Gazi Üniversitesi, s. 7-42.
Hasluck, Frederick W. 1973 [1929]: *Christianity and Islam under the Sultans*, New York: Octagon.
Hasluck, Frederick W. 1991: *Bektaşiliğin Coğrafi Dağılımı*, (çeviri ve düzenleyen: Turgut Koca ve A. Nezih Erginsoy) İstanbul: Ufuk Matbaası.
Hasluck, Frederick W. 1995: *Anadolu ve Balkanlar'da Bektaşilik*, (çev. ve yay. haz: Yücel Demirel), İstanbul: Ant Yay.
İlgürel, Mücteba 1995: "Evliya Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul.
İnciyan, P. L. & Andreasyan H. D. 1974: *Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
Jacob, Georg 1908: *Beiträge zur Kenntnis des Derwisch-Ordens der Bektaschis*, Türkische Bibliothek, Bd. 9, Berlin: Mayer & Müller.
Jacob, Georg 1909: "Die Bektaschije in ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen", *Abhandlungen der K. Bayer. Akademie der Wissenschaften, München*, I.Kl., XXIV., Bd. III. Abt.

Arnavutluk'taki en eski tekkelerden Ergiri'deki (Gjirokastër) Zall Tekkesi.

Kallajxhi, Xhevat 1964: *Bektashizmi dhe Teqeja Shqiptare n'Amerike*, Detroit: Libra Shqip.
Kiel, Machiel 1978: "The Türbe of Sarı Saltık at Babadag-Dobruca. Brief historical and architectonical notes", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 6-7 (1977-8), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 205-225.
Kiel, Machiel 1980: "Sarı Saltık ve Erken Bektaşilik Üzerine Notlar", (çev.: Fikret Elpe) *Türk Dünyası Araştırmaları*, yıl 2, cilt 2, sayı 9 (Aralık), s. 25-36.
Kiel, Machiel 1995: "A note on the date of the establishment of the Bektashi Order in Albania: the cult of Sari Saltik in Kruja attested in 1567-1568", Popovic&Veinstein 1995:269-276.
Kissling, Hans Joachim 1962: "Zur Frage der Anfänge des Bektaschitums in Albanien", *Oriens. Journal of the International Society for Oriental Research*, Leiden, 15, s. 281-86.
Köprülü, M. Fuad 1999 [1959]: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara: TTK.
Küçük, Murat 1997a: "Kanatlar Köyü'nde erkan sürüyor", *Cem*, yıl 7, sayı 62 (Ocak), s. 30-37.
Mostras, C. 1995 [1873]: *Dictionnaire Geographique de l'Empire Ottoman*, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret Limited Şirketi.
Norris, Harry T. 1993: *Islam in the Balkans: Religion and Society between Europe and the Arab World*, London: Hurst.
Öz, Baki 2001: *Dünyada ve Türkiye'de Alevi-Bektaşi Dergahları*, İstanbul: Can Yayınları
Pitcher, Donald Edgar 1999: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, İstanbul: YKY.
Popovic, Alexandre 1995: *Balkanlarda İslam*, İstanbul: İnsan Yay.
Sakaoğlu, Necdet 1993: "Evliya Çelebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.
Tuğlacı, Pars 1985: *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul: Milliyet .

HÜLYA KÜÇÜK İLE DOKTORA ÇALIŞMASI ÜZERİNE SÖYLEŞİ

Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler

Bugüne kadar akademik çalışmalarda ihmal edilen bir konu da Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler'in oynadıkları rol. Bektaşiler'in tarihiyle ilgili bu dosyanın hazırlık sürecinde, bu konuyla ilgili akademik çalışma yapmış veya yapmakta olan birilerini ararken, "The Role of the Bektashis in Turkey's National Struggle" (Bektaşilerin Türkiye'nin Milli Mücadelesindeki Rolleri) başlıklı doktora tezini geçtiğimiz Mayıs ayında Hollanda'nın Leiden Üniversitesi'nde tamamlamış olan Hülya Küçük'ün sürmekte olan kitap çalışmasından haberdar olduk. Kendisiyle sanal alemde, elektronik posta aracılığıyla kitap çalışması ve konusu üzerine bir "söyleşi" gerçekleştirdik.

• *Sayın Küçük, her şeyden önce bize doktora çalışmanızla ilgili maceranızı anlatır mısınız lütfen: Neden bu konu, neden Leiden? Daha önce lisans ve/veya lisanüstü eğitiminiz sırasında konuyla ilgili çalışmanız olmuş muydu? Türkiye'de bu konuda ne gibi çalışmalar yapmıştınız daha önce?*

Doktoramı Leiden Üniversitesi'nde yapmam, bir seçim değil, bir şans sonucuydu. Bu şansı yakalamama sebep ise Hollanda'da Büyükelçiliğimize bağlı bir din görevlisi olarak görev yaptığım yıllarda, Leiden Üniversitesi'nde, o zaman henüz yeni kurulmuş olan "İslamoloji" bölümünü bitirmiş olmamdı. Zira bu bana doktora tezimi de orada hazırlamam için bir avantaj sağlıyordu. Tek yapacağım şey kendime bir danışman bulmaktı. Aslında bu pek de kolay değildi: Danışman olarak anlaşabileceğiniz profesörün çalışmalarını aşağı yukarı okumuş olmanız, çalışmanın herhangi bir safhasında birlikte çalışmaya "devam" veya "tamam" denilmesini göze almanız, vs. gerekiyordu, ama Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki hemen herkes neden doktoramı orada yapmadığımı soruyordu. Zaten Türkiye'de de doktora ile ilgili yönetmelikler durmadan değişiyordu. İşte o aralar, şimdiki fakülte dekanımız olan Prof. Dr. Mehmet Aydın Bey (kendilerine minnet borçluyum), o zaman henüz Nijmegen Üniversitesi'nde ve Amsterdam'da bulunan Prof. Dr. Erik J. Zürcher'le bağlantı kurabilmemde yardımcı oldu. Prof. Dr. Zürcher bana "Milli Mücadele'de Tarikatlar" konusunu önerdi. Bir tasavvuf tarihi öğretim görevlisi olarak konu bana çok ilginç gelmişti, ancak konunun nerelere kadar uzanabileceğini anlayınca, "Milli Mücadele'de Bektaşiler" diye sınırlandırmaya karar vermiştik. Mevleviliği de seçebilirdim, ama günümüzde Türkiye'de Bektaşiliğin popülerliğini ve bu konuda akademik çalışma eksikliğini düşünerek Bektaşilikte karar kılmıştım. Lisans ve master çalışmalarım Bektaşilikle ilgili değildi, ama *Tasavvuf Tarihine Giriş* (İstanbul, 1997) adlı kitabımı yazarken "Bektaşilikte Kadın" ve "Bektaşiliğin diğer dinlere bakışı" gibi konulara birkaç sayfa ayırmıştım.

Mustafa Kemal Dersim Mebusu Diyap Ağa (Yıldırım) ile. (Fotoğraf Mustafa Kemal'in Alevi-Bektaşilere yakınlığını ifade etmek üzere bu çevrelerce sıkça kullanılmaktadır.)

• *Doktora tezinizde öncelikle cevaplamaya çalıştığınız sorular var mıydı?*

Mustafa Kemal'in 23 Aralık 1919'da Hacıbektaş'a yaptığı ziyaret, Milli Mücadele'nin en çok ilgi toplayan olaylarından biriydi. Bu ziyaretten önce neler olmuştu, sonra ne oldu? Günümüzde, bazı Bektaşi-Alevi yazarların genelde iddia ettiği, "bütün Bektaşi/Alevilerin Milli Mücadeleyi desteklediği" savı doğru muydu? Milli Mücadeleyi yöneten kadroyla özel bir bağları var mıydı? Mücadele sonrası neler oldu? Çalışma bu sorulara cevap vermeye çalışmaktadır. (Burada hemen şunu belirtmeliyim ki bu konuda objektif olmayı başarabilmiş tek Bektaşi yazar, sanırım, muhterem Şevki Koca Beyefendidir. Tezimde, merhum pederleri Turgut Koca Baba ve kendilerinden aldığım birçok değerli bilgiyi kullandım; kendilerine müteşekkirim. Ayrıca kendilerinin *Es-Seyyid Halife Koca Turgut Baba Divanı* adlı eserine [İstanbul, 1999, s. 347-55] de bakılabilir.)

• *Başlarken hipotezleriniz neler-di?*

Üzerinde çalıştığım hipotez, hiçbir gurubun topluca desteklemesi veya karşı çıkması söz konusu olmamasına rağmen, Milli Mücadele'nin sadece Bektaşiler tarafından değil, diğer bazı sufi tarikatlarının liderleri/mensupları tarafından desteklendiği ve Milli Mücadele'ye ve ardından gelen reform hareketlerine muhalefetin de genellikle ferdi veya küçük gruplarla sınırlı olduğu şeklindeki bir yaklaşımdı. Daha da önemlisi, birçok taraflı ve akademik olmayan eserin ısrarla belirttiği, "Bektaşilerin Milli Mücadeleye ve ardından gelen reformlara desteklerinin 'Saltanatı ve Hilafeti kaldırıp Cumhuriyeti kurmak' için olduğu ve bu sebeple topyekûn bir şekilde Milli Mücadele'yi destekledikleri" şeklindeki savı da çürütmeye çalıştım.

• *Bize kısaca çalışmanızı anlatır mısınız, lütfen.*

Çalışma beş ayrı bölümden oluşmaktadır. Başlangıçtaki "Birkaç Not" ve "Lügatçe"yi, çalışmada kullanılan kaynaklar hakkında bilgiler içeren "Giriş" izlemektedir. Birinci bölüm, sufizm, Osmanlı İmparatorluğunda sufi tarikatleri, özellikle Bektaşilik ve fonksiyonları hakkında temel ve kısa bilgiler içermektedir. Aslında bunların konuyla doğrudan ilişkili olmadıkları, ama sonraki bölümleri daha iyi anlamak için gerekli oldukları açıktır. Bu arada şunu belirtmeliyim ki bu kısa bölümü yazmak, düşündüğümün aksine tezin gerisini yazmaktan daha zor oldu. Zira dünyaca ünlü araştırmacıların bile Bektaşiliği ve Aleviliği tam manasıyla kavramadıklarını gördüm. Mesela Mélikoff, Aleviliği "süluk"a dayalı bir sufi hareketi olarak algılıyor ve Alevilerin, Bektaşiliğin Babagan koluna bağlı olduğunu, hatta bazen Bektaşiliğin sadece Babagan'dan ibaret olduğunu söylüyordu (Bak. I. Mélikoff, "L'Orde Bektaşi après 1826", *Turcica*, XV (1983), s. 154-77: 165 (Türkçesi: *Uyur İdik Uyardılar*, çev. T.A., İst., 1994, s. 227-54: 239'da); *idem*, *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*, çev. T. Alptekin, İstanbul, 1998, s. 256). Kısaca şunu söyleyebilirim ki S. Faroqhi ve A. Y. Ocak'ın eserleri olmasaydı birçok konuyu anlamam mümkün değildi.

Asıl çalışma, Milli Mücadele hakkında kısa bilgiler ve din, milliyetçilik ve diğer faktörlerin Milli Mücadelede rolleri, sufi tarikatlarının 1918-1923 arasındaki durumları ve mücadelede oynadıkları rollerin ele alındığı ikinci bölümde başlamaktadır. Bu bölümde, Milli Mücadele'yi meşrulaştırma, mücadele için gerekli altyapının hazırlanmasını (mobilizasyon), Sultan ve Milli Mücadele liderleri veya isyancılarla İstanbul ve Ankara Hükümetleri arasında aracılık rolü oynayan Şeyh Fevzi Efendi, Şeyh Ata, Şerafettin Dağıstani, Şemseddin Bayramoğlu, Servet (Akdağ), ... gibi birçok nüfuzlu sufi liderleri olduğunu, Milli Mücadele karşıtı olan Şeyh Eşref, Şeyh Receb, Mevlevi şeyhi Ali Kemal gibi sufi liderlerininse fazla nüfuzlu liderler olmadığını izah etmeye çalıştım. Ancak burada hatırda tutmak gerekir ki Milli Mücadele'yi destekleyen sufi liderlerden bazıları, hilafetin kaldırılmasından (3 Mart 1924) sonra aleyhe dönmüşlerdi.

Geçen yüzyıldan bir kartpostalda Bektaşi dervişi.

Üçüncü bölümde, Bektaşiliğin aynı yıllardaki durumu ve mücadelede oynadığı rol incelenmektedir. Burada üzerinde durulan tezler ana hatlarıyla şöyle: Bektaşilerin Milli Mücadele'deki rollerinin tam bir analizi, Bektaşiliğin iki kolunun ayrı ayrı incelenmesini gerektirmektedir: Babagan koluna baktığımızda görürüz ki, hem Milli Mücadele lehinde hem de aleyhinde faaliyetleri var. Zamanın Dedebabası olarak kabul edilen Salih Niyazi Baba, Karakol,

M.M. Grubu gibi birçok kuruluşun babası ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin Ankara 2. Şubesi Başkanı Hüsameddin Bey (Hüsamettin Ertürk), I. Meclis'te Denizli milletvekili olarak bulunan Mazlum Baba, Tarikat-ı Salahiye'ye M.M. Grubu için casusluk yapmak üzere sızmış Tevfik Baba, M.M. Grubu üyelerinden Hüseyin Kâzım Baba ve Asım Baba, hitabetleriyle halkı mobilize eden Samih Rıfat gibi bazı Bektaşiler, Milli Mücadele'nin meşruiyeti ve mücadele için gerekli altyapının hazırlanmasında (mobilizasyonunda) büyük roller oynadıkları halde, Sevr'i imzalayan Osmanlı Heyeti azalarından Rıza Tevfik (Bölükbaşı), meşum Tarikat-ı Salahiyye kurucusu Kiraz Hanımdı Paşa (ki Bektaşi olduğunu Cemal Server Revnakoğlu bize bildirmektedir: bak. Cemal Server Revnakoğlu Arşivi, Merdivenköy Tekkesi, B/22, s. 10), aynı cemiyetin/tarikatın üyesi Sakallı Rıfkı, Cemali Baba, Dr. Fahreddin Bey ve Didar Hanım gibileri ise Sultan ve politikalarının yanında yer almıştır. Bu arada, "Sultan ve politikalarının yanında yer almanın" vatan hainliği olmadığını, sadece vatanı kurtarmada daha farklı bir politika izlemek anlamına geldiğini unutmamak gerekir. Kimileri kurtarıcı olarak Mustafa Kemal ve arkadaşlarını görürken, kimileri Sultana olan ümitlerini hâlâ koruyorlardı. Bunların tamamına yakını ya Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne mensuptu ya da Osmanlı Sarayı'nda bir makam işgal ediyordu; orada yakınları vardı. Biliyoruz ki Hürriyet ve İtilaf Partisi, Milli Mücadele'de baş rolü oynayan İttihat ve Terakki Partisi muhalifliği ile Milli Mücadele muhalifliğini birbirine karıştırmıştı.

Kendilerine Alevilerin de bağlı olduğu Çelebiyan kolunun faaliyetlerini analiz ise biraz daha zor: Cemaleddin Çelebi Meclis'te ikinci Başkan Vekili olarak yer alarak Meclis'in, kendisine bağlı Bektaşi ve Alevilerin gözünde meşruiyetine katkıda bulunmuş, hastalığı sebebiyle (ki Meclis'e yazdığı telgrafta, başta bir cilt hastalığı olmak üzere birtakım hastalıklardan mustarip olduğunu, değil Meclis'e gitmek, yataktan bile çıkamayacak durumda olduğunu söylüyor) Meclis'e devam edemediği halde üyeliği ölünceye kadar (Ocak 1922) düşürülmemiş, mezun sayılmış, kendisine bağlı Bektaşi ve Alevilerin Kuva-yı Milliye'ye katılmalarını teşvik ederek halkın mobilizasyonuna katkıda bulunmuş, yüzde yüze yakın bir şekilde Milli Mücadeleyi desteklediği halde, Alevi grupları her zaman kontrol altında tutamamıştır: Yozgat (Çapanoğlu) isyanında, Mustafa Kemal, Cemaleddin Çelebi'den Alevi grupları, Kuva-yı Milliye'yi desteklemeleri yolunda teşvik etmesini Mucur Askerlik Şubesi Başkanı vasıtasıyla istediği halde Çelebi, "hastalığım bahane ederek" bir şey yapmaktan içtinab etmiştir. Dersim ve Koçgiri isyanlarını bastırmak için de hiçbir şey yapmamıştır. Oysa Bektaşilerin Milli Mücadele'ye desteğini çok önemli kılan unsur, onların Alevilerle ilişkileriydi. Mustafa Kemal, Cemaleddin Çelebi'ye zaman zaman mektuplar yazmış, kendisinden Alevi büyükleriyle görüşerek onları Milli Mücadele lehine kazanmalarına yardımcı olmasını istemiştir. Cemaleddin Çelebi ve onun ölümünden sonra da Veliyyeddin Çelebi, Alevi gruplarla Milli Mücadele'yi başlatan liderler arasında bir "aracı" gibi idiler, ancak öyle görünüyor ki nüfuzları, kendilerini "Türk" addeden Alevilerle sınırlıydı. Yine de Çelebiyan kolu, Milli Mücadele'yi başlatan liderlerin daimi destekleyicileri olarak görülebilir. Şimdiye kadar hiçbir araştırmacının dikkatini çekmeyen *Hâkimiyet-i Milliye*'nin 5 Mayıs 1338 (1922) tarihli nüshasında yayımlanan ve Bektaşi-yeniçeri ilişkisinden tutun da, Mücahidin-i Bektaşiyye ve Bektaşilerin Misak-ı Milli'ye destek vermeye devam edeceğini vurgulayan deklarasyonu ise Veliyyeddin Çelebi'yi diğer liderlerden ayıran bir özelliğe sahiptir. Zira hiçbir lider veya şeyh böyle bir deklarasyon yayımlama gereğini duymamıştır. Tabii bu arada unutulmaması gereken en mühim nokta, Bektaşiler'in Milli Mücadele'yi desteklerken bunu "Bektaşiliğin çıkarları için" değil, Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek için yaptıklarıdır (Misak-ı Milli'nin de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda alınmış kararlardan oluştuğu unutulmamalıdır). Bu konu deklarasyonda da açıkça belirtilmiştir.

Milli Mücadele yıllarında, hem Ankara Hükümeti ve basın hem de Çelebiler, Bektaşi-Aleviler ile Sünniler arasında ayrımcılık şeklinde anlaşılabilecek tutum ve davranışlardan kaçınmaya çalışmıştır. Mesela Baha Said'in Bektaşilik hakkındaki araştırması, bazı okuyucu-

Bir Bektaşi resminde Hüseyni taç, Fatıma ve Ali yazıları ile zülfikâr.

larca "Kızılbaş propagandası" olarak değerlendirilebilir diye yayınlanmamış (Bak. Baha Said, "Tekke Aleviliği - İctimai Alevilik", *Türk Yurdu*, c. IV, no. 21 (1926), s. 193-210); Yakup Kadri'nin (Karaosmanoğlu) *Akşam* gazetesi tarafından 1921'de tefrikalar halinde verilmekte olan romanı *Nur Baba*, Sünni ve Bektaşi-Aleviler arasında düşmanlığa sebep olmakla kalmayıp cephede "Ya Allah, Ya Ali, Ya Hacı Bektaş diyerek çarpışan Bektaşi-Alevileri rencide eder" diye "Dış İşleri Bakanlığı" (belgede aynen böyle) tarafından sansür edilmişti. (Bkz. TİTE, Kutu 57, Belge 72, tarihsiz). Mustafa Kemal, hem Sünni hem Bektaşi-Alevi liderleri ziyaret etmiş, her iki tarafı da mücadeleye kazanmaya çalışmıştı. Çelebi Veliyyeddin de, meselâ, *Hâkimiyet-i Milliye*'deki deklarasyonunda, Hz. Ali'nin "Hulefa-i Raşidin"den olduğunu söyleyip Bektaşi-Alevi ve Sünniler arasında çok nazik bir kırılma noktasını görmemezlikten gelerek birlik için gayret etmişti.

• *Çalışmanızın bugüne kadar konuyla ilgili yapılan çalışmalardan ayrılan yönleri nelerdir?*

Milli Mücadele'de Bektaşi-Alevilerin konumunu inceleyen çalışmalar, aslında hem sayı olarak fazla değildirler hem de bilimsellikten uzaktırlar. (Bu hükümden istisna edilmesi gereken iki çalışmayı burada zikredebiliriz: Alemdar Yalçın "Kurtuluş Savaşı'nda Hacı Bektaş Veli ve Hacıbektaş İlçesi", 23 Aralık 1997, Mustafa Kemal'in Hacıbektaş'ı ziyareti yıldönümü vesilesiyle düzenlenmiş olan sempozyuma sunulmuş tebliğ ve Recep Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları*, İstanbul, 1999, s. 291-5. Burada bu çalışmaya dikkatimi çeken M. Birol Ülker'e [İSAM Kütüphanesi, İstanbul] teşekkür ederim.) Ben hepsini büyük bir objektiflik ile ele almaya çalıştım tezimde.

• *Çalışmanızda Kurtuluş Savaşı sonrası döneme de değiniyor musunuz?*

Tabii, Sufi tarikatlarının, özellikle Bektaşiliğin, Milli Mücadele sonrası durumu dördüncü bölümün konusu. Bu devre ile ilgili çalışmaların çoğu ideolojik ve politiktir. Akademik çalışmalar da yanlış yorumlardan uzak değildir. Mesela Birge, Milli Mücadele sonrasında tarikatların kapatılması söz konusu olduğunda Bektaşiliğin muaf tutulması gibi umutların olduğundan söz eder ki aslı yoktur (J. K. Birge, *Bektashi Order of Dervishes*, London Hartford, Conn, 1937, s. 84). Meclis'te tarikatların kapatılması konusu tartışılırken, Hacıbektaş dergâhının "mezellegâh", Bektaşi Baba ve Çelebilerinin de "haneberduş, tufeyli babalar, dedeler", "Arnavutluktan gelmiş birtakım katil cani adamlar... Etraftan oluk gibi akan milletin paralarıyla tarlalar almışlar, değirmenler almışlar, tapularını kendi namlarına çıkarmışlardır." (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, II. Dönem, Cilt XIX, 1976, s. 284, 288) şeklinde tarif edildiğini göz önüne alırsak, Birge'nin kaynağını da vermediği bu ümidin ne olduğunu anlamakta güçlük çekeriz.

• *Kurtuluş Savaşı yıllarındaki desteğe rağmen, sonraki yıllarda diğer tekkelerle birlikte tüm Bektaşi tekkelerinin kapatılmasına Bektaşilerin tepkisi ne oluyor? Bir "hayal kırıklığı"ndan söz etmek mümkün mü? Bu sırada, Kurtuluş Savaşı sırasında verdikleri desteği hatırlatarak sitem etmeleri söz konusu oluyor mu?*

Evet, ama bu sitem sadece

20. yy başında Selman Cemali Baba ile bir derviş.

Bektaşilerce değil, bütün tarikatlarca, hatta bütün dini camiaca yapılıyor günümüzde. Bütün yardımlarına, desteklerine rağmen kaldırılmaları, yasaklanmaları tabii ki ağırlarına gidiyor. Bektaşiliğin diğerlerinden farklı yanı ise bazı Bektaşilerin başlangıçta "Cumhuriyet gelince zaten Bektaşiliğe gerek kalmadı" şeklinde avunuyor görünmeleriydi. Oysa kısa süre sonra eski faaliyetlerine dönme arzuları daha barizleşti. Meselâ tekke ve zaviyelerin kapatılmasından birkaç yıl sonra, başta Salih Niyazi Baba olmak üzere bazı babalar, Milli Mücadele'de çok olumlu roller oynamalarına rağmen, devrimlerin gereklerine göre yaşayamamışlar, tekke hayatlarına devam edebilmek için Arnavutluk'un yolunu tutmuşlardır. Bugün de Babagan Bektaşileri'nin dergâh, Çelebiyan ve Alevilerin işe Cemevleri kurduğu, her şeyi ihya etmeye çalıştıkları ortadadır.

Aslında önceden olduğu gibi yine meşrulaştırma aracı olarak pekâlâ kullanılabilirlerdi bütün tarikatlar, ama kabul etmek gerekir ki ideolojik açıdan bu mümkün değildi. Mustafa Kemal, sadece Milli Mücadele yıllarında "kendi dünya görüşüne uygun olan olmayan" her gruptan faydalanmıştır (zaten başka

Bir Bektaşi resminde Hüseyni taç, teslim taşı, Ali ve zülfikâr.

türlü Milli Mücadelenin kazanılması mümkün değildi), ama daha sonra seçici davranmıştır doğal olarak.

• *Çalışmayla ilgili olarak eklemek istediğiniz bir şey var mı?*

Çalışma, genel sonuçları içeren ve arkasından üç ekin bulunduğu beşinci bölümle sona ermektedir. Ekler, çalışmada adı geçen önemli kişilerin biyografileri, kullanılan belgelerden bazılarının fotokopileri ve Latin harfleriyle transkripsiyonları (bu arada, ATASE ve TİTE'de belgelerin fotokopilerinin alınmasına izin verilmediği için buralarda bulduğum belgeler için aynı şeyi yapamadığımı belirtmeliyim) ve çalışmayla ilgili bazı fotoğrafları içermektedir.

• *Tez çalışmanız yakında kitap olarak yayımlanacak sanırım?*

Evet, E. J. Brill yayınevi tarafından bir kısım değişiklikler ve yapacağım bazı eklemelerle yayınlanacak, inşallah. Önümüzdeki yılın ilk yarısında piyasada olması planlanıyor. Şu söyleşi süresi içinde teşekkür ettiğim kişilerin sayısından da anlaşılabileceği gibi, çalışmada birçok kişinin, başta eşim olmak üzere, emeği var. Bu emekleri boşa çıkarmamak için, en kısa zamanda Türkçe'ye çevirmeyi de düşünüyorum.

Veliyyeddin Efendi'nin Beyannamesi

Dr. Hülya Küçük

Bektaşilerin Kurtuluş Savaşma katkılarına yer veren hemen her çalışmada Veliyyeddin Çelebi'nin (1857-1940), Bektaşi-Alevileri, Mustafa Kemal'in Meclis II. Dönem milletvekili adaylarını desteklemeye teşvik için yayımladığı şöyle bir beyannamesinden söz edilir:

> **Anadolu'da bulunan, ecdadım Hacı Bektaş Veli Hazretlerine samimi muhabbeti bulunan bilcümle Muhibban ve Hanedan taraf-ı halisanelerine:**
> Bu milleti ihya ile istiklâlimizi temin eden vücud-ı âlileri, kaffe-i İslâmiyana (bütün Müslümanlar) bais-i şeref olan Türkiye Büyük Millet Meclisi reis-i celili Gazi nâmdâr Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin neşir buyurdukları beyannameleri cümlenizin malûmudur. Gazi Paşa müşârünileyhin terakki ve teâli-i vatan hakkındaki hertürlü arzularını yerine getirmek, bizlere farz-ı ayındır. Milletimizi kurtaracak ve saadetimizi temin edecek, onun efkâr-ı saibaneleridir. Bunu inkâr edenlerin, bizimle katiyyen münasebetleri yoktur. Tarikat-ı aliyyemizin bütün mensubinine müşarünileyh hazretlerinin gösterdiği namzedlerden maadasına rey vermemelerini, vatanımızın kurtulması bu vechile kabil olduğunu sizlere kemal-i ehemmiyetle tavsiye ederim. Bu nasihatlerimi amil olmayanlar bizden değildir. Hak erenler onlara destgir olmaz. Tekrar beyan eylerim ki bu milleti kurtaracak, ancak Gazi Mustafa Kemal Paşa'dır; Onunla beraber mukaddes vatanımızın has evlatlarıdır. Hiç bir ferdin sözünü dinlemeyiniz, sözümden zerre kadar çıkmayınız. Sizin saadetinizi düşünenler, sizi kölelikten kurtaracak Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve cümlenizin büyüğü Mustafa Kemal Paşa Hazretleridir.
> 1339 (1923) 25 Nisan Hacı Bektaş Veli Çelebisi Veliyyeddin
> Mühür

Bu metin, ilk kaynak olarak E. B. Şapolyo *Mezhepler ve Tarikatler Tarihi*, (İstanbul, 1964), s. 284-5'te ve A. C. Ulusoy, *Hünkar Hacı Bektaş Veli ve Alevi-BektaşiYolu*, (Hacıbektaş, 1968), s. 103'te geçmektedir. Ulusoy'daki versiyon Şapolyo'nunkinden altı cümle eksiktir. Ulusoy, ayrıca bunun *Yenigün*'ün aynı tarihli (1339 [1923] 25 Nisan) nüshasında yayınlandığım belirtmekte, ondan naklen diğer kaynaklar da bu veriyi tekrarlamaktadırlar. Oysa mezkûr gazetenin ne o günkü, ne de o güne yakın bir nüshasında böyle bir beyanname yoktur.1 Zaten dil ve üslub olarak da aşağıda vereceğimiz *Hâkimiyet-i Milliye*'deki beyannamesinden çok çok düşük bir seviyedir; ikisinin aynı kişiden sadır olduğuna inanmak güç değil, imkansızdır.

Ulusoy, ayrıca, Mustafa Kemal'in bu beyannameye 6 Mayıs 1339 (1923) tarihli bir teşekkür telgrafından söz eder:

> İrsâl buyrulan beyannâme-i reşâdet penâhileri suretini okudum. Feyz-i millî'nin inkişafına

hadîm olacak teşebbüsat ve mesaîden geri kalmayan Zât-ı reşadet-penâhilerine takdîm ihtiram eylerim. Mezkûr beyannâmenin her tarafa neşir ve tevzii hakkındaki iş'ara muntazırım. Saadet-i mülk ve millete hizmeti kendilerine şiâr edinenler, indi Allah'da mecur ve ebediyen mesud olurlar efendim. Gazi Mustafa Kemal."2

Bir teşekkür telgrafı varsa -ki büyük bir ihtimalle vardır, Mustafa Kemal böyle bir jesti cevapsız bırakamazdı- tarihinin "6 Mayıs 1338 (1922)" olması gerektiğini savunuyorum. Zira gerçek beyanname 5 Mayıs 1338 (1922) tarihlidir, ve böyle önemli bir beyannameye Mustafa Kemal'in hemen cevap vermesi gerekir.

Gerçek beyanname şöyle:

Tarikat-ı Aleviye'ye Veliyyeddin Efendi Hazretlerinin Beyannamesi

Hacı Bektaş Veliyyeddin Efendi, Tarikat-ı Aleviye'ye mensub umum ehl-i İslâma karşı atideki beyannameyi neşreylemiştir.

Biraderim merhum Çelebi Cemaleddin Efendi'nin 331 senesinde yedi bini mutecaviz efraddan mürekkeb "Mücahidin-i Bektaşiye" namı altında teşkil etmiş olduğu bir alay ile Harb-ı Umumiye iştirak ve vazife-i mukaddese-i vataniyesini ifa eylediği herkesin malumudur. Mütareke vasfa (?) ki meşum Sevr muahedesi neticesi olarak payitalıtımız, sevgili ecza-yı vatandan ki her kabza-yı haki (?)ecdadımızın kanıyla yoğrulmuş, hatta tasarrufumuza altı yüz küsur senelik tarihi bir saltanat şahidi bulunmuştur. O muhteşem saltanat(ı), müstemleke efrad ve ahalisinden Yunan palikaryaları ayakları altına aldılar. Dört yüz çadırdan cihangirane bir devlet vücuda getiren Türkler, bu tecavüzat-ı leimane [alçakça tecavüzler] karşısında zebunküşane [kendinden zayıfa gücü yeten] kalmayı, hürriyet ve istiklalinin pamal-ı zillet [alçaklığın ayakları altında kalmayı] ve hakaret olmasını bir türlü hazmedemeyerek hayat ve istiklalini idameye ve muhafazaya karar vermekle şu büyük muhteşem Millet Meclisi vücuda geldi ki merhum biraderim dahi azasından bulunuyordu. Mübtela olduğu derd-i nâpezir, kürsi-yi mualla-yı millette bulunmak arzusundan mahrum bırakarak nihayet uful ettirdi. Son sözü Kelime-i Şahadet ve milletin, hükümetin temadi-yi muzafferiyet ve muvaffakiyetle neticelendi.

Dailerinin buraya gelmekten maksadım, mahza bais-i iftiharımız olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ziyaret olup şu arzuma nailiyetimden bani-i müceddid-i hükümet [yeni hükümet kuran] Gazi Müşirimiz ve Başkumandanımız Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle diğer aza-yı kiram hazeratının hakkımda

طریقت علویه یه

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mayıs 1338 (1922).

lutfen ve tenezzülen ibraz buyrulan iltifatlardan dolayı son derece minnetdar kalmakla müftehir ve müteşekkirim. Bununla beraber şark ve garbın takdir ve bütün âlem-i İslamın mazhar-ı takdisi olan şu Ankara'da geçirdiğim şu ulvi günler, devre-i hayatımın en mesududur.

Bir de şurasını söylemek isterim ki cedd-i âli tebarım [soyu yüksek atam] Hacı Bektaş Veli Hazretleri mahza Anadolu'yu manen irşada Horasan ve Türkistan'dan memuren gelmişlerdir. Şimdi defin-i hak-i ıtrnak olduğu [Suluca] Karahöyük mahallini dahi yurt ittihaz buyurdular [edindiler]. İşte o sırada Şehzade Alaeddin Paşa'nın tertib etmekte olduğu askerlere Orhan Gazinin iltimasıyla ceddim Hacı Bektaş Veli Hazretleri tarafından mansur ve muzaffer olmalarına dua etmekle beraber Türk ıstılahı [tabir] olarak ismini dahi "yeniçeri" olarak tesmiye buyurdular [isimlendirdiler] ki hakikaten muzafferiyetlerinin rünümun [yol gösterici] olduğuna bütün tevarih şahiddir.

Mensubin-i Tarikat-i Bektaşiye, Türk olmakla beraber, Tarikat-i Nazenin'e mensub aşair [aşiretler] dahi dergâh'a merbut [bağlanmış] bulunduklarından sevgili Anadolumuzun düşman istilasına maruz kalmasına katiyyen tahammül edemezler ve bu maksatladır ki herkes canlarıyla mallarıyla vatanlarını, istiklâllerini muhafazaya ahd ve misak etmişlerdir. Tarikat-ı Bektaşiyeye "Şiilik" ve başka namlar takarak beyne'l-İslam iftirakcuyane [ayrılıkçı] propogandaların, katiyyen tesiri yoktur ve olamaz. Tavzih-i hacet [açıklamaya gerek] olmadığı üzere, Anadolu'da meskûn munsubin-i tarikat, Hulefa-yı Raşidin'i sever. İmam Ali kerremallahu veche Efendimiz Hazretlerine de -este'izu billah- "Kul la es'elukum..." ilahirini ayet-i kerimesi, "ene ve 'Aliyyun min levnin vahid", "ene medinetu'l- 'ilm ve 'Aliyyu babuha" ve daha sair, muhabbet-i ehl-i beyt hakkında sadır olan hadis-i şerifeye ifrat-ı muhabbet eden Bektaşi ve Nazenin takımlarıdır ki buralarda "Guruh-i Naci" ve 'Alevi' denilir ve bir hayli yekun teşkil eder. Ceddim Hacı Bektaş Veli Hazretlerine merbutiyetleri dolayısıyla ahfadına da ihtiram [saygı] etmektedirler. İşte şu suretle gaye-i Misak-ı Milli'nin istihsali için şimdiye kadar vusatimiz derecesinde malen, canen çalıştığımız gibi bademe da çalışacağımızı vaad ve temin eder ve kahraman ordumuzun muvaffakiyet ve muzafferiyetleri için dua eylerim. Ve minallahi't-tevfik.[3]

1. *Yeni Gün*'ün ilgili nüshalarını bulabildiğim tek yer olan Fethiye Kültür Merkezi Müdürü Özgür İzzet Pektaş'a (Mart 1997'de) yardımları için çok teşekkür ediyorum.
2. Ulusoy, s.104, belge 10 (telgraf no.2214).
3. *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1338 (1922), s. 2

Bektaşi Edebiyatından İki Örnek

Mustafa Şahin

I. Bektaşi Ozan Kurtarıcı Arıyor

Her dara düşüldüğünde bir şeyler olsun, bir şeyler değişsin, dışarıdan ya da içeriden hazır bir kurtarıcı geliversin beklentisi gündeme geliyor. Merhum Cahit Öztelli'ye göre, aşağıda vereceğimiz, yeniçeriliğin kaldırılmasıyla bağlantılı olarak Bektaşi tekkelerinin yıkılması, ileri gelenlerinin sürülmesi ya da katli, yazılı kaynaklarının yokedilmesi, gâvur padişahın idaresinin zulüm ve baskısı sonucu yazılan şiir nelerden, nerelerden medet umulduğunu gösteriyor. Şiiri aktardığımız cönk birçok âşıktan derleme içeriyor (Abdal, Âşıkî, Caferoğlu, Dedemoğlu, Derviş Ali, Derviş Süleyman, Hayalbaz, Kul Himmet, Kalendar, Kamberî, İsmail, Nesimi, Niyazi, Noksani, Ruyi, Sefil Ali, Sırrı, Şah Hatayi, Teslim Abdal, Veli, Virani, Zihni), iplikle tutturulduğundan bazı yaprakların da kopup düştüğü anlaşılıyor.

Alevi-Bektaşi ozanı Sefil Ali'nin destan niteliğindeki satırlarını metaforik bulduğumuz, bugünü de anıştırdığı; ayrıca Öztelli yayınıyla farklılıklar arzettiği (ancak birkaçına işaret edebildik) için karşılaştıracaklara kolaylık olsun düşüncesiyle sunuyoruz. Âşık Sefil Ali mahlaslı yarım düzine ozan zikrediliyor birbirini tutmayan ifadelerle. Merak edenler kısa kaynakçaya bakarak belki bir sonuca varabilir.

Mağrib[1] tarafından bir yişil sancak
Doksan bin[2] er ile Şam'a gelecek

Çıkub minareye salâ virince
Şâyi olub cihâne âlem duyacak

Kâ'be Beytullah'ın yolını açar
Sivas kal'asında çok kanlar saçar

Vezirler mansubın terk idüb kaçar
Öyle vakti Kayseri'yi alacak

Hünkâr Hacı Bektaş Velî'de mihman
Ol zaman Mihdî olur ol şâh-ı Dehman

Emeksiz sofiyi kes diyü ferman
Hakteâlâ yazub da gökden salacak

Kuşlukda Engüri'ye uğradur yolı
İzmir'de[3] ismin çağırdur Ali

Figan koyulur İstanbul ili
Dünya yidi kerre ırgalanacak

Hak bilmez âsîler deryaya kaçar
Hakdan tufan gelüb denize saçar

Gâhı yirde yürür gâh gökden uçar
Yitmiş gün Rum'a kılıç çalacak[4]

Arşdaki melâikler seyrâne çıkar
Ay gün hicâbından nikâbın çeker

Kâfirin kal'asın burcını yıkar
Orda Acem şâhı karşu gelecek

Al yişil sancaklar parlar meydanda
Ehl-i mümin[5] olan dirilür anda

Aliyyü Veliyyullah okunur günde
Mü'min olan şâd oluben gülecek

Eğildi şeriat[6] doğrı düzecek
Kâfirlerin icadını bozacak

Şarkı Isfahan'ı dübdüz gezecek
Üç kere cihânı hüm dolanacak

Yeniden kuracak erkânı yolı
Yolı bâtıl iden Şeytanın kulu

Sakın gâfil olma ey Sefil Ali
Vallâhü billahi böyle olacak

II. [Muammâ]

Oturmış Arabca Kur'an okursun
Gel bunun ma'nâsın vir imdi sofi

Ehl-i dil olmuşsın ârifem diyü
Gel bunun ma'nâsın vir imdi sofi

Bu yük ağırdur yinliğin götür
Arif isen gel buna mâna yitür

Anası kız iken oğlu koynunda yatur
Gel bunun ma'nâsın vir imdi sofi

Hak Muhammed Ali vârinden yüce
Sabah virmiyor şâkirdlere hoca

Anası kız iken oğlu bir koca
Gel bunun manâsın vir imdi sofi

Bir yüzi şemşir bir yüzi kamer
Anların şu'lesi âleme balkar

Bir kısrak gördüm kulının emer
Gel bunun ma'nâsın vir imdi sofi

Sûfilerin kıldan ince yolı var
Dört kapunın iki çatal dili var

Bir kuş gördüm ayağında nâli var
Gel bunun ma'nâsın vir imdi sofi

Derviş Süleyman'ın arkasında donı yok
Dilim dilim kemüği var kanı yok

Deryâyı yutmış cesedi var cânı yok
Gel bunun ma'nâsın vir imdi sofi

KISA KAYNAKÇA
Türk Folklor Araştırmaları, S. 317, 324 (Ar. '75, Tem. '76), s. 7508, 7695; *Sivas Folkloru*, S. 37, 54 (Şub. '76, Tem. '77), s. 4, 23; *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1992, II, 113-14; *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler*, Konya 1985, II, 100

1. Kıble (burada merhum Öztelli yayınından sadece bir iki numune verebiliyoruz; aslında şiirin kuruluşu hayli farklı denebilir).
2. Seksen bir.
3. İzmit'de. 4. Dörtlüğün sırası değişik.
5. Muhib (ayrıca satırların sıralaması farklı).
6. Şeriata geldi.
Bazı kelimeler: diyü/diyor, doğrı/doğru, dübdüz/dümdüz, hüm/hem?, mihdi/mehdi, öyle/öğle, Şah-ı Dehman/Şah İsmail'in oğlu, yidi/yedi, yirde/yerde, yişil/yeşil, yitmiş/yetmiş. (Müstensihin harekelemesine sadık kaldık.)

Bektaşilikle İlgili Seçilmiş Türkçe Kitaplar*

1. A. RIFKI: *Bektaşi Sırrı*, 4 cilt, İstanbul, Asır Matbaası ve Kitabevi, 1325-1328 (1909-1912).
2. *Abdal Musa Sultan ve Vilâyetnamesi*, Haz.:A. Ali ATALAY, İstanbul, Can Yayınları, 1978.
3. AHMED CEMALEDDİN ÇELEBİ: *Bektaşi Sırrı Nam Risaleye Müdafaa*, Musahhihi: Rıza Lütfi, İstanbul, Manzumei Efkâr Matbaası, 1328 (1910). (Yeni baskı: İstanbul , Berfin Yay.,1994, Yay. Haz.: Nejat Birdoğan)
4. AHMED REFİK:*Onaltıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik*, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1932.
5. AHMED SIRRI BABA: *Er-Risaletü'l-Ahmediyye Fi Tarihi't Tarikatü'l-Bektaşiyye Bi-Mısr'il-Mahruse*, Kahire, Matbuatu'ş Şark-ı Şarig Hayzan el-Mersule, 1937.
6. AKTAŞ, Ali: *Alevilik - Bektaşilik'te Ölüm - Cenaze ve Yas Ritüelleri*, İstanbul, Göçebe Yayınları, 1997.
7. Ali Ulvi Baba: *Bektaşi Makalatı*, İzmir, Marifet Matbaası, 1341 (1925).
8. ALKOR, Haydar: *Mevlevilik ve Bektaşilik*, Konya, Yeni Kitap Basımevi, 1946.
9. ARAZ, Nezihe: *Anadolu Evliyaları*, 8.b., İstanbul, Atlas Kitabevi, 1988.
10. ARTUN, Erman: *Cemal Ritüeli ve Balkanlardaki Varyantları*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
11. AYTEKİN, Sefer (Hazırlayan): *Vilayetname-i Hacı Bektaş Veli - Hacı Bektaş Veli'nin Hayatı*, Ankara, Emek Basım-Yayım Evi, tarihsiz.
12. AYTEKİN, Sefer: *Makalat*, Ankara, Emek Matbaası, 1954.
13. Baha Said: *İttihat ve Terakki'nin Alevilik Bektaşilik Araştırması*, (Yay. Haz. Nejat Birdoğan), İstanbul, Berfin Yayınları, 1994.
14. BAL, Hüseyin: *Alevi-Bektaşi Köylerinde Toplumsal Kurumlar*, İstanbul, Ant Yay., 1997.
15. BAL, Hüseyin: *Alevi-Bektaşi Sosyolojisi*, İstanbul, Ant Yay., 1997.
16. BALCIOĞLU, Tahir Harimi: *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1940.
17. BARDAKÇI, Cemal: *Alevilik, Ahilik, Bektaşilik*, 2.b., Ankara, Yeni Matbaa, 1950.
18. BARDAKÇI, Cemal:*Devşirmelerle Sığıntılardan ve Mütegallibeden Neler Çektik*, Bolu, 1942.
19. BARDAKÇI, Cemal:*Kızılbaşlık*, İstanbul, Işık Basımevi, 1945.
20. BAYATLI, Osman: *Alevilik'te Sayılar*, İzmir, 1948.
21. BAYRAM, Mikail: *Bacıyan-ı Rum*, Konya, 1986
22. BAYRAM, Mikail: *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum*, Konya, Damla Matbaacılık, 1994.
23. BENEKAY, Yahya: *Yaşayan Alevilik*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1967.
24. BİRDOĞAN, Nejat: *Alevi Kaynakları-1*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996.
25. BİRDOĞAN, Nejat: *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, Hamburg, Hamburg Alevi Kültür Merkezi Yayınları, 1990.
26. BİRGE, John Kingsley: *Bektaşilik Tarihi*, (Çev.Reha Çamuroğlu), İstanbul, Ant Yayınları, 1991.
27. BOZBEYOĞLU, Hulusi: *Bektaşiliğin İslamiyetin Yayılmasındaki Etkisi*, İstanbul, Özaydın Matbaası, 1972.
28. BOZYİĞİT, A. Esat: *Hacı Bektaş Veli*, Nevşehir Valiliği Yayınları, Ankara, 1990.
29. COŞAN, Esat: *Makalat, Hacı Bektaş-ı Veli*, Ankara, Seha Neşriyat, 1986.
30. ÇAMUROĞLU, Reha: *Dönüyordu, Bektaşilikte Zaman Kavrayışı*, İstanbul, Metis Yayınları, 1993.
31. ÇAMUROĞLU, Reha: *Sabah Rüzgarı, Enel-Hakk Demişti Nesîmî*, İstanbul, Metis Yayınları, 1992.
32. ÇAMUROĞLU, Reha: *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, İstanbul, Der Yayınları, 1990.
33. ÇAMUROĞLU, Reha: *Yeniçerilerin Bektaşiliği ve Vakai Şerriye*, İstanbul, Ant Yayınları, 1991.
34. ÇAVDARLI, Rıza: *Bektaşi Sırrı Çözüldü. Hacı Bektaşi Veli'nin Hayatı, Faaliyeti, Siyaseti, Türkçülüğü*, İstanbul, Aydınlık Matbaası, 1944.
35. ÇAVDARLI, Rıza: *Horasanlı Ebu Müslim* (Tarihî Roman) , İstanbul, Beyazıt Bozkurt Kitap ve Basımevi, 1943.
36. ÇETİN, M.: *Hünkar (Hacı Bektaş-ı Veli)*, İstanbul, Adım Yayınları.
37. DIERL, Anton Jozef: *Anadolu Aleviliği*, İstanbul, Ant Yayınları, 1991.
38. DÜZDAĞ, M. Ertuğrul: *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, 2.b., İstanbul, Enderun Kitabevi, 1983.
39. Edhem: *Vakai Kerbela*, Vezirhanı, Dikran Karabetyan Matbaası, 1291.
40. Elvan Çelebi: *Menakıbu'l-Kudsiyye Fi Menasıbi'l - Ünsiyye, (Baba İlyas-I Horasani ve Sülalesinin Menkabevi Tarihi)*, (yay. haz.: İsmail E. ERÜNSAL, A. Yaşar OCAK), İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
41. ERDOĞAN, Fahrettin: *Sekiz Milyonluk Alevi Türklerine Kızıl Komünist Damgasını Vuran Sebilürreşatçılara Cevap ve Bektaşilik*, Ankara, Emek Basım, 1956.
42. ERDOĞAN, Kutluay:*Alevilik Bektaşilik* , İletişim Yay., İst. , 1995.
43. ERK, Hasan Basri: *İslami Mezhepler, Tarikatler*, İstanbul, Varol Matbaası, 1954.
44. ERK, Hasan Basri: *Tarih Boyunca Alevilik*, İstanbul, Varol Matbaası, 1954.
45. ERÖZ, Mehmet: *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, İstanbul, 1977.
46. EYUBOĞLU, İsmet Zeki: *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, İstanbul: Der Yayınları, 2000.
47. EYUBOĞLU, İsmet Zeki: *Günün Işığında Tasavvuf, Tarikatlar Mezhepler Tarihi*, İstanbul, İstanbul Kitabevi, 1991.
48. EYUBOĞLU, İsmet Zeki: *Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Veli: Yaşamı, Düşünceleri, Çevresi, Etkisi*, 2.b., İstanbul, Özgür Yayın Dağıtım, 1992.
49. FIĞLALI, Ethem Ruhi: *Türkiye'de Alevilik Bekta-*

şilik*, Ankara, Selçuk Yayınları, 1990.
50. GÖLPINARLI, Abdülbaki:*Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetname* , İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1958.
51. GÜLÇİÇEK, Ali Duran: *Alevi - Bektaşi Yolu*, İstanbul, Ekinci Ofset, 1993.
52. GÜLŞAN, Hasan: *Pir Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşiliğin Esasları*, İstanbul, Zafer Matbaası, 1975.
53. GÜLVAHABOĞLU, Adil: *Hacı Bektaş Veli: Laik-Ulusal Kültür*, Ankara, Yorum Yayınları, 1987.
54. *Günümüzde Alevilik ve Bektaşilik*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
55. GÜRSES, Remzi: *Hacıbektaş Rehberi*, Ankara, Sanat Matbaası, 1964.
56. *Hacı Bektaş Veli - Bildiriler, Denemeler, Açıkoturum*, Ankara, Hacı Bektaş Turizm Derneği Yayınları, 1977.
57. *Hacı Bektaş Veli Anma Töreni 16-18 Ağustos 1984*, (Haz..Abdullah Taşdelen), Ankara, Hürses Matbaası, 1986.
58. *Hacıbektaş*, Haz. Ümit Sarıaslan, Ankara, Hacı Bektaş Turizm Derneği Yayınları, 1978.
59. HASLUCK, F.W.: *Anadolu ve Balkanlar'da Bektaşilik*, Haz: Yücel Demirel, İstanbul, Ant Yayınları, 1995.
60. HASLUCK, F.W.: *Bektaşilik Tedkikleri*, (Çev.: Rağıp Hulusi), İstanbul, Devlet Matbaası, 1928.
61. HASLUCK, Frederick W.:*Bektaşiliğin Coğrafi Dağılımı*, (çeviri ve düzenleyen: Turgut Koca ve A. Nezih Erginsoy), İstanbul, Ufuk Matbaası, 1991.
62. *Hünkar Hz. Hacı Bektaşi Veli'nin Vasiyetnamesi* (Kitab'ül-Fevaid) Çev. İsmet Öz, İstanbul, 1959.
63. KALELİ, Lütfi: *Alevi-Sünni İnancında Mevlana - Yunus ve Hacı Bektaş Gerçeği*, 2.b., İstanbul, Alev Yayınları, 1994.
64. KANTUR, Haluk: *Bektaşilik Niçin Batıldır*, İstanbul, Karınca Matbaacılık, 1961.
65. KARAMAN, İbrahim Kamil - DEHMEN, Abdülvahap: *Alevilikte Hacıbektaş Veli ve İlkeleri*, 1. Kitap, İstanbul, Tipo Neşriyat ve Basımevi, 1966.
66. KARAOSMANOĞLU, Yakub Kadri: *Nur Baba*, İstanbul, Birikim Yay., 1977.
67. KAYA, Ali: *Alevilik ve Haksız Hücumlar*, Ankara, Sanat Matbaası, 1965.
68. KAYA, Haydar: *Alevi-Bektaşi Erkânı Evradı ve Edebiyatı*, İstanbul, Engin Yayıncılık, 1993.
69. KAYA, Haydar: *Bektaşi İlmihali*, Manisa, Evren Matbaası, 1989.
70. KAYGUSUZ, İsmail: *Hünkar Hacı Bektaş (Bilim Bütün Değerlerin Üzerindedir)*, Alev Yayınları, İstanbul, 1998.
71. KEÇELİ, Şakir - YALÇIN, Aziz: *Alevîlik-Bektâşilik Açısından Dîn Kültürü ve Ahlâk Bilgisi*, Ankara, Ardıç Yayınları, 1996.
72. KEÇELİ, Şakir: *Alevilik Bozkırda Yanan Ateş*, Ankara, Emel Matbaacılık, tarihsiz.
73. KESEDAR, İhsan: *Osmanlı Devleti ve Bektaşi Yolu*, İstanbul, 1999.
74. KILINÇ, Nurullah: *Pir-i Âzam Gavs-i Evham Hacı Bektaş Veli Hazretlerinin Tarikat Silsilesiyle Vasiyetnameleri*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1967.
75. KOCADAĞ, Burhan: *Alevi-Bektaşi Tarihi*, İstanbul, Can Yayınları, 1996.
76. KOCADAĞ, Burhan: *Şahkulu Sultan Dergâhı ve İstanbul Bektaşi Tekkeleri*, Can Yayınları, İstanbul, 1998.
77. KORKMAZ, Esat: *Alevi Süreğinde Bektaşi Yolunda Enel Hak*, İstanbul, Nefes Yayınları, 1995.
78. KORKMAZ, Esat: *Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Ant Yayınları, 1993.
79. KÖPRÜLÜ, M. Fuad:*İlk Mutasavvıflar*, İstanbul, 1919 (Yeni baskı: Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1966).
80. KUNTER, Halim Baki: *Kırkbudak, Hacı Bektaş İncelemelerine Giriş*, Ankara, Emek Matbaası, 1951.
81. M. SÜREYYA: *Bektaşilik ve Bektaşiler*, Dersadet, 1330-1332
82. Mehmed Seyfettin İbn Zülfikar Ali: *Bektaşi İlmihali* (Müstensihi: Necip Asım) Kanaat Kitabhanesi, İst., 1343.
83. Melikoff, İrene, *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*, (Çev. Turan Alptekin), İstanbul, Cumhuriyet Kitapları.
84. Melikoff, İrene: *Uyur İdik Uyardılar*, (çev. Turan Alptekin), İstanbul, Cem Yayınevi, 1993
85. Noyan Dedebaba, Bedri: *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, I.-IV. Cilt, Ankara: Şahkulu Dergâhı Vakfı ve Ardıç Yayınları, 1998-2001.
86. NOYAN, Bedri: *Bektaşilik Alevilik Nedir ?* Ankara, 1987.
87. NOYAN, Bedri: *Demir Baba Vilayetnamesi*, İstanbul, Can Yayınları, 1996.
88. NOYAN, Bedri: *Hacı Bektaş-ı Veli Manzum Vilayetnamesi*, 2.b., İstanbul, Can Yayınları, 1996.
89. NOYAN, Bedri: *Hacıbektaş'ta Pirevi ve Diğer Ziyaret Yerleri*, İzmir, Ticaret Matbaası, 1964.
90. NOYAN, Bedri: *Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) Vilayetnâmesi*, Ankara, Ayyıldız Yayınları, 1990.
91. NOYAN, Bedri: *Türk Milli Kültüründe ve Kurtuluş Savaşında Bektaşiler*, Ankara, Tekışık Matbaası, 1990.
92. OCAK, Ahmet Yaşar: *Bektaşi Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1983.
93. OCAK, Ahmet Yaşar: *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültürü*, Gen. 2.b., Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Yayınları, 1990.
94. OCAK, Ahmet Yaşar: *Menakıbnameler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
95. OCAK, Ahmet Yaşar:*Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII Yüzyıllar)* Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
96. OCAK, Ahmet Yaşar:*XIII. Yüzyılda Anadolu'da Baba Resul (Babailer) İsyanı ve Anadolu'nun İslamlaşması Tarihindeki Yeri*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1980. (Genişletilmiş 2. baskısı: *Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslam Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1996.)
97. ODYAKMAZ, A. Nevzad: *Bektaşilik-Mevlevilik-Masonluk*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1988.
98. OTYAM, Fikret: *Hû Dost*, Genişletilmiş 3.b., İstanbul, Nefes Yayınları, 1995.

99. OYTAN, M. Tevfik: *Bektaşiliğin İç Yüzü 1-2*, İstanbul, 1983.
100. ÖZ, Baki: *Alevilik ile İlgili Osmanlı Belgeleri*, İstanbul, Can Yayınları, 1997.
101. ÖZ, Baki: *Bektaşilik Nedir?* , İstanbul, Der Yayınları, 1997.
102. ÖZ, Baki: *Dünyada ve Türkiye'de Alevi-Bektaşi Dergahları*, İstanbul, Can Yayınları, 2001.
103. ÖZ, Baki:*Kurtuluş Savaşında Alevi-Bektaşiler*, İstanbul, Can Yayınları, 1995
104. ÖZ, Gülağ: *Öz Kaynaklarından Alevilik Bektaşilik Araştırmaları*, Can Yayınları, İstanbul , 1999
105. ÖZBEY, Cemal: *Alevilik Üzerine Tartışmalar*, Ankara, Emek Basımevi, 1963.
106. ÖZBEY, Cemal: *Fakiri*, Ankara, 1953.
107. ÖZKIRIMLI, Atilla: *Alevilik-Bektaşilik ve Edebiyatı*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1985.
108. ÖZKIRIMLI, Atilla:*Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi Alevilik-Bektaşilik*,, Gen. 2.b., İstanbul, Cem Yayınevi, 1993.
109. ÖZTÜRK, Mürsel: *Hacı Bektaş Veli ve Çevresinde Oluşan Kültür Değerleri Bibliyografyası*, Ankara, Neyir Matbaası, 1991.
110. ÖZTÜRK, Yaşar Nuri: *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 1997.
111. PAKSOY, Abdülkadir: *Hacı Bektaş Destanı*, İstanbul, 1992.
112. PEHLİVAN, Battal: *Alevi-Bektaşi Düşüncesine Göre Allah*, İstanbul, Yaprak Yayınları, 1991.
113. SAĞDIÇ, Ozan: *Hacıbektaş Kılavuzu*, Ankara, Pan Ofset, 1990.
114. SAMANCIGİL, Kemal & ERİŞEN, İhsan Mesut: *Hacı Bektaş Veli, Bektaşilik ve Alevilik Tarihi*, Ankara, Ay Yayınevi, 1966.
115. SAMANCIGİL, Kemal: *Bektaşilik tarihi: aslı, doğuşu, özü, içyüzü, kolları, büyükleri, ihtilâlleri, edebiyatı, güzel sanatları*, İstanbul: Tecelli Matbaası, 1945.
116. SAYGI, Hakkı: *Otman Baba ve Vilayetnamesi*, İstanbul, Saygı Yayınları, 1996.
117. SAYGI, Hakkı: *Şeyh Şafi Buyruğu ve Rumeli Babağan (Bektaşi) Erkânları*, İstanbul, Saygı Yayınları, 1996.
118. SERTOĞLU, Murat: *Bektaşilik Nedir?* İstanbul, Başak Yayınları, 1969.
119. SERTOĞLU, Murat: *Evliyalar Evliyası Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli*, İstanbul, Şadırvan Turizm - Yayın, c.I, II., 1966.
120. SEZGİN, Abdülkadir: *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik*, 3.b., İstanbul, Sezgin Neşriyat, 1991.
121. SOYYER, Yılmaz: *Sosyolojik Açıdan Alevi Bektaşi Geleneği*, İstanbul, Seyran Kitap, 1996.
122. SUNAR , Ali: *Anadoluda Türk Öncüsü Hacı Bektaş Veli*, Ankara, 1989.
123. SUNAR, Cavit:*Melamilik ve Bektaşilik*, Ankara, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
124. Süfli Derviş: *Firdevsi-i Rûmi Manzum Hacı Bektaş Veli Vilayetnamesi*, (Der: Bedri Noyan), Aydın, 1986.
125. SÜMER, Ali: *Anadolu'da Türk Öncüsü, Hacı Bektaş Veli*, Ankara, Yeni Sanat Matbaası, 1970.
126. SÜMER, Ali: *Hacı Bektaş Veli'nin Bilimsel Yönleri*, Ankara, Yeni Sanat Matbaası, 1975.
127. ŞAHİN, Teoman: *Alevilere Söylenen Yalanlar, Bektaşilik Soruşturması*, I, Ankara, Armağan Yayınları, 1995.
128. ŞAPOLYO, Enver Behnan: *Kırşehir Büyükleri*, Ankara, San Matbaası, 1967.
129. ŞAPOLYO, Enver Behnan: *Mezhepler ve Tarikatler Tarihi*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1964.
130. ŞARDAĞ, Rüştü: *Her Yönüyle Hacı Bektaş Veli ve En Yeni Eseri Şerh-i Besmele*, İzmir, Karınca Matbaacılık, 1985.
131. ŞENER, Cemal: *Alevilik Olayı*, İstanbul, Yön Yayıncılık, 1989.
132. ŞENER, Cemal: *Atatürk ve Aleviler*, İstanbul, Ant Yayınları, 1991.
133. TANRIKULU,Raşit: *Bektaşi Felsefesi Işığı Altında Gerçek İnsan Kimdir?*, Ayyıldız Yay., Ank.,1990.
134. TARIM, Cevat Hakkı: *Kırşehir Tarihi Üzerinde Araştırmalar I*, Kırşehir, Vilayet Basımevi, 1938.
135. TARIM, Cevat Hakkı: *Tarihte Kırşehri-Gülşehri ve Babailer, Ahiler, Bektaşiler*, 3.b., İstanbul, Yeniçağ Matbaası, 1948.
136. TEKİN, Abdullah: *Babalılar Ayaklanması*, Ankara, Karacan Matbaası, 1978.
137. TEMREN, Belkıs: *Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
138. *Tuttum Aynayı Yüzüme Ali Göründü Gözüme (Yabancı Araştırmacıların Gözüyle Alevilik)* , (Çev. İlhan Cem Erseven) İstanbul , Ant Yayınları, 1997.
139. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli*, Ankara, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Vakfı Yayınları, 1988.
140. TÜRKDOĞAN, Orhan: *Alevi Bektaşi Kimliği-Sosyo Antropolojik Araştırma*, İstanbul, Timaş Yayınları, 1995.
141. UÇMAN, Abdullah: *Rıza Tevfikin Tekke ve Halk Edebiyatı İle İlgili Makaleleri*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
142. ULUSOY, A. Celalettin: *Hacı Bektaş Veli Külliyesi ve Diğer Ziyaret Yerleri*, Ankara, Ajans Türk Matbaası, tarihsiz.
143. ULUSOY, A. Celalettin: *Yedi Ulular*, Ankara, Ajans Türk Matbaası, 1989.
144. ULUSOY, A. Celalettin: *Hünkar Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşi Yolu*, 2.b., Ankara, Akademi Matbaası, 1986.
145. YAMAN, Ali:*Alevilik-Bektaşilik Bibliyografyası*, Mannheim, 1998.
146. YAMAN, Mehmet: *Hacı Bektaş-ı Veli, Makalat ve Müslümanlık*, İstanbul, Gülbay Yayınları, 1989.
147. YÜRÜKOĞLU, R.: *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır, Tarihte ve Günümüzde Alevilik*, İstanbul, Alev Yayınları, 1990.
148. ZELYUT, Rıza: *Hacı Bektaşı Veli*, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., İst., 1990.

1. Konuyla dolaysız ilgili kitaplardan oluşan bu liste, daha önce yayımlanmış iki biliyografyadan (Yaman 1998 ve Öztürk 1991) ve bazı kitapların (Eyüboğlu 2000, Öz 2001 ve Melikoff 1999) bibliyografyalarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

SIHHAT-I BEDEN VE SEYAHAT-I TAM

Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu

Gazimagosa 8-9 Kasım 2001

ZEKİ ARIKAN

1314/1898 yılında *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin ilk cildinin yayını hazırlıkları başladığı zaman gerek Ahmet Midhat gerek Necip Asım, bu eserin "bize Avrupa'da 'ilmi bir şan' kazandıracağı" üzerinde durmuşlardı. *Seyahatname*'nin yayını yıllarca sürdü ve bu 10 ciltlik anıtsal eserin basımı 1935 yılında tamamlandı. Gerçekten bu esere batılı bilim adamları giderek artan bir ilgi göstermekten geri kalmadılar. *Seyahatname*'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapladığı alanlar için tarih, coğrafya, sanat tarihi, etnografya, folklor vb. açılarından ne kadar zengin malzemeyi içerdiği anlaşıldı. Bu malzemenin değerlendirilmesi, işlenmesi, yorumlanması yolunda gösterilen çabalar günümüzde de sürdürülmektedir. Ord. Prof. Cavit Baysun'un *İslam Ansiklopedisi* (IV, 400-412)'ne yazdığı "Evliya Çelebi" makalesi, hem Evliya Çelebi'nin yaşamını derli toplu ele alması hem de seyahatnamenin ortaya koyduğu bütün sorunların dile getirilmesi açısından büyük bir değer taşımaktadır. Baysun, öğrencisi Meşkûre Eren'e *Seyahatname*'nin birinci cildinin kaynakları üzerine bir de doktora tezi yaptırmıştı. Bu tez *Seyahatname*'nin yalnız gözlem değil, aynı zamanda bilimsel kaynaklara dayandığını göstermiştir. Adı İstanbul'un tarihiyle özdeşleşen Fransız tarihçisi Robert Mantran *Seyahatname*'nin, bu Osmanlı başkentinin sosyal, ekonomik, kültürel ve kurumsal tarihinin incelenmesine nasıl büyük bir katkıda bulunduğunu yeterince kanıtlamıştır. Babinger, Kreutel, Guboglu vb. tarihçiler Evliya Çelebi'nin verdiği bilgileri çeşitli yönlerden ele aldılar ve değerlendirdiler.

Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, 28-29 Eylül 1987 tarihlerinde ilk kez bir Evliya Çelebi semineri düzenledi. Bu seminere sunulan bildiriler, *Türklük Araştırmaları Dergisi* içinde yer aldı (IV, 1989, 183-308).

Bu yıl, 8-9 Kasım (2001) günlerinde KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi (Gazi Magosa) Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından düzenlenen Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu daha kapsamlı bir programla yola çıkmış bulunuyordu. Kâmile İmer, Gürkan Doğan, Nuran Tezcan ve Kadir Atlansoy'dan oluşan düzenleme kurulu sempozyumun, "dil, edebiyat, tarih, sanat tarihi, halkbilimi, coğrafya, mimarlık gibi değişik alanlardan olup da *Seyahatname* üzerinde çalışanları ve konuya ilgi duyanları biraraya getirmek" amacını güttüğünü ilk duyuruda dile getirmişti. Bu sempozyumla ilgili olarak idaha önce basınımızda haber ve değerlendirmeler de yer almıştı (Nuran Tezcan, "Evliya Çelebi Sempozyumu", *Cumhuriyet*, 4 Ekim 2001; Nuran Tezcan, "Evliya Çelebi Sempozyumu", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 759 (6 Ekim 2001), 23".

Sempozyuma Türkiye'nin çeşitli üniversite ve kurumlarından, ABD, Almanya, Azerbaycan, Fransa, Rusya, Hollanda vb. ülkelerden gelen bilim adamları katıldı. Aslında katılımcı listesi çok daha uzun olmakla birlikte son anda şu ya da bu nedenle gelemeyenler oldu. Sempozyuma katılanlar arasında Prof. Dr. Robert Dankoff'la Prof. Dr. Klaus Kreiser de bulunuyordu. Bunlardan Dankoff, yıllardan beri *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin söz varlığını ortaya çıkarmak için büyük bir çaba gösteren ve seyahatname üzerine yığınla eser

DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Uluslararası **Evliya Çelebi** Sempozyumu
8-9 KASIM 2001

Evliya Çelebi

veren bir bilim adamıdır. Kreiser ise Evliya'nın Edirne üzerine verdiği bilgileri bir doktora tezi bağlamında değerlendirmiş ve ondan sonra da *Seyahatname* üzerindeki çalışmalarını sürdürmekten geri kalmamıştır. Nitekim Brill yayınevinin Evliya Çelebi üzerinde başlattığı bir yayın dizisi onun sorumluluğu altında devam etmektedir.

İki gün süren Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu'na 21 bildiri sunuldu ve bir de "Evliya Çelebi üzerine yayınların" değerlendirildiği bir yuvarlak masa toplantısı yapıldı. Sempozyuma katılan bütün yabancı bilim adamları, Türkçeyi bildikleri ve oldukça akıcı biçimde konuştukları için herkes bu ortak dilde buluştu.

Bildirilerin önemli bir bölümü, *Seyahatname*'nin ortaya koyduğu dil, üslup, sentaks, ses düzeni vb. sorunların çözümüne yönelikti. Çünkü *Seyahatname* 17. yüzyıl Türkçesinin en büyük kaynaklarından biriydi. Kullandığı yabancı kökenli sözcükler için de üzerinde durulması gereken önemli bir eserdi. Evliya kendine göre bir üslup yaratmış, saray dili ile halkın konuştuğu dil arasında orta bir yol tutturmuştur. Her gittiği yerde kullanılan sözcüklere dikkat etmiş, kimi diller için sözlük listeleri hazırlamış, bütün bunların ötesinde halkın kullandığı sözleri de derlemekten geri kalmamıştır. Geleceğin *Büyük Türkçe Sözlüğü*'nde, *Seyahatname*'nin çok önemli bir boşluğu dolduracağına şüphe yoktur. *Tarama Sözlüğü*'ne çok sınırlı sayıda *Seyahatname*'den alınan sözcükler ve tanıklar bile Evliya'nın dilimizin ne kadar büyük bir söz ustası olduğunu ve seçtiği sözleri yerli yerine oturtmadaki başarısını açıkça ortaya koymaktadır. Evliya'nın 17. yüzyıldaki konuşma dilini çoğu yerde olduğu gibi yansıtmaya özen göstermesi, atasözleri ve halk ağzındaki deyimlere büyük bir ağırlık vermesi *Seyahatname*'nin değerini bir kat daha artırmaktadır. Gerçi 15. yüzyıldan başlamak üzere tarih metinlerinde de günlük konuşma dilinden bol bol örnekler verilmektedir ve üstelik bu kaynaklar da atasözleri açısından oldukça zengindir. Ancak, bu kaynaklardaki konuşmaların olduğu gibi mi aktarıldığı, yoksa tarihçinin söylemi ile mi verildiği sorusuna kesin bir yanıt vermek pek kolay olmasa gerektir.

Öte yandan dil, dilbilim, şiir ve edebiyat ağırlıklı bildirilerin yanında tarih, sanat tarihi ile ilgili konuları içerenler de vardı. Bu bildirilerde *Seyahatname*'nin bir kaynak olarak kullanılmasında nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiği üzerinde duruldu ve son çözümlemede onun verdiği bilgilerin dönemin diğer kaynaklarıyla karşılaştırılmasının daha sağlıklı sonuçlar vereceği ortak bir görüş olarak belirlendi.

Yuvarlak masa toplantısının ana başlığı, Evliya Çelebi üzerine yayınların değerlendirilmesi idi. Şimdiye kadar neler yapılmıştı? Neler yapılmaktadır? Şimdiden sonra neler yapılmalıdır? gibi sorulara ortak bir yanıt bulmak pek kolay değil, çünkü bugün bile elde *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin bütününün sağlıklı bir basımı yok. İmparatorluk döneminde basılan metinlerde pek bilimsel bir yöntem uygulanmamış, dönemin siyasal durumu *Seyahatname*'de birçok "tasarrufların" yapılmasını zorunlu kılmıştır. Daha sonra yapılan sadeleştirilmiş metinlerin de güvenilirliği tartışılabilir. Orhan Şaik Gökyay'ın yayına hazırladığı birinci ciltte bile kimi yanlışlıklar göze çarpmaktadır, ancak bildiğim kadarıyla Gökyay bu metni yayına hazırladığı sırada yaşı epeyce ilerlemişti. Metni okudu ve banttan çözüldü. Olası yanlışlıklar bundan ileri gelmektedir. Prof. Dankoff en iyi çözümün, eserin tıpkıbasımını yapmak ve buna ayrıntılı bir dizin eklemek olduğunu dile getirdi ki bunun en güvenilir basım yöntemi olduğuna şüphe yoktur.

Prof. Kreiser, *Seyahatname*'nin kullanılmasıyla ilgili olarak kimi önerilerde bulunmanın ötesinde ilginç saptamalarda bulundu ki birkaç cümle ile bunları dile getirmenin yerinde olacağına inanıyorum. Prof. Kreiser'e göre Evliya, klasik Arap seyyahlarından çok farklıdır. Olaylara eleştirel bir gözle bakmaktadır. Gelibolulu Mustafa Âli'nin 16. yüzyılın sonlarına doğru biraz da kötümser bir hava içinde Osmanlı'nın durumu üzerine yaptığı eleştirileri Evliya'nın dengelemeye çalıştığı anlaşılmaktır. Başka bir deyimle Evliya, Gelibolulu Âli'nin eleştirilerini olumlu yönde değerlendirmektedir. O, Osmanlı ülkelerinin çeşitliliğini ve özgünlüğünü göstermeye çalışmaktadır. Mısır'ı anlatırken İstanbul'da bulunmayan farklılıkları tanımlamaya çalışır. Böylece onun kafasında bir "Osmanlı kavramı" vardır. Bu, 19. yüzyılın sonlarında gördüğümüz, daha çok siyasal bir içerik taşıyan Osmanlılık akımının düşüncesinden ayrı olmakla birlikte Evliya'nın kafasında bir Osmanlılık "programı" vardı.

Gerçekten Evliya, 17. yüzyıldaki geniş Osmanlı topraklarını ve bu topraklar üzerindeki kentleri, kasabaları, köyleri, cami, medrese, çeşme, han, hamam, çarşı, pazar, bedestenle birlikte her çeşit insanı tanımaya çalışıyor ve bütün bu ayrıntıların bir bütünün parçaları olduğu bilincine ulaşmış bulunuyordu. Bu ise insanın kendi bedenini tanımaya, algılamaya çalışmasından başka bir şey değildir. Dahası Evliya, ülkenin "kadim" tarihine de ilgisiz değildir. İstanbul'un Osmanlı öncesi tarihi üzerine -velev ki efsane de olsa- verdiği bilgiler, gezip gördüğü yerlerde eski uygarlık kalıntılarına duyduğu ilgi ve bunları anlatmada gösterdiği ustalık, onun klasik kültüre de yabancı olmadığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu, bir kez daha Evliya Çelebi ve onun büyük *Seyahatname*'si üzerine eğilme fırsatını vermiş, şimdiye kadar bu alanda yapılanları gözden geçirme olanağını sağlamıştır. Bütün bunların ötesinde ileriye dönük çalışmalar için de yeni tasarıların geliştirilmesine ortam hazırlamıştır.

ARŞİVDEN BİR BELGE (34)

Yozgat'ta Halka Dağıtılan "Evrak-ı Muzırra" (1893)

T.C. BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GEN.

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

"Arşivden Bir Belge" dizimizin bu sayısında, Yozgat'ta halkın Müslüman kesiminin ileri gelenlerine dağıtılmış olan iki "evrak-ı muzırra"nın hikâyesini okuyacaksınız. Bilindiği üzere, Sultan II. Abdülhamid'in 1878-1908 yılları arasında otuz yıl süren ve "istibdad" adıyla anılan mutlakiyet döneminde, siyasal düşünce potansiyel bir suç haline gelmiş, düşüncelerin kaydedildiği fikir gazete ve dergilerinin tamamı da "evrak-ı muzırra"dan sayılır olmuştu. Sultan II. Abdülhamid döneminde yayınlanmış Osmanlıca sözlüklere başvurduğunuzda "evrak-ı muzırra" terkibiyle karşılaşmamanız doğaldır, çünkü bu terkibin kendisi de taşıdığı siyasi ve "muhalif" anlam nedeniyle çoktan sakıncalı görülerek kullanımı yasaklanmıştır. Ancak, Osmanlı devlet erkânının dilinde ve devletin yazışmalarında bir "evrak-ı muzırra" lafıdır sürer gider.

"Evrak-ı muzırra" sakıncalı bir kişi tarafından yazılmış evrak anlamına da gelir, hali vakti düzgün ve aklı selim bir kişi tarafından sakıncalı bir dergi ya da gazeteye gönderilmiş bir mektup anlamına da. Muhalif gazete ve dergilerin tamamı "evrak-ı muzırra" kabul edilir, ama arada bazı fizik, kimya ve coğrafya ders kitaplarının da güme gidip "evrak-ı muzırra"dan sayıldığı çok görülmüştür.

İşte bu "evrak-ı muzırra" terkibi, Sultan II. Abdülhamid'in istibdad döneminde Yıldız Sarayı'm bir anda yatağından kaldırabilecek, memurların yataktan kalkıp şuraya buraya koşuşturmasına ve sağa sola emirler yağdırmasına yol açabilecek ve saray erkânının günlerce gözünü kırpmadan telgraf başında haber beklemesine neden olabilecek az sayıdaki "tehlike"den bir tanesi.

Sultan II. Abdülhamid devrinde öncelikle kapsamlı bir Jön Türk avı düzenlenmiş, siyasi muhaliflerden sürgün etmek veya Avrupa'ya iltica etmek zorunda bırakmak yoluyla kurtulunduktan sonra, artık siyasi eleştiriye hiç yer kalmadığı ve Yıldız Sarayı'na ispiyonlanacak pek fazla bir şey bulunamadığı için çeşitli jurnal maskaralıkları yaşanmaya başlanmıştır. İşte Osmanlı tebasına mensup kişilerin Paris'deki metreslerine göndermiş oldukları ateşli aşk mektuplarının "evrak-ı muzırra"dan sayılması gibi gülünç ve düşündürücü olaylar böylesi bir ortamda gündeme gelir.

Peki, Sultan II. Abdülhamid'in "istibdad" döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir yerinde bir "evrak-ı muzırra" ele geçirilirse neler olur? İşte, "Arşivden Bir Belge" dizimizin bu sayısında, 1893 yılında Yozgat'ta dağıtılmış iki çeşit "evrak-ı muzırra"nm hikâyesinden yola çıkarak bu sorunun cevabını bulmaya çalışacağız. 7 Ocak 1893 tarihini taşıyan belgemize göre, Yozgat'ın Müslümanların oturduğu mahallelerinde bazı camilerin avlularına ve şehrin müslüman ileri gelenlerinin, esnaf, tüccar ve eşrafının evlerine ikişer adet "evrak-ı muzırra" bırakılmıştır. Belgede "hezeyanname" yani deli saçması olarak nitelendirilmiş olan bu iki "evrak-ı muzırra"nın her ikisi de müstensih makinesiyle basılmış, biri zarflanmış ve "İslam vatan-perver" şeklinde imzalanmış, diğeri ise açık olarak ve "ehl-i İslamın hakikatini arayan Hindistanlılar" imzasıyla dağıtılmıştır.

Her iki bildiriyi de "evrak-ı muzırra" kategorisine koyan

şey, bildiri metinlerinin her ikisinin de Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı hükümeti aleyhinde kaleme alınmış olmalarıdır. Bildirileri hazırlayan ve dağıtanların "şimdiye değin her türlü fenalığa tasaddi ederek bu defa dahi böyle ahaliyi ihtilale teşvik gibi azîm bir cinayete cüretyab oldukları" düşünülen Ermeni komitacıları olduğundan şüphelenilmektedir.[1] Bu nedenle, Yozgat'ta toplumsal bir olay çıkmasını önlemek amacıyla önlemler bir kat daha artırılmış, iki bölük ihtiyat askeri de silahlı olarak şehrin içinde devriye gezmeye başlamıştır. Ancak, "evrak-ı muzırra" bu arada Osmanlı bürokrasisi içerisinde pek yaygın olarak görülen paranoyayı da canlandırmışa benzemektedir. Bu nedenle, "himayet-i ecnebiye altına girmeyi arzu eden birtakım memurinin dahi" bu bildiriler ile ilgili olmasının "agleb-ı ihtimal" yani ihtimal dahilinde bulunduğundan da ayrıca şüphelenilmektedir.

Yıldız Sarayı'nın bildiriler ile ilgili tavrı çok nettir. Sultan II. Abdülhamid'in şahsen dikte ettirmiş olduğunu düşündüğümüz kendi sözleri ile yapılması gerekenler şu şekilde özetlenebilir: "Evrak-ı mezbûre hangi mahalde basılmış olduğunun ve işin her cihetle bunda zî-medhal olanların zahire ihracı" sağlanmalı ve "müfsidin ile bunlara alet olanlar ele geçirilerek haklarında bir memleket ahalisini ihtilale teşvîk ve hükümet aleyhinde harekata cüret edenler hakkında ceza kamunname-i hümayununda musarrah olan mücazat-ı şedide icra olunma[lı] ve bunda memurinden dahi zi-medhal olanlar bulunduğu takdirde onlar da zâhire ihrac edilme[li]"dir.[2]

Yani, bu bildirilerin hazırlanması ve dağıtılması işine karışmış olan herkes belirlenmeli, bunların haklarında "bir memleket ahalisini ihtilâle teşvik ve hükümet aleyhinde harekâta cüret" suçundan ceza kanununun en ağır hükümleri uygulanmalı ve bu bildirilerin dağıtılması işinde ihmali görülen memurlar ve görevini tam olarak yerine getirmeyerek olaya sebebiyet vermiş olduğu düşünülen devlet görevlileri varsa bunların da derhal açığa alınması sağlanmalıdır.

Sultan II. Abdülhamid'in irade-i seniyesine konu olan iki "evrak-ı muzırra"nın içeriğine gelince... Elimizdeki iradenin ekinde Yozgat'tan Yıldız Sarayı'na gönderilmiş olması gereken "evrak-ı muzırra" örnekleri ne yazık ki bulunmuyor. Bu durum da Yozgat'ta halka dağıtılmış olan bu iki "evrak-ı muzırra"nın, hakkında tutulan tutanağın ekinde bile bulundurulamayacak kadar "yasak" bir doküman olarak algılandığının bir göstergesi olarak düşünülmelidir...

Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitabet Dairesi
5081

Yozgat'da bazı İslam mahalleleriyle İslam vücuh ve mutebera-ı ahalisi hane ve cevami avlularına birisi zarflı ve birisi zarfsız biri "İslam vatan-perver" ve diğeri "ehl-i İslamın hakikatini arayan Hindistanlılar" imzasıyla veli-i nimet-i bi-minnetimiz şevketmeab efendimiz hazretleri ile hükûmet-i seniye aleyhinde müstensih makinesiyle matbu iki nev hezeyanname bırakıldığı ve bunun failleri Ermeni müfsidlerinden olub bir fesad zuhûruna sebebiyet verilmek üzre tertib olunmuş ise de mahallince hiçbir fenalığa meydan verilmeyeceği temin edilmekle beraber bir kat daha ihtiyata riayet edilmiş olmak üzere iki bölük ihtiyat askerinin silah altına alınmasına lüzûm gösterilmiş olub ancak bu suret muktezi olmadığından mütecasirlerin meydana çıkarılması için istinaf müddei umumisi ile alaybeyinin ve polis komiserinin mahalline izamı münasib görüldüğü Ankara Vilayetinden bildirildiğinden bahisle şimdiden askerin silah altına alınmayarak vilayetçe tensib olunduğu üzere faillerin tahkiki için memurin-i mumaileyhümün Yozgat'a izamı ve askerin silah altına alınmasını mucib fiilen bir hal ve ihtilal mevcud olub olmadığının mahallinden dahi istilamıyla alınacak cevab üzerine iktizasının teemmülü hakkında istizan-ı emr ü ferman-ı şahaneyi havi reside-i dest-i tazim olan fi 17 Cemaziyelâhır sene 310 [6 Ocak 1892] tarihiyle tezkire-i hususiyye-i sadaret-penahileri melfûfuyla lede't-takdim manzur-ı âlî oldu. Ermeni komitelerinin şimdiye değin her türlü fenalığa tasaddi ederek bu defa dahi böyle ahaliyi ihtilale teşvik gibi azim bir cinayete cüretyab olmaları bazı düvel-i ecnebiyenin tahrikinden ve himayet-i ecnebiye altına girmeği arzu eden birtakım memurinin dahi Ermenilerin bu harekât-ı fesadkâranesine iğmaz-ı ayn eylemelerinden münbais olduğundan ve mahalli memurinden bazılarının dahi bu takımdan olmaları agleb-ı ihtimal bulunduğundan ahaliyi ihtilâle teşvik gibi bir niyet-i hainanede bulunan müfsidin ile bunlara alet olanlar ele geçirilerek haklarında bir memleket ahalisini ihtilâle teşvik ve hükümet aleyhinde harekâta cüret edenler hakkında ceza kanunname-i hümâyununda musarrah olan mücazat-ı şedide icra olunmaz ve bunda memurinden dahi zi-medhal olanlar bulunduğu takdirde onlar da zâhire ihrac edilmez ise bilahare işin kesb-i vehamet etmesi der-kar ve hüda-negerde bu gibi hâlâtın vilayat-ı saire-i şahanede dahi zuhuru mülahazadan gayr-ı baid olmasıyla mezkur iki bölük askerin ihtiyaten silah altına alınmasında bir beis olmadıkdan başka faide dahi memul olduğundan bu babda dün akşam canib-i vilayetden vuku bulan arz ü işar üzerine mezkur iki bölük asakir-i ihtiyatiyenin silah altına alınması için mahalli kumandanlığına mezuniyet-i seniye itası taraf-ı vâlâ-yı serdariye ve evrak-ı muzırra-ı mezbure hangi mahalde basılmış olduğunun ve işin her cihetle bunda zimedhal olanların zâhire ihracı dahi cevaben vilayet-i müşarünileyhaya tebliğ ü işar kılınmış olmasıyla taraf-ı sami-i sadaret-penahilerinden de mahalline evamir-i mukteziye ve şedide itası şeref-sadır olan irade-i seniye-i cenab-ı hilafet-penahi icab-ı alîsinden bulunmuş olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.
fî 18 Cemaziyyelâhır sene 1310 ve 26 Kânunievvel sene 1308 [7 Ocak 1893].
Serkatib-i hazret-i şehriyari
Süreyya

BOA, İradeler Tasnifi, İrade-i Hususiye, Genel No: 1632 (805), Hususi No: 51, Vesika: 1. 18 CA 1310.

1. BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 1632 (805), Husûsî No: 51, Vesika: 1. 18 CA 1310.
2. *Ibid.*

ESKİÇAĞ'DAN ORTAÇAĞ İSLAM DÜNYASINA MİRAS

Büyük İskender

OĞUZ TEKİN

Trakya Kralı Lysimakhos tarafından İskender'in ölümünden sonra bastırılmış bu gümüş sikkenin ön yüzünde, başında Zeus-Ammon'un koç boynuzu ile resmedilmiş Büyük İskender yer almaktadır (MÖ 297-281).

Bu yazının konusunu, Büyük İskender'in Makedonya'dan başlayıp Babylon'daki ölümüne değin süren doğu seferi oluşturmaktadır. Anadolu'daki ilerleyişi üzerinde daha ayrıntılı durulmuş, Pers İmparatorluğu'na son verdikten sonraki olaylar ise özetle verilmiştir. Son olarak, bu büyük komutan ve devlet adamının ölümünden neredeyse 1000 yıl sonra, bu kez Ortaçağ İslam dünyasında yeniden canlandırılışı, hatta peygamber (Zülkarneyn) olarak kutsanması da anlatılmıştır.

Kuşkusuz Büyük İskender'in ölümünden sonra Hellenistik krallıklar ve sonrasında da Roma İmparatorluğu onu büyük bir komutan ve devlet adamı olarak kabul etmiş, hatta zaman zaman tanrı mertebesinde kutsamıştır. Büyük İskender hakkında yazıtlar ve antik yazarların verdiği bilgiler vardır. Yazıtlar arasında, İskender'in babası zamanında, MÖ 338'de Korinthos Birliği'ne katılan kentlere ve halklara dayatılan koşulları anımsatan yazıt ile İskender'in Khios halkına mesajını içeren yazıt (MÖ 332) kayda değerdir. Bunlar dışında Arrinos (MS 2. yüzyıl), Plutarkhos (MS 1.-2. yüzyıl), Sicilyalı Diodoros (MÖ 1. yüzyıl), Quintus Curtius (MS 1. yüzyıl), Aelianus (MS 1.-2. yüzyıl) gibi yazarlar önemlidir. Onların ilk ilham aldıkları kaynak MÖ 4. yüzyılda yaşamış ve İskender'in seferine de katılmış olan Kallisthenes idi. Ortaçağ Avrupası'nda ve Rönesans'ta da İskender hep severek kullanılan bir figür olmuştur. Ancak biz burada, bu büyük devlet adamı ve komutanın Anadolu'ya ayak basmasından itibaren doğu seferini adım adım izleyerek, onun ölümünden neredeyse 1000 yıl sonra bu kez bir destan kahramanı olarak İslam dünyasında yeniden hayat bulması üzerinde duracağız.

Batı Anadolu'da hüküm süren Lydia Krallığı'na MÖ 547/6'da son veren Persler, yaklaşık ikiyüz yıl boyunca Anadolu'nun büyük bir kısmını egemenlikleri altında tutmuşlardı. Persler bir ara Yunanistan'ı da istila etmişler ve tarihe "Pers Savaşları" (MÖ 490-479) olarak geçen savaşlarda Yunanlara yenilerek geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Yunanlar, bu savaşlardan yaklaşık yüz elli yıl kadar sonra, dönemin güçlü kişilerinden Makedonya kralı II. Philippos'un önderliğinde Perslerin ülkelerinde yaptıkları zararın hesabını sorma fırsatını yakalamışlardı ki bir süre sonra Philippos'un öldürüldüğü haberini aldılar.

SEFERE HAZIRLIK

Babası II. Philippos öldürüldüğünde, Büyük İskender 19-20 yaşlarında bir delikanlıydı. Çok geçmeden babasının yapmak istediklerini gerçekleştirmek için hazırlıklara başladı. Babasının oluşturduğu profesyonel ordunun MÖ 338'deki Khaironeia Savaşı'nda Atina ve Thebai güçlerini kesin yenilgiye uğratması sonucu Yunanistan'daki kent-devletleri Makedonya egemenliğini tanımışlardı. Bir yıl sonra Korinthos'ta toplanan kongrede Sparta dışındaki kentler Philippos'un liderliğinde siyasal ve askeri bir birlik oluşturdular. Hedef, Anadolu'daki kentleri Pers boyunduruğundan kurtarmaktı. Fakat babasının öldürülmesinden sonra İskender, hedefi büyüterek Pers İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmak istiyor, hatta onu "Hellenize" etmeyi amaçlıyordu.

İskender önce Trakya ve Tuna boylarında savaştı; buralardaki yerli kabileleri egemenlik altına aldı. Fakat bir süre sonra Yunanistan'da Ma-

İssos Savaşı Mozaiği: Pompei'de bulunmuş olan ve Napoli Arkeoloji Müzesi'nde korunan bu Roma mozaiği üzerinde İskender'in İssos Savaşı'nda Pers Kralı Dareios ile karşı karşıya geldiği an resmedilmiştir.

İssos Savaşı mozaiğinde İskender, detay.

kedonya egemenliğine karşı bir ayaklanma başladı. Bu arada İskender'in İllyria'da öldüğü söylentisi de çıkmıştı. Thebai, bu söylentiden cesaret alarak ayaklanmanın öncülüğünü yaptı. İskender Thebai'e girerek kenti yerle bir etti; halkın bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da köle yapıldı. Artık sıra Perslere gelmişti.

ANADOLU'YA GEÇİŞ

Makedonya ve Yunanistan'daki meseleleri babasının subaylarından Antipatros'a bırakarak içlerinde okçuların da bulunduğu 30.000 piyade ve 5.000'den fazla süvari ile Hellespontos'a (Çanakkale Boğazı) yöneldi. Hellespontos'tan Anadolu'ya geçiş noktasının (Sestos-Abydos mevkii) güvenliği için daha önce II. Philippos, Parmenion ve Attalos'u görevlendirmişti. İskender, MÖ 334 baharında Anadolu'ya geçti. İlk iş olarak İlion'a (eski Troia) giderek Athena'ya kurban sundu; Troia Savaşı'ndan arda kalan adak silahlarından bazılarını alarak, onların yerine kendi silahlarını bıraktı; Troia kralı Priamos'un Zeus Sunağı'ndaki mezarını ziyaret ederek kurban kesti. Böylece Homeros'un İlias destanının da (İlyada) ana konusunu oluşturan Troia Savaşı kahramanlarına karşı saygısını dile getirdi.

İskender İlion'dan ayrıldıktan sonra ordusunun karargâh kurduğu Arisbe'ye geldi. Ertesi gün Perkote'ye geçti. Oradan Lampsakos'a (Lapseki) giderek Praktios Irmağı (Umurbey Çayı ?) kıyısında kamp kurdu. Sonra Kolonai üzerinden Hermotos'a ulaştı. Priapos'a geldiğinde halk kentlerini İskender'e teslim etti. İskender doğuya doğru ilerlemeye başladı. Bu sırada Pers subayları Arsames, Rheomithres, Petines, Niphates, Lydia ve İonia satrabı Spithridates ile Hellespontos Phrygia'sının valisi Arsites, Pers süvarileri ve Yunan paralı askerlerden oluşan bir ordu ile Zeleia'da karargâh kurmuşlardı. İskender'in yaklaştığı haberini aldıklarında Rodoslu Memnon askerlikte çok yetenekli olan Makedonyalılarla herhangi bir savaş riskini göze almamalarını önerdi. Üstelik Büyük Pers Kralı III. Dareios çok uzakta olduğundan onun desteğini de sağlayamayacaklardı. Savaş yerine, İskender'in olası güzergâhındaki ot ve samanları yakıp atları yemsiz bırakmanın, ürünleri tahrip edip kentleri boşaltarak askerleri aç ve susuz bırakmanın daha iyi bir taktik olacağı üzerinde durdu. Böylece ordusunun ih-

tiyaçlarını karşılayamayacak durumda kalan İskender, geri dönmek zorunda kalabilirdi. Fakat Arsites, adamlarına ait tek bir evin bile tahrip edilmesine göz yumamayacağını söyleyince diğerleri de onu desteklediler.

GRANİKOS SAVAŞI

Bu tartışma sonuçlanırken İskender de Granikos Irmağı (Biga Çayı) kıyısına varmıştı. Perslerin savaş hazırlıkları içinde olduğu haberini alınca, kendisi de ordusunu savaş düzenine soktu. İskender'in asıl askeri vurucu gücü ağır silahlı piyadelerden oluşan *phalanks* idi. İskender'in yaklaşık 35.000 kişilik ordusuna karşılık, Pers ordusu 20.000 süvari ve 20.000 paralı Yunan askerinden oluşuyordu. Pers süvarileri ırmağın kıyısı boyunca paralel dizilmiş, askerler ise onların arkasında yer almıştı. İskender ise sağ kanatta kumandayı alarak, Parmenion'u sol kanatta görevlendirmişti. Önce kanatlardan saldırıya geçen ordu, Perslere ağır kayıplar verdirdi. İskender ırmağı geçerek karaya çıkmaya çalışan fakat Persler tarafından öldürülen ilk 25 askerin bronz heykellerinin yapılması için dönemin ünlü heykeltraşı Lysippos'u görevlendirdi.

Granikos Savaşı, İskender'in Perslere karşı ilk zaferi oldu. İskender, kendi askerleriyle birlikte, ölen Pers subaylarının ve düşman saflarında çarpışan Yunan paralı askerlerin de gömülmelerini sağladı. Esir alınanları ise köle olarak çalıştırmak üzere Makedonya'ya gönderdi. Çünkü onlar, Perslerle bir olup kendi soydaşlarına karşı savaşmışlardı. İskender zaferin simgesi olarak tanrıça Athena'nın tapınağına konulmak üzere 300 takım Pers zırhını şu notu ekleyerek Atina'ya göndermiştir: "Philippos oğlu İskender ve Spartalılar dışındaki Yunanlar, Asya'daki Barbarlardan yağmaladılar."

Granikos zaferinden sonra İskender, o bölgede görev yapan Pers satrabı Arsites'in yerine Kalas'ı atadı. Halktan, Perslere verdikleri verginin aynısını vermelerini istedi. Aynı zamanda Parmenion'u da Daskylion'u teslim alması için gönderdi.

İskender'in Babylon'a girişi. Charles le Brun'un yağlıboya tablosundan detay, 17. yüzyıl, Paris, Louvre.

Büyük İskender

Asıl adı Aleksandros olan Büyük İskender (doğ. 356- öl. 323), Makedonya kralı II. Philippos ile Epeiroslu Olympias'ın oğluydu. Aristoteles'in öğrencisi olan İskender, genç yaşta olmasına rağmen, büyük bir komutan, zeki ve uzak görüşlü bir kişiydi. Yunan edebiyatını iyi biliyordu; Homeros'un destanlarını yastığının altından hiç eksik etmiyordu. Hephaistion ile yakın arkadaşlığı ise onun biseksüel eğilimini işaret etmektedir; ancak bu, eski Yunan toplumunda pek de yadırganan bir özellik değildi.

LYDİA'DA

İskender güneye inerek Sardes'e (Sart) doğru yürüyüşe geçti. Kente yaklaştığında Lydia satrabı Mithrines ve beraberinde bulunan kentin ileri gelenleri İskender'i karşıladılar ve kentin teslim olacağını bildirdiler. İskender Sardesliler ve diğer Lydialıların eski Lydia geleneklerine göre yaşamalarına izin verdi ve onları serbest bıraktı. Sardes'te bir Zeus tapınağı inşası için emir verdi. Kalenin yönetimini subayı Pausanias'a verdikten sonra Nikias'ı vergi kontrolörü, Asandros'u da Lydia satrabı olarak atadı.

İONİA'DA

İskender daha sonra Ephesos'a geldi. Sürgünleri geri çağırdı; oligarşik idareye son vererek tekrar demokrasiyi kurdu. Perslere ödedikleri vergileri bundan böyle Artemis tapınağı için vermelerini istedi. Ephesos halkı oligarkların korkusunu üzerinden atmış olarak, çabucak, Memnon'u çağıranları, Artemis tapınağım soyanları, tapınaktaki Philippos heykelini kıranları ve agoradaki kentin kurtarıcı kahramanı Heropythes'in mezarını talan edenleri ölüme mahkûm etti.

Bu sırada Magnesia ve Tralles'ten (Aydın) elçiler gelerek kentlerini İskender'e teslim ettiler. İskender, Alkimakhos'u Aiolias kentlerine ve halen Pers boyunduruğunda bulunan İonia'nın diğer kentlerine gönderdi. Oligarklardan ayrılmalarını ve demokrasiyi kurmalarını istedi. İskender Ephesos'ta biraz daha kalarak Artemis'e kurban adadı ve askeri bir tören alayı düzenledi.

İskender ertesi gün Miletos'a yola çıktı. Kentin yakınında bir Pers donanması vardı. Miletos'daki Pers garnizonu komutanı Hegesistratos bu filoya güveniyordu. Fakat 160 gemilik bir filoya komuta eden Nikanor'un Miletos'a Persler-

Kördüğümün Çözülmesi (Gordios'un Düğümü)

Efsaneye göre Gordios fakir bir Phrygialı idi ve iki çift öküzü dışında bir varlığı yoktu. Bir çifti ile küçücük tarlasını sürerken öteki çiftini arabasına koşuyordu. Günlerden bir gün tarlasını sürerken bir kartal gelip hayvanların boyunduruğuna konar ve öküzlerin boyunduruktan çıkartılıp dinlendirilme zamanı gelinceye kadar orada tüner. Gordios şaşkına dönmüş bir halde bu olağan dışı durumu bu tür yorumlarda usta olan Telmessos kâhinlerine danışmaya gider. Bir Telmessos köyüne yaklaştığında kuyudan su çeken bir kıza rastlar ve ona kartal hikayesini anlatır. Bir kâhin sülâlesine mensup olan kız, Gordios'a olayın geçtiği yere geri dönerek tanrı Zeus'a adakta bulunmasını söyler. Gordios da ondan kendisiyle birlikte gelerek adakta yardımcı olmasını rica eder. Adak yerine getirildikten sonra Gordios kızla evlenir; ondan Midas adını verdikleri bir oğlu olur. Phrygialıların yaşadığı bir iç savaş sırasında Midas olgun, yakışıklı ve soylu bir kişidir. Bu kriz döneminde bir kahin, bir kralın araba ile kentlerine gelip savaşı durduracağını müjdeler. Bu kehanet kentte kulaktan kulağa söylenirken, anne ve babasının da içinde olduğu bir araba ile Midas çıkar gelir. Kahinin sözlerini yorumlayan Phrygialılar, Midas'ı tanrıların gönderdiğini düşünürler ve onu kralları olarak selâmlarlar. Böylece kendi aralarındaki kavgaya son verirler. Midas, babasının arabasını, kartalı gönderdiğine inandığı tanrı Zeus'un tapınağına bir şükran olarak adar. İşte ne söylendiyse bu araba için söylendi. Arabayı hayvanlara koşmakta kullanılan boyunduruktaki düğümü kim çözerse Asya'nın hakimi olacaktı. Fakat düğüm, ne ucu ne sonu belli olan bir kördüğümdü. Nitekim İskender de düğümü nasıl çözeceğini bilemedi. Fakat öyle kalmasını da razı olmadığından düğümü kılıcı ile ortadan ikiye böldü. Çevresindekilere "işte çözdüm !" diye haykırdı.

İskender'in kılıcıyla kördüğümü çözmesi: Rönesans dönemi freskosu.
Perino del Vago, 16. yy. Castel Sant'Angelo, Roma.

den birkaç gün önce varması ve kentin karşısındaki Lade Adası açığında demirlemesi Miletos'a doğru yola çıkan 400 gemilik Pers donanmasının planını bozdu. Pers donanması Mykale Dağı açıklarında demirlemek zorunda kaldı. İskender'in kuvvetleri yardımın ulaşamadığı Miletos'taki direnişi kırarak kenti ele geçirdi.

İskender, hem masraflı olmasından hem de Pers donanmasıyla karşı karşıya gelecek bir donanmaya sahip olmadığından kendi donanmasını dağıtmaya karar verdi. Anadolu topraklarında Asya içlerine ilerleyeceği için donanmaya ihtiyacı da yoktu. Üstelik Perslerin kıyı üslerini ele geçirerek onların donanma gücünü etkisiz hale getirebilirdi.

KARİA'DA

İskender kalabalık bir Pers ordusunun Halikarnassos'ta (Bodrum) bulunduğunu haber alarak Karia'ya doğru yola çıktı. Yolu üzerindeki Miletos ile Halikarnassos arasındaki kentleri ele geçirdi. Halikarnassos'a yaklaştığında kentin dışında kamp kurarak kuşatma hazırlıklarına başladı. Kentin önündeki hendeği doldurarak savaş kulelerini ve diğer araç-gereci surlara yaklaştırdı. Halikarnassoslular geceleyin ani bir karşı saldırı ile kuleleri ve diğer savaş makinelerini yakma girişiminde bulundularsa da kolayca geri püskürtüldüler. Kuşatma ilerledikçe Halikarnassosluların dayanma gücü azalıyordu. Kentte bulunan Pers subayı Memnon kaçmak zorunda kaldı. Halikarnassos uzunca bir direnişten sonra İskender'e teslim oldu. Karia satraplığının yönetimini eski satrap Hekatomnos'un kızı Ada'ya verdi. Ada, İskender Karia'ya girdiğinde onu karşılamaya gitmiş ve ikamet ettiği Alinda kentini ona teslim etmişti. İskender ise Alinda'yı tekrar Ada'ya verdi ve Ada'nın kendisini manevi oğlu olarak görmesine itiraz etmedi.

Büyük İskender'i gösteren altın madalyon.

LYKİA'DA

İskender'in komutasındaki Makedonyalılardan bir kısmı, sefere çıkmadan kısa bir süre önce evlenmişlerdi. İskender, kışı eşleriyle birlikte geçirmeleri için onları Karia'dan Makedonya'ya gönderdi. Başlarına da Ptolemaios'u verdi. İskender Parmenion'u bir ordu ile Sardes'e gönderdi ve oradan da Phrygia'ya ilerlemesi talimatını verdi. Kendisi ise güneye, Lykia'ya yöneldi. Lykia'ya girdiğinde önce Telmessos (Fethiye) teslim oldu; sonra Pinara, Ksanthos (Kınık) ve Patara (Ovagelmiş) ile 50 kadar ufak yerleşmeyi ele geçirdi. Kış bastırdığında, o zamanlar Lykia'nın

bir parçası olarak kabul edilen Milyas'a girdiğinde Phaselislilerden elçiler gelip iyi dileklerini sundular ve kendisine altın bir taç armağan ettiler. Bunu duyan diğer kentler de elçilerini gönderdiler. İskender onlara, göndereceği komutanlara kentlerini teslim etmelerini buyurdu. Sonra Phaselis'e (Tekirova) gelerek, onların da arzusu ve yardımı ile civardaki güçlü bir kaleyi ele geçirdi. Çünkü Pisidialılar tarafından inşa edilmiş olan bu kale, Phaselisliler için bir tehlike arz ediyordu. Orada yuvalanan yerliler, Phaselislilerin ekip biçtikleri toprakları yağmalıyorlardı.

PAMPHYLİA'DA

Phaselis'ten ayrılan İskender, ordusunun bir kısmını dağ geçitleri arasından Perge'ye gönderdi. Kendisi de kıyıyı izleyerek Perge'ye (Aksu) geldi. Perge'den ayrıldıktan sonra yolda kendisini karşılayan Aspendos (Belkıs) elçileri kentlerini teslim edeceklerini bildirdiler, fakat kentte bir garnizon konuşlandırılmaması ricasında bulundular. İskender bu teklife razı oldu ama karşılığında, askerlerine ödenmek üzere 50 talanton para ile Pers Kralı'na vermek için yetiştirdikleri atları istedi. Elçiler şartları kabul edip İskender'in huzurundan ayrıldılar.

İskender Side'ye gelerek orada bir muhafız birliği bıraktı ve doğruca Sillyon'a hareket etti. Sillyon istihkâm edilmiş bir şehirdi. İskender, burada vakit kaybetmek istemediğinden olacak yoluna devam etmek istedi. Fakat bu sırada Aspendosluların daha önce öne sürdüğü şartları yerine getirmeyecekleri haberini aldı. Üstelik Aspendoslular, surlarının dışında bulunan tarlalarındaki ürünleri de toplayarak kente taşımış, kapıları İskender'in elçilerine kapatmış ve surlarındaki zayıf noktaları onarmaya başlamışlardı. İskender hemen Aspendos'a hareket etti. İskender'in geldiği haberini alan Aspendoslular surların gerisine çekilmiş

Büyük İskender, tunçtan.
Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi.

hatta öndeki evleri de boşaltarak daha güvenli olduğunu düşündükleri tepeye sığınmışlardı. İskender savunmasız surları geçerek terkedilmiş evlerde karargâh kurdu. Çaresiz kalan Aspendoslular tekrar elçiler göndererek bağışlanmalarını dileyerek eski şartları kabul ettiklerini bildirdiler. İskender uzun bir kuşatmanın gereksizliğini düşünerek onlarla anlaşmayı tercih etti. Fakat bu kez daha ağır şartlar ileri sürdü: önceden söz verdikleri atlar ile birlikte 50 talanton yerine 100 talanton verecekler; ayrıca kentin ileri gelenlerini de rehin olarak teslim edeceklerdi. Atayacağı bir satrabın yönetimi altında yaşayacak ve Makedonya'ya yıllık bir vergi ödeyeceklerdi. Hatta zorla ele geçirdikleri komşu toprakları da sahiplerine iade edeceklerdi. Bütün şartlar Aspendoslularca kabul edildikten sonra İskender tekrar Perge'ye yönelerek oradan Phrygia'ya doğru yola çıktı.

PİSİDİA'DA

Yolu üzerinde bir dağ kenti olan Termessos'un (Güllük Dağ) karşı koymasıyla karşılaşan İskender, oldukça dar olan bugünkü Yenice Boğazı'ndan geçerek kentin yakınında kamp kurdu. Bu sırada Termessos ile ilişkileri bozuk olan Selge (Zerk) kentinden gelen elçiler İskender'e dostluk mesajlarını ilettiler. İskender de onları güvenilir bir müttefik olarak gördüğünü beyan etti. Dağlık bir arazi üzerinde kurulu bulunan Termessos'un ele geçirilmesi çok zaman alacağından İskender bu düşüncesinden vazgeçti ve Sagalassos'a (Ağlasun) doğru yola çıktı. Kent olanca gücüyle karşı koymaya çalıştıysa da sonunda İskender'e teslim oldu. İskender bir subayını ve 20 kadar da askerini kaybetti.

PHRYGİA'DA

Askania Gölü'nün (Burdur Gölü) kıyısını izleyerek Phrygia'ya giren iskender birkaç günlük yürüyüşten sonra Kelainai'a (Dinar) vardı. Burası bir Pers satrabının garnizonu ile istihkâm edilmiş bir kentti. Elçiler gelerek teslim şartlarını konuştular. İskender de kenti savaşmadan teslim almanın daha iyi olacağını göz önünde bulundurarak kabul etti. Kente bir işgal ordusu bırakarak on gün kadar burada dinlendi ve bu süre zarfında Phrygia Satraplığı'na Antigonos'u atadı.

Kelainai'dan ayrılan İskender, Phrygia'nın önemli kentlerinden ve eski Phrygia Krallığı'nın başkenti olan Gordion'a (Yassıhöyük) geldi. Daha önce Sardes'e gönderdiği ve oradan Phrygia'ya geçmesini emrettiği Parmenion da ordusu ile birlikte Gordion'a geldi. Ptolemaios ile iki subayın idaresinde Makedonya'ya eşlerini görmeye giden yeni evli Makedonyalıların da Gordion'a varmasıyla İskender'in askeri gücü doruğuna ulaştı. Bu sırada, Pers Büyük Kralı Dareios tarafından donanma komutanlığına atanmış olan Memnon'un savaşı Makedonya ve Yunanistan'a kaydırma girişiminde bulunması ve bunun için de önce Khios (Sakız) Adasını daha sonra da, Mytilene dışındaki diğer Lesbos (Limni) Adası kentlerini ele geçirdiği haberi İskender'i telaşlandırmıştı. Fakat Mytilene kuşatması sırasında Memnon'un ağır bir hastalık geçirip ölmesi İskender'i rahatlattı. Gordion'da krallık döneminden kalma Gordios ve oğlu Midas'ın sarayının bulunduğu akropolise giren İskender, Gordios'un arabasını ve

arabanın boyunduruğundaki ünlü kördüğümü görmek için sabırsızlanıyordu. Nitekim elleriyle çözemediği düğümü bir kılıç darbesiyle keserek çözdü. Söylendiğine göre düğümü çözen Asya'nın hâkimi olacaktı.

GALATİA'DAN KİLİKİA'YA

Ertesi gün İskender Galatia'nın en önemli kenti Ankyra'ya (Ankara) gelir. Orada onu Paphlagonialılardan oluşan bir heyet karşılar. İskender'in egemenliğini tanıyacaklarını fakat ordusuyla topraklarına girmemelerini isterler. İskender, onlara Phrygia satrabı Kalas'a itaat etmelerini söyleyerek Kappadokia'ya doğru yola çıkar. Böylece Halys Irmağı'na (Kızılırmak) kadar Küçük Asya'nın önemli bir bölümü İskender'in egemenliğine girmiş oldu. Sabiktas'ı Kappadokia satrabı olarak atayarak, Kilikia geçitlerine dayandı. Daha önce Ksenophon ile Pers Büyük Kralına karşı sefere katılmış olan Kyros'un kampına vardığında, Kilikia Kapıları (Gülek Boğazı) olarak bilinen geçitin Perslerce tutulmuş olduğunu gördü. Kampın bulunduğu yerde Parmenion'u bırakarak kendisi gece boyunca boğaza doğru ilerledi. İskender'in ilerlediğini gören Pers nöbetçiler bulundukları yerleri terkederek kaçtılar; İskender ertesi gün şafakta emrindeki ordu ile kolayca boğazdan geçerek Kilikia'ya girdi. Bu sırada ona ulaşan bir habere göre, İskender'in boğazdan geçtiğini öğrenen satrap Arsames, önce Tarsos'u savunmaya niyetlendiyse de sonradan fikir değiştirerek kentten kaçmaya hazırlanıyordu. Tarsoslular, Arsames'in kaçmadan önce kentlerini yağmalayacağından endişe ediyorlardı. Bunu öğrenen İskender, süvari birlikleri ve hafif silahlı piyadelerle çabucak Tarsos'a yürüdü. Arsames de kenti yağmalamaya fırsat bulamadan Pers Büyük Kralı III. Dareios'un yanına kaçmak zorunda kaldı. Antik kaynaklarda Tarsos'a giren İskender'in yorgunluktan bitap düştüğü; Kydnos Irmağı'nda (Tarsus Çayı) yüzdükten sonra ateşlendiği ve uyuyamadığı anlatılmaktadır. Doktorları ona Akarnanialı doktor Philippos'u önerdiler. İskender, Philippos'u tanıyor ve ona güveniyordu. Philippos, İskender'e güçlü bir ilaç önerdi. İskender de hemen hazırlamasını istedi. Philippos ilacı hazırlayıp İskender'e verdiği sırada, Parmenion'dan İskender'e bir mesaj gelir. : "Philippos'a dikkat et ! Öğrendiğime göre Pers kralı Dareios seni öldürmesi için ona bir ödül verdi." İskender mesajı okur ve Philippos'a verir. Doktor mesajı okurken İskender ilacı içer. Phillippos derhal her şeyin iyi gideceğini söyleyerek İskender'den mesaja inanmamasını ister. Güven, iyileşmesi demekti; gerçekten de ilaç etkisini gösterdi ve İskender iyileşti.

Büyük İskender başı, mermer.

Daha sonra İskender, Kilikia ve Assur topraklarını ayıran diğer bir boğazı ele geçirmesi için Parmenion'u gönderdi. Emrine Yunan ücretli askerlerini ve Sitalkes'in yönetiminde Trakyalıları verdi. Kendisi de Tarsos'tan ayrılarak, efsaneye göre Assur kralı Sardanapalos tarafından kurulmuş olan Ankhilaos kentine geldi. Sardanapalos'un mezarı da kentin surlarının yakınındaydı. Mezarın üstünde Sardanapalos'un resmi ile Assurca bir mezar kitabesi yer alıyordu. Kitabede şu yazıyordu : "Anakyndarakses'in oğlu Sardanapalos, Ankhilaos ve Tarsos'u bir günde inşa etti; sen yabancı, ye, iç ve neşeli ol; çünkü insana özgü diğer şeyler hiç de bundan daha değerli değildir."

Ankhilaos'tan ayrılan İskender, Soloi'ye (Soli) geldi; orada bir muhafız birliği bırakarak, kenti ikiyüz gümüş talanton para cezası ödemeye mahkûm etti. Çünkü kent hâlâ Perslere sempati duyuyordu. Oradan dağlara pusu kurmuş olan Kilikialıların üzerine yöneldi. Bir haftada onları püskürtmeyi başardı, bir kısmını esir aldı ve Soloi'ye döndü. Burada sağlık tanrısı Asklepios'a kurban adadıktan sonra askerlerini teftişten geçirmek üzere meşale yarışı, spor ve edebiyat yarışmaları düzenledi. Soloi'den ayrılan İskender Tarsos'a doğru yola çıktı. Bu arada Magarsos'a uğrayarak, Athena Magarsos'a, Mallos'a vardığında ise kahraman Amphilokhos'a adakta bulundu. Malloslıların bir iç savaşın eşiğinde olduklarının farkına varan İskender, bu kargaşaya son vermelerini istedi. Pers kralı Dareios'a ödedikleri vergiden muaf tuttu; çünkü Mallos bir Argos kolonisi idi ve İskender'in kendisi de Argoslu Heraklesoğulları soyundan geliyordu.

İSSOS VE GAUGAMELA SAVAŞLARI

İskender Mallos'tayken Dareios'un Assur topraklarında Sokhoi'da karargâh kurduğu haberini aldı ve komutanları toplayarak onlara bilgi verdi. Ertesi gün de yola çıktı. Önce Myriandros yakınında kamp kurdu. Gece çıkan şiddetli bir fırtına ve yağmur nedeniyle bir süre kampta mahsur kaldı. Bu sırada Dareios askeri ve stratejik açıdan elverişli düzlükte askerleriyle vakit geçiriyordu. İskender ise rahatsızlığından dolayı Tarsos'ta ve teftişten dolayı da bir süre Soloi'de kaldıktan sonra tepeler-

İran kralı Dârâ'nın İskender'in kollarında ölmesi. Ahmedî, İskendername, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 679, 67b.

İskender'in büyük seddin inşa faaliyetini izlemesi. Ahmedî, İskendername, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 679, 213a.

deki Kilikialılara tekrar akın yaptı. Dareios ise İssos'a doğru yola çıktı ve farkında olmadan daha önce İskender'in geçtiği yoldan geçerek onun arkasına sarktı ve Pinaros Irmağına yöneldi. Böylece Pers ordusu kuzeyde, Makedonya ordusu ise güneyde kalmıştı. Durumun farkına varan İskender hemen geriye dönerek Pinaros Irmağı kıyısına vardı. Dareios'un ordusu Pinaros Irmağı'nın kuzeyinde, İskender'in ordusu ise güneyinde mevzilendi. Birtakım manevralardan sonra ordusunu savaş düzenine soktu. Sağ ve sol kanatlarda komutanlarını görevlendirdi. İskender'in saldırıya geçtiğini öğrenen Dareios ordusunun bir bölümüne karşı taarruz emri verdi. Şiddetli bir savaş oldu. İskender, sayıca daha fazla askere sahip olan Dareios'un ordusu karşısında üstünlüğü ele geçirdi. Dareios, kalkanını, pelerinini ve hatta yayını bile savaş arabasında bırakarak atına atlayıp kaçtı. Hava kararıncaya kadar Makedonyalılar Pers askerlerini izlediler, onlara çok sayıda kayıp verdirdiler. Havanın kararması Dareios'u İskender'in eline esir düşmekten kurtardı. İskender, Pers kralının bıraktığı eşyaları alarak karargâhına döndü. Dareios'un çadırında bulunan annesi, karısı ve üç çocuğunu esir aldı (MÖ 333). İssos zaferinden sonra İskender, kendi adını taşıyan Aleksandria (bugün İskenderun) kentini kurdu. Çok geçmeden Dareios , İskender'e haber göndererek barış yapılmasını teklif etti. İskender teklifi reddederek Suriye üzerinden Fenike topraklarına girdi. Daha sonra Mısır'a gelen İskender burada hiçbir karşı koyma ile karşılaşmadı.

Artık Pers kralına son darbeyi vurmanın zamanı geldiğine karar veren İskender, Dareios'un bulunduğu Arbela (bugün Erbil) yöresindeki Gaugamela mevkiine geldi. Burada yapılan savaşı kazanarak Perslere büyük bir darbe indirdi (MÖ 331). Fakat Dareios yine kaçmayı başardı. İskender, Persia'ya (İran) girerek Pers başkentleri olan Persopolis, Susa ve Pasargad'ı ele geçirdi. Dareios ise bir süre sonra kendi adamlarından biri tarafından öldürüldü. MÖ 330-329 yıllarında herhangi bir karşı koyma ile karşılaşmadan Hindikuş dağlarına kadar ilerledi. Fakat bugün Afganistan'ın kuzeyi, Özbekistan'ın güneyi ve Tacikistan'ı kapsayan Baktria ile Türkistan'ı kapsayan Sogdiana'ya savaşarak boyun eğdirdi. Bu arada Sogdianalı prenses Roksane ile evlendi. MÖ 327-325 yılları İskender'in Hindistan seferine çıktığı yıllardır. Böylece imparatorluğunun sınırlarını Indos ırmağına kadar genişletti. Hin-

distan'da iken bölge satrabı Poros ile savaştı ve onu yenilgiye uğrattı. Fakat askerlerinin daha fazla ilerlemek istememeleri karşısında Persia'ya döndü. Bir süre sonra, henüz 33 yaşındayken, 13 Haziran 323'te Babylon'da öldü.

İskender'in Doğu seferine başladığı MÖ 334 yılı ile son Hellenistik Krallık olan Mısır'daki Ptolemaiosların Actium Savaşı'nda Roma'ya yenilip tarih sahnesinden silindikleri MÖ 30 yılı arasındaki yaklaşık 300 yıllık dönem Hellenistik Çağ olarak adlandırılır.

İSKENDERNAMELER VE MİNYATÜRLERDE İSKENDER

Büyük İskender'in yaşadığı dönemden yaklaşık 1000 yıl sonraya tarihlenen İslam kaynaklarında, İskender'e ilişkin kısmen doğru bilgiler verilse de, onun hakkında anlatılanlar daha çok efsaneye dayanmakta ve bir tür anakronizm gözlenmektedir; yani Büyük İskender, Hellenistik Çağ'ın başlarında değil de Ortaçağ İslam dünyasında yaşamış gibi gösterilmektedir. Efsaneye göre, Dareios (Dârâ), Makedonya kralı Philippos'u (Filefûs, Feylefûs veya Feylekûs) yenilgiye uğratınca, Philippos da kızı Halay'ı Dareios ile evlendirir. Fakat kız kötü koktuğundan kovularak tekrar Philippos'a gönderilir. Halay, sanarûs otundan elde edilen ilaçla yıkanır, fakat fayda etmez. Bir süre sonra Halay bir erkek çocuk dünyaya getirir; çocuğa annesinin ve otun adından dolayı Aleksandros adı verilir. Çocuk büyüyüp babasının yerine tahta geçince, Pers kralı Dareios'un her yıl istediği haracı vermek istemez ve böylece savaş başlamış olur.

İslam kaynaklarında İskender, antik Yunan kaynaklarından daha farklı anlatılır. Rüyasında gördüğü bir meleğin kendisine verdiği Allah'ın kılıcıyla askerlerinin başına geçip dünyayı fethetmeye çıkar. Dareios'un öldürülmesinden sonraki olaylar da gerçekten uzaktır.

Çinli cilacılar ile Rum ressamların yarışması. Nizami, Hamse, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 778, 324a.

Pers kralı I. Dareios'un (Dârâ el-Ekber) kızı Rûşeng ile evlenir. Hindistan'dan sonra Tibet ve Çin'i ele geçirdiği, Asya'daki bir kavmin saldırgan Ye'cüc ve Me'cüc'ten şikâyetleri üzerine büyük seddi inşa ettirdiği (Kuran-ı Kerim'de de geçmektedir), ölümsüz olmak için âb-ı hayatı (hayat suyu) aramaya çıktığı, Arabistan'ı fethettiği, Kâbe'yi tavaf ettiği yazılıdır. Belli ki Ortaçağ İslam yazarları İskender'i mitolojik bir kahraman olarak görmüşler, ona İslam dünyası içinde bir yer bulmuşlardır. O dönemde pek çok kişi ve yazar Kuran-ı Kerim'de (el-Kehf suresi 18/83-99) geçen Peygamber Zülkarneyn ile Büyük İskender'i aynı kişi sanmışlardır; fakat bu, yakıştırmadan öte bir şey değildir. Bu arada, İskender'in doğudayken birtakım yaratıklarla mücadelesi ve ölümsüzlük iksirini araması gibi temaların Gılgamış destanıyla benzerlikler gösterdiği de kayda değerdir.

MİNYATÜRLERDE İSKENDER

İskender hikâyelerini süsleyen minyatürlerden çeşitli

İskender'in aynaya bakarak portresini kontrol etmesi. Nizami, Hamse, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 870, 235b.

İskendernameler

Büyük İskender'in bir doğulu olarak, efsanevi kişiliğiyle ele alındığı eserler İskendername olarak adlandırılmaktadır. İslam dünyasında İskendernameler'e imzasını atmış bulunan önemli yazarlar şunlardır :

Firdevsî (10. yy-11. yy başları): Arap edebiyatında, *Siretü'l-İskender* adıyla anonim eserler mevcuttur. İlk İskendername'nin Firdevsî'ye ait olduğu bilinmektedir. Yazarın *Şahnâme* adlı eserinin içinde yer alan yaklaşık 2500 beyitte İskender'den söz edilmektedir. Daha sonraki yazarlar İskendernamelerinde genelde hep Firdevsî'yi örnek almışlardır.

Nizamî (12. yy-13. yy başları) : *Hamse'si*nin beşinci ve altıncı mesnevileri olan *Şerefnâme* ve *İkbâlnâme*'yi İskender'e ayırmıştır. Bu iki mesnevi yaklaşık 10.200 beyitten oluşmaktadır. İskender, Firdevsî'de hükümdar kişiliğiyle geçiyordu; ancak Nizâmî'de peygamber sanını aldığı yazılıdır.

Emîr Hüsrev-i Dihlevî (13. yy-14. yy başları) : *Hamse'si*nin 4450 beyitten oluşan *Âyîne-i İskenderî* adlı mesnevisinde İskender'i anlatmaktadır. O da Firdevsî gibi İskender'i bir hükümdar olarak kabul etmiştir.

Ahmedî (14. yy-15. yy başları): Yukarıdaki İran edebiyatındaki İskendername yazarları dışında Türk edebiyatında da İskendernameler yazılmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un *Divânü Lugâti't-Türk* adlı eserinde Zülkarneyn'den söz edilmektedir. Ancak Türk edebiyatındaki ilk manzum İskendername, Ahmedî'nindir. Ahmedî'nin çok sayıda eseri bulunmaktadır; ancak en büyük ve en ünlü mesnevisi İskendernâme'sidir.

müze, kütüphane ve özel koleksiyonlarda yüzlerce bulunmaktadır. Bu minyatürlerde İskendernameler'de anlatılan olaylar işlenmiştir. Bu yazıda, yüzlercesi arasından yalnızca birkaç örneği verilen minyatürlerden birinde İskender, İran kralı Dareios'un (Dârâ) ölmek üzere olduğunu haber almış ve hemen onun yanına gelmiştir; yerde yatmakta olan Dârâ'nın başını tutarak, bu büyük kralın ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Bir başka minyatürde ise Asya'daki bir kavmin saldırgan Ye'cüc ve Me'cüc'ten şikâyetleri üzerine İskender'in iki dağ arasına demir ile bakır eriterek ve tuğla ördürerek büyük seddi inşa ettirmesi resmedilmiştir. İskender, atının üzerinde inşa faaliyetini izlemektedir. Minyatürlerden birinde İskender'in Çinli ve Rum ressamların yarışmasını izlemesi tasvir edilmiştir: Sağda ve solda olmak üzere iki duvar vardır. Sağda Rum ressamlar duvarı süslemekte, solda ise Çinli ustalar duvarı cilalamaktadırlar. Hikâyeye göre Çinli ustaların duvarında Rum ressamların resmi aksedecektir. Neticede İskender, Rum ustaların resimde, Çinli ustaların ise parlatmada hünerli olduğuna karar verecektir. Burada resmi verilen minyatürlerden birinde ise İskender'in sihirli aynasına bakarak kendi portresini kontrol etmesi tasvir edilmiştir. Hikâyeye göre İskender, Mağrib kraliçesi Nuşabe'nin sarayına gittiğinde, daha önce İskender'in resmini yaptırmış olan kraliçe hemen onu tanır. Krala onu tanıdığını söylediğinde, İskender hemen inkâr eder; bunun üzerine kraliçe yaptırmış olduğu İskender resmini getirtir. İskender kendi resmini görünce hemen elindeki sihirli aynasına bakarak resmin kendisine benzerliğini kontrol eder. İskender'in aynası (âyine-i İskenderî) İskender minyatürlerinde sevilerek kullanılan bir motiftir. Sayfalarımızdaki son minyatürde ise İskender'in Rusya'daki Kıpçak çöllerinde güzel kadınlarla karşılaşması resmedilmiştir.

İskender'in Rusya'da güzel kadınlarla karşılaşması. Nizami, Hamse, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 753, 309a.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

A) Büyük İskender'e ilişkin

Bosworth, A. B.: *Conquest and Empire. The Reign of Alexander the Great*, Cambridge University Press, 1988.

Briant, P.: *Alexander the Great*, Thames and Hudson, Londra, 1996.

Green, P.: *Alexander of Macedon 356-323 BC. A Historical Biography*, University of California Press, 1991.

Hamilton, J. R.: *Alexander the Great*, Londra, 1973.

Hammond, N. G. L.: *Alexander the Great. King, Commander and Statesman*, Bristol, 1994.

Hammond, N. G. L.- F. W. Walbank: *A History of Macedonia*, c. III/1. (336-167 BC), Clarendon Press, Oxford, 1988.

B) İskendername ve minyatürlere ilişkin

Akalay, Zeren: "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 753 No. lu Nizami Hamsesi'nin Minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, V (1972-73), s. 389-409.

Gökyay, Orhan Şaik: "İskender-nâme", *İslâm Ansiklopedisi*, c. V/2, s. 1088-1090.

İslam Tarihi: İbnü'l-Esîr, El Kâmil Fi't Tarih Tercümesi (çev. A. Ağırakça, A. Özaydın, Y. Apaydın, Z. Tüccar, M.B. Eryarsoy), İstanbul, 1985, s. 256-267'de : "İskender Zü'l-Karneyn"

Kaya, Mahmut: "İskender", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 22, s. 555-557.

Köprülü, M. Fuat : "Ahmedî", *İslâm Ansiklopedisi*, c. I, s. 216-218.

Sultanların Aynaları, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul, 1998.

Ünver, İsmail: "Türk Edebiyatında Manzum İskendernâmeler", (AÜ DTCF, basılmamış doktora tezi), 1975.

Ünver, İsmail: *Ahmedî, İskender-nâme: İnceleme -Tıpkıbasım*, TDK, Ankara, 1983.

Ünver, İsmail: "İskender" maddesi içerisinde bkz. "Edebiyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 22, s. 557-559.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASININ ÖDÜL TÖRENİ YAPILDI

gençler tarih yazıyor

Dergimizin üniversite öğrencileri arasında düzenlediği tarih yarışmasının ödül töreni 21 Aralık 2001 tarihinde Tarih Vakfı Bilgi Belge Merkezi'nde yapıldı.

Müsemma Sabancıoğlu'nun sunuculuğunu yaptığı ödül töreni Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier'in açış konuşmasıyla başladı. Tarih Vakfı'nın gençler arasında düzenlediği ilk tarih yarışmasının 1998 yılında yapılan "Liseli Gençlerin Gözüyle Cumhuriyetimiz" Yerel Tarih Yarışması olduğunu ve büyük bir bütçeyle düzenlenen bu organizasyonun, aynı mali destekler bulunamayınca daha sonraki yıllar yapılamadığını belirten Silier, "Biz bu yarışmayı yapmalıyız" diyerek yola çıkan ve çok küçük desteklerle yarışmayı gerçekleştiren dergi yöneticilerini her şeyin parayla olmadığını gösterdikleri için kutladı.

İkinci konuşmayı Ayşen Anadol, Hülya Balcı, Prof. Dr. Edhem Eldem, Yavuz Selim Karakışla, Dr. Murat Koraltürk, Necdet Sakaoğlu, Prof. Dr. Oğuz Tekin, Prof. Dr. Zafer Toprak ve Prof. Dr. Mete Tunçay'dan oluşan seçici kurul adına Mete Tunçay yaptı. Tunçay konuşmasında, farklı alan ve dönemlere ilişkin başarılı çalışmaları birbiriyle kıyaslandırmakta seçici kurulun büyük zorluk çektiğini, bu bakımdan birinci, ikinci, üçüncü şeklinde bir sıralamadan çok, derece alan çalışmaların tamamının "en başarılı çalışmalar" olarak nitelendirilmesinin daha doğru olabileceğini belirtti.

Daha sonra ödül dağıtımına geçildi. Yarışma birincisi Boğaziçi Üniversitesi (BÜ) Tarih Bölümü öğrencisi Servet Yanatma ödülünü bölüm başkam Selçuk Esenbel'den, ikinci BÜ Mütercim Tercümanlık Bölümü öğrencisi Pınar Öztamur Mete Tunçay'da, üçüncü İÜ Prehistorya Bölümü öğrencisi Berkay Dinçer Oğuz Tekin'den aldı. Dördüncülüğü Marmara Üniversitesi Arşivcilik Bölümü öğrencileri Ömer Faruk Bahadır ve Kenan Yıldız, Müslüm İstekli ortak çalışmalarıyla kazanmışlardı. M. İstekli rahatsızlığı nedeniyle gelemezken, diğer iki öğrenci ödüllerini Zafer Toprak'ın elinden aldı. Beşinci Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Öğretmenliği Bölümü öğrencisi M. Salih Erkek'e ödülünü Edhem Eldem verdi. Mansiyon sahiplerinden ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğrencisi Sinem Cihnioğlu törene katılamazken, Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencisi Hasan Çetin ve BÜ Tarih Bölümü öğrencisi Merve Tezcanlı ödüllerini Necdet Sakaoğlu ve Yavuz Selim Karakışla'nın elinden aldı. GAP Bölgesi özel ödülü sahibi Gaziantep Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencisi Ali Yücel'e ise ödülü Habitat ve Yerel Gündem 21 Gençlik derneği yöneticisi Sezai Hazır verdi.

Yarışmada dereceye giren öğrenciler, yarışma sekreteryası ve seçici kurul üyeleri 21 Aralık'ta yapılan ödül töreninde bir arada.
Fotoğraf: Vural Yazıcıoğlu

Tarih Vakfı'ndan
Yılbaşı Hediye Paketleri

1 DÜNYA KENTİ İSTANBUL
- İstanbul Bir Kent Tarihi
- Değişen İstanbul
- İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak
- İstanbul İnsan ve Mekân
- İstanbul ve Boğaziçi
- 19. yy İstanbul'unda Gayrimüslimler

~~60.500.000.-TL~~ yerine 51.125.000.-TL
Hediyesi eski sayılardan 5 adet İstanbul dergisi

2 TAŞIN VE İNANCIN ŞİİRİ: MARDİN
- *Taşın ve İnancın Şiiri Mardin*
- *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*
- *Mardin Şehir Dokusu ve Evler*

~~69.000.000.-TL~~ yerine 55.000.000.TL
Hediyesi Kardeş Türküler - Doğu CD'si

- *Poetry Of Stone And Faith Mardin*
- *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*
- *Mardin Şehir Dokusu ve Evler*

~~82.000.000 TL~~ yerine 65.000.000-TL
Hediyesi Kardeş Türküler - Doğu CD'si

3 DÜNDEN BUGÜNE İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ (8 cilt)

~~250.000.000.-TL~~ yerine
180.000.000.-TL
Hediyesi Ayasofya CD Rom'u

4 YAŞAMI KARELEYEN KİTAPLAR
- *Türkiye'de Fotoğraf*
- *Merhaba Atina-Here İstanbul (karton kapak)*
- *20. Yüzyılın Portreleri Unutulmayanlar*
- ~~110.000.000~~ yerine 70.000.000-TL

Hediyesi Cumhuriyet'in Aile Albümleri kitabı

5 TARİHE YOLCULUK DİZİSİ
- *Kadınlar Saltanatı 1*
- *Kadınlar Saltanatı 2*
- *Sokollu*
- *Sultan Cem*
- *Köprülüler*

32.000.000.-TL
Hediyesi 6 ciltlik Sicill-i Osmani (karton kapak)

6 KOLEKSİYONCULARA ÖZEL
- *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*
- *Osmanlı Bankası Banknotları*
- *Osmanlı Sahra Postaları*

~~85.000.000 TL~~ yerine 59.500.000.-TL
Hediyesi 5 adet eski sayılardan İstanbul dergisi veya 10 adet eski sayılardan Toplumsal Tarih dergisi

7 MİMARLARA ÖZEL
- *Sigorta Haritalarında İstanbul Kutulu*
- *İstanbul, İmparatorluklar Başkenti*
- *İstanbul Bir Kent Tarihi*
- *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye (karton kapak)*
- *Anadolu'da Konut ve Yerleşme (karton Kapak)*
- *Türkiye'de Kentsel Koruma*

~~339.000.000.-TL~~ yerine 240.000.000-TL
Hediyesi 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık

8 75 YILIN ÖYKÜSÜ
Bilanço 98 seti 16 Kitap + CD-ROM
- *Cumhuriyet'in Aile Albümleri*
- *Cumhuriyet'in Sesleri*
- *Cumhuriyet'in Renkleri*
- *Üç Kuşak Cumhuriyet*
- *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*
- *75 Yılda Köylerden Şehirlere*
- *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a*
- *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*
- *75 Yılda Eğitim*
- *75 Yılda Çarklardan Chiplere*
- *75 Yılda Çarkları Döndürenler*
- *75 Yılda Düşünceler ve Tartışmalar*
- *75 Yılda Paranın Serüveni*
- *Bilanço 1923-1998 1.cilt*
- *Bilanço 1923-1998 2.cilt*
- *Liseli Gençlerin Gözüyle Cumhuriyet*
- *Üç Kuşak Cumhuriyet CD-ROM*

~~196.000.000.-TL~~ yerine 140.000.000.-TL
Hediyesi 3 ciltlik Sendikacılık Ansiklopedisi

9 ANADOLU HALK KÜLTÜRÜNDEN / Boratav Kitapları
- Halk Edebiyatı Dersleri
- Tekerlemeler
- İzahlı Halk Şiiri Antolojisi
- Masallar-ı Uçar Leyli

24.000.000.-TL
Hediyesi Kentler Kenti İstanbul ve Anadolu'da Konut ve Yerleşmenin Öyküsü adlı iki kitap

10 SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI
- *Avrupa Birliği Devlet ve STK'lar*
- *Önde Gelen STK'lar*
- *Sivil Toplum Kuruluşları Yasalar-Etik-Deprem*
- *Tanzimattan Günümüze STK'lar*
- *Sivil Toplum Kuruluşları Üç Sempozyum*

~~30.500.000.-TL~~ yerine 24.400.000.-TL
Hediyesi Sivil Toplum Kuruluşları Rehberi kitabı

Yılbaşı Hediye Paketleri'nde Tarih Dostu ve Kitap Kulübü üyelerine artı %5 indirim daha!

10.yıl TARİH VAKFI

Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No. 57 80220 Nişantaşı-İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 Faks: (0212) 234 32 90 pazarlama@tarihvakfi.org.tr
http://www.tarihvakfi.org.tr
Meltem Yeğin/dahili: 30/myegin@tarihvakfi.org.tr

10.yıl

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 2002

Ocak

TARİH VAKFI'NDA BU AY

TOPLUMSAL TARİH
Sayı: 97
Dosya: Bektaşilik

İSTANBUL DERGİSİ
Sayı: 40
Dosya: Mahalle

TARİHÇİNİN MUTFAĞI
Muazzez İlmiye Çığ
17 Ocak 2002
18.30
Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sok. 15
Eminönü-İstanbul

Yeni Yılınız Kutlu Olsun

Vakfımızın onuncu yılını kutladığımız 2001 yılı, aynı zamanda büyük krizin etkileriyle türlü güçlüklerle boğuştuğumuz bir dönem oldu. Bu güçlükleri hep birlikte yenmemizde katkısı bulunan destekçilerimize, üyelerimize, eski ve yeni çalışanlarımıza teşekkür ediyor, hepsinin yeni yılını kutluyor, 2002'de barış, sağlık ve mutluluk diliyoruz.

İçinizdeki Tarihçiyi Uyandırın! Tarih Dostlarına Katılın!

15 Eylül 2001 günü yaptığımız 10. doğum günü kutlamamızda başlattığımız Tarih Dostları çalışması, hızla kalabalıklaşıyor. Tarih Dostlarının sayısı, 20 Aralık itibarıyla 220'ye ulaştı.

Tarih dostu olun!
10.yıl
TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Bildiğiniz gibi Tarih Dostları çalışması, Tarih Vakfı'nın çalışmalarını daha katılımcı bir çerçeveye taşıma çabasının bir ürünü. Her ay düzenli olarak en az 10.000.000 TL (öğrenciler için 5.000.000 TL) bağışta bulunmayı ve Tarih Vakfı çatısı altında oluşturulan çeşitli çalışma gruplarına katılmayı kabul eden tarih severler, bu çalışmayla Vakfın ürünlerinden yararlanırken pek çok ayrıcalığa da sahip olabiliyorlar.

Tarih Dostlarına her ay *Toplumsal Tarih* dergisi ücretsiz olarak gönderiliyor, proje kitapları dışındaki Tarih Vakfı Yayınları yüzde 40 indirimle sunuluyor. Ayrıca geziler ve seminerlerde yüzde 10, özel toplantı, konser vb. etkinliklerde yüzde 25 indirimden yararlanabiliyorlar. Vakfın tüm etkinliklerinden öncelikle haberdar ediliyorlar ve Bilgi Belge Merkezi'nden de ücretsiz olarak yararlanma hakkı kazanıyorlar.

Tarih Dostlarının zamanla Vakfın çalışmalarında söz sahibi olabilecekleri altyapı hazırlıkları da başlatılmış durumda. Özellikle on beş gün önce TBMM Genel Kurulu'ndan geçerek yasalaşan yeni Medeni Kanun'un 101. maddesinde "Vakıflarda üyelik olmaz." ibaresine yer verilmesiyle birlikte Vakfımız, 2002 yılı itibarıyla üye alımını durduruyor. Vakfın katılımcı yapısının korunması doğrultusunda yapılan çalışmalar sonucunda; temelde gönüllü çalışma gruplarına dayanan, tüm Türkiye'ye yaygınlaşmayı amaçlayan, katılımcı bir çalışma modelini gerçekleştirmek üzere, "Tarih Dostu" yapılanmasına ağırlık vermekteyiz.

Tarih Dostları çalışması hakkında daha fazla bilgi için: Yasemin Güney, Tel: 0 212 233 21 61 / 42, e-posta: yguney@tarihvakfi.org.tr, www.tarihvakfi.org.tr.

Tarih Dostlarının İlk Buluşması Gerçekleştirildi

Tarih Dostları ile tanışma ve onları bilgilendirme amacını taşıyan ilk toplantımız 8 Aralık 2001 günü, tarihi Darphane-i Âmire binasında yapıldı. Olumsuz hava koşullarına ve mekânın yeterince ısıtılamamış

İçinizdeki Tarihçiyi Uyandırın!

Dostlarınıza Yılbaşında

Tarih Vakfı Kitaplarını Armağan Edin

Biz de Size Bir Armağan Verelim...

Ayrıntılar için web sitemizi ziyaret edin
www.tarihvakfi.org.tr

olmasına karşın, katılım beklenenin üzerindeydi.

Kısa bir açış konuşmasıyla başlayan toplantıda ilk sözü Vakfımız Genel Sekreteri Orhan Silier aldı. Vakfımızın kuruluş amacı, kuruluş ve yapılanma biçimi, geçmişteki başarılarıyla ilgili genel bilgilendirmede bulunan Silier, konuşmasının ağırlık merkezini, Tarih Dostları yapılanmasının temel felsefesi ve gelecekte varılmak istenen ana amaç üzerine kurdu. Daha sonra sırayla söz alan çalışma grupları sorumluları kendilerini ve temsil ettikleri grupların çalışma alanlarını, ayrıntılara girmeden, ancak yeterli bilgiyi de esirgemeden tanıttılar.

Tanıtım konuşmalarının ardından, sekiz masaya dağılmış bulunan çalışma grupları ilk toplantılarını gerçekleştirdiler. Tanışmaya yönelik bu toplantılarda, grup içi iletişim mekanizması, çalışma yöntemleri ve gelecek toplantılar konusunda görüş alışverişinde bulunuldu.

Soğuğa ve toplantı sonlarına doğru kesilen elektriğe rağmen hayli içten ve mum ışığının da etkisiyle 'romantik' bir havada geçen toplantı yaklaşık üç saat sürdü.

Tarih Dostları Buluşması, üçer aylık aralıklarla önümüzdeki yıl da, umuyoruz ki artan bir katılımla ve özel konserler, konferanslar ve türlü diğer etkinliklerle sürdürülecek.

Osmanlıca Seminerlerinde Yeni Dönem Başlıyor

Hiç evdeki eski fotoğrafları kurcalarken büyük büyükbabanızın zamanın süzgecinden geçmeyi başarabilen bir fotoğrafındaki Osmanlıca notta ne yazdığını merak ettiniz mi? Peki semtinizdeki eski bir binanın ön yüzünde her sabah yanından geçip gittiğiniz Osmanlıca kabartmada ne yazdığını?

Size bu merakınızı bir adım öteye, öğrenme merakına taşımanızı öneriyoruz. Vakfımızın düzenlemekte olduğu Osmanlıca seminerlerinde yeni kurlar başlıyor.

Bu seminerlerde ilk üç aylık dönem boyunca Osmanlıcanın gramer yapısını, Arapça ve Farsça sözcük yapılarını ve matbu harfleri okumayı öğrenebilir, el yazısını tanımaya başlayabilirsiniz. Ayrıca ilk üç aydan sonraki kurlara devam ederek gramer kurallarını iyice kavrayıp, el yazısını, karşınıza çıkan metinde Arapça ve Farsça kelimeleri kolayca tanıma becerisini de kazanabilirsiniz. İsteğinize göre daha sonra yine üçer aylık dönemlerle devam ederseniz, gramer kurallarını, el yazısını daha iyi öğreniyor, karşınıza çıkan metinde Arapça ve Farsça kelimeleri kolayca okuyabiliyorsunuz.

Sizleri, kitabe okuma gezileri ve özel konferanslarıyla Osmanlıca Seminerlerine bekliyoruz. Seminerlerimiz, Eminönü Bilgi Belge Merkezimizde: Zindankapı, Değirmen Sokak No: 15.

Ayrıntılı bilgiyi ise 233 2161/22 numaralı telefondan alabilirsiniz.

İleri Seviye

Seminer Tarihleri: 8 Ocak - 2 Nisan

Ücreti: 150.000.000 TL

Gün: Salı - Cumartesi

Saat: Salı - 18:30 - 20:30 / Cumartesi: 13:00 - 15:00

Süresi: 50 Saat

Haftanın Birinci Derslerinde: Mektuplar, günlükler gibi gündelik yaşama ilişkin belgelerin okunması

Haftanın İkinci Derslerinde: Arşiv belgelerinin okunması ve kavranması, Babıali Rikası, Divani, Talik vb.

Orta Seviye

Seminer Tarihleri: 9 Ocak - 3 Nisan

Ücreti: 150.000.000 TL

Gün: Çarşamba - Cumartesi

Saat: Çarşamba - 18:30 - 20:30 / Cumartesi: 17:30 - 19:30

Süresi: 50 Saat

Haftanın Birinci Derslerinde: Matbu metinlerin okunması ve gramer

Haftanın İkinci Derslerinde: Elyazması metinlerin okunması ve kavranması

Etüd Saatlerinde: Elyazması, gramer, matbu ürüne dönüşecek konulu metin okuma

Başlangıç

Seminer Tarihleri: 10 Ocak - 4 Nisan

Ücreti: 200.000.000 TL

Gün: Perşembe - Cumartesi

Saat: Perşembe - 18:30 - 20:30 / Cumartesi: 15:15 - 17:15

Süresi: 50 Saat

Haftanın Birinci Derslerinde: Matbu metinlerin okunması

Dönemin Bitimine Doğru Haftanın İkinci Derslerinde: Osmanlıca yazı türleri ve elyazısı metinlerle tanışma ve gramer

Telefon: (212) 233 21 66 / 22

Akdeniz'de Tarih Öncesi Alanlar Projesi

Kasım ayı bülteninde duyurusunu yaptığımız Euromed Heritage II (Avrupa Kültür Mirası II Fonu) tarafından desteklenecek olan, Tarih Vakfı'nın Türkiye ortağı olduğu, kısaca TEMPER olarak adlandırılan "Akdeniz'de Tarih Öncesi Alanlar" (Training, Education, Management and Prehistory in the Mediterranean) projesi Ocak 2002'de resmi olarak başlıyor.

Cambridge Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından hazırlanan proje kısaca Avrupa-Akdeniz Bölgesindeki tarih öncesi alanlardaki durumun iyileştirilmesini amaçlıyor. Proje; bilgi paylaşımı/aktarımı, tarih öncesi alanlar için hazırlanacak yönetim planlarının hayata geçirilmesi ve pilot alanlarda yürütülecek eğitim çalışmaları vasıtasıyla bu amaca ulaşmayı hedeflemektedir. Proje sayesinde aynı zamanda, Akdeniz'deki kültür mirası hakkında genel kamuoyunun ve karar vericilerin bilinçlendirilmesi sağlanacak, kültürel mirasın korunması için ilgili kurumlar ve politikalar desteklenecek, bu konuyla doğrudan ilgili insan kaynaklarının ve uzmanların kapasite gelişimi sağlanacak, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın bir unsuru olarak kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi de ele alınmış olacak.

Toplam 30 ay sürecek projede, Tarih Vakfı projenin Çatalhöyük, Kordin (Malta) ve Paliambela (Yunanistan) tarih öncesi alanlarında yürütülecek,

yörede yaşayan çocuklara, gençlere, yetişkinlere, öğretmenlere ve yerel medya kuruluşlarına yönelik eğitim programlarının hazırlanmasındaki koordinasyondan da sorumlu olacak.

Türkiye ve İngiltere dışında İsrail, Malta ve Yunanistan'ın da ortak olduğu projede Tarih Vakfı projenin yönlendirme komitesinde yer alacak. Projenin resmi başlangıcıyla birlikte 4 Ocak'ta İngiltere Cambridge'de düzenlenecek planlama toplantısına Vakfı temsilen Ayfer Bartu katılacak.

Balkan Tarihi Ders Kitapları Çalışması Meyvelerini Veriyor

Tarih Vakfı'nın tarih ders kitapları ve tarih öğretiminin iyileştirilmesi alanında süregelen çabalarının uluslararası düzeydeki parçası olan "Balkan Tarih Ders Kitaplarının İyileştirilmesi Pilot Projesi"nin sonuç konferansının 30 Kasım- 2 Aralık tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirildiğini önceki bültenimizde belirtmiştik.

Konferansta, projeye katılan Balkan ülkelerinin ilk ve orta dereceli okullarda okutulan tarih ders kitaplarının 19. ve 20. yüzyıl Balkan tarihi ile ilgili bölümlerinin incelenmesini ve ilgili bölümlerin iyileştirilmesi konusundaki somut çözüm önerilerini içerecek olan ulusal raporları değerlendirildi ve yazılacak olan uluslararası raporun ana hatları oluşturuldu. Projenin diğer önemli ürünü olan ve temel işlevi Balkan tarihi, tarih eğitimi ve ders kitapları alanına ilgi duyan kişiler arasındaki iletişimi kuvvetlendirme; tarih ders kitapları konusunda ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde yapılmış benzer çalışmalar hakkında bilgileri içeren bir bilgi bankası ve 19. - 20. yüzyıl Balkan tarihinin toplumsal boyutuyla ilgili görsel malzeme sunma olarak belirlenen internet sitesinin tanıtıldığı bir sunuş da konferans programı içerisinde yer aldı.

UNESCO, Heinrich Böll Vakfı ve Hollanda Başkonsolosluğu tarafından desteklenen yedi aylık bu pilot projenin planlama toplantısı, Bulgaristan, Hırvatistan, Romanya, Arnavutluk, Yunanistan ve Türkiye ekiplerinin katılımıyla 17-18 Haziran'da İstanbul'da, atölye çalışması ise 8-9 Eylül'de Pamporovo'da (Bulgaristan) gerçekleştirilmişti.

Tarih Vakfı adına Mete Tunçay'ın açılış konuşmasını yaptığı konferansta Yunan, Hırvat, Romen, Bulgar ve Türkiye ekipleri, genelde ülkelerindeki tarih eğitimi ve ders kitaplarını, özelde son iki yüzyılın tarih ders kitaplarında nasıl sunulduğunu ele alan ulusal raporları özetlediler. Ulusal raporlar üzerine tartışıldı ve yazılacak ortak rapora ilişkin görüş alışverişinde bulunuldu; yürütülen yedi aylık proje değerlendirilerek, projeye 2002'de nasıl devam edilebileceği tartışıldı.

İnsan Hakları Ders Kitaplarında

Haberler bülteninin Nisan sayısında (111) Tarih Vakfı'nın, Avrupa Birliği'nin oluşturduğu "Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Girişimi Fonu"na, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ile birlikte hazırladığı iki projeyle, "Türkiye'de İnsan Hakları ve Sivil Toplumun Gelişim Tarihi Sergisi" ve "İlk ve Orta Öğretim Düzeyindeki Ders Kitaplarının İnsan Hakları Açısından Değerlendirilmesi" projeleri ile başvurduğunu haber vermiştik. 1400'den fazla projenin arasından, "İlk ve Orta Öğretim Düzeyindeki Ders Kitaplarının İnsan Hakları Açısından Değerlendirilmesi" projesi onaylandı ve ön hazırlık çalışmaları başladı.

Projenin onaylanmasının ardından, TÜBA şemsiyesi altında, Tarih Vakfı koordinatörlüğü ve yürütücülüğünde, TÜBA-İHK (Türkiye Bilimler Akademisi İnsan Hakları Komitesi) ortaklığı ve TİHV (Türkiye İnsan Hakları Vakfı) ile işbirliği içinde yürütülecek olan ve (proje fikrinin ortaya çıkmasının yolunu açan girişimin sahibi olan) İnsan Hakiarı Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi'nin çalışmalarına da katkıda bulunmayı amaçlayan Ders Kitaplarında İnsan Haklarının Gözetilmesi projesi, ilk adımını attı. Proje koordinatörü olarak Mutlu Öztürk göreve başladı. Eylül ayında, proje tarafları Ankara'da biraraya geldiler, projenin yürütme kurulunu belirlediler ve ders kitaplarının insan hakları ile ilgili sorunlar açısından nasıl okunması gerektiğine ilişkin temel yöntemsel sorunlar üzerine, geniş bir disiplinlerarası katılımla ve ucu açık bir tartışmaya gereksinim olduğu düşüncesiyle, bir Danışma Toplantısı düzenlenmesine karar verdiler. Danışma Toplantısı'nın amacı, yüzlerce kitabın kalabalık bir gönüllüler grubunca taranmasını kolaylaştıracak, gelecekte oluşacak gönüllü öğretmen ve uzman gruplarına ışık tutacak bir temel metnin hazırlanmasıydı. Ders kitabı incelemeleri alanındaki uluslararası deneyim de düşünülürse, günümüzde gelinen noktada disiplinlerarası yaklaşım, dilbilimsel çözümleme ve söylem çözümlemesi bu tür incelemelerde önemli bir yere sahip. Kayda değer ölçüde bir uzmanlaşma ve bir o kadar da özgün çaba gerektiren böyle bir incelemenin, geniş bir gönüllü ekip tarafından yapılmasını mümkün kılacak şekilde planlanabilmesi için pratikte geçerli, uygulanabilir kriterler saptanması gerekiyordu. 27 Ekim 2001'de TÜBA İstanbul Ofisi'nde "İnsan Hakları Bağlamında Ders Kitapları Nasıl Taranmalı? Yöntem ve Teknikler" temalı bu ilk Danışma Toplantısı'nda biraraya gelen felsefe, insan hakları hukuku ve çeşitli sosyal bilim alanlarından akademisyenler, Türkiye'de ilk ve ortaöğretim alanında okutulan ders kitaplarının insan hakları kriterleri açısından nasıl okunabileceğini tartıştılar.

Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi, mevcut kitapların ve müfredatın insan hakları ve demokrasi kültürünün ana kriterleri çerçevesinde biçim, içerik ve pedagojik yöntemler açısından nasıl iyileştirilebileceği konusunda uygulanabilir somut öneriler oluşturmaya çalışacaktır. Böylece farklılıklara, çeşitli inanç, kültür ve kimliklere saygı duyan ve empatiyle

yaklaşan, sorunlar karşısında araştırmacı bir bakışla kendi özgün yanıtlarını oluşturabilen, uzlaşmayla, sorun çözme kültürüyle tanışmış ve güçlü bir adalet ve eşitlik duygusu sahibi kuşaklar yetiştirmenin kolaylaşacağı umulmakta.

24 Kasım günü yapılan İkinci Danışma Toplantısına Ayşe Erzan, Betül Çotuksöken, Engin Bermek, Ferda Keskin, Füsun Üstel, Gürol Irzık, İpek Gürkaynak, Sedat Aslantaş, M. Semih Gemalmaz, Tufan Erhürman ve Mutlu Öztürk katıldılar. Toplantıya çeşitli tarama örnekleriyle gelen katılımcılar, hukuksal ve felsefi arkaplan bilgisi içeren metinler oluşturulması gerektiğine karar verdiler. Proje sürecinde yüzleşilmesi olası temel sıkıntılardan birinin, ders kitaplarında mevcut olan iki problem kümesinin, eğitimin kalitesine ilişkin sorunlar ile İnsan haklarına ilişkin sorunların, tutarlı bir model çerçevesinde nasıl bir arada ele alınabileceği olduğunun altını çizdiler: Projenin adından da anlaşılacağı gibi, ana eksenin "ders kitaplarının insan hakları kriterleri açısından gözden geçirilmesi" olduğu, dolayısıyla mutlaka öncelikle hukuki bir çerçeve çizilmesi gerektiği; bunun ise, kitaplardaki: i) genelde "Haklar listesiyle" çelişen bulgular ve, ii) daha özel olarak, "Nitelikli Eğitim Alma Hakkı" ile çelişen bulgular, şeklinde iki küme, iki alt başlık oluşturularak halledilebileceği belirtildi. Danışma toplantılarının ana meselesi olan "Tarama Kılavuzu'nda ne olmalı?" sorusu, geçen toplantıdan bu yana ders kitaplarıyla sağlanan tanışmanın, yapılan tarama denemelerinin ışığında bir kere daha soruldu.

Bültenimiz yayına hazırlandıktan sonra, 22 Aralık Cumartesi günü saat 11.00'de TÜBA İstanbul Ofisi'nde bir danışma toplantısı daha yapılmasına, bu toplantı için, insan hakları denince ulusal ve ulusalüstü hukukta ne anlıyoruz sorusunu tartışan ve normlar-içtihat-yorum ve örnekler sunan, yani, hukuksal arkaplan bilgisi sağlayan ve insan haklarının felsefi arkaplanını aktaran iki metnin kaleme alınmasına karar verildi.

Proje, ilk ve ortaöğretimde okutulan ders kitaplarının bugüne dek yapılmış en kapsamlı ve sistematik taramasını gerçekleştirecek. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Sosyal Bilgiler ve Tarih, Edebiyat ve Türkçe, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi, Milli Güvenlik, Matematik ve Doğa Bilimleri ile Felsefe grubu dersleri olmak üzere ana başlıklar altında gruplandırılan ders kitapları, çalışma grupları tarafından metin analizi yöntemleri de kullanılarak incelenecek ve çağdaş insan hakları kavrayışıyla örtülü veya açık bir şekilde çelişen yönler belirlenecek.

Proje, bir Web sitesi oluşturmanın yanında, insan hakları eğitimi rehberleri, çalışma grubu raporları, yaygın bir anket çalışmasının sonuçları gibi bir dizi ürün aracılığıyla ülke kamuoyunun görüş ve katkılarına sunulacaktır. Dolayısıyla öğrenciler, veliler, öğretmenler ve öğretmen kuruluşları, kamuoyunun önde gelen isimleri, MEB, ders kitabı yazarları gibi birçok odak bu projeye farklı düzeylerde katılacak ve sonuçlarından yararlanabilecek.

22 Aralık sonrasında, bu metinler ve eldeki örnek taramalar ışığında, hazıra yakın bir "İnsan Hakları Açısından Ders Kitapları Nasıl Taranmalı? Kriterler, Tanımlar, Yöntemler, Örnekler Kılavuzu Önmetni" oluşturulacak ve projenin, önümüzdeki günlerde yapılması planlanan ilk kamuoyuna açık etkinliğinde tartışmaya sunulacak.

Tarih Dostları Kaynak Geliştirme, Yayın Satış ve Pazarlama Destek Grubu Toplantısı

Tarih: 26 Ocak 2002, Cumartesi

Saat: 10:30-12:30

Yer: Tarih Vakfı, Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No:57/4 Nişantaşı

Bilgi: İnci Tepeci (233 21 61/21), itepeci@tarihvakfi.org.tr

10. Ulusal Kalite Kongresi

Kalite Derneği'nin her yıl düzenlediği kongrelerden onuncusu 13-15 Kasım tarihleri arasında "Sivil Toplum Kuruluşları ve İyi Yönetişim" başlığıyla yapıldı. Genel Sekreterimiz Orhan Siller, "STK'larda Proje Oluşturma ve Yönetme" adlı oturumda bir tebliğ verdi.

Kongrede STK'larda kalite gibi çok önemli bir konunun ele alınmasına karşın, özellikle yüksek katılım ücretleri dolayısıyla, STK temsilcisi sayısının düşük oluşu dikkati çekti. STK'ların durum ve sorunlarını tartışmak üzere çağrılmış konuşmacıların bir bölümünün hayli isabetsiz tercihlerle seçilmiş olduğu da belli oldu.

Düzenleyici kuruluş olan Kalite Derneği ile belli başlı sivil toplum kuruluşları arasında bu tür toplantılar öncesinde yeterli eşgüdümün sağlanmasıyla ileride daha da başarılı ortak toplantılar yapılabileceğini umuyoruz.

Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma Yarışması Ödülleri

Osmanlı Bankası ve Tarih Vakfı'nın birlikte düzenlediği "Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma Yarışması" ödüllerinin sahipleri belli oldu. Kitap dalında Bristol Üniversitesi İktisat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Profesör Christopher Clay, "Golds for the Sultan, Western Bankers and Ottoman Finance" adlı yapıtıyla ödülün sahibi oldu. Clay, Osmanlı İmparatorluğu maliyesini iflasa sürükleyen nedenleri irdelediği yapıtında, bu bağlamda, finansal yapıdaki boşlukları, borçlanmanın artmasını, yabancı bankerlerin rolünü, emperyalizmin finans sektöründeki yansımalarını irdeliyor. Yapıt, Clay'ın İngiltere ve Fransa'da gerçekleştirdiği ayrıntılı bir arşiv çalışmasının ürünü olmanın yanı sıra, yurtdışındaki Osmanlı Bankası arşivlerinde yer alan bilgilerin de önemli bir sentezini içeriyor.

Yüksek lisans tezindeyse ödülü

Murat Hulkiender, "Devletin Finans Çevreleriyle İlişkileri Açısından Galata Bankeri George Zarifi" adlı yapıtıyla aldı. Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencisi Hulkiender, bu çalışmasını Profesör Ali Akyıldız'ın danışmanlığında gerçekleştirmiş. Çalışma 19. yüzyıl Osmanlı maliyesinin önemli aktörlerinden Zarifi'nin nezdinde Galata bankerlerinin maliyeyle ilişkilerini irdeliyor.

Bilimsel makale dalında Dr. Şevket Kamil Akar ile Hüseyin Al'ın "Osmanlı Dış Borçlanması ve Kurulan Gözetim Komisyonları: 1854-1856" konulu çalışması araştırma ödülünün sahibi oldu. Bu ortak çalışma, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yer alan belgeler ışığında, Düyun-ı Umumiye öncesinde oluşturulan gözetim komisyonlarının etkinliklerini, işlevini ve amaçlarını inceliyor.

Jüri Özel Ödülü'nü ise bilimsel makale dalında John Karatzoglou, "The Imperial Ottoman Bank in Salonica, the First 25 Years: 1864-1890" adlı makalesiyle kazandı. Sheffield Üniversitesi'nde doktorasına devam etmekte olan Karatzoglou makalesinde, söz konusu dönemde Osmanlı Bankası Selanik Şubesi'nin kuruluşunu ve örgütlenmesini, Osmanlı Bankası arşivlerinde yer alan belgeler ışığında irdeliyor.

Çimento Sektöründe Sözlü Tarih Çalışması

Tarih Vakfı, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği ve Çimento İşverenleri Sendikası işbirliği ile Çimento Sektörü Tarihi çalışmasına başladı. Proje yöneticiliğini Prof. Dr. Yıldız Sey'in yaptığı projenin araştırma ekibi Sena Özfiliz ve Emel Azizoğlu'ndan oluşuyor. Türkiye'de çimento sektörünün gelişimini geniş çaplı bir şekilde ele almayı hedefleyen projenin en önemli bölümü ise sözlü tarih çalışmaları. Sektörün önde gelenleri, işadamları ve sektör ile bağlantılı kişiler ile yapılacak bu görüşmeler çimento sektörünün tarihi hakkında hiçbir kaynaktan elde edilemeyecek bilgilerin toplanmasını sağlayacak ve sektör içi sosyal yapı ile ilişkileri ortaya çıkaracak. Proje kapsamında toplam 50 kişilik bir grup ile görüşme yapılması planlandı. Türkiye genelindeki kuruluşlardan belirlenen isimler ile görüşmeler Ankara, İstanbul ve İzmir olmak üzere üç merkezde yürütülmekte. Sözlü tarih çalışmalarını Ankara'da Ülkü Özen yürütüyor. Çekimlerin teknik altyapısı ise Gültekin Çizgen ve ekibi tarafından sağlanmakta. Bu yılın başlarında tamamlanacak çalışmanın ilk ürünü bir albüm kitap olarak piyasaya sunulacak.

Dünya Bankası Temsilcisi Tarih Vakfı'nda

Dünya Bankası'nın bir görevlisi, bankanın büyük projelerin tahribine uğrama tehlikesi ile karşı karşıya bulunan kültür mirasının korunması çalışmaları kapsamında, Tarih Vakfı'nı ziyaret etti. Arlene Fleming ile yapılan görüşmede özellikle Güneydoğu Anadolu'da barajlar ve sulama kanalları, boru hattı ve karayolları sisteminin tahribine uğrayan arkeolojik ve mimari mirasın korunması için Vakıf tarafından geliştirilen projeler açıklandı. Dünya Bankası temsilcisi, bu ve benzeri alanlarda, bankanın Tarih Vakfı ile işbirliği isteğini dile getirdi.

Almanya'da İki Toplantı

Orhan Silier arkadaşımız, Berlin'de İleri Araştırmalar Enstitüsü (Wissenschatscollege) tarafından düzenlenen Türkiye konulu araştırmaların çok-disiplinli ve çok-bölgeli bir perspektifle yürütülmesi yöntemleri konulu bir bilimsel toplantıya ve yine aynı şehirde, aynı enstitü ile Bonn merkezli Kalkınma ve Barış Vakfı tarafından düzenlenen "Sivil Toplum ve Modernizmin Meydan Okuyuşu: Müslüman Ülkelerde Durum" sempozyumuna katıldı.

Bu sempozyumda "Karşılıklı Anlayış İçin Kültürlerarası Diyalogun Geliştirilmesi ve Ülkelerarası Ağlar Kurulması" başlıklı panelde konuşan Silier Tarih Vakfı deneyimini anlattı.

Tarih Vakfı'nın İleri Araştırmalar Enstitüsü ile özellikle Türkiye tarihi ve Avrupa'da sivil toplumun gelişmesi alanlarında yoğun bir işbirliği geliştirmesini bekliyoruz.

"Tarihçinin Mutfağı" Toplantıları Sürüyor

Sekiz yıldır sürmekte olan "Tarihçinin Mutfağı" toplantıları, 2002 yılında devam edecek. Geçtiğimiz yılın son toplantısının konuğu Ali Akyıldız'dı. Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Akyıldız, kendi meslek yaşamından ve yapıtlarından söz ettiği toplantısında, yapıtlarını ortaya çıkarırken yürüttüğü çalışma yöntemlerinin temel özelliklerini izleyicilerle paylaştı. Akyıldız, aynı zamanda *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform* ve yayınevimizden basılan iki kitabın, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan* ve *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*'nin yazarı.

"Tarihçinin Mutfağı"nda 2002 yılının ilk konuğu ise Muazzez İlmiye Çığ. 1914 doğumlu Çığ, 1935-1940 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde sürdürdüğü Sümeroloji, Hititoloji, Arkeoloji ve Tarih eğitimlerinin ardından, 33 yıl boyunca İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Çiviyazıları Uzmanı ve küratör olarak çalıştı. Bu zaman diliminde, müzede bulunan yaklaşık 75 bin çiviyazılı tabletin koruma, tasnif, kataloglama ve yerleştirme çalışmalarını Hatice Kızılyay ile birlikte yürüttü. Bu çalışmalar sonunda, bu alanda araştırma yapanların yararlanabileceği çağdaş bir "Çiviyazıları Tabletler Arşivi"nin oluşmasını sağladı.

Muazzez İlmiye Çığ'ın yayımlanmış kitaplarından bazıları şunlar:

Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni: İlk olarak 1995'te basılmış; o günden beri beş baskı yapmış bu yapıtta, Sümer mitolojisinden din

kitaplarına giren konular karşılaştırmalı olarak ele alınıyor.

Sümerli Ludingirra: Geçmişe Dönük Bilimkurgu: Kitapta Sümer kültürü, bir Sümer şairinin anıları üzerinden anlatılıyor.

İbrahim Peygamber: Bu yapıt, İbrahim Peygamber'e ait din kitaplarındaki öykülerin Sümer, Mısır ve Ken'an kültürleriyle olan bağlantıları ve onun kimliği hakkındaki tartışmaları içermekte.

Gılgamış: Tarihte İlk Kahraman Kral: Çığ'ın yayımlanmış son yapıtı. Bu kitapta Çığ, Sümerlilerin Akatlılar tarafından kaleme alınmış destanını Akatça'da yazılmayan bölümleri de ekleyerek bir öykü haline getirmiş.

Söyleşi, 17 Ocak 2002, saat 18.30'da, Tarih Vakfı Bilgi-Belge Merkezi'nde yapılacak:

Değirmen Sokak 15, Eminönü / İSTANBUL

Bilgi için: 233 2161/22

ARIT, Araştırmacılara Burs Veriyor

American Research Institute in Turkey, (ARIT-Türkiye'de Amerikan İlmi Araştırmalar Enstitüsü) ve Türk-Amerikan İlmi Araştırmalar Derneği, 2002 yılı için araştırma bursları veriyor.

1963'te Washington'da, ABD'nin önde gelen üniversite temsilcileri tarafından kurulan ARIT, kâr amacı gütmeyen, Türkiye'de araştırma yapmış ve halen yapmakta olan 35 Amerikan üniversitesinin üye olduğu bir bilim kurumu.

Kurumun amacı, Amerikan ve Türk bilim insanlarının Türkiye'de sanat tarihi, arkeoloji, antropoloji, edebiyat, tarih ve toplumsal bilimler alanlarında araştırma yapmalarını teşvik ederek iki ülke arasındaki kültürel bağları güçlendirmek ve yukarıda sözü edilen alanlarda çalışan bilim insanlarına mali destek sağlamak.

Türk-Amerikan İlmi Araştırmalar Derneği ise Türk bilim insanlarının Türkiye'de yaptıkları araştırmalara maddi destek sağlamanın yanı sıra, özellikle Anadolu arkeolojisini ve Bizans - Selçuk - Osmanlı tarih konularını kapsayan zengin kitaplığı ile araştırmacıların hizmetinde.

Dernek, Türkiye'de Türk araştırmacılar tarafından 2002 yılında yapılacak araştırmalara vereceği teşvik burslarıyla katkıda bulunacak. Burslar, sanat tarihi, arkeoloji, antropoloji, tarih, türkoloji ve tüm sosyal bilimler alanlarında çalışan bilim insanları ve doktora adaylarına dağıtılacak.

2002 yılında, doktora düzeyinde her biri 1 milyar 250 milyon lira tutarında altı burs dağıtılacak. Doktora bursları bir konu sınırlamasına tabi değilken, her biri iki buçuk milyar lira tutarında iki doktora üstü burs ise Arkeoloji ve Sanat Tarihi konusunda çalışma yapan bilim insanlarına verilecek. Başvuru yapacak olanların, aşağıdaki belgeleri edinmesi gerekiyor:

* Başvuru sahibinin bilimsel unvanı ve meslek yaşamını açıklayan özgeçmişi,

* Türkiye'de gerçekleştirilecek olan araştırma programının ayrıntılı özeti: Burs Komitesi, değerlendirmede çok önemli olan bu kısımda, başvuru sahibinden bilhassa projesinin bilime ne katkıda bulunacağını ve onu ne şekilde gerçekleştireceğini bildirmesini bekleyecektir,

• Açık adres ve telefon numarası,

• Yayınlarının listesi,

• 3 adet tavsiye mektubu. Tavsiye mektupları, yazan kişi tarafından doğrudan Dernek adresine postalanacaktır. Tavsiye mektuplarında araştırma projesine ait görüş ve başvuru sahibinin önerdiği programı gerçekleştirecek yetenek ve birikime sahip olup olmadığına dair açıklamalara yer verilmesi gerekir.

Tavsiye mektupları dışındaki tüm belgeler altı nüsha halinde, en geç 15 Mart 2002 tarihine kadar taahhütlü olarak aşağıdaki adrese gönderilmeli:

Üvez Sokak 5

Arnavutköy 80820 İstanbul

Tel: (212) 257 8111

Faks: (212) 257 8369

Sonuçlar başvuru tarihinden itibaren üç ay içinde açıklanacak, burs alanlara burslarla ilgili gerekli bilgiler daha sonra ayrıca bildirilecektir.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

SUAY AKSOY,
AYŞE SEMİHA BABAN,
AYFER BARTU,
HALİM BULUTOĞLU,
YİĞİT GÜLÖKSÜZ,
ŞEVKET PAMUK (BŞK. YRD.),
ORHAN SİLİER (GEN. SEKR.),
ÖZKAN TANER (SAYMAN),
İLHAN TEKELİ (BŞK.),
METE TUNÇAY (BŞK. YRD.),
BÜLENT ÜNAL.

VAKIF MERKEZİ

NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C.
SAMSUN APT. NO. 57
80200 İSTANBUL
TEL: (0212) 233 21 61 -
233 21 66 - 233 21 70
FAKS: (0212) 234 32 90
E-POSTA: tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr
İNTERNET: http://www.tarihvakfi.org.tr

BİLGİ-BELGE MERKEZİ

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK NO. 15
34460 EMİNÖNÜ-İSTANBUL
TEL: (0212) 513 52 35
FAKS: (0212) 513 21 77
bbmrkz@tarihvakfi.org.tr

ANKARA İRTİBAT BÜROSU

ÜLKÜ ÖZEN
BÜYÜKELÇİ SOKAK 14/9
KÜÇÜKESAT-ANKARA
TEL: (0312) 426 16 54
FAKS: (0312) 468 53 65

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ

VAKIFLAR BANKASI
İSTANBUL ŞUBESİ 2003924
VAKIFLAR BANKASI
TAKSİM FİNANS MARKET ŞUBESİ
2013044
İŞ BANKASI
AYASPAŞA ŞUBESİ 250962

HABERLER BÜLTENİ YAYIN KURULU

ERTAN KESKİNSOY (Editör)
ORHAN SİLİER

HABERLER BÜLTENİ GRAFİK TASARIM

YETKİN BAŞARIR

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER'İN KÂĞIT VE BASKI GİDERLERİNİ KARŞILAYAN NUMUNE MATBAASI'NA, FİLM GİDERLERİNİ KARŞILAYAN FİLMTET'E TEŞEKKÜR EDERİZ.

IVIR ZIVIR TARİHİ I
UNUTMA BENİ
Gökhan Akçura

"Tamam 'önemli konular'ı ele alan tarih önemlidir. Ama kim ne derse desin 'ıvır zıvır' sayılan konuların da ayrı bir güzelliği olduğu inkâr edilemez. Bırakın tarihi, bizzat biz de bu tür konulara karşı oldukça duyarsız davranmıyor muyuz? Oysa yaşamın derinliği, anlamı biraz da ayrıntılarda, bu küçük şeylerde saklı..."

IVIR ZIVIR TARİHİ

EFENDİLİĞİN REDDİ
Tarık Aygün

"...Haksız bir sistemle pasif işbirliği yapmak, ezileni de ezen kadar hain kılar. En verimli rotamız, cesur bir kararlılıkla sapasağlam dikilmek, şiddetsiz olarak engeller ve aksilikler arasında ilerlemek, hayal kırıklıklarını kabullenmek ve umuda sarılmaktır... Şu andaki acılarımız ve özgür olma yolundaki şiddetsiz mücadelemiz belki de Batı uygarlığına sağ kalması için gereken o ruhsal dinamizmi sağlayabilir."
Martin Luther King Jr.

POLİTİKA

ANNEM BATIYA GİDİN DEDİ!
Nilgün Cerrahoğlu

İstanbul'dan gelen arkadaş, "Mis" sokağını anlatıyor sonra: "Bütün Diyarbakırlılar orda" diye. Caddeleri anlatıyor, camekanları, artistleri anlatıyor. Birisi diyor ki, "Yılmaz Güney'i gördüm. Çok büyük. Baba adam"... Ben onaltı-onyedi yaşında ayrıldım Diyarbakır'dan. Annem batıya gitmemizi istiyordu. Önce Mersin'e, sonra İstanbul'a gittim. O sırada müzik işlerinin peşine düşmüştüm. Gözüm başka şey görmüyordu.
Mahsun Kırmızıgül

ŞİMDİ

Homo Semioticus
Mehmet Rifat

"Homo semioticus'un en belirgin özelliği, dünyayı anlamlandırırken, önceliği öğelere değil, öğeler arasındaki ilişkilere vermesidir."
"Homo semioticus anlamın tek tek öğelerden ve benzer öğelerden değil, öğeler arasındaki farktan, ayrımdan, ayrılıktan doğduğu görüşünü temel ilke olarak kabul eder. Son derece karmaşık, kimi kez yoğun bir 'sis perdesi'yle örtülü olan ilişkiler ağını görebilmenin, okuyabilmenin belki de ilk yolunun bu ilişkiler içindeki ayırıcı farklılıkları gözlemlemek olduğuna inanır."

KURAM

YAYINEVİ
"Islık çalar"
SEYRANTEPE MAH. İBRAHİM KARAOĞLANOĞLU CD.
YAYINCILAR SK. No: 10/A Kat: 2 80660 4.Levent / İST.
TEL: (0 212) 280 95 85- 280 94 18 FAKS: 280 93 40
e-mail: omnia@prizma.net.tr
İnternet satışı: www. omyayinevi.com
www.ideefixe.com.tr

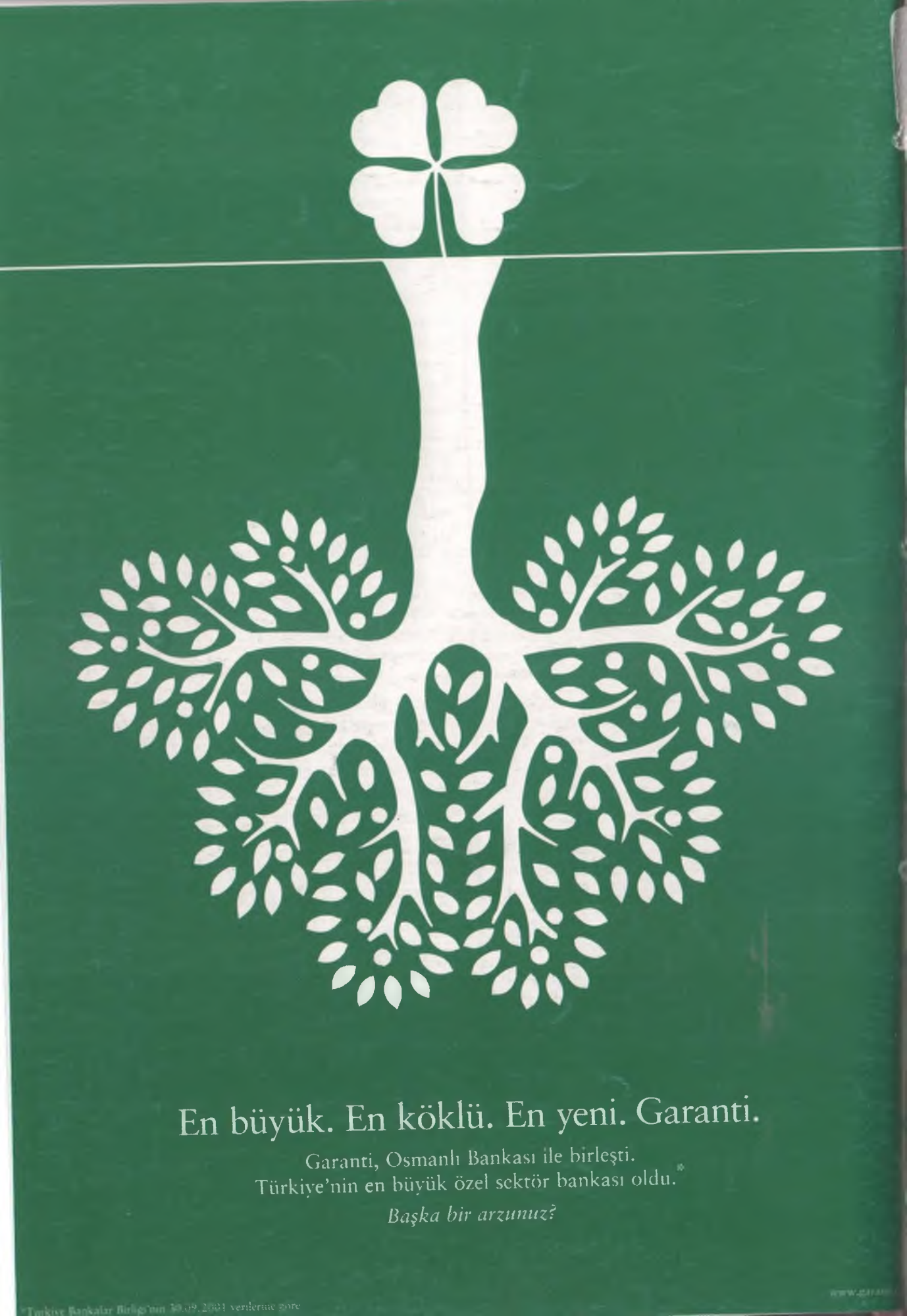
En büyük. En köklü. En yeni. Garanti.
Garanti, Osmanlı Bankası ile birleşti.
Türkiye'nin en büyük özel sektör bankası oldu.*
Başka bir arzunuz?
*Türkiye Bankalar Birliği'nin 30.09.2001 verilerine göre

10.Yıl
ŞUBAT 2002
98
FİYATI: 2.500.000 TL
(K.D.V. DAHİL)
ISSN: 1300-7025
112565 2002/02

TOPLUMSAL TARİH

İkinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıs Türkleri

Siyasi Tarihimizde Demokrat Aramak

Edirne Büyük Sinagogu

Gençler Tarih Yazıyor

Televizyonculuğun Başlaması: İTÜ TV

Sedâ-yı Mûsiki Dergisi

Cumhuriyet Türkiye'sinde Polo Sporu

Çanakkale'de 18-19. yüzyıl Konut Mimarisi

Geç Tunç Çağı'nda Denizcilik

02

www.abonet.net

1 aydan 12 aya kadar değişen dergi aboneliği...

Üstelik ücretsiz, adrese teslim.

Yalnız internetten değil telefonla da sipariş verebilirsiniz. Tel: 0212 210 01 10

TOPLUMSAL

TARİH

Aboneliği için;

0212 210 0 110

Perpa Ticaret Merkezi 11. Kat B Blok No:1752 Okmeydanı/İstanbul

www.abonet.net abonet@abonet.net Faks: 0212 222 27 10

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Tarih bilincinin birçok öğesi var. Bunlardan birisi de çevremizdeki kültürel mirasa sahip çıkmak. Bu amaçla bu sayıda iki makaleye yer veriyoruz. İlki Önder Çetin'in "Edirne Büyük Sinagogu" yazısı. Yazıda dünya kültürel mirasının önde gelen binalarından biri olan sinagogun son yüzyıl içinde Edirne'deki yahudi cemaatinin azalmasına paralel olarak, nasıl büyük bir ihmalle yıkıma sürüklendiği anlatılıyor. Birçoğumuz, özellikle İstanbul'da yaşayanlar, önlerinden geçtikleri "harabelerin" nasıl ve ne tür binalar olduklarını, nasıl bir tarihleri olduğunu ve hangi sosyo-kültürel misyonu yerine getirdiklerinden habersiz. Bu noktada Nuray Tolun'un "Çanakkale'de 18. ve 19. Yüzyıl'da Konut Mimarisi" yazısı dikkatimizi Çanakkale'ye yöneltiyor. Özellikle 19. yüzyılda inşa edilen dokuz binadan yola çıkarak, bölgenin levanten kültürünü ve dönemin mimari anlayışını başta Batı Anadolu mimarisi olmak üzere İmparatorluğun genel mimari yapısıyla bütünleştiriyor. Gürkan Engin'in Uluburun açıklarında bulunan batıktan hareketle yazdığı "Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz'de Denizcilik" ise sadece günümüz Türkiye'si ya da Osmanlı değil, üzerinde yaşadığımız toprakların (ve çevreleyen suların) barındırdığı hazinelerin tarihin eski dönemlerine bile ışık tutmaktaki önemini gözler önüne seriyor.

Bektaşilik dosyasına ayrılan geçen sayımız büyük bir ilgi görüyor. Dosyayla ilgili gelen eleştirileri, dosya editörü olarak Bilmez Bülent Can not defteri bölümünde cevaplandırıyor. Bu sayımızda ayrıca, İkinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Kıbrıs Türkleri'nden meydana getirdiği paralı bir askeri birlik olan Kıbrıs Alayı'nın oluşturulması sırasında yaşananlar ve izlenilen yol hakkında Mehmet Demiryürek'in "İngilizler'in Kurduğu Kıbrıs Alayı" yazısını; şimdiye kadar hiç oynanmamış olduğunu düşündüğümüz polo sporunun kısa fakat başarılarla dolu tarihini Özbay Güven'in "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Polo Sporunun Canlandırılması" makalesinde; *Nutuk'un (Söylev'in) İçinden* adlı eseriyle birçok araştırmacıya *Nutuk*'u incelerken temel bir kaynak sunan Hasan Adnan Önelçin'in hayatını, Adalet ve Dinç Alada'nın kaleminden okuyabilirsiniz.

Tarih bilincini üniversite gençliğine aşılamayı ve özendirmeyi amaçladığımız Gençler Tarih Yazıyor Yarışması 2002'nin duyurulmasına bu sayımızla başlıyoruz. Yarışmaya katılmayı planlayan arkadaşlarımızın şimdiden konularını belirlemelerinde, araştırmalarına başlamalarında fayda var zira bir gelenek halini aldığını düşündüğümüz yarışmanın kesin takvimini önümüzdeki sayıda ilan edeceğiz.

Bu sayımızda Gençler Tarih Yazıyor Yarışması 2001'de ödül alan yazıların yayımına başlıyoruz. İlk yazımız, geçen yarışmanın geçen seneki birincisi Sayın Servet Yanatma'nın yazısı. Yanatma, ülkemizdeki ilk televizyon yayıncılığı örneğini teşkil eden İTÜ TV'yi, böyle bir düşüncenin oluşmasıyla başlayan bir süreçle bize aktarıyor. Teknik ve mali imkân yetersizliklerinin, bu işe gönül verenleri caydıramamasının, büyük bir dinamizm ve ilgiyle büyüyen yayıncılığın TRT'nin kurulmasına kadar olan hikâyesini bu yazıda bulmanız mümkün. Ayrıca bu ilk yayınları hatırlayanlar için, çeşitli programlardan alınmış fotoğrafların güzel bir nostalji yaratacağına eminim. Yanatma'yı bu başarılı çalışması için bir kez daha kutlamak isterim.

Düzenli bölümlerimizden Tarihçinin Mutfağı, Arşivden Bir Belge ve Kitabiyat ve Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay bölümleri de ilginç içerikleriyle yine merakmızı çekecektir.

Dergimizin bir sonraki sayısı, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü çerçevesinde "kadın dosyası"na ayrılmış durumda. Hülya Balcı'nın dosya editörlüğünde gerçekleştirilecek olan bu dosyanın yanı sıra, düzenli bölümlerimizi de mart ayında ilgilerinize sunacağız.

MUSTAFA YOLAÇ

Darülmuallimat'ta bir musiki dersi.

Aylık Dergi
Şubat 2002 Sayı: 98 Cilt: 17

Tarih Vakfı adına Sahibi ve Sorumlu Yazışleri Müdürü
Orhan Silier

Yayın Koordinatörü
Mustafa Yolaç

Yayın Kurulu
Ayşen Anadol, Hülya Balcı, Edhem Eldem, Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Oğuz Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay

Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Nurettin Pirim
Reklam
İnci Tepeci
Yapım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
İletişim Adresi
Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No. 57
Nişantaşı 80200 İstanbul
(212) 233 21 61 233 21 66 233 21 70
(212) 234 32 90 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abonelik İşleri
Abonet
Tel: (212) 210 01 10
Faks: (212) 222 27 10
e-mail: abonet@abonet.net
www.abonet.net
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 12.500.000 TL.
Bir yıllık (yurtiçi): 25.000.000 TL.
Cilt Satışı
Bir cilt: 18.000.000.-TL.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay **4**

Emel Seyhan'ın İkdâm*'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere aktardığı gazete havadisleri.*

İkinci Dünya Savaşında Kıbrıs Türkleri **6**
İngilizler'in Kurduğu Kıbrıs Alayı

Mehmet Demiryürek*'ten İngilizler'in İkinci Dünya Savaşı sırasında Kıbrıs Türkleri'nden oluşturduğu paralı birliğin hikâyesi.*

Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz'de Denizcilik **12**

Gürkan Ergin *sualtı arkeolojisinin dünya kültür mirasına ve tarihine katkısını Uluburun batığı ve diğer örneklerden hareketle ele alıyor.*

Tarih Çalışmalarında Yeni Bir Eğilim **20**
Siyasi Tarihimizde Demokrat Aramak

Cemil Koçak*'ın tarihyazımı ve demokratlık üzerine bir yöntem tartışması.*

Ortak Bir Geçmişin Son Yadigârı **22**
Edirne Büyük Sinagogu

Önder Çetin *dünyanın üçüncü en büyük sinagogunun hazin öyküsünü aktarıyor.*

Çanakkale'de 18. ve 19. Yüzyıl Konut Mimarisi **28**

Nuray Tolun *Çanakkale'de dokuz bina örneğinde kent mimarisinin 19. yüzyıldaki tarihi ve mimari özelliklerini anlatıyor.*

Cumhuriyet Türkiyesi'nde Polo Sporunun Canlandırılması **34**

Özbay Güven *polo sporunun, ordu takımlarıyla sınırlı kalan, Türkiye'deki kısa ama başarılı geçmişini gözler önüne seriyor.*

Cumhuriyet Kuşağından Bir Portre **39**
H. Adnan Önelçin (1919-1987)

Adalet Bayramoğlu Alada *ve* ***A. Dinç Alada*** Nutuk'un (Söylev'in) İçinden*'in yazarının hayatını kaleme aldı.*

ARŞİVDEN BİR BELGE (35) 43

Sedâ-yı Mûsiki Dergisine Ruhsat Verilmesi (1892)

Yavuz Selim Karakışla tüm çabalara rağmen yayım hayatına başlayamayan bir derginin çıkartılma çabasını belgelerle göz önüne seriyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 46

Hüricihan İslamoğlu: Bir Tarihçilik Serüveni

Mustafa Yolaç Prof. Dr. Huricihan İslamoğlu'nun tarihçi ve tarih yazımı üzerine gerçekleştirdiği söyleşiyi aktarıyor.

Toplumsal Tarih Dergisi 50

Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması-2001

Gençler Tarih Yazıyor

Servet Yanatma TRT'nin öncüsü İTÜ TV'nin kuruluşundan kapanışına kadar süren dinamik öyküsünü anlatıyor.

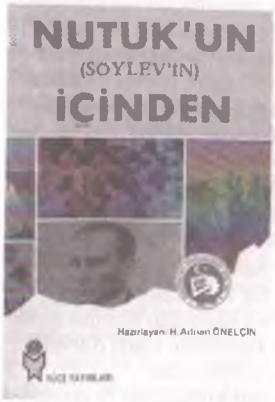

KİTABİYAT 62

Divriği'de Mutfak Kültürü

Necdet Sakaoğlu tarih, lezzet ve yemek kültürünün birleştiği Divriği Mutfağı *kitabını tanıtıyor.*

Arkeoloji, Tarih ve Kaleler 63

Oğuz Tekin arkeoloji ve tarihin kaleler örneğiyle incelendiği iki ve Homeros üzerine bir kitabı tanıtıyor.

NOT DEFTERİ 66

Bilmez Bülent Can 97. sayıdaki Bektaşilik dosyası üzerine eleştirileri cevaplıyor.

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 67

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay (Şubat 1902)

Hazırlayan: EMEL SEYHAN

Ekmek

Ekmek meselesi hakkında ittihaz olunan mukarrerâtın pazar gününden itibaren mevki-i tatbikata konulduğunu evvelki günkü nüshamızda yazmış idik. Bu mukarrerât mucibince yerli unlardan yapılan ekmeklerin ale's-seviye [en fazla] otuz beş paraya satılması iktiza ederken yine bazı bakkalların ekmeği kırk paradan aşağı vermediği görülüyor. Hatta birçok kimseler ekmeğin tenzil-i fiyatından istifade etmek için mutlaka fırınlardan almak mecburiyetinde bulunduklarına kail oluyorlar. Bu hal iki sebepten neşet ediyor. Biri bakkalların ihtikârı [vurgunculuk] diğeri de fırıncıların evvelki istifadelerini temin için bakkal ve tablakâr gibi esnafa karşı istimale çalıştığı desiseler ekmek satmak hususunda bakkallar ile fırıncılar arasında öteden beri menfaat-ı mütekabilelerinin [karşılıklı çıkarların] iktiza ettirdiği bir mukavele vardır. Bir bakkal fırıncının yevmî şu kadar ekmeği satar, fırıncı buna mukabil okkada iki üç para nisbetinde bir ondalık, bir hisse-i temettü [kâr payı] bırakmaya mecbur olur.

İşte bakkalların edeceği istifade-i meşrua bundan ibaret bulunduğu halde bazıları müşterilerden dahi ayrıca bir menfaat temin etmek isteyerek ekmeğin fiyatını hâlâ hükümetçe vazedilen narh derecesine tenzil edemiyorlar.

Fırıncıların kullandığı desiselere gelince: Bu da iki gündür garip garip suretlerde meydana çıkmaktadır. Bi'l-farz bir iki okka ekmeğe mukabil çeyrek bozmak istemiyor. Güyâ şu mecburiyet ufaklığın nedretinden ileri geliyor imiş. Halbuki yeniden ihdas edilen on ve beş paralıklar mevki-i tedavüle çıkarıldıktan sonra ufaklığın nedretinden şikâyet eylemeye artık hiç kimsenin hakkı kalmamıştır. Fırıncıların ahaliye karşı gösterdiği müşkilat bundan ibaret kalsa yine iyi. Bunlar bir taraftan herkesi para bozmamak yüzünden bizar edip dururken diğer taraftan bakkallara artık ondalık vermeyeceklerini binaenaleyh isterlerse ekmeği kemafi's-sabık [eskisi gibi] kırk paraya satmalarını tavsiye ediyorlar. Mamafih ekmeklerin yerli unlardan imali fırıncılar arasında büyük bir rekabet kapısı açtığından pek az bir zamanda ondalık meselesini ortadan kaldıracak sebepler görülecektir. Ezcümle dün matbaamız civarında bulunan bakkallardan biri ekmeği otuz beş paradan satarken diğeri kırk paradan vermeye çalışıyordu. Bu ihtilafın esbabını tedkik ettiğimiz zaman fırıncılardan birini ondalık vermeye razı olduğunu diğerinin ise bilakis bakkalı evvelki temettüden mahrum etmeye çalıştığı anlaşıldı. Herkes bittabi kendi menfaatini düşündüğünden bir bakkal daimi alışveriş ettiği fırıncıdan böyle bir muamele görmesi üzerine diğer fırına müracaat etmek mecburiyetinde bulunur. Bu da fırıncılarca fena bir tesiri mucip olursa elbette bütün ekmekçiler bakkallara kemafi's-sabık narh için de hisse-i temettü çıkarmaya lüzum göreceklerdir. Şimdiki halde ahalinin bilmesi lazım gelen bir nokta varsa o da ekmeğin saye-i inayet-vaye-i hazret-i padişâlîde her tarafta otuz beş paraya olduğudur.

[26 Şubat 1902]

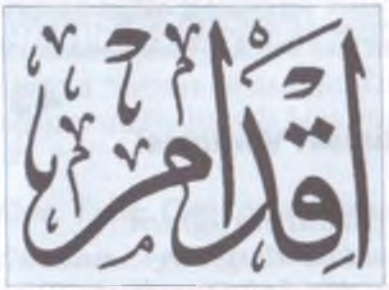

İkdâm, Her gün neşr olunur. Siyasî ve İlmî gazetedir.

Ada Çamları

Büyükada çamlarını mahveden tırtılların Aya Yorgi Manastırı çamlarına da sirayet ettiğini Bumca gazeteler yazıyor. Biz vaktiyle tırtılların imhası için ittihazı lazım gelen tedabire dair birçok tafsilat vermiş idik. Bu ihtarat nasılsa nazar-ı dikkate alınmadı. İşte o zamanki tesamuhun (hoşgörü) mazarratı bugün tırtılların daire-i tahribatı bir kat daha artmasıyla meydana çıkıyor. Tırtılların imhası bir iki sene daha iltizam-ı lakaydî edilirse memleketimizin en güzel bir yerini tezyin eden o kıymettar ağaçlar kâmilen mahvolacak ki buna teessüf etmemek kabil değildir.

[23 Şubat 1902]

Tecavüz

Evvelki gece saat iki raddelerinde İstavroz'da sakin Tunuslu merhum Mahmut Paşa'nın damadı Abdullah Bey ile biraderi Mahmut Bey ile birlikte araba ile Paşalimanı'ndan geçmekte iken dört kişi arabayı durdurarak kendilerini soymak istemişlerdir. Arabada bulunanlar bittabi nefislerini müdafaa ettiklerinden herifler tehdit kasdıyla revolver sıkmaya da cüret etmişlerse de tabanca sesleri etraftan işitilmiş olduğundan derhal memurîn-i zabıta mahall-i vakaya gelmiş hırsızlar dahi hiçbir şey yapmaya muvaffak olamadan kaçmışlardır. Mualihaten [sonradan] icra edilen takibat üzerine yakalanan bu serseriler Kuzguncuk'ta sakin kunduracı Yasef ile Kasap Ali, Kasap Ahmet ve Salamon namında dört şerirdir. Cümlesi Üsküdar mutasarrıflığına gönderilmiş ve haklarında icap eden tahkikata mübaşeret edilmiştir.

[17 Şubat 1902]

Üsküdar Kabristanı

Üsküdar kabristanı çoktan beri harap olmuş bir haldedir. Kabristanın tamiri için defaatle merciinden muayene memurları gönderildi. Fakat henüz bir netice görülmedi. Bunun haliyle bırakılması ise nazar-ı dikkat önünde pek hazin, pek müessif bir manzara teşkil eder. Makabir-i müslimînin hüsn-i muhafazası bi'l-vücûh taht-ı elzemiyettedir. Vaktiyle bunların sur içine alınması nigehbân-ı emvât [ölü bekçileri] olan o mehîb [heybetli] servilerin yetiştirilmesi için ne büyük fedakârlıklar ihtiyar olunduğu görülüyor. Bu ağaçlar hiç olmazsa birkaç asrın perverde-i terbiyeti olmak üzere büyümüştür. Bunlardan bir tanesi mahvolursa yerine diğerini yetiştirmek yine o kadar zamana tevakkuf eder. Halbuki çoktan beri birtakım serseriler kabristanın her tarafı yıkık dökük olmasından servileri çalmak için istifade ediyorlar. Her gün başka bir servinin yıkıldığı çalındığı

görülüyor. Bu kabilden serseriler bir servinin ne ciddi ihtimamlar, ne samimi, dindarâne fikirlerle o dereceye geldiğini şüphesiz takdir edemez. Fakat tarih onu bir nahl-i mevzûn [düzgün] halinde nazar-ı dikkate alarak bütün neşv ü nemâsını takip ediyor. Bir zamanlar servi dikmek yetiştirmek bazı sınıf-ı memurînin taht-ı mecburiyetinde idi. Bunun için kabristanlar dahilinde suret-i mahsusada kuyular hafr edilmiş. Ağaçların gars edileceği hudud-ı muntazamaya ayrılmış, hasılı servilerle birçok uğraşılmıştır. Terakkiyat-ı fenniye şu büyük ihtimamların ne mübarek bir hizmete masruf olduğunu ispat ediyor. Kabristanlara dikilecek ağaçlar arasında ciyâdet-i havayı [temiz hava] inhilâlden muhafaza edebilecek yegâne ağaç servidir. Bunu şimdi anlıyoruz, maatteessüf servilerin kıymetini en ziyade takdir ettiğimiz bir zamanda şu birkaç asırlık ağaçların çalınıp satıldığını gördükçe de müteessir oluyoruz.

Maalmemnuniye istihbar eylediğimize göre Üsküdar mutasarrıfı atufetlu Hamdi Beyefendi hazretleri kabristanların şimdiki hal-i teessüfefzasını nazar-ı dikkate alarak bunların tamiri ve servilerin hüsn-i muhafazası için bazı tedabire teşebbüs etmişlerdir. Şu himmet-i meşkûrenin netayicine bittabi kemal-i şiddetle intizar olunur. Fakat Üsküdar mutasarrıflığının ittihaz eylediği teşebbüsat çok müsmir olabilmek için buna evkaf-ı hümâyûn nezâret-i celilesinin dahi muavenet eylemesi icap eder. Müşarünileyh Hamdi Beyefendi hazretleri kabristanın tamiri için rüzgârdan yıkılan servilerle kurumuş ağaçlar hükümet marifetiyle toplattırılarak yerlerine yeniden fidanlar dikilmesini ve evvelkilerin füruhtuyla hasıl olacak mebaliğ ile tedricen duvarların inşasını tensib etmişlerdir. Bu filvaki uzun bir zamana tevakkuf eden muamelelerden olduğu için kabristanın tamamiyle tamirini temine kâfi bir tedbir addolunamaz. Fakat Üsküdar mutasarrıflığınca ittihaz olunan tedabir yalnız tamirata ait değildir. Esas maksat oralarda medfun bulunan emvât-ı müslimîn hakkındaki hürmet-i diniyeyi hüsn-i muhafazadan ibaret olduğundan bunun için polis efradının suret-i daimede koyun, keçi otlattırılmaması ve servilerden biri çalınacak olursa mezarcıların mesul tutulması gibi noktalarda mutasarrıf-ı müşarünileyhin cümle-i tasarrufatından her halde şu başlangıç kabristanlar hakkında gösterilen sıyanet-i fevkalade sezâvâr-ı takdir (takdire uygun) ve teşekkürdür. Mutasarrıf-ı müşârünileyh cânibinden evkaf-ı hümâyûn nezâret-i celilesine gönderilen bu bâbda tezkire-i resmiyede badezin servilerin bi'l-müzayede satılması ve bu bâbda gazetelere ilanat dercettirilmesi lüzûmu da bildirilmiştir. Bu tebligat üzerine nezaret-i müşârünileyhaca icra edilen tahkikat ve müzakerat neticesinde işarat-ı vakıa şâyân-ı dikkat görülmüş ve filvaki evvelce servilerin ziyamdan başka hükümet namına füruhtunda görülen suistimalat ile şimdi görülecek muhassenâtın kabil-i kıyas olmayacak derecelerde bulunacağı anlaşılmıştır. Evkaf-ı hümayunca icra edilen keşif ve muayeneden servilerin fürûhtuyla kabristan duvarlarının mehmaemken tamir edilebileceği de anlaşılmış ise de bu cihet yukarıda söylediğimiz gibi epeyce bir zamana muhtaçtır sanırız. Servilerin füruhtu için evkaf-ı hümâyûn nezâret-i celilesi mektûbî kalemi hulefasından geçenlerde ilk tecrübe olmak üzere mutasarrıflık dairesinde bazı seviler füruht edilmiş ve satılan altı servinin yerine altı yüz fidan gars edilmiştir. Rüzgârdan yıkılan servilerin satılmasına hiçbir şey denilememek tabiidir. Ancak bu muamele eski servilerin füruhtuyla yerlerine yeniden fidan dikmek suretinde bir şeye müncer (varıp sona eren) olursa bundan husule gelecek varidat kabristanın tamirine kifayet etse de münsib (isabet eden) bir tedbir ittihaz edilmiş olamaz. Çünkü kabristanlar için servi duvarlardan mühimdir. Bunu mülahaza-i mahsusa kabilinden olmak üzere yazıyoruz. Yoksa mutasarrıf-ı müşarünileyhin öyle bir suistimale meydan vermeyecekleri derkârdır. Mamafih kabristanların tamiri doğrudan doğruya evkaf-ı hümâyûna ait bir mesele olduğundan nezaretçe buna daha seri bir çare bulmak lazım gelir. O halde Üsküdar mutasarrıflığınca yapılacak muamele servilerin füruhtu esnasında işe bir yolsuzluk karışmamasını temin ile beraber makabir-i müslimînin her suretle tecavüzden muhafazasından ibaret kalır ki bu vazifenin şimdiden polis memurları tarafından ifasına çalışıldığı kemal-i teşekkürle manzûr-ı çeşm-i takdir olunmaktadır.

[17 Şubat 1902]

MC CORMICK

Rahat yaşamak ve az zamanda zengin olmak usulü

Tek bir adam bir orak makinasıyla otuz kırk kişinin aynı zamanda göreceği işi bitirse elbette zengin olur. Çiftçilerimiz ve erbab-ı ziraat bu hakikate ehemmiyet vererek bir defa Galata'da Arap Cami-i şerifi civarında Tramvay Caddesinde 146 numaralı İngiliz Jorj Çeznel'in mağazasına teşrif etsinler. Çeznel çok senelerden beri bu iş ile meşgul olduklarından tecrübeleri sayesinde Amerika'da Şikago fabrikalarının makinalarını elde edebilmişlerdir ki bunlar dayanıklı, kullanışlı, sade ve çelikten yapılmış olduklarından dünyanın her tarafında kesb-i şöhret etmişlerdir.

Bu mağazanın gayet mükemmel ve işe yarayan ziraat alet ve edevatı memâlik-i şahanenin her tarafında kesretle satılmakta olduğundan Çeznel evlatları tecrübekâr makinistleri bulunan Ohannes Efendi'yi daima vilayetlere göndererek makinaları kurmasını ve suret-i istimâlini meccanen öğretmektedirler.

Tâlib ufak bir tecrübe için mağazamıza yahut vilayetlerdeki vekillerimize müracaat edecek olurlarsa kanaat hâsıl edeceklerine eminiz.

[28 Şubat 1802]

MORİNA BALIK YAĞI

Bu kere suret-i mahsusa da celb olunup lede't-tahlil safiyet-i tebeyyün eden halis Morina Balık Yağı ehve fiat ile eczahane-i âcizide füruht olunur. Balıkçekapısı'nda Hamidiye Caddesinde Beşir Kemal

[19 Şubat 1902]

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA KIBRIS TÜRKLERİ

İngilizler'in Kurduğu Kıbrıs Alayı

MEHMET DEMİRYÜREK

Ali Muhittin Bey'in madalyasının ön yüzü. Bu madalyalar hemen her askere verilmişti.

Kıbrıs Alayı,* II. Dünya Savaşı sırasında, Büyük Britanya'nın asker ihtiyacını karşılamak için kurulan ve Kıbrıslıların (Türk ve Rum karışık) yer aldığı askeri bir teşkilattır. Bu teşkilata katılarak asker olmak, kanuni bir zorunluluk olmayıp gönüllülük esasına dayanmaktaydı. Ancak o dönemi yaşayanların ifadesine göre, savaş nedeni ile ticaret aksamış, hükûmet bazı işyerlerini -örneğin Lefke'de bulunan CMC Bakır madenini- kapatmış ve memuriyet veya iş isteğinde bulunanlara da paralı askerliği tavsiye etmiş ve böylece Kıbrıs'ta yaşayanları bir anlamda asker yazılmaya zorlamıştır. Ancak yine görüştüğüm kişilerden Hamit Şemiler, ekonomik yönden hiçbir sıkıntısı olmadığı halde sadece genç olduğu, macera yaşamak ve yeni yerler görmek istediği için asker yazıldığını ifade etmiştir.[1] Bununla birlikte "yokluktan, başkalarına uşak olmaktan bıktığı" için askere yazılanlara da rastladım.[2]

Bu gibi nedenlerle asker yazılanların sayısı artmış ve neticede bir Kıbrıs Alayı doğmuştur.

"Kıbrıs Alayı 12 Nisan 1940 tarihinde kuruldu. Bu alay, savaş, nakliye ve bir paket nakliye (katır) birliğinin içinde bulunduğu istihkâm birliklerinden oluşmakta idi."[3] Bir başka kaynağa göre ise Kıbrıs Alayı, "Katırcı, genel ulaşım, seyyar levazım birlikleri, çıkarma birliği ile bir piyade taburu ve bir istihkam taburu"ndan oluşuyordu.[4]

Kıbrıs Alayı askerleri, Fransa'da, Doğu Afrika'da,Yunanistan'da, Girit'te ve İtalya'daki cephelerde mücadele ederek

> ... her yerde yetkililerin takdirini kazandılar. 12 subay ve 11 askere madalya verildi, diğer birçokları raporlarda zikredildi ve savaşın bitmesinden sonra İngiliz askeri konseyi şu açıklamayı yaptı: Kıbrıs Alayı, İngiliz ordusunun tarihinde ebedi olarak kalacak örnek ve ebedi bir gelenek yaratmıştır.[5]

KIBRISLILARDAN GÖNÜLLÜ ASKER YAZIM

Kıbrıs Alayı'nın kuruluş tarihi genel olarak 12 Nisan 1940 tarihi kabul edilse de, bu tarihten önce de Kıbrıslıların (Türk ve Rum) gönüllü olarak İngiliz ordusuna asker yazıldıkları görülmektedir. Bu dönemde (1940 yılı öncesi) yazılanlar Kraliyet Askeri Hizmet Bölükleri (Royal Army Service Corps), Kıbrıs Katırcıları ve harhangi bir ad altında olmadan İngiliz ordusuna asker yazılanlardır.

Bu durum, II. Dünya savaşının Kıbrıs adasına ilk yansıması olarak değerlendirilebilir. Aslında savaşın başlamasının hemen ertesi günü, 4 Eylül 1939 tarihinde, Kıbrıs Valisi Meşveret / Danışma Meclisini toplantıya çağırmış ve burada yaptığı konuşmada, savaşta Kıbrıslılardan neler beklenebileceğini açıklamıştır. Kıbrıs Valisi yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

> Neticeden eminim, fakat ondan evvel önümüzde müthiş bir mücadele vardır. Kıbrıs, Büyük Britanya ve imparatorluk kadar harpte rolünü yapmalıdır ve biz Kıbrıs'ta, imparatorluğun diğer kısımlarından geri kalmayarak kendimizi mücadele için tertibatlandırmalıyız. Eminim ki, Kıbrıs halkı kat'i bir zafer elde etmeden evvel, husûle gelebilen meşakkat ve zorlukları paylaşmaya arzukeş ve hazır bulunuyorlar...
>
> Sayın azalar, önümüzdeki müşkil günlerde sizin ve Kıbrıs halkının müzaheretine itimatla intizar etmekteyim...
>
> Zafer Britanya imparatorluğunun ve müttefiklerinin olacaktır. Bu mesut gün geldiği zaman elbette, harp günlerine iftiharla bakarak, mücadele müddetince Kıbrıslıların majeste Krala ve İmparatorluğa olan sadakatinin şüphe götürmediğini ve ada halkının vazifelerini, mertçe şüpheden ari olarak yaptığını iftiharla söyleyeceğiz.[6]

"Gönüllü askerlik" sözü ilk

kez *Vakit* gazetesinin 13 Eylül 1939 tarihli sayısında geçmektedir. Gazete "Gönüllü Asker Olacaklar İçin Mühim Malumat" başlığıyla verdiği haberde, istihbarat dairesinin bir ilanını yayımlıyordu. Bu ilan aynı zamanda gönüllü asker yazımı konusunda ilk resmî açıklama olma özelliğini de taşımaktadır.

Bu ilanda "Majeste Kral ordusunun R. A. S. C.[7] Kıbrıs Kolu" için asker yazımının şartları açıklanmakta ve özellikle "Kıbrıs Katırcıları" olarak bilinen gönüllü askerlerin yazım şartlarını belirlemektedir.

Bu ilana göre,

1- "Her kazadan yazılacak olan gönüllü miktarı o kazanın nüfusu nispetine göre" olacak,

2- "Eğer bir kaza kendine düşen adedi dolduramayacak olursa, bu hisse ve adet başka bir yer tarafından telafi" edilecek,

3- "Kaydolunmuş bulunanlar kayıt müddetlerinden takriben 10 gün sonra Mısır'daki R. A. S. C. (Kıbrıs Kolu)'na birleşmek için hareket edeceklerdir."[8]

İlk aşamada yazılacak gönüllü sayısı 500 ile sınırlandırılmıştır. Bu 500 gönüllünün kazalara göre dağılımı şöyleydi:

1-Lefkoşa	160
2-Girne	32
3-Mağosa	100
4-Larnaka	63
5-Limasol (Leymasun)	80
6-Baf	658

Gönüllü asker yazılmak isteyenlerin taşıması gereken başlıca özellikler ise şunlardı:

1- İngiliz vatandaşı olmaları,
2- Kötü sabıkası olmaması,
3- Hizmete elverişli olmaları,
4- 18-30 yaş arasında olmaları
5- 5 Ayak 5 inç (yaklaşık 1,60 cm) olmaları,
6- 112 Libre (yaklaşık 50 kilo kadar) olmaları,
7- Göğüsleri 33 inç olanlar (yaklaşık 84 cm),
8- İyi ve orta derecede tahsilli olmaları.[9]

Asker yazılma temelde gönüllülük esasına dayandığı için asker yazılanlara maaş verilecekti. Bir anlamda paralı askerlik söz konusuydu. Verileceği açıklanan ilk maaşın[10] miktarı aşağıdaki gibiydi:

Sadece bir tek karısı bulunan 8,5 Şilin
Karısı ve bir yavrusu bulunan 11 Şilin
Karısı ve iki çocuğu bulunan 12,5 Şilin
Bundan sonra ilave edilecek her çocuk için 12,5+1 Şilin
Bu tahsisat 14 yaşını geçen çocuklar için ısdar edilmeyecektir.[11]

Müracaat edenler, sağlık kontrolünden geçtikten sonra Lefkoşa'daki askeri kampa alınmışlar ve R. A. S. C.'nin Kıbrıs kolunun ilk gönüllü askerleri, 13 Ekim 1939 tarihinde Lefkoşa'daki karargâhlarından çıkmışlar ve yurtdışında hizmet görmek amacıyla adadan ayrılarak Mısır'a gitmişlerdir.[12] Bu

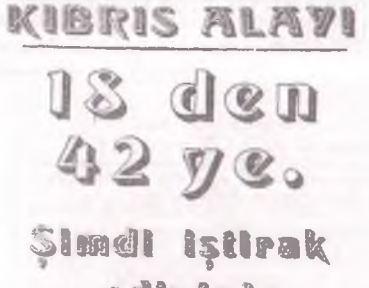

Vakit, 21 Haziran 1940

arada gönüllü kayıtları devam etmekteydi.

Vakit gazetesinin 1 Ekim 1939 tarihli nüshasındaki bir habere göre,

> Fransa'da hizmet görmek üzere, kaydına başlanan Kıbrıs katırcıları gönüllüleri yazılmakta devam ediyorlar. Şimdiye kadar kayıt olunanların sayısı mühim bir yekûn tutmaktadır.[13]

İlk Kıbrıslı gönüllülerin hangi tarihte ve kaç kişi olarak Kıbrıs dışına çıktıklarını tam olarak tespit edemedik. Ancak *Vakit* gazetesi, 10 Kasım 1939 tarihli haberinde, sayı vermemekle birlikte, İngiliz ordusunda hizmet görecek Kıbrıslıların ikinci kolunun Kıbrıs'tan ayrıldığını haber vermekteydi.[14] İlk kolun bu tarihten birkaç hafta önce Mısır'a gönderildiğini düşünebiliriz.

Mısır'a gönderilen Kıbrıslı gönüllülerin üçüncü kolu hakkında daha ayrıntılı bilgilere sahibiz. Olayı haber yapan *Vakit* gazetesine göre,

> İngiliz ordusunda hizmet görmek üzere, Mısır'a gidecek olak Kıbrıs gönüllülerinin üçüncü kolu 150 kişiden mürekkeptir. Bu kol bugün[15] öğleden sonra saat 2.30'da Lefkoşa'dan ayrılarak Mağosa'ya, oradan da Mısır'a müteveccihen adadan ayrılacaklardır...[16]

Bu haberlerden anlaşıldığına göre, Kıbrıslıların İngiliz ordusuna paralı asker olarak yazılmaya başlamaları 1939 yılının eylül ayı başlarında başlamış ve ilerleyen aylarda da devam etmiştir. Bundan hareketle, Kıbrıslıların II. Dünya Savaşının hemen hemen ilk aylarından itibaren, savaştan etkilenmeye başladıklarını söyleyebiliriz.

Adayı elinde bulunduran İngilizler, diğer sömürgelerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da isteyenlerin gönüllü olarak askere alınmalarına karar vermiş ve Kıbrıslılar savaşın hemen hemen tüm safhalarında yer almışlardır.

Bu savaşa gönüllü ve paralı İngiliz askeri olarak katılanların bir kısmı çeşitli cephelerde ölmüş, bir kısmından bir daha hiçbir haber alınamamış, bir kısmı 3-4 yıl Almanya'da veya Çekoslovakya'da esir kamplarında yaşamak zorunda kalmışlar, bir kısmı Almanya'da ve Yunanistan'da evlenmişler ve bir kısmı da Yunanistan'da Rum kimliği ile savaş sonuna kadar yaşamak zorunda kalmışlardır. Doğu Akdeniz'in ortasındaki bir adada yaşayanlar Filistin-Mısır-Libya ekseninde veya Fransa-İtalya-Yunanistan ekseninde bulunmakla Akdeniz olarak ifade edilebilecek coğrafyaya dağılmışlardır.

ALAYIN BÖLÜKLERİ, HİZMET VE KAYIT ŞARTLARI

Kıbrıs'ta gönüllü asker yazımı, 1939 yılı eylül ayı başlarında başlamış ve sonraki tarihler

de de devam etmiş ise de, İngiliz ordusunda hizmet görecek Kıbrıs Alayı, 1940 yılı Nisan'ında kurulmuştur. Böylece asker yazılma işlemi bir düzene de girmiş oluyordu.

12 Nisan 1940 tarihinde Kıbrıs Alayı kurulması kararlaştırıldığı zaman, özellikle gazete ilanları ile halk durumdan haberdar edilmiştir. Ayrıca konu ile ilgili ilannamelerin çeşitli resmi kuruluşların ilan tahtasına asıldıkları da söylenmektedir.[17]

Kıbrıs Alayı ile ilgili ilanların yayımlandığı gazetelerden biri, Hakkı Süleyman tarafından yayımlanan *Vakit* gazetesidir. Bu gazetedeki ilan "Ahzı Asker Şubesi Baş Kumandanı, Binbaşı W. E. C Deyvisou Huston" imzası ile 21 Nisan 1940 tarihini taşımaktadır.

Ali Muhittin Bey'in askerlik cüzdanı. Bu cüzdan, askerler arasında "Pay Book" adıyla bilinmekte ve bütün Kıbrıs Alayı mensuplarına verilmekteydi.

26 Nisan 1940 tarihinde yayımlanan bu ilana göre, "Kıbrıs Alayı, gönüllülerden mürekkep, Piyade, Otomobil-Nakliye, Hayvan-Nakliye ve Kazmacı bölüklerinden teşekkül eder."[18]

Oldukça ayrıntılı olan bu ilana göre, asker yazılanlar, "olağanüstü bir durum olan savaş müddetince, dünyanın herhangi bir yerinde hizmet görmek için gerektiğinde başka bir alaya ya da birliğe nakledilebilecekti."[19]

Kıbrıs Alayına gönüllü asker yazılmak isteyenler,

"1-İngiliz tabiyetini isbata muktedir olmak

2-Mühim cinayet kaydı olmamak

3-Şayanı matlup hüsnü ahlâk sahibi telakki olunmak

4-Dünyanın herhangi bir tarafında hizmet için tıbben sağlam olmak

5-20 yaşından yukarı ve 35 yaşından aşağı olmak (sabık hizmet sahipleri, sabık Kıbrıs polis azaları, ihtisaslı san'atkârlar ehliyet imtihanı için çağrılmış bulunanlar 42 yaşından dun oldukları takdirde kabul olunabilirler.)

6-5 ayak 2 inç veya daha fazla yükseklikte olmak

7-110 libra, (50 kiloğram), (40 Okka veya daha fazla ağırlıkta olmak)

8-Vücutca, umumiyet itibarıyle eyi bir inkişafı tammede olmak

9-Aile tahsisatı alabilmek için evliler, evlendikleri gün, ay ve seneyi gösteren izinnamelerini (evlilik şehadetnamesini) ve meşru evlatlarının her biri için gün, ay ve seneyi gösteren birer doğum şehadetnamesi almaları icab eder."[20] gibi şartları taşımalıydı. Ayrıca "Şimdiye kadar Kıbrıs'ta kaydolunan kimseler, Kıbrıs Alayına naklolunabilirler"di.

KIBRIS ALAYINA KATILMA

Yukarıda zikredilen ilannameye göre, Kıbrıs Alayı'na katılmak isteyenler köy veya kaza doktorundan ücretsiz bir "sağlık belgesi" alacak ve kayıt için kendisine en yakın polis karakoluna başvuracaktı. Ayrıca bu ilana göre,

> Bir müstedi, çağrılıncaya kadar bir müddet geçebilir. Meşguliyetini terk etmemelidir. Çağrıldığında müstedi, hemen gidip kaydolunması icab eder. Müstedinin meskenine en yakın Polis merkezinden meccani bir otomobil bileti ve bir hüviyet kartı alınmalıdır. Eğer müstedi Lefkoşa veya Polemidya'da askerî Tabibi veya Ahzı Asker Kumandanı tarafından kabul edilmeyecek olursa, gönderildiği polis merkezine kadar avdet etmesi için, meccani bir otomobil bileti alacaktır.
> Ahvale göre, mümkün olduğu takdirde bir asker, Kıbrıs'tan ayrılmazdan evvel şahsi işlerinin tanzimi için kısa bir müddet ruhsat alabilir[di].[21]

Gönüllüler ilk olarak Lefkoşa'daki asker alma dairesine kayıt yaptıracaklardı.

KIBRIS ALAYI MENSUPLARI KIBRIS DIŞINA NASIL GİDİYORDU?

Gönüllü olarak askere yazılan Kıbrıslılar (Türk ve Rum), önce Limasol yakınlarında bulunan Polemidya köyü yakınındaki Polemidya eğitim merkezinde bir süre eğitim görüyordu. Daha sonra Mağosa limanına götürülüyor, buradan Filistin yoluyla Mısır'a götürülüyordu. Görüşebildiğim askerlerden birçoğu bu gemilerden birinin ismini hâlâ hatırlıyorlar: Bu gemi Fuadiye adını taşımakta idi.[22]

Mısır, bu anlamda İngiliz sömürge askerlerinin toplandığı (Hintliler, Avustralyalılar ve Kıbrıslılar) ve çeşitli cephelere dağıtımının yapıldığı askerî bir üs görevi görmekte idi. Mısır'a giden Kıbrıslılardan kimi Libya'ya, kimi Yunanistan'a, kimi de İtalya'ya gönderilmişlerdir.[23]

KIBRIS ALAYI MENSUPLARININ MAAŞ DURUMU

Kıbrıs Alayı'na gönüllü asker olarak katılacakların maaş durumunu belirleyen (azaltan veya artıran) başlıca faktörler şunlardı:

1-Evli olmak,
2-Çocuk sahibi olmak,
3-Çocukların sayısı,
4-Kıbrıs dışında hizmet görmek,
5-Sahip olunan rütbe.[24]

Kıbrıs Alayı'na yazılıp bekâr olan gönüllüler Kıbrıs'ta olduğu süre boyunca ayda:

1. Erler 336 kuruş,
2. Onbaşılar 672 kuruş,
3. Çavuşlar 1008 kuruş, alacaklardı.

Bu kişiler Kıbrıs dışında hizmet ettikleri süre boyunca ise, ayda:

1. Erler 504 kuruş,
2. Onbaşılar 1008 kuruş,
3. Çavuşlar 1512 kuruş, alacaklardı.[25]

Evli ve çocuk sahibi olanların alacakları maaş farklıydı elbette. Zaten bugün bu askerlerden hayatta olan ve benim konuşabildiklerimden çoğu iş ve para olmadığı için asker yazıldıklarını ifade etmektedirler. Şimdi bu askerlerin hükûmetce alacakları ilan olunan maaşın o günkü değerini / ederini hesaplayalım.

Bu maaşlar kuruşa çevrilirse, Kıbrıs'ta görev yapan bekâr bir gönüllü asker, ayda 336 kuruş, Kıbrıs dışmda görev yapıyorsa ayda 504 kuruş alıyordu. Evli ve 3 çocuk sahibi ise Kıbrıs'ta görev yapıyorsa 1000 kuruş, Kıbrıs dışında görev yapıyorsa ailesi 736 kuruş, kendisi de 252 kuruş maaş almakta idi.

Bu parayı kuruş olarak ifade etmemizin nedeni, bu paranın o zaman taşıdığı kıymeti daha iyi anlayabilmek içindir. İşsizliğin hüküm sürdüğü, savaş ekonomisinin uygulandığı bir yerde ve dönemde bu maaş oldukça iyi sayılabilir. Çünkü 24 Kasım 1939 tarihli *Vakit* gazetesinin haberine göre,

> Lefkoşa Belediyesi tarafından geçen günde itibaren satışa ekmek çıkarılmıştır. Bu ekmekler fakir halkın ihtiyaçlarını temin maksadıyla yapılmakta ve ekmeklerin her okkası 2 kuruştan satılmakta[ydı].[26]

II. Dünya Savaşı'na, İngiliz ordusunda gönüllü paralı asker olarak katılan Kıbrıslı Türklerden Nuri Kâmil (Özerk).

Aynı gazetenin 21 Haziran 1940 tarihli sayısında da

> Mağusa belediyesi karışık ekmek yapmakta devam etmektedir. Bu ekmekler şehrin fakir ahalisi tarafından satın alınmakta ve bu cins ekmekler 2 kuruş 10 paraya satılmaktadır.[27] diye yazmaktadır.

Kaynaklarımızdan birini oluşturan o dönemin gazetelerinden *Vakit* gazetesi haftada bir yayımlanıyor ve 2 paraya satılıyordu.

GÖNÜLLÜ ASKER YAZIMI İÇİN İLAN EDİLEN NİZAMNAMEYE NE KADAR BAĞLI KALINDI?

İlannamede, asker yazımı için belirlenen yaş, kilo ve boy gibi ölçülerin varlığı görülmektedir. Ancak acaba bunlara ne kadar bağlı kalındı? Önceleri 20 yaşından yukarı olanların, daha sonraki bir ilanda ise 18 yaşını tamamlayanların yazılacağı açıklanmıştı. Ama görüştüğüm kişilerden birçoğu bu özelliği taşımadıklarını, gerekli "yaş kâğıdını" muhtarlardan ya rica ile veya para karşılığında aldıklarını ifade etmişlerdir.[28] Ayrıca boyu kısa olanlara da rastladım. Şunu da ifade etmek gerekir ki İngiliz yönetiminin acele askere ihtiyacı olduğu dönemlerde ne yaşa bakılmıştır ne de Polemidya eğitim kampında acemiler tam bir eğitimden geçirilmişlerdir. Kendisi de bir eğitim çavuşu olan ve Lefkoşa'da görüştüğümüz Osman Nizami Bey, 10-15 günlük eğitimden sonra bile askerlerin Kıbrıs dışında göreve götürüldüklerini ifade etmektedir.[29]

Nisan 1940 yılında ise Kıbrıs Alayı kurulmuştu. Yukarıda da ifade edildiği üzere Kıbrıs Alayı'nın bölüklerinden birisi kazmacı bölüğü idi. 31 Mayıs 1940 tarihli *Vakit* gazetesi Kıbrıs Alayı'nın ilk kazmacı bölüğünün Kıbrıs dışına gönderildiğini haber verirken, Alay'a katılmak isteyenlerin hâlâ Polemidya'ya giderek veya en yakınlarında bulunan polis merkezine başvurarak yazılabilecekleri belirtiliyordu.[30]

Gazetelerde konu ile ilgili ilanlar yayımlanmaya devam ediliyordu. Bu ilanlardan biri şöyle idi:

> KIBRIS ALAYI
> 18'den 42'ye
> Şimdi İştirak ediniz
> Eğer 18 yaşında veya daha yukarı iseniz, size en yakın polis merkezine müracaat ediniz[31]

SAVAŞIN EKONOMİK YANSIMALARI

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumun elverişsizliğinden yararlanmak isteyenlerin olacağı muhakkaktır. Nitekim hükûmet savaşın ilk günlerinden itibaren fiyatları kendi kontrolüne almış ve narh uygulamasına başlamıştır. Hükûmet, 13 Eylül 1939 tarihinde "Kontrol için lâzım olan tertibat alınıncaya kadar halkın pahalı eşya satın almaktan kaçınmalarını kuvvetle tavsiye" eden bir

İngiliz Ordusunda Bir Türk: Ali Muhittin

Ali Muhittin (Kamçı) Lefke'de doğmuştur. Askerlik cüzdanındaki doğum tarihi 1.10.1926'dır. Askerlik numarası CY/21551 olup 1944 yılı sonlarında gönüllü asker yazılmıştır. Kendisiyle 28 Mart 2001 tarihinde Lefke'deki işyerinde görüştük. İlgili belgeleri kendisinden aldık. Kısa süren ve cepheden uzak geçen askerlik öyküsünü bize şöyle anlattı:

Harp çıktığında daha yaşım küçüktü. Nihayet yaşımızı doldurduk ve asker yazıldık. O vakit harp dönemiydi. Fakirlik vardı. İş yoktu. Bu nedenle biz de gidelim yazılalım dedik.

Asker yazılmak için 18 yaşını doldurmak gerekiyordu. Ama o tarihte ben henüz 18'imi doldurmamıştım. Muhtar tanıdık idi. Gittim. Asker yazılacağını dedim ve beni 18 yaşım doldurmuş gösteren bir yaş kâğıdı aldım.

Asker yazılmak içi Lefkoşe'ye gitmek gerekti. Lefke'den Lefkoşe'ye giden 22 kişilik otobüsler vardı. Otobüse binerek Lefkoşe'ye asker alma şubesine vardım. Benimle birlikte İlyas Molla Şevki ve Mehmet Ayna adlı Türk arkadaşlarla beraberdik.

Ali Muhittin Bey, 1944. Polemdya Egitim Kampı, Limasol Kıbrıs. Bugün Lefke'de yaşıyor.

Lefkoşe'de yetkililere asker yazılmak istediğimi söyledim ve muhtardan aldığım yaş kâğıdımı gösterdim. Daha sonra bizi anadan doğma soyarak muayene ettiler. Benimle birlikte gelen arkadaşlarım çürük çıktı. Ben sağlam çıktığım için asker yazıldım. Bana Kıbrıs'ta mı kalmak istediğimi yoksa dışarı mı gitmek istediğimi sordular. Dışarı gitmek istediğimi söyledim.

Asker yazıldıktan sonra çürük çıkan arkadaşlarım geri döndüler. Ben ise kendime Hasan İpsilyat adlı bir arkadaş buldum.

Ertesi gün bizi Polemidya'ya gönderdiler. Kaş kararırken Polemidya'ya vardık. Bizi oranın militari polisine teslim ettiler. Bize yemekhanede o gece askeri yiyecek ne ise ondan verdiler. Sonra yatacak yer gösterdiler.

Ertesi gün kampın yetkililerinden binbaşı Ömer Faik Müftüzade'nin bürosunun önüne getirdiler. Bize teker teker şu soruyu soruyordu:

- Asker yazıldınız. Pişman mısınız?

Aslında o zamana kadar vazgeçme şansımız vardı ama benim böyle bir niyetim yoktu. Pişmanım diyenlere koşarak oradan uzaklaşmasını söylerlerdi ve hatta yalancıktan polisler onu kovalardı.

Sıra bana gelince, bana da aynı soruyu sordu. Ben "Pişman değilim asker olarak kalacağım" dedim.

Bundan sonra yemin ettik. Hatırladığım kadarıyla "Büyükleriniz ne emir verirse yapacağımızı, nereye gönderirlerse gideceğimizi" söylüyorduk.

Yeminden sonra bizi askeri depoya gönderdiler. Asker olarak giydirdiler. Bizim eğitim çavuşumuz Rumdu ve galiba adı Yanni idi. İlk eğitim, sağa dön, sola dön vs idi ve İngilizce idi. Left, right, left, right... Biz bu eğitime o zamanlar kurs derdik. Buradaki kursumuz 3 ay sürdü.

Kıbrıs dışına gönderilmeden önce bizi baştan aşağı tekrar donattılar. Polemidya'dan kamyonlarla Mağusa Limanına geldik. Vapurun bizi nereye götüreceğini bilmiyorduk. Bindiğimiz gemi bizi Filistin'e çıkardı. Burada bir müddet kaldık. Filistinde iken katırcı oldum. Önce iki katıra, sonra da iki ata baktım. Oradan zannederim otobüslerle Mısır'a gittik. Gittiğimiz yeni kampta Hintlilerin, Arapların ve Kıbrıslıların kampları vardı. Ama ayrı ayrı idiler. Mısır'dan sonra İtalya'ya gönderdiler bizi.

İtalya'da Taranto denilen yerde kalıyorduk. Bir köprü şehri ikiye ayırıyordu. Eski ve yeni Taranto. Bizim kampımız eski Taranto tarafındaydı. Burada da katırcı idim. Katırcı kumpanyamın numarası 621 idi. Her şahısa 2 katır verirlerdi. Biz katırlara bakar, yemini verir, altlarını temizler, yürüyüş yaptırırdık Yani bakımından ve eğitiminde biz sorumlu idik. Ayrıca nöbet de tutuyorduk.

Benim iki katırım vardı. Katırlarına isim verenler de oldu ama benim aklımdan öyle bir şey geçmedi.

Benim bulunduğum katırcı kumpanyasında başka Türkler de vardı. Bunlardan birinin adı Mustafa Traş, bir diğeri de Hamit Mustafa idi. Kıbrıs'a döndükten sonra da arkadaşlığımız sürdü.

Ben hiç cephede bulunmadım. Ama cepheye giden arkadaşlarımız oldu. Ancak Yeni Taranto'da İngiliz'in askeri kampı vardı. Bu kampta büyük bir harita vardı. Günlük askeri gelişmeleri o haritada işaretlerlerdi.

Bir gün bu haritaya bakmaya gittik. Baktık haritanın üstü kapalı, işaret felan da yok. Sorduk:

-"Ne oldu?" dedik.

-"Harp bitti" dediler.

Harp bitince bir süre daha kampımızda kaldık. Sonra bir emir geldi. "Herkes geldiği yere dönecekti."

Vapurla Kıbrıs'a dönerken "cankurtaranlarınızı çıkartmayın, kaçak Alaman denizaltıları var hâlâ" diyerek bizi uyardılar. Allah'a şükür öyle bir şeyle karşılaşmadık.

Kıbrıs'a döndüğümüz zaman ilk olarak yine Polemidya'ya gittik. Birkaç ay sonra bizi çağırdılar. Terhis olacaktık. Bizi ambara götürdüler. Birer kat elbise, bir çift çorap, kravat ve şapka verdiler. Yani bizi baştan aşağı giydirdiler. Zannederim biraz da para verdiler.

Ben döndüm. Ama dönmeyenler ve ne olduğu belli olmayanlar da vardı. Mesela teyzemin kocası olan Cahit ben askere yazılmadan asker olmuş ve bir daha ondan hiçbir haber alınamamıştır.

açıklama yapmış ve belirlenen fiyat listesini de ilan etmiştir.[32] Buna rağmen, bazı satıcıların belirlenen fiyatın üstünde mal sattıkları tespit edilmiş ve bu şahıslar hem cezalandırılmışlar hem de isimleri yayımlanarak teşhir edilmişlerdir.[33] *Vakit* gazetesinin haberine göre,

> Nizamnameye muhalif hareket ederek narhtan fazla fiyatla mal satanlar ve yiyecek eşyasını karıştırarak satanlar adanın her tarafında mahkemelere sevk edilmekte ve muhtelif cezalara çarptırılmaktadır.[34]

Bir anlamda savaş, karaborsacılık yapanların ekmeğine yağ sürmüş görünmektedir.

Bu arada yine savaş durumu nedeniyle olmalı ki, şekerin ve yağın satış miktarının sınırlandırıldığı görülmektedir. Buna göre "Her fert haftada yalnız 50 dirhem şeker ve 75 dirhem yağ satın alabilecektir."[35] Bu uygulamalar artarak savaş sonuna kadar sürecektir.

* Bu konu ile ilgili araştırmalarımız devam etmekte olup konuyla ilgili bir albüm ve bir kitap hazırlamaktayız. Konu çok geniş olduğundan burada sadece Kıbrıs Alayı'nın kuruluşu ele alınmış ve asker olarak bu Alay'a katılan Ali Muhittin Bey'in anılarına yer verilmiştir.

1. Hamit Şemiler ile Şubat 2001'de Lefkoşa'da Kardeş Ocağı'nda yapılan görüşme notlarından.
2. Niyazi Ali (Güzelyurt) ve Ali Hasan (Bağlıköy) ile Şubat 2001'de yapılan görüşme notlarından.
3. Steve Rothwell steve@rothwell.force9.co.uk.'den alınan 26 Şubat 2001 tarihli e mail.
4. *50th Anniversary of the Antifascit Victory 1945-1995, Participation and Contribution of Cyprus in the Second World War*, s. 27-30 (tarihsiz). Kitap Rumca ve İngilizce olarak yayımlanmıştır.
5. *A.g.e*
6. *Vakit*, 8 Eylül 1939, s. 1
7. Kraliyet Askeri Hizmet Birlikleri (Royal Army Service Corps)
8. *Vakit*, 13 Eylül 1939, s. 2. Gönüllüler ayrıca Mısır'a hareket etmeden önce aşılanacaklar, askeri donanımları temin edilecek, Lefkoşa'ya nakilleri sırasında ücret alınmayacaktı. *Vakit* gazetesinin 20 Eylül 1939 tarihli sayısında verilen bir habere göre de, gönüllüler maaşlarının bir kısmının ailelerine verilmesini de isteyebileceklerdi. *A.g.e.* s. 2
9. *Vakit*, 27 Eylül 1939, s. 1
10. Evliler için ayrı, bekârlar için ayrı miktarlar belirlenmişti. Biz sadece evlilerin maaş miktarı örnek olarak vermeyi yeterli bulduk.
11. *Vakit*, 20 Eylül 1939, s. 2
12. *Vakit*, 15 Birinci Teşrin (Ekim) 1939, s. 2
13. *Vakit*, 1 Birinciteşrin (Ekim) 1939.
14. *Vakit*, 10 İkinciteşrin (Kasım) 1939
15. 24 Kasım 1939
16. *Vakit*, 24 İkinciteşrin (Kasım) 1939
17. Kıbrıs Alayı'na katılmış askerlerden Mehmet Ali İzmen ile 08.02 2001 tarihinde Girne'de Millî Arşiv'de yapılan görüşme notlarından.
18. *Vakit*, 26 Nisan 1940
19. *A.g.e*
20. *A.g.e*
21. *A.g.e*
22. Böyle bir gemi gerçekten vardı ve posta vapuru idi. "Posta vapuru Fuadiye ile 3250 torba sun'i gübre, 200 torba fasulye, 57 kasa çay, 375 sandık sardalye yağı, 4 sandık Mısır sigarası, 9 sandık yazı makinası, 7 sandık fotoğraf filmi, 152 balya deri ve bir miktar da çorap adamıza ithal edilmiştir." *Söz*, 18 Ocak 1946, s. 2
23. Önce Mısır'a gönderilip sonradan dağıtımlarının yapılmasının nedeni Kıbrıslı askerlerin "Orta Şark" Kuvvetleri içerisinde sayılmış olmasıdır. *Söz*, 13 Şubat 1946, s. 2
24. *Vakit*, 26 Nisan 1940
25. *Vakit*, 26 Nisan 1940
26. *Vakit*, 24 İkinciteşrin (Kasım) 1939
27. *Vakit*, 21 Haziran 1940
28. Kemal Aziz Şentürk ile Lefke kazasına bağlı Çamlıköy'de Şubat 2001'de yapılan görüşme notlarından.
29. Osman Nizami Bey, bu gaziler için kurulan dernek başkanlığını da yürütmektedir. Kendisi ile Mart 2001'de Lefkoşa'daki kendi evinde görüştük.
30. *Vakit*, 31 Mayıs 1940
31. *Vakit*, 21 Haziran 1940. İlk ilanda asker yazılmak için alt sınır 20 yaş olarak belirlenmişti. Bu ilanda da görüldüğü gibi kısa bir süre sonra bu yaş 18'e indirilmiştir. Daha sonraki yıllara ait ilanlarında bu yaşın 17,5'e kadar indirilmiş olduğunu tespit etmiş bulunmaktayım. *Söz*, 6 Şubat 1946, s. 2
32. *Vakit*, 13 Eylül 1939, s. 2
33. *Vakit*, 18 Birinci Teşrin (Ekim) 1939, s. 2 ve 25 Birinci Teşrin (Ekim) 1939, s. 2
34. *Vakit*, 15 Mart 1940
35. *Vakit*, 14 Haziran 1940.

Ali Muhittin Bey'in terhis olduğu zaman kendisine ödenen en son maaş durumunu gösterir belge. Toplam olarak en son ödenen, 26 Lira, 19 Şilin ve 2 kuruştur. (O dönemde 1 lira 180 kuruş, 1 Şilin 9 kuruş idi). Bu tür bir ödeme dönüşte her askere yapılmıştır.

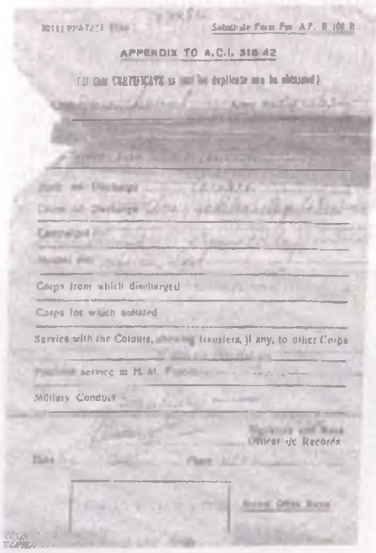

II. Dünya Savaşı'na, İngiliz ordusuna gönüllü/paralı asker olarak yazılan ve savaşa katılıp Almanya'da esaret hayatı yaşayan Kemal Aziz'e (Şentürk) ait belgelerden biri. Bu belge bu askerlerin hepsinin askerlik defterlerinin sonuna yapıştırılmıştır.

Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz'de Denizcilik

GÜRKAN ERGİN
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı araştırma görevlisi

Bugün 'Akdeniz Kültürü' olarak adlandırdığımız ve Akdeniz'e kıyısı bulunan ülkelerin meydana getirdiği renkli ortamın temelleri, aslında çok daha önce, Geç Tunç Çağı'nda atılmıştı. Bu dönemde Mısır, Hitit, Asur, Girit ve Miken uygarlıkları için Akdeniz, o zaman için bilinen dünya ve mallarını satabilecekleri bir pazardı (Res. 1). Bu dünyada iletişimi sağlayan araçlar gemilerdi kuşkusuz. Gemiler sadece mal taşımıyordu; aynı zamanda fikirler de onlarla dolaşıyordu.

AKDENİZ'DE SEYİR

Akdeniz genelde nispeten durgun ve çalkantısız sulara sahip olduğundan, en erken zamanlardan beri deniz seyahatine imkân tanımıştır. Ege Denizi ise irili ufaklı birçok adayla doludur. Bunun, ilk bakışta adadan adaya geçerek ya da kıyı şeridini izleyerek ilerlemek için ideal bir ortam sağladığı düşünülebilir. Ancak aslında Ege'de yelken açmak için usta bir denizci olmak gerekir. Yön bulmak karmaşık bir iştir. Seyahat süresi çoğu zaman hava koşullarına ve dümencinin yeteneğine bağlıdır.

Yelkenli gemilerle denize açılmak için rüzgârların tanınması gerekir. Antikçağda rüzgârlara tanrı olarak tapılıyordu. Denizin antik Yunan tarihindeki önemini göz önüne alırsak, buna şaşmamamız gerekir. Hesiodos'un sınıflandırdığı (Th. 378-380) Zephyros (batı rüzgârı), Boreas (kuzey rüzgârı), Notos (güney rüzgârı) adlı rüzgâr tanrılarına Homeros Euros'u (doğu rüzgârı) da ekler. Ozan rüzgârları doğu, batı şeklinde yönlerine göre adlandırmaktadır (Od. 5. 292-299). Ege Denizi'nde akıntıların fazla önemi yoktur, ancak rüzgârlar ile birlikte yelkenli seyahatleri etkileyebilir. Bunun dışında Güneş ile Ay'ın hareketleri ve karadaki belli referans noktaları güvenli bir seyir için yardımcı olur.

Kerterizin[1] tespit edilmesinde açık gecelerde yıldızlardan yararlanılır. Alışmış ve eğitimli gözler, ay ışığı olmayan gecelerde yıldızların konumlarını hemen seçebilir. Yıldızlara bakarak zaman tayini Homeros'ta üç yerde görülür (Od. 12. 31, Od. 14. 483, Il. 10. 251-254); formül hepsinde aynıdır:

> Tydeusoğlu... artık izin ver ayrılalım, çünkü gece bitiyor, şafak yakında. Yıldızlar epey yol aldı. Gecenin üçte ikisi geçti, üçte biri kaldı sadece. (Il. 10.251-254)

Resim 1: Akdeniz'deki Geç Tunç Çağı ticaret yolları.

Bu pasajda zaman, ilk kez Mısır'da Orta Krallık Dönemi'nde karşımıza çıkan dekan[2] saatine göre hesaplanmaktadır (Georgiou 1997,120). Bu döneme ait sanduka kapaklarında dekan yıldızları yıl boyunca 10 günlük bölümlere ayrılmış, buna bağlı olarak 36 kolon ve her biri gecenin bir saatini temsil eden 12 satırlık bir tablo meydana getirilmiştir. 12 dekan (yani 12 satır), günbatımından şafağa kadarki zamanı kapsar. Yıl, 360 gün ya da 36 dekandır. Belli bir dekan bir kolondan diğerine diyagonal bir yön izleyerek ilerler. Gecenin 'saati', ayın herhangi bir onuncu gününde yükselen dekan yıldızına göre belirlenmektedir. Her yıldız ya da yıldız grubu, artı ya da eksi on günlük aralarla, bir sonraki gruba bağlı olarak, güneşe yakın doğar; böylece grup 'onluk' ve gruptaki ilk yıldız da dekan adını alır. Dekanlar zaman tespiti için MÖ 2500'den beri kullanılıyordu. Homeros'a dönersek, 'üçüncü saat' o andaki dekanın ve onun önünde olanların meridyeni geçtiği ve alçalmaya başladığı zamandır. Yani Homeros'un denizcileri gece yolculuklarına hazırlıklıydı; yıldızlara göre rota belirlemeyi biliyorlardı. Yıldız saati sadece uzun yolculuklarda işe yarar. Homeros destanlarında kara görmeden yapılan en uzun deniz yolculuğunun süresi 17 gündür. Aslında bu yolculuk Odysseus'un Kalypso'nun adasından ayrılmasıyla başlayan hayalî bir seyahattir, ancak bu yine de Akdeniz için gerçek dışı bir süre değildir.

Sahil boyunca ilerlemeyi kolaylaştıran deniz fenerlerinin ilkel örnekleri muhtemelen Geç Tunç Çağı'nda mevcuttu. Antikçağda burunlarda ve iskân edilmiş adalarda deniz fenerleri bulunuyordu. Örneğin, Atina'nın Piraeus (Pire) limanının girişinde sütunlar üzerinde yanan odunlar bu görevi görmekteydi. Bununla birlikte, ilk gerçek deniz feneri MÖ 300-280'de inşa edilen İskenderiye Feneri'dir.

Geç Tunç Çağı limanları hakkında fazla bilgimiz yok-

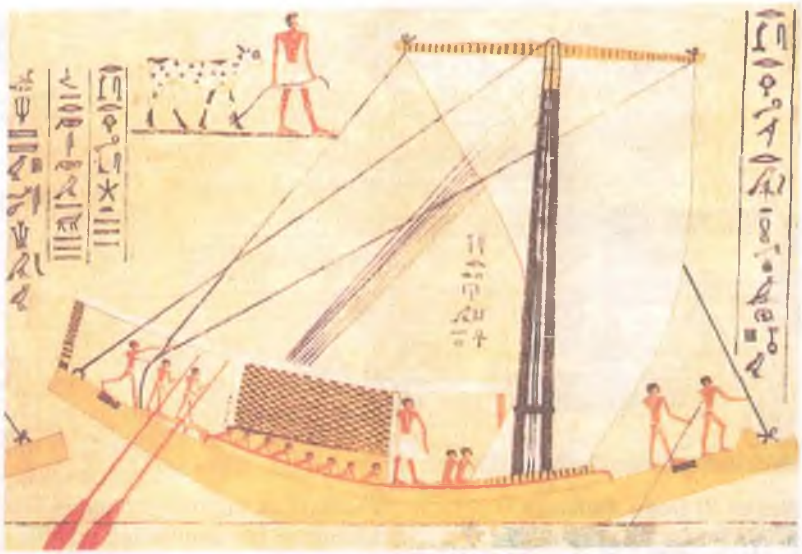

Res. 2: Bu Mısır gemisinin yelkeni çift ayaklı bir direk üzerine yerleştirilmiştir. Gize'deki bir mezarın duvar resmi, MÖ 2400-2300.

tur. Mısırlıların, Giritlilerin, Fenikelilerin ve Yunanlıların gemileri nispeten küçük olduğundan, kolayca karaya çekilebiliyordu. Denize çıkılmadığı kış aylarında gemilerin üzeri örtülüyor, gelgitlerden korumak için etrafları taşlarla çevriliyordu. Babil arşivleri, nehir kıyılarında içinde çoğunlukla tahıl saklanan depolardan bahseder. Teknelerin en erken zamanlardan beri kullanıldığı Mısır'da, firavun III. Thutmosis'in (MÖ 1504-1450) yıllıklarında tersaneler görülür. Ancak, en iyi bilinen Mısır rıhtımları nehir kenarında, anıtsal mezar-tapınakların yanındadır. Bunlar muhtemelen günlük ihtiyaçlar için değil, özel amaçlar için (ölünün taşınması vb) kullanılıyordu. Hitit İmparatorluğu'nun Akdeniz'e açılan Çukurova bölgesindeki Ura (Silifke?) limanı hakkında Ugarit (Ras Şamra) tabletlerinden bazı bilgiler elde ediyoruz. Kayıtlarda Ura'ya gelen tahıllardan ve Ura'dan Ugarit'e gönderilen gümüş, bakır, altın ve kalay gibi metallerden söz edilmektedir. Akdeniz'in diğer bölgelerinde de bazı liman kalıntılarına rastlanmıştır: Filistin'deki Dor'da devasa boyutlarda liman surları, Girit'teki Nirou Khani'de ana kayaya oyulmuş kızaklar gibi... Ne yazık ki, Tunç Çağı limanları için ayrıntılı bir çalışma henüz yapılmamıştır (Shaw 1974, 89).

Antikçağda denizcilerin işi daha kolaydı, çünkü ellerinde bir çeşit denizcilik haritası diyebileceğimiz "periplous"lar (sözlük anlamıyla 'özellikle kıyıyı takip ederek yapılan deniz yolculukları') vardı. Bunlar limanları, içmeleri, kötü havada sığınılacak noktaları vb içermekteydi. Temelde periplous'lar günümüzün seyahat rehberlerinin denizde kullanılan çeşidiydi. Büyük İskender'in amirali Nearkhos'un Hindistan ve İran Körfezi kıyılarını anlattığı *Indika* (MÖ 4. yüzyıl) ve Atlantik kıyıları rotalarını gösteren *Stadiasmus Maris Magni* (MÖ 6. yüzyıl) en önemli örneklerdir (Thockmorton 1974, 78). Bunun yanı sıra Romalı mimar Vitruvius at arabaları ve gemilerin ne kadar yol aldıklarını hesaplamaya yarayan bir aletin (hodometre) yapımını anlatır (Vitr. 10. 9. 1-7).

GEÇ TUNÇ ÇAĞI GEMİLERİ

Ahşap tekne inşa etmenin iki yöntemi vardır (Casson 1994, 30): Bunlardan Batı'da bilinen, dolayısıyla bizim aşina olduğumuz teknik, ilk önce omurga ve kafeslerden meydana gelen dayanıklı bir iskelet

Resim 3: Doğu Akdenizli tüccarlar bir Mısır limanına yaklaşıyor. Gemilerdeki kişiler uzun elbiseleri ve sakalları ile Mısırlılardan farklı resmedilmiş Sami kökenli tüccarlardır. Teb'deki bir mezara ait duvar resmi, MÖ yak. 1400.

oluşturmakla başlar; bundan sonra kalaslar bu iskelete monte edilir. Diğer teknik ise tam tersidir: Bütün kalaslar birbirine tutturularak bir kabuk elde edilir. Kabuğun iç kısmına kafes yerleştirilerek sağlamlaştırılır. 'Armuz kaplama' olarak adlandırılan bu teknikte, kalaslar birbirine üç yola birleştirilir. İlk metot en iyi bilinenidir, çünkü Vikingler, VIII. Henry zamanına kadar İngiliz gemi ustaları ve bu yüzyıla kadar İskandinavyalı gemiciler tarafından kaplama parçaları birbirine bindirilmiş gemi inşa etmek için kullanılmıştır: Her kalas alttakinin üstüne, biraz içeriden ağaç çivilerle tutturulur. Diğer iki yöntemde kalaslar kenar kenara birleştirilir; aradaki tek fark tutturma biçimidir. Birisinde kalaslar birbirine bir çeşit sicimle bağlanır; bu, Mısır'da Eski Krallık zamanından beri kullanılmaktaydı. Diğeri ise kalasları birbirine çivilemek ya da zıvana ile tutturmaktır. Aynı yöntem Yunanlı, Romalı ve Fenikeli gemi yapımcıları tarafından kullanılmaktaydı.

Batıkların ve çeşitli gemi betimlerinin incelenmesiyle elde edilen bilgiler sayesinde, *Odysseia*'nın yorumcularını uzun süredir meşgul eden bir pasaj da çözümlenmiştir. Homeros bu pasajda Odysseus'un nymphe Kalypso'nun adasına düşüşünü ve sonunda tanrıların Kalypso'yu kahramanı bırakmaya zorlamalarını anlatır. Bunun üzerine Kalypso, Odysseus'un bir tekne inşa etmesi için ona kütükler ve malzeme getirir. Homeros teknenin inşasını şöyle anlatır (Od. 5. 230-260):

Odysseus da koyuldu odun kesmeye,
Yirmi ağacı bir çırpıda deviriverdi,
Baltayla yontup düzeltti güzelce,
Bir ip çekip denk getirdi hepsini,
Derken delgiler getirdi Kalypso, yüce tanrıça,
O da delikler açıp takozlar yaptı,
Sonra birbirine çaktı tahtaları,
Sık mertekler dikip kurdu küpeşteyi,
Sonra geniş tahtalarla kaplayıp tamamladı onu,
Boydan boya örttü her yanını saz örgülerle

Odysseus burada, batıklardan bildiğimiz, alışılagelmiş tekniği uygulamaktadır. İlk önce 'delmektedir', yani zıvana yuvalarını oluşturmak için kalasların üst ve alt kenarlarına ve aynı zamanda her zıvana yuvasının karşısına, zıvanaları yuvaya girdiğinde tutacak sa-

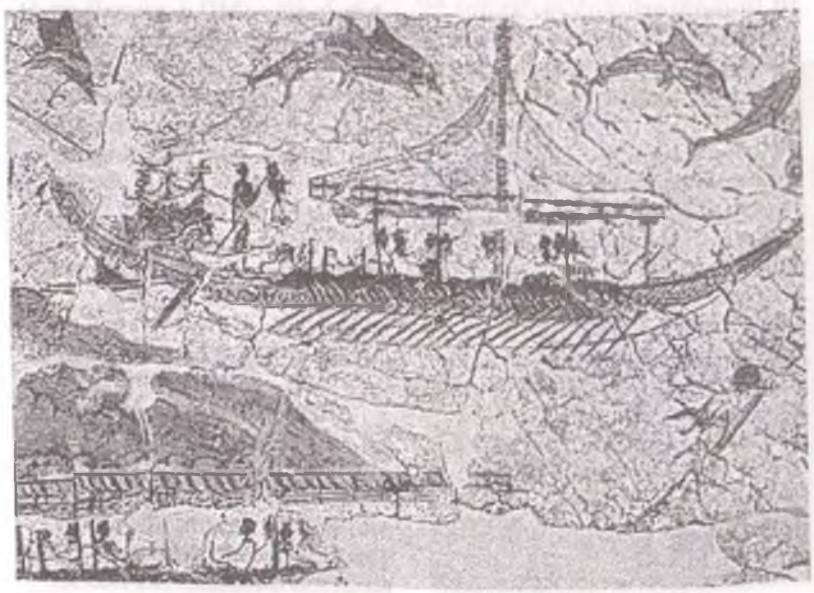

Resim 4: Thera'dan gemi alayı frizi. Modası geçmiş kısa küreklerin kullanılışı, gemilerin törensel bir geçitte yer aldığına işaret edebilir (cenazelerde at arabasının kullanılması gibi). Thera'dan bir duvar resmi, MÖ yak. 1600.

Resim 5: III. Ramses'in donanması Deniz Kavimleri'ne karşı savaşıyor. Medinet Habu Tapınağı'ndaki duvar kabartmaları, MÖ yak. 1190.

bitleyici tahta çiviler için delik açmaktadır. Ardından kalas kenarlarını karşı karşıya getirmekte ve zıvana ile zıvana yuvalarının birbirlerine uyup uymadığına bakıp kontrol etmektedir. Sonra 'çatmaktadır'; daha doğrusu kalasları birbirine çakmakta, zıvanalarım yuvalarına sürmekte ve tahta çivileri deliklerine sabitlemektedir. Kabuğu böylece hazırladıktan sonra, kafesin yerleştirilmesiyle ilgilenmekte, kirişleri buna tutturmakta ve bunların üzerine güverte kaplamasını döşemektedir. Homeros MÖ 8. yüzyılda yaşamıştı ve anlaşılan bu yapım tekniği dönemin standart uygulamasıydı. Şimdi biliyoruz ki, çok daha önce de aynı teknikten yararlanılmıştır. Kaş açıklarında keşfedilen MÖ 14. yüzyıl sonlarına ait Uluburun batığının karina kalasları birbirlerine zıvanalar ile monte edilmişti (Casson 1994, 35).

İlk kez yelken kullanan halk Mısırlılardır (Res. 2). Antikçağ gemileri genellikle geminin ortasına dikilmiş tek bir kare yelkene sahipti. Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz'de en yaygın gemi tipi, yelkenli ticaret gemilerdir. Teb'de MÖ 1400'e tarihlenen bir mezarda görülen Fenike gemileri, döneme ait elimizdeki tek gerçek ticaret gemisi betimleridir (Res. 3). Derin tekneli gemilerin baştan kıça kadar düz olan güverteleri yüklerin üzerini örtmekle kalmaz, aynı zamanda yüksek parmaklıklar güverte üzerinde yük taşınmasına izin verir. Mısır gemilerinde olduğu gibi bunlarda da geniş kare yelkenler, alt ve üst serenler vardır. Ticaret gemisi olmamakla birlikte, yelkenli gemilere ait diğer bir tasvir, MÖ 1600'de Thera adasında (Santorini) meydana gelen volkanik bir patlama sonucu tamamen kül tabakasıyla örtülmüş bir şehirde ortaya çıkarılmıştır. Odalardan birinde bir deniz alayını gösteren frizlerle karşılaşılmıştır (Res. 4). Frizde altı adet ince, uzun kadırga ve etraflarında çeşitli büyüklüklerde tekneler bulunur. Küçük bir tekne hariç, diğer gemilerin yelkenleri toplanmıştır. Söz konusu teknedeki yelken Mısır tipinde, bumbalı[3] bir yelkendir. Ancak bu tip yelken aslında açık denizlere uygun değildir, çünkü katlanamamaktadır. Mısırlı denizciler Nil'de gezerken bir fırtınayla karşılaştıklarında sığınacak yer bulabiliyordu. Ne var ki, Ege'ye ya da Doğu Akdeniz'e yelken açan gemicilerin böyle bir şansı yoktu; yelkenlerini bir fırtına anında katlamaları gerekiyordu. III. Ramses'in Deniz Kavimleri olarak adlandırılan istilacı topluluklara karşı MÖ 1190'da kazandığı zaferi betimleyen Medinet Habu Tapınağı'nın duvar kabartmalarında (Res. 5) farklı yelkenlerle karşılaşırız. Ne Mısır gemilerinde ne de istilacıların gemilerinde bumba yoktur, yani yelken yakası serbest bırakılmıştır. Ayrıca yelkenleri kolayca indirip kaldırmaya yarayan yelken ipleri de görülmektedir. Bu yelken tipi antikçağın sonuna kadar kullanılmıştır.

Savaş gemileri ise, ticaret gemileri gibi kürekle idare edilmelerinin yanı sıra yelkenlere de sahipti. Kürekçiler yer kapladığından, ticaret gemileri olabildiğince çok yük taşımak için yelkenle ilerliyorlardı. Savaş gemilerinin hızlı hareket etmesi gerektiğinden, hantal ve büyük draftlı[4] ticaret gemilerinin tersine ince ve hafifti. Kürekçiler aynı zamanda deniz eriydi. Ellerine kürekleri alarak savaşa gidiyorlar, savaş meydanında silahlarını kuşanarak çarpışıyorlardı. *Ilias*'taki kahramanlar böyle gemilere komuta etmişlerdir. Homeros Destanları'nda gemiler 'hızlı ve geniş karınlı' olarak tanımlanır; yani gemiler ince, uzun,

Resim 6: Tek katlı güvertesiz bir "pentakontoros". Kürekçiler küpeşteden kürek çekmektedir. Bir Atina kasesi üzerindeki resim, MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı.

hafif ve güvertesiz olmalıdır. Ozanın Akha gemileri için kullandığı 'siyah' sıfatından, gemilerin ziftle kaplandığı anlaşılır; 'mavi pruvalı' ve 'kırmızı pruvalı' gibi sözcükler de bunların çeşitli renklere boyandığını göstermektedir (Casson 1959, 37). Gemiler alçak olmalıdır, çünkü Troia'lıların bir keresinde Akha'ları gemilerine kadar sürdüğü sırada Hektor bir Akha gemisinin kıç bodoslamasına bir hamlede erişebilmiş (Il. 15. 692), Aias ise küpeşteden yere kolayca atlayabilmiştir (Il. 15. 434). Homeros'un sözünü ettiği gemi tipleri ozanın yaşadığı varsayılan MÖ 8. yüzyılda görülmez. *Ilias*'ta nakil ve keşif için 20 kürekli küçük gemiler, asker taşımak için 50 kürekli (her kenarda 25 kürek) 'pentakontoros' (Res. 6) ve ağır yükler için de 100 kürekli (her kenarda elli kürek) gemiler kullanılır. MÖ 8. yüzyılda yaygın olan 30 kürekli 'triakontoros' destanlarda yoktur (http:// cma.soton.ac.uk/ HistShip). Homeros'un en küçük gemisi yaklaşık 12 m uzunluğunda olmalıdır: Her kürekçiye ortalama 90 cm ve baş ve kıç güvertesi için de 3 m'lik alan gereklidir (Casson 1959, 36). Gemilerde sadece bir tek dümen küreği (Eski Çağ'da dümen görevini geminin kıçına doğru her iki tarafına yerleştirilen büyük kürekler görüyordu) bulunur. Güvertede ancak gemi donanımını koyacak kadar yer vardı. Bu yüzden mürettebat geceyi kıyıda geçiriyor, yemeklerini yiyip dinleniyordu. Bu gemiler deniz savaşlarında değil, akınlarda kullanılıyordu. Aslında, Geç Tunç Çağı'nda deniz savaşları, deniz erlerinin mızraklarını ve kılıçlarını sağlam toprak yerine devamlı sallanan gemi güvertesi üzerinde savurmaları dışında kara savaşlarından pek farklı değildi. Taraflar birbirlerinin gemilerine atlayıp göğüs göğse çarpışıyorlardı. Günümüze gelebilmiş en erken savaş gemisi betimleri, Thera'daki bir duvar resmi üzerindedir. Burada, çok parçalanmış olmakla birlikte, birkaç gemi savaşta görülür (Res. 7). Pruvada bir deniz eri elinde mızrakla hazır beklemektedir. Bazı gemilerin pruva ve kıçlarında güverte bulunmaktadır (tamamen güverteli gemiler bin yıl sonra ortaya çıkmıştır). Bu resimlerden yaklaşık 400 yıl sonrasına tarihlenen III. Ramses'in Medinet Habu Tapınağı kabartmalarında, Mısırlıların ve istilacı Deniz Kavimleri'nin farklı gemileri vardır. Tam bir kargaşa içinde süren savaşta kullanılan her iki tip gemi de geniş kare yelkene sahiptir, ancak Mısır gemilerinin kıç bodoslaması alçak bir kavis yaparak sona erer. Baş bodoslaması ise bir aslan başı oyması ile bitmektedir. Kürekçiler gösterilmemiştir, fakat bu, gemilerin yelkenli olduğu anlamına gelmez. Kabartmaya eşlik eden yazıtta Ramses, '[Nil'in] ağzına giren' gemile-

Resim 7: Girit kadırgalarını savaşta gösteren bir duvar resmi parçası. Bazı figürler gemilerden denize düşmüştür. Gemilerden birinin pruvası üzerinde mızraklı bir deniz eri vardır. Thera'dan bir duvar resmi, MÖ yak. 1600

rin 'ağa yakalanmış kuşlar gibi' olduğunu övünerek söylemektedir. Olasılıkla firavun bir tuzak kurmuştu ve istilacıları demir atmış ve kürekler çekilmiş şekilde yakalamıştı (Casson 1994, 50).

Deniz muharebelerinde devrim yaratan asıl olay, Homeros'ta görülmeyen mahmuzdur. Geminin pruvasına su kesimi ile aynı düzeyde monte edilen tunç ile kaplanmış mahmuzun MÖ 1000'lerden itibaren kullanılmaya başlanmasıyla usta gemicilere, kürekçilere ve dümencilere her zamankinden fazla görev düşmüştür.

KULLANILAN ROTALAR

Elimize geçen buluntuların ve hammaddelerin dağılımına, hatta batıkların yüklerine göre Geç Tunç Çağı'nda malların açık deniz yoluyla mı, yoksa daha uzun zaman alan ve genellikle karanın görüş alanı içinde olduğu kıyı rotalarıyla mı taşındığını tespit etmek zordur. *Odysseia*'da kıyı rotası ile açık deniz rotası arasında bir seçimin anlatıldığı bir pasaj vardır. Menelaos, Nestor ve Diomedes, Troia'dan Yunanistan'a dönerken Lesbos'a (Midilli) uğrarlar ve burada Ege'yi doğrudan geçerek Euboia (Eğriboz) adasının güney ucuna varmanın mı, yoksa daha uzun kıyı rotasını takip ederek Khios'un (Sakız adası) doğusundan, Sporatlar'ın ve Kiklatlar'ın kuzeyi üzerinden Yunanistan'a ulaşmanın mı daha iyi olacağını tartışırlar (Od. 3. 156-180).

Karaların nadiren görüş dışında kaldığı Ege Denizi'nde yolculuk yapmak kolaydı, fakat batıya açılmak tedbirli olmayı gerektiriyordu. Klasik Dönem'de İtalya ve Sicilya'ya gitmek için İonia Adaları'ndan, Yunanistan'ın batısına, Korfu adasına kadar çıkmak ve dar Adriyatik Denizi'nden geçmek zorunluydu. Bugün hemen hemen aynı rota kullanılmaktadır ve şüphesiz Geç Tunç Çağı'nda da benzer bir yol takip edilmiştir. Doğu Akdeniz'de izlenen rotalar ise Ege ve Doğu Akdeniz'e hâkim olan rüzgârlar ve akıntılar tarafından belirlenmiştir. Türlü maceralar yaşadıktan sonra evine dönen Odysseus'un çobanı Eumaios'tan kimliğini gizlemek için uydurduğu hikâyede, kahraman, Troia'dan ayrıldıktan sonra sözde Mısır'a, oradan da Fenike'ye gitmiştir (Od. 14. 200-290). Odysseus'un anlattıklarına göre, bir kuzey rüzgârı onu Doğu Akdeniz'den alarak Girit'in güneyinden Libya'ya atmıştır. Bu seyahatin ilk ayağı, Girit'in güney kıyıları görülene kadar açık denizde geçmiş olmalıdır. Girit'ten Libya'ya uzanan ikinci ayak da bir açık deniz yolculuğudur. Odysseus bunun 'orta yol' olduğunu belirttiğine göre, alternatif rotalar da olmalıdır: Doğu Akdeniz'i güneyden kıyı yoluyla kat edip Nil bölgesine ulaşmak, oradan da Kuzey Afrika kıyısı boyunca batıya ilerlemek ya da Anadolu kıyıları boyunca ilk önce kuzeye, daha sonra batıya, oradan Girit'e ulaşmak ve açık denize yelken açarak Libya'ya varmak. Gelidonya ve Uluburun batıklarından anlaşıldığı kadarıyla, Doğu Akdeniz'de izlenen iki ana rota vardı. Bir tanesi saatin tersi yönünde, Yunanistan'dan Girit'e, güneyden Mısır'a, yukarı Suriye-Filistin'e ve Kıbrıs'a, oradan Güney Anadolu'dan Rodos ve Kiklat adaları üzerinden tekrar Girit ve Yunanistan'a varmaktadır. Bunun dışında, bir de saat yönünde bir rota mevcuttur. Bu rota da Mısır'dan başlamakta Libya kıyısını takip etmekte ve yol üzerinde Marsa Matruh gibi limanlara uğrayarak doğrudan Girit'e uzanmakta ve Kythera adası yoluyla Kıta Yunanistanı'na varmaktadır. Bundan sonra yolculuk Kiklatlar üzerinden Rodos ve Güney Anadolu sahillerine uğrayarak Kıbrıs'a, oradan Suriye-Filistin kıyılarına ulaşır ve nihayet yine Mısır'da son bulur. Bunu dışında doğal olarak Batı Anadolu, Girit ve Yunanistan arasında daha kısa rotalar da vardı (Taylour 1994, 152).

Resim 8: Gelidonya batığından çıkarılmış öküz gönü şeklinde bir külçe, MÖ 13. yüzyıl sonu.

BATIKLAR VE TÜCCARLAR

Geç Tunç Çağı'na ve antikçağa ait diğer batıkların hepsi ticaret gemileridir; savaş gemisi batıklarına şimdilik

Resim 9: Gelidonya batığında bulunan skarabe'ler. Uluburun'dan çıkan skarabe aynı tipte, fakat altındır, MÖ 14. yüzyılın sonu.

rastlanmamıştır. Bunun nedeni, ticaret gemilerinin taşıdığı yüklerdir. Amforalar ya da metal gibi yükler denizin aşındırıcı etkisine karşı koyabildiklerinden, ticaret gemilerine ait batıklar günümüze gelebilmiştir. Üstelik bunlar üzerinde bulundukları gemi teknesini de koruduklarından hem inşa tekniğini anlamamıza katkıda bulunurlar, hem de karadaki kazılarda hiç rastlanmayan ya da nadiren karşımıza çıkan mallar hakkında fikir verirler. Geç Tunç Çağı'nın en önemli iki batığı Türkiye sularında keşfedilmiştir: Gelidonya ve Uluburun. İkincisi şimdilik dünyanın en eski batığı olma unvanını elinde bulundurmaktadır.

Gelidonya batığı, Fenike Körfezi'nin batı ucunu meydana getiren Gelidonya Burnu'nun çok yakınındaki küçük bir adanın açığında, 27 metre derinlikte yatmaktadır. Gemi bugünkü küçük teknelere benzeyen 10 m uzunluğunda bir yük gemisiydi (http://ina.tamu.edu/capegelidonya.htm). Elimize geçen kargo 1 ton civarındadır. En büyük buluntu grubu, 'öküz gönü' (Res. 8), levha ya da disk şeklinde bakır veya tunç külçelerdir. Öküz gönü külçelerin çoğunun üzerinde, olasılıkla dökümhaneyi tanımlayan damgalar vardır. Bunlar Suriye-Filistin kıyısından (Ugarit) Kıbrıs'a (Enkomi), Anadolu kıyılarından (Antalya ve Kaş) Girit'e (Knossos, Palaikastro, Zakros), Yunanistan'dan (Mykenai, Euboia açıkları) Sicilya ve Sardunya'ya kadar geniş bir coğrafya içinde karşımıza çıkar. Ele geçen çanak-çömlek, 'kozmopolit' olarak nitelendirebileceğimiz, MÖ 1250-1150 arasına tarihlenen örneklerdir ve Lübnan, Suriye ya da Kıbrıs gibi herhangi bir Akdeniz limanından alınabilecek cinstendir.

Batıktan çıkan bir diğer önemli buluntu grubunu altı çeşit ağırlık sistemine ait (Fenike ölçüsü, Mısır qedet'i Suriye-Filistin qedet'i Suriye nesef'i Fenike nesef'i Kenan şekel'i) ağırlıklardır. Bunlar, Gelidonya batığındaki malların sahibi olan tüccar ya da tüccarların Mısır, Suriye, Filistin, Kıbrıs, Hitit İmparatorluğu, olasılıkla Troia ve Yunanistan ile ticaret yapma olanağı tanıyordu. Gemiden çıkan muska ya da tılsım olarak kullanılan pislik böceği şeklinde 5 adet skarabe (Res. 9) geminin MÖ 13. yüzyılın sonuna tarihlendirilmesine imkân vermiştir.

Özel eşyalar olduğu düşünülen buluntulara baktığımızda, Gelidonya gemisinin bir Suriye-Filistin limanından Suriyeli bir tüccarla yola çıktığını, ayrıca ortaya çıkarılan çeşitli hurda metaller ve bir kalıptan anlaşıldığı kadarıyla bir demirci ya da hurdacının da gemide bulunduğunu, uğrayacağı son limanın Kıbrıs'ta olduğunu söyleyebiliriz. Gemideki kargonun büyüklüğü, değeri ve çeşidi, Uluburun'un yüküyle farklılık gösterir. Gelidonya gemisi lüks ve değerli mallar taşıyan Uluburun'un aksine, olağan seferini yapan sıradan bir yük gemisiydi (http://www.indiana.edu/~classics/aegean/R22.html).

20. yüzyılın en önemli arkeolojik keşiflerinden biri sayılan Uluburun batığı ise birçok açıdan Geç Tunç Çağı için eşsiz bir hazinedir. 15-16 m uzunluğundaki batık, Kaş'ın 8,5 km güneydoğusundaki Uluburun'un 400 m açığında, 60-70 m derinlikte keşfedilmiştir. Gemi yükünün büyük çoğunluğunu, bir kısmı Mısır betimlerinden ve Mezopotamya tabletlerinden bilinen hammaddeler oluşturur. En büyük yük öküz gönü ya da disk şekilli bakır ve kalay külçeleridir. Batıktan çıkan çanak-çömlek Miken, Kıbrıs ve Mezopotamya kökenlidir. Bunlardan içinde menengiç reçinesi ile dolu olan Kenan amforaları Doğu Akdeniz, Yunanistan, Kıbrıs, Suriye-Filistin gibi geniş bir coğrafyada görülür. 1 ton gelen reçine, külçelerden sonra ikinci en ağır yükü oluşturur.

Batıkta 175 adet Suriye kökenli cam külçe bulunmuştur. Diğer bir buluntu grubu, uzun akasya kütükleridir. Bu kütükler muhtemelen lüks mobilyaların (firavun III. Thutmosis'in mobilyaları bu ağaçtandır) yapımında kullanılıyordu. Ayrıca Mısır ya da Suriye kökenli fildişinden çeşitli eşyalar ve işlenmemiş su aygırı dişleri ortaya çıkarılmıştır. Altın, elektron, gümüş gibi metallerden yapılmış çeşitli mücevherat ve Baltık kökenli kehribar boncuklar arasındaki en önemli buluntulardan biri, üzerinde firavun Akhenaton'un karısı Nefertiti'nin adının yazılı olduğu altın bir skarabe'dir.

Bir başka önemli buluntu

da, menteşeli, ahşap kapaklı, bir yazı tahtasıdır (Res. 10). Bu tip örnekler Yakın Doğu'dan bilinirken, örneğin Homeros destanlarında yazı tahtası olabilecek bir nesneye ve yazının bilindiğine dair tek bir kanıt (Il. 6. 169) vardır. Yazı tahtası belki de kaptanın seyir defteri ya da gemideki tüccarın hesap defteriydi.

Ele geçen ok uçları, kılıçlar, baltalar, topuzlar ve hançerler gibi silahlar arasında benzerlerine Romanya'da rastlanan bir taş tören baltası bile vardır.

Gelidonya batığında olduğu gibi, Uluburun batığında da çeşitli şekillerde (konik, sapan şekilli, hayvan görünümünde vb) Filistin-Suriye birimi ve Mezopotamya şekel'ini esas alan ağırlıklara rastlanmıştır

Yukarıda bahsettiğimiz skarabe geminin MÖ 14. yüzyılın sonlarında battığını göstermektedir. Geminin rotasını malların dağılımına bakarak çıkarmamız mümkündür. Ele geçen buluntular çok değerli ve lüks mallardır, dolayısıyla geminin küçük limanlar arasında sıradan seferler yapmaktan çok, özel bir varış noktasına ya da noktalarına uğradığı açıktır. Mallar Kıbrıs ya da Suriye-Filistin limanlarından elde edilebilecek niteliktedir. Ancak bunlardan bazılarının ara limanlarda yüklenme ihtimali bulunduğundan, geminin seferine hangi limandan başladığını belirlemek zorlaşmaktadır. Kesin olan tek şey, geminin bu bölgelerden birinden yelken açtıktan sonra Güney Anadolu sahili yoluyla Kıbrıs ve Uluburun'un batısında (muhtemelen Yunanistan) bir limana gitme amacında olduğudur (Pulak 1997, 251).

Bu batıkların keşfi ile, Sami kökenli tüccarların Akdeniz'de bilim adamlarının düşündüğünden daha aktif olduğu anlaşılmıştır. Örneğin MÖ 14.-13. yüzyıllara ait Mısır duvar resimlerinde bakır tüccarları Suriyelilerdir. Mikenlerin deniz ticaretini kontrol altına aldıkları savı ise batıkların sunduğu kanıtlar ışığında geçerliliğini yitirmektedir. Üstelik ne Mısır

Resim 10: Uluburun batığında bulunan yazı tahtası. Yazı, iç yüzeye sürülen balmumu tabakasının üzerine yazılmaktaydı. MÖ 14. yüzyılın sonu.

ne de Yakındoğu kayıtlarında Mikenli tüccarlara rastlanmaktadır. Mikenlere özgü üzengi kulplu kapların Yakın Doğu'da sıkça karşımıza çıktığı bir gerçektir, ancak bunları taşıyan gemilerin Miken bandıralı olduğunu söyleyemeyiz. Sadece Uluburun batığı tek başına Geç Tunç Çağı ticareti için bir kıstas olmamakla birlikte, geminin kimliği bize bazı ipuçları sağlayabilir. Kıbrıs, Miken, Mısır ve Babil mühürleri ile Kuzey Avrupa'dan (kehribar), Afrika'ya (uzun akasya) kadar uzanan mal yelpazesi geminin çokuluslu bir mürettebatla yola çıkarak Akdeniz'deki birçok limana uğradığını göstermektedir (Bass 1991, 69 vd).

Kendine özgü dinamikleri ile Akdeniz, çevresindeki ulusların varlıklarını sürdürmesi ve kendilerini geliştirmesi için geniş imkânlar sunmuştur. Geç Tunç Çağı'nda şekillenen bu manzara antikçağda renklenmiş ve günümüze miras kalmıştır. Gemiler bu ortak kültürün oluşmasında aracı görevini üstlenmişler ve toplumların birbirini tanımalarına, dolayısıyla gelişmelerine, değişmelerine ve 'Akdenizli' olma bilincine ulaşmalarına büyük katkı sağlamışlardır.

1. Bir gemiden herhangi bir kıyı cismine bakıldığında, gemi ile kıyı cismini birleştiren doğrunun geminin bulunduğu boylam dairesi ile yapmış olduğu açı.
2. Bir Zodyak burcunda on dereceyi işgal eden ana yıldız. Aynı zamanda bir Zodyak burcunun, yörünge devinimi yönünde başlangıç, orta ve son kısımları olan onar derecelik boylam bölgesi.
3. Bumba: Yan yelkenlerin alta-başo yakalarını bağlamaya yarayan seren.
4. Draft: Bir geminin su kesimi düzlemi ile en alt noktasından geçen buna koşut düzlem arasındaki uzaklık.

KAYNAKÇA

G. F. Bass (1991), Evidence of Trade from Bronze Age Shipwrecks', SMEA XC. *Bronze Age Trade in the Mediterranean*, ed. N. H. Gale, Göteborg, 69-74.

L. Casson (1959), *The Ancient Mariners. Seafarers and Sea Fighters of the Mediterranean in Ancient Times*, The Macmillan Company, New York.

L. Casson (1994), Ships and Seafaring in Ancient Times, *British Museum Press*, Londra.

H. Georgiou (1997), 'Seafaring and Emergence of the Bronze Age: Urban Centers in the Eastern Mediterranean', Res Maritimae. *Cyprus and the Eastern Aegean from Prehistory to Late Antiquity*, ed. S. Swiny-R. L. Hohlfelder-H. W. Swiny, Scholars Press, Atlanta, 117-130.

C. Pulak (1997), 'The Uluburun Shipwreck', Res Maritimae. *Cyprus and the Eastern Aegean From Prehistory to Late Antiquity*, ed. S. Swiny-R. L. Hohlfelder-H. W. Swiny, Scholars Press, Atlanta, 233-258

J. P. Shaw (1974), 'Greek and Roman Harbour Works', *A History of Seafaring Based on Underwater Archaeology*, ed. G. F. Bass, Thames&Hudson, Londra

W. Taylour (1995), *The Mycenaeans*, Thames&Hudson, London.

P. Thockmorton (1974), 'Romans on the Sea', *A History of Seafaring Based on Underwater Archaeology*, ed. G. F. Bass, Thames&Hudson, Londra, 65-86.

"History and Archeology of the Ship", http://cma.soton.ac.uk/HistShip/shlect22.htm, 30 Şubat 1998.

"The Cape Gelidonya Shipwreck", http://www.indiana. edu/~classics/aegean/R22.html, 26 Haziran 1997.

"Bronze Age Shipwreck Excavation at Cape Gelidonya", http://ina.tamu.edu/ capegelidonya.htm, 20 Haziran 2000.

TARİH ÇALIŞMALARINDA
YENİ BİR EĞİLİM

Siyasi Tarihimizde Demokrat Aramak

CEMİL KOÇAK

Bugün telaffuz ettiğimiz anlamda Batılı/çağdaş bir demokrasi/özgürlük sorunu, ülkemizin yakın dönem siyasi tarihi göz önüne getirildiğinde, arka arkaya birkaç kuşağın belirli bir grubunun ortak sorunu olarak özetlenebilir. Elbette, her kuşağın farklı zamana ve mekâna dağılmış değişik siyasi gruplarının bu konudaki tanımları ve formülasyonları, dönemin koşullarına göre, hatta zaman zaman da birbirinden tamamen farklıydı. Bununla birlikte, yine de aralarında ortak bir payda bulunabilir. Çünkü, sözünü ettiğim her neslin o belirli siyasi grubunun talebi ve özlemi, o günkü koşullar içinde, Batıda gözle görülen ve elle tutulan bir siyasi sistemin/rejimin kendi ülkesinde de kurulabilir olmasıydı. Bu talep ve özlem, içinde yaşadığımız coğrafyada ve toplumda, "meşveret" usulünün yeniden canlandırılmasından tutun da, hâkimiyet-i milliye'ye kadar geniş bir yelpazeyi kapsar.

Yakın dönem siyasi tarihimize ilgi gösteren araştırmacıların önemli bir kesiminin, tabiri caizse, aynı dertten muzdarip olduğunu söylemek, sanırım mübalağa olmaz. Bugün de benzer ya da aynı siyasi sorunlar içinde yaşamak ve görülebilir bir gelecekte de bunun değişeceğine ilişkin bir belirti ya da ümit ışığı gör(e)memek, öyle sanıyorum ki, geçmişimize bakışımızı önemli ölçüde etkiliyor. Zaten bunun başka türlü olması da beklenemezdi ve beklenmemelidir de... Tarih, örneğin benim için, biraz da bu siyasi ıstırabın kaynaklarını/nedenlerini öğrenmek açısından, önemli bir araç gibi görünüyor. Başka araştırmacıların da benimle aynı görüşte olduklarını sanıyorum. Ya da, bir başka ifade ile, benzer duygulara sahibiz. Bir başka benzer yönümüz de, yine sözünü ettiğim ortak duyguların uyandırdığı, benzer bakış açıları ya da arayışlar olabilir.

"SORUN"LU DEMOKRASİ

Demokrasi ülkemizde bir "sorun" olmaya devam ettiği sürece, yani daha çok uzun onyıllar boyunca, Türkiye'nin demokrasi sorunlarını anlamaya çalışan tarih araştırmacılarının, yerli demokratik düşüncenin köklerini, yakın dönem siyasi tarihimizde bulmak ve keşfetmek gibi bir çaba içinde olmaları adeta kaçınılmazdır. Nitekim son zamanlarda yayımlanan bazı tarih çalışmalarında bu yönde bir eğilim de kendisini göstermiştir. Bunun nedeni, bizde de demokratik düşüncenin uzun bir geçmişinin olduğunu bilme çabasıdır. Yakın dönem siyasi tarihimizde demokratik düşünce ve geleneğin köklerini ya da izlerini bulabilir miyiz?

Hepimizin aklında şöyle bir soru olduğundan eminim: Siyasi tarihimizin belirli bir döneminde, mutlak monarşiye, istibdada, meşruti monarşiye ya da diktatörlüğe karşı çıkan ve benzer iktidar formüllerine karşı, gerek siyasi düşünce ve gerekse siyasi iktidar mücadelesi alanında rol oynayan kişi, grup ya da akımlar var mıydı? Eğer varsa, bu rollerini ve işlevlerini niçin gerçekleştirme şansına sahip olamadılar? Onları engelleyen tam olarak neydi? İçinde bulunduğumuz ve içinden çıkılması artık neredeyse imkânsız gibi görülen/görünen demokrasi sorunlarına yol açanlar kimlerdi? Bu ya da benzer sorular, ister istemez ve üstü kapalı olarak, siyasi tarihimizde bazı kişileri, grupları ve örgütleri, tarih önünde yargılamaya/mahkûm etmeye ve bazılarını da kahraman ilan etmeye varıyor. Bu, galiba, kaçınılmaz olarak böyle... Çünkü, daha baştan itibaren, siyasi tarihimizde birtakım güçlerin demokratik gelişmeyi engellemeye çalıştıklarını ve yine bazılarının da bu engeli aşmaya çalıştıklarını, bir varsayım olarak benimsemekle işe başlıyoruz. Bu türden bir varsayım, kaçınılmaz olarak, hainleri ve kahramanları da beraberinde getiriyor.

TARİH VE SİYASİ TUTUM

Demokratik yöndeki gelişmelerin (daha doğrusu: gelişememenin) nedenlerini ararken, siyasi pozisyonların dışında kalabilmek becerisini göstermek ve bu türden kaygı ve endişelerimizi arka planda tutabilmek mümkün müdür? Yani "bir şeyler" bulma gayreti yerine, gerçekten de "bir şeyler"in olup olmadığını saptamaya çalışmak daha doğru bir yöntem olmaz mı?

Gerçi, siyasi tarihimiz ile ilgili siyasi pozisyon alışlarda, bu türden yaklaşımların, iyi niyetli birtakım vaazlar ile ortadan kaldırılamayacak kadar derin kökleri olduğunu biliyorum. Aslında, bu türden bir tutum alışın kolay kolay giderilemeyeceğinin de farkındayım.

Sözünü ettiğim tutuma ilişkin son zamanlarda yayımlanmış çalışmalardan önemli bulduğum ve değer verdiğim ikisini somut örnek olarak zikredebilirim. Hakkında bir de tanıtım/eleştiri yazısı yayımladığım Aykut Kansu'nun *1908 Devrimi* (İletişim Yayınları, İstanbul, 1995) (bkz. Cemil Koçak, "1908 Devrimi ve Bir Kez Daha Yöntem Üzerine", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 45, Eylül 1997) adlı kitabı ile Ahmet Demirel'in *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup* (İletişim Yayınları, İstanbul, 1994) adlı çalışması, sanıyorum ki, tam bu noktada ortak bir paydaya sahipler. Her iki araştırmacı da yakın dönem siyasi tarihimizde demokrat arıyorlar. Kendilerince buluyorlar da...

Sakın yanlış anlaşılmasın, benim itiraz noktam bu değil. Hatta, bulunan ya da keşfedilen demokrat kişilerin ya da grupların/örgütlerin gerçekten demokrat olup olmadıklarını da tar-

tışmaya açmıyorum. Çünkü, bununla ilgili bir tartışmanın, sonu olmayan, adeta dipsiz bir kuyuya inişi başlatacağının da farkındayım. En azından şimdilik.

YÖNTEM SORUNU

Konuyu son derece sınırlıyorum. Benim sorunum, esas itibariyle, tamamen yöntemle ilgili bir sorun... Bu yazımda yapmaya çalıştığım, bu alanda gözüme çarpan ve beni bir miktar da rahatsız eden metodolojik sorunları gözler önüne serebilmektir. Sözünü ettiğim bu tarz yaklaşımlarda görülen çözümleme süreçlerinin kendi içindeki çelişkilerini kayda değer bir metodoloji sorunu olarak görmek ve en azından çözümlememiz sırasında bu türden metodolojik sorunlar olduğunu da dikkate almamız gerektiğini düşünüyorum.

Şöyle ki: Bir zamanlar siyasi muhalefet içinde yer almış ve liberal/özgürlükçü bir siyasi tutum takınmış ve bu yönde bir siyasî söylemi benimsemiş kişilerin ya da grupların/örgütlerin, tarihte iktidara hiç geçme şansı bulamadıklarını düşünelim. Bu durumda, bu türden bir tarih yazımında, sadece politik söyleme dayanarak bir hüküm vermek durumunda kalıyoruz ve bu hüküm, yukarıda sözünü ettiğim tarzda bir arayış içinde olanlar için, demokratik test açısından genellikle olumlu oluyor.

Tabii, muhalif kişinin/kişilerin ya da grupların/örgütlerin, muhalefetteki tutum ve davranışları da bir ölçüt olarak kabul edilecek olursa, bu takdirde, liberal/özgürlükçü söyleme sahip muhalefetin iç yapısındaki demokratlık eğilimini de saptamak için ayrı bir çaba içine giril(melid)ir. Bu yönde de testler yapılmasının yararlı ve bilgilendirici olacağını sanıyorum. Ayrıca, bu türden testlerin ve sonuçlarının, yorum ve saptamalarımızı daha dengeli ve soğukkanlı bir hale getireceğinden de kuşkum yok...

Nihayet, hasbelkader iktidara gelebilen liberal/özgürlükçü ve demokratik muhalefetin (yakın dönem siyasi tarihimizde bulunan az sayıdaki örnek hatırlanacak olursa) iktidardaki tutum ve davranışları ve hatta politik söylemi göz önüne alındığında, büyük bir ihtimalle, muhalefet dönemi için yapılabilecek olumlu saptamalar, yerini tam bir düş kırıklığına bırakacaktır. Siyasi tarihimizde, hiçbir zaman iktidar olma şansına sahip ol(a)mamış, liberal/özgürlükçü bir politik söyleme sahip siyasi kişilikler ile muhalefet hareketlerine sık rastlanır. Diğer yandan, sözünü ettiğim türden muhalefetin iktidara erişme şansını bulabilen pek azı da, iktidarda kendisinden beklenileni ver(e)memiş, bu yönde tutum ve davranış içine girmekten uzak kalmıştır. Yakın dönem siyasi tarihimizin tecrübesi, bize devamlı olarak bunu hatırlatır ya da hatırlatmalıdır! Nitekim yakın dönem siyasi tarih yazımında bunun örneklerini bol bol görmek mümkündür.

Şimdi bu saptamalar ışığında tarihsel değerlendirmelerimize, saptamalarımıza ve yorumlarımıza uzaktan bakmaya çalışalım: Siyasi tarihimizde liberal/özgürlükçü bir politik söyleme sahip, ama iktidara erişme şansına sahip olamamış tüm muhalif kişiler, muhalefet grupları/örgütleri, akımları ve hareketleri, belki de iktidara erişme şansına sahip ol(a)madıkları ve kendilerine benzeyen diğerlerinin başına gelen bu felaketten, mutlu bir tesadüf eseri, kurtuldukları için, tarihsel plandaki değerlendirmelerimizde olumlu bir yere oturabiliyorlar. Aslında, yukarıda sözünü ettiğim test sonuçları, bu konuda belki de uyarıcı bir işlev görebilir. Oysa, bu türden kişi, grup/örgüt ya da hareketler, hasbelkader iktidara gel(ebil)miş olsalar, belki de iktidara gel(ebil)miş diğerlerine benzer şekilde, iktidarda gösterdikleri benzer tutum ve davranışlarla, bu tarz değerlendirmelerimizi, yorumlarımızı ve saptamalarımızı değiştireceklerdi. En azından, iktidar dönemleri de hatırlanarak, muhalefet dönemlerine ilişkin yargılarda daha mesafeli bir tutum içine girile(bile)cekti. Nitekim, sözünü ettiğim tarz muhalefetten yola çıkarak iktidara gelebilmiş olanlar için, her zaman, iktidar dönemlerini de hatırlayarak/hatırlatarak ve asla sadece muhalefet dönemi ile sınırlı kalmayarak, yorum ve saptamalarda bulunma eğiliminde olduğumuzu unutmayalım. Belki de yalnızca muhalefette kalmak/kalabilmek, tarihte olumlu bir yer edinmek için iyi bir vesile olabiliyor.

SOĞUKKANLI ÇÖZÜMLEME

Bütün bunlardan farklı bir başka soru sorarak, yönteme ilişkin alanımızı biraz daha genişletmenin mümkün olabileceği kanısındayım. Görüş açımızı biraz daha genişletebilmek için, şu cümleyi bir soru şeklinde soralım: Sorun, belki de, öznel bazı düşünce/ideoloji, tutum ve davranışlardan değil de, nesnel koşullardan kaynaklanıyordur. Belki de sözünü ettiğim tarz muhalefetin bütün bu politik söylemlerinin ve eylemlerinin gerçek bir temeli yoktur. Aslında bu, çok daha önceleri ve çok farklı kişiler tarafından yapılmış bir değerlendirmenin tekrarı... Liberal/özgürlükçü, demokratik bir siyasi sistemin/rejimin kurul(a)mamasının temel nedeni, aslında, birtakım siyasi kişiliklerin ya da grupların/örgütlerin öznel niyet, talep, tutum ve davranışlarından tamamen bağımsız olarak, bu türden bir siyasi sistemi/rejimi sürdürebilecek toplumsal yapının eksikliği ya da yokluğudur. Bu bakış tarzı, epeyce karamsar olmakla birlikte, tarihimizde kişilerin ve grupların/örgütlerin kahraman ya da hain ilan edilmelerini kendiliğinden önler. Çünkü, toplumsal altyapı koşullarının eksik olduğu ya da hiç olmadığı bir coğrafyada/toplumda, bu türden nitelemeler, hem haksız, hem de anlamsız olacaktır.

Bu kapsamlı soruyu hafızamızda tutmanın, siyasi tarih çalışmalarında bizi daha soğukkanlı ve dengeli bir tutuma yaklaştırması mümkündür ve bu türden bir pozisyon gereklidir de... Bu tarz bir yaklaşım, çözümleme süreçlerimizin daha sağlıklı ve soğukkanlı olmasını sağlayabilir. Zaten ihtiyacımız olan şey de bu değil mi?

ORTAK BİR GEÇMİŞİN SON YADİGÂRI

Edirne Büyük Sinagogu

ÖNDER ÇETİN

Edirne, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci "payitahtı". 1361'de Osmanlı idaresine geçişiyle birlikte stratejik konumuyla Rumeli'ye açılımın ana hareket üssü haline gelen şehir, artarak devam eden imar faaliyetleriyle mütevazı bir beldeden zamanın kayda değer yerleşim merkezlerinden biri haline gelir. Ne var ki, 90 yıla yakın bir süre başkentlik yapan Edirne, hiçbir zaman bir ulusun başkenti olmamıştır. Şehre ruhunu kazandıran Osmanlı'dır, fakat şehrin belleği çok önceleri işlenmeye başlanmıştır:

Edirne 1361 tarihinde I. Murad tarafından fethedildiğinde şehirde, Roma İmparatoru Hadrian'ın Filistin'i ele geçirip Yahudileri buradan sürmesiyle (133-135) birlikte bu topraklara yerleşen Yahudi nüfusun bakiyesi, küçük bir Yahudi cemaati bulunmaktadır.[1] Osmanlı idaresi, Roma hâkimiyeti altında kendilerine uygulanan özel vergiler ve kanunların yanı sıra dini vazifelerinin ifasında dahi baskılara maruz kalan Yahudi cemaati için de bir dönüm noktası olur. Yukarıda zikrettiğimiz Romaniot cemaati fetih sonrası kendilerinden Türkçe'yi öğrenmek amacıyla Bursa'da yerleşik Yahudileri Edirne'ye yerleşmeye davet eder. Bu dönemle birlikte Edirne Hahambaşılığı tarafından kurulan Yeşiva[2] Doğu Avrupa Yahudileri için dinsel bir ilim merkezi haline gelir. Macaristan'dan, Polonya ve Rusya'dan birçok Talmud öğrencisi Edirne Yeşivası'nın talebeleri arasında yerini alır. Var olan serbesti Avrupa'nın çeşitli merkezlerinden göçleri de beraberinde getirir. Aşkenaz[3] kökenli bu göçleri 1492'de İspanya başta olmak üzere ortaçağ Hıristiyan bağnazlığından kaçarak Osmanlı'ya sığınan Seferad[4] Yahudileri izler. Bu göçlerle birlikte başta İstanbul, İzmir, Selanik ve Edirne olmak üzere Osmanlı topraklarına yerleşen Yahudiler kendi kültür ve kurumlarını kurup yaşatma imkânına kavuşmuşlardır. 16. yy başlarında şehirde kendi mahallerini kurmuş 8 Yahudi cemaati bulunmaktadır: "Alaman, Portekiz, Katalan, Toledo, Geruz, Napoli-Polya, İspanya, Aragon. Bir asır sonraki tahrirlerde bunlara dört cemaat daha katılacaktır: Sicilya, Antalya, Sürgünan-ı Yehûdân ve Cemâat-i bazı Yehûdiyân."[5] Her cemaat kendi sinagogunu kurmasıyla birlikte 20. asır başlarında şehirdeki sinagog sayısı 13'ü bulmuştur. Ne var ki Hârik-i Kebir (Büyük Yangın) diye anılacak olan, toplam 1514 evin yandığı 1905 yangınında şehrin Kaleiçi semtindeki Yahudi mahalleriyle birlikte mezkur sinagoglar da tahrip olur. Dr. Rıfat Osman Tosyavizade'nin *Edirne Rehnümasi*'nda kaydedilen, 1903 yangınında Kaleiçi'nde mahvolup yerleri bilinmez hale gelen Yahudi mahalleri şunlardır: Sicilya, İstanbul, Aragon, Budin, Katalonya, Mayor, İtalya, Küçük ve Büyük Portekiz, Keruz, Tulya, Polya cemaatleri.[6] Oral Onur'un naklettiği üzere yangın bir Ermeni tarafından gerçekleştirilen kundaklama sonucu çıkar. Azınlıkların ikamet ettiği semtte evlerin eskiliğinin yanı sıra iskân ve imarın düzensiz yapısı, kasıtlı olarak dönemin Belediye Reisi Dilaver

Sinagogun cepheden görünüşü.

Bey'i bu yangını tertipleme yoluna itmiştir. O kadar ki tulumbacılar dahi alevlerin üstüne su değil gaz sıkmaktadırlar.[7] Yangın sonrası Edirne Belediyesi mühendisi Nazif Bey tarafından yapılan yeni imar planıyla üçe taksim edilen Kaleiçi şimdiki adı Cumhuriyet Caddesi olan Reşadiye Caddesi ile Tunca Nehri arasında kalan kısmı Yahudi nüfusun iskân alanı olarak kararlaştırılmıştır.

Yangınla birlikte 20 bine yakın nüfusuyla ibadethanesiz kalan Yahudi cemaati için yeni bir sinagogun inşası da zorunlu hale gelmiştir. Bu amaçla şehirdeki cemaatin yanı sıra Rusya ve başta Almanya ile Macaristan olmak üzere Avrupa'nın çeşitli yerlerinden toplanan paralarla, 6 Ocak 1906'da gerekli fermanın alınması sonrası, Kaleiçi semtinde Dilâver Bey mahallesinde yeni sinagogun inşasına başlanır. Mimarî açıdan Viyana Sinagogu model alınarak Fransız Mimar ve Mühendis France Deprè tarafından inşa edilen Sinagog 1907 yılında ibadete açılır. Edirne "Kaal Kaduş ha Godol"un (Mukaddes Büyük Havra) insanlarını kabul etmeye başlamasıyla birlikte yalnızca şehirdeki Yahudi cemaatine ait bir ibadethaneye değil dünyanın sayılı sinagoglarından birine ev sahipliği yapmaktadır.

SİNAGOGUN GENEL MİMARİ YAPISI

Sinagogun içinde bulunduğu kompleks üç ana binadan oluşmaktadır: Büyük Sinagog, küçük ibadethane ve okul binası; idari bina. Bunların içerisinde kompleksin Orhaniye Caddesi'ne bakan yönünde Hahambaşılık olarak kullanılmak üzere planlanan yapı maddi gerekçelerle tamamlanamamıştır.[8] Kompleksin Maarif Caddesi'ne bakan kısmında inşa edilen Büyük Sinagog, iki kule ve bir büyük kubbe planıyla, tuğla yığma usulüne göre inşa edilmiş olup, 900 erkek, 300 bayan olmak üzere 1200 kişi kapasitelidir. İlkçağlardaki Pagan inanışlardan,

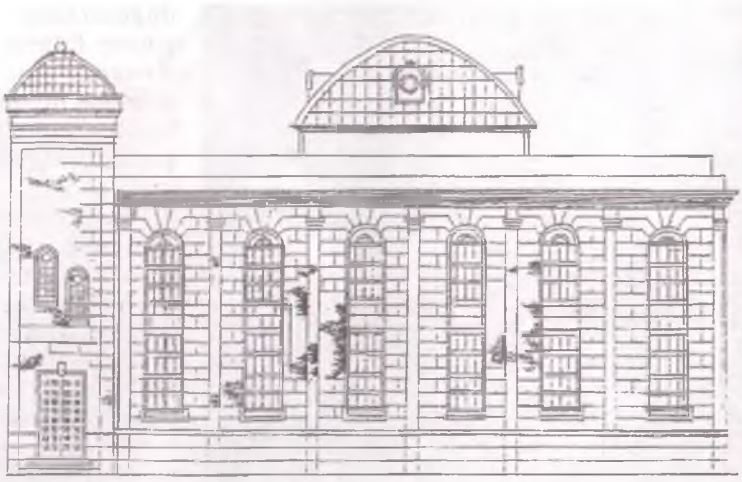

Sinagog'un yan cephe çizimi.

Roma'nın üçlü zafer taklarına uzanan bir gelenekle bağdaşır şekilde tasarlanan üç kapılı ana girişin yanı sıra binanın sağ ve sol cephelerinde kule kısımlarında iki giriş daha bulunmaktadır. Yahudi inancının katı kurallarının mimariye yansıması olarak kabul edebileceğimiz, bayanlar tarafından kullanılan bu girişler iç merdivenler yoluyla bayanlara tahsis edilen sağ ve sol balkonlara açılır. İbadethanenin ön cephesinde giriş üzerinde yan yana iki tablet halinde "evamir-i aşere" (on emir) bulunmakta. İç kısımda orta kapı üzerinde ise yapım aşamasında yapılan yardımlara dair bir kitabe bulunmaktadır.

Dış cephelerindeki klasik dini mimarinin çok canlı yapılarıyla aynı özelliği paylaşmasına karşın Sinagog iç tasarımı açısından mezkur ibadethanelere kıyasla sade bir yapıya sahip. Dikdörtgen esasa göre inşa edilen Büyük Sinagog'ta klasik yapıda gözlendiği şekliyle mihrabın bulunduğu duvarın uç kısmında Ehal[9] bulunmakta. Bunun önünde sağ ve sol yanlarda cemaatin saygın iki kişisinin oturacağı koltuklar, bunların önünde de Teva[10] bulunmaktadır. Dua edenlere mahsus koltuk sıraları da buradan giriş kısmına doğru merkezde ve sinagog duvarları boyunca sıralanmıştır. Sinagogun iç yapısının ortaya çıkardığı akustik altyapının mükemmelliğini burada belirtmek gerekiyor.

Bağdadî usule göre inşa edilen tavan tezyinatındaki çiçek motiflerinin yanı sıra, balkon kısımlarında gökyüzünü betimleyen yıldız figürleri kullanılmıştır. On Emir'in ikincisinden-[11] yola çıkarak ortaya konan canlı figürleri betimleme yasağının etkisiyle şekillenen sadelikte baskın figür: "Magen David" (Davud Yıldızı)-. Sütun başlarının balkon kısmına uzanan dış cephesinin yanı sıra, balkonların merkeze bakan kısımlarında ve mihrap üzerinde de aynı simge kullanılmış.

Kompleks içerisindeki üçüncü bina Sinagog'un sol cephesindeki okul binası. Bu bina Yahudi çocuklarına Yahudiliğin tarihi ve esaslarının öğretildiği bir okul olarak kullanılmasının yanı sıra cemaatin az olduğu günlerde bir ibadethane olarak da faaliyet göstermiştir. Bir salona ve iki ufak odaya sahip yapıda, her ne kadar yaptığımız görüşmelerde bayanların buradaki cemaatlere pek fazla katılmadığı belirtilse de, Büyük Sinagog'da olduğu gibi bayanların, gerek giriş sırasında gerekse ibadet esnasında erkek cemaatle aynı ortamı paylaşmaması için sol cephede farklı bir giriş bulunmaktadır. Erkeklerin ibadetlerini gerçekleştirdiği, aynı zamanda Tevrat dolabının da bulunduğu, girişteki salonun yanı sıra binadaki diğer ufak oda

Sinagogun ahşap işlemeli sütun başlarından bir örnek.

ise kitaplık olarak kullanılmıştır. Burada ibadetler 1980'li yılların ilk yarısına kadar devam etmiştir.[12]

EDİRNE'DE YAHUDİ CEMAATİ VE SİNAGOG

Yukarıdaki satırlarda iç tasarımı ve saha kullanımı özetlemeye çalıştığımız ibadethaneye dair bilgilere ne yazık ki bugün ancak elimizdeki fotoğraflardan ve geride kalan anılardan yararlanarak ulaşabiliyoruz. Geçtiğimiz senelerde yayımlanan birkaç dergi haberinde kırılmış kapılardan; parçalanmış, tozlanmış döşemelerden, ortaya saçılan kitap sandıklarının varlığından bahsedilirken bugün elimizde bunlar dahi yok. Yusuf Besalel, Türkiye'deki sinagogların bugünkü durumunun cemaatlerin durumunu yansıtmakta olduğunu ifade ediyor. Edirne Sinagogu'nun mazisini de cemaatin geçmişinden takip etmek gerek.

Başta da belirttiğimiz gibi Osmanlı dönemi, Yahudi cemaatinin günden güne belirli bir rahatlığa ve bunun ötesinde bir nevi özerkliğe sahip olduğu asırları ifade etmekte. Bu döneme kıyasla Cumhuriyet dönemi, bir "duraklama" dönemini işaretlemektedir. "Ahmet, Mehmet'le Haim Naum arasındaki 'fark' çok geçmeden ortaya çıkarılacaktır."[13] Aralıklı olarak devam edecek olan, 1923 Haziran'ının ortasından itibaren Yahudilerin Anadolu'da serbestçe dolaşmalarının yasaklanması kararını, sonbahar aylarıyla birlikte Edirne ve Tekirdağ'da Yahudi tüccarları kentten kovma girişimleri izler.[14] Sürdürülen propaganda neticesinde Yahudi cemaati 1925 yılında Lozan Antlaşması'nın azınlıklara tanıdığı hak ve imtiyazlardan resmen vazgeçtiklerini beyan eder. Milli kimliğin inşası sürecinde azınlıkların da yeni ulus bilinci içerisinde absorbe edilmesine yönelik olarak yürürlüğe konan "Vatandaş Türkçe konuş" benzeri kampanyalar ile 21 Haziran 1934 tarihinde yürürlüğe giren 2510 sayılı İskân Kanunu'nun yanı sıra çeşitli basın organlarında sürdürülen anti-semit yayımların da etkisiyle 1930'larla birlikte Yahudi karşıtı somut eylemler ortaya konulmaya başlanacaktır.[15] 1934 yılının haziran ayının sonlarında Cevat Rıfat Atilhan'ın "Milli İnkılap" ile Nihal Atsız'ın "Orhun" dergisinde yayımlanan anti-semit yayımların etkisiyle Trakya'nın çeşitli yerleşim birimlerindeki Yahudi nüfusun evlerine ve işyerlerine saldırılarda bulunulur.[16] Tüm Trakya'da gündeme gelen Türkçe konuşma mecburiyeti sonrası, Edirne'de kaşer[17] et kesimi için mezbahanın kullanım yasağını, Yahudi işçilerin işyerlerine gitmelerinin engellenmesi ve Yahudi işyerlerinin boykotu gündeme gelir. Şikâyetlerini iletmek için Valiye çıkan Yahudi heyetine dönemin Edirne Valisi Salim Özdemir'in cevabı halkın ayrılmalarını istedikleri, bu nedenle kenti terk etmelerinin daha doğru olacağı olur. 2 Temmuz 1934 günü Yahudilerin evlerine ve işyerlerine yönelik taşlı sopalı saldırılar gerçekleşir. Polis 3 Temmuz günü Edirne Yahudilerine kenti 48 saat içinde terk etmelerini emreder.[18] Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya olayları incelemek üzere Edirne'ye hareket etmeden önce "Türkiye'de yerli ve yabancı herkes Cumhuriyet kanunlarının himayesi altındadır" şeklinde bir beyanatta bulunur.[19] Ne var ki süren saldırılar karşısında yaklaşık bin kadar Yahudi ailesinden yüz-iki yüz kadarı trenle İstanbul'a kaçmıştır bile.[20]

Olayların yatışmasından sonra dahi Yahudi karşıtı hava Edirne'de bir süre daha etkisini sürdürür. Boykot girişimleri gündeme gelir, Yahudilere tehdit mektupları yollandığı olur. Olayların Yahudi nüfus üzerinde meydana getirdiği tedirginlik ve korku göçleri de beraberinde getirir. 1935 nüfus sayımında 4071 olan Yahudi nüfus 1945'e gelindiğinde 2441'e iner.[21] Bu göçleri 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasıyla gerçekleşen ikinci büyük kitlesel göçler takip eder. Göçler, Büyük Sinagog'un da durumdan kendi payına düşeni almaya başlayacağının işaretleridir.

Edirne'nin 1940'lı yıllara kadar görevde olan son Hahambaşısı Moşe Behmuaras'ın vefatıyla birlikte genel sekreter Yudo Romano cemaatin işlerinden sorumlu tek kişi olmuştur. İsrail'in kurulması sonrası hızlanan göçlerin sonucu şehirdeki ce-

maatin azalması hükümeti de Sinagog'a dair girişimlere başvurma yoluna iter.[22] 1977 yılının ağustosunda hükümet yetkilileri Sinagog'un Vakıflar İdaresi'ni devrini talep eder. Ne var ki Romano bu talebi şehirde cemaatin varlığı süresince böyle bir devrin söz konusu olamayacağını belirterek reddeder. 1979 yılına gelindiğinde bu kez karşı taraftan benzer bir teklif gelir. Türkiye Hahambaşılığı 15 Ekim tarihli dilekçeyle Edirne'de yaşayan 100-150 kişilik cemaat için Sinagogun bahçesindeki müştemilatı küçük bir sinagog haline getirmek koşuluyla Sinagogun mülkiyetini devretmeye hazır olduğunu bildirir.[23] Fakat bu teklif karşılık bulmaz. Sinagog 1983 yılına kadar cemaat tarafından kullanılır.

1987 yılında dönemin Başbakanı Turgut Özal Edirne'ye geldiğinde Edirneli gazeteci-yazar Oral Onur kendisine Edirne'de kayda değer sayıda bir Yahudi cemaatinin kalmadığını, artık Edirne'nin malı haline gelen yapının gerekli tamirat sonrası kültürel amaçlı olarak kullanılabileceğini belirtip ilgisini rica etmiştir. Bu görüşme sonrası Ankara'dan gelen üç kişilik bir heyet dönemin Belediye Başkanı İbrahim Ay ile birlikte Sinagogda keşifte bulunur. Ne var ki çıkarılan maliyet üzerine proje iptal edilir.[24] Bu girişimin sonuçsuz kalması üzerine bizzat Oral Onur, Türkiye'deki Yahudi kökenli bazı iş çevreleriyle temasa geçip yardım istediyse de Ankara'da bir Sinagog'un tamiri ile Balat'ta bir müze yapımıyla uğraşıldığı gerekçesiyle yardım talebi karşılıksız bırakılır.

27 Ocak 1988 akşamı İsrailli iki askerin Filistinli bir gencin kollarını taşla kırdıkları görüntüsünün yayınlanmasından bir gün sonra 20-30 kişilik bir grup Sinagogun kapısını kırarak içeri girer ve Sinagogu yağmalar. İçerideki masa ve sandalyeler parçalanmış, sim işlemeli örtüler kesilmiş, bazı eşyalar kaçırılmıştır. Sinagogun bekçisi Yuda Avigdor olayı Edirne Emniyet Müdürlüğü'ne bildirdiyse de soruşturma sonuçsuz kalır.[25]

Sinagog artık bir harabe!

SİNAGOGU KURTARMA GİRİŞİMLERİ

On yıl süreyle cemaati olmayan kilise ve sinagog gibi gayrimenkullerin mülkiyetlerinin Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne geçeceğine dair düzenlenen Vakıflar Kanunu'nun ilgili maddesi gereğince, cemaatsiz kalan Sinagog 1995 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne geçer. Aynı yıl Trakya Üniversitesi bir yazı ile başvurarak, kültürel amaçlı olarak yıkılan yapıyı restore edebileceğini bildirir. Ne var ki dünyanın üç büyük sinagogundan biri olan yapının çatısı 4 Ocak 1997 günü çatısında biriken kar nedeniyle çöker.[26] 15 Ocak 1997'de Vakıflar Bölge Müdürlüğü Trakya Üniversitesi'ne gönderdiği bir yazıda Sinagogun aslına uygun restorasyonunun yapılması kaydıyla çok amaçlı kültürel faaliyetlerde kullanılmak üzere Trakya Üniversitesi Rektörlüğü'ne tahsisinin prensip olarak uygun görüldüğünü bildirmesinin ardından 29 Ocak 1997 tarihinde Vakıflar Bölge Müdürlüğü ile Trakya Üniversitesi arasında imzalanan bir protokolle Sinagog Üniversiteye devredilir. Trakya Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Osman İnci, öncelikle bekçi görevlendirildiğini, yıkılan parçaların tek tek fotoğraflarının çekildiğini ve binanın koruma altına alındığını belirterek Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi öğretim üyelerinden oluşan bir birimin kurulduğunu ve planlanan restorasyon takvimi çerçevesinde maddi katkılar sağlandığı takdirde restorasyonun 2000 yılında tamamlanıp kültür amaçlı bir mekân olarak kullanılacağını belirtmiştir.[27] Restorasyonun yapılabilmesi için gerekli

tutar, 1997 yılı itibariyle on milyar olarak ifade edilmiştir.[28] Trakya Üniversitesi'nin içinde bulunduğu maddi koşullarla projenin tamamlanamayacağı düşünülerek çeşitli girişimlerde bulunulur. Türkiye'deki Musevi cemaati temsilcileriyle görüşülür, İsrail Parlamentosu da dahil olmak üzere ilgili kişi ve kurumlara gönde-

rilen yazılarla katkıları istenir. Bu amaçla 11 Ocak 1998 günü Atatürk Kültür Merkezi'nde, geliri Trakya Üniversitesi Vakfı'na bırakılmak üzere Erensya Seferadi müzik topluluğu tarafından bir konser verilir.[29] Ne var ki gerek karşılıklı görüşmelerden gerekse açılan bağış kampanyasından istenilen sonuç elde edilemez. Tüm bu çalışmalar sonucu 1-2 milyar liradan fazlası toplanamaz. Gerekli maddi olanaklardan yoksun oluş Üniversiteyi de projenin uygulanmasından uzaklaştırır. 2000 yılına kadar bir bekçi tahsis edilerek yapıyı olduğu koruyup, yapı malzemelerinin çalınmasının önüne geçilmeye çalışıldıysa da bu tarihle birlikte bina tekrar Vakıflara bırakılmıştır.

Sinagog, bugün ot yığınlarıyla kaplı bahçesinin içerisinde, çatısının çökmesiyle tamamen harap olmuş yapısıyla şehirdeki Yahudi varlığının geldiği son noktayı da bize işaret etmekte. Bugün, bir zamanlar kurdukları okulları, yetimhaneleri, hastaneleri ve çeşitli amaçlara hizmet eden dernekleriyle ticari yaşamın yanı sıra sosyal yaşamında da Edirne'nin ana renklerden biri olan Yahudi kültürünün arkasında bıraktığı izler birer birer geçmişe gömülüyor ve sadece bu kültürün değil, son yüzyıl Edirne'sinin de bir tanığı olan Büyük Sinagog'un doğaya yenik düşmesiyle birlikte mozaiğin bir parçası daha eksiliyor.

Sinagogun yan cephesi.

KAYNAKÇA

Rıfat N. Bali, "Edirne Yahudileri", *Bir Payitaht Şehri Edirne*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.

Rıfat N. Bali, "1934 Trakya Olayları-I", *Tarih ve Toplum*, S.186, Haziran 1999, s 47-55.

Rıfat N. Bali, "1934 Trakya olayları- II", *Tarih ve Toplum*, S.187, Temmuz 1999, s 42-48.

Yusuf Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, Gözlem, İstanbul, 1999.

Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler, Tarihi, Siyasi Tetkik*, Tan Matbaası, İstanbul, 1947.

M. Tayyip Gökbilgin, *15. ve 16. Asırlarda Edirne ve Paşa livasındaki hasmukataa, mülk ve vakıflar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1952.

Eva Groepler, *İslâm ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, Belge Yayınları, İstanbul, 1999.

Necati Güngör, "Doğaya Bırakılmış Bir Tapınak Edirne Sinagogu", *Cumhuriyet Dergi*, S.233, 26 Ağustos 1990, s.18-19.

Halûk Karabatak, "1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum*, S.146, Şubat 1996, s.4-16.

Yrd. Doç. Dr. Ratıp Kazancıgil, *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi* (1300-1994), Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul, 1999.

Robert Schild, *Türkiye Yahudilerinin Kısa Bir Tarihi 1-2*; 01.07./16.08.2000, http://www.minidev.com.

Tosyavizade Dr. Rıfat Osman, *Edirne Rehnüması*, Yayımlayan: Dr. Ratıp Kazancıgil, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne, 1994

Çimen Yeşilyurt, "Erken Eskitilmiş Bir Yapı: Büyük Sinagog", *Cumhuriyet Dergi*, S.470, s.11, 26 Mart 1995.

Trakya Üniversitesi ile Vakıflar Bölge Müdürlüğü arasındaki çeşitli tarihlerde yapılan yazışmalar.

Beto Bemalki ile Yapılan Görüşme, Edirne, 25 Ağustos 2001.

Rıfat Mitrani ile Yapılan Görüşme, Edirne, 24 Ağustos 2001.

Oral Onur'la Yapılan Görüşme, Edirne, 23 Ağustos 2001.

DİPNOTLAR

1. Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler, Tarihi , Siyasi Tetkik*, Tan Matbaası, İstanbul, 1947, s.12.
2. Dini bilgilerin aktarıldığı, Talmud okulu. İbranice "öğrenim" anlamını taşıyan "Talmud", Tevrat sonrası sözlü töre geleneğinin yazıya dökülmesi sonucu ortaya çıkan, yasa ve geleneklerini içinde barındıran, değişik düşünürlerce yüzyıllar süresince meydana getirilmiş ve son şeklini 5. yy.'da Babil'de almış olan eserdir.
3. İbranice "Alman" anlamında olan "Aşkenaz" sözcüğü, başta Batı olmak üzere Orta ve Doğu Avrupa Yahudilerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Aşkenazlar ortaçağ Almancası, İbranice ve bazı Slav dillerinin bir karışımı olan ve İbranice harflerle yazılan Yidiş dilini konuşmaktadırlar, ne var ki bu dil günümüzde kullanımını yitirmek üzeredir.
4. Seferad kelimesi İspanya ve Portekiz kökenli Yahudiler için kullanılmaktadır
5. M. Tayyip Gökbilgin: 1952, s.66
6. Tosyavizade Dr. Rıfat Osman: 1994, s.41
7. 1903 yangını hakkında daha fazla ayrıntı için bkz. Oral Onur, *Edirne Ermeni Kolonisi*, Simurg, İstanbul.
8. Bu bina hakkında her ne kadar bazı eserlerde farklı amaçlar için kullanıldığı ifade edilse de -ki örneğin Yusuf Besalel binanın lojman olarak kullanılmak üzere inşa edildiği, ileriki tarihlerde de Hahamhanenin yanı sıra hayır derneklerine ve bir eczaneye ev sahipliği yaptığını belirtmektedir- halen Edirne'de ikamet etmekte olan Yahudiler dahil olmak üzere görüştüğümüz kişiler bu yapının inşasının tamamlanmadan yarım bırakıldığını ifade etmektedir.
9. Tevratın kopyası el yazması parşömenlerin, Tora'nın saklandığı dolap
10. İbranice "yükseltilmiş yer" manasına gelen teva, Sinagog'da duaların okunduğu platformdur. Bunun iki yanında Hazan adı verilen ilahi okuyucusu ve koro sıralanmaktadır.
11. "Benden başka Tanrın olmayacaktır. Kendine put yapmayacaksın".
12. Burada Yahudilikte cemaat yapısına dair birkaç bilgi vermek faydalı olacaktır. Sadece erkek nüfusun cemaatten sayıldığı Yahudi inancında bir yerleşim yerinde cemaatin varlığının kabulü için 14 kişi olması gerekmektedir. Bu sayı toplu ibadetlerin yanı sıra Kutsal Kitap'ta bulunan bazı kısımların birlikte okunabilmesi için de gereklidir. Yahudi inancında erkek çocuk 13 yaşını bir gün geçtiğinde, "görevin oğlu" anlamına gelen, bar-

mitzva adı verilen törenle dinî görevlerini getirmekle yükümlü olduğu olgunluk çağına ermiş sayılır. Kızlar için aynı tören için 12 yaşını bir gün geçtiğinde "bat-mitzva" adıyla düzenlenir. Yahudilikte ibadet mevzuu için bkz. Adem Özen, *Yahudilikte İbadet*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001.

13. Kurtuluş Savaşı sonrası Lozan görüşmelerinde Türk heyetinin danışmanlığı eski Hahambaşı Haim Naum yapmaktadır. Bu sıralarda *Vakit*, *İkdam* gibi gazetelerde Yahudilerin sadakati övülmektedir, ne var ki aynı tarihlerde basında anti-semit bir kampanya da başlamıştır. 1922 Aralık ayında *İleri* gazetesinde "Kanımızı Emenler" başlığıyla sunulan yazıyı aynı türden yayınlar takip eder. Kampanyanın etkileri 1923 sonbaharında Trakya'da Yahudiler tüccarlara karşı uygulanan baskılarla görülmeye başlanır.
14. Rıfat, N. Bali: 1998, *age* s.219.
15. Cumhuriyet dönemi Türkleştirme politikalarına dair ayrıntılar için bkz. Ayhan Aktar, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Uygulanan Türkleştirme Politikaları", *Tarih ve Toplum*, S.156, Aralık 1996, s. 4-18, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Avner Levi, İletişim Yayınları, 1998.
16. Trakya Olayları hakkında ayrıntılar için bkz. Rıfat Bali, "Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya olayları-I-II", *Tarih ve Toplum* S.186/187, Haziran/Temmuz 1999, s. 47-55/42-48; Halûk Karabatak, 1934 "Trakya Olayları ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum*, S.146, Şubat 1996, s.4-16; Ayhan Aktar, "Trakya Yahudileri Olayını 'Doğru' Yorumlamak", *Tarih ve Toplum*, S.155, Kasım 1996, s.45-46; Oral Onur, "Trakya Olayları Hakkında", *Tarih ve Toplum*, S.149, Mayıs 1996, s.3-4
Ayrıca Cevat Rıfat Atilhan'ın Yahudiler hususundaki görüşlerini için bkz. Cevat Rıfat Atilhan, *Türk.. İşte Düşmanın*, Aykurt Neşriyat; İstanbul:1972.
17. İbranice "kasrut -uygun"- sözcüğünden türetilmiş kaşer kelimesi, tüketimi uygun görülen gıdalar ve hazırlanış biçimini kapsayan kuralları ifade etmektedir. Yahudi inancına göre hayvan eti ancak bir din adamı tarafından kesildiği takdirde yenilebilir.
18. Rıfat N. Bali:1999, s. 52
19. *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Temmuz 1934, s.1
20. *Son Posta*, 7 Temmuz 1934, s.3
21. *1935 Genel Nüfus Sayımı Kati ve Mufassal Neticeler*, Başbakanlık Devlet İstatistik Genel Direktörlüğü, 1937; *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Edirne İli*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1949. Yazımızın başında 16. yy başlarında Edirne'de 8 Yahudi mahallesinin varlığından bahsetmiştik. Birkaç bin nüfusla sınırlı bu dönem sonrası, Yahudi nüfusa ait sayısal verilere ancak 19. yy başlarındaki kayıtlarda rastlayabiliyoruz. 19 yy'la birlikte şehirdeki Yahudi nüfusu muhtelif tarihlerde yapılan sayımlarda şu şekilde tespit edilmiştir: 19. yy sonunda Edirne Sancağı'nda yaşayan Yahudilerin nüfusu 13.717'dir. Bu sayı 1908'de 17 bin, 1914'te 22, 515 ve 1927'de 6098 olarak tespit edilmiştir. Trakya olayları öncesine ait 1932 yılında Hahambaşılığın tahminleri Edirne'de 7-8 bin civarında bir Yahudi varlığı civarındadır. Edirne'deki Yahudi nüfusuna dair çeşitli veriler için bkz. K.H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914*, The University of Wisconsin Press, ABD, 1982; *İslam Ansiklopedisi*, 4. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1945; *Yurt Ansiklopedisi*, 4. Cilt, Anadolu Yayınları, 1982.
22. 1960 Nüfus Sayımı'nda 438 olarak tespit edilen şehirdeki Yahudi nüfusu bir sonraki sayımda (1965) 298'e inmiştir. Bu sayı 70'li yıllara gürülmesiyle birlikte 100'ün altına inecektir. 1960'lar cemaatin gerçek manasıyla birlikteliğini koruduğu son yıllardır. 1960'ların sonlarına kadar şehirde görevini sürdüren Haham Rafael Pinto'dan sonra göreve gelen son Haham'ın da vazifesinin sona ermesiyle birlikte Edirne Yahudi cemaati din adamı ihtiyacını zorunlu haller durumunda Kırklareli'nden karşılamak zorunda kalacaktır.
23. Rıfat N. Bali, 1998, *age* s.208
24. Rıfat N. Bali çalışmasında 100-150 milyon civarında bir masraf tespit edildiğini fakat Türkiye Hahambaşılığının Sinagogun bahçesindeki müştemilatın Sinagog haline getirmek istemesinin bahane edilerek projenin uygulanmadığını belirtmektedir. Oral Onur'la yapılan görüşmemizde yazar, Belediye Başkanı İbrahim Ay'ın kendisine gelen heyete 300-400 milyon gibi masraftan bahsettiğini ancak burada yapılacak masrafın o dönemde en fazla 50 milyon tutacağını ifade etmiştir. Nitekim 1985-86 yıllarında Kenan Evren'in talimatıyla onarılan Selimiye Camii'nin 1,5 yıl süren restorasyonunda harcanan toplam para 160 milyon kadardır.
25. Oral Onur, baskını gerçekleştiren kimselerin önce Sinagog yakınındaki Manyas Karakolu'na gidip bunu haber verdiklerini ve bir müdahale olmamasını söylediklerini, bunun yanı sıra çevre halkını da bir müdahale konusunda tehdit ettiklerini belirtmektedir. Rıfat N. Bali de bu baskın sırasında üç eski halı, üç bakır şamdan, yarım kilo gümüş eşya ve üç sim işlemeli örtünün çalındığını kaydetmektedir.
26. 9 Ocak 1997 tarihinde Edirne Mimarlar Odası Yönetim Kurulu yayımladıkları bir bildiriyle Sinagog'daki durumun 1994'te şehre gelen Devlet Bakanı Necmettin Cevheri'ye katıldığı bir panelde iletildiğini, ne var ki günden güne tahrip olan, kurşunların kalkan, sıvaları dökülen, taşıyıcı tuğla beden duvarları su ve don yüzünden tahrip olan ve giderek su almaya başlayan yapıya sorumlu merciler tarafından hiçbir müdahale de bulunulmadığı belirtilmiştir.
27. *Şalom*, 19 Şubat 1997.
28. Salvo Yeşua Loya, "Edirne... Ben İçime Sindiremiyorum, Ya Siz ?", *Şalom*, 10 Haziran 1997.
29. *Şalom*, 14 Ocak 1998; Bu konserde 900 milyon liralık bir gelir sağlanır.

Sinagogun iç cephesinden bir görünüm.

Çanakkale'de 18. ve 19. Yüzyıl Konut Mimarisi

NURAY TOLUN

Bu makale, yazarın 21.02.2001 tarihinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünce kabul edilen yükseklisans tezine dayanılarak hazırlanmıştır.

1808-1871 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu, yoğun olarak devlet ve toplum yapısını yenileme çabası içindeydi. Abdülmecit'in Tanzimat Fermanı ile ilk defa imparatorluğun Batı örneğine göre örgütlenmesini öngören kapsamlı bir reform programı yürürlüğü girdi.[1] Bu programın etkileri mimarlık alanına da yansıdı. Bürokrasinin gelişmesi ile ihtiyaç duyulan yeni yapılarda plan kurgusu, yapı malzemesi ve üslup anlayışı bakımından önemli yenilikler izlenmeye başlandı.

Ebniye Nizamnameleri, IV. Daire'nin önlemleri ve gazetelerin uyarı niteliğindeki yazıları ile devlet, yanan ahşap yapıların yerine kâgir yapıların yaygınlaşmasını bir önlem olarak teşvik etmeye başladı.[2] 1838 yılında Gaspare Fossati tarafından yapımına başlanan Rus Elçiliği Binası, İtalya'dan getirilen yapı malzemesi ve ustaları ile Pera'da yeni modaya öncülük etmektedir.[3] Aynı mimar tarafından tasarlanan Bab-ı Serasker Hastanesi ise Tarihi Yarımada'da yeni modanın öncüsüdür. Dünyaya açılma kararındaki yenilikçilerin tercih ettiği mimari üslup, dünyada evrensel bir dil olarak uygulama alanına yansıyan Neoklasik ağırlıklı bir üsluptur.[4]

Bu ilkleri Tarihi Yarımadada Gaspare Fossati tarafında inşa edilen Eminönü Liman İskelesi Karakolu, I. Darülfünun, Hazine-i Evrak Binası ile Giovanni Battista Barborini tarafında inşa edilen II. Darülfünun ve Giorgio Domenico Stampa tarafından inşa edilen İran Elçiliği Binası izler.[5]

İstanbul'da Osmanlı konut geleneğinin yerine kendi özgün mimari tutumlarını ithal etmek isteyen ilk grup İstanbul'da yaşayan Avrupalılar'dır.[6] Özellikle Beyoğlu'nda izlenen Tanzimat dönemi yapılarını inşa ettirenler Tarihi Yarımada'dan farklı olarak Levantenler ve yabancılar olmuştur. İngiliz Elçiliği Binası, Hollanda Elçiliği Binası, Naum Tiyatrosu, Palazzo Corpi, Beyoğlu Belediye Binası, İtalyan Hastanesi bölgenin mimari kimliğini belirleyen başlıca örnekler olmuştur.[7]

19. YÜZYIL'DA İMPARATORLUKTA KONUT MİMARİSİ

18. yüzyıl boyunca konut mimarisinin hacim ve oranlarında önemli değişiklikler olmuştur. Sokak görünümünde çarpıcı etkiler yapmak üzere tasarlanan konutlar daha büyük ve özenle işlenmiştir.[8]

19. yüzyılda Tarihi Yarımada ile Pera'da inşa edilen konutlar arasında farklılıklar gözlenmektedir. Tarihi Yarımada yatayda gelişmiş ahşap konutların tanımladığı geleneksel siluetini korurken, Pera, burada yoğunlaşan yeni bina tipleri ve yüksek kâgir yapılarıyla 19. yüzyıl Avrupa kentlerini akla getirmektedir. Kent toprağına talebin artması, 1848 ve 1864 nizamnamelerinin kâgir yapıların daha yüksek inşa edilebilmesine olanak sağlaması ile uluslararası ticaretin yoğunlaştığı Pera'da yeni modaları hâkim du-

Mr. Milton ve ailesinin oturduğu köşk. Daha sonra İnhisarlar Müdürlüğü olarak, günümüzde Çanakkale Üniversitesi rektörlüğü olarak kullanılmaktadır.

ruma getirdi. Belli fiziksel elemanlar, zaman içinde, sosyal ve dini gruplar arasında hiç değişmeden ya da bazı değişikliklerle varlıklarını sürdürdüler; cumbalar, balkonlar, geniş saçaklar kent konut mimarisinin en önemli özellikleriydi. Sofa hem seçkin ve varlıklı kesimlerin görkemli konutlarının, hem de mütevazı insanların sıradan konutlarının mekân organizasyonunda en yaygın öğeydi. Bu temel özellikleri ile iki bölgede gelişen bu konut tipleri, apartman yapıları da dahil olmak üzere, birbirlerinden temelde çok da farklı değildiler.[9]

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Batı Anadolu'nun Marmara'dan itibaren tüm Ege sahil şeridi, bu sahile komşu Midilli, Sakız, Sisam, İstanköy ve diğer adalarla birlikte büyük bir Rum nüfus barındırmakta ve bu yöre mimarisinde Rum kültürü önemli bir ağırlık taşımaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında, İzmir civarında, resmi binalarda Neogrek türünde, sahte bir klasisizm diyebileceğimiz birtakım cephe ve form elemanları içeren bir mimarinin yanı sıra, konutlarda tutarlı, yerleşmiş bir mimari gelişmekte ve Sakız Üslubu diye anılan bir üslup oluşmaktadır.

Sakız adası Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilinceye kadar Cenevizlilerin yönetiminde özerk bir yapı sergilemiştir. Ceneviz kolonisi zamanla yerli eşrafa karışmış, İtalya ile sosyal ve kültürel bağlar doğmuştur. İzmir limanı ve çevresinde kurulan yerleşme 17. yüzyılın son çeyreğinde önemli bir ticaret merkezi haline gelmiş, Sakız adasından İzmir'e göç edenler olmuştur. Mac Farlane 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Sakız adası nüfusunun 100.000'den 15.000'e indiğini kaydeder.

Mr. Withol ve ailesinin evi sonraki yıllarda Sahil Sıhhiye Müdürlüğü olarak kullanılmıştır.

Göç eden nüfus İzmir ve çevresine yerleşmiş tacir ve zanaatçılardan oluşmaktadır.[10]

18. yüzyılda İzmir ve çevresinin sosyokültürel yapısını değiştiren başka bir etken de 17. ve 18. yüzyıl boyunca süregelen savaşlar yüzünden Batı Anadolu'da azalan Müslüman işgücünün yerini almak üzere Adalar ve Yunanistan'ın çeşitli yerlerinden -özellikle Yunanistan'ın yoksul bir bölgesi olan Mora yarımadasından- Rum işçi ailelerinin getirilmesidir.[11] Sonuç olarak da, 19. yüzyıl ortalarında İzmir çevresinde, çoğu Mora'dan göç etmiş kişiler tarafından köyler kurulmuştur. Rum işçiler tarımın yanı sıra inşaat, dülgerlik ve mermercilik gibi zanaatlarla da uğraşmışlardır.

Ayda Arel, İzmir'de 18. ve 19. yüzyılda Avrupalıların önderliğinde oluşan kozmopolit yapıya sarayın katlanmak ya da göz yummakla yetinmeyip bir

Günümüzde kültür derneği olarak kullanılan bu evde Mme. Grek ve kızı Mlle. Ketty yaşamıştı.

bakıma yarar umduğu için kabullenip izin verdiği ve koruması altına aldığını düşünür. Onların yeniçerilerin koruması altında geçen yaşamlarının Türkler tarafından yadırganmadığını örnek verir.[12]

Çanakkale'nin de benzer özelliklerde olduğu ve aynı ortam içinde geliştiği görülmektedir. Çanakkale'nin il olmadan önceki nüfusu 19.494'tür. Bu nüfusun 9.059'u Müslüman, 5.501'i Rum, 1.805'i Musevi, 956'sı Ermeni olmak üzere Osmanlı uyruğundan, 2.173'ü de Frenk adı verilen yabancılardan oluşuyordu.[13] Ayrıca Çanakkale'de pek çok konsolosluk bulunmakta idi.

Kent evlerine göre değerlendirildiğinde kuzeyde Çanakkale, Balıkesir, doğuda Eskişehir, Uşak, Eğirdir, güneyde ise Antalya, Alanya çevresini kapsayan ve bazı farklılıklar bulunmasına rağmen Mersin, Adana ve Antakya'ya ulaşan sınırları, Batı Anadolu evleri alanı olarak tanımlamak mümkündür.[14] Bu alan özellikle Ege ve Akdeniz bölgelerini kapsar.

Yapı strüktürü bakımından Batı Anadolu evleri adalar ile etkileşim içindedir. Bu bölgede gelişen mimarlık örnekleri taş evler ile Türk evleri arasında belirgin farklılıklar vardır. Taş evlerde dış duvarlar, kalın yığma duvarlar olarak örülmüş, döşemeler ve iç bölmeler ahşaptan yapılmıştır. Bu tür evlerin çıkmaları yoktur. Pencere ve kapı boşlukları oldukça küçüktür. Bu boşlukların üst kısmı bir taş lentoyla geçilmiş ve biraz üstünde kemer yapılarak takviye edilmiştir. Eski örneklerinde bu kemerlerde renkli taşlar kullanılarak görsel zenginlik kazandırılmıştır.[15]

Ege kıyıları ile adaları arasındaki yoğun deniz ticareti, kültürel etkileşimi, o da mimari etkileşimi yaratmıştır. Aynı ustaların Ege adaları ve Batı Anadolu'nun kıyı kesimlerinde çalıştığı, Ege kıyılarından adalara yapı malzemesi taşındığı bilinmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan mimari benzeşim doğal bir sonuçtur. Ege kıyıları ve Adalar konut mimarisi etkileşiminde, etkinin özellikle 16. yüzyıl sonrasında Batı Anadolu kıyılarından Adalar'a olduğu düşünülmektedir. Midilli ve Sisam'da da 'İzmir Evi' olarak bilinen, iki katlı, cumbalı Levanten konutlara benzeyen evlerin varlığı bu düşünceyi desteklemektedir.[16]

17., 18. ve 19. yüzyıllarda çiçek, hayvan, kalyon, kuş, cami vb desenleri ile ziyaretçilerinin dikkatini çeken, yaygın bir kabule göre adını da bu çömleklerden aldığı söylenen Çanakkale'nin günümüze ulaşabilen konut yapıları günden güne yok olmaktadır. Zamanın yıpratıcılığı, yanlış şehirleşme ve tarihi mirasa sahip çıkma bilincinin geniş kitlelere kazandırılamaması gibi sebepler yüzünden hızla tahrip olan Çanakkale konutlarının belgelenmesi ve temel özelliklerinin tespit edilmesi gerekmektedir.

10 Temmuz 1976 gün ve 9291 sayılı karar ile koruma altına alınan dokuz konaktan biri.

ANILAR TARİH VE MİMARİ

Çocukluğu Çanakkale'de geçmiş ve Çanakkale'yi çok seven bir hanımın anılarını anlattığı kitabında, çalışmamıza konu olan evleri ve sahiplerinin yaşamını buluyoruz:

> Ben çok ufakken Kapitülasyonlar çoktan kalkmış, kalıntıları kalmıştı. Çanakkale'de yerleşmiş bazı İtalyan, İngiliz, Fransız aileler yaşamlarını sürdürüyorlardı. Hepsi de şık, saygılı ve terbiyeli idiler. Çoğu denize, sahile yakın yerlerde oturuyorlardı. Biz de sahile yakın oturuyorduk. Bizim sırada İngiliz mezarlıkları müdürü Mr. Milton ve ailesi otururdu. Benet adında yaşıtımız olan bir oğulları vardı. Annemle Mrs. Milton görüşürler, çay saatinde beraber olurlardı. Annemin elinde bir Fransızca-İngilizce lügat, Mrs. Milton'un elinde de İngilizce-Fransızca lügat bulunur öyle öyle yeni kelimeler bulup anlaşırlardı. Evde bir hizmetkar garson vardı. Adı Sabela'ydı. Çok zarif ve şıktı. Siyah pantolonu ütülü idi. Beyaz gömlek giyer, siyah papiyon gravat takardı. Çay servisini porselen fincan takımı ile yapar, hizmette kusur etmezdi. Çay saatinde annelerimiz salonda otururken biz üç çocuk (ablam, ben ve Bennet) köşkün üst katından merdivenleri ikişer ikişer basamakla aşarak iner, bahçeye fırlardık. Bazen koşarken düşer, dizlerimiz yara bere içinde kalırdı. Tentürdiyot hazırdı. Onların evi bize yakın büyük bir köşk idi. Ön cephesi saat kulesi caddesine, arka cephesi denize bakardı. O köşk sonraları İnhisarlar Müdürlüğü binası, daha sonra Çanakkale Üniversitesi binalarından biri oldu. Hâlen öyledir. Miltonlar İngiltere'ye döndükten sonra ablama ve bana çok güzel ve değerli birer kolye göndermişlerdi. Bennet'in de İngiltere-Hindistan Hava Yolarında pilot olduğunu yıllar sonra öğrenmiştik (...)

Çanakkale'de yine kapitülasyon kalıntılarından Mr. Withol ve ailesi de vardı. Evleri, daha sonraki yıllarda Sahil Sıhhiye olan sütunlu bina idi. Rıhtım Caddesinin en güzel evi sayılırdı. Özel tenis kortları da vardı. Onları şort giymiş ve ellerinde raketleri ile yolda görürdük. İngilizdiler. Daha sonraki yıllarda İstanbul'a göçtüler. Moda'ya yerleştiklerini duymuştum (...) Çanakkale'nin sokaklarında sık sık gördüğüm ecnebilerden o zamanlar yaşlı fakat dinç ve bakımlı olan Mme. Grek ve kızı vardı. Kızın adı Mlle. Ketty idi. Bugün Şehir Kulübü olan yerin yanında Kültür Derneği binası olarak kullanılan büyük beyaz ev onlarındı. Yazın sokakta gezerken onlara rastladığımızda ana kız beyaz, ince kumaştan yapılmış elbiseleri, inci boncuk kolyeleri, geniş kenarlı beyaz hasır şapkaları, topuklu, baretli şık ayakkabıları ile dikkati çekerlerdi. Mme. Grek çok neşeli, hep gülen bir insandı. Kızı Ketty de öyle idi. Ketty annesi öldükten sonra bile Çanakkale'da ömrünün sonuna kadar yaşadı. O binayı bağışladığı söylenir...[17]

Bayan Berta Özgün Brudo'nun anılarıyla dolu olan bu yapılar, bizim de çalışmamız içinde yer alan, bugün Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlük Binası, Sahil Sıhhiye Binası ve Sanat Galerisi idi.

BİNALAR KORUMA ALTINDA

Çanakkale'nin eski eserlerini korumaya yönelik çalışmalar arasında konut yapılarının da bulunduğu ilk çalışma Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından 10.07.1976 gün ve 9291 sayılı karar ile yapılmıştır. Karar cami, okul, hamam, çeşme, kale gibi değişik türde 46 yapıyı içerir. Tescil dönemindeki kullanımları farklı olan ve bu kullanımları ile isimlendirilen yapılardan 9 tanesinin konut olarak inşa edildiği tespit edilmektedir. Bu yapılar daha sonraki yıllarda tescili yapılmış olan konutlardan daha büyük alanı kaplamaktadır; çoğu bahçe içinde yer almaktadır ve boğaz manzarasına hâkim konumdadır. Bu özellikleri ile konak olarak nitelendirilebilirler.

1988 yılında da konut ve ticari yapıları içeren 2 kapsamlı tescilin Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından yapıldığı tespit edilmektedir. 06.05.1988 gün ve 6 sayılı karar Fetvane Sokaktaki 4 konut ile ticarethaneleri, 11.11.1988 gün ve 166 sayılı kararda ise sıraevler olarak nitelenebilecek 16 konut ile ticarethanelerin tescili yapılmıştır. Bu konutlar çoğunlukla ara sokaklarda, dar yüzleri sokağa dönük dörtgen parsellerde, bitişik nizamda inşa edilmiş yapılardır. Cephenin darlığı girişlerinin yanda olmasını gerektirmiştir. Birinci katlar ortaya yerleştirilmiş balkon, iki yanda pencereleri ile giriş katından farklıdır. S ve C kıvrımlarının dantel gibi özenle işlendiği demir şebekeler giriş katı pencerelerini ve balkon korkuluklarını oluşturur. Antik dönemin İyon, Korent tarzı sütunları, plasterler olarak cepheleri süsler. Kornişler, diş sıraları, silmeler, panolar, yuvarlak ve basık kemerler, kilit taşları ile yapılmış bezemeler her yapıya ayrı bir anlam katar.

1996 yılında ise Kentsel Koruma Planı çalışmaları kapsamında, 29.03.1996 gün ve 3009 sayılı karar ile Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 79 adet taşınmazın korunması gerekli sivil mimarlık örneği olarak tesciline karar verilmiştir. Bu tescilde yer alan yapılarda 1988 tescillerindeki gibi sıraevler olarak nitelenebilir. Aynı bezeme özellikleri bu yapılarda da görülür ancak onlar kadar dikkat çekici ve özenli değildirler.

Bu dört kapsamlı tescil dışında, 26.09.1994 gün ve 1968, 07.08.1996 gün ve 3317 sayılı kararlar tek yapıyı içermekte olup sıraevlerin ortak özelliklerini taşır. 05.12.1996 gün ve 3556 sayılı karar ile tescili yapılan konut ise kentsel Sit alanına ve denize uzaklığı ile çiftlik evi niteliğindedir.

Çanakkale konutlarını kullanılan malzeme açısından değerlendirdiğimizde toprak, taş, ahşap ve demir malzemenin kullanıldığı görülmüştür.[18] Kesme taş kullanımı daha az, moloz taş kullanımı ise daha yaygındır. Kesme taş kullanılan yapılarda maliyetin de etkisi ile bunun sadece ön cephe ile sınırlandığı görülür. Moloz taş ise tuğla ve ahşap malzeme ile inşa edilen yapılarda da subasman katlarında kullanılmıştır. Ahşap malzemenin cephede kullanıldığı yapıların oldukça az sayıda bugüne ulaştığı tespit edilmiştir. Bunun sebepleri, malzemenin neme karşı dayanıksızlığı, koruma bilincinin yayılmasında geç kalınmışlık ve Çanakkale Savaşları sırasında

Fetvane Sokak'taki konutlardan biri. 6 Mayıs 1988 gün ve 6 sayılı kararla koruma altına alınmıştır.

Batı Anadolu şehirleri ve Çanakkale'de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanan üçgen alınlıklar, diş sıraları, İyon ve Korint üslubunda plasterler ve akroterlerin görüldüğü iki bina örneği.

çıkmış olan yangınlardır. Taş veya tuğla malzeme ile inşa edilmiş yapılarda ise kat ve odaları ayırma, pencere ve kapı gibi öğelerde ahşap malzeme karşımıza çıkmaktadır.

Kerpiç malzemeye Çanakkale konutlarında rastlanmazken tuğlanın diğer bütün malzemelere göre oldukça yoğun kullanıldığı görülmüştür. Çömlek üretimi ile ünlü olan bir kentte bu doğaldı, ancak tespit ettiğimiz tuğlalar içinde en kalitelilerinin Selanik ve Müretle'den getirtildiği görülmektedir. Eceabat (Maydos) ve İntepe'de (Erenköy) üretilen tuğlaların bunlar kadar özenli yapılmadığı tespit edilmektedir. Birkaç harften oluşan amblemleri bulunan tuğlaların ise daha özensiz yapıldığı görülmektedir. Demir malzeme ise giriş katlarındaki pencere ve kapılar ile birinci katlardaki balkonlarda kullanılmıştır.

Çanakkale konutları plan tipleri açısından değerlendirildiğinde dış, iç ve orta sofalı plan tiplerine rastlanmaktadır.[19] Sofasız plan tipi görülmezken en yoğun kullanımın iç sofalı plan tipi olduğu tespit edilmiştir. Konak yapılarında sofa, ev içi üretim ve hizmet işlerinin görüldüğü mekânlardan daha ziyade toplantı, eğlence ve sosyal statünün bir göstergesi olacak boyuttadır. Yaptıranın ekonomik gücü doğrultusunda, sıraevlerde sofa küçülür, odalar ve katlar arasında geçişi sağlayan bir bölge halini alır. Odalar kendi içinde bütün işlevleri barındıran bir bütün değil, işlevlere göre ayrılmış, taşınabilir mobilyalarla döşenmiş, ocağı olmayan mekânlardır. Banyolar yapılara sonradan eklenmiştir.

Çanakkale konutlarının giriş katı ile diğer katlarının cepheleri karşılaştırıldığında, dışarıya açılma isteğinin aynı oranda olduğu, yani aynı sayıda pencereye sahip olduğu görülür.[20] Ancak giriş katındaki pencereler güvenlik amacıyla demir şebekelerle, birinci kat pencereleri iklime karşı panjurlarla korunmuştur. Giriş katları araziye uygun olduğu halde birinci katta sokağı seyretme vb amaçlarla inşa edilmiş cumbalar azdır. Cumbaların yerini çoğunlukla balkonlar almıştır.

Çanakkale konutlarının vazgeçilmez öğesi subasmanlar ve kalkan duvarlardır. Kentin içinden geçen Sarıçay'ın yakın zamanda ıslah edilmesine kadar, şehrin sık sık su baskınlarına maruz kalması, konutları nemden koruma gereği böyle bir yapı geleneğini ortaya çıkarmıştır. Bol rüzgârlı bir şehir olan Çanakkale'de çatıyı ve kiremitleri de bu etkilere karşı koruma gereği, kalkan duvarların yoğun bir şekilde inşa edilmesine sebep olmuştur. Bu etkiye karşı kiremitleri bağlamak da bir çözüm yoludur. Üstelik kalkan duvarlar yağmurlarla gelen nemin yapının içine işlemesine de sebep olabilir. Bize göre bu duvarlar bir beğeninin sonucudur. Subasmanlar ve kalkan duvarlarla cephelere yüksek bir görünüş verilmiştir. Çoğunlukla çıkmasız olan düz cepheleriyle de Batı Anadolu'da gördüğümüz kübik yapı geleneğinin ve kule evlerin beğenisinden izler taşımaktadırlar.

18. yüzyılda Batı Avrupa ülkelerinde gelişen tarihçilik akımı, Yunan ve Roma uygarlıklarına ilgiyi yoğunlaştırmış, Neoklasizim akımının etkilerinin mimarlıkta da görülmesine yol açmıştır. Bu dönemde tahta çıkan III. Selim başta askerlik olmak üzere pek çok alanda yaptığı yeniliklerde Av-

rupa ile iletişim içinde olmuştur. Yeniliklere gereksinim duyulan alanlarda, yabancı mimarların görevlendirilmesi ile yapılan yapılar, şehirlere yeni bir görünüm kazandırmıştır. Yabancı ve azınlık mimarlar eliyle inşa edilen kışla, okul ve saray yapıları Batı ile yarışır. Başta Gaspare Fossati, Alexandre Vallary, Raimondo D'Aronco, Jachmund gibi mimarların inşa ettiği yapılar İstanbul'da ve Batı Anadolu'da da ortak bir beğeninin doğmasına yol açmıştır. Çanakkale'de de bugün Sahil Sıhhıye Müdürlüğü olarak hizmet veren yapının cephesi adeta Taşkışla'nın giriş bölümünden kopyalanmış gibidir. İstanbul Arkeoloji Müzesinin cephesi küçülerek Çanakkale'de sıraevlere dönüşmüştür.

İmparatorluk içindeki etnik ve kültürel farklılıkların, farklı beğenide mimari yapılar ortaya koymasından da söz edilebilir. Batı Anadolu şehirleri ile benzer sosyokültürel özelliklere sahip olan Çanakkale'de, bu bölgelerde 19. yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlayan etkilerin hâkim olduğu izlenir. Bu binaları yapan ustaların bazıları belki de gezgin ustalardı, nitekim tüm imparatorlukta gezgin ustaların varlığı ve yapı etkinliğindeki rolü araştırmalarla saptanmıştır. Üçgen alınlıklar, diş sıraları, İyon ve Korint üslubunda sütun ve plasterler, yumurta dizileri, akroterler, damlalıklar neo-klasik akımın bezeme öğeleri olup Boğaziçi yalılarından Mersin'e kadar pek çok Ege şehrinde kullanıldığı gibi, Çanakkale konutlarında da kullanılmışlardır.

SONUÇ

Bir toplum kendi özgün simgelerini yaratamayacak duruma geldiğinde ya çağdaş yabancı ya da geçmişteki iç ya da dış simgelerden seçmeler, aktarmalar, alıntılar yapar. Osmanlı İmparatorluğunun geç döneminde de bu çalkantıların mimariye Eklektisizm üslubu olarak yansıdığı görülür. 19. yüzyılda yaygın olan bu üslubun etkileri Çanakkale konutlarında da vardır.

Sultan Abdülaziz döneminde buna oryantalist etkiler eklenir. Çanakkale yapılarında da ay-yıldız motifleri, oryantalist etkili kalkan duvarlarda zaman zaman gördüğümüz oryantalist etkiler Milli Mimari üslubunun habercisidir. II. Meşrutiyet sonrasında siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlardaki değişimler mimarlık alanında da kendisini göstermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni bir ulus yaratma çabaları I. Ulusal Mimarlık Akımını güçlendirmiştir. Bu dönemde genellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemi yapı öğeleri ön plana alınmıştır. Çanakkale konutları arasında sadece bir örnekle bu akım temsil edilir.

Birinci Ulusal Mimarlık Akımı'nın Çanakkale'deki tek örneği.

Sonuç olarak, toplumumuzun geçirdiği aşamaların mimarlık ortamımıza benzer biçimde yansıdığı, bu dönemde kentleşmeye başlayan Çanakkale'de de görülür. Geçirdiğimiz toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel gelişmelerin göstergesi olan mimarlık, Çanakkale'de hem devlet otoritesinin yeni yaklaşımları, hem de halkın ortak beğenisinin etkisi altında yerel yapı sanatını oluşturmuştur.

1 Ayda Arel, *18. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1995.
2 Mustafa Cezar, "19. Yüzyılda Önemli İşlere İmza Atmış Bir Mimarımız: Abdülhalim Bey", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı*, STDY, İstanbul, 1996, s.100.
3 Uğur Tanyeli, "Başlangıcından Modernleşmeye Osmanlı Çağı", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Tepe Mimarlık, İstanbul, 1999, s. 236.
4 Cengiz Can, "Tanzimat ve Mimarlık", *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras"*, Yem Yayınları, İstanbul, 1999, s. 131.
5 Cengiz Can, *a.g.e*, s. 134.
6 Tanyeli, *a.g.e.*, s. 215.
7 Nur Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayınları, İstanbul, 1998.
8 Maurice Cerasi, "Tarihselcilik ve Osmanlı Mimarisinde Yaratıcı Yenilikçilik/1720-1820", *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras"*, Yem Yayınları, İstanbul, 1999, s.34.
9 Zeynep Merey Enlil, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Konut Yapı Gelenekleri ve Kent Kültürü", *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras"*, Yem Yayınları, İstanbul, 1999, s.286.
10 Ayda Arel, "18. Yüzyıl İzmir Çevresinde Mimari Ortam", *18 Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı*, STDY, İstanbul, 1998, s.10.
11 Arel, *a.g.e.*, s.13.
12 Arel, *a.g.e*, s.12.
13 *Çanakkale İl Yıllığı 1967*, s.37.
14 Metin Sözen-Cengiz Eruzun, *Anadolu'da Ev ve İnsan*, Emlak Bankası Yayınları, 1992, s. 211.
15 Sözen-Eruzun, *a.g.e.*, s. 215.
16 Eti Akyüz Levi, "Batı Anadolu Kıyıları Konut Mimarisinin Ege Adalarındaki Örneklerle Karşılaştırmalı Değerlendirmesi", *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras"*, Yem Yayınları, İstanbul, 1999, s. 278.
17 Berta Özgün Brudo, *Yedi Nesil Öncesinden Günümüze Yolculuk*, [İstanbul], s.114.
18 Doğan Kuban, "Türkiye'de Malzeme Koşullarına Bağlı Geleneksel Konut Mimarisi Üzerine Bazı Gözlemler", *Mimarlık*, s. 36, 1966, s. 15-20.
19 Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968.
20 Ayda Arel, *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir, 1982.

Cumhuriyet Türkiyesi'nde Polo Sporunun Canlandırılması

ÖZBAY GÜVEN
Doç. Dr., Gazi Üniversitesi

Polo tarihi ile ilgili çalışmalar Türklerin önemli ve aktif yerini ortaya koymuştur. Ortaçağda pek çok Türk Devleti'nde polo bizzat sultanların da katıldığı bir spor olurken, polonun Hindistan'a geçişini Türkler sağlamıştır. Gösterişli bir tarihi geçmişi doğuda tamamlayan polo sporu, daha sonraki zamanlarda dini ve siyasi nedenlerle İslam dünyasında pek ilgi görmemiştir. Hindistan ve Pakistan dışında polo Avrupa'ya ve yeni dünyaya göçmüştür. Osmanlı Devleti'nde de polo pek ilgi görmemiştir. Ancak geleneksel ve tarihi kökenleri oldukça derinde olan polo, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde yeniden gündeme gelmiştir. Atatürk'ün bu sporun Türk tarihinde canlandırılması yolunda dikkate değer girişimi olmuş, bu girişim bir müddet sahiplenilmişse de uzun soluklu olamamıştır.

Bu çalışmada, polo sporunun Türkiye'de Cumhuriyet döneminde yeniden canlandırılmasına ilişkin gelişmelere yer verilmiştir. Araştırmada Türkiye'de polo sporunu yapanlarla görüşmeler yapılmış ve polo malzemesi alınmasına ilişkin belgeler değerlendirilmiştir.

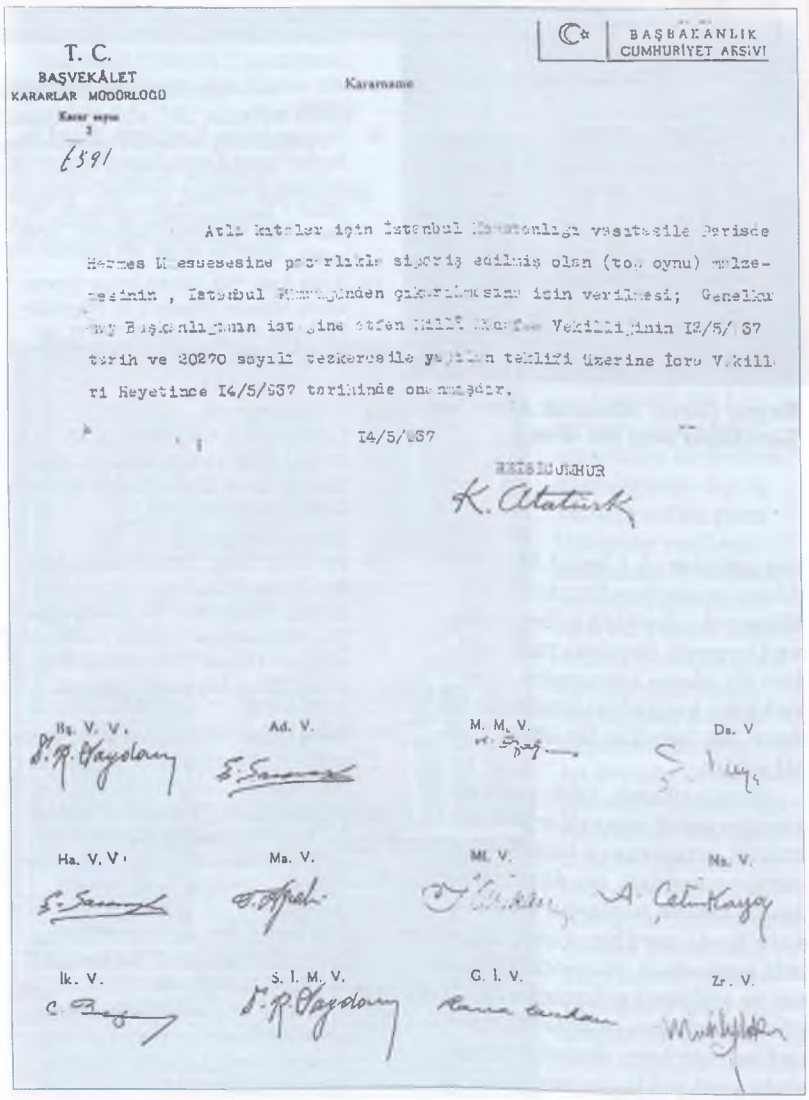

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

6591

Atlı kıtalar için İstanbul Komutanlığı vasıtasile Parisde Hermes Müessesesine paparlıkla sipariş edilmiş olan (polo oynu) malzemesinin , İstanbul Gümrüğünden çıkarılmasını için verilmesi; Genelkurmay Başkanlığının isteğine atfen Millî Müdafaa Vekilliğinin 12/5/937 tarih ve 20270 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 14/5/937 tarihinde onanmıştır.

14/5/937

REİSİCUMHUR
K. Atatürk

İş. V. V. · Ad. V. · M. M. V. · Da. V.
Ha. V. V. · Ma. V. · Mİ. V. · Na. V.
İk. V. · S. İ. M. V. · G. İ. V. · Zr. V.

Atlı kıtalarda polo oyunu için Paris'te Hermes Müessesesine sipariş edilen polo malzemeleri ile ilgili 14.5.1937 tarih ve 6591 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi.

ATATÜRK'ÜN POLOYU CANLANDIRMA GİRİŞİMİ

Cumhuriyet Dönemi'nde polo sporuna ait ilk düşünce, Atatürk'ün bu konudaki muazzam görüşü ve girişimleri ile başlamıştır. O tarihlerde polo Olimpiyat Oyunları'nda yer alan popüler bir spordu. Türkiye'de polonun oynanmıyor olması Atatürk'ün dikkatini çekmişti. 1930'lu yıllarda Türk sporcuları sportif hareketlerde başarılı sonuçlar alıyordu. Binicilik sporunun da en başarılı dönemiydi. Atatürk, geleneksel sporlarımızdan polo tekrar canlandırılabilirse Türk biniciliğinin bu atlı sporda da başarılı olacağına inanıyordu. Çünkü polo çok cesaret ve çok iyi binicilik isteyen bir spordu. Bu özellikler ise Türk milletinde fazla-

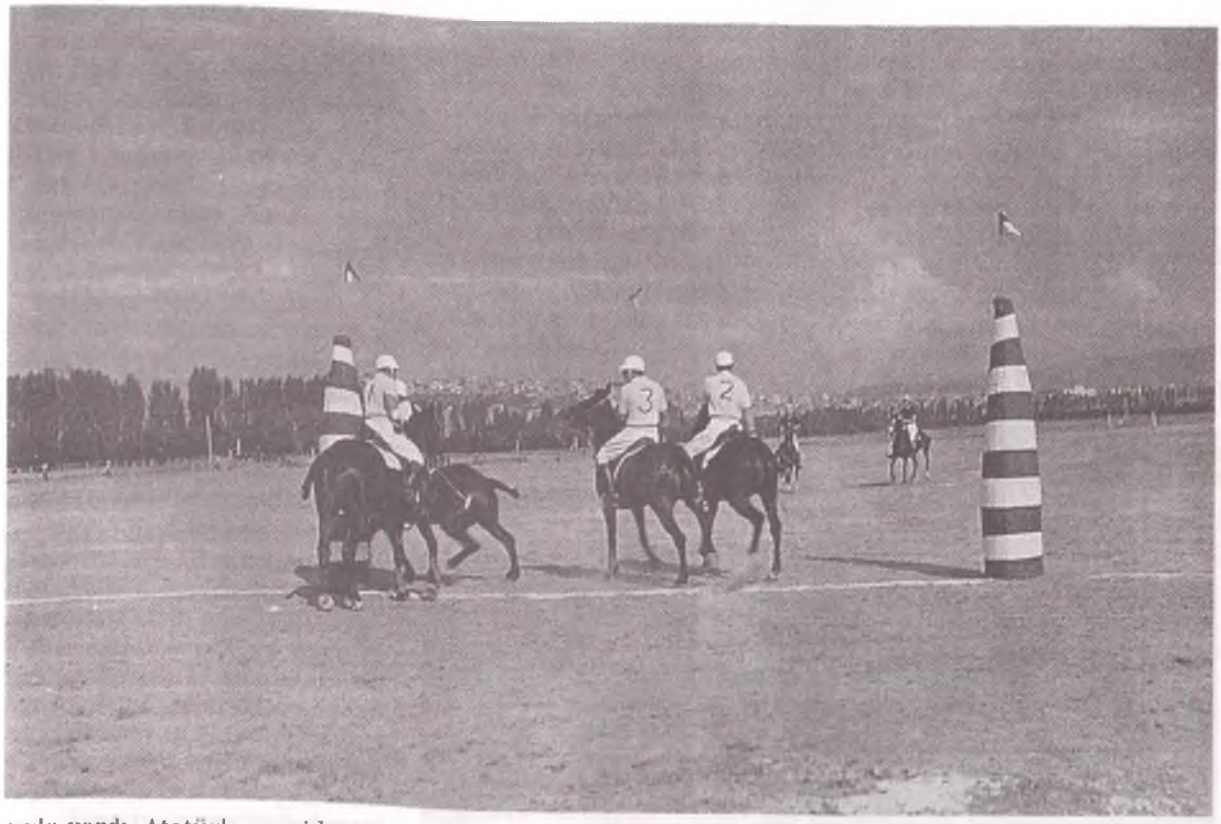

Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı ve 43. Süvari Alayı polo takımlarının Ankara Hipodromu'nda yaptıkları polo maçlarından bir enstantane.
Özbay Güven'in arşivinden

sıyla vardı. Atatürk, maziden gelen bu spora olan yatkınlığımızı tekrar değerlendirmek istiyordu.

Atatürk bu düşüncesini askeri atlı kıtalarımızda gerçekleştirmek istiyordu. Bu konuda Genelkurmay Başkanlığı da bilgilendirilmişti. Polo için gerekli olan malzemelerin siparişini de Paris'te Hermes Müessesesine sipariş ettirmişti. Bu amaçla 14.5.1937 tarihli bir kararname hazırlatarak bu kararnameyi de başta kendisi olmak üzere bütün bakanlar da imzalamıştı, (EK:1).

Atatürk'ün bu polo projesini uygulamaya geçirmesine ömrü vefa etmedi. Bir yıl sonra vefat etmesi, peşinden İkinci Dünya Harbi'nin başlaması Atatürk'ün polonun tekrar canlandırılmasına yönelik düşüncesini unutturmuştu.

MUHAFIZ ALAYI'NDA POLO

Zamanın Pakistan Ankara Büyükelçiliği Askeri Ateşesi Alb. İsmail Han ata çok meraklı birisi ve Pakistan'da da çok iyi bir polo oyuncusuydu. Alb. İsmail Han 1956 yılında Muhafız Alayı'nda ata binmekte ve bu at binişlerde kendisine Yzb. Sebahattin Karabey de refaket etmekteydi. Bu at binişler sırasında sohbet ederlerken Alb. İsmail Han Türkiye'de polo sporunun olmadığını görmüştü.

O dönemlerde Türkiye'de polo yoktur ama polo sporunun altyapısı olan Süvari Binicilik Okulu da henüz kapanmamıştı. Süvari sınıfında subaylara çok güzel binicilik eğitimi verilmektedir. Alb. İsmail Han atlı gezintiler esnasında Yzb. Sebahattin Karabey'e şöyle demiştir: "Siz çok güzel ata biniyorsunuz, polonun üzerinde niçin durmuyorsunuz? Polo cesaret ister, bu Türk milletinde fazlasıyla var. Polo çok güzel ata biniş ister, Pakistan'da polo sporunu yapan insanlarımız bile sizin kadar güzel ata binemiyor. Siz polo sporunda çok başarılı olursunuz". Alb. İsmail Han Alay Kumandanı Alb. Bahaddin Ertürk'ü makamında ziyaret ettiğinde, O'na da bu fikrini söylemiştir.

Bu arada Alb. İsmail Han, Pakistan'da İngilizlerle yaptıkları polo maçlarına ait anıları, resimleri Muhafız Alayı'ndaki büroya getirerek gösteriyor. Zaman zaman Alay Kumandanı Alb. Bahaddin Ertürk ve Yzb. Sebahattin Karabey'i evine de davet ederek, evinde slaytlarla polonun nasıl bir spor olduğunu, kurallarını ve bunun gibi her konuda bilgilendirme yapıyor. Böylece polonun Türkiye'de tekrar canlandırılmasına yönelik ikinci girişim Pakistanlı Askeri Ateşe Alb. İsmail Han ile gerçekleşmiştir.

Alb. İsmail Han Türkiye'de poloyu yavaş yavaş başlatabilmek ve teşvik edebilmek için Pakistan'dan polo sopası, polo topu ve polo için gerekli olan her türlü malzemeyi getirtiyor. İlk etapta 5-6 takım polo malzemesi gelir. Polo için gerekli olan atların bir kısmı daha önce Amerika'dan gelen atlardan, bir kısmı da Karacabey'den te-

min edilir. Muhafız Alayı özel bir birlik olduğu için, subaylardan poloya yatkın olanları aralarına almak suretiyle polo çalışmalarına dahil edilerek çalışmalara başlanılır.

Polo çalışmalarında öncelikle atların eğitimine önem verilir. Atları poloya hazırlayıcı çalışmalar yaparlar. Bunu da çok yavaş hareketlerle atların sopanın hareketine ve topa vurulduğu anda çıkardığı sese, ani dönüşlere, geriye dönüşlere ve deparlara alışması için bir-iki ay kadar devam ettirirler. Daha sonra ise atın üstünde polo sopası ile teknik ve taktik çalışmaları öğrenmeye yönelik çalışmalar yapılır.

Bu arada Alb. İsmail Han Pakistan'a gider. O'nun yerine Askeri Ateşe Münir Han gelir. Ancak Münir Han hem önemli bir polo kazası hem de ciddi bir ameliyat geçirmiş olduğu için, İsmail Han gibi ata binerek Türk polo adaylarına yardımcı olamamaktadır. Daha çok teorik olarak yardımcı olabilmektedir. Bundan dolayı Münir Han döneminde Pakistan'dan iki polo eğiticisi daha getirtilir. Bu gelenlerden birisinin adı Yüzbaşı Ali'dir.

Muhafız Alayı polocularının poloyu ilerletmeleri ve polonun da cazip gelmesi üzerine, polo konusu Milli Savunma Bakanlığı Spor Dairesi'nce de sahiplenilir. Bu arada zamanın Genelkurmay Başkanı polo çalışmalarını bizzat kendisi gelerek görür ve bu sporun bünyemize uygun olacağı fikrine sahip olur. Genelkurmay poloya angaje olunca, Muhafız Alayı'nda bir polo takımının kurulması emri verilir. Bunun üzerine polo için gerekli bütün malzemeler Pakistan'dan getirtilir. Bölükte bir takım kurma durumuna girilince artan polo atı ihtiyacı da temin edilir. Poloyu daha da canlı tutmak için Süvari Okulu'nun talimatnamesine polo da eklenir.

Ankara Hipodromu'nda düzenlenen polo turnuvasında İngiltere Kraliyet Muhafız Alayı Polo Takımını 5-2 yenen Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Polo Takım kaptanı Binbaşı Sebahattin Karabey'i Cumhurbaşkanımız Celal Bayar tebrik ederken.
Özbay Güven'in arşivinden

43. SÜVARİ ALAYI'NDA POLO

Muhafız Alayı'nın poloya başlamasından 5-6 ay sonra 43. Süvari Alayı'nda da polo çalışmaları başlar. Buradaki polo çalışmalarının başlaması da şöyle oluyor: İngiliz Müsteşarı Mr. Stuart Muhafız Alayı'nda yapılan polo çalışmalarından haberdar oluyor. Müsteşar Mr. Stuart Genekurmay'ın izniyle 43. Süvari Alayı'nda at binmektedir. Mr. Stuart Muhafız Alayı'nın Pakistanlılar tarafından polo çalıştırıldığını bildiği için, kendisi de 43. Süvari Alayı'nda bir polo takımı kuralım çok seveceksiniz diye komutanlara söylüyor. Bunun üzerine 43. Süvari Alayı'nda da polo çalışmaları Mr. Stuart'ın nezaretinde başlanmış oluyor.

Ankara'da polo antrenmaları ve maçları üç polo sahasında oynanmaktadır. Bunlar;Ankara Hipodromu'ndaki polo sahasında, Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'nın polo sahasında (şimdi Muhafız Alayı içerisinde Komutanlık Binasının ilerisindeki merasim yeri denilen yerde) ve o zamanlar Yedeksubay Okulu'nun olduğu yerdeki polo sahasında. Cumhurbaşkanı Celal Bayar da zaman zaman bu sahalarda yapılan polo maçlarını seyretmeye gelmektedir.

ANKARA'DA POLO TURNUVASI

Polo çalışmaları başlayalı 1,5 sene kadar geçmiş, bu süre içerisinde Muhafız Alayı ve 43. Süvari Alayı polo takımları kendi aralarında sık sık maç yapmışlardı. İngiliz Müsteşarı, Türk polo takımları ile İngiliz Kraliyet Polo Takımını yapılacak bir turnuvada karşılaştırmak için, bu takımı Ankara'ya davet eder. Ankara Hipodromu'nda oynanacak olan ve kazanan takımın da bir kupa alacağı bu turnuvaya üç polo takımı iştirak eder. Bunlar, Türkiye Cumhurbaşbanlığı Muhafız Alayı Polo Takımı, 43. Süvari Alayı Polo Takımı ve İngiltere Kraliyet Muhafız Alayı Polo Takımlarıdır. Türk polocular 18 aylık bir tecrübeye sahip, gelen İngiliz polocular ise 18 yıllık bir tecrübeye sahiptiler.

Türk polo takımlarının kadrosunda şu sporcular bulunuyordu: Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Polo Takımı:

Bin. Sebahattin Karabey (Takımı kaptanı, 2 numara), Üst. Cahit Bayer (1 numara), Üst. Fuat Boz (4 numara), Ast. Talha ve Ferit Kardeş (3 numara). 43. Süvari Alayı Polo Takımı: Bin.Abdurrahman Özakın (Takım Kaptanı, 4 numara), Üst. Nebi Aksal (1 numara), Üst. Nurettin İnal (3-4 numara), Muzaffer Okta (2 numara), Bşç. Muharrem Özdul (3 numara) ve Turgut Alpagut.

Yapılan maçlarda Türkiye Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı polo takımı, İngiltere Kraliyet Muhafız Alayı Polo Takımı'nı 5-2 ve 43. Süvari Alayı'nı da 5-1 yener. 43. Süvari Alayında İngiltere Kraliyet Muhafız Alayı Polo takımını 5-3 yener. Türk polo takımlarının İngiltere Kraliyet Muhafız Alayı Polo Takımını bir bölük gücüyle yenmeleri Ordu'da çok büyük sansasyon yaratır. Bu durum yüksek mertebeli kişileri de heveslendirir.

Turnuva sonunda turnuvayı kazanan Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Polo Takımına kupası Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından Muhafız Alay Komutanı Alb. Bahattin Ertürk'e verilir.

PAKİSTAN'DA CELAL BAYAR POLO TURNUVASI

Bu turnuvadan sonra Türk polo takımı 1957 Aralık ayının sonu ile 1958 Ocak ayı başlarında Pakistan'da düzenlenen "Celal Bayar Turnuvası"na davet edilir. Bu turnuvaya giden Türk polo millî takımı, Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı ve 43. Süvari Alayı polocularından oluşmaktadır. Pakistan'da önce Karaçi'de iki gün polo antrenmanı yaparlar, daha sonra ise Merkezi Hükümetin olduğu Ravalpindi'ye geçerek, hem Ravalpindi de hem de yakın şehirlerde polo maçları yaparlar.

İSTANBUL SÜVARİ OKULU'NDA POLO

Polo İstanbul Süvari Okulu'nda da oynanmaya başlar. Okul komutanı Süvari Alb. Abdurrahman Özakın (d.1913-ö.9 Kasım 1996) polo çalışmalarını 1958-1960'lı yıllar arasında Ayazağa'da başlatır. Polo malzemeleri de Ankara'dan İstanbul'a gönderilir. Bu sefer Ankara'daki 43. Süvari Alayı polo takımı çok zayıf kahr. İstanbul'da Ayazağa Süvari Okulu karşısında Harp Akademilerinin olduğu yerde (1958-1960'lı yıllar) arasında düz yerde polo çalışmaları yapılır. Buradaki polo çalışmaları daha çok kendi zevklerini tatmin etmek içindi çünkü İstanbul'da maç yapacak ikinci bir polo takımı yoktur.

TÜRKİYE'DE POLO'NUN KALDIRILMASI

1959 yılında Süvari Okulu lağv olunca, personel dağıtılır. Yerine atlı yarışma grubu kalır. 1964'te de süvari sınıfı birlikleri de lağv olunarak tankçı yapılır. Okulu olmayan bir şey devam edemeyeceğine göre polo sporu da böylece kalkmış olur.

SONUÇ

Polo atla yapılan bir spor olduğu için, bir yanda askeriyede atlı birliklerin kaldırılması, bir yandan da tarımsal hayatta atın kullanılmasının gittikçe önemini yitirmesiyle, polo sporunun sosyolojik tabanı zayıflamıştır. Atlı sporlara yönelik meraklı zenginler arasında da poloya ilgi olmamıştır. Atatürk'ün özelikle poloyu yüzyıllar sonra yeniden canlandırma isteği, onun Türk tarihine bakışı ve algılayışının manevi yönünü yansıtmaktadır.

Türk spor tarihi açısından oldukça anlamlı olan bu girişimin sahiplenip sahiplenilmeyeceğini Türk spor tarihi gösterecektir. Bu sporun yeniden ihyası için, gerekli kurumların ve halkın tutumu önemlidir.

1. Aksal, Nebi (Em. Suv. Kıd. Alb.-Col.) ile "Türkiye'de Atlı Polo" konusunda Özbay Güven'in 12.1.2001 tarihinde Ankara'da yaptığı görüşme.
2. Ayan, Dursun, "Kültürel Geçişlilikte Polo/Çevgân Oyunu", *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-7 Kasım 1997* Ankara, Cilt: 3, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 239, Ankara, 2000, s. 93-103.
3. Ayan, Dursun, "XV. Yüzyıl Osmanlı Şairi Bedri Dilşâd'ın Muradnâmesinde Çevgân/Polo İle İlgili Dizeler ve Spor Tarihi Açısından Önemi", *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Münasebetiyle "Osmanlıda Spor" Sempozyumu*, Alaeddin Keykubat Kampüsü 26-27 Mayıs 1999 Konya, [Bildiriler Kitabı], Editörler: Nizamettin Çiftçi, Turgut Kaplan, Osman Dalaman, Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu, onya, 2000, s. 291-296.
4. Dankoff, Robert, *Evliya Çelebi in Bitlis*, E.J. Brill, Leiden, 1990, s. 146-150.
5. Diem, Carl *Asiatische Reiterspiel*, Berlin, 1942. Diem, Carl, *Asiatische Reiterspiele (Ein Beitrag zor Kulturgeschichte der Völker)*, Herausgeban im Auftrag des Carl-Diem Instituts/Köln Von Norbert Müller (Red-), Liselatt, Olmps Press; Hildesheim, Zürich, New York, 1982.
6. Eratlı, Hamit (Em. Astsb.), ile "Türkiye'de Atlı Polo" konusunda Özbay Güven'in 22.3.2001 tarihinde Ankara'da yaptığı görüşme.
7. Güven, Özbay, "Futbol Topu İle Oynamanın Bazı Kültürlerdeki Benzer Görünümleri ve Tarihsel Gelişimine Ait Bilgiler", *Düşünen Siyaset*, Cilt: 1, Sayı:2, Mart 1999, s. 106-108.
8. Güven,Özbay,"Spor Tarihinde Çöğen/Çevgân/Polo", *Toplumsal Tarih*, Cilt: 11, Sayı 61, Ocak 1999, s. 4-7.
9. Güven, Özbay, *Türklerde Spor Kültürü*, Geliştirilmiş İkinci Baskı,Atatürk Yüksek Kurumu Yayını: 172, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi: 44, Ankara,1999.
10. Kahraman, Atıf, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1697, Başvuru Kitapları Dizisi: 27, Ankara, 1995.
11. Karabey,Sebahattin,(Em. Bin), ile "Türkiye'de Atlı Polo" konusunda Özbay Güven'in 1.2.2001 tarihinde Ankara'da yaptığı görüşme.
12. Makrizi, Takieddin Ahmet, *Histoire des Sultans Memluks de L'Egypte*, (Fransızca'ya Çeviren: M. Quatremer), 1. c, Paris, 1837.
13. Polo sporuna ait malzemelerin Paris'te Hermes Müessesesi'nden getirilmesi hakkında 14.5.1937 tarih ve 6591 sayılı Kararname, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Kurum Kodu ve Yer No: 030.18.1.2./74 140, Sayı: 2/6591, Tarih: 14.5.1937.
14. Wildt, Kl. C., *Daten Zur Sportgeschichte Die "Alte Welt"und Europa bis 1750*, Teil: 1-4,Verlag Karl Hofmann, Schorndorf bei Stuttgart, 1970.

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI - 2002

gençler tarih yazıyor

Bir gelenek haline gelmesini hedeflediğimiz Gençler Tarih Yazıyor Yarışması'nın bu yıl üçüncüsünü düzenliyoruz. Amacımız üniversite öğrencileri arasında tarih bilincini ve sevgisini, araştırma ve yazma alışkanlığını geliştirmek. Okuyan, araştıran, bulguları yorumlayabilen gençlerin eğitim hayatımızda ön plana çıkartılması, akademik seviyenin yükselmesine olduğu kadar yurttaş bilincinin güçlenmesine de olanak sağlayacaktır. Son iki yıldır yapıldığı gibi, yarışmada dereceye giren eserler dergide yayımlanacaktır.

Yarışmaya 2001-2002 öğretim yılında üniversitelerin herhangi bir bölümünde önlisans ve lisans programlarına kayıtlı öğrenciler, kendi seçecekleri bir konuda özgün tarih araştırmalarıyla katılabileceklerdir. Hedefimiz sadece tarih bölümü öğrencilerine değil, bütün fakülte ve bölümlerde okuyan arkadaşlarımıza ulaşmaktır.

Yarışmaya katılan çalışmaları *Toplumsal Tarih* dergisinin Yayın Kurulu üyelerince oluşturulacak seçici kurul değerlendirecektir.

Seçici kurul, çalışmaları değerlendirirken, araştırmanın ilgili konu hakkında yeni bir değerlendirmeyi içermesine; kaynaklarla desteklenmiş bilgi vermesine (genel bilgileri tekrarlamakla yetinmemesine ve sadece basılı kaynaklardan derlenmiş olmamasına), Türkçenin doğru kullanımına, çalışmayla birlikte iletilen görsel malzemenin niteliğine, açık, düzgün ve yaratıcı ifadelerle yeni bir araştırmanın ve yoğun bir emeğin ürünü olmasına dikkat edecektir.

Toplumsal Tarih dergisi yarışma sonuçlanana dek yarışma hakkında gelişmeleri aktarma, katılımcıları yönlendirme ve olası soruları yanıtlama amacıyla dergide bir bölüm ayıracaktır. Katılımcılar yarışma hakkında ayrıntılı bilgileri internet üzerinden www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih adresinden de alabileceklerdir. Öğrenciler yarışma hakkındaki sorularını posta (Toplumsal Tarih Dergisi, Valikonağı Cad. Samsun Apt. No. 57 80220 Nişantaşı-İstanbul, telefon (0212.233 21 61/27), faks (0212.234 32 90) ya da e-posta (toptar@tarihvakfi.org.tr) yoluyla yarışma merkezine iletebilirler.

CUMHURİYET KUŞAĞINDAN BİR PORTRE

H. Adnan Önelçin
(1919-1987)

ADALET BAYRAMOĞLU ALADA
A. DİNÇ ALADA
İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

1985 yazıydı. Adnan Önelçin'i, Osmanlıca öğrenebilme çabalarımızın ilk adımında Beyazıt'taki Sahaflar Çarşısı'nda, değerli dost Ali Manav'ın yardımlarıyla tanıdık. Önceleri, bu isteğimizi oldukça mesafeli karşılayan Adnan Bey talebimizin, geçmişe özlem ya da ideolojik bir nedenle değil de bilimsel merak ve ihtiyaçtan kaynaklandığını anladıkça, mesafe, yerini yakınlığa, bir hoca-öğrenci ilişkisine, hatta arkadaşlığa bıraktı. Yaklaşık bir buçuk yıl süren dersler ve bu dersler çerçevesinde gelişen sohbetlere zaman, zaman bugün kendi alanlarında akademik faaliyetlerini sürdüren Karen Barkey,[1] Füsun Üstel[2] ve Nevin Yurdsever Ateş[3] de katıldılar. Onun, üniversiteye, bilim insanlarına duyduğu saygıya şahit oldukça,[4] henüz akademik hayatın ilk adımında olan bizler de bulunduğumuz üniversiter konumu nasıl daha iyi değerlendirebileceğimizin kaygılarını hissettik. Derin sohbetlerde bizlerle paylaştığı anılarında birçok önemli simayı[5] daha yakından ve bilmediğimiz yönleri ile tanıma fırsatı bulabildik. Bu sohbetlerin ana temalarını, Kurtuluş Savaşı ve Mustafa Kemal, Anadolu, önemli tarihçiler ve siyaset insanları, üniversite, kitaplar, kütüphaneler, kentler, edebiyat oluşturuyordu. Kısa süren yakın dostluk süresince eşi sayın Müveddet Önelçin'i ve kızı Serpil Ramazanoğlu'nu da tanıma fırsatı bulduk. 1987'de vefatından sonra çeşitli zamanlarda, özellikle bu yazıyı hazırlama vesilesiyle sayın eşi ile yaptığımız görüşmelerde Adnan Önelçin'in bilmediğimiz cephelerini de öğrendik. Cumhuriyet kuşağının önemli bir temsilcisini, çok yönlü kimliği içinde daha iyi anlama ve anlatma isteği giderek, bizim için bir sorumluluk haline geldi.

1919 yılında İzmir'de doğan Hasan Adnan Önelçin, iki çocuklu bir ailenin küçük oğludur. Dedesi uzun yıllar Foça'da avukatlık yapmıştır. Denizci olan babası Remzi Bey Trabzon Akçaabatlıdır. Annesi Fatma Hanım ise Sofyalıdır. Genç Adnan, 1935-1938 yılları arasında İzmir Erkek Lisesi'nde okudu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1938-1942 yılları arasında tamamlayan Adnan Bey, dönemin önemli hocalarından da dersler almıştır. Bunlar arasında, Sadri Maksudi Arsal, Fadıl Hakkı Sur, Emin Erişirgil, Tahsin Balta, Süheyb Derbil, Vasfi Raşit Seviğ, Bülent Esen gibi önemli isimler sayılabilir.

1942'de AÜ Hukuk Fakültesi'nde çıkarılan mezuniyet yıllığında[6] dönem arkadaşları adına yazdığı küçük yazıdan daha o yıllarda Adnan Bey'in yazarlığa, edebiyata eğiliminin ipuçları anlaşılmaktadır. Gazeteciliğe olan yakın ilgisi dikkate alındığında, büyük bir ihtimalle bu yıllığı hazırlayanların da en başında gelmekteydi. Yukarıda sayılan bütün hocaların katkılarının da yer aldığı bu mezuniyet yıllığı dönemin bir kesim üniversite gençliğinin düşünsel atmosferi hakkında da ilginç veriler sunmaktadır. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1941-42 dönemi yıllığını taradığımızda, Fakültenin ünlü hocalarının öğrencilerine, hukuk ilminin derinlikleri yanında, Türkçülük, milliyetçilik ülkülerini de, dönemin resmi ideolojisi ile örtüşen bir tarzda, adeta bir hayat kıla-

Adnan Önelçin 1952 yılında Tekirdağ İlkokulu öğretmeni Müveddet İskifli ile evlenmişti.

21 Aralık 1962 cuma gecesi Namık Kemal'i anma töreninde Prof. Mehmet Kaplan ile birlikte.

vuzu gibi içselleştirme ihtiyacı içinde oldukları anlaşılmaktadır.[7] Öğrenci cephesinde de aynı anlayış, dönemin Hukuk Fakültesi Öğrenci Cemiyeti Reis Vekili Halit Nayır'ın şu ifadesinde de açık biçimde görülmektedir. "Bizler, memleketi teşkil eden insanların devletten ayrı olmadığı, milletin bizatihi devlet (Selbst Reich) ve hakim olduğu medeni bir cemiyetin mes'ut ve bahtiyar çocuklarıyız..."[8]

Aynı yıllarda öğrenciler adına bir "Allahaısmarladık" metni yazan Adnan Önelçin'in ise "Her Emek Yurt İçin"[9] başlıklı kısa yazısında insancıl bir yurtseverliği, meslek ahlakı ve hizmet fikri ile bütünleştirdiği görülmektedir. Kitapseverler kulübüne üyeliği ile kitap dostluğunun o yıllarda pekiştiği anlaşılmaktadır. Tek parti yönetiminin ve II. Dünya Savaşı döneminin temel siyasal-ideolojik vurguları içinde yetişen bu nesil, diğer yanıyla, kitapsever, kitap toplayan, sanata, edebiyata meraklı gençleri de içinde barındırıyordu.

Türkçülük ideolojisini bu yıllarda benimsediği ve onu saf bir yurtseverlik ülküsü ile birleştirdiği anlaşılan Adnan Önelçin, ilerleyen yıllarda, özellikle Tekirdağ'da Asliye Hukuk Hâkimliği yaptığı dönemde Tekirdağ Türk Ocakları faaliyetlerine aktif katılımı ile bu eğilimini sürdürecektir. Hâkimlerin Ocak başkanlığı yapamamasına karşın Adnan Bey'in, Tekirdağ Türk Ocakları'nın fiili yürütücülüğünü yaptığı anlaşılmaktadır. Kültürel yönü ağır basan bu faaliyetlerinin en önemlileri, Namık Kemal gibi şair ve edebiyat insanları adına özel günler tertipleyerek, konuşmalar yapmak, seminerler düzenlemek, devrin tanınmış fikir adamı ve edebiyatçılarını Tekirdağ'a konferanslar vermek üzere davet etmekti. Örneğin, Mümtaz Turhan, Mehmet Kaplan gibi yazarlar Tekirdağ Türk Ocakları'nda bu vesileyle konuşmalar yapmışlardır. Ayrıca Adnan Bey'in, Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in İstanbul Horhor'daki konağında bazı toplantılara da katıldığı bilinmektedir.[10] Türk Ocakları'nın Halkevleri ile ikame edilmesi üzerine Adnan Önelçin Tekirdağ Halkevi faaliyetlerine de katılmaktan geri durmamıştır.[11]

İzmir'de bir kültür hareketine duyulan ihtiyaca cevap vermek üzere çıkarılan fikir-sanat-aktüalite yazılarıyla *Kovan* mecmuasının ilk sayılarından itibaren yazarları arasında Adnan Önelçin de yer almaktaydı. İlk sayısı 1943'te çıkan *Kovan*'ın yazar grubu içinde Sami N. Özerdim, Bahri Savcı, Enver Naci Gökşen, Vasfi R. Seviğ, Eşref Üren gibi isimler de bulunmaktadır. *Kovan* dergisinde çıkan yazılarında Adnan Önelçin'in daha çok toplumsal ahlak üzerine kısa yazılarına rastlamaktayız: "İdeal Vurguncusu" "Kumar Salgını", "Okumak", "Rezilet Yuvalarından Biri Bar", "Adaleti Tutan Kuvvet Adliye".

Önelçin, hâkimlik mesleğine ilk adımı Kozan'da atmıştır. Daha sonra sırasıyla Siverek, Maraş ve nihayetinde uzun bir süre emekli olana kadar kalacağı Tekirdağ'da Asliye Hukuk Hâkimi olarak görev yapmıştır. 1952 yılında Tekirdağ İlkokulu öğretmeni Müveddet İskifli ile evlenen[12] Adnan Bey'in 1954 yılında kızı Serpil doğmuştur.

Siverek'te hâkimlik yaparken, Ege'den misafir gelen Ethem Menderes'i bekâr evinde ağırlayan ve bundan dolayı kendisine Demokrat Partili kimliği yakıştırılan Adnan Önelçin, daha sonraları 1950'lerde, Tekirdağ'a tayini sonrasında, özellikle DP'li sanayici-eşraftan CHP'li

Sessiz yürüyüş, 7 Mayıs 1969, Çorlu.

Eserleri

"Her Emek Yurt İçin", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1941-42 Yıllığı*, Ankara.
"İdeal Vurguncusu", *Kovan*, C.1, S.1, Ağustos, 1943.
"Kumar Salgını," *Kovan*, C.1, S.2, Eylül, 1943.
"Okumak", *Kovan*, C.1, S.3, 1. Teşrin, 1943.
"Rezilet Yuvalarından Biri BAR", *Kovan*, C.1, S.4, İkinci Teşrin, 1943.
"Adaleti Tutan Kuvvet Adliye", *Kovan*, C.1, S.5-6, İkinci Kanun, 1944.
Tekirdağ Çevresi Basın Tarihi Hakkında Kısa Notlar, İstanbul, 1966, Tekirdağ Halkevi yay. Aynı yazılar *Yeni İnan*, 15.4.1963; 20.5.1963 ve 24.5.1963'te yayımlanmıştır.
Tekirdağ ve Çevresinde Basın Hareketleri, Tekirdağ, 1967.
Namık Kemal'in 80. Ölüm Yıldönümünde Anıyoruz, Aydın Oy, Mahmut Sümer ile birlikte, İstanbul, 1968, Tekirdağ Halkevi yay.
Şeriat Açısından Halifeliğin İçyüzü, (İstanbul 1970) Tekirdağ Halkevi yay., TBMM'de 3. Mart 1924 tarihli ikinci toplantıda Adalet Bakanı Seyit Bey'in konuşmasını eski yazıdan çeviren H.A. Önelçin, kelime ve terimlerin anlam ve açıklamaları, kişi adları dizini, kitap adları dizini, yer adları dizinini eklemiştir.
Trakya Basını, İstanbul, 1972, Tekirdağ Halkevi yay. *Yeni İnan*, Gazetesinde yayımlanan yazılardan derlenmiştir.
"Tekirdağ Basını 1", *Türk Basın Birliği Dergisi*, S.701.
"Tekirdağ Basını 2", *Türk Basın Birliği Dergisi*, S.702.
"Tekirdağ Basını 3", *Türk Basın Birliği Dergisi*, S.703.
"Tekirdağ Basını 4", *Türk Basın Birliği Dergisi*, S.704.
"Sayın Tekirdağ'lı Hemşehrilerim", *Yeni İnan*, 5.3.1974.
Tekirdağ Tutkusu: Şiirler, İstanbul, 1977.
Nutuk'un (Söylev'in) İçinden, İstanbul, 1981, Yüce Yay.
Türk-İslamların Üzüntüleri Bulgar Vahşetleri: İslamlığın-İnsanlığın-Uygarlığın Görüşlerine, 1912 yılında İstanbul'da basılan,yazar adı olmayan eseri H.A. Önelçin sadeleştirmiş ve ek bilgileri yazmıştır [İstanbul: Gözen yay.,1986].

olduğu sanısı ile tepki almış, hatta ilerleyen yıllarda bu yerel kesimlerin [adı saklı] etkisiyle müfettiş tahkikatına maruz kalmıştır. Tekirdağ'da ileri gelen bazı kesimlerin hoşnutsuzluğuna rağmen, halkın takdirini kazanmıştır.[13] Önelçin, teminat kadrosu ile Tekirdağ'da uzun yıllar hâkimlik görevini sürdürmüştür. Bu dönemde, hâkimlik mesleği ile ilgili iki önemli anlatı dikkat çekicidir:

Türk siyasal hayatında, 1960 askeri müdahalesinin, DP'nin tarafgir yönetimine son vermesine sevindiğini, buna karşılık DP'li üç siyasetçinin akıbetini tasvip etmediğini öğrendiğimiz A. Önelçin, ihtilal sonrası önüne gelen bir davada, siyasi konjonktüre rağmen, hukukun üstünlüğünü hayata geçiren bir hâkim olarak anılmaktadır. Tekirdağ'ın Karaevli köyünde köylünün ortak toprağının askeriye tarafından el koyularak kullanılma girişimi üzerine açılan dava köylülerden yana sonuçlanmış ve toprağın kullanımı askeriyeye bırakılmamıştır.[14]

Bir diğer anlatı da Tekirdağ'da o yıllarda çok yaygındır. Hâkim Adnan Bey boşanma davalarında her zaman mağdur konumda olan kadınların yanında tutum sergilemiştir. Öyle ki boşanma lafını eden beyleri, eşlerinin "seni Adnan Bey'in karşısına çıkarırım" diye korkuttukları yolunda bir rivayet yerleşmiştir.

Tekirdağ Müzesi ve Kütüphanesi'nin kurucusu olan hâkim Adnan Önelçin bu yıllarda, kitap toplayıcılığıyla da tanınırdı. Öyle ki, Tekirdağ Nüfus Müdürlüğünün hazırladığı bir sergide ressam Balkan Naci İslimyeli'nin babası, Nüfus Müdürü Orhan İslimyeli'nin kendisi için hazırladığı bir karikatür bu bağlamda dikkat çekicidir.

Gençlik yıllarında gazeteci olmak isteyen Önelçin, hâkimlik yaptığı yıllarda içinde hiç sönmeyen gazetecilik mesleğine karşı duyduğu sevgiyi, yerel basın tarihine yaptığı katkılarla somutlaştırmıştır. En önemli eserlerinden biri olan Trakya Basını (İstanbul, 1972) bugün dahi Türkiye basın tarihi üzerine çalışacaklar için önemli bir başvuru kitabı olma özelliğini sürdürmektedir. Tekirdağ'daki kamu görevinden emekli olduktan sonra tüm kitap varlığını Tekirdağ Kütüphanesi'ne bağışlayan Adnan Bey, dönemin Tekirdağ Valisi Cezmi Kartay'dan ve Kültür Bakanlığı'ndan teşekkür mektupları almıştır. Emekliliğinde de kitap toplamaya devam eden, sahafların müdavimi, kitap kurdu Adnan Önelçin, eşine "ölürsem sakın benim kitaplarımı elden çıkarma" vasiyetinde bulunmuştur.

1974 Mart ayında emekli olduktan sonra İstanbul'da, sırasıyla Suadiye, Caddebostan ve Göztepe'de ikamet eden Adnan Bey, araştırmalarına Çanakkale ve Kurtuluş Savaşları, Atatürk ve çevresi konularını da katmıştır. 1981'de yayımlanan *Nutuk'un (Söylev'in) İçinden* adlı en önemli eserinde hiç kimsenin kolay kolay yanına yaklaşamadığı zor işe soyunur. Kişi ad-

Balkan İslimyeli'nin kaleminden Adnan Özelçin.

ları dizini, yer adları dizini, kavramlar, kurumlar dizinini kamuoyuna sunarken bir başka zenginliğini de açığa vurmuş oluyordu: Ansiklopedist Adnan Bey. Bu uğraşısında, titiz çalışmalarının ürünlerine çok güvenmekte, bilgileri ve elde ettiği belgeleri konunun uzmanlarına karşılıksız sunmaktan da büyük zevk almaktaydı.[15] Emekliliği, kitaplarla daha sıkı bir dostluk için önemli bir fırsat olarak değerlendiren Adnan Önelçin, gündelik mesaisinin büyük bölümünü sahaflar ve entelektüel çevresi ile paylaşmıştır. Her cuma, Beyazıt'taki sahaflara gelir, sahaf İsmail Akçay Bey'in yerinde, Orhan Bayrak, Ethem Üngör, Vehbi Belgil, Osman Derinsu, Ali İhsan Gencer, Ali Ertem Bey, Fethi Zapsız, Şevki Muhittin Çanga, Feridun Şakar, İlhan Çiloğlu, Bahri Yüzlüer, Baki Ünal, Arslan Kaynardağ, Nizamettin Akgüç, Ali Arslanoğlu, Necati Alper, Erol Özbilgen, Gani Yener, Hanefi Kayan, İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, Seyfettin Özege, Nuri Akbayar, Rüştü Ergün, Sabri Koz, Ziyad Ebuziyya, Sinan Gözen[16] gibi bilim, düşün ve gönül insanlarıyla derin sohbetlere dalardı.

1985-1986 yıllarında uğraşılarından biri de, Prof. Dr. Aykut Kazancıgil ve Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun ansiklopedi çalışmalarına katkıda bulunmak olmuştur.

Ölümünden bir süre önce, Kasım 1987.

Eski yazıyı öğrenme çabası ile başlayan dostlukta, çocuk, yurt ve kitap sevgisi ile bütünleşmiş zengin bir insan tanıdık. Ancak, özel yaşamı dışındaki dünyada, en azından bizlerin şahit olduğu dönemde, 80'li yılların Türkiye'sinde mutlu olmadığını, ülkede varolan hukuksuzluktan, yoksulluktan, yozlaşmadan geleceğe dönük olarak umutsuzlukla söz ettiğine sıkça tanık olduk. Cumhuriyet kuşağının nadir temsilcilerinden Hasan Adnan Önelçin'i tanımış olmak, bir anlamda, bu kuşağın düşünce, duygu, inanç yumağına bir nebze olsun yakından tanık olabilme imkanını bize vermiştir. Hatırasını saygıyla anıyoruz.

Hakkında Yazılanlar

Aydın Oy, "Tekirdağ Basım Üzerine", *Şafak*, 16.6.1966.
Aydın Oy, "Tekirdağ Basın Tarihi", *Yeni İnan*, 6.5.1966.
Turan Sarılar, "Örnek Bir Yazı Serisi", *Devrim*, 23.8.1971.
İlhan Özalp, "Trakya Basını", *Önder*, 13.12.1972.
Cavit Turgay, "Trakya Basını", *Yeni İnan*, 12.10.1972.
Refet Rodoplu, "Trakya Basını Adlı Eserin Yayımlanması Münasebetiyle", *Yeni İnan*, 26.10.1972.
İsmail Eren, "Trakya Basını", *Kitap Haber Bülteni*, S. 6, Kasım 1972
Aydın Oy, "Tekirdağ Basın Ek:İki Kitap Üzerine", *Yeni İnan*, 29.6.1985; 1.7.1985; 2.7.1985
İbrahim Olcayto, "Güle Güle Sayın Önelçin", *Yeni İnan*, 2.3.1974.
Fahir Taner, "Bir Dostu Uğurlarken", *Yeni İnan*, 4.3.1974.
Mehmet Taner, "Önelçin'e", *Yeni İnan*, 5.3.1974.
İsa Kayacan, "İşin Ayrılığı", *Tasvip Gazetesi*, 30.3.1976.

Hakkında Haber Yazılar

"H.Adnan Önelçin'in Kitabı Hakkında", *Çorlu*, 18.6.1966.
"Tekirdağ ve Çevresi Basın Hareketleri", *Yeni İnan*, 12.12.1967
Trakya Basını 100 Yaşına Bastı", *Edirne Sesi*, 13.10.1972.
*"Trakya Basını Çıktı", *Çorlu*, 17.10.1972.
"Asliye Hukuk Hakimimiz Adnan Önelçin Emekli Oldu", *Yeni İnan*, 5.3.1974.
"Valimizin [Cezmi Kartay] N. Kemal Kütüphanesi'ne kitap bağışında bulunan Hikmet Ediskun, Baha Dürder ve Adnan Önelçin'e gönderdiği teşekkür mektupları", *Yeni İnan*, 14.6.1975.
"Tekirdağ Basını", *Yeni İnan*, 23.9.1976.

1 Karen Barkey'in *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay, 1999) adlı bir kitabı Türkçe'ye çevrilmiştir.

2 F. Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları (1912-1931)* adlı, 1984 yılında sunduğu tezinin önsözünde Adnan Önelçin'e teşekkür etmektedir. Tez 1997' de İletişim Yayınlarından kitaplaştı.

3 Nevin Yurdsever Ateş'in *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* adlı 1991 yılında savunduğu doktora tez çalışması daha sonra kitap haline getirildi.

4 "Bir şey var çok bildiğim,/ O da bilmediğimdir./ Engel değil hiçliğim,/ İlme saygım derindir [Hasan Adnan Önelçin, Tekirdağ Tutkusu: Şiirler, İstanbul, 1977, s. 22].

5 Ebülu'la Mardin, Peyami Safa, Mehmet Kaplan, Ahmet Ateş gibi yazarlar yanında Ahmet Selahaddin Bey'i de bizlere tanıtmıştı. Önelçin'e göre, "Selahaddin Bey milli mücadelede önemli görevlerde bulunmuş ve Atatürk'ten sonra "manda" idaresine inanmayan yegane ikinci insandı. Vefat edince karısı ve oğluna 150 krş. maaş bağlanacak, oğlu Haldun Taner Galatasaray Lisesi'ni parasız okuyacaktır. Atatürk'ün yakın çevresinde, yapacaklarına gerçekten inanan ancak 10-15 kişi vardı. Fevzi Paşa bile onu çok geç anlıyor" [4.11.1985 günü sohbetimizden, Beyazıt].

6 *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 1941-1942 Yıllığı

7 Örneğin bkz. Sadri Maksudi Arsal "Talebelerime Öğütlerim"; Bülent Nuri Esen "Milli Bir Hukuk Yaratmak", *ibid.*, s.70-72; 81.

8 "Gençlik ve Birlik", *ibid.*, s.82.

9 *Ibid.*, s.84.

10 Sayın Müveddet Önelçin ile sohbetimizden (Nisan 2001).

11 Önelçin' in 5 eseri Halkevi yayınları arasından çıkmış, kitapların geliri ise Tekirdağ Halkevine bağışlanmıştır.

12 Maraş' a evlilik haberinin gitmesi üzerine yerli halktan kendisini çok seven insanlar mektupla Adnan Bey'e ulaşarak "gelinimiz suyun o tarafından mı yoksa bu tarafından mı?" diye merakla sormuşlardır [Müveddet Önelçin ile Nisan 2001'deki söyleşiden].

13 Annesinin ölüm ve defin günü dahi duruşmaya gitmesi, işine gösterdiği titizliğin ve özenin göstergesi olduğu kadar, halkın nazarında da "Hâkim Bey" olarak yer etmesinin en açık nedenidir.

14 Adnan Önelçin'in, karşılaştığı güçlükler karşısında, eşine sık sık "ben sadece kanundan ve Allah'tan korkarım" dediği bilinmektedir (Müveddet Önelçin ile 19.10.2001 tarihli görüşmemizden).

15 Örneğin, Kurtuluş Savaşı'na ilişkin bulduğu önemli bir belgeyi Prof. Dr. Sina Akşin'e elden gönderirken duyduğu heyecan anılmaya değerdi. Bazen bu özelliğini ve özverili yaklaşımını hoyratça kullanıp yararlananlardan üzüntüyle bahsettiğine de şahit olduk.

16 Tüm bu isimleri 28 Mayıs 2001 tarihinde sahaf İsmail Akçay Bey ile yaptığımız sohbette öğrendik.

Sedâ-yı Mûsiki Dergisine Ruhsat Verilmesi (1892)

T.C. BAŞBAKANLIK
OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Osmanlı İmparatorluğu'nun yayın tarihinde, bugün Türkiye Cumhuriyeti yayıncılığında da aynen gözlenmekte olduğu üzere, en ihmal edilmiş olan yayın dalı müzik yayınlarıydı. Gerçi, saptanabildiği kadarıyla, 1901 yılından başlayarak *Hânende* (1901-1905), *Hâdika-i Mûsikî* (1907), *Yeni Şarkı Mecmûası* (1908), *Musavver Hâle* (1909-1910), *Saz ve Söz* (1910), *Risâle-i Mûsikiye* (1915), *Âlem-i Mûsikî* (Bursa: 1919), *Dilhayât Nota Mecmûası* (İzmir: 1922), *Dârü'l-Elhân Mecmûası* (1924-1926), *Tiyatro ve Mûsiki* (1928) ve *Nûhbe-i Elhân Mecmûası* (t.y.), gibi toplam on bir eski harfli müzik dergisi yayımlanmıştır. Bu dergilerin hemen hemen hepsi kısa ömürlü olmuş, hiçbiri on üç sayıdan daha fazla çıkmayı başaramamıştır. Bu on bir derginin toplam çıkarabildikleri sayı adedi seksen üç tanedir. Yani en uzun ömürlüsü on üç sayı çıkmayı başabilmiş olan Osmanlıca müzik dergilerinin ortalama yayın ömrü yedi sekiz sayı civarındadır.[1]

Arşivden Bir Belge dizimizin bu ayki sayısında 1892 yılında çıkarılması düşünülmüş olan *Sedâ-yı Mûsiki* dergisi için dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid'in "irâde-i seniyye"siyle "nota ve mûsiki muallimi Hancıoğlu Leon veled-i Nazaret"e verilmiş olan "imtiyâz" ile ilgili belgeleri okuyacaksınız.

Birinci belgemize göre, "nota ve mûsiki muallimi Hancıoğlu Leon veled-i Nazaret"in başvurusu üzerine Zaptiye Nezâreti 14 Ağustos 1892 günü İstanbul Polis Müdüriyeti vasıtasıyla Leon Hancıoğlu hakkında bir inceleme yaptırmış ve bu kişinin geçmişinin temiz ve kişiliğinin bir dergi çıkarmaya uygun olduğu anlaşıldığından, derginin çıkarılabilmesi için kendisinden kefalet senedi alınmıştır. Bunun üzerine, 17 Ağustos 1892 günü durum Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı Matbûât-ı Dâhiliye Müdürü tarafından dönemin Dâhiliye Nâzırı Halil Rıfat Paşa'ya iletilmiştir.[2]

İkinci belgemiz, durumu dönemin sadrazamı Cevâd Paşa'ya ileten Dâhiliye Nâzırı Halil Rıf'at Paşa'mn 30 Ağustos 1892

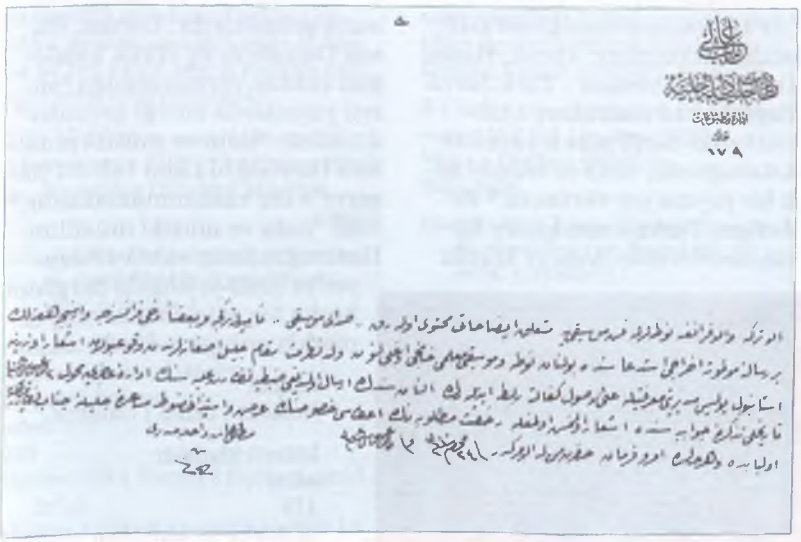

BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 88, Genel No: 532, Husûsî No: 35, Aded: 3, Vesika 1-3.

Osmanlıca Musiki Dergileri

Âlem-i Mûsikî: Ayın ibtidâsıyla onbeşinde çıkar, (Bursa: 1919), Sahib-i İmtiyâz ve Sermuharrir Mehmed Baha, onbeş günlük, 1 sayı (Teşrînievvel 1335).

Dârü'l-Elhân Mecmûası: Neşreden Dârü'l-Elhân Hey'et-i Tedrîsiyesi, (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1924-1926), Sahib-i İmtiyâz Fâzıl Hakkı, iki aylık, 1-7. sayı (1 Şubat 1340-1 Şubat 1926).

Dilhayât Nota Mecmûası: (İzmir: Ma'rifet Matbaası, 1922), Seçip Neşreden Ahmed Selânikli, 1-4. sayı, (1338).

Hâdika-i Mûsikî: Her perşembe günleri neşr olunur şarkı mecmûasıdır, (İstanbul: 1907), Câ'mi ve Mürettibi Hasan Tahsin, haftalık, 1-10. sayı (1323).

Hânende: Müntehâb ve mükemmel şarkı mecmûası, (İstanbul: Mahmûd Bey Matbaası, 1901-1905), Câ'mi ve Müntehibi Ahmed Avni, 1-12. sayı (1317-1321).

Musavver Hâle: Şimdilik ayda bir defa neşr olunur sanâyi-i nefise gazetesidir, (İstanbul: Selânik Matbaası, 1909-1910), Sahib-i İmtiyâz Hüseyin Nazmi, Müdür-i Mes'ûl Cevdet Ma'şûk, aylık, 1-3. sayı, (Kanûnievvel 1325-Şubat 1325).

Nûhbe-i Elhân Mecmûası: (İstanbul: t.y.), Notaları neşr eden Şamlı İskender, Notaya alan Üsküdarlı Ziyâ Bey, 1 sayı.

Risâle-i Mûsikiye: Onbeş günlük musiki gazetesi, (İstanbul: 1915), Sahib ve Nâşiri Şamlı Selim, onbeş günlük, 1-13. sayı (1331).

Saz ve Söz: Şimdilik haftada bir defa neşr olunur, (İstanbul: Mokosyan Matbaası, 1910), Sâhib-i İmtiyâz Udî Afet, haftalık, 1-11. sayı (12 Nisan 1326 - 30 Temmuz 1326).

Tiyatro ve Mûsiki: Perşembe günleri neşr olunur, mûsikiden, temâşâdan ve sinemadan bâhis haftalık mecmûadır, (İstanbul: Amedi Matbaası, 1928), Sahib ve Müdürü Mazhar Fevzi, Tahrîr Müdürü Mehmed Gayyur, haftalık, 1-11. sayı (19 Kanûnısânî 1928 - Nisan 1928).

Yeni Şarkı Mecmûası: Yeni ve eski en müntehib kantolar, (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1908), Sahib ve Nâşiri Mustafa Emiri, 1-10. sayı (1324).

tarihli yazısından oluşmaktadır. Halil Rıfat Paşa, Ermeni asıllı bir Osmanlı vatandaşı olduğu anlaşılan Leon Hancıoğlu'nun çıkarmak istediği *Sedâ-yı Mûsiki* dergisinin "alaturka ve alafranga notalar" yayımlayan ve "fenn-i mûsikiye müteallik izâhatı muhtevî," yani müzik bilimi ile ilgili açıklamaları içeren bir dergi olacağını belirtmektedir. *Sedâ-yı Mûsiki* dergisinin, genelde Türkçe ama "bazen Fransızca ve Ermenice" yayım yapan haftalık bir müzik dergisi olarak çıkarılması düşünülmektedir.[3]

Üçüncü ve son belgemiz, *Sedâ-yı Mûsiki* dergisinin çıkarılması için imtiyâz verilmesinde bir mahzur görülmediğini dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid'e ileten sadrazam Cevâd Paşa'nın 15 Eylül 1892 tarihli yazısıdır. Bu yazının ekine düşülmüş olan Sultan II. Abdülhamid'in 21 Eylül 1892 tarihli irâde-i seniyyesi gereğince, *Sedâ-yı Mûsiki* dergisine gerekli "imtiyâz" verilmiştir.[4]

Ancak, "nota ve mûsiki muallimi Hancıoğlu Leon veled-i Nazaret"in 1892 yılında imtiyâzım aldığı dergiyi çıkarmayı hiçbir zaman başaramadığı anlaşılmaktadır. Oysa yayımlanabilmiş olsa, kayıtlara "ilk Osmanlıca musiki dergisi" olarak geçecektir. Ancak, Hasan Duman'ın *Osmanlı - Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri 1828-1928* eski harfli süreli yayınlar kataloğunda, *Sedâ-yı Mûsiki* adlı bir yayına yer verilmez.[5] Bu durum, Türkiye'nin bütün kütüphanelerinde *Sedâ-yı Mûsiki* isminde bir derginin herhangi bir sayısının yer almadığı anlamına gelmektedir. Dahası, Hasan Duman'ın üç ciltlik kataloğun ekinde vermiş olduğu "süreli yayınlarda emeği geçenler" dizininde "nota ve mûsiki muallimi Hancıoğlu Leon veled-i Nazaret"e hiç rastlanmamaktadır.[6] Yani "nota ve mûsiki muallimi Hancıoğlu Leon veled-i Nazaret"in *Sedâ-yı Mûsiki* dergisini başka bir adla da çıkarmış olmadığı anlaşılmaktadır...

Yeni Şarkı Mecmuası'nın kapağı.

Bâbıali
Nezâret-i celîle-i Dâhiliye

İdâre-i Matbûât
aded
179

Alaturka ve alafranga notalarla fenn-i mûsikiye müteallik izâhâtı muhtevî olarak "Sedâ-yı Mûsiki" nâmıyla Türkçe ve bazen dahi Fransızca ve Ermenice haftalık bir risâle-i mevkûte ihrâcı istid'âsında bulunan nota ve mûsiki muallimi Hancıoğlu Leon veled-i Nazaret makam-ı celîl-i asafânelerinden vukû' bulan iş'âr üzerine İstanbul Polis Müdüriyeti marifetiyle ale'l-usûl kefâlete rabt edilerek alınan senedin irsâl olunduğu Zabtiye Nezâret-i aliyesinin idâre-i âciziye 2 Ağustos sene 1308 [14 Ağustos 1892] tarihli tezkere-i cevâbiyesinde iş'âr olunmuş olmağla ruhsat-ı matlû-

Darülmuallimat'ta bir musiki dersi.

benin i'tâsı husûsunun arz ve istizânı menût-ı müsâade-i celîle-i cenâb-ı nezâret-penâhîleridir ol bâdba ve her hâlde emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

fî 24 Muharrem sene 1310 ve fî 5 Ağustos sene 1308 [17 Ağustos 1892]
Matbûât-ı Dâhiliye Müdürü
(imza)

BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 88, Genel No: 532, Husûsî No: 35, Aded: 3, Vesika: 1.

Bâbıali
Dâire-i Umûr-ı Dâhiliye
Mektûbî Kalemi
aded
930
Huzûr-ı Alî-i Hazret-i Sadâret-penâhi'ye
Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki

Alaturka ve alafranga notalarla fenn-i mûsikiye müteallik izâhâtı muhtevî olarak "Sedâ-yı Mûsiki" nâmıyla Türkçe ve bazen Fransızca ve Ermenice haftalık bir risâle-i mevkûte ihrâcı içün me'zûniyet i'tâsı nota muallimi Hancıoğlu Leon tarafından istid'â olunmasına ve müste'dî-i mumâileyh İstanbul Polis Müdürü marifetiyle ale'l-usûl kefâlete rabt ile alınan sened Zabtiye Nezâret-i aliyesinden gönderilmesine binâen ruhsat-ı matlûbenin i'tâsı husûsunun istizânı hakkında Matbûât İdâre-i behiyyesinden i'tâ olunan tezkere leffen takdim kılınmış olmağla ifâ-yı muktezâsı menût-ı müsâade-i aliye-i cenâb-ı vekâlet-penâhîleridir ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emrindir.

fî 7 Safer sene 1310 ve fî 18 Ağustos sene 1308 [30 Ağustos 1892]
Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye
Halil Rifat

BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 88, Genel No: 532, Husûsî No: 35, Aded: 3, Vesika: 2.

Devletlû efendîm hazretleri

Türkçe ve alafranga notalarla fenn-i mûsikiyi müteallik izâhâti muhtevî olarak "Sedâ-yı Mûsiki" nâmıyla Türkçe ve bazen Fransızca ve Ermenice haftalık bir risâle-i mevkûte ihrâcına me'zûniyet i'tâsı nota muallimi Hancıoğlu Leon tarafından istid'â olunduğu ve mûmâileyhin ale'l-usûl Zabtiye Nezâret-i celîlesince kefâlete rabt edildiği beyânıyla ruhsat-ı matlûbenin i'tâsı hakkında matbûât idâresinden i'tâ olunan müzekkerenin gönderildiğine dâir Dâhiliye Nezâret-i celîlesinin tezkeresi melfûfuyla arz ü takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîleri şeref-sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz olunacağı beyânıyla tezkere-i sanâverî terkîm kılındı efendim.

fî 27 Safer sene 1310 ve fî 3 Eylül sene 1308 [15 Eylül 1892]

Sadrazam ve Yâver-i ekrem
Cevâd

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki Reside-i dest ta'zîm olub melfûfuyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkere-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîleri şeref-müteallik buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emrindir.

fî 30 Safer sene 1310 ve fî 9 Eylül sene 1308 [21 Eylül 1892]

Serkâtib-i hazret-i şehriyâri
Süreyya

BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 88, Genel No: 532, Husûsî No: 35, Aded: 3, Vesika: 3.

1. Hasan Duman. *Osmanlı - Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri 1828-1928*, 3 cilt, (Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000).
2. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 88, Genel No: 532, Husûsî No: 35, Aded: 3, 30. S. 1310, Vesika: 1.
3. *ibid*, Vesika: 2.
4. *ibid*, Vesika: 3.
5. Hasan Duman. Osmanlı - *Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri 1828-1928*, 3 cilt, (Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000).
6. *ibid*, Cilt. II, ss. 988-1029.

Hüricihan İslamoğlu: Bir Tarihçilik Serüveni

MUSTAFA YOLAÇ

Tarihçinin Mutfağı söyleşi dizisinin 15 Kasım 2001'de yapılan toplantısının konuğu Prof. Dr. Hüricihan İslamoğlu'ydu. İstanbul'da doğan İslamoğlu, Chicago ve Wisconsin/Medison Üniversiteleri'nde ekonomi ve tarih eğitimi gördükten sonra Orta Doğu Teknik ve California Üniversitelerinde ders verdi. 1984'te üç aylık Toplum ve Bilim dergisinin yayın yönetmenliğini yaptı. 1985-1989 yıllarında Berkeley'de California Üniversitesi Gelişme Araştırmaları Bölümü'nde misafir profesör olarak çalıştı. Halen Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Hüricihan İslamoğlu, konuşmasına eğitim yıllarında bir dünya tarihçisi olan Marshal Hodgson'la tanışmasının hayatında bir dönüm noktasını teşkil ettiğini belirterek başladı. Hodgson'ın bilimsel uğraşın, bu uğraşı gerçekleştiren kişilerin tutumundan bağımsız olarak değerlendirildiği pozitivist anlayışa karşı çıkışından etkilenen İslamoğlu, Hodgson'ın Quaker olarak İkinci Dünya Savaşı'na gitmeyi reddetmesi üzerine beş yıl hapis yattığını aktardı. Ayrıca Hodgson Başkan Johnson döneminin sosyal refah programlarının çalıştığı üniversitenin çevresini kuşatan siyah ghettoda etkin şekilde uygulanmasına katkıda bulunmuştu. Benzer şekilde İslamiyet açısından bir dünya tarihinin yazılması konusunda öncü görevi oynayan Hodgson, Batı'nın Doğu karşısında aldığı tepeden bakan tavrı; İslamiyetin yaygın olduğu toplumların, iktisadi ve sosyal açıdan durağan, kültürel yaratıcılıktan yoksun olduğu tezlerini, İslami hukuk, felsefe, siyaset söylemlerinin Batı'nın sahip çıktığı Yunan ve Roma söylemlerinden soyutlanamayacağı teziyle eleştirmiştir. Bu noktada İslamoğlu kendi tarihçilik anlayışını şu şekilde açıklıyor:

İşte benim tarihçiliğim bu tezler / karşı tezler çerçevesinde, geçmişle bugünün, yaşananın iç içe geçtiği bir ortamda oluştu. Burada öngörülen anlayış; geçmiş'e yönelişi belirleyenin yaşanan anın gündeme getirdiği sorular olduğunu savunurken, geçmişin irdelenmesinin, bugün yaşananın analitik bir süzgeçten geçmesini sağladığına işaret ediyordu. Bu tarih anlayışı bugünün soruları ışığında geçmişi okuyan, geçmişi tefsir eden ideolojik tarih anlayışından ayrılmaktadır. Burada ifade etmek istediğim geçmişle bugün arasında bir dialog. Bu dialoğu her tarihçi bir ölçüde gerçekleştirir. Mesele bunu tarihçinin açık edip etmemesi (etme cesaretini gösterip gösteremesi).

Braudel "tüm tarih güncel tarih"tir diyerek bu diyaloğu açık eder. Demek istediği bizi geçmişi belirli bir şekilde anlamaya yönelten yaşadığımız deneyimlerdir, yaşamımızdan kökenlenen kaygılardır. Bu geçmişin bugünün hizmetine verilmesinden, araçsallaştırılmasından farklı bir şey.

Benim için, yaşanan an'dan, onun ortaya koyduğu kaygılardan kökenlenen sorulara dayanan bir tarih anlayışının ilk durağı, Batı-dışı toplumlarına yönelik iktisadi durağanlık tezinin irdelenmesi oldu. Bu durağanlık tezi, 1970'li yıllarda hem modernleşme kuramı hem de bu yıllarda rağbette olan Marxist Asya tipi üretim tarzı kavramı tarafından gündeme getiriliyor ve iki yaklaşımın da Batı-dışı toplumlar için önerdiği gelişme modellerinin çıkış noktasını oluşturuyordu.

1970'li yıllar aynı zamanda bir Asya köylü toplumu olan Vietnam'ın (yine bir Asya köylü toplumu Çin'in desteği ile) süper güç Amerika'yı yenilgiye uğratmasına şahit olmuştu. Bu gelişme akademik dünyaya köylü toplumları üzerine yapılan araştırmaların yoğunlaşması şeklinde yansımıştı. Köylü toplumlarının Marx'ın ve sanayileşme üzerinde yoğunlaşan gelişme kuramlarının gözünden kaçan bazı özellikleri olduğu kanısı Amerika'da ve Avrupa'da akademik ortamlarda giderek yaygınlaşıyordu.

EVRENSEL BİR GELİŞME MODELİ MÜMKÜN MÜ?

Doktora tezim ve sonradan tezin genişletilmiş şekli olarak *Osmanlı'da Köylü ve Devlet* başlığıyla yayımlanan kitabım, hem feodaliteden kapitalizme geçiş tartışmaları içinde yer almış hem de köylülük çalışmalarından esinlenmiştir. Bu çalışmanın ortaya çıkardığı sonuç, öncelikle, 16. yüzyılda Osmanlı toplumunun iktisadi anlamda durağanlığının söz konusu olmadığıdır. Anadolu'nun kuzeybatı yöresinde 500 köyü örnek alarak, Osmanlı tahrir defterleri üzerinden oluşturulan bilgi tabanlarına dayanan araştırma, 16. yüzyılda nüfusun ikiye katlandığı, bu nüfus artışı karşısında tarımsal ve sınai üretiminin arttığını göstermiştir. Buna paralel olarak bölgesel ticaretin artması, yerel pazar ve kentlerin büyümeleri söz konusudur.

Bir bölgesel gelişme modeli olarak algılayabileceğimiz bu araştırma, öncelikle, ticari gelişmenin kendiliğinden, özellikle İngiltere'de yaşandığı türde, köylünün topraksızlaşması ve ücretli emeğin ortaya çıkması sonuçlarını doğurmadığını gösteriyordu. Burada kavramsal olarak vurgulanan husus ticari gelişmenin belirli toplumsal ve siyasal ilişkiler ve bu ilişkilerin odağı olan kurumlar çerçevesinde cereyan ettiğidir. Osmanlı devlet ortamında ve bu ortamın toplumsal huzur ve istikrarı sağlama kaygıları doğrultusunda, kurumsal yapı köylülerin topraksızlaşmasına müsaade etmemişti. Bunun yerine ticarileşmenin sonucu küçük ve orta ölçekli toprakları işleyen, iktisadi faktörlere (yani nüfus artışı ve ticari talebe) duyarlılık gösteren dinamik bir kırsal toplum yapısı ortaya çıkmıştır. (Ayrıca, ticarileşmenin büyük ölçüde köylünün artısını ayni vergiler olarak toplayan grupların, üretimin artması ile artan ayni vergi paylarının, pazarlanması yoluyla gerçekleştiği görülmektedir. Yani ticarileşme, tüccar sınıfının yanı sıra yönetici grubu da nemalandırmış, Fransa'da görüldüğü gibi yöneticilerle tüccarlar sınıfı arasında bir çatışmaya yol açmamıştı.)

Burada savunulan, Osmanlı köylü toplumu yapısının, Avrupa ve diğer Avrupa-dışı köylü toplumlarında olduğu gibi, kendi siyasi ve toplumsal ilişkilerinden kaynaklanan kendine özgü bir dinamiği olduğudur. Kısacası, evrensel bir gelişme modeli veya çizgisi mümkün değildir. Tek dinamik modelin Batı modeli olmadığı gibi, Batı da kendi içinde çok farklı modelleri barındırmaktadır.

Bu kendine özgü dinamik anlayışından çıkarak 1987'de yayımlanan *Ottoman Empire and the World Economy* başlıklı derleme kitabın önsözünde, dünya sistemi perspektifinin bir eleştirisini yaptım. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Andre Gunther Frank ve Immanuel Wallerstein azgelişmişliği kültürel öğelerle açıklayan modernleşme kuramını eleştirmişler ve azgelişmişliğin kökenlerinin Batı'nın Batı-dışı bölgelere ticari olarak nüfuz etmesinde arıyorlardı. Frank ve Wallerstein'a göre bu ticari nüfuz etme süreci özellikle tarımda sonradan 'feodal' olarak tanımlanan yapıların çıkmasına neden olmuş, kapitalist ilişkilerin gelişmesini engellemiştir. Osmanlı köylü toplumu araştırması benim, dünya sistemi kuramının Batı-dışı toplumların iç dinamiklerini yeterince değerlendirmediği, bu toplumları bir boksör'un kum torbası misali, Batı'nın vuruşlarına göre biçimlenen bir tabula rasa olarak değerlendirdiği sonucuna varmamı sağladı. Burada benimsenen tarihsel yaklaşım, dünya sistemi ile bütünleşme süreci içinde geri dönülemeyen kaderin çizdiği bir yolun izlenmesi değil, farklı özgün iç dinamiklerin oluşturduğu farklı gelişme yollarının, yani tarihsel arıziliğin (historical contingency) vurgulanmasıydı. Bu dinamiklerden başlıca kastedilen, farklı bölgelerde ortaya çıkan siyasi yapılar ve 16. yüzyıldan bu yana bu siyasetlerin odağını oluşturan merkezi devlet oluşumları idi. Dünya perspektifi yaklaşımı bu oluşumları Batı'nın dayattığı çevreleşme mantığının uygulayıcısı konumuna indirgiyordu.

Kişisel veya toplumsal tavır olarak bakıldığında bu yaklaşım, farklı bölgelerin içerdikleri güç dengeleri, kurumsal yapılar bağlamında ortaya koydukları gelişme olasılıklarının ve fırsatlarının değerlendirilmesi anlamına geliyordu. Bu tavır bir ölçüde varolan yapılar içinde, bunları peripheral/bağımlılık yapıları olarak dışlamadan, siyaset yapabilme kaygısından kaynaklanmaktaydı.

1980 VE AKTİF SİYASET

1980 askeri darbesi sonucu, eşim ve ben kendimizi aktif siyaset içinde bulduk. Yine bu dönemde tanıştığım ve şimdi Brezilya cumhurbaşkanı olan Fernando Cardoso'nun da siyasete farklı bir açıdan bakmamda etkin olduğunu da söylemeliyim. Cardoso bilindiği gibi Latin Amerika'ya ilişkin olarak bağımlılık yaklaşımının mimarlarından biridir. 1981 yılında Berkeley'de ders veriyordu ve aynı zamanda da Brezilya'da senatörlük görevini yerine getiriyordu. Aktif siyaset Cardoso'nun bağımlılık kuramının bir ölçüde kaderci çizgisini sorgulamasına yol açmıştı. Zira devlet dahil tüm yapıları bu bağımlılık mantığı doğrultusunda belirleniyordu. Cardoso bağımlılık yaklaşımının içerdiği ve yapısal olarak tanımlanan çaresizliğe karşı çıkıyordu. Önerisi devlet'in temsil ettiği siyasi oluşumların içinde yer alarak, bu çaresizlik çemberinin kırılması ve azgelişmiş bölge insanlarının edilgenlikten kurtulup içinde bulundukları durumların siyasi sorumluluğunu almasıydı. Bu da yerel yapıların, özellikle de devletin, emperyalizmin bir ürünü olarak dışlanmayıp bir siyaset alanı olarak benimsenmesi anlamına geliyordu.

1982-1985 yılları arasında editörlüğünü yaptığım *Toplum ve Bilim* dergisinde kuramsal anlayışlar ile aktif siyasetin kaygılarını bağdaştırma çabası

ön plandaydı. İşlediğimiz temaların başında var olan özgün tarihsel yapıların irdelenip özgün politikaların, özgün siyasi söylemlerin üretilmesi gereğinin vurgulanması idi.

1980'li yıllardan bu yana yeni bir dünyanın kurgulanması ile birlikte tarihe yaklaşımımda, araştırma konularımda bir dönüşüm meydana geldi.

1980'li yılların ortasında Türkiye'den ayrılmak zorunda kaldığımızda California University, Berkeley kampüsünde eski mesleğim olan iktisatçılığa döndüm. Vermekle yükümlü olduğum gelişme iktisadı dersleri bağlamında iki konu dikkatimi çekti ve bu konular son on yıldır yaptığım tarihsel araştırmanın yönünü belirledi diyebilirim.

Bunların ilki, sosyal bilim camiasının, bugünlerde acı bir şekilde yeniden hortlamakta olan Doğu /Batı ikileminden

uzaklaşmakta olduğuydu. Bunun başlıca nedeni olarak, özellikle 1980'lerle, Japonya ve diğer Doğu Asya ülkelerinin, ve giderek de Çin'in kapitalist dünya ekonomisinde çok önemli bir rol oynaması olarak gösterilebilir. Buradan çıkan sonuç artık kapitalist gelişmenin Batı Avrupa ve onun uzantısı olan ABD'nin tekelinde olmadığı idi. Ayrıca 1980'li ve 1990'lı yılların özellikle ilk yarısında gözlenen dünya kapitalizmindeki genişlemeci eğilim, bu oyuna farklı bölgelerin (sosyalizm sonrası toplumlar dahil) kendi iç dinamikleri doğrultusunda katılabilecekleri izlenimini vermekteydi. Ne var ki globalleşme ve piyasa ekonomisi söylemleri bağlamında ifade edilen bu gelişmeler, dünya kapitalizminin parçası olma sürecinin içerdiği çelişkileri, kısacası, güç ilişkileri yapısını göz ardı ediyor, bu süreci salt bir iktisadi oyunun kurallarının yerine getirilmesi olarak sunuyordu. Tam bu noktada beni ilgilendiren ikinci konu beliriyordu: Bu da piyasa ortamının oluşmasının önkoşulu olarak görülen özelleştirme, özel mülkiyetin yaygınlaşması çerçevesinde ortaya çıkan toplumsal ve siyasi çelişkilerdi.

KARŞILAŞTIRMALI TARİH ÇALIŞMALARI

Osmanlı bağlamında Doğu/Batı ikileminin kıskacından kurtulmanın yolu, bu ikilemin içerdiği ve Batı'nın varlıkları ve Doğu'nun yoklukları üzerine kurulu mukayeseli tarih anlayışının yerine farklı mukayeseli bir tarih anlayışı koymaktı. Bu da, Çin'den başlayıp Batı Avrupa'yı içeren Avrasya bölgesindeki gelişmelerin mukayese edilmesini sağlayacak ortak kategorilerin oluşturulması anlamına geliyordu. Bu girişimin ilk örneği olarak Çin - Osmanlı mukayesinin yapıldığı iki konferans düzenledim, bu konferanslarda sunulan tebliğlerin bazıları *Journal of Early Modern History* dergisinin Aralık 2001'de özel bir sayısını yayımlanacak.

Çin - Osmanlı mukayesesi bağlamında üzerinde durduğumuz ortak kategorilerin başında devlet, mülkiyet, idare, hukuk gelmekteydi. Mukayese, bu kurumsal oluşumların her bölgede orada var olan güç ilişkileri çerçevesinde belirlendiğine ve bu nedenle de çelişkili süreçler olduklarına işaret etmekte. Yani yine kendine özgün gelişme çizgileri mevcut, yalnız bu tez, bu çizgiler, Doğu ve Batı'nın birleştiği bir ortam içinde belirleniyordu. Bu ortam kabaca başlangıcı 16. yüzyılda olarak tespit edilebilen modernite ortamıydı.

16. yüzyıldan bu yana izlenen toplumsal gerçekliğinin düzenleme ve kurumsallaşma süreçlerinin kabaca bir periodizasyonu yapılabilirse, bu düzenlemelerin büyük ölçüde 19. yüzyılda merkezi modern devlet ve onun genel düzenleme pratikleri çerçevesinde radikal bir dönüşüm geçirdiğini söylemek mümkün. Bu oluşum Osmanlı ve birçok Avrupa bölgesi için geçerli. Şöyle ki; Osmanlı'da var olan güç dengelerinin sonucu siyasi gücün merkezi bürokrasi ve orduda toplanması, 19. yüzyıl merkezi yönetimin gerçekleştirdiği düzenlemeler, örneğin, vergi düzenlenmelerinde olduğu gibi, farklı kesimleri merkezi yönetimin genelleşmiş taleplerine tabi kılmayı amaçlıyordu. Çin'de farklı bir süreç göze çarpıyor. Orada güç dengeleri siyasi gücün merkezi yönetimde toplanmasına izin vermemiş, bunun sonucu, örneğin, vergilendirmenin gerektirdiği düzenlemeler merkezi yönetiminin farklı yörelerde aldığı insiyatifler sonucu yerel güçler ve merkezi yöneticiler arasında oluşturulan ittifaklar çerçevesinde gerçekleşmistir. O nedenle de bu düzenlemelerde Osmanlı ve Avrupa'da görülen genelleştirme çabaları yoktur.

Burada bu düzenleme olgusunun güncel niteliğine de temas etmek istiyorum. Hepimizin yakından izlediği son yıllarda toplumsal gerçekliğin düzenlemesinde, örneğin, özelleştirme ile mülkiyet ilişkilerinde, vergilerin dağılımında radikal bir dönüşüm yaşanmakta. Bu kez düzenlemelerde ulusal merkezi bir yönetimin rolü daha az vurgulanıp bir ölçüde düzenlemelerin bölgesel oluşumlara kaydırılarak karşımıza çıkmaktadır. Tarih kendini tekrarlamaz, yalnız yeni düzenleme süreçlerini anlamamızda, tarihsel süreçlerle aşina olmanın önemli olduğuna inanıyorum.

ÖZEL MÜLKİYET VE SERBEST PİYASA SÖYLEMİ

1990'lı yıllarda mukayeseli tarih anlayışına koşut olarak özel mülkiyetin yaygınlaşması

bağlamında aynı zamanda da serbest piyasa söylemlerinin bir eleştirisi anlamına gelen, bir araştırma sürecine girdim. Piyasa ekonomisi söylemleri devlet ve sivil toplum ayrımından yola çıkıyorlardı. Bu anlayışa göre sivil toplum iktisadi faaliyetinin alanını oluşturmakta idi ve özel mülkiyet de bu alanda oluşuyordu. Şöyle ki; kişisel çıkarları doğrultusunda piyasada değişim ilişkilerine giren bireylerin önlerine çıkan engelleri ortadan kaldırma istekleri özel mülkiyetin meydana çıkmasına yol açmaktadır. Bu engellere bir örnek olarak toprakta mutlak mülkiyeti ve toprağın serbest değişimini engelleyen kamusal mülkiyet hakları verilebilir. İktisadi alandan uzak tutulması gereken devlete, gece bekçisi görevi verilmektedir ki bu en geniş anlamında özel mülkiyete ilgili yasa ve kuralların yasalarının sadece onaylanması anlamına gelmekte.

Bu söylemin 1980'li yıllarda Türkiye'de yaygınlaşması Türkiye'li liberallerin Osmanlı devleti ve onun uzantısı olarak görülen cumhuriyet devletinin ekonomiye müdahelerinin sonucu bu topraklarda özel mülkiyetin ve bunu bağlı olarak sivil toplumun gelişmedikleri savı ile ortaya çıkmalarına yol açmıştı. Bu yaklaşım oralarda bir yerlerde, tercihan Batı'da, bir ideal durum olduğu, yani müdahele etmeyen bir devlet, sivil toplum olduğu varsayımından yola çıkıyordu. Böyle olunca da bu ideal durumu bizim bu devlet yapısı ile yakalayabilmemizin söz konusu olmadığı sonucu çıkıyordu.

Halbuki 80'li yıllarda bu konu Batı'da da tartışmalıydı; Batılı liberaller İkinci Cihan Savaşı sonrası dönemde iyice palazlanan refah devletlerinin iktisadi gelişmeye, büyümeye mani olduklarını iddia ediyorlardı. ABD'de Reaganism ve İngiltere'de Thatcherism çerçevesinde bu düşünce çizgisinin neden olduğu özelleştirme, işsizlik ve yoksullaştırma süreçleri bilinen konular, değinmeyeceğim. Burada önemli olan yaşanan bu toplumsal sıkıntıların sonucu tarihçilerin, 19. yüzyılda, sanayi kapitalizminin gelişmesi ve serbest piyasa düzeninin oluşma sürecinde devlet ve ekonomi/toplum ilişkilerini yeniden masaya yatırmaları.

1988-1995 yılları arasında görev aldığım ve New York'ta bulunan Social Science Research Council çerçevesinde düzenlenen bir dizi workshop aracılığıyla bu çabalara katıldım. Teorik tartışmaların yanı sıra 19. yüzyıl Osmanlı dokümanlarını da okumaya başladım. Çıkış noktam Osmanlı hukukçusu Cevdet Paşa'nın yapıtlarıydı. Her şeyden önce, Cevdet Paşa Osmanlı devlet ortamının yeniden düzenlenmesini sağlayan çeşitli kanun ve nizamnamenin bizzat mimarıydı. Bu bağlamda Arazi Kanunnamesi ile ilgili mutalaaları Türkiye liberallerinin Osmanlı yönetiminin özel mülkiyeti engellediği iddialarını çürütecek nitelikteydi. Cevdet Paşa'ya göre Arazi Kanunnamesi (ki kanunnameyi hazırlayan komisyonun başındaydı Paşa) toprakta özel mülkiyeti tanımlamakta. (Burada özel mülkiyet her zaman vardı vs.) Ne var ki toprak üzerinde var olan güç ilişkileri nedeniyle Arazi Kanunnamesinin hükümleri sadece miri, yani merkezi yönetimin denetiminde olan topraklar için geçerliydi, vakıf ve mülk toprakları için geçerli değildiler. Bu nedenle 19. yüzyılın ikinci yarısında merkezi yönetimin ana mücadele alanlarından biri miri topraklarda özel mülkiyeti oluşturan prosedürlerin -tapu kayıtları, kontrato nizamnamesinin maddelerinin uygulanması -vakıf ve mülk topraklarına yaygınlaşmasıydı. Diğer taraftan Arazi Kanunnamesinin hem metin olarak hem de uygulamada sürekli itirazlara maruz kalmış olduğunu görüyoruz. Bu itirazların sonucu metinde çelişkili maddeler yer alırken, uygulamada Kanunnamenin genel kaidelerinden uzaklaşılıp yerel durumları göz önüne alan hususi nizamnamelerin oluştuğunu görüyoruz. Burada dikkat edilmesi gereken husus, atılan bütün geri adımlara karşın 1858'den itibaren Kanunnamenin toprak üzerinde tüm mücadelelerin, tüm münakaşaların çıkış noktası olmasıdır. Böyle olunca da Kanunnameyi ve onun sürekliliğini merkezi yönetimin siyasi başarısının simgesi olarak görmek mümkün.

Vurgulanması gereken, başarının siyasi bir başarı olduğudur. O nedenle de Kanunname, gerek metin olarak gerek yerel koşullara göre yapılan uyarlamalarla birlikte, farklı siyasi mücadele alanlarını içermektedir ve bir türlü merkezi yönetim tarafından gerçekleştirilmiş bir dizi uzlaşmaya işaret etmektedir.

Bu araştırma sonuçlarını özetleyecek olursak, özel mülkiyetin, tarihsel kapitalizmin oluşması Doğu ve Batı'da belirli bir devletin yönetim pratikleri dışında düşünmek mümkün değil. Burada bireysel özel mülkiyetin devletin vergilendirme kaygıları ile örtüşmesi de söz konusu. Bu tarihsel olarak böyle. Tabii başka tarihler de olabilirdi ama olmamış. İleriye yönelik merkezi devlet pratikleri dışında bir kapitalist oluşum mümkün mü? Bunu farklı bölgelerdeki güç dengeleri belirler. Son olaylar bu dengeleri bir kez daha merkezi devlet yanına itiyor. Diğer taraftan merkez dışı, yerel düzenlemeler açısından 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başı Çin örneğinden belki birşeyler öğrenmek mümkün olur.

Size nasıl bir tarihçilik yapmaya çalıştığımı sergilemeye çalıştım. Herhalde benim yaptığım işi şöyle tanımlamak mümkün: Yaşanan anın sorunları ile haşır neşir olup sorularını o andan alan, aynı zamanda tarihsel araştırma yoluyla yaşanan ile geçmişi sürekli farklılaştırmaya çalışarak değişim süreçlerini saptamaya çalışan bir tarih romansı.

Türkiye'de Televizyon Yayınlarının Başlaması ve Gelişimi: İTÜ TV

SERVET YANATMA

Prof. Dr. Mustafa Santur'un ve Prof. Dr. Adnan Ataman'ın anısına...

Bu makale Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda birincilik ödülü almıştır.

gençler tarih yazıyor

Bu çalışmada, televizyonun icadı ile ilgili çalışmaları kısa bir şekilde anlattıktan sonra Türkiye'nin televizyondan nasıl haberdar olduğunu, Türkiye'de televizyon yayınlarının başlaması fikrinin nasıl ve ne amaçla geliştiğini, televizyonun kimler tarafından oluşturulduğunu ve ilk TV yayınlarını başlatmak için yapılan girişimleri inceleyeceğiz. Sonra da, yayınların başlamasını ve gelişimini, bu girişimde nasıl başarılı olunduğunu, yayınların teknik özelliklerini ve içeriklerini, yayınlardaki "ilk"leri ve bu yıllarda yaşananlara yönelik anıları, hem birinci el yazılı kaynaklardan, hem de bu girişimde yer alarak şahsen çalışmalara katılmış olan kişilerle yaptığımız görüşmelerden faydalanarak ayrıntılarıyla anlatacağız. Son olarak da, İTÜ TV'nin kapanmasındaki unsurların ve TRT'nin kuruluş yıllarının üzerinde ayrıntıya girmeden duracağız. Sonuç bölümünde, İTÜ TV'nin günümüzde kamuoyunda pek bilinmemesini ve TRT'nin bir politikası olarak halka unutturulmaya çalışılmasını eleştireceğiz.

TELEVİZYONUN TARİHİ

Televizyon ile ilgili ilk teknik buluş İrlandalı telgrafçı Andrew May tarafından 1873'te yapıldı. Bunun ardından, 1884'de Paul Nipkow, sonradan "Nipkow Diski" adı verilecek olan ve bir resmi dönerken tarayabilen döner diski geliştirdi.

Televizyonun icadına önemli katkıları olan bir başkası da radyo dalgalarını bulan Guglielmo Marconi'dir. Radyo dalgalarıyla sesleri iletmenin ilk defa mümkün olduğu yirminci yüzyılın ilk yıllarında, birçok bilim adamı da bir yandan bu konu üzerinde çalışmaktaydı. Bunların hedefi sesle birlikte görüntünün de iletilebilmesini sağlayabilmekti. Üzerinde çalışılan yeni hedefe isim koymak da gerekiyordu ve o dönemde kullanılan çeşitli isimler arasında "Görüntülü Radyo" ve "Elektrikvizyon" da vardı. "Televizyon" sözcüğü ilk defa 1907 yılının haziran ayında *Scientific American* dergisi tarafından kullanılmıştır.

SERVET YANATMA

1981 Fethiye doğumlu. İlkokul Fethiye'de, ortaokulu Antalya Kumluca'da, liseyi Antalya'da okumuş. Yanatma halen Boğaziçi Üniversitesi Tarihi Bölümü üçüncü sınıf öğrencisidir.

Yarışmaya ikinci defa katılan Yanatma, ilk seneki ikinciliğinin ardından bu sene İTÜ TV'yi konu alan yazısıyla birinci oldu. Konuyla ilgili olarak araştırmasında o döneme tanıklık etmiş kişilerle yaptığı görüşmeler yazının genel çizgisinde belirleyici bir rol üstlenmiş. Birkaç kişinin kişisel ve mesleki ilgi alanlarını, İstanbul Teknik Üniversitesi bünyesinde hayata geçirişlerini konu alan yazı, binbir mali ve teknik zorlukla başlayan televizyon yayıncılığının kısa sayılabilecek bir süre içinde nasıl başdöndürücü bir hızla gelişmiş olduğunu ve "sihirli kutu" dediğimiz televizyonun hayatımıza giriş dinamiğini bize gösteriyor.

Buradan bir kısmını sunabildiğimiz görsel malzeme zenginliği ise kendisinin çok titiz bir çalışma yürüttüğünün en büyük kanıtlarından. Üniversite öğrencilerinin hem tarihe hem de tarihçilik mesleğine ilk profesyonel adımı sayılabilecek Gençler Tarih Yazıyor Yarışması'nın bu sene üçüncüsünü düzenliyoruz. Artık bir gelenek haline gelen bu yarışmada Yanatma'yı yeniden aramızda görmekten mutlu olacağız.

Görüntünün elektronik olarak nakledilmesini amaçlayan çalışmalar, 1923 yılında Rus bilim adamı Vladimir Zworykin tarafından sonuçlandırıldı. Amerika'da denemelerini yapan Zworykin, "icenescope" adını verdiği ve elektronik taramada kullanılan aracı geliştirerek ilk elektronik tarama ile yayını gerçekleştirdi. Bu görüntü net değildi ve oldukça basitti, ama sonuçta televizyon artık keşfedilmişti. Ardından, çeşitli ülkelerde farklı zamanlarda deneme yayınları yapıldı.[1]

TÜRKİYE'DE TELEVİZYON

İstanbul Teknik Üniversitesi Yüksek Frekans Kürsüsü Başkanı Mustafa Santur'un TV ile ilk tanışması 1938 yılına rastlar. II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda yaptığı Avrupa gezilerinde televizyon denen "camlı kutuyu" daha yakından tanır. Önceleri İsviçre, sonra Hollanda ve Almanya haftada birkaç gün yayın denemeleri yapmaktadır. 1948 yılında televizyonla ilgili gelişmeleri yerinde görmek ve çeşitli incelemelerde bulunmak için Avrupa seyahatine çıkar. Döndükten sonra kendi kendine çalışmalara başlar.[2]

Bu arada televizyonun gelişim yıllarının savaş yıllarına rastlamasından ve Türkiye'nin içinde bulunduğu ağır ekonomik koşullardan dolayı, bu aygıtın varlığından Türk halkının henüz haberi yoktur. 1942'de davetli olarak Amerika'ya giden gazeteciler heyetinde bulunan Abidin Daver, gezi anılarında televizyon ile ilgili olarak şunları anlatır:

> Atlanta istasyonunda tren beklerken sıkılmadık. Çünkü bu istasyonda garp fen ve tekniğinin en güzel ve en yeni icatlarından biri olan televizyonu seyrederek vakit geçirdik. Televizyon, radyo ile sinemanın izdivacından hasıl olan bir harikadır denilebilir. Televizyon sesleri ve resimleri şimdilik 80 kilometre uzağa naklederek aksettiren bir icattır... Bu işle uğraşan mühendisler, televizyonun sinema ve radyonun en büyük rakibi olduğunu, ilerde herkesin şimdi radyo aldığı gibi bir de televizyon alarak evinde sinema seyredeceğini söylediler.[3]

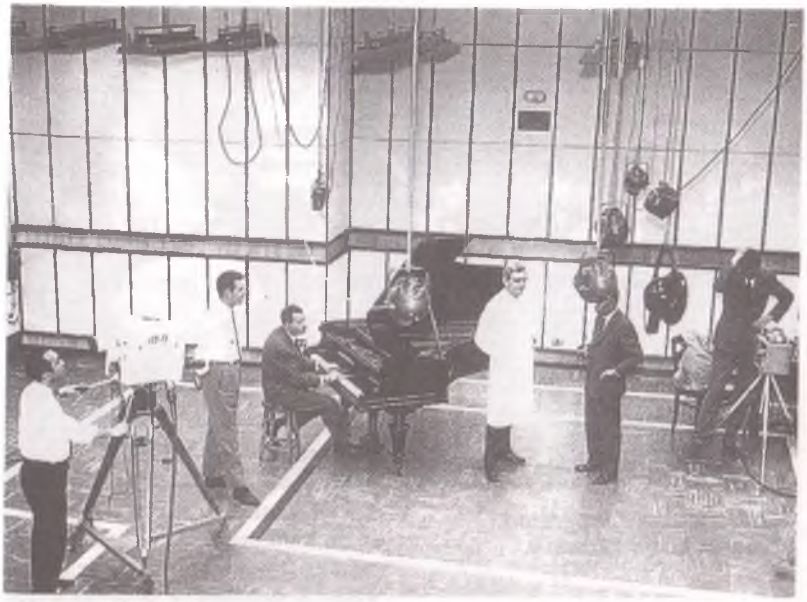

Bir program öncesi son hazırlıklar yapılıyor. Kamera: Vural Tekeli, Aldo Dorfani, piyano: Fatih Pasiner, Adnan Ataman, Mustafa Santur.

Mustafa Santur televizyon yayını konusundaki ilk resmî girişimini İTÜ Elektrik Fakültesi Dekanlığı'na yazdığı 16 Temmuz 1951 tarihli mektupla yapar:

> Son yıllarda mühim inkişaflar gösteren televizyon alanındaki tedrisatımızı geliştirmek, ileride memleketimize de girmesi mukadder olan televizyon tekniğinde tecrübeli elemanlar yetiştirmek maksadı ile çok yüksek frekans laboratuarımızda küçük mikyasta bir tecrübî televizyon tesisi kurmak çok münasip olacaktır. Böyle bir tesis için gereken bazı cihazların isim ve özellikleri ilişik şartnamede gösterilmiş bulunmaktadır. Bu cihazların tahmini bedeli 36.000 liradır. Bu cihazların satın alınması için gerekli muamelenin yapılmasını, derin saygılarımla rica ederim.[4]

Başvuru mektubunda da görüldüğü gibi bu girişimin birincil amacı öğrencilerin yararlanabileceği bir laboratuvar kurmak ve eğitsel amaçlarla televizyon yayını yapmayı denemektir. Santur da bu girişimin amacını şöyle açıklar:

> Üniversitemizdeki televizyon cihazları tecrübî çalışmalar yapmak üzere kurulmuştur. Gayemiz muntazam ve devamlı yayınlar yapmak olmadığından tesisatımız bir laboratuar çerçevesini aşmamaktadır.[5]

Ancak, ileride yapılan yayınlar çok başarılı olacaktır ve eğitim amaçlarını aşarak Türkiye'de televizyonculuk bilincinin ve kültürünün oluşmasının temeli olacaktır.

Üniversite çevresi de bu girişime olumlu yanıt verir. Ne var ki, devlet mevzuatı ve bütçe sorunları nedeniyle gerekli malzemenin bir kerede değil de, üç kerede alınması kararına varılır. Bundan dolayı, gerekli cihazların alınması ve yayınların başlaması bir süre gecikir. Aslına bakılırsa, bu gecikmenin en önemli nedeni Türkiye'nin ekonomik alanda uyguladığı siyasettir. Çünkü bu günlerde ithalat yasaklanmıştı. Bu yüzden, gereken verici ve kamera İTÜ TV'ye Philips firması tarafından bağış olarak verilmişti.[6] Bu olayın gerçekten bir "bağış" mı, yoksa kanunları delmek için bir plan mı olduğunu bugün çözemeyiz. Fakat, Türk siyasetenin özelliklerinden yararlanarak, bu uygulamanın yasayı delmek için hazırlanmış "masum bir plan" olduğunu düşünebiliriz.

O sıralarda, Santur'un gözde ve başarılı öğrencilerinden Adnan Ataman, Amerika'daki ihti-

Gönül Yazar bir programda. Kamera: Yücel Durusoy.

sasını doçent olarak tamamlayarak yurda döner. Santur, öğrencisini TV yayınlarının başlatılmasıyla görevlendirir. Ataman Amerika'da tanıştığı televizyona büyük ilgi duymuştur, teklif de çok caziptir zira hocasıyla birlikte çalışacaktır. Bu sıralarda malzemelerin sipariş edildiği Hollanda'nın Philips firmasından ilginç bir teklif gelir: "Televizyon malzemelerinden kim sorumlu olacaksa, o bilim adamınızı gönderin; araç gereçlere yerinde alışsın."[7] Bu teklifin ardından, Ataman eşiyle birlikte Hollanda'ya giderek televizyonun Türkiye'de ilk adımını atacak olan cihazları tanır. Cihazlar geldikten sonra Taşkışla'da üç küçük odaya bir laboratuvar hazırlanmaya başlanır. Üniversite binasının çatı katında bulunan bu üç odanın en büyüğü çekim stüdyosu olarak kullanılacaktır.

TV vericisi antensiz olacak değil ya, bu kez de anten sorunu ortaya çıkar. Türkiye'ye henüz televizyon girmediği için, anten işini yapabilecek bir uzman henüz yoktur. Sonunda, böyle yükseklere çıkabilecek kişinin ancak bir minare ustası olabileceği düşünülür. Perşembe Pazarı'nda gemi direği yapanlara on metre yüksekliğinde, gemi direğinden bozma bir anten direği hazırlattırılır. Hava soğuk olmasına rağmen yetkililer anteni kurmayı başarırlar. Ama bu anten ilk etapta pek fazla bir görev üstlenemeyecektir. Çünkü ilk yayınlar dışa yönelik değildir. Zaten dışarıya yönelik yayın yapabilse bile, o dönemde Türkiye'ye henüz şahıs malı televizyon alıcısı girmemiştir. Türkiye'deki alıcı sayısı dördü İTÜ'de, üçü bu işle meşgul olan öğretim görevlilerinin evlerinde, kalanı ise de Beyoğlu'ndaki dükkânların vitrininde olmak üzere toplam 10'dur. Böylece, Philips'ten sağlanan 100 Watt'lık bir verici ve bir adet "süper ikonoskop" kamera ile yayınlar başlar.[8] Yayınların başlamasıyla "İTÜ TV Deneme Yayını" flaması da ekranda dalgalanmaya başlar. Hatta, sürekli vantilatör çalıştırılır ki flama iyice dalgalansın...

Burada tarih konusunda bir saptama yapmakta yarar var. Türkiye'de televizyonun doğum günü 1952 yılının mart ayı içerisindedir. Öte yandan, ilk yayın tarihi ile ilgili çelişkili bilgiler de bulunmaktadır. M. Tali Öngeren ilk yayının 9 Temmuz 1952 günü gerçekleştiğini yazar.[9] Emir Turam da Öngören'le aynı tarihi verir.[10] Hatta, bu tarihin 1960'ların başlarında olduğunu yazanlar bile olmuştur.[11] Ancak, ilk yayın tarihi günü belli olmamakla birlikte 1952 yılının mart ayı içerisinde olduğu açık ve kesindir.[12]

ilk yayınların teknik özelliklerine gelince, konferans, konuşma ve skeç gibi sahneleri doğrudan doğruya naklederken bir "süper ikonoskop" kamerası kullanılmaktadır. Stüdyoya bitişik oda kontrol ve kumanda odasıdır. Burada sinyal jeneratörü ve resim monitöründen başka 35 milimetrelik bir sinema projektörü ve sinema kamerası ve bir plak çalma makinesi ve ses monitörü mevcuttur. 35 milimetrelik sesli filmleri nakletmek mümkündür. Koridorun öbür ucunda bulunan diğer bir odada da 100'er Watt'lık iki ufak verici vardır. Bunlardan birisi resim, diğeri ses yayınlamaya yaramaktadır. Resim 62,25 Mc/s'lik bir frekansla, ses ise 67,75 Mc/s üzerinde çalışmaktadır.[13]

Mustafa Santur ilk yıldaki eksiklerini ve amaçlarını da şöyle açıklamakta:

> Antenimiz şimdilik bir geniş band dipolünden ibarettir. Lâkin bu anteni ilk fırsatta değiştirip yerine kazancı daha büyük olan daha müessir bir anten koyacağız. Bu surette verici gücümüzü arttırmadan alan şiddetimizi arttırmış olacağız. Önümüzdeki aylarda stüdyomuzun eksiklerini tamamlayacağız. Sonra cihazlarımızın aksayan bazı kısımlarını ıslah edeceğiz. O zaman daha muntazam deneme yayınlarına başlamak imkanı bulacağız.[14]

İlerleyen haftalarla birlikte, yayınlar düzene girer. 1953 yılına gelindiğinde, halk arasında artık "Televizyon seyrediyor musunuz?" sorusu yavaş yavaş duyulmaya başlanır. İTÜ TV yöneticilerinin amacı, bu ilgiyi bilimsel yöne çekmektir. Yetkililer yayınların daha çok sayıda seyirci tarafından izlenmesini arzular. Bunun amacı da yayınların teknik yönden kalitesini ölçebilmek, yapılan bilimsel çalışmaların sonuçlarını öğrenmektir. 1953 yılında İTÜ'nün Gümüşsuyu'nda bulunan konferans salonuna bir alıcı konulur ve yayınların kalabalık bir seyirci kitlesi tarafından izlenmesi sağlanır. Halkın büyük beğenisi ve desteği üzerine İTÜ TV'nin haftalık yayını zamanla halka açılır. Rektörlük bu konuda gerekli izni verir ve bunu bir basın bülteniyle kamuoyuna bildirir. "Teknik Üniversite'nin Gümüşsuyu binasındaki konferans salonunda bulunan alıcılardan yayınların izlenebileceği

ve salonun her Cuma saat 17:00 ile 18:00 arasında açık olduğu" halka duyurulur.[15]

Bir izleyici konferans salonundaki izlenimlerini ve televizyon yayınlarını şöyle anlatmakta:

> Bilmem, hiç televizyon makinesi gördünüz mü? Televizyon verici aletleri de aynen film makineleri gibi... Aletin objektifi, emisyon yapan sanatkar üzerinde tutuluyor. Eğer artist hareket ederse, bu hareketlerle muvazeneli olarak oynatılıyor. Dışarıda da alıcı makineler, bildiğimiz radyo gibi... Yalnız üzerinde camdan ve konkav bir ekran var. Evvela ince çizgiler, sonra da televizyon üzerindeki bir düğme vasıtasıyla hayaller netleştiriliyor...[16]

Bununla birlikte, ilk yıllardaki seyircilerin önemli bir görev ve işlevleri de vardır. Yayın bittikten sonra veya yayın sırasında İTÜ TV'ye telefon etmek ve yayınların kalitesinin nasıl olduğunu bildirmek. Bu görevi mektupla da yapmak mümkündür. Ancak, yetkililer daha çok telefonla yapılan uyarıları dikkate alarak, anında düzeltmeler yapmak yoluna gitmişlerdir. Mektuplar daha çok teşekkür niteliğinde ve programların içeriği ile ilgilidir.[17]

EKRANIN İLKLERİ

Bu dönemlerde ilk yayını çeken kameraman, görüntüyü ışıklandıran ışıkçı, ses ayarını yapan teknisyen, ekrana çıkan sanatçı, programı sunan spiker "ekranın ilkleri" olarak Türk televizyon tarihine geçmişlerdir. Örneğin, ilk kameraman Adnan Ataman'dır. İlk dekor ise biri kahverengi, diğeri gri iki perdeden oluşmaktadır. İlk spiker ve televizyon sunucusu İTÜ'nün orkestrasını çalıştırırken İTÜ Radyosu'nda spiker ve programcı olan Fatih Pasiner'dir. Pasiner TV'de spikerliğe başladığı zaman "hitap" konusunda bazı küçük sıkıntılar da yaşamıştır:

> Anons hiç alışık olmadığımız bir tarzda yapıldı. Çünkü radyolarımızın düğmesini çevirdiğimiz zaman karşımıza çıkan spiker, bize daima "sayın dinleyiciler" diye hitap ettiği halde, televizyon spikeri "sayın seyirciler" diye seslendi...

Sonra, Pasiner buna bir çözüm bulur ve "Sayın seyirci ve dinleyiciler" demeyi uygun görür ve bu yıllarca böyle devam eder.[18]

Bana kalırsa, Pasiner'in "sayın seyirciler ve dinleyiciler" demesinin önemli bir nedeni var: İlk yıllarda, televizyona "görüntülü radyo" denildiğini biliyoruz. "Vizontele" filmini izleyenler anımsayacaklardır, televizyon köye geldiği zaman belediye başkanı "vizontele"yi, halka "radyonun görüntülüsü" olarak anlatmıştı. Sanırım, Pasiner bundan yola çıkarak radyo olduğu için dinleyici, görüntülü olduğu için seyirci demeyi tercih etmiştir. Şimdi düşündüğümüz zaman çok basit geliyor, ama o yıllarda spikerler arasında ciddi bir tartışmaya yol açtığı kesin.

Halit Kıvanç "Talih Kuşu" yarışmasında.

Ekrana çıkan ilk sanatçılara gelince, bunların başında Feriha Tunceli gelir. Nebahat Yedibaş, Cevdet Çağla ve Hüsnü Çoşar ile birlikte çıktıkları ilk programlarında aletlerin odaya zor sığdığı bilinmektedir. Bu yüzden, bir iki enstrümanla yaptıkları programlarda stüdyonun 35-40 dereceye yükselen sıcaklığı onlara ecel terleri döktürür. Feriha Tunceli ilk TV konserini şöyle anlatır:

> Doğrusu televizyonun adını duymuştuk ama, hakkında fazla bilgimiz yoktu. Ben o sırada konservatuarı yeni bitirmiş, tecrübesiz bir sanatçıydım. Bunlara bir de ilk kez, pek bilmediğimiz televizyonun heyecanını eklerseniz... Aslına bakılırsa, o stüdyoya zaten bir kemanla bir ud zorlukla sığmıştı. Şöyle bir köşeye sıkışmış gibiydik. Bir yandan kameranın çekilişini izliyor, öte yandan alıcıda görüntüyü seyrediyorduk. Merak uyandırıcı idi. Derken kamera karşısına geçme sırası bize gelince, işte yukarıda söylediğim heyecan kasırgası esmeye başladı. Televizyondan önce, bir şarkı söyledik mi, bir konser oldu mu, arkadaşlarımıza koşar, nasıl söylediğimizi sorardık. Televizyonda ise, programım bitince, stüdyodaki arkadaşına gitmiş ve nasıl söylediğimi değil, nasıl göründüğümü sormuştum.[19]

Zaman geçtikçe, hem yayınların teknik kalitesi ve içeriği hem de izleyici sayısı artmıştır. Ancak, yine de, televizyon İstanbul'un her yerinde bilinmiyor ve alıcı sayısının azlığından dolayı herkes yayınları izleyemiyordu. 18 Mart 1954 tarihinde yayınların rekor sayılabilecek sayıda izleyiciye ulaşması bakımdan önemli bir tarihtir. Cağaloğu Öğrenci Lokali'nde "İstanbul Kültür Konferansları" adı altında toplantılar yapılmaktadır. Bu tarihte, Adnan Ataman "Televizyon ve Tatbikatı" başlıklı bir sunum yapmıştır. Salona getirilen üç alıcı

sayesinde konferansa gelenler, çoğu ilk defa, yayını izleme şansını yakalamıştır.[20] Bu tarih gerek halka açık gösterim yapılmasından, gerek izleyici rekoru kırılmasından, gerekse televizyonun halk arasında hızla yayılmaya başlamasından dolayı önemlidir. Adnan Ataman'ın vermiş olduğu bu uygulamalı konferansla televizyona duyulan ilgi ile birlikte, bu konuda gönüllü olarak çalışmak isteyenlerin de sayısı giderek artar. Zaten, İTÜ TV'nin başarısını en iyi olarak gönüllülerin "amatör ruhu" açıklar.

Bu gönüllülerden birisi de

Verici için anten dikiliyor.

Arif Yesari'dir. Yesari, İTÜ TV'nin ilk yıllarından itibaren konuşmalar hazırlar, hikâye okur, Fatih Pasiner'le birlikte müzikli şiir programı düzenler. Bunun yanında, Yesari'nin en önemli özelliği televizyonda ilk tiyatro oyununu gerçekleştiren kişi oluşudur. Yesari'nin "Mektup" adlı otuz dakikalık piyesinde, yazarın kendisi, Gençlik Tiyatrosu'ndan İlhan Damacı, Ali Keskiner ve Nisa Ersan'la birlikte rol alır. Nisa Ersan, 1970'li yılların ünlü ve başarılı tiyatro sanatçısı Nisa Serezli'den başkası değildir.[21] 23 Aralık 1954 akşamı ekrana gelen bu piyes büyük ilgi çekmiştir. Bu yıllarda basında İTÜ TV ile ilgili en fazla yer alan haber bu olmuştur.[22]

İTÜ TV'nin düzenli programlarından biri de "Hava Durumu"dur. Hava Durumu yayına girdiği 1954'ten itibaren en fazla ilgi çeken programların başında olmasının yanı sıra, ara verilmeden İTÜ TV'nin kapanışına kadar yayında kalan ender programlardan biridir. Bu programı yapması için Taşkışla Stüdyoları'na Amerikalı Meteoroloji Profesörü Sidney Tweles davet edilir. Fakat küçük bir sorun vardır: Tweles Türkçe bilmemektedir. Bundan dolayı, programa genç meteoroloji uzmanı Ali Esin de çağırılır. Tweles her hafta programa gelemeyeceği için ikinci hafta Ali Esin'i gönderir ve ekler:

> Bak Ali, yurdunuzda televizyon yeni başlıyor. Daha doğrusu ilk adımlarını atmaya çalışıyor. Tıpkı televizyon gibi, bizim bilim dalımız meteoroloji de az tanınıyor. Gereği kadar bilinmiyor. Benden sana öğüt: Ne olursa olsun, televizyona çık ve mesleğini ülkene tanıt! Meteoroloji bilmek bir uygarlık belirtisidir.[23]

1955 yılına gelindiğinde, yayınlar bir ara iyice seyrekleşir ve her hafta yapılan yayınlar iki haftada bir yapılmaya başlanır. Bunun en önemli nedeni ise bu işe gönül verenlerin vaktinin sınırlı olması ve televizyonda çalışanların tamamına yakını öğrenci olduğu için sınavlarına da hazırlanmak zorunda olmalarıdır.[24] Bu yılın ilk aylarında gösterilen programlara gelince, 13 Ocak'ta televizyonda ilk defile, beş yaşında piyanist Beril Meto, Johnny Bohag, Necdet Koyutürk, Vural Sözer, Olga Olcay ve Laika Karabey'in konser, hikâye, şiir ve temsil programları yer alıyor.[25]

1956 yılına gelindiğinde ise, televizyona duyulan ilgi birden artıyor. Bunun en önemli nedeni alıcı sayısının artması, dolayısıyla televizyon kültürünün oluşmaya ve yerleşmeye başlaması ve sonuçta gazetelerde bu konuyla ilgi yazı ve haberlerin artmaya başlaması. Ayrıca, yayınlar da tekrar her hafta yapılmaya başlanıyor. Bu dönemdeki gazetelerdeki haber ve yazılardan biri şöyle:

> İstanbul Teknik Üniversitesi Yüksek Frekans Eğitimi Kürsüsü'ne bağlı olarak birkaç yıldır tecrübe yayınları yapan İstanbul Televizyon İstasyonu, 1 Kasım Perşembe günü başlıyor. Bu kürsünün profesörü Mustafa Santur ile doçenti Adnan Ataman'ın teşebbüs ve gayretleriyle başlayan bu mütevazı denemeler, her hafta perşembe günleri saat 17-18 arasında bu yıl da devam edecek. Tabii yüzde yüz amatörce. İstanbul Televizyonu'nun verici postası eski Taşkışla binasındaki Mimarlık Fakültesi'nin en üst katında. Perşembe günleri program saatinde Gümüşsuyu'ndaki binanın hangi dershanesi boş olursa, oraya bir alıcı makine koyup davetlilerin televizyon seyretmesi sağlanıyor. Teknik Üniversite televizyon postasının neşir sahası 20-30 kilometrelik bir çevre. Şehrin yüksek noktalarından, basık yerlere nispetle daha iyi almıyormuş. Zira verici merkezin anteni ile alıcı alet anteni arasında herhangi bir engel bulunmaması yani resmin naklini önlememesi şart. Alâkalıların şimdiye kadar yaptığı soruşturmalara göre, İstanbul Televizyonu'nun en net Adalar'da alındığı anlaşılmış. Buna mukabil Florya'dan ancak sesi duyulabiliyormuş ve resim alınamıyormuş. İstanbul'da alıcı televizyon makinesine sahip "elli altmış" aile olduğu tahmin ediliyor. Bu aletlerin ekserisi, memleketimizden ayrılan Amerikalı'lardan satın alınmış.[26]

Bu arada, İTÜ TV'nin komşuluk ilişkilerini derinden etkilediğini ve "telesafirlik" kavramını ortaya çıkardığım söylemeliyiz. Televizyon İstanbul'da büyük bir heyecanla karşılanmıştı. Ama alıcı sayısı yok denecek kadar azdı. Yayınlar ilk başladığı zaman İstanbul'da sadece 10 alıcı mevcuttu. 1953'te 30, 1955'te 40 ve 1957'de de 160-170 kadar alıcı olduğu tahmin edilmekteydi.[27] Bu yüzden dönemin popüler deyimiyle "te-

lesafirlik" kavramı ortaya çıktı. Televizyonu olmayanlar, olanların evine misafirliğe gidiyordu. Çocuklar, televizyonu olan evlerin pencereleri önünde birikip yeni teknolojiye olan ilgilerini gösteriyorlardı.[28] Bunun yanı sıra, vitirinlerinde televizyon bulunan mağazaların önünde izleyicilerin birikmesinden dolayı yayın saatlerinde trafiğin kapanması da başka bir örnektir.

1957 yılında her perşembe süren yayınlar artan bir ilgiyle izleniyor. Ataman ve öğrencileri teknik yönü geliştirirken, gönüllü televizyon öncüleri de yayınları dolduruyorlar. Ali Esin'in hava raporu ve İbrahim Gökçe'nin trafik konuşması muntazam olarak devam ederken Pertev Tunaseli de spor konuşmaları yapmaya başlıyor. Diğer programlar ve yayına gelen sanatçılar da şu isimlerden oluşuyor: Ahmet Şener ağız mızıkası, Malatyalı Fahri de halk havaları sunar; Gülçin Bayburt'tan bale izlenir; Adnan Şenses, Semra Atalay ve Çoşkun Erdem müzik programlarında solist olarak yer alırlar. Gençlik Tiyatrosu'nun temsilleri de sürekli gösterilir. Bu arada, program eksik olduğu haftalarda, spiker Fatih Pasiner ekrana çıkarak izleyicilerle telefonda sohbet eder. İzleyiciler televizyon üzerine sorular sorar; o da elinden geldiğince yanıtlamaya çalışır. İzleyici kendi adını ve sesini televizyonda duyunca ayrı bir sevinç duyar. Aynı yılda, "TV'de Sinema"nın temelleri de atılır. İlk olarak "Hitit Güneşi" gösterilir. Zeki Müren'in başrol oynadığı "Berduş" filmi gösterilirken elektrik kesilir ve yayın da film de yarıda kalır.[29] İTÜ TV Taşkışla stüdyosunda yayınlarını sürdürürken, yöneticiler de bir yandan yayınların kalitesini artırma çabası içindedir. Bu amaçla 17 Ekim 1959 günü Maçka'daki İTÜ binasının çatısına bir anten dikilmiştir ve gelecekte bu anten sayesinde yayınların teknik kalitesi artacaktır. Ancak, yayınlar hâlâ Taşkışla binasından devam etmektedir.

1960 yılında İTÜ TV bir duraklama dönemi yaşamıştır. Siyasal tarihimizde önemli bir tarih olan 27 Mayıs 1960, ülkemizde yeni yeni gelişmekte olan televizyon yayınlarını geçici süre için durdurmaktan geri kalmamıştır. 28 Nisan 1960 günü İTÜ TV'nin yayınlarına "ara verdirilir". 2 Mayıs 1960 günü saat 16.00'da da İTÜ Radyo ve Televizyonu polis tarafından mühürlenir. Beş ay süren bu "susturuluş" 6 Ekim 1960'ta yayınların başlaması için yeniden izin alınması üzerine sona erer. Fakat teknik arıza nedeniyle o gün yayın yapılamaz. İTÜ TV 10 Ekim 1960'ta "Devrim'le ilgili haber filmlerinin gösterilmesi" şartıyla tekrar izleyicilerinin karşısına çıkar. Yassıada ile ilgili bazı haber filmlerinin "sundurulduğu" bu yayından sonra, diğer haftalar da aynı şekilde güncel haber filmlerinden oluşan yayınlar "yaptırılır". 17 Kasım 1960'ta ise normal yayın akışına geçilir.[30]

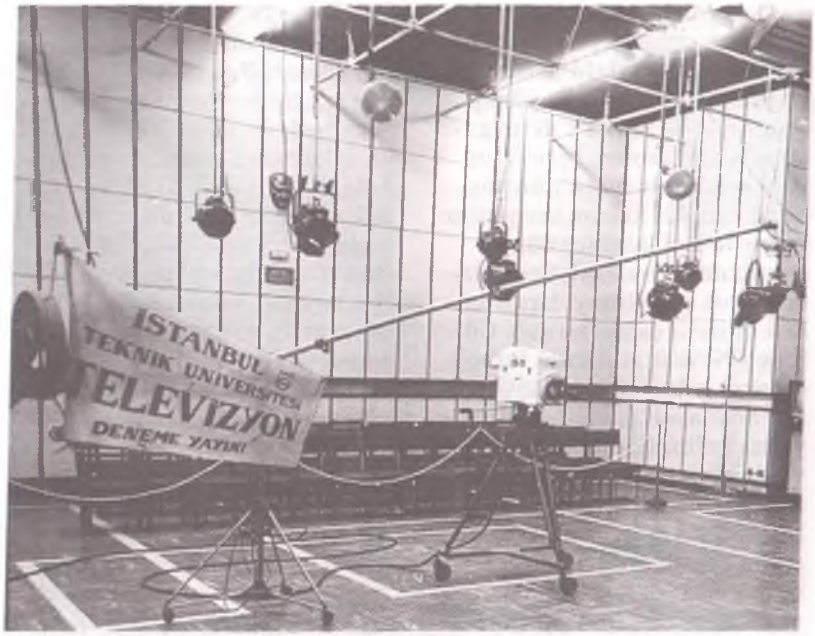

Maçka Stüdyosu. Bez afişin açılması için bir vantilatöre (en solda) ihtiyaç duyuluyordu.

Normal yayın akışına geçildikten sonra İTÜ TV'de yeni programlar yayınlanmaya devam ediyor. Bunların başında yarışmalar ve günümüzde "Talk Show" olarak bilinen müzik ve eğlence programları geliyor. Yarışma programlarının hazırlanmasında ve sunulmasında Halit Kıvanç ön plana çıkıyor. Ancak, Kıvanç yarışma programları başlamadan önce büyük sıkıntılar da yaşıyor:

> Bir kere TV ekranına çıkmaktan korkuyorduk çoğunluk. [Yarışmacılar ve Jüri] Bir yarışma programında jüri olarak oturmasını arzuladığım çok ünlü bir film yıldızı ile gene çok ünlü bir tiyatro sanatçısı özür dilemişlerdi. İkisi de "Ne olur, beni televizyona çıkarma! Korkuyorum." demişti. Bazısı da yarışmaktan çekiniyordu. Bu durumda en büyük destek, öğrenciler ve okullar olacaktı. Bizler de öyle yapmıştık.[31]

Yayınlanan ilk yarışma programı "Talih Kuşu" adındaki bilgi yarışmasıdır. Kıvanç bu programı İTÜ TV'nin ilk yıllarından kapanışına kadar geçen sürede aralıksız olarak görev alan Vural Tekeli ile birlikte yapmış. Soruları çoğu kez Tekeli, büyük bir ciddiyet ve önemle kendisi hazırlamış. Aynı zamanda İTÜ'den diğer öğretim görevlileri ve lise öğretmenleriyle birlikte yarışmanın jüri üyeliğini yapmış. Lise öğrencilerinin bilgilerini ölçmek için tasarlanmış olan bu yarışmada, İstanbul Serofinil Derneği'nin derece alanlara kanarya hediye etmesinden dolayı, yarışmanın adı "Talih Kuşu" olmuş.[32]

Çok ilgi gören ve beğenilen bir diğer yarışma programı da "Mini Gol"dür. Halit Kıvanç bu yarışmayı Almanya'da görüp beğenmiş ve İTÜ TV'de uygulamayı düşünmüş. Spor-Toto İstanbul Müdürlüğü'nün yaptırdığı delikli kaleye izleyiciler ve bir futbol takımın bazı oyuncuları katılarak üçer atışta en çok gol atmayı başaran kişi olmaya çalışırlarmış. Göztepeli Nevzat gibi ünlü futbolcuların gelmesi programa ilginin artmasını sağlamış.[33] 1961 yılına gelindiğinde programlar ve dolayısıyla konuk olan sanatçıların sayısı ve çeşitliliği biraz daha artar. Bunların başında edebiyat yarışması, Özdemir Asaf'ın konuşması, Ayşegül Çilli'nin spor programları ve Yücel Hekimoğlu'nun sinema yıldızlarıyla röportajları gelir.[34]

Bununla birlikte, günümüzdeki "Talk Show" programlarının temeli de yine bu yıllarda Fecri Ebcioğlu tarafından İTÜ TV'de atılmış ve en çok ilgi gören ve konuşulan programların başında yer almıştır. Ebcioğlu düzenli olarak hazırladığı show programlarına o yılların en çok istek gören sanatçılarını getirmeyi başarmış. Ayrıca, günümüzde TGRT'de yayınlanan Erkan Yolaç'ın "evet-hayır" yarışması ilk kez İTÜ TV ekranlarında gösterilmiş.[35]

Ebcioğlu Show'a ilk zamanlar piyanist Feyzi Aslangil, Öztürk Serengil, Gönül Yazar, Necla İz, Zekâi Apaydın; ilerleyen yıllarda Yalçın Ateş orkestrası eşliğinde Altan Erbulak ve Nuri Sesigüzel ve 1969 yılının ilk aylarında da aynı programda Ajda Pekkan ve Zeki Müren konuk olmuşlardır. Bu sanatçılar hiçbir ücret almadan, Fecri Ebcioğlu'nun daveti üzerine programlara katılıyorlardı.[36] Hatta, programın ilgi görmesi üzerine, sanatçılar programa katılmak için İTÜ TV'ye kendileri teklif götürmeye başlarlar.[37]

Zeki Müren ve Ajda Pekkan katıldıkları programda büyük ilgi görmüş ve İTÜ TV'ye teşekkür telefonları yağmıştı. Birçok insan onları ilk kez görmüş ve izlemişti. O gece, Müren siyah ayakkabılarının taşlarla işlenmiş topuğundan, siyah elbisesine ve yakası ferbalalı beyaz gömleğine kadar giyimine büyük bir titizlik göstermişti.[38] Bu titizlikte Adnan Ataman'ın uyarı niteliğindeki ricası da etkili olmuştu. Ataman, Müren'in seyircinin tepkisine neden olabileceğini düşünerek çok dikkat çekici giyinmemesini, erkek gibi giyinmesini istemiş. Çünkü önceki yıllarda Fatih Pasiner sıcaktan dolayı bir programa gömlekle çıktığı için tepki telefonları almıştı.[39]

Bu yılları yaşayanların unutamadığı bir gece vardır: Ebcioğlu'nun bir showuna İsrailli sanatçı Mercedes ve gitarist eşi de katılır. Ebcioğlu gitaristin elini sıkarken birden ikisi yere düşerler ve kimse ne olduğunu anlayamaz. Meğer, mikrofona gelen kabloya topraklama yapılması unutulmuş ve Ebcioğlu'nu elektrik çarpmıştır. Aldo Dorfani hemen yayını kapatır. Kısa bir süre sonra tekrar yayın başlar ve şu anons yapılır: "Acil! Bir doktor İTÜ TV'ye bekleniyor!" İzleyiciler endişelerinden dolayı telefona sarılırlar, ama hatlar kilitlenmiştir. Kısa sürede birden fazla doktor stüdyoya yetişir ve önemli bir sorunu olmayan Ebcioğlu da bu arada kendisine gelir.[40]

1962 ve 1963 yıllarında da İTÜ TV'de tiyatro oyunları ve müzik programları gösterilmeye devam eder. Örneğin, İstanbul Şehir Tiyatrosu sanatçıları (Gönül Ülkü, Suna Pekuysal ve Deniz Uyguner) "Hırsız Kız"ı oynarlar. Zeynep Değirmencioğlu "Ayşecik" rolüyle ve Türkan Şoray da genç sinema yıldızı olarak ekranda bu yıllarda boy göstermeye başlar. Bunlardan başka, Behçet Kemal Çağlar'ın sohbeti, Ahmet Mekin'le röportaj, Nevim Şengül ve Emel Sayın'dan şarkılar ve Cem Karaca Show Topluluğu gösterilen diğer programlardır.[41]

Ayrıca, 1963 yılının önemli bir yayını da "TV'de İngilizce"dir. "Let's Speak English" adıyla düzenli olarak verilen dersleri takip edenlerin sayısı hiç de az olmamıştır. Bunun ilgi görmesi üzerine Almanca dersleri de yayına girmiştir.[42] Böylece, televizyondan öğretim alanında da yararlanılabileceği gösterilmiştir. Almanca derslerinden dolayı İTÜ TV'nin çalışmaları Alman basınına da yansır. *Hör Zu* adındaki magazin, İTÜ TV'nin çalışmalarını ve işleyişini, bazı bölümlerinde "alaya alarak" okuyucularına duyurur.[43]

5 Aralık 1963 günü de İTÜ TV tarihi açısından önemli bir gündür. Bu tarihte yayın Maçka'daki yeni İTÜ TV stüdyosundan yapılmıştır. Maçka'daki stüdyo Taşkışla'dakine göre daha geniş ve kullanım kolaylığı açısından bu iş için çok daha uygundu çünkü burası doğrudan stüdyo olarak planlanmıştı. Böylece, çeşitli show, yarışma ve programlar bu stüdyoyu haftada bir gün ünlü sanatçıların buluşma yeri haline getirmişti. Bu tarihten sonra yayınlar Maçka'dan yayınlanmaya devam etti. Ayrıca, Haluk Buran

12 Kasım 1961'de Türkiye-Sovyetler Birliği maçı damdan yayınlanıyor.

diploma ödevi olarak vericinin gücünü 500 Watt'a çıkarmış ve yayınlar da çok daha geniş alana yayılmıştı.[44]

Bunların yanı sıra, İTÜ TV'nin bu yıllardaki önemli aktivitelerinden birini de "naklen yayın"lar oluşturuyor. İlk naklen yayın tarihi, eski adıyla Mithatpaşa, günümüzdeki İnönü Stadı'nda Türkiye'nin 2-1 kaybettiği Sovyetler Birliği maçının oynandığı 12 Kasım 1961'dir. Bu tarihte Adnan Ataman'ın masa takviminde "Türk-Rus millî maçının damdan televizyondan nakli. Tarihî bir gün..." notu vardır. Notta da gördüğümüz gibi bu yayın "damdan" yapılmıştır. İTÜ TV o günün şartlarında iki nokta arasında bağlantı kurmayı sağlayan link hattına sahip değildir. Bundan dolayı, kamera İTÜ Taşkışla binasının damına çıkarılarak maç yayınlanmıştır. Tekeli, link hattı kullanılmadığı için bu yayının "naklen" değil, aslında "hırsız yayın" olduğunu ifade ediyor.[45] Bu hırsız yayını 1 Ocak 1962 günü yayınlanan Fenerbahçe-Galatasaray maçı izledi. Ardından, 27 Mart 1963 günü Türkiye-İtalya karşılaşması "damdan" naklen yayınlandı.[46] Kameralar başka bir stada ya da gösteri alanına taşınamadığından ve Taşkışla binasının damındaki görüntü Mithatpaşa Stadı ile sınırlı kaldığından, yayınlanan maçların hepsi bu statta oynanan maçlardı.

Gerçek anlamda ilk naklen yayın, 21 Ekim 1965 günü İTÜ TV'nin açılış töreninin yayınlanması oldu. Bu yayın Philips'in İTÜ TV'ye verdiği bir link ve VIDICON kamera sayesinde Gümüşuyu'ndan Maçka'ya gerçekleştirilir. Bu yayında Vural Tekeli hem kamerayı kullanır hem de öğretim görevlilerini iyi tanıdığı için spikerlik görevini üstlenir. Böylece, gerçek anlamda ilk naklen yayın gerçekleştirilir.[47]

Açılış töreninin başarıyla yayınlamasından sonra, adeta bir naklen yayın fırtınası başlar. Çünkü, önceki naklen yayınların arasındaki süreç yıllar olurken, 1966 yılından itibaren bu süreç günlere dönüşüyor. Her yönden hazırlıklı, link kullanılarak ve teknik açıdan noksansız denebilecek ilk naklen maç yayını 1 Mayıs 1966 günü gerçekleşir. Bu tarihteki Fenerbahçe-Beşiktaş maçında kamera ilk kez stat içine yerleştirilir ve yayın aralıksız sürdürülür. Maçın golsüz bitmesi ise İTÜ yetkililerinin "Bir gol bile nakledemedik!" üzüntüsünü yaşamasına neden olur.[48]

Halit Kıvanç ve bir yarışmacı "Mini Gol"de.

Bunun ardından, bu başarılı naklen yayından cesaret alan İTÜ çalışanları 9 Mayıs'ta *Hürriyet* Altın Mikrofon Müzik Yarışması'nı Fitaş Sineması'ndan naklen yayınlarlar. 19 Mayıs'ta da Gençlik Bayramı kutlamalarını izleyicilerine başarıyla ulaştırırlar. Bazı güreş turnuvaları, *Milliyet* Liseler Arası Müzik Yarışması Finali, İTÜ'de gerçekleşen bazı açıkoturum ve konferanslar, Lütfi Kırdar Spor Sarayı'ndan Kalkas Balesi gösterisi, bilgi yarışmaları, güzellik yarışması ve önemli maç yayınları seyirciye ulaşan diğer olaylardır.[49]

İTÜ TV normal yayınlarını sürdürürken, artık Türkiye'de kamusal alanda da televizyon konuşulmaya ve tartışılmaya başlanmıştı. Görüntüye dayanan elektronik haberleşmenin yapılıp yapılmaması tartışmaları sürdürülmekteydi. TRT'nin kurulması ile bu konudaki çalışmaların hızlandığı, yurtdışından gelen uzmanlara bu konuda raporlar hazırlattırıldığı görülmektedir. Ancak, radyo yayınlarının henüz ülkenin her yerine ulaşmaması, televizyon ile ilgili yatırımların çok fazla harcama gerektirmesi gibi nedenler televizyonun devlet tarafından ele alınmasını geciktirmiştir. Bu nedenledir ki, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yayın konusunda yapılan yatırımlar radyo ile ilgili olmuş, televizyonun kurulmasına ilişkin herhangi bir yatırım öngörülmemiştir.[50]

Öte yandan, I. Beş Yıllık Plan'da olmamasına rağmen TRT, kurum olarak televizyon kuruluş hazırlıklarına başlar. Almanya ile yapılan anlaşma çerçevesinde Televizyon Eğitim Merkezi'nin yerleşeceği bina TRT tarafından sağlanacak, buranın teknik donanımını da Almanlar temin edecekti. Eğitim Stüdyosu dışa dönük yayınlarda kullanılmaması için bir verici antene bağlanmayacak, kapalı devre televizyon yayınlarıyla televizyonun gelecekteki teknik ve program personelinin yetiştirilmesine çalışılacaktı.[51] Mithatpaşa'daki stüdyonun kurulması bittikten sonra, Alman yetkililer Ankara'ya gelir. Kurulan ekibin başına getirilen yetkili şunları anlatır:

> Bir Alman televizyon program uzmanı anlaşmanın kendisine

sağladığı konforlu koşullarda Ankara'da uzun süre oturduğu halde eleman yetiştirmek için hiçbir çabaya katlanmamış, eğitim stüdyosuna bile yalnızca birkaç kere inmekle, oralarda dolaşmakla yetinmiştir.[52]

Hazırlıkların ardından, ilk kapalı devre yayın 16 Ocak 1967 tarihinde Meclis Bütçe Komisyonu'na gösterildi. Bu yayınlar yıl içerisinde sıklaşarak ve çeşitlenerek sürdürüldü. Açık yayınların 1968 Ocak ayında yapılması planlandığı için hazırlıklar bitmemesine rağmen ilk televizyon yayını mono olarak 31 Ocak 1968 tarihinde yapıldı.[53]

Midhatpaşa Stadı'ndan yayın.

Halka açık deneme yayınlarının başlamasından epey sonra, 1969 yılının kasım ayında Yüksek Planlama Kurulu, 1971 yılında Türkiye çapında ulusal bir televizyon şebekesinin kurulmasını ve bunun için de gerekli hazırlıklara 1970 yılında başlamasını kararlaştırır.[54] Emir Turam'ın da belirttiği gibi, önce planlayıp sonra harekete geçecekleri yere, önce başlayıp sonra planlama yapmaları Türk bürokrasisinin nasıl işlediğini ortaya çıkarmaktadır.

Bu arada İTÜ TV de normal yayınlarını sürdürüyordu. Ancak, bir üniversite televizyonunun, döneme adını veren öğrenci olaylarından etkilenmemesi düşünülemezdi. 7 Haziran 1969 günü yapılan yayın öğrencilerin baskısı üzerine yarım kalır. Habere göre, molotofkokteylleri sunucu ve davetlileri duman içinde bırakmış ve park edilmiş otomobillerin de lastikleri kesilmişti. Saldırının nedeni ise televizyonun zengin zümreyi eğlendirmeye yönelik olmasıdır.[55] Benzeri protestolar o günlerde sık sık yapılmaktaydı.[56] Bu hareketli günleri çok iyi bilen Vural Tekeli şunları anlatıyor:

> Stüdyoya molotofkokteyli atılması ve içeridekilerin duman içinde kalması doğru değil. Bütün olaylar stüdyonun dışında olmuştu. Aslında talebeler bize ve yayınlara karşı değillerdi. Siyasi kışkırtmalar neticesinde bu olaylar yaşandı. Olaylara katılan talebelerin iddiası 'İçeride karı oynatıyorsunuz; eğlendiriyorsunuz. Zengin zümrenin gününü gün etmesini sağlıyorsunuz' idi. Bundan dolayı yayını durdurmaya geldiler. Gelenler bizim arkadaşlarımızdı. Çok defa söylediklerinin doğru olmadığını anlattım. Beni sevmelerinden ve bana güvenmelerinden tatsız bir olay olmamıştı. Fakat, bir defa arabaların lastikleri bıçaklanmıştı. Ancak, talebeler hiçbir zaman stüdyoya giremediler.[57]

Yine bu günlerde İTÜ TV'de görev alan Duran Leblebici konuyla ilgili şu bilgileri aktarıyor: "İşgal olayının nedeni öğrenci olaylarıdır. Bu sırada Aldo Dorfani korsan yayının engellenmesi için vericinin kristalini çıkarmıştı. Ama öğrenciler hiçbir zaman ne stüdyoyu ne de yayını ele geçirebildiler."[58] Dönemin başka bir şahidi Esen Yücel de işgali basitçe "sağ-sol olayları" diye açıklıyor.[59]

Bana kalırsa, bu işgali anlayabilmek için bu dönemdeki öğrenci olayları iyice özümsemek gerekir. Tekeli'nin aktardığı "...zengin zümreyi eğlendiriyorsunuz..." cümlesi işgalin nedenini ortaya çıkarmakta. Bu işgal üretim araçlarının mülkiyetine ve çeşitli toplumsal ayrıcalıklara sahip sınıfa karşıdır. Marksizme göre bu, ezilenlerle ezenler, sömürülenlerle sömüren arasındaki bir çatışmadır.[60] Uzun süren öğrenci boykotları nedeniyle İTÜ TV son yayınını 6 Mart 1970'de yaptıktan sonra 12 Mart askerî darbesinin hemen ardından 13 Mart'ta yayınlarını kesmek zorunda kaldı.[61] İTÜ TV yayınların ekim ayından itibaren yeniden başlamasını planlıyordu. Ataman, yayınları kesmeye gönüllerinin razı olmadığını, cihazlarda tahribat olmadığını ve böyle bir teşebbüsle karşılaşmadıklarını ve bu konuda ortaya atılanların söylentilerden ibaret olduğunu söylemiştir.[62] Ancak, yayınlar başlamamıştır.

Bu arada, 1970 yılının mayıs ayında Belediye'ye ait bir "korsan TV" bir hafta boyunca yayın yapmıştır. Zengin iş adamları Esat Konuk ve Nahit Aksekili'nin desteklediği ve Fatih Pasiner'in de teknik sorumlu olarak görev aldığı bu yayınların amacı modern istasyonların bir Türk firması tarafından kurulubileceğini göstermekmiş. Bu kişiler aynı zamanda "Televizyon Sevenler Cemiyeti"nin de kurucularıdır. Ama bu yayınlar sadece bir hafta sürer.[63]

1968 yılının ilk aylarından itibaren Ankara'da izlenebilen TRT yayınları siyasi çekişmeler içinde devam etmiştir. 1970 yılına gelindiğinde TRT İstanbul'da da yayınların başlaması gerektiği fikrine varmıştı. Bu yönde çalışmalara başlayan Almanlar, 1971 yılında İstanbul'da yayınları başlatmayı planlıyorlardı.[64] Fakat, İstanbul'da yayınların sıfırdan başla-

ması da kolay değildi. *Cumhuriyet*'te TRT kurumunun TV yayını için kendileriyle işbirliği yapma teklifi ise TRT'nin yıllardır kendileriyle hiç ilgilenmemiş olmasından ve İTÜ TV'nin yok sayılmış olmasından dolayı reddedildiği haberi bulunmasına[65] rağmen, Özden Ataman TRT'den hiçbir zaman böyle bir teklif gelmediğini söylüyor. Öte yandan, Nihat Erim'in Adnan Ataman'ı telefonla arayarak İTÜ TV'ye ait stüdyo ve cihazların TRT'de kullanılmasını rica ettiğini ve TRT'nin bundan sonra İTÜ TV'nin cihazlarını kullanarak İstanbul'dan yayına başladığını belirtiyor.[66]

En son yayınını 1970 yılının mart ayında yapan İTÜ TV, 25 Nisan 1971 tarihinde Türkiye-Batı Almanya maçını başarıyla naklediyor. Bunun üzerine izleyiciler, o haftaki Galatasaray-Fenerbahçe maçının yayınlanması için istekte bulunuyorlar.[67] Ardından, 19 Mayıs Gençlik Bayramı yayınlanıyor. Bundan sonra İTÜ TV'nin uzun süre sessiz kaldığı ve yayın yapmadığı biliniyor. Zaten, bu arada İTÜ TV stüdyoyu ve cihazların birçoğunu TRT'ye devretmişti. Buna rağmen, İTÜ TV 4 Şubat 1972 günü çok az teknik olanaklarla yayın yapmayı başarmıştır. Aslında bir korsan yayın olan bu yayını gerçekleştirenlerden Vural Tekeli amaçlarını şöyle açıklıyor: "O zaman TRT'nin yayınları çok kötüydü. Buna vatandaşlardan tepki geliyordu. TRT ise bunun vericiden kaynaklandığı cevabını veriyordu. Biz de, kötü yayının vericiden kaynaklanmadığını, daha iyi yayın yapmak için teknik olanak olduğunu, ama bunu TRT'nin başaramadığını göstermek istedik ve başardık."[68] *Cumhuriyet* gazetesi de bunu "İTÜ TV'si TRT TV'sini bastırdı" başlığıyla vermiştir.[69] Saptayabildiğimiz kadarıyla, bu "korsan" yayın İTÜ TV'nin son yayını oluyor.

SONUÇ

1952'den 1972'ye kadar yaptığı yayınlarla, İTÜ TV çeşitli amaçlara hizmet etmiş ve belirli hedeflere ulaşmıştır. Her şeyden önce, TV yayını sırasında üniversite öğrencileri çeşitli teknik çalışmalar yapmak olanağını bulmuşlar; yayında kullanılan çeşitli cihazları geliştirmişler ve yenileri yapmışlardır. Bu gibi cihazların arasında, Avni Morgül tarafından yapılan ve ekranda görüntüleri çeşitli şekillere bölen, görüntüler arasında geçişi sağlayan efekt devresi, kamera kontrol cihazları, resim seçiciler ve Haluk Buran'ın yaptığı verici vardır.

İTÜ TV Türkiye'de ilk TV yayınını gerçekleştirmekle kalmamış, aynı zamanda ülkemizde, TRT'nin aksine, TV yayın cihazlarını üreten ve bu konuda eleman yetiştiren bir kuruluş olmayı da başarmıştır. Başta Adnan Ataman olmak üzere, hiçbir zaman öne çıkmayan, ekranda görünmek yerine güzel görüntüler sunmak için çalışan her bakımdan fedâkar "gönüllüler" vardı. Aldo Dorfani, Vural Tekeli, Çetin İzbul, Yücel Durusoy ve Haluk Buran bu isimlerin başında gelmektedir. Zaten, bu isimlerin ve öğrencilerinin amatör ruhla, ama profesyonel disiplinle işlerini yapmaları İTÜ TV'nin başarısının en önemli sebebidir. İTÜ TV sessiz ve alçakgönüllü çalışmalarıyla İstanbullular'a 20 yıl TV seyrettirmiş bulunuyor. Türkiye'de televizyon tarihi incelenirken, yukarıdaki nedenlerden ötürü, TV alanında öncülük eden ve TRT'ye ve özel kanallara bir dayanak noktası hazırlayan İTÜ TV hiçbir şekilde unutulmamalıdır.[70]

Cumhurbaşkanı Celal Bayar İTÜ TV'yi ziyaretinde çalışmalar hakkında bilgi alıyor.

* Yoğun programlarına rağmen görüşme isteğimi kabul etme nezaketi gösteren ve yardımlarını esirgemeyen TRT Genel Müdürü Eski Yardımcısı Vural Tekeli'ye, TRT İstanbul Radyosu Teknik Müdiresi Esen Yücel'e, Prof. Dr. Duran Leblebici'ye ve Prof. Dr. Avni Morgül'e teşekkürü bir borç bilirim. Bununla birlikte, sağladığı belgelerden ve bilgilerden, yardımlarından ve konukseverliğinden dolayı Özden Ataman'a özel bir teşekkür borçluyum. Ayrıca, sahip olduğu belge ve bilgileri Denizli'den gönderen İlker Aydın'a da teşekkür ederim.

1. Bu bilgiler, Robert Hilliard, *Understanding Television*, (U.S.A.: Hasting House, 1969), s. 13-17; Grogan Ryan, *An Introduction to Radio and Television*, (New York: 1954), s. 20-25; Aysel Aziz, *Radyo ve Televizyona Giriş*, (Ankara: S.B.F. Basın ve Yüksek Okulu Basımevi, 1981), s. 11-15; ve Emir Turam, *Medyanın Siyasi Hayata Etkileri*, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1994), s. 85-90'dan derlenmiştir.
2. "İTÜ Radyo ve Televizyon Yayınları," *İTÜ Vakıf Dergisi*, Sayı: 26, Temmuz 1998, s. 63-64.
3. *Hollywood Dünyası*, 4 Aralık 1943. Bkz: Emir Turam, *Medyanın Siyasi Hayata Etkileri*, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1994), s. 287.
4. Mektubun aslı İTÜ arşivindedir.
5. Mustafa Santur, "Teknik Üniversi-

Türkiye'de Televizyon: Önemli Olan İnsanın Ne Gördüğü

"Lütfen stüdyoda tam sessizliği sağlayın, yayın başlıyor!" komutunu bekliyorum. Ama Türkiye'de işler böyle sıkı yürümüyor. Televizyonda arkadaşı olan herkes 30 m^2'lik bir stüdyoya doluşuyor. İnsanlar sağda solda ayakta duruyor ya da her zaman duvara dayalı sandalyelerde oturuyorlar. İnsanlar gelip gidiyor ve arada konuşmalar geçiyor.

Önce selam verilir. Sonra gürültü çıkaran ayaklarla içeri girilir; dikkatli ve heyecanlı bir şekilde yarım saatlik Almanca kursu beklenir.

Bugüne kadar Türkiye'de yapılmış sadece bir TV programı var. Bu program İstanbul'daki Teknik Üniversite tarafından hazırlanıp yayınlanıyor. Haftada bir gün, perşembeleri..!

TV personeli, teknik okulun Plastik Sanatlar Bölümü öğrencilerinden oluşuyor. İlk ve tek sunucu olan 23 yaşındaki Gülay Özen de bu bölümden. Kendisi aslında bir çizer ve ressam olmasına rağmen 2,5 aydan beri yaptığı TV sunuculuğu da bir hobisi haline gelmiş.

Program Akışı Rastgele

Program için makyaj mı? O da ne? Ayrıca yüzün maskelenmesi de bilinmiyor. Gülay'a soruyoruz: "Gülay, konuşmaları kim yazıyor?" Şaşkınlıkla cevap veriyor: "Sunucunun konuşmaları tasarlanır ya da yazılır mı?" Burada hiç kimse daha önce böyle bir şeyi duymamış bile. Burada her şey basit ve açık. Gülay şöyle devam ediyor: "'İyi günler sayın seyirciler' derim. Daha sonra da seyredilmesi muhtemel programı sunarım. Çok basit! Ama çoğunlukla sunduğum program yayında olmaz; bugün olduğu gibi..."

Programa bir tiyatro grubu davet edilmiş, ama gelmemişler. Bu yüzden şef spiker, aynı zamanda tek spiker, kayak sporu üzerine 20 dakikalık bir röportaj yapıyor. Zamanlama çok iyi ve kesinlike aktüel, yani kar yağıyor. Yalnız herkes, spiker de dahil, halkın bununla hiç ilgilenmediğini biliyor. TV programı sadece İstanbul ve yakın çevresinde izlenebiliyor. Ama bu bölgede kayak sporu yapılmıyor.

Almanca Dersleri Seyirci Çekiyor

Daha sonra radyoaktivite üzerine çekilmiş Fransızca bir film yayınlanıyor. Bir yayının İngilizce, Almanca ya da Fransızca olmasının bir önemi yok. Çünkü sokaktaki dükkân vitrinlerinin önünde toplanan izleyiciler genelde kulaklarıyla duyduklarından çok, gözleriyle gördükleriyle yetiniyor. Tek istisna: Almanca kursu.

Prof. Nurullah Tilgen, yaklaşık altı haftadan beri Almanca dersi vermek için kameraların önüne geçiyor. Karatahtaya "Bu bir masadır!" yazılıyor ve akademi sekreteri olan asistan Sehper Vildiz, bu kelimeleri Türkçe'ye çeviriyor. Altı hafta sonunda kursu takip edenlerin kelime hazinesi henüz yeterli değil. Ama yine de herkesin gayretle Almanca öğrenmeye çalıştığı izlenimini edindik. Programın sonunda Prof. Tilgen kendisi tarafından düzenlenmiş kelimeleri kamereya tutuyor. Programın provası yok. Kim aniden görüntüden çıkarsa, şansına küsüyor. Hem neden prova edilsin ki? Her şey "canlı" yayınlanıyor! Heyecanlanmak için bir sebep de yok. Burada her şey bilek gücüyle yapılıyor: sunum, üretim, filmler, röportajlar...

Peki ya filmler? Türk Televizyonu birkaç kültür merkezinden bağışlanmış yabancı dilde belgeseller ve kültür filmlerine sahip. Çalışanlar uzun yayın araları işin içine girdiğinde, bu filmleri iyi kullanmak zorundalar. Yayın araları hava kötü olduğunda, kar ya da yağmur yağdığında oluyor. TV'ye ödenek ayrılmadığından, TV bedava filmlere, temsillere ve çalışanlara yönelmiş durumda. Ama yine de, en kısa zamanda Türkiye'de bir devlet televizyonu kurulması gündemde... Ama yavaş yavaş... Türkiye'de olduğunuzu unutmayın!

Birileri her zaman yardım eder

Dört yıl önce televizyon yayınlarıyla işe başlayan Teknik Üniversite öğrencilerinin cesaretleri şaşkınlık veriyor. Yayınlar 100 km çapında bir alanda izlenebiliyor. Daha geniş bir alanda izlenememesinin nedeni ara istasyonların olmamasından kaynaklanıyor. Öğrencilerin elinde iki adet hediye edilmiş kamera var. Kablo yardımı önemli değil. Eğer öğrenciler gerçekten bilinmeyen bir sebepten dolayı kablolarla işin ucunu kaçırırlarsa, biri mutlaka onlara yardım edecektir. Bu kişi büyük olasılıkla prodüksiyon şefi Prof. Adnan Ataman'ın kendisidir. Ataman aynı zamanda, mikrofonuyla modern bir etki bırakıyor. Son derece çalışkan ve sanki yayın mükemmelmiş gibi bir izlenim bırakıyor.

Prof. Ataman ve 15-20 kadar öğrencisi, en azından programların haftada bir yayınlanması için büyük bir çaba sarfediyor. Her şey onların inisiyatiflerinde. Öğrenciler bu yayın işlerinden ve uygulamalarından büyük zevk alıyorlar. Fakat, Prof. Ataman dahil, diğer çalışanlardan hiçbiri şimdiye kadar bir TV programı izlememişler ve şu anda Prof. Ataman stüdyoda direktif veren bir pozisyonda.

Kim istiyorsa, yapabilir!

Reji odası sorumlusu, Aldo Dorfani adında bir asistan. Fakat İtalya doğumlu bu kişi bile hiç TV programı izlememiş. Bu yüzden, kontrol ekranında ne görülürse, bu bir el bile olsa, seviniliyor.

Işıklandırma? Eksiklik göstergesi... Sanırım, duvarlarda parlaklıklarına göre sıralanmış yirmi lamba var. Ama hangi ışığın açılacağı kişilere kalmış. Bu durumda, aydınlatmadan kesinlikle bahsedilemiyor. Yüzün üst kısmı aydınlık kalırken, ağız ve çene karanlıkta kalabiliyor.

Burada hazırlıklı yapılan bir işten bahsetmek mümkün değil. Daha çok "istekli olan herkes yapabilir" izlenimi uyandırıyor. Ama her perşembe dört saat boyunca İstanbul ve civarında seyredilen yayınlar yaklaşık 5.000 kişiyi sevindiriyor.

Ilse Weber

* Ilse Weber, "Fernsehen in der Türkei: Hauptsache; man sieht was" [Türkiye'de Televizyon: Önemli Olan İnsanın Ne Gördüğü], *Hörzu*, 11-17 Marz 1967, s. 64-65. Almanca'dan çeviren arkadaşım Hakan Bulat'a teşekkür ederim.

te'de Televizyon Çalışmaları," *Arı*, 1952-1953, s. 9 ve 13. Arı, 1952-1953 öğretim yılı başlarken İTÜ'nün yayınladığı bir dergidir.

6. İlker Aydın ile 11 Ekim 2001 Perşembe günü Boğaziçi Üniversite'sinde yapılan görüşme. İlker Aydın, halen İTÜ'de öğrencidir. Birkaç yıl önce, kulüp faaliyeti olarak sergi açmak için başladığı İTÜ TV araştırması, derslere ara verdiği için yarım kalmış. Fakat, bu konuda oldukça ayrıntılı bir araştırma yapmış.
7. Özden Ataman ile 21 Ağustos 2001 Salı günü Maslak'taki evinde yapılan görüşme. Özden Hanım, Adnan Bey'in eşidir. Adnan Bey, Amerika'dan döndükten sonra evlenmişler ve eşiyle birlikte o da Hollanda'ya gitmiştir.
8. *ibid.* Ayrıca, Vural Tekeli ile 14 Ağustos 2001 Salı günü Kozyatağı'ndaki işyerinde yapılan görüşme. Tekeli, 1954-1960 yıllarında İTÜ'de öğrencidir. Okula geldiğinden ilk günlerinden itibaren İTÜ TV'nin son yayınına kadar görev almıştır. Tekeli'nin görüşmemizde "Stüdyonun iki kişide anahtarı vardı. Birisi Adnan Bey'de, birisi de bende" demesi onun İTÜ TV konusunda ne kadar sorumlu ve bilgili olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Tekeli, İTÜ TV kapandıktan sonra TRT'nin her alanında yönetici olarak çalışmıştır. Son olarak, TRT Genel Müdür Yardımcısı olarak Mart 2001'e kadar görev yapmıştır. Ayrıca, Türkiye'de kurulan ilk özel TV kanallarının teknik olarak yönetiminde de bir süre görev almıştır.
9. M. Tali Öngören, *Televizyon Kılavuzu*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972), s. 274.
10. Emir Turam, *age*, s. 288.
11. Altemur Kılıç, "Televizyonun Türkiye'ye Girişi,": Emir Turam, *2000'li Yıllara Doğru Türkiye'de TV*, (İstanbul: Altın Kitaplar, 1996), s. 52.
12. "İTÜ Televizyonu 40 Yaşında," *İTÜ'den Haberler*, Sayı: 34, Mart 1992, s. 1; *İTÜ Vakıf Dergisi*, Sayı: 26, Temmuz 1998, s. 63; ve Vural Tekeli ile görüşme.
    Ayrıca, Özden Ataman antenin soğuk kış günlerinde dikildiğini, bu yüzden eşinin de hasta olduğunu anlatmıştı. Zaten, anten dikilirken çekilen fotoğrafın arkasında Adnan Bey'in yazısıyla "24 Ocak 1952 Cuma" yazmaktadır. Anten kış aylarında dikildiğine göre, yayınların da mart ayında başlaması daha mantıklıdır.
13. Mustafa Santur, *agm*, s. 9 ve 13.
14. *ibid.*
15. Halit Kıvanç, "Bizde TV Böyle Başladı (2): Ekranın İlkleri," *TV'de 7 Gün*, 1976, s. 10-11.
16. *ibid.*
17. Özden Ataman ile görüşme.
18. Halit Kıvanç, *agm*, s. 11.
19. *ibid.*
20. Özden Ataman ile görüşme. Ayrıca, konferansın davetiyesinden de konferansın yerini, zamanını ve başlığını öğreniyoruz.
21. Celâl İkibudak, "Televizyondaki İlk Temsil," *Yenilik*, Sayı: 26, 31 Aralık 1955 s. 7-10.
22. *İkdam-Gece Postası*, Sayı: 6669, 27 Eylül 1955, Salı; Arif Yesari, "Memleketimizde Televizyonla Yayınlanan İlk Piyesin Hikâyesi," *Aydabir*, Sayı: 32, Şubat 1955, s. 63-66; Celâl İkibudak, *agm*, s. 7-10 ve Halit Kıvanç, "Bizde TV Böyle Başladı (3): Ekranda İlk Tiyatro," *TV'de 7 Gün*, 1976, s. 11.
23. Halit Kıvanç, "Bizde TV Böyle Başladı (4): İlk Hava Durumu," *TV'de 7 Gün*, 1976, s. 11.
24. Vural Tekeli ile görüşme.
25. Halit Kıvanç, *agm*, s. 11.
26. *Vatan*, 20 Ekim 1956.
27. *Cumhuriyet* Pazar Eki, 11 Ekim 1953; *İkdam-Gece Postası*, 27 Eylül 1955; *Akşam*, 11 Ocak 1957.
28. Aydın Erol, "Telesafirliğin 'Renkli' Dönemi," *Popüler Tarih*, Sayı: 14, Temmuz-Ağustos 2001, s.140.

EKLEYEN HASTALAR
(Fotoğraflar: S. GİZ)

İstanbul Teknik Üniversitesi TV programı

14.00	Konulu bir film
15.30	Televizyonda almanca
16.00	«The round trip» dans orkestrası
16.15	İstanbul sahnelerinden bir tiyatrosu, Yöneten: Anî İpekkaya (takdim eden Engin Uludağ).
17.00	Murat Sabuncudan türküler
17.10	Elif VI Kına Karaca'dan piyano soloları.
17.25	İstanbul Eğitim Enstitüsü folklor ekibi
17.35	Çocukların Dünyası.. Sunanlar: İstanbul Radyosu çocuk yayınları sanatçıları hazırlıyan ve yönetan (Vedat Demirci)
18.10	Meteoroloji sohbeti (hazırlıyan ve sunan Ali Esin)
18.20	Sürekli oyun «Dülgerönü apartmanı»
18.35	Haftanın olayları, (haberler, Anadolu Ajansı bültenlerinden derlenmiştir)
18.45	Nejat Tarlan ve arkadaşlarından dans müziği ve hafif melodiler
19.05	Tele-Spor (hazırlıyan ve takdim eden Halit Kıvanç).
19.15	Feeri Ebcioğlu ve Show orkestrası
20.20	Kapanış.

"İstanbul Teknik Üniversitesi TV Programı", Cumhuriyet, 29 Şubat 1972.

29. Halit Kıvanç, *agm*, s. 11.
30. Bu günleri yaşayan Vural Tekeli, devrim günlerinde istedikleri yayını yapamadıklarını, yayınlara başlamak için devrim haberlerinin şart koşulduğunun altını çiziyor. Kronolojik bilgiler için bkz: Halit Kıvanç, "Bizde TV Böyle Başladı (5): Ekranda İlk Showlar, İlk Yarışmalar," *TV'de 7 Gün*, 1976, s.11.
31. *ibid.*
32. Vural Tekeli ile görüşme.
33. Halit Kıvanç, *agm*, s.11.
34. *ibid.*
35. Esen Yücel ile 26 Haziran 2001 tarihinde TRT İstanbul Radyosu'ndaki ofisinde yapılan görüşme. Yücel İTÜ'de 1964-1970 yıllarında öğrenciydi ve o da TV çalışmalarına katılmıştır. TRT'de değişik alanlarda çalışan Yücel şu anda İstanbul Radyosu teknik müdiresidir.
36. "Zeki Müren İlk Defa Televizyonda," *TV Radyo Dergisi*, 5 Mart 1969.
37. Avni Morgül ile 15 Haziran 2001 tarihinde Boğaziçi Üniversitesi'ndeki ofisinde yapılan görüşme. Morgül 1968-1970 yıllarında özellikle teknik alanda çalışmıştır; ve Vural Tekeli ile görüşme.
38. *TV Radyo Dergisi*, 5 Mart 1969.
39. Özden Ataman ile görüşme.
40. *ibid.* Özden Hanım programı evde misafirleriyle birlikte takip etmektedir. Olayın içyüzünü eşi eve gelince öğrenir.
41. Halit Kıvanç, *agm*, s.11.
42. Adnan Ataman yayın olan günler masa takvimine günün yayın akışını yazıyordu. Sadece bu bilgiyi değil, özellikle 1960 sonrası program içeriklerini bu notlardan öğrenmek mümkündür.
43. Ilse Weber, "Fernsehen in der Türkei: Hauptsache; man sieht was [Türkiye'de Televizyon: Önemli Olan İnsanın Ne Gördüğü] ," Hörzu, Vom: 11, 17 Marz 1967 blatt: 64-65.
44. Halit Kıvanç, "Bizde TV Böyle Başladı (6): İlk Naklen Yayın Damdan Yapılmıştı," *TV'de 7 Gün*, 1976, s.11.
45. Vural Tekeli ile görüşme.
46. Halit Kıvanç, *agm*, s.10.
47. Vural Tekeli ile görüşme.
48. Halit Kıvanç, *Gool Diye Diye*, (İstanbul: Hürriyet Ofset, 1983), s. 85-86.
49. Halit Kıvanç, *agm*, s.11.
50. Aysel Aziz, *age*, s. 115.
51. Emir Turam, *age*, s. 290.
52. Semih Tuğrul, *Türkiye'de Televizyon ve Radyo Olayları*, (İstanbul: Koza Yayınları, 1975) s. 156.
53. Aysel Aziz, *Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının 30 Yılı*, (Ankara: TRT Basın ve Yayın, 1999), s. 25-27. Aziz, 31 Ocak yerine 30 Ocak tarini vermiştir. Ancak, kaynakların birçoğunda 31 Ocak tarihi geçer. Örneğin, Turam, *age*, s. 291.
54. Emir Turam, *age*, s. 292-293.
55. *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1969.
56. Esen Yücel ile görüşme.
57. Vural Tekeli ile görüşme.
58. Duran Leblebici ile 27 Haziran 2001 tarihinde İTÜ'deki ofisinde yapılan görüşme. Leblebici de İTÜ'de öğrenciyken TV çalışmalarına katılmıştı.
59. Esen Yücel ile görüşme.
60. Ahmet Taner Kışlalı, *Öğrenci Olayları*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1974), s. 24.
61. Halit Kıvanç, *agm*, s.11.
62. Milliyet, 14 Kasım 1970, Söylentiler ise yayınların kapatılması için "baskı olduğu"dur.
63. *Milliyet*, 28 Mayıs 1970.
64. *Milliyet*, 14 Kasım 1970.
65. *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1970.
66. Özden Ataman ile görüşme.
67. *Milliyet*, 28 Nisan 1971.
68. Vural Tekeli ile görüşme.
69. *Cumhuriyet*, 29 Şubat 1972.
70. M. Tali Öngören, *age*, s. 275-277.

Divriği'de Mutfak Kültürü

NECDET SAKAOĞLU

Anadolu kent tarihleri için birincil kaynaklar olan şer'iyye sicillerindeki olay ve aile bilgileriyle tereke kayıtlarında sayılıp dökülen ev eşyası türleri üzerine analitik çalışmalar henüz yapılmadı. Bu eksikliğin anlamı şudur: Dünkü yaşantımız konusunda en önemli verileri içeren kaynaklardaki bilgilerden haberimiz yok! Bunun da nedeni açık: Genç kuşaklara yalınkat eğitimler vermek ve göstermelik kültür etkinlikleri dışında, - Örneğin, köy okullarına kadar bütün kurumları faaliyete geçiren 1930'larm politikası gibi- ciddi bir kültür politikasından yoksunuz; kültüre yönelik yatırımlarımız ise yetersiz. Bu yüzden, ne kültür ve eğitim bakanlıklarının, ne üniversitelerin el atmadığı çalışmalar, her türlü özveriyi göze alan bir avuç aydınımızın omuzlarına yükleniyor ve biz de onların ürettikleriyle yetinmek durumunda kalıyoruz.

Söz konusu sicill-i mahfuzlarda sayısız örnekleri bulunan tereke listelerinin ilk sırasında yorgan, döşek, hah kilim, keçe vb eşyalar ile kazan, kepçe, kevgir, büyük küçük orta boy sahanlar, polat, lenger, tas, saplı tas, kâmus, güğüm, ibrik, abdest leğeni, sini, teşt gibi mutfak araç gereçlerinin yer alması, değişik açılardan değerlendirilebilir. Söz gelişi bunlar, hem Anadolu'ya özgü yaşantıların boyutları açısından, hem de pişirme ve yeme içme kültürlerinin, 20. yüzyıl başından Hitit Kralı Şuppiluliuma'ya (İ.Ö.14.yy) uzanan geri sayımında, Anadolu avadanlığının bir envanteri için öncelikle ele alınacak öğelerdir. Ola ki, mutfak araç gereçlerinden bazıları, Arkaik çağdan kopup gelen adlarıyla, kimi yemekler lezzetlerine rayiha katan aş otlarıyla Anadolu diyeleklerine yerleşip gizemli dirençlerini günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Bunların etimolojisine eğilmek , sözlüklerini hazırlamak, ödeşilmez kültür hizmetleridir ama, bu çalışmaları bireyler değil, akademik ekipler üstlenmelidir. Kazgan (kazan), kefgir (kevgir), mahledür, ibrik, güğüm?.. Yüzlerce ve yüzlerce araç gerecin adları hangi dillerin kültürümüzdeki andaçlardır?... Maalesef bilmiyoruz. Doğal ki, bin bir türlü malzeme kullanılarak pişirilip kotarılan, mayalandırılan, kurutulan onca yiyecek içeceklerin formüllerine ilişkin neden, nasıl, niçin soruları da daha yanıtlanamamıştır. Örneğin, hangi yemek ya da aşlarımızın -örneğin mumbar dolması gibi- birer kıtlık icadı olduğunu, hangilerinin ilaçlıktan yemekliğe terfi ettiğini, hangilerinin göçmen, hangilerinin yerli olduğunu da bilmiyoruz.

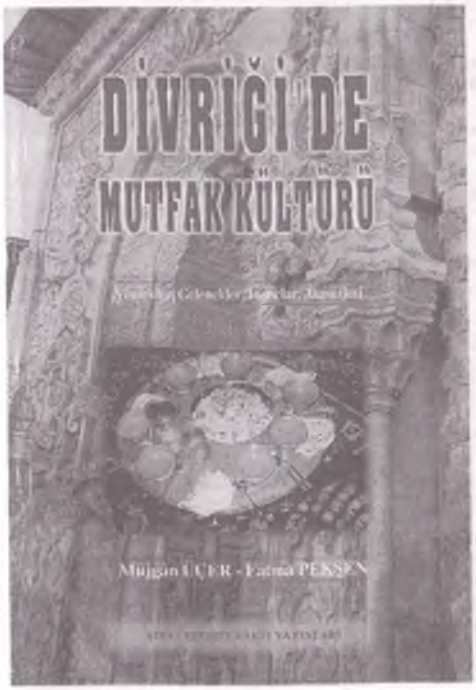

Anadolu folkloruna "o yazmasa yazılmazdı" dedirtecek düzeyde özgün katkıları olan kırk yıllık araştırma-yazı yoldaşımız Müjgân Üçer, genç bir araştırmacı olan Fatma Pekşen'le yukarıdaki yakınmalarımıza bir avuntu kaynağı olabilecek nitelikte bir çalışmaya ortak imza atmış bulunuyorlar: "*Divriği'de Mutfak Kültürü: Yemekler, Gelenekler, İnançlar, Atasözleri*" Sivas Hizmet Vakfı'nın 1 No'lu yayını olan yapıt, vali Lütfullah Bilgin'in "sunuşu" ile 2001 yılında çıkmış bulunuyor. Doğrusu, bir hizmet vakfının amacına uygun gerekli ve değerli bir hizmeti gerçekleştirilmiştir. Sayın Üçer'le Pekşen'in ortak yapıtlarının satır aralarında dikkatten kaçırılmaması gereken Divriği mutfağıyla ilgili örneğin, "kömbe", "kuymak", "tutmaç", "umaç" ve "uğut"gibi öyle sözcükler vardır ki bunların açıklamaları Divânü Lügati't-Türk'te bulunabilir. Demek ki, bin yıl önce Ortaasya toplumlarının geleneğindeki kimi yiyecekler, hatta, Bahaettin Ögel'in deyimiyle "Türklerin mitolojik yemekleri", Anadolu

kentlerinde neredeyse zamanımıza kadar yenegelmiş.

Kışın uzun sürmesi nedeniyle Divriği'de "dövrük" denilen yiyecek içecek depolaması öylesine külfetli ve kapsamlı bir hazırlık olmuştur ki eski zamanlarda yerli kadınlar, kilerlerinde bulunması gerekli malzeme zenginliğinin sınırını "kuşun südü, yılanın ödü" olarak tanımlarlarmış.

Ya şu, elsine-i Türkî'den, Arabî'den, Fârisî'den, Ermenice'den kamançа edilmiş sözcüklerden kurulu adlara adlara ne demeli?... Anuk otu, çemiç, soharıç, oğmaç, sırım, baduç, tırhıt, ince erişte aşı, yoğun erişte aşı, cilveli tirit, pastigen aşı, gendime pilovu, omurga pilovu, evelik sarması, kazankarası sarması, gök baldırcan, pancar kavurması, yemlik çorbası, pürpürüm aşı, yavan yaprak içi, yaprak içi, aşlak kavurması, ballı kabak, hasirde, sarığıburma !...

Daha onlarca malzeme ve yiyecek adını, Divriği kültürüne aşina olanlar dışında kimse bilmiyor. Divriği'de Mutfak Kültürü yayınlanıncaya değin, bunlara dair yazılı bir kaynak da yoktu. Anadolu'nun sonsuz zenginlikteki kültür birikimlerini yerel uçlardan yakalayarak araştırma konusu yapan aydınlarımıza, onların çalışmalarını destekleyen resmi, özel kuruluşlara da bundan dolayı minnetler duymaktayız. Şayet bu tür çalışmalar da olmasa, son yıllarda büsbütün ivme kazanan kültür değişimi sürecinde yüzlerce yıllık gelenekleriniz tamamen unutulmaya mahkûmdur.

Divriği'nin baş yemeği olan bir "alatlı pilav" (doğrusu "alallı"dır) vardır ki, şehrin payitaht olduğu devirlerin hatırasıdır. Mengücek şahlarının bayramlarda, seyranlarda, şenliklerde bütün bir kent ve çevre köylerin halkı için açıkta donattıkları hân-ı yağmalarda, büyük kazanlarla pişirilen bu şahî pilav, sinilerle lengerlerle, yanında tarçınlı karanfilli üzüm hoşafıyla ikram edilirmiş. Eski bir Türk sarayı mutfağının bu baş yemeğinin formülü değişmeden sekiz yüzyıldır düğün-bayram yemeği olarak unutulmaması ne kadar ilginçtir? Ya "komşu mahledürü" ?.. Bu, küçük bir sahandır ki, pişen yemekten, tadımlık da olsa komşulara bununla pay verilmesi âdetmiş.

Tevhit, hacı tehniyesi, konukluk, düğün ve bayram ziyafetlerini, hamam, sahra (piknik) yemeklerini, mutfak, kiler donanımlarını, "gor" denen yerel teşrifatın bin bir türlü ayrıntısını; ev, oda, çarşı, bağ-bahçe, su, gelenekleriyle birlikte çok kapsamlı bir derleme-araştırma konusu yapmak; ulaşılan bilgileri kendi birikimleri ve yazılı kaynaklarla zenginleştirmek; bir etimoloji çalışması için temel verileri içeren sözlük, atasözleri, deyimler, tekerleme ve anekdot eklentileriyle birlikte bir kitapta toplamak ciddi bir uğraş, *Divriği'de Mutfak Kültürü* de önemi zamanla daha da artacak bir yapıttır.

* Müjgân Üçer - Fatma Pekşen, *Divriği'de Mutfak Kültürü: Yemekler, Gelenekler, İnançlar, Atasözleri*, Sivas Hizmet Vakfı, Yayın No: 1 Hazırlayan, Mustafa Güler, Devran Matbaacılık, Ankara, 2001, 312 sayfa.

Arkeoloji, Tarih ve Kaleler

OĞUZ TEKİN

Burcu Özgüven, *Osmanlı Macaristanı'nda Kentler, Kaleler*, Ege Yayınları, İstanbul, 2001. XI + 203 sayfa+ 95 resim. ISBN 975-807-047-9.

Macar topraklarında 1526 Mohaç Savaşı sonrası başlayan Osmanlı egemenliği 1699 Karlofça antlaşmasıyla -bölgenin Avusturya İmparatorluğu'na verilmesi sonucu- son bulmuştur. Osmanlının en batısında bulunan ve bu nedenle "serhad toprakları" olarak da Osmanlı Macaristanı'ndaki mimariye ilişkin izler çeşitli araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Burcu Özgüven de bu araştırmacılardan biri. Yazar, Macaristan topraklarındaki kentlerin gelişimi, mimari ve askeri yönlerini inceleyerek, söz konusu kentlerin, egemenlik altında bulunduğu Osmanlının yaşam biçimini ne ölçüde yansıttığı sorusuna yanıt arıyor.

Kitap, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm "Giriş"e ayrılmıştır. İkinci bölümde, "Macaristan'da Osmanlı Yerleşimlerinin Tarihsel ve Mekansal Arkaplanı" ele alınmakta; üçüncü bölümde "Macaristan'daki Osmanlı Kentleri ve Kaleleri" anlatılmaktadır. Dördüncü bölüm ise "Macaristan'da Osmanlı Yerleşimlerinin Anahatları" adını taşımaktadır.

Yüze yakın görsel belgenin yanı sıra, Macar müzelerinin arkeolojik raporları, yerel monografiler, kent tarihleri, Türk ve Macar araştırmacıların çalışmaları da eser de ele alınıyor. Kitap, 16.-17. yüzyıllardaki bir Osmanlı vilayetindeki kentsel yapılanmayı ortaya koymanın yanı sıra, Türkiye'de henüz gelişmekte olan askeri mimari araştırmalarına da yol gösterici bir eser niteliğinde...

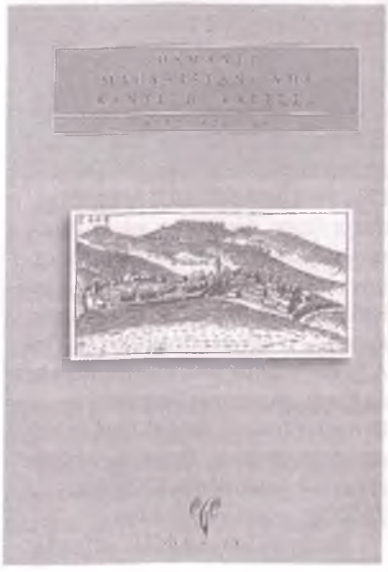

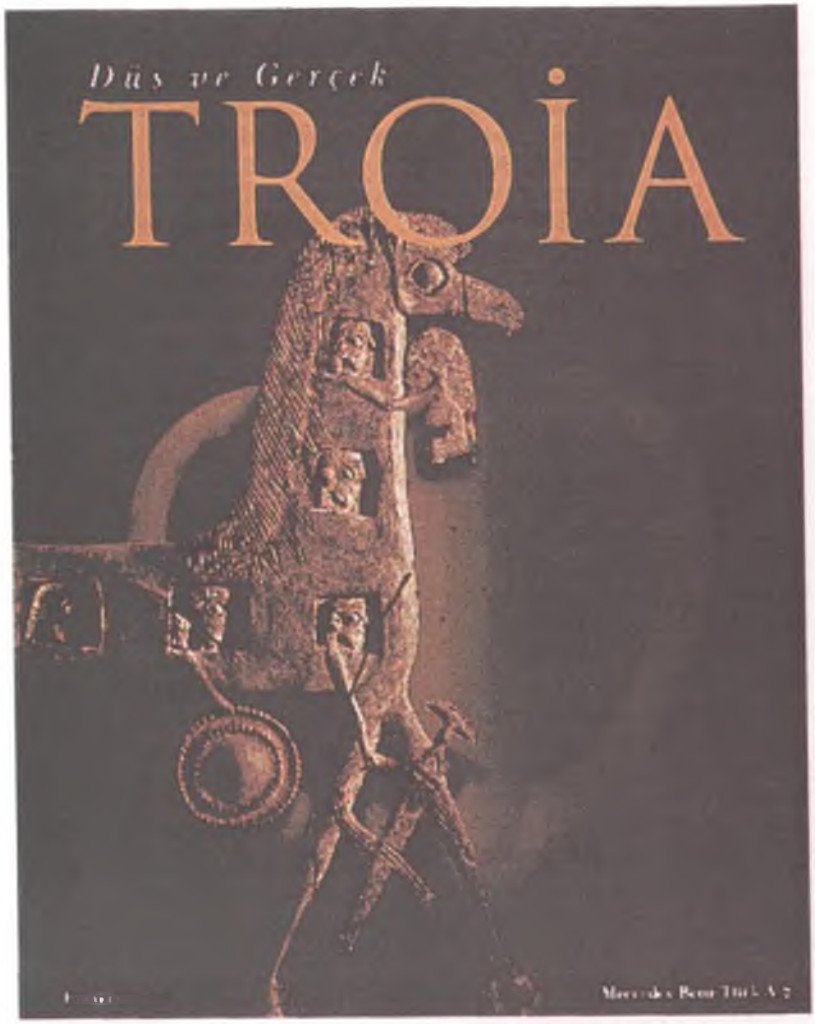

Troia: Düş ve Gerçek (Almancadan çev. Selma Bulgurlu Gün), Homer Kitabevi, İstanbul 2001. 485 sayfa + 509 resim. ISBN 975-8293-22-2.

Yüzyılın en önemli sergilerinden biri olarak kabul edilen ve 17 Mart 2001 tarihinde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Federal Almanya Cumhurbaşkanı Johannes Rau tarafından Almanya'nın Stuttgart kentinde açılan "Troia: Düş ve Gerçek" adlı serginin daha önce Almanca yayımlanmış kitabı, bu kez Homer Kitabevi tarafından Türkçeye çevrilerek yayımlandı; Troia Kazısı sponsoru Mercedes-Benz Türk A.Ş. de yayım için maddi destek sağladı. Stuttgart'tan sonra Braunschweig'da tekrarlanan sergi şu sıralar Bonn kentinde ziyarete açık olup 17 Şubat 2002'de sona erecektir.

Hazırlıklarına 1997 yılında başlanan sergi için 14 ülkeden 86 müze ve çok sayıda özel koleksiyonere ait eser bir araya getirildi. Biz bu yazımızda, sergi kitabının, zamana karşı bir yarışla serginin halen devam ettiği süre içerisinde yayımlanan Türkçe edisyonunu tanıtmaya çalışacağız.

Sıradan bir kitabın boyutlarını aşan bu kapsamlı eser, 55 yazıdan oluşuyor. Kitap, Troia Kazı başkanı Manfred Korfmann'ın "Troia: Düş ve Gerçek" başlıklı yazısıyla başlıyor. Korfmann, Homeros'un *İlyada* adlı eseri çerçevesinde Troia Savaşını ele almaktadır. Pithekussai Adası'nda ele geçen ve M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen ünlü Nestor'un Kabı üzerindeki yazıta atıfta bulunarak, destanın M.Ö. 8 yüzyıl sonlarında veya en azından 7. yüzyılda Yunan dünyasında bilindiğini anımsatmaktadır. Yazar, Troia Savaşı'nın bitmesinden yüzyıllar geçtikten sonra bile Troia'nın tarihteki birçok ünlü komutan ve devlet adamı tarafından ziyaret edildiğini, hatta Caesar'ın ve sonraki Roma imparatorlarının kenti Roma İmparatorluğu'nun başkenti yapma arzusunda olduklarını vurgulayarak Troia'nın tarih boyunca önemini anlatmaktadır. Korfmann, arkeolojik kazıların, Homeros'un anlattıklarıyla paralellikler ortaya koyduğunu ve böylece Troia'nın rekonstrüksiyonunun her geçen gün önemli ilerlemeler kaydettiğini söylemektedir.

Kitaptaki ikinci yazı bir Homeros uzmanı olan Joachim Latacz'a ait: "Homeros'un Buluşu mu yoksa Korunmuş Anılar mı ?" Bu yazısında Latacz, Troia Savaşı'nın gerçekliğini sorguluyor. Yazar, geçmişte *İlyada*'ya karşı kuşkucu bakışın, Akhaların Linear B yazısı ve Hitit çiviyazılı belgeleri sayesinde giderek açıklığa kavuştuğunu ve kazıların da Hisarlık Tepesi ile Troia'nın özdeşliğini kanıtladığını vurgulamaktadır.

Frank Starke ve Günter Neumann, ayrı ayrı ele aldıkları yazılarla Troia'nın 2. binyıldaki, diğer bir deyişle Hitit İmparatorluğu zamanındaki tarihini ele alıyorlar. O dönemde, yani Son Tunç Çağı'nda Troia, Wilusa adını taşıyordu. II. Muvattali döneminde Hititlerin Wilusa ile ilişkisi sonucu, Wilusa Hitit topraklarına katılmıştır. J. Latacz ise, Wilusa'nın (yani Troia'nın) Yunanistan'da hüküm süren ve Hititlerin Ahhiyavalılar olarak adlandırdıkları Akhalarca da bilindiğine Troia kazılarında ele geçen Akha (= Miken) keramiklerinin hiç kuşku bırakmadığını söylemektedir.

Peter Högemann, Troia'nın tahminen M.Ö. 1190 civarında Yunanistan Akhaları tarafından yıkılmasından sonra Ege dünyasında oluşan güç dengeleri üzerinde durmaktadır. Hititçenin etkinliğini kaybetmeye başladığı bu dönemde Luvice ve diğer yerel dillerin yanı sıra Yunanca önem kazanmaya başlamıştı. Högemann, Phrygler, Mysialılar

ve Lydialılara değinerek Ege'de gerçekleşen İon kolonizasyonunu ele almaktadır.

Kitaptaki ilgi çeken yazılardan biri de Rudolf Wachter tarafından kaleme alınmıştır. Wachter, Homeros'un *İlyada* adlı eserinin nasıl yazıya dökülüp kitap haline getirildiğini ele alıyor. Yazar, bu çerçevede Yunan alfabesinin oluşturulma aşaması üzerinde uzunca durmaktadır. Daha sonra Martin L. West ise Homeros'un destanlarının günümüze ulaşma sürecini, antikçağ elyazmalarından ortaçağ elyazması kopyalarına değin izlemektedir. Vardığı sonuç, antikçağdan günümüze eksiksiz bir Homeros elyazmasının ulaşmadığı ancak yine de eldeki verilerle Homeros'u tanıdığımız yönündedir.

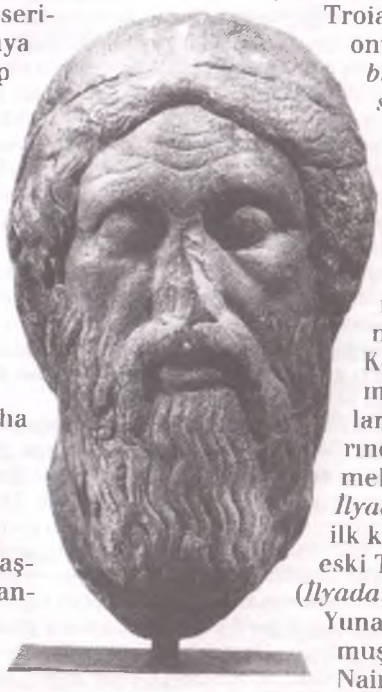

Troia kazılarının nümismatı olarak da çalışan Dietrich Mannsperger, Troia Savaşı ve kahramanlarının sikkeler aracılığıyla yüzyıllarca güncelliğini koruduğunu vurgulamaktadır. Gerçekten de, çok daha sonra Troia'nın yerinde kurulmuş olan İlion kentinin Helenistik ve Roma imparatorluğu döneminde basılmış sikkelerinde Troia Savaşı ve kahramanları sıkça tasvir edilmişlerdir. Kentin sikkelerinde, şanlı geçmişe sahip çıkılarak bir tür nostalji sergilenmektedir.

Peter Blome, destanın Yunan sanatında, Erika Simon ise Roma sanatındaki yansımalarını ele almaktadır. M. Borgolte, E. Lienert, H. Brunner, H. Kugler, B. Franke, J. Luckhardt ve N. Büttner ise Troia'nın ortaçağ, Rönesans ve yeni çağdaki etkilerini gravürler, tablolar ve duvar resimleri örnekleriyle işlemektedirler. Klaus Kreiser ise Fatih Sultan Mehmed'den günümüze Türkiye'de Homeros destanlarına ilişkin yayınları sunmaktadır. Sarayın tarih yazıcısı Kritobulos'un Fatih'in Troia'yı ziyaret ederek, onun, "*Allah aradan bunca yıl geçmiş olmasına rağmen, bu şehrin ve halkının intikamını alma hakkını bana nasip eylemiştir*" sözlerini aktaran Kreiser, Türk okurların Homeros'u yakından tanıma fırsatını Namık Kemal, Şemseddin Sami ve Naim gibi yazarlarla 19. yüzyıl sonlarında bulduğunu söylemektedir. Homeros'un *İlyada* eserinin bir kısmı ilk kez Naim tarafından eski Türkçeye çevrilmiştir (*İlyada*, Homer, Lisan-ı aslî Yunaniden tercüme olunmuştur. Mütercimi M. Naim Fraşari, İstanbul 1303 [1886]).

Kitap, Troia'nın yer aldığı Çanakkale bölgesinin doğa, ekolojik çevre ve jeomorfolojisine ilişkin yazılarla devam etmekte; Manfred Korfmann yönetimindeki son kazılar ve Troia'nın günümüzdeki aktüalitesi ile son bulmaktadır. Bu dev eser, her ne kadar "Troia" adını taşısa da gerçekte Ege dünyası merkez olmak üzere eskiçağ tarihinin çok uzun bir dilimini kapsamaktadır; dolayısıyla da çok geniş bir okuyucu kitlesini ilgilendirdiği açıktır.

Joachim Latacz, *Homeros. Batının İlk Ozanı*, (çev. Devrim Çalış Sazcı), Homer Kitabevi, İstanbul, 2001. VIII + 167 sayfa + 1 harita. ISSBN 975-8293--23-0.

Batı edebiyatının ilk yazarı olarak da kabul edilen Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* adlı eserleriyle Türk okurların karşılaşması 19. yüzyılın ikinci yarısına rastlamaktadır. Ancak bu iki eserin Avrupa'da yayımlanmış asıllarına en yakın çevirisi Azra Erhat-A. Kadir tarafından yapılmıştı ve bu kitaplar bugün de en fazla rağbet edilen Türkçe çevirilerdir.

Bu kez Homeros'u ve eserlerini ele alan bir monografi Türkçeye çevrildi. Kitabın yazarı Joachim Latacz eski Yunan edebiyatı tarihçilerinin çok iyi bildiği bir isim; bir Homeros uzmanı. Kitap dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Homeros'un Tekrar Güncelleşmesi başlığını taşımakta olup bu bölümde M.Ö. 8. yüzyılın ikici yarısında oluşturulduğu düşünülen *İlyada*'ya değinilmekte ve Homeros'un gerçekte günümüzde de aktüalitesini koruduğu üzerinde durulmaktadır. İkinci bölüm Homeros'un kişiliği, çevresi, yaşadığı dönem ve eserlerine ayrılmıştır. Yazar burada Homeros'a ve eserlerine ilişkin günümüze kalmış verilerin azlığından yakınmakta, bu koşullarda Homeros'un eserlerinin çevirisinde, tahlilinde ve anlaşılmasında güçlükler

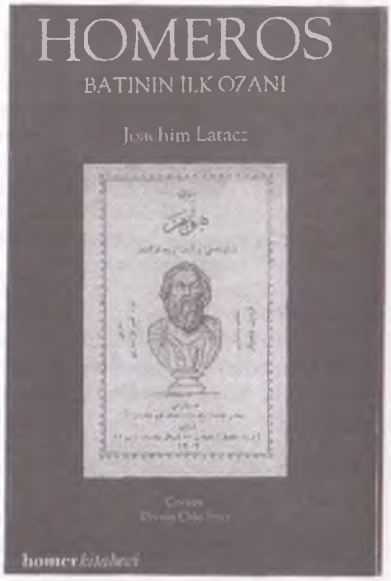

bulunduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Homeros'un eserlerini yazarken hitap ettiği kesim, destanlardaki ve yazılmaya başlandığı dönemdeki tarihsel ortam anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde *İlyada*, dördüncü bölümde ise *Odysseia* ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Öyle görünüyor ki bu kitabı okuduktan sonra *İlyada* ve *Odysseia*'yı yeniden okuma ihtiyacını hissedeceksiniz.

Bektaşi Dosyası Sonrası Gelen Sorular ve Eleştirilere Cevaplar

Bilmez Bülent Can

Bu yazıda geçen sayıda yayımlanan ve editörlüğünü yapmış olduğum "Bektaşilik Dosyası"yla ilgili olarak okuyucaların yönelttiği bazı eleştirler ve soruların cevaplanması ve bazı hataların düzeltilmesini amaçlıyorum.

1) "Evliya Çelebi'de Arnavut Bektaşiliği" başlıklı yazımda kullanılan Bartl 1998[1968] kaynakçada gösterilmemiş. Bu kitabın tam adı Bartl, Peter 1998 [1968]: *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, (Çev. Ali Taner), İstanbul: Bedir Yay.

2) Yine aynı yazıda verilen *Seyahatname* ciltlerinin Türkiye'de basım tarihleri ile Zeki Arıkan'ın dosya dışı yayımlanan yazısındaki tarihlerin farklı oluşu da gündeme geldi. Arıkan, muhtemelen *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki Evliya Çelebi maddesinden yola çıkarak ilk cildin H. 1314 / M. 1898 yılında yayımlandığını söylerken, yine H. 1314 tarihini veren ben, değişik kaynaklarda değişik miladi tarihlere rastladığım için Faik Reşat Unat'ın *Hicri Tarihleri Miladi Kaynaklara Çevirme Kılavuzu*'ndan (Ankara: TTK) yararlanarak miladi tarihi 1896-97 olarak yazdım. *Seyahatname*'nin son cildinin yayımlamasıyla ilgili olarak Arıkan 1935 yılını verirken, yazımın "kaynakça"sında gösterilen, *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki ilgili madde dahil tüm kaynaklarda bu tarih 1938 olarak verilmiştir.

3) Reha Çamuroğlu söyleşisindeki bir dil sürçmesinin neden olduğu, hatayı düzeltmek gerekiyor: Bu söyleşide Abdülmecid'in (1839-1861) annesi, Pertevniyal Valide Sultan değil, Bezmiâlem Valide Sultan'dır ve Pertevniyal Valide Sultan, Abdülaziz'in (1861-1876) annesidir.

4) Derginin 28. sayfasında yayımlanan resmin altındaki yazıda "Kalenderi dervişi" denilmesine, Kalenderilerin saçsız-sakalsız oldukları gerekçesiyle itirazlar yöneltildi. Resmin altında belirtilen kaynakta verilmiş bilginin aktarılması söz konusudur burada, ancak Ahmet Yaşar Ocak'ın konuyla ilgili monografisinin *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler XIV-XVII. Yüzyıllar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992) sonunda bu resmin, aynı kaynak gösterilerek "Kalenderi dervişi" altbaşlığıyla verildiğini de biliyordum. Kalenderilerin sakalsız ve bıyıksız oldukları doğru olmakla birlikte, zamanla Bektaşiler içinde eriyen Kalendiler'in XVII. yüzyıl sonuna kadar süren bir "geçiş süreci" yaşadığını da Ocak'ın ilgili kitabından (s. 199-209, özellikle s. 209) biliyoruz. Bu bağlamda, Ocak'ın kitabı dahil bu resmi yayımlayan kaynakların çoğunda, "XVII. sonları" şeklinde bir ek not düşülmüş olduğunu ve bunu aktarmamakla hata ettiğimizi belirtmem gerkiyor.

5) Son olarak, dosya yayımlandıktan sonra en çok tartışılan ve aslında tartışılmasına dosyadaki söyleşide başlanmış olan bir konudan söz etmek istiyorum: Dosyada yer alan Hülya Küçük söyleşisinde ve ona eklenen kısa yazısında gündeme getirilen iddiaya göre, bugüne dek herkesin birbirinden aktararak yaydığı ve "galat-ı meşhur" hale getirdiği, Veliyeddin Çelebi'ye ait olduğu söylenen "beyanname"yle ilgili bilgiler asılsızdır.

Konunun uzmanı olmadığım halde, ikincil kaynaklardan yararlanarak ortaya çıkarabildiğim kadarıyla bir "durum tespiti" yapmak gerekirse, bu tartışmayı teşvik etmesi dileğiyle Sayın Küçük'ün yazdıklarıyla ilgili olarak şunları söylemek mümkün: Küçük'e göre, Mustafa Kemal'in II. dönem milletvekili adaylarını desteklemek üzere, Bektaşilerin "Çelebi" kolunun başında bulunan Veliyeddin Çelebi'nin 25 Nisan 1923 tarihinde yayımladığı iddia edilen ve konuyla ilgili hemen her çalışmada sözü edilen beyanname mevcut değildir. Çünkü bu kaynaklarda beyannamenin *Yenigün* gazetesi tarafından yayımlandığı söylenmektedir, ancak Küçük, *Yenigün* gazetesinde bu beyannamenin yayımlanmadığını tespit etmiştir. Sonradan Sayın Mete Tunçay'ın uyarısı sonucunda aklıma gelen bir olasılık, bu beyannmenin bir "el ilanı" olark Yenigün matbaası tarafından yayımlanmış olabileceği ve Küçük'ün bu olasılığı düşünmeyerek, gazetede yayımlanmış olması seçeneğiyle yetinmiş olmasıdır. Küçük'ün yazısında sözünü ettiği A. Celalettin Ulusoy'un söz konusu kitabının *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşi Yolu*, (Hacıbektaş, 1980) ilgili sayfasında bu beyannamenin çeviriyazımının tam metni var ve kaynak olarak "*Yenigün*, 25 Nisan 1339 tarihli nüsha" veriliyor (s. 103). Bu arada Küçük, kitabın yayın tarihini 1968 olarak veriyor, ancak kitabın 1. baskısı 1980'de, 2. baskısı 1986 yılında yayımlanmış!) Burada "nüsha"dan bahsedildiğine göre, beyannamenin *Yenigün* gazetesinde yayımladığını düşünmemiz gerekir sanıyorum, ancak beyannameyi sunarken Ulusoy'un yazdığı şu cümle, beyannamenin ayrı veya hatta "ek" olarak basılmış olabileceğini de akla getiriyor: "Bütün ülkeye dağıtılan 25 Nisan 1339 tarihli beyannamesinde".

Küçük ayrıca, E. B. Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatler Tarihi*, (İstanbul, 1964), s. 284-5'i kaynak gösteriyor. Şapolyo'yu da kaynak vermeden böyle bir "tamim"den söz ediyor ve metni veriyor. Beyannamenin Türkçe tam metnini yayımlayan Baki Öz (*Kurtuluş Savaşı'nda Alevi Bektaşiler*, İstanbul: Can Yay., 1995, s. 68-9), kendisi görmüş gibi *Yenigün* gazetesini kaynak gösteriyor ve ayrıca Ulusoy ve Şapolyo'nun yukarda anılan kitapları dışında, bu belgenin yayımladığı diğer 3 popüler çalışmaya gönderme yapıyor: Hasan Gülşan, *Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşiliğin Esasları*, İstanbul, 1975, s. 284; Cemal Şener, *Alevilik Olayı - Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi*, Yön Yay., İst., 1989, 4. Baskı, s. 138 vd. ve Ali Rıza Sayan, *Tarihin Getirdikleri*, İstanbul, 1978, s. 297. Bunlardan sadece Şener'in kitabının 1998 tarihli 25. baskısına bakabildim şimdiye kadar. Bu kitabın 150-1 sayfalarında Şapolyo'dan beyannamenin tam metni aktarılmış ve *Yenigün*'den söz edilmemiş. Ayrıca, Cemal Şener'in *Atatürk ve Aleviler* başlıklı kitabında [İstanbul: Ant yay., 1994, 4. Baskı, s. 82-83], diğer kitabındaki bildiri Türkçeleştirilmiş olarak yeniden yayımlanıyor ve "bildiri"nin 25. 4. 1923'te *Yenigün* gazetesinde de yayımlandığı ekleniyor. (Ayrıca, Öz 1995, Şener 1998[25] ve Şener 1944'deki metinler, Ulusoy'da ve Tunçay'ın söyleşide geçen kitabında verilen beyanname metninden daha uzun!)

Şimdi, Küçük'ün iddiası şuydu: *Yenigün* gazetesinin o günkü ve/veya günlerdeki nüshasında yayımlanmış böyle bir beyanname yoktur ve Mustafa Kemal'in söz konusu telgrafı 5 Mayıs 1338 tarihli bir başka beyannameye cevaptır! Yukarıdaki kaynaklarda beyannamenin çerviriyazımı veya çevirisi verildiği için, beyanammenin varlığı konusunda Küçük'ün gündeme getirdiği şüphe oldukça ikna edici geliyordu, ancak tesadüfen elime geçen Fahrettin Erdoğan'ın *8 Milyonluk Alevi Kızıl Komunist Damgasını Vuran Sebilürreşat'çılara Cevâp ve Bektaşilik* (Ankara: Emek BasımYayınevi, 1956) başlıklı kitabında verilen bilgileri (s. 32-33) ve sözkonusu beyannamenin çeviriyazımı dışında, aslının da yayımlanmış (s. 45-46) olduğunu görmek, bu düşüncemi değiştirdi. Verilen bilgi şudur: "Veliyettin Çelebi hududu milli içerisinde yaşayan bilumum Alevi Türklerine hitaben bir beyanname yazmıştır ki; bunu da rahmetli Yunus Nadi'nin Yeni Gün Matbaası kolleksiyonunda bulabilirsiniz." (s. 32) Aslının bir kopyası da bu kitapta verilmiş olduğu için, bu durumda, böyle bir beyannmenin varlığından kuşkulanmak doğru değildir bence.

Demek ki yapılması gereken, bu beyannamenin Yenigün Matbaası tarafından yayımlanmış bir "el ilanı" olduğunu düşünmek ve beyannmenin aslını aramaktır.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU HİŞAKTAŞI, VALİ KONAĞI C. SAMSUN APT. NO. 57 80200 / İSTANBUL

TARİH VAKFI'NDA BU AY

TOPLUMSAL TARİH
Sayı: 98

İSTANBUL DERGİSİ
Sayı: 40
Dosya: Mahalle

TARİHÇİNİN MUTFAĞI
Prof. Yavuz Cezar
28 Şubat
18.30 Bilgi-Belge Merkezi
Eminönü

YAYINLAR
İş Bankası Tarihi
Uygur Kocabaşoğlu vd. ISBN: 975-97963-1-7

Kanuni ve Çağı
ed. Metin Kunt, Christine Woodhead
ISBN: 975-333-156-8

Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz
Esra Danacıoğlu
ISBN: 975-333-158-4

Tarih dostu olun!
10.yıl
TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Yargıtay, Darphane Konusunda Kültür Bakanlığı İddialarını İkinci Kez Reddetti

22 Ocak günü Yargıtay 1. Hukuk Dairesinde Darphane'nin Tarih Vakfı'ndan alınmasına yönelik davanın duruşması yapıldı. Hatırlanacağı gibi, Yargıtay, geçen yıl görevli İstanbul mahkemesinin kararını bozmuş ve Darphane'nin 49 yıllığına Tarih Vakfı'nın kullanımına bırakılmasını iptal için yeterli gerekçe olmadığı sonucuna varmıştı. Yargıtay kararından sonra görevli mahkemede dosya tekrar incelenmiş, mahkeme de Yargıtay'ın hükmüne uyma kararı alıp davayı reddetmişti. Mahkeme kararına karşı Hazine aracılığıyla Kültür Bakanlığı'nın davayı yeniden Yargıtay'a götürmesiyle başlayan son itiraz sürecinin duruşmalı karar oturumu ise 22 Ocak'ta yapıldı.

Duruşma öncesinde Bakanlığın en üst bir-iki görevlisi aracılığıyla kararı etkilemek için yapılan girişimlerin Yargıtay çevrelerinde yadırgandığı ve hukuka açık bir müdahale olarak karşılandığı ifade edildi.

Duruşmada, Kültür Bakanlığı'nın bazı görevlileri tarafından bilgilendirilen ve dosyayı pek de iyi incelemediği anlaşılan Hazine avukatı bir dizi gerçekdışı iddiada bulundu. Bu iddialar arasında, yargılananlar değil şikâyetçiler için bir yüz karası olan, 1997-2000 yıllarında Tarih Vakfı Yönetim Kurulu üyelerinin tarihi mirası tahrip suçlamasıyla yargılanmış olmalarının güya ortada bir suç olduğuna kanıt olarak gösterilmesi, altı yıldır yapılan engelleme belli iken İstanbul Müzesi'nin henüz kurulmadığının ve kuruluş için Kültür Bakanlığı'ndan izin alınmadığının bir kanıt olarak belirtilmesi ilgi çekici idi.

Yukarıda özetlenen yeni unsurların dışında, bütünüyle gerçekdışı bilgiler olarak, Tarih Vakfı'na devir yapılırken Kültür Bakanlığı'nın onayının alınmadığı, Darphane'deki Habitat II sergileri ile ilgili tüm işlemlerin Koruma Kurulu'nun bilgisi dışında yapıldığı, bu alanda bir 'diskotek' kurulduğu gibi eski iddialar da tekrarlandı.

Duruşmaya Tarih Vakfı adına Yönetim Kurulu Başkanı İlhan Tekeli ve Genel Sekreter Orhan Silier katıldılar. Prof. Tekeli çok kısa bir konuşma yaparak defalarca tersi kanıtlanmış iddialara değinmeyeceğini, ancak bir yandan Tarih Vakfı'nın çalışmaları sonucu çok önemli bir kültür merkezi olabileceği ortaya çıkan Darphane'ye el koymak için İstanbul Müzesi'nin kurulması bir komplo ile altı yıldır sistemli bir biçimde engellenirken, öte yandan da "Tarih Vakfı altı yıldır bu müzeyi niye kurmadı?" sorusunun sorulmasını çok ibret verici bulduğunu ifade etti.

Yargıtay 1. Hukuk Dairesi duruşma sonrasında açıklanan kararıyla yerel mahkemenin vardığı sonucu onayladı ve Hazine (ve Kültür Bakanlığı) tarafından açılan davayı reddetti. Böylece Yargıtay'ın ve mahkemenin geçen kararlarıyla zaten hukuken 'bir usul hakkı' doğmuşken, şimdi ikinci Yargıtay kararı da bu durumu kesinleştirmiş oldu.

Muhtemelen önümüzdeki aylarda Hazine,Yargıtay kararına karşı son bir girişim olarak 'kararın düzeltilmesi' yoluna giderek birkaç ay devam edecek yeni bir süreci başlatacaktır.

Temennimiz Kültür Bakanlığı'nın yalnız Tarih Vakfı'nın değil, tüm kültür yaşamımızın ve İstanbul'un da büyük zaman ve enerji kaybettiği bu süreci artık daha çok zorlamamasıdır.

Şimdi ya da üç-beş ay sonra, Darphane'nin tarihinde bir dönem bitmeli, sivil toplum-devlet-özel sektör-uluslararası kuruluşlar işbirliğiyle, İstanbul çoktan hak ettiği İstanbul Kent Müzesi'ne kavuşturulmalıdır. Kaybedilen zamanın biraz olsun unutturulması ve devletin birçok uluslararası antlaşmayla üstlendiği "sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklık" anlayışının somut bir örneğini vermesi için Darphane iyi bir başlangıç olabilir.

Tarih Vakfı için Darphane ve İstanbul Müzesi, asla bir kan davası konusu değil, çok büyük kültürel önem taşıyan bir projenin hızla gerçekleştirilmesi çalışmasının adıdır. Kültür Bakanlığı için de konu bir kan davası olmaktan çıkartılmalıdır. Sayın Kültür Bakanı bu konuda birkaç bakanlık görevlisinin önyargısını aşmayı bilmeli, çağdaş bir müze projesinin Darphane'de gerçekleştirilmesiyle bir bütün olarak Türkiye'de müzeciliğin ve kültürel hayatın çok şey kazanacağını değerlendirmelidir.

İçinizdeki Tarihçiyi Uyandırın! Tarih Dostlarına Katılın!

15 Eylül 2001 tarihinde başlattığımız Tarih Dostları yapılanmasına katılım hızla devam ediyor. Tarih Dostlarımızın sayısı 285'e ulaştı.

Bildiğiniz gibi, TBMM Genel Kurulu'ndan geçerek yasalaşan yeni Medeni Kanun'un 101. Maddesi "vakıflarda üyelik olmaz" ibaresine yer veriyor. Bu sebeple vakfımız 2002 yılı itibariyle üye alımını durdurdu. Vakfın katılımcı yapısının korunması doğrultusunda yapılan çalışmalar sonucunda, temelde gönüllü çalışma gruplarına dayanan, tüm Türkiye'ye yaygınlaşmayı amaçlayan, katılımcı bir çalışma modelini gerçekleştirmek üzere, "Tarih Dostu" yapılanmasına ağırlık vermekteyiz. Bu sebeple tüm üyelerimize mektup gönderildi ve kendilerinden kuruculuk ve üyelik statülerine ek olarak Tarih Dostu da olmaları istendi. Bu çağrımızla 50'ye yakın üyemiz aynı zamanda Tarih Dostu oldu. Kendilerine gösterdikleri ilgiden dolayı teşekkür ediyor, en kısa zamanda diğer üyelerimizin de Tarih Dostlarına katılmalarını diliyoruz.

Tarih Dostu yapılanmamızın daha geniş kitlelere duyurulması yolunda çalışmalarımız devam ediyor. Geçtiğimiz ay Tarih Dostları broşürleri İş Bankası kredi kartı sahibi müşterilerine hesap özetleriyle birlikte gönderildi. Böylece 80.000 kart sahibine Tarih Dostları ile ilgili bilgi ulaştı. Bize bu desteği veren İş Bankası'na teşekkür ediyoruz.

Tüm Tarih Dostlarımızdan bir ricamız var. Sizler de çevrenizde Tarih Dostu yapılanmasının duyurulması konusunda bizlere yardımcı olun ve bu konudaki önerilerinizi bize iletin.

Tarih Dostları çalışması hakkında daha fazla bilgi için: Yasemin Güney, Tel:0212 233 21 61 / 42, e-posta: yguney@tarihvakfi.org.tr.

İş Bankası Tarihi Kitaplaştı

1998 yılı sonunda başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk bankası İş Bankası'nın tarihinin araştırılmasını hedefleyen proje 2001 yılının son günlerinde sonuçlandı. Türkiye İş Bankası ve Tarih Vakfı'nın işbirliği ile yürütülen projenin iki ana ürünü olan Kurum Tarihi Kitabı ve Albüm kitap önümüzdeki günlerde meraklıları için raflardaki yerini alacak. Tarih araştırmasının ODTÜ Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Sayın Prof. Dr. Uygur Kocabaşoğlu tarafından yürütüldüğü proje ekibinde Doç. Dr. Güven Sak, Prof. Dr. Sinan Sönmez, Funda Erkal, Murat Ulutekin, Özgür Gökmen ve Nesim Şeker yer alıyor. Araştırma içinde önemli bir yere sahip olan bölümlerden biri de sözlü tarih görüşmeleri idi. İş Bankası ile bağlantılı 50 kişi ile yapılan bu görüşmeler ise Doç. Dr. Esra Danacıoğlu, Funda Çelebi ve Ülkü Özen tarafından gerçekleştirildi.

İş Bankası'nın kurulmasına karar verilen günden başlayarak bankanın ve paralel olarak da Türkiye'nin geçirdiği evrimleri ve değişimleri ele alan kitap, Türkiye İş Bankası'nın tarihini 2000'li yıllara kadar getiriyor. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk günleri, böyle bir dönemde banka kurmanın zorlukları ve daha sonra elde edilen başarılar ve bugün Türkiye'nin en büyük bankası olan Türkiye İş Bankası'nın tarihi araştırma sonucunda ortaya çıkan iki kitapla gözler önüne seriliyor.

Araştırmanın tümünü içeren, belgeler, tablolar ve görsel malzeme ile de desteklenen kurum tarihi kitabı "Türkiye İş Bankası Tarihi", bankanın kuruluş ve gelişme hikâyesinin tümünü ciddi bir araştırma dili ile ele almakta.

İkinci kitap olan "Atatürk'ün Bankası" ise bir albüm kitap. Uygur Kocabaşoğlu ve ekibi tarafından yapılan araştırma, metinleri Orhan Koçak tarafından yazılan daha büyük boyutlu ve bol görsel malzeme içeren bir kitaba dönüştü. Albüm kitapta banka tarihinde önemli olan olaylar, kumbaradan internet bankacılığına geçirilen değişimler fotoğraflarla gözler önüne seriliyor.

Bankanın kendi arşivlerinin yanı sıra kimi özel arşivler, kütüphaneler ve bankanın şubelerinin kendi özel malzemelerinden yararlanarak toplanan görsel malzemeler (hazırlanan afişler, çekiliş biletleri, bankacılık ve hesaplama aletleri,

kumbaralar, hediyelik eşyalar) bu çalışma sırasında fotoğraflanarak kitaplarda yerlerini aldı.

Belli kesimlerce uzun zamandır beklenen bu iki yayının tasarımları Türkiye'nin önde gelen grafik tasarımcılarından Bülent Erkmen ve BEK Tasarım tarafından yapıldı.

İstanbul'un 40. sayısı

İstanbul dergisi, Ocak 2002 sayısında dosya konusu olarak, kentin en küçük idari ünitesi ve işlevsel-sosyal bütünü olan mahalleyi, geçirdiği değişimleri ve yaşantımızda kapladığı önemli alanı düşünerek ele aldık. Çiğdem

Aysu'nun 1950-2001 arasında değişen mahalle yapısı üzerine hazırladığı yazısı ile başlayan dosya, birbirinden ilginç yazılar ile devam ediyor. Bir özel alan adacığı olan 'mahalle', artık bir *metropol* olarak algılanan İstanbul'da ne tür değişimler geçirmektedir? Kent tanımında önemli bir yeri olan mahalle Osmanlı'dan günümüze içerdiği birimler, ilişki ve oluşum biçimleri değişmektedir. Yeni oluşan siteler, kenti kendinden uzaklaştırırken, mahalle yapısını kendilerine model alarak (Kemer Country, Bahçeşehir, Ataşehir, Cumhuriyet Mahallesi...) yeniden farklı bir içerikle var olmaktadır.

İstanbul'un mahalle isimlerine ait kaynaklar, Asmalımescit mahallesi, Kemer Country, *Gırgır*'dan *Leman*'a değişen mahalle, MAY projesi, Gazhane Gönüllüleri dosya konularından bazıları. Dosya dışında İstanbul'u yakından takip eden ressam Naile Akıncı ile bir söyleşi ve resimlerinden örnekler, Aslı Kayabal'ın Beykoz'da Mahmutşevketpaşa köyünde yer alan tarihi su değirmenine dair ilginç incelemesi, Ayda Arel'in Atmeydanı ve sadrazam Pargalı İbrahim Paşa üzerine uzun soluklu bilgilendirici yazısı, Enis Batur'dan bir 'kitap-kent' olarak İstanbul, Orhan Esen'in kent performansı ve Rinaldo Marmara'nın İtalyan deniz kentlerine dair yazısı...

Gündem konusu olarak ele alınan Güzel Beyoğlu Projesi, İstiklal Caddesi gibi önemli bir alanı ve uzantılarında başka yerleri de etkilerken, uygulama aşamasına sessiz kalınmış bir projedir. İstiklal Caddesi ahşap ve pirinç tabelalar ile kuşatılınca bazı sesler çıktı ancak kimse projenin metnine ve ileriki aşamalarına bakma ihtiyacı duymadı. Bu konuyu gündem yaparak yeniden tartışmaya açmayı planlıyoruz.

Bu aylarda *İstanbul* dergisi büyük bir heyecan yaşıyor; Nisan 2002'de dergi 10. yılını kutlayacak. Nisan programının, sürpriz etkinlikler ve tartışmaların hazırlıkları sürüyor. Nisan ayı etkinliklerimiz ile ilgili bilgi almak ve fikirlerinizi paylaşmak için istder@tarihvakfi.org.tr adresinden bize ulaşabilirsiniz.

İstanbul dergisi İstanbullularla ve İstanbul'la buluşuyor.

Kanuni ve Çağı çıktı

Metin Kunt ve Christine Woodhead'in editörlüğünü yaptığı, Sermet Yalçın'ın dilimize kazandırdığı *Kanuni ve Çağı*'nı tarihsever okurlarımıza sunuyoruz.

Kanuni Sultan Süleyman ya da Batı'da bilindiği adıyla Muhteşem Süleyman, Osmanlı ve Doğu Akdeniz dünyaları üzerinde güçlü bir egemenlik kurmuş, çağdaşlarının imgelemlerini etkilemiş bir hükümdar. Onun zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları Budapeşte'den Bağdat'a, Cezayir'den Azerbaycan'a, Kırım'dan Yemen'e genişlemiş, Viyana kuşatılmıştı. Süleyman, yalnızca askeri-siyasi başarılarıyla değil, sanatın ve ilmin hamisi ve elbette 'kanuni' olarak da, yaşadığı çağ üzerinde iz bırakan bir hükümdar. Ayrıca, Batı'daki hükümdarlarla, özellikle de Şarlken, I. François ve VIII. Henry ile iyi bir karşılaştırma olanağı sunuyor. Tüm bunlara rağmen, Kanuni ve dünyası diğer Rönesans dönemi hükümdarlarına göre çok daha az bilinmekte. Bu kitabın temel amaçlarından biri, geniş bir okur kitlesine 16. yüzyıl Osmanlı dünyasını çeşitli yönleriyle aktarmak.

Kitap Osmanlı devletinin ortaya çıkışından Kanuni dönemine kadar olan zaman dilimi üzerine geniş bir giriş bölümü içermekte, bunu iki grup halinde düzenlenmiş sekiz çalışma izlemektedir. Kanuni döneminin sorunları ve politikaları üzerine olan birinci bölüm, Akdeniz ve Hint Okyanusu'ndaki Osmanlı yayılması, güneydoğu Avrupa'daki Osmanlı yönetimi, 16. yüzyılda yaşanan toplumsal sorunlar ve siyasal değişim konularındaki çalışmalarla hem iç hem de uluslararası gelişmeleri inceliyor. İkinci bölüm, Osmanlı yönetim ideolojisini, özellikle de 'altın çağ' ve ideal sultan anlayışlarını karşılaştırmalı bir perspektifle ele alıyor.

"Tarihçinin Mutfağı" söyleşileri devam ediyor

Sekiz yıldır düzenlemekte olduğumuz, her ay bir akademisyenin, tarihçinin ya da tarihle doğrudan ilgili olan bir aydının konuk olduğu 'Tarihçinin Mutfağı' söyleşilerimiz devam ediyor. 2002 yılının ilk konuğu, Muazzez İlmiye Çığ oldu. Çığ, hem 88 yıllık yaşamının kilometre taşlarını dinleyicilerle paylaştı, hem de kendi ilgi alanı olan Sümeroloji, müzecilik ve çiviyazıları üstüne doyurucu bir seminer verdi.

Çığ, doyum olmaz sohbetinde kendi yaşamöyküsünü bizlerle paylaşırken, aslında genç Cumhuriyetimizin tarihini anlattı. Salonda bulunan herkes, bu sohbet sırasında, Çığ'ın temsil ettiği, Cumhuriyetin ilk kuşağının hevesi, merakı ve coşkusunu hissetti.

Çığ, bir yandan kendi yaşamöyküsünü anlatırken, bir yandan da kendi çalışma alanından ilginç örnekler verdi. Kutsal kitaplardaki Sümer kökenli mitlerden, Sümer uygarlığının çoğu insanın bilmediği düzeyine, buradan başörtüsünün ortaya çıkışına, güncelliğini koruyan birçok konu, dinleyicilere Çığ'ın bilimsel süzgecinden geçerek ulaştı.

Bu ayın konuğu ise Profesör Yavuz Cezar. 25 Haziran 1946'da doğan Cezar, Üsküdar Paşakapısı İlkokulu'nu bitirdi. Orta ve lise öğrenimini Saint Joseph Fransız Erkek Lisesi'nde tamamladı. Ayrıca, AFS bursu alarak bir yıl süreyle Amerika Birleşik Devletleri'nde kaldı ve Wasatch High School'dan da diploma aldı. 1970 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdi. Vatani görevini yedek subay olarak yaptıktan sonra 1973 yılında İktisat Fakültesi'nin İktisat Tarihi Kürsüsü'ne asistan olarak girdi. Aynı fakültede doktorasını tamamlayan Cezar, 1985 yılında doçentliğe , 1991 yılında da profesörlüğe yükseldi. İktisat Fakültesi'ndeki görevi sırasında lisans, yüksek lisans ve doktora programlarında kendi alanında çeşitli dersler veren Cezar, 1993 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne geçiş yaparak bu fakültede iktisat tarihi derslerinin yanı sıra siyasi tarih derslerini de üstlendi. 2001 yılında İstanbul Üniversitesi'nden ayrılarak Yıldız Teknik Üniversitesi'ne geçiş yapan Cezar halen bu üniversitenin İktisat Bölümü'nde İktisat Tarihi Anabilim dalı başkanı olarak görev yapmaktadır.

Bir iktisat tarihçisi olarak derslerinde Türkiye'nin yanı sıra Avrupa'yı da işleyen Cezar'ın kendi araştırmaları ise özellikle Osmanlı ekonomi ve maliyesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu amaçla Osmanlı arşivinde uzun süre çalışarak belgeler toplamış ve yayınlarında bu belgeleri kullanarak Osmanlı ekonomisinin daha önce pek bilinmeyen noktalarını işlemeye ve aydınlatmaya çaba göstermiştir. Cezar'ın "Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi" başlıklı kitabı 1986 yılında Sedat Simavi sosyal bilimler ödülü almıştır. Yavuz Cezar "Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi" dergisinin de kurucusudur. 1991 yılında yayın hayatına başlayan ve on sayısı yayımlamış olan bu derginin editörlüğünü yapan Cezar'ın böyle bir dergi ile amaçladığı önemli noktalardan biri de sosyal ve beşeri bilimlerin artık multidisipliner bir yaklaşım içinde ele alınması gerektiğini vurgulamaktır.

Yavuz Cezar'ın yukarıda anılan kitabının yanı sıra Osmanlı iktisat tarihine ilişkin çok sayıda makalesi ve yurt içinde ve dışında sunulmuş tebliğleri bulunmakta. Söyleşi, 28 Şubat 2002'de Eminönü Bilgi Belge Merkezimizde, saat 18.30'da.

Yeni Kardeş Kuruluşumuz: İstanbul Rehberler Odası

Artık bir 'Kardeş Kuruluş'umuz daha var. İstanbul Rehberler Odası Başkanı Ahmet Şensılay ile Vakfımızın Genel Sekreteri Orhan Silier, iki sivil toplum kuruluşunun gelişmesi ve güçlenmesi ortak amacını gözeterek, 21 Ocak'ta 'Kardeş Kuruluş' anlaşmasını imzaladılar.

Vakfımız, üyesi olduğu sivil toplum hareketleri arasında işbirliği ve eşgüdüm işlevini kurumsallaştırabilmek amacıyla, bir örnek çalışma daha gerçekleştirerek 'Kardeş Kuruluşlar' adı altında bir işbirliği ve ilişki modelini geliştirmiş; ilk Kardeş Kuruluş sözleşmesi Türk Tabipler Birliği ile 22 Ağustos 2001 tarihinde imzalanmıştı.

Osmanlıca Seminerlerinde Yeni Dönem Başlıyor

Hiç evdeki eski fotoğrafları kurcalarken büyük büyükbabanızın zamanın süzgecinden geçmeyi başarabilen bir fotoğrafındaki Osmanlıca notta ne yazdığını merak ettiniz mi? Peki, semtinizdeki eski bir binanın ön yüzünde her sabah yanından geçip gittiğiniz Osmanlıca kabartmada ne yazdığını?

Merak sahipleri az olmasa gerek ki, ocak ayında başlayan yeni dönemimiz ilgi gördü. Biz de şubat ayı itibarıyla yeni bir dönem başlatıyoruz.

Size de bu merakınızı bir adım öteye, öğrenme merakına taşımanızı öneriyoruz. Vakfımızın düzenlemekte olduğu Osmanlıca seminerlerinde yeni dönem başlıyor.

Bu seminerlerde ilk üç aylık dönem boyunca Osmanlıca'nın gramer yapısı, Arapça ve Farsça sözcük yapıları ve matbu harfleri okumayı öğrenebilir, el yazısını tanımaya başlayabilirsiniz. Ayrıca ilk üç aydan sonraki kurslara devam ederek, gramer kurallarını iyice kavrayarak, el yazısını, karşınıza çıkan metinde Arapça ve Farsça kelimeleri kolayca tanıma becerisini de kazanabilirsiniz. İlk üç aylık dönem sonunda gramer yapısını, Arapça ve Farsça kelime yapısını ve matbu harfleri okumayı öğreniyor, el yazısını tanıyorsunuz. İsteğinize göre daha sonra yine üçer aylık dönemlerle devam ederseniz, gramer kurallarını, el yazısını daha iyi öğreniyor, karşınıza çıkan metinde Arapça ve Farsça kelimeleri kolayca okuyabiliyorsunuz.

Başlangıç (I. Sınıf)
Seminer Tarihleri:
11 Şubat - 8 Mayıs
Gün: Pazartesi - Çarşamba
Saat: 18:30 - 20:30
Süresi : 50 Saat
Program: Matbu metinlerin okunması, Osmanlıca yazı türleri ve el yazısı metinlerle tanışma, gramer kurallarının öğrenilmesi

Orta Düzey (II. Sınıf)
Seminer Tarihleri:
12 Şubat - 14 Mayıs
Gün: Salı - Perşembe
Saat : 18:30 - 20:30
Süresi : 50 Saat
Program: Matbu metinlerin ve el yazması metinlerin okunması, gramer kuralları, konulu metin okuma

Başlangıç Düzeyi: 200.000.000 TL.
Orta Düzey: 175.000.000 TL.

Sizleri, kitabe okuma gezileri ve özel konferanslarıyla Osmanlıca Seminerlerine bekliyoruz. Seminerlerimiz, Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Beşiktaş'ta.

Ayrıntılı bilgiyi ise 233 2161 / 22 numaralı telefondan alabilirsiniz.

Proje Hazırlama Kılavuzu Yayımlandı

Yerel Tarih Grupları Projesi kapsamındaki beşinci kılavuzumuzu da yayımladık. Burcu Yeşiladalı tarafından hazırlanan 'Proje Hazırlama Kılavuzu', yerel tarih gruplarının gerçekleştirmeyi düşündükleri araştırmaları bir niyet olmaktan çıkarıp bir projeye dönüştürebilmek için yapılması gerekenler üzerine bir bilgi paylaşımı gereksinimi sonucunda doğdu. 1990'ların başında, Avrupa Komisyonu tarafından, proje geliştirme ve yürütmede kaliteyi artırmak, dolayısıyla toplumsal kalkınma amaçlı sunulan fonların daha etkin kullanımı için ortaya atılmış olan proje döngüsü yönetimi (project cycle management) yöntemi, kılavuzun yazımında temel alındı. Proje düşüncesinin ortaya çıkışından projenin sonuçlarının değerlendirilmesine kadar devam eden sürecin geliştirilmesi ve yönetilmesini amaçlayan proje döngüsü yönetimi yöntemi, 1990'lardan sonra birçok uluslararası fon kuruluşu tarafından da kabul gördü ve kullanımı teşvik edildi. Bu nedenle, bu tür bir kılavuzun yalnızca yerel tarih grupları için değil, tüm sivil girişimler için önemli bir başvuru kaynağı niteliğinde olmasına özen gösterdik.

Bir Kılavuz ve Bir Kitap Yolda

Funda Çelebi tarafından hazırlanan 'Yerel Tarih Grubu Oluşumu İçin Kılavuz' ise aramıza yeni katılacak yerel tarih gruplarına kılavuzluk yapmak amacını güdüyor. Bu kılavuz, önümüzdeki haftalarda yayımlanmış olacak. Bu kılavuzlar ve yerel tarih çalışmaları için bilgi edinmek isteyenler, fcelebi@tarihvakfi.org.tr adresine e-posta gönderebilirler.

Bu ay içinde çıkacak olan bir diğer kitap da hem yerel tarih ilgililerine, hem de tarihe farklı bir noktadan bakma arzusu duyan herkese sesleniyor. Esra Danacıoğlu'nun yazdığı, "Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz", Türkiye'de tarih alanında bilebildiğimiz tarih tür ve söylemlerinden farklı bir yere işaret ediyor. Tarihi, soyutlamaların, uzak alanların ve zamanların konusu olmaktan çıkarıp tanıdık, bildik, yani başımızdaki bir değere dönüştürüyor. Bizi çevreleyen aile ve göç öyküleri, kentler, mahalleler, sokaklar ve evler "tarih ülkesi"ne dahil ediliyor. Yerel eksenli bir perspektifin çerçevesi çizilmeye, arşiv malzemelerinden dergilere, fotoğraflardan bireysel belleklere uzanacak bir şekilde yanı başımızdaki tarihin olası hammaddeleri tanımlanmaya çalışılıyor. Yakın çevremizdeki tarihsel izlerin, yaşadığımız mahallenin, sokağın ve evin, bitirdiğimiz ilkokulun tarihini araştırmak isteyenler, topluluklar arası ilişkilerin, ailelerin, bir yerleşim yerinin toplumsal-etnik mozaiğinin peşine düşenler vb için kaleme alınan bu kitap, tarihi bize yaklaştırmayı ve aslında her yanımızın bir şekilde tarihle çevrili olduğunu göstermeyi amaçlıyor. Türkiye'deki baskın tarihyazımı geleneğinin dışarıda bıraktığı sözlü tarih, fotoğraf-tarih ilişkisi ve edebiyat alanlarına yer veriyor. Kentlerin, göçlerin, ailelerin tarihi gibi çeşitli mikro alanlarda çalışmak isteyen geniş bir kesime kılavuzluk eden bu çalışma yazılı, sözlü ve görsel kaynaklar hakkında yönlendirici, pratik bilgiler içeriyor.

Bünyad Dinç Saydam Gösterisi

Tarih dostlarımızdan Bünyad Dinç, bu yılbaşını geçirdiği Hakkâri'de ve bir dizi diğer mekaânda çektiği saydamları biz Tarih Vakfı çalışanlarıyla 16 Ocak'ta paylaştı.

Bu mekânların içinde Şemdinli, Yüksekova gibi Hakkâri'nin ilçelerinin yanı sıra Doğubeyazıt, Hoşap Kalesi, Ağrı Dağı, daha da ilginci, İstanbul vardı. İstanbul'u bu yıl saydığımız diğer yerlere benzeten en önemli şey, karın varlığıydı. Bünyad Dinç de İstanbul'a karın yoğun yağdığı dönemde, yani ocak ayının ilk günlerinde, kamerasını kapıp İstanbul sokaklarına kendini atmış. Hakkâri ve Ağrı'yı karla özdeşleştirmek çok güç değil; ancak İstanbul'u beyaz ile özdeşleştirmek daha zor. Yaygın deyişle 'Hayatın felç olduğu' dönemi yaşayan biz Tarih Vakfı çalışanları, Bünyad Dinç'in objektifinden karın ve kışın güzelliklerinin tadını bir kez daha çıkardık.

"Hak"landık

Aslında moda tabiriyle "hack'lendik" yazmamız gerek; ama bir bilgisayar korsanı tarafından haklandık demek daha 'Türkçe' sanırız. Bir hafta içinde tam dört kez haklandık. İlkinde ana sayfamız yerine "No Fear: Face Your Fears; Live Your Dreams / Korku Yok: Korkularınla Yüzleş; Düşlerini Yaşa" yazılı bir logoyla karşılaştık. Sayfanın başlığında ise "Freedom to Cyprus / Kıbrıs'a Özgürlük" yazıyordu. Olayın uluslararası siyasi boyutu bir yana, başkalarının eğlencesi, bizim kâbusumuz oldu. Bir hafta içinde dört kez taciz edildikten sonra, sunucu firmayla iletişimimiz sonucu bizimle aynı sunucuyu kullanan başka bir kullanıcının gazabına uğradığımız anlaşıldı. Bu şahıs/lar sürülünce sorun ortadan kalktı.

Ancak bu kez yeni bir sorun baş gösterdi. Bu olay olduktan kısa bir süre sonra sunucu firmanın bir virüs yüzünden sistemi çöktü. Ellerinde yedekleme olmadığı için kendi sitemizi baştan sona el yordamıyla yeniden yapmak zorunda kaldık. Bugünlerde de ana firma, sunucuların güvenliğini artırmak için bir dizi taşınma operasyonuyla uğraştığı için sorunlar yaşamaktayız. Her şey daha güvenlikli bir sistem, yani korsanların girmekte en azından biraz daha zorlandığı bir site için. Umarız bir kez daha 'hak'lanmayız.

Tarih Dostumuzdan "Sıcak" Bağış

Ocak bültenimizde Tarih Dostları ile tanışma toplantımızı 8 Aralık 2001 günü tarihi Darphane-i Amire binamızda yaptığımızı, olumsuz hava koşulları ve mekânın yeterince ısıtılmamış olmasına karşın katılımın beklenenin üzerinde olduğunu sizlere duyurmuştuk. Toplantı mekânımızdaki ısıtmanın yetersiz olduğunu fark eden Tarih Dostumuz

Serhat Abiş bize beş adet elektrik sobası bağışladı. Bu 'sıcak' bağışından dolayı kendisine teşekkür ediyoruz.

AKMED Araştırma Bursları Veriyor

Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED), 2002 yılı için üç doktora, üç de yüksek lisans araştırma bursu veriyor. Başvuru için şunlar gerekiyor:

- Başvuru sahibinin ilmi unvanı ve meslek yaşamını özetleyen özgeçmişi, varsa yayınlarının listesi, açık adres ve telefon numarası;

- Araştırma projesinin konusu, yöntemleri, amaçları, o konuda varsa daha önceki çalışmalarının bir özeti, çalışma süresi, iş programı, projede görev alanların isim, unvan, görev yer ve adresleri;

- Projeyle ilgili olarak, gereksinimler ve yapılması düşünülen harcamaların ayrıntılı tablosu;

- Projeye ilişkin genel görüşler ile başvuru sahibinin bu projeyi gerçekleştirecek birikim ve yeteneğe sahip olup olmadığına dair doğrudan enstitü adresine postalanmış en az iki tavsiye mektubu.

Doktora bursu 1500 euro, yüksek lisans bursu ise 750 euro karşılığı Türk lirası. AKMED Bilim Danışma Kurulu'nda değerlendirilecek olan tüm başvurular, en geç 31 Mart 2002 tarihine kadar enstitünün aşağıdaki adresine gönderilmeli:

Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü
Kocatepe Sok. 25 Kaleiçi/ ANTALYA
Telefon: (242) 243 4274;
Faks: (242) 243 8013; e-posta: akmed@akmed.org.tr

TSA'dan Ödüller

Turkish Studies Association'ın (Türk Araştırmaları Derneği / TSA) verdiği bazı ödüllerin duyurularını okurlarımıza iletelim istedik:

M. Fuad Köprülü Kitap Ödülü: Ödül, 2000 - 2001 yıllarında Türk ve Osmanlı çalışmaları alanında yayımlanmış en iyi kitaba veriliyor. Adaylık başvuruları yazar tarafından olduğu gibi, meslektaşları, yayıncısı ya da dostları tarafından da yapılabilir. Aday kitabın üç kopyasının, içinde adres, telefon, e-posta gibi gerekli ayrıntılarla birlikte aşağıda adı geçen üç komite üyesine gönderilmesi gerekiyor. Ayrıca bu yılki Komite Başkanı Prof. Eugene Rogan'a yazarın bölüm başkanı ya da dekanının ad ve adreslerinin de bildirilmesi, bir diğer koşul. Ödül, 500 $.

Eugene Rogan,
St. Antony's College
Oxford University
Oxford OX2 6JF UK / İngiltere
Faks: 441865/311475
E-posta:
eugene.rogan@sant.ox.ac.uk

Nancy Micklewright
Getty Museum
The Getty Grant Program
Suite 800
1200 Getty Center Drive
Los Angeles, CA 90049 / ABD
E-posta: NMicklewright@getty.edu

Douglas A. Howard
Department of History
Calvin College
Grand Rapids, MI / ABD
Faks: 616 957-8551
E-posta: dhoward@calvin.edu

Başvurular için son tarih 15 Nisan 2002. Daha fazla ayrıntı için ise turkishstudies@utk.edu adresine başvurabilirsiniz.

Sydney N. Fisher Lisansüstü Öğrenci Tez Ödülü

TSA, bir lisans öğrencisi tarafından 2001/2002 öğretim yılında yazılmış en iyi Türk ya da Osmanlı araştırma yazısına 200 $ ödül veriyor. Kazanan araştırma yazısı, ayrıca TSA'nın bülteninde yayımlanacak. Yazılar elektronik posta yoluyla da gönderilebilir; ancak aksi tercih edilirse üç nüsha gönderilmesi isteniyor. Yazarın adresi, telefon numarası, bir e-posta adresi ve dekanının / danışmanının adının da başvurularla birlikte gönderilmesi gerek. Başvurular için son tarih 15 Haziran 2002. Başvuruların gönderileceği kişi ise Profesör Sylvia Önder; Division of Eastern Mediterranean Languages, Georgetown University, Box 571041, Washington DC 20057-1041; Faks: 202-687-2408

E-posta: onders@georgetown.edu

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU
SUAY AKSOY,
AYŞE SEMİHA BABAN,
AYFER BARTU,
HALİM BULUTOĞLU,
YİĞİT GÜLÖKSÜZ,
ŞEVKET PAMUK (BŞK. YRD.),
ORHAN SİLİER (GEN. SEKR.),
ÖZKAN TANER (SAYMAN),
İLHAN TEKELİ (BŞK.),
METE TUNÇAY (BŞK. YRD.),
BÜLENT ÜNAL

VAKIF MERKEZİ
NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C.
SAMSUN APT. NO. 57
80200 İSTANBUL
TEL: (0212) 233 21 61 -
233 21 66 - 233 21 70
FAKS: (0212) 234 32 90
E-POSTA: tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr
İNTERNET: http://www.tarihvakfi.org.tr

BİLGİ-BELGE MERKEZİ
ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK NO. 15
34460 EMİNÖNÜ-İSTANBUL
TEL: (0212) 513 52 35
FAKS: (0212) 513 21 77
bbmrkz@tarihvakfi.org.tr

ANKARA İRTİBAT BÜROSU
ÜLKÜ ÖZEN
BÜYÜKELÇİ SOKAK 14/9
KÜÇÜKESAT-ANKARA
TEL: (0312) 426 16 54
FAKS: (0312) 468 53 65

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ
VAKIFLAR BANKASI
İSTANBUL ŞUBESİ 2003924
VAKIFLAR BANKASI
TAKSİM FİNANS MARKET ŞUBESİ
2013044
İŞ BANKASI
AYASPAŞA ŞUBESİ 250962

HABERLER BÜLTENİ YAYIN KURULU
ERTAN KESKİNSOY (Editör)
ORHAN SİLİER

HABERLER BÜLTENİ GRAFİK TASARIM
YETKİN BAŞARIR

***TARİH VAKFI'NDAN HABERLER*'İN KÂĞIT VE BASKI GİDERLERİNİ KARŞILAYAN *NUMUNE MATBAASI*'NA, FİLM GİDERLERİNİ KARŞILAYAN *FİLMTET*'E TEŞEKKÜR EDERİZ.**

"KAHVE" KEYFİ

KURUKAHVECİ
MEHMET EFENDİ
MAHDUMLARI

TAHMİS SOKAK 66 EMİNÖNÜ 34460 İSTANBUL
TEL: (0212) 522 00 80, 511 42 62, 511 42 63 FAKS: (0212) 511 13 11
www.mehmetefendi.com

Fon Esaslı
Tek Primli
Sigorta
Geleceğe, fon yönetiminde
dünya lideri bir kuruluşun
güvencesiyle bakmak
ister miydiniz?
AXA OYAK size,
birikimlerinizi riske
atmadan, %100
devlet güvencesine dayalı
Fon Esaslı Tek Primli Sigorta'yı
sunmaktadır.
"Birikimlerinize
%100 Güvence"

AXA OYAK

SİGORTA ve FON YÖNETİMİ

Önce sizi düşünür.

AXA OYAK
Üzerinde Pazarlama Hatlı
0800 211 40 22

GENEL MÜDÜRLÜK Meclis-i Mebusan Cad. No:81 80040 Salıpazarı / İSTANBUL / TÜRKİYE Tel: 90.212.334 24 24 - 274 70 00
Faks: 90.212.249 48 28 – 251 15 15 www.axaoyak.com.tr e-mail: iletisim@axaoyak.com.tr

ORTA ANADOLU BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ Tel: 90 312 232 20 30 - 231 28 88 (pbx) Faks: 90 312 232 17 24 EGE BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ Tel: 90 232 464 87 97 - 464 84 30/31
Faks: 90 232 464 84 58 MARMARA BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ Tel: 90 224 250 40 60 - 251 04 04 (pbx) Faks: 90 224 221 73 92 GÜNEY ANADOLU BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ
Tel: 90 322 457 19 65—459 39 00 (pbx) Faks: 90 322 457 45 10 KARADENİZ BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ Tel: 90 362 231 15 88 - 230 85 99 (pbx) Faks: 90 362 230 20 42 AKDENİZ
MÜDÜRLÜĞÜ Tel: 90 242 247 49 00 - 247 10 12 (pbx) Faks: 90 242 247 47 68 İSTANBUL BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ Tel: 90 212 216 41 35 (pbx) Faks: 90 212 273 07 54 KADIKÖY
MÜDÜRLÜĞÜ Tel: 90 216 464 31 94 (pbx) Faks: 90 216 410 28 18 BAKIRKÖY BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ Tel: 90 212 442 15 50 Faks: 90 212 442 15 51 ERZURUM TEMSİL
Tel: 90 442 218 25 29 Faks: 90 442 218 66 89 DENİZLİ TEMSİLCİLİĞİ Tel: 90 258 242 12 49 - 242 12 44 Faks: 90 258 242 12 52 DİYARBAKIR TEMSİLCİLİĞİ Tel: 90 412 228
Faks: 90 412 228 13 17 TRABZON TEMSİLCİLİĞİ Tel: 90 462 323 10 62 Faks: 90 462 323 10 63 KIBRIS ŞUBE MÜDÜRLÜĞÜ Tel: 90 392 228 53 00 Faks: 90 392 228

10.yıl
MART 2002
99
FİYATI: 2.500.000 TL (K.D.V. DAHİL)
ISSN: 1300-7025
112565 2002/03

TOPLUMSAL TARİH

Tarih Yazımında Kadın Deneyimlerine Ulaşma Yolları

Osmanlı Kadın Dernekleri

İnas Sanayi-i Nefise Mektebi

Türk Kadınının Sinemacılık Konusuna Yaklaşımı

Metafor ya da Tarihsel Gerçeklik Olarak Amazonlar

Uşak'ta Kadın Halı İşçilerinin İsyanı (1908)

İlk Güzellik Yarışmaları

Cumhuriyet Erkeğinin Kadın İmgesi

www.abonet.net

1 aydan 12 aya kadar değişen dergi aboneliği...

Üstelik ücretsiz, adrese teslim.

Yalnız internetten değil telefonla da sipariş verebilirsiniz. Tel: 0212 210 01 10

TOPLUMSAL

TARİH

Aboneliği için;

0212 210 0 110

Perpa Ticaret Merkezi 11. Kat B Blok No:1752 Okmeydanı/İstanbul

www.abonet.net abonet@abonet.net Faks: 0212 222 27 10

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Dergimiz ağırlıklı olarak işlediği toplumsal, siyasi ve iktisadi tarih konularıyla sadece meslekten tarihçi olanların değil, tarih meraklılarının da ilgi gösterdiği bir çizgide 99 sayıyı tamamladı.

Toplumsal Tarih sekiz yıldır tarihçiliğimize azımsanmayacak katkılarda bulundu ve gelecek için önemli bir temel hazırladı. Tarihe bakışını iftihardan ziyade sorumluluk, sevinçten ziyade bilinç, itikattan ziyade ironi olarak tanımlayabileceğimiz dergimiz bu ana kavramların belirlediği yayın politikasını sürdürmeye devam edecektir. Dergimiz yayın politikası olarak, Tarih Vakfı'nın da kuruluşundan bugüne kadar önemle üzerinde durduğu, tarih eğitimi, kültürel mirasın korunması, arşivcilik, müzecilik gibi alanlarda gündeme doğrudan müdahale eden, bu konuların unutturulmasına izin vermeyen, dinamik politikasıyla, kültür ve bilim hayatımızdaki yerini sağlamlaştıracaktır.

Osmanlı-Türkiye tarihi ve coğrafyasıyla sınırlı kalmayacak olan *Toplumsal Tarih* dergisi, çok daha geniş bir tarih aralığında hem Osmanlı-Türkiye hem de Avrupa tarihine ve coğrafyasına yönelik yazılara yer verecektir.

100. sayımız kesinlikle, daha önceki dönemden bir kopuş noktasını temsil etmiyor. 8 yılı aşan bir sürede oluşturulan sağlam temeller üzerinden bir sıçrama/atılım gerçekleştiriyoruz. Her sayısında dosya konuları bulunacak dergimiz, popüler bilim yayıncılığı çizgisinde, bilimsel içeriğinden ödün vermeden, daha geniş bir okuyucu kitlesiyle buluşacaktır.

Toplumsal Tarih dergisi Türkiye'de tarih bilincinin gelişmesi ile doğrudan ilgili yapısal sorun alanlarında tartışma başlatacak, başlamış tartışmaları teşvik edecektir. Bu sorun alanları, başta her biri alanının önde gelen dönüşüm yanlısı uzmanlarının katılımı olmak üzere, geniş katılımlı bir tartışma platformuna dönüşecektir. Ülkemizdeki yapısal sorun alanlarından bir tanesi de tarih eğitimidir.

100. sayımızın ana eksenini, ülkemizdeki tarih eğitimi ve tarih ders kitaplarının bu eğitim sürecindeki rollerinin tartışması oluşturacak. İlköğretim süreciyle başlayıp, lise ve üniversite eğitimi boyunca devam eden tarih eğitimi üzerine şimdiye kadar birçok söz söylendi, eleştiri getirildi. Nisan sayımızla birlikte bu süreci tekrar ele alacağız, ancak tarih eğitimi alanında neler yapılması gerektiği üzerine öneriler içeren yazılar da okuyucularımıza sunacağız. Dolayısıyla salt eleştirel bir açıdan yaklaşmak yerine, yapıcı bir tutum da sergileyerek gelecek nesillerin daha iyi bir tarih eğitimi almalarının yolunu açmak adına atılmış adımlara da destek olacağız.

Geçen sayımızda belirttiğimiz gibi bu sayımız tamamıyla "kadın dosyası"na ayrıldı. Dosyayla ilgili ayrıntıları, dosya editörlüğünü de üstlenen Hülya Balcı Akarlı'nın yazısında bulabilirsiniz. Diğer yandan, üçüncüsünü düzenlediğimiz Gençler Tarih Yazıyor Yarışmasıyla ilgili bilgileri, Prof. Dr. Ali Akyıldız'ın katıldığı "Tarihçinin Mutfağı" söyleşisini ve düzenli bölümlerimizden "Yüz Yıl Önce Osmanlı Basım"ında Emel Seyhan'ın bizler için seçtiği haberleri de bu sayımızda bulacaksınız.

Yazarlarından, mutfağına ve okuyucularına uzanan bir heyecan ve dinamizm içinde 100. sayımızda görüşmek üzere.

MUSTAFA YOLAÇ

Ömer Adil "Kızlar Atölyesi".

Aylık Dergi
Mart 2002 Sayı: 99 Cilt: 17

Tarih Vakfı adına Sahibi ve Sorumlu Yazışleri Müdürü
Orhan Silier

Yayın Koordinatörü
Mustafa Yolaç

Yayın Kurulu
Hülya Balcı Akarlı, Ayşen Anadol, Edhem Eldem, Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Oğuz Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay

Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Nurettin Pirim
Reklam
İnci Tepeci
Yapım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
İletişim Adresi
Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No. 57
Nişantaşı 80200 İstanbul
(212) 233 21 61 233 21 66 233 21 70
(212) 234 32 90 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abonelik İşleri
Abonet
Tel: (212) 210 01 10
Faks: (212) 222 27 10
e-mail: abonet@abonet.net
www.abonet.net
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 12.500.000 TL.
Bir yıllık (yurtiçi): 25.000.000 TL.
Cilt Satışı
Bir cilt: 18.000.000.-TL.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay 4

Emel Seyhan'ın İkdâm *ve* Tercüman-ı Hakikat*'ten seçip dilini değiştirmeden yeni harflere aktardığı gazete havadisleri.*

Kadın Dosyasını Sunarken... 6

Hülya Balcı Akarlı kadın dosyası ve yazarlarını sunuyor.

Osmanlı Kadın Dernekleri 7

Geçmişten Gelen Kaynaklar, Gelecek İçin Kaynaklar

Nicole A.N.M. van Os tarihin kaynakları olarak Osmanlı kadın derneklerini ele alıyor.

Genç Kız ve Kadın İntiharları II 5

Cumhuriyet Erkeğinin Kadın İmgesi

Zafer Toprak Cumhuriyet'in ilk yıllarında değişen yaşam biçimlerini ve ilişki kalıplarını kadın intiharları çerçevesinde yorumluyor.

Harp Malulleri ve Şehit Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti 20

Yavuz Selim Karakışla "kadınları çalıştırmak" için kurulan bir kadın derneğinin yapısını tüzüğü çerçevesinde inceliyor.

Metafor ya da Tarihsel Gerçeklik Olarak Amazonlar 24

Ayşe Hür Amazon "efsanesi"ni arkeolojik buluntular çerçevesinde değerlendiriyor.

Tarih Yazımında Kadın Deneyimlerine Ulaşma Yolları 28

Serpil Çakır özellikle son elli yıldaki tarih yazımı ve kadın konusunu tartışıyor.

1935 Seçimlerinde Kadın 36

Türk Kadınının Saylavlık Konusuna Yaklaşımı

Nil Türker Tekin ilk kadın milletvekili adaylarının seçim propagandalarını analiz ediyor.

İnas Sanayi-i Nefise Mektebi 41

Banu Paşalıoğlu Konyar kadın sanatçıların yetiştirilmesine olanak veren güzel sanatlar fakültesinin atölyelerine bizi götürüyor.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Güzellik Yarışmaları ve Feminen Kadın Kimliğinin Kuruluşu 46

Pınar Öztamur düzenlenen ilk güzellik yarışmalarını kadın kimliği açısından değerlendiriyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE (36) 54

Uşak'ta Kadın Halı İşçilerinin İsyanı (1908)

Yavuz Selim Karakışla makineleşen üretim ile rekabet edemeyen kadın işçilerin eylemlerini anlatıyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 58

Ali Akyıldız'la Demiryolundan Hisse Senetlerine...

Mustafa Yolaç Prof. Dr. Ali Akyıldız'ın tarihçilik ve tarih yazımı üzerine söyleşisini aktarıyor.

KİTABİYAT 62

Halide'nin Romanı

Ayşe Durakbaşa Frances Kazan'ın Halide Edip Adıvar'ın hayatını konu alan romanını tanıtıyor.

Osmanlı Sağlık Hizmetinde Ermeniler 64

Âkif Ulusayar Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Tarihi *kitabını tanıtıyor.*

NOT DEFTERİ 66

Mustafa Şahin'in 96. sayıya, Özbay Güven*'in 98. sayıya katkıları.*

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 67

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay (Mart 1902)

Hazırlayan: EMEL SEYHAN

Sarıyer Cinayeti

Sarıyer'de Yenimahalle'de kurukahveci Yuvan'ın evvelki gece dükkânı odasında yatmakta iken meçhul bir şahıs tarafından yirmi dört yerinden cerh ve katledildiği zabıtaca mahall-i mezkûrda eczacı Hamparsum namında birinden şüphe edilmesi hasebiyle merkumun taht-ı isticvâba [sorgulamaya] alındığını yazmış idik.

Hamparsum vaka günü bazı işlerinin tesviyesi için İstanbul'a gitmiş ve akşam avdetinde mahalli zabıtaca taht-ı tevkife alınmıştır. Hamparsum on seneyi mütecaviz bir zamandan beri orada eczacılık etmekte imiş. Kendisi elli beş yaşlarındadır. Hamparsum zabıtaca isticvâb edildiği zaman filhakika maktul Yuvan'la aralarında husumet bulunduğunu itiraf etmiş ise de bu husumeti nefsine değil, Yuvan'a isnad etmiş ve netice-i ifadatında "Ben namuslu bir adamım. Eğer ikimizden birinin diğeri öldürmesi lazım gelseydi o katil ben maktul olurdum" demiştir.

Hamparsum'un ifadesine göre Yuvan öteden beri hastalara bazı mualeceler [ilaçlar] verirmiş. Hamparsum bunu belediyeye ihbar etmiş. Hakkında lazım gelen muamele icra edilmiş. İşte Yuvan'ın esbâb-ı adâveti bu imiş. Hamparsum Ağa vaka-i cinayeti hanesinde işiterek müteessir olduğunu söylemekle doğru yalan bir numune-i ahlâkı daha göstermiştir. Hamparsum bir de şu yolda bir vaka hikâye ediyor:

Vaka'dan iki gün evvel saatçi Dikran kendisine uğramış "gel Yuvan biraz takılalım" demiş ve sonra saatçi Yuvan'a hitaben "nasıl cerrah baba iyi misin?" tarzında latife etmiş. Yuvan bu söz üzerine kemal-i hiddetle Hamparsum'a baktığından Hamparsum da "Bırak gidelim bu adam bana kızdı" demiş, avdet eylemişler.

Filvaki bu gibi ahvâl Yuvan'la Hamparsum arasında ufacık bir muaraza olduğunu gösteriyor. Fakat adavetin bu derecesi bittabi

İkdâm, Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir.

Hamparsum gibi namuslu bir adamı cinayete sevk edecek esbabtan addolunamaz. Bu husus maktul ile katilin yekdiğeriyle müddet-i medîde uğraştığı maktulun elinde ve omzunda diş yaraları görülmesiyle sabit olduğundan herhalde katilde de bir yara bere eseri bulunmak lazım gelir. Halbuki Hamparsum'da böyle bir vakaya iştirakini gösterecek hiçbir alamet yoktur. Eczacı Hamparsum Sarıyer'de iyilik, hayırperverlikle iştihar eylemiştir. Hasılı şimdiye kadar icra olunan tahkikatta Hamparsum'u taht-ı maznuniyete alacak hiçbir emareye dest-res olunamamıştır.

Maktulün paltosunun cebinde kese içinde yarım Osmanlı, yarım İngiliz lirasıyla dokuz mecidiye zuhur etmiştir. İşte bu hal cinayetin sirkat meselesinden dolayı olmadığını ispata hâdimdir. Asıl katilin kim olduğu anlaşılmak üzere zabıtaca tahkikata devam ediliyor.

[*İkdam*, 10 Mart 1902]

Arnavutköy Cinayeti

Karadağlı Pretoşa ile refiki Cozeppe evvelki gün saat on kararlarında Bebek'te Kilise Sokağı'ndan geçtikleri sırada Korucu Karadağlı Yuvan Solma'ya tesadüf ederek birbirleri ile münazaa etmiş ve bunun üzerine Yuvan Solma bir revolver kurşunuyla Cozeppe'yi sol koltuğu altından, Pretoşa'yı belinden cerh ederek firar eylemiş idi. Cinayet hakkında icra eylediğimiz tahkikata göre vaka şu suretle cereyan etmiştir: Katil Yuvan, saat altı kararlarında Cozeppe ile Kilise civarında Kapıdağlı Yorgi'nin meyhanesine gider. Biraz ekmek, zeytin, lahana turşusu yedikten sonra çıkarlar. Arnavutköyü'nde Fransız mektebi civarında Hatemoğlu arazisine doğru giderler. Muahharen Cozeppe saat dokuz kararlarında tekrar Kilise'ye giderek bir mum yakar. Oradan çıktıktan sonra yoluna devam etmekte iken Mecruh Petro Kilise Sokağı'nın aşağısından, katil Yuvan da yukarıdan görünür. İkisi karşı karşıya gelir. Münazaa başlar. Cozeppe yanlarına giderek münazaaya teskine çalıştığı sırada Yuvan başından sopa ile cerihadar olur. Yuvan bu sopa darbesinin tesiriyle hamil olduğu Karadağ revolverini çıkararak ateş eder. Birinci kurşun Cozeppe'nin sol taraf koltuğu altına tesadüf eder. Cozeppe derhal düşer. Aldığı cerihadan müteessiren vefat eder. Yuvan ikinci defa ateş ederek Petro'yu belinden cerh eder. Kurşun Petro'nun belinde kalmağla dün sabah hastahanede icra kılınan ameliyatla çıkarılmıştır.

Dün gece geç vakit istihsal eylediğimiz tahkikatta katil Yuvan mahall-i mezkûrda dün akşam derdest edilmiştir...

[*İkdam*, 2 Mart 1902]

Karaköy Köprüsü

İstanbul ile Galata'yı rabt eden Karaköy Köprüsü'nün şehrimizin letafet ve ziynetini tezyid edecek suret-i mükemmelede müceddeden cereyan etmekte bulunduğu malumdur. Ahîren istihsal eylediğimiz malumata nazaran bahriye nezaret-i celîlesince Avrupa fabrikalarına sipariş olunan planlar gelmiş ve bunlar meyanında Fransız fabrikalarından birinin gönderdiği layiha diğerlerinin cümlesine müreccah görülmüştür. Bu layihadan anlaşıldığına göre yeni yapılacak köprü şimdikinden dört metre geniş olacak ve ortasında üç tane büyük göz bulunacaktır. Merkeze tesadüf eden göz cümlesinden ce-

simdir. Köprü bu cesim gözün bir tarafına dönüvermekle açılacak ve büyük gemilere yol verecektir. Köprüde baştan başa başka başka iki omnibüs yolu ve piyade kademesinin üstünde karşılıklı sütunlara mevzu havasıyla münevver cesim fanuslu fenerler bulunacaktır.

Köprünün iki baştan ortaya doğru birinci gözlerine gelinceye kadar canibeyninde dükkânlar, mağazalar, gazinolar velhasıl güzel bir çarşıcık vücuda getirilecektir. Köprünün istinad edeceği çelikten mamul sâbih mesnedler yekdiğerinden uzakça konulacaklarından aralarından küçük vapurların, mavnaların, kayıkların vesair bu kabîl merâkib-i bahriyenin mürûr u ubûru şimdikinden kat kat ziyade taht-ı selâmete alınmış olacaktır.

Bu layiha atebe-i felek-mertebe-i hazret-i mülûkâneye ref' ve takdim edilmiş ve mahzuziyet-i cihan-kıymet-i cenâb-ı mülkdârî ile beraber mucibince hemen inşa ettirilmesi hususuna emr ü fermân-ı isâbet-bünyân-ı hazret-i padişâhî şeref-erzân buyurulduğu nezaret-i müşârünileyhâya teblîğ olunmuştur.

[*Tercüman-ı Hakikat*, 26 Mart 1902]

FESÇİ MUSTAFA

Rekabeti kabul etmez derece maktu fiyat
Aldanmak istemeyen Tuğralı Fes alsın
Mağaza Beşiktaş'ta İbrahim Paşa Hamamı karşısında numero 60
Şubeler
Şehzadebaşı'nda İbrahim Paşa Hamamı karşısında numero 37
Koska'da Tramvay caddesinde numero 57
Fatih'te Büyükkorsan Yokuşu'nda numero 29

Şeref-hulûlü takarrüb eden iyd-i said-i fıtr için ikinci fırka ve ikinci ordu-yı hümâyûn fes müteahhidi tüccar-ı muteberândan ben Cebbar Saadetlu Said Beyefendi'nin celb etmiş olduğu kalıplardan bi'l-mübayaa satmakta bulunduğum fesler alâmet-i fârika olmak üzere tuğra-yı garra-yı hümâyun ile müzeyyen ve muvaşşah olup zarafet ve metanet cihetiyle diğer tâcirlerin sattıkları feslere faik ve fiyatça rekabet kabul etmeyecek surette maktu fiyatla bâlâda muharrer mağaza ve sergi ve şubelerde fürûht eylediğini ilan ve bazı fes tâcirlerinin mücerred cerr-i menfaat için mübalağakârane medh u senâ ve gûnâgûn sitayişler ile sürmek istedikleri fesler Said Bey'in fürûht eylediği âliyülâlâ fesler ile kabil-i mukayese olmayıp mîr-i mumaileyhin fesleri onlara kat kat müreccah ve faik bulunduğunu ve bizim ilan ettiğimiz feslerden daha nefis bir fes ibrâz edene 10 lira-yı Osmanî mükâfât verileceğini taahhüd eylerim.

[*Tercüman-ı Hakikat*, 15 Mart 1902]

Orman Tahribatı

İzmir ve civarı kazalar dahilinde mîrî ormanlarından birtakım Tahtacı aşâiriyle kurâ ahalisi tarafından hodbehod kat ve ihracla İzmir'e götürülmekte olan cezaların beher yükünden kapılarda müstahdem orman ve maadin memurları tarafından ber-mucib-i tarife beşer kuruş orman resmi ahz ve istifa ve mukabilinde tezkere kesilerek nakillerine verilegeldiğinden bahisle ahali-i merkumenin böyle istedikleri mahalden hodbehod çıra ihraç eylemek suretiyle bir hayli dikili ağaçlar kesilip itlaf edilerek tahribat vukua getirilmesi melhûz bulunduğundan bademâ çıra ihraç etmek arzusunda bulunacakların alelusul orman idaresine müracaatla icra-yı katiyat edecekleri [kesim yapacakları] mahallerin tayin ve keşfinden sonra dikili ağaçlara el sürmemek üzere yanmış veya rüzgârdan tabiatiyle devrilmiş eşcâr enkazından ihrac edilmesine ruhsat-ı resmiye istihsaliyle ihrac ve imrâr edildiği surette ormanların tahribattan kurtulmuş olacağı merkez orman süvari memurluğundan verilen takrirde dermeyan ve ifade kılınmış ve zaten çıra odan ve kömür gibi havayic-i zaruriyeden olan mahrûkattan madud olduğu misillu suret-i istihsali de ormanların kereste kat'ından ziyade tahribini mucib olduğundan ormanların taht-ı nezaret-i mütemadiyede bulundurularak gayr-ı maktû' eşcârdan çıra istihsal olunmaması taht-ı memnuiyette bulunduğundan böyle mesiri ormanlardan çıra kat ve ihrac edeceklerin ber-minvâl-i ma'rûz yanmış ve kurumuş ağaçlarla eşcâr-ı maktûa enkazından ihrac edilmek üzere alelusul orman idarelerine müracaatla ruhsat-ı resmiye istihsal eylemeleri ormanlardan hodbehod katiyat ve tahribat icra ettirilmemesi ve ormanların hüsn-i muhafazası elzem bulunduğundan ormanların her türlü tahribattan vikayesi Aydın vilayet-i celîlesince mülhakat-ı vilayete tamimen işâr edilmiştir.

[*İkdam*, 6 Mart 1902]

İntihara Tasaddi Yahut Cilve

Sultanahmet civarında Kemeraltı'nda Arasta Sokağı'nda sakin Köstenceli Hasan Ağa daima zevcesinin huysuzluğundan şikâyet edermiş. Kadın kavgacı, sitîze-cû, kocasını bizâr eder. Her şeyden bir vesile-i münazaa çıkarır. Hasan Ağa bu kavgaya bir netice vermek üzere birkaç kere iftirâkı tasavvur ederse de buna da muhabbeti mani olur. Bir şey yapamaz. Nihayet intihara karar verir. Evvelki gece zevcesi uykuda iken bıçağını çeker. (Gönlüm bulanmasın diye) gözlerini kapar. Bıçağı sağ bacağına saplar. Anlaşılan Hasan Ağa kalbini diz kapağında zanneder imiş. Bıçağı vurduktan sonra can acısıyla feryada başlar. Zevcesi "yahu ne oluyorsun" diye uyanır. Hasan Ağa'yı baygın bir halde görür. Kadın zaten yaygaraya vesile aradığından hazır eline fırsat geçmiş iken bağırır, tepinir, etraftan istimdâd eder. Bu avaz-ı meyusane zabıta memurlarına aksettiğinden derhal ev içine girerler. Hasan Aağa hîn-i isticvâbında zevcesiyle ettiği kavgalardan artık usanmış olduğundan kendini öldürmek üzere vurduğunu, fakat esna-yı intiharda gözlerini kapadığından bıçağın fena yerine tesadüf etmediğini ifade eylemiştir. Mecruh hastahaneye gönderilmiştir.

[*İkdam*, 1 Mart 1902]

Kadın Dosyasını Sunarken...

Hülya Balcı Akarlı
Dosya Editörü

Toplumsal Tarih dergisinin mart sayısının "kadın dosyası" olarak okuyuca sunulması bir ilki oluşturmuyor. Daha önce de kadın tarihine katkıda bulunan makaleler, kadın dosyaları içinde ve yıl içinde başka zamanlarda dergide yer buldular; toplumsal tarihin, kadın/toplumsal cinsiyet tarihinden bağımsız olduğunu düşünmenin mümkün olmadığı bilinciyle.

Bu sayıda, kadınlara ilişkin farklı konularda bizleri bilgilendiren çeşitli yazıların yanı sıra Türkiye'deki kadın tarihi çalışmaları hakkında genel değerlendirmeler yapan ve bu çalışmalarla ilgili birtakım metodolojik sorunlara değinen yazıların da bulunmasına özen gösterdik. Bu sayı, konu üzerine çalışanlar için kalıcılığı olan nitelikli bir derleme niteliği taşısın istedik. Bunun için de Türkiye'de kadın çalışmalarına öncülük etmiş Zafer Toprak, Serpil Çakır gibi akademisyenlerle, bu konuda uzun süredir çalışmakta olan Nicole van Os gibi önemli bazı araştırmacıları bir araya getirdik.

Yazar kadromuzu ve makaleri kısaca tanıtalım. Serpil Çakır, "Tarih Yazımında Kadın Deneyimlerine Ulaşma Yolları" adlı makalesiyle kadın tarihi konusundaki historiyografik problemlere ve Türkiye'deki çalışmaların kaynakça sorunlarına işaret ediyor ve Türkiye'deki kadın tarihi çalışmalarındaki son durumu özetliyor. Nicole van Os'un Osmanlı Kadın Dernekleri üzerine olan makalesi de yine kaynakça sorununu tartışarak konu ile ilgili genel bir değerlendirme sunuyor. Zafer Toprak, "Cumhuriyet Erkeğinin Kadın İmgesi" makalesinde Meşrutiyet döneminden yola çıkarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında oluşan kadın imgesinin ortaya çıkma sürecini gözler önüne seriyor. Makale erken Cumhuriyet yıllarının genç kız ve kadın intiharları meselesi üzerinden kurgulanıyor. Ayrıca burada bir parantez açıp, Zafer Toprak'ın kadın sorunu ve toplumsal cinsiyet üzerine yazdığı makalelerinin bibliyografyasını da bu sayıda yayımladığımızı ekleyelim.

Yavuz Selim Karakışla bu sayıda "Harb Malulleri ve Şehit Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti"ni, Cumhuriyet döneminin yeni bir "kadın" derneğini tanıtıyor. Banu Paşalıoğlu Konyar, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi üzerine bir makaleyle dosyaya katkıda bulunuyor. Nil Türker Tekin ise Türkiye'de Kadın Saylavlar ile ilgili yazısında 1935 yılında kadın adayların kullandıkları söylemi ortaya koyuyor. Bu sayıda, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemleri dışında kalan tek yazı Ayşe Hür'ün "Bir Metafor ve Tarihsel Gerçeklik olarak Amazonlar" makalesi. Amazonlar'ın erkek dünyasında uyandırdığı korku ve heyecanı açıklayıp sayıya başka bir renk katıyor.

Toplumsal Tarih yayın kurulunun özveri ve heyecanla düzenlemekte olduğu Gençler Tarih Yazıyor yarışmasının geçen seneki ikincisi Pınar Öztamur'un makalesi de bu sayıda yayımlanıyor. "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Güzellik Yarışmaları ve Feminist Kadın Kimliğinin Kuruluşu"nun yayımlanma sırasının dosya konusuyla denk düşmesi güzel bir rastlantı oldu. Yazının sonraki yarışmacılara iyi bir örnek teşkil edeceğini ve zevkle okunacağını tahmin ediyoruz.

Son olarak Kitabiyat bölümündeki bir yazıyı da dosya konumuza ayırdığımızı belirtelim. Uzunca bir zamandır kitabiyat bölümünde görmek istediğimiz tarihsel roman kategorisine, bu sayıda Frances Kazan'ın *Halide* romanıyla yer veriyoruz. Kazan'ın Haziran 2001'de Türkçe yayımlanmış *Halide* romanını Ayşe Durakbaşa değerlendirdi.

Yazılarıyla bu dosyaya katkıda bulunan tüm yazarlara ve yardımlarını eksik etmeyen Mustafa Yolaç'a teşekkür ederim.

1930 Kraliçesi Mübeccel Hanım.
***Resimli Ay*, Şubat 1930**

OSMANLI KADIN DERNEKLERİ

Geçmişten Gelen Kaynaklar, Gelecek İçin Kaynaklar

NICOLE A.N.M. VAN OS
Leiden Üniversitesi, Hollanda

Çeviri: Kaya GENÇ

Makale uzun olduğu için tamamını yayınlayamıyoruz. Asıl metni web sitemizde bulabilirsiniz.

Çeşitli ülkelerin kadın hareketlerinin tarihini okurken bir ortak nokta göze çarpıyor; kadınların bir araya gelip kadın dernekleri kurup örgütlenmesi önemli bir adım sayılır. Kadın dernekleri kadınlara kendi evinden çıkıp kamusal alana girme imkânı verdi. Öyle görünüyor ki, ilk kadın dernekleri ayrıcalıklı sınıf kadınları tarafından kurulmuştu. Bu kadınlar dini inançların gerekçesiyle ve kadınların ahlaki üstünlüğünü savunarak hayırsever dernekler kurdular. Dernekler kurarak tartışmak, bir amaca varmak için pazarlık etmek, bir seyirci kitlesi önünde konuşmak, erkek yetkililerle iş yapmak gibi tecrübeler edindiler. Bu tecrübeler daha çok kadınlara ait bir çevrede edinildiği halde kadınların sonraki erkek egemen dünyaya girişlerini kolaylaştırdı.

Özellikle Osmanlı kadın tarihi üzerinde çalışanlar da kadın derneklerinin önemini tanıdılar. Bazı Osmanlı kadın dernekleri makalelere hatta kitaplara konu oldu.[1] Osmanlı kadın tarihini daha geniş bir kapsamda konu alan kitaplarda Osmanlı kadın derneklerine de yer verildi.[2]

Bu makalede Osmanlı kadın derneklerinin araştırmalarında kullanılabilen kaynakları tartışmak istiyorum. Önce Osmanlı kadın derneklerinin tarihçesini özetledim. Sonra kısa bir tarihyazımı vermeye çalıştım. Asıl makaleye sadece giriş görevi gören bu parçalar kısa tutuldu. Ardından asıl konuya, Osmanlı kadm derneklerinin araştırmalarında kullanılabilen kaynaklar ve bunların beraberinde gelen sorunlara geçiyorum. Makalemi genelde Osmanlı tarihi ve özellikle Osmanlı kadın tarihi çalışanlara, işbirligi yapmak için bir davet ile sonlandırıyorum.

Hilal-i Ahmer Cemiyet

OSMANLI KADIN DERNEKLERİ: KISA BİR TARİHÇE

Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kadm derneklerinin tarihçesini anlatmak bu yazının sınırlarını aşsa da, kısa bir tarihsel özet okuyucuya sonraki yazılanları bağlama oturtmakta yardımcı olabilir.

Hâlâ araştırmaya açık bir konu olmakla birlikte, görüldüğü kadarıyla Osmanlı'da kadınlar tarafından biçimlendirilen ilk örgütsel hareketler, gayrimüslimlerin oluşturdukları çoğunlukla dinsel tabanlı hareketlerdi. Hıristiyan ve Yahudi cemaatlerine mensup, kilise ve sinagoglar çevresinde bir araya gelmiş kadınlar, kendi yardım ağlarını kurarak fakir ve yardıma muhtaç kimselerle ilgileniyorlardı. Ayrıca, İstanbul'da yaşayan yabancı uyruklu kişilerden oluşan cemaatler kendi gruplarını oluşturmuşlardı. Les Amies des Jeunes Filles (Genç Kızların Dostları) gibi Hıristiyanların oluşturduğu uluslararası dernekler 19. yüzyıl boyunca Osmanlı'da kendi şubelerini açıyorlardı.

Bir yardım ağında ortak bir

harekete girişen ilk Müslüman kadın grubu, ya da en azından Müslüman kadınların önderliğinde bir araya gelmiş kadınlardan oluşan ilk dernek 1876'da Mithat Paşa'nın eşi tarafından kurulmuşa benziyor. Fransızca yayımlanan günlük gazete *Stamboul*, kadınları güç birliği yapıp savaş mağdurları için para ve eşya toplamaya çağırdıktan birkaç gün sonra, aynı gazete "İstanbul'da, Mithat Paşa hazretlerinin eşinin başkanlığında yaralı kişilere destek olacak bir yardım komitesi"nin kurulduğu haberini veriyordu. Bu, aynı amaçla kurulmuş tek komite değildi. Bayan Millingen uluslararası bir kadın komitesi kurmuş, Bulgar kadınları bir başka örgüt oluşturmuş, aynı zamanda Ermeni kadınlar yaralılara yardım etmek amacıyla güç birliği yapmışlardı. Bu dernekler tek bir amaç için kurulmuş ve muhtemelen varlıklarını uzun sürdürememiş görünüyorlar. Müslüman kadınların egemen olduğu derneklerin sayısı 1908'a kadar sınırlı kaldı. Ancak Sultan II. Abdülhamit'in mutlak yönetimini sonlandıran 1908 Jön Türk Devrimi'nden sonra gerçek anlamda sivil kadın örgütleri kurmak resmen mümkün oldu. Cemiyetler Kanunu 1909 yılında bu dernekleri, varlıklarını resmîleştirmeye ve kaydolmaya zorladı. Kurulan bu derneklerin çoğu yardımsever örgüt niteliklerine sahipti ama hedefledikleri yardım türleri dernekten derneğe değişiyordu. Askerlerin ve ailelerinin, fakir kadın ve çocukların durumlarını iyileştirmek, eğitim için olanaklar yaratmak ve kadınları aydınlatmak, bu derneklerin hedeflediği yardımların hepsi olmasa da önemli bir bölümünü oluşturuyordu.

1911 ile 1918 yılları arasındaki savaşlar kadın dernekleri için verimli bir dönem olduysa da, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı bu derneklerin neredeyse hepsi için yolun sonu anlamına geliyordu. 1935 yılında Cumhuriyet Halk Partisi liderlerinin kışkırtmasıyla Türk Kadın Birliği kapatıldı, geriye çoğunluğu devletçiliğini yalnızca iktisadi değil, aynı zamanda toplumsal siyasetinde de sürdüren Halk Partisi tarafından kontrol edilen birkaç yardım derneği kaldı.

KISA BİR TARİHYAZIMI

Kadın derneklerinin ortaya çıkışının kadınların özgürleşmesi yolunda bir adım olarak önemi, Osmanlı'da kadın hareketi üzerine yazan kişiler tarafından görüldü ya da en azından daha genel çalışmalarda kadın hareketinin tarihi anlatılırken buna yer verildi. Ancak Osmanlı kadın derneklerinin tartışılma biçimi, benim "eski" ekol ve "yeni" ekol olarak adlandırdığım kadın tarihçilerinde büyük farklılıklar gösteriyor. Eski ekole mensup kişileri 1980'lerin sonunda yeniden canlanan feminist araştırmalardan önce yazanlar olarak tanımlıyorum, yeni ekole mensup olanlardan bahsederken ise (1980'lerden sonra) son zamanlarda (yeniden) keşfedilen kaynaklara dayanarak kadın tarihini yazmaya başlayanları kastediyorum.

"Eski" Ekol

1980'lerden önce yazılan kitaplarm hepsi ağırlıklı olarak Kemalist reformlara bağlı olan değişimlere yoğunlaşmışlardı. Çaka,[3] Taşkıran,[4] Afet İnan[5] gibi Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet kadınları üzerine yazan 1980 öncesi tarihçiler, kitaplarında Osmanlı kadınlarına değindilerse de, asıl amaçları Kemalist reformların Türk kadınının özgürleşmesinde önemli bir aşama olduğunu kanıtlamaktı. Daha sonraları, Caporal,[6] Aytındal,[7] Özbudun[8] ve öncekleri yazdığım bir makalemle ben,[9] bu fikre çok bağlı kalmamakla birlikte, onların Osmanlı kadın dernekleri hakkındaki bilgilerinden yoğun şekilde faydalandık.

"Eski" ekole mensup yazarlar erken Cumhuriyet reformlarını bir başlangıç noktası olarak alıp önceki dönemi bunların kadınların özgürleşmesi açısından önemini kanıtlamak için "kullanırlarken", 1980'lerin sonu ve 1990'larda "yeni" ekolün yazarları Cumhuriyet öncesi dönemin kadınlarını kendi bağlamları çerçevesinde incelediler.

"Yeni" ekol

1980'lerin sonunda kadın tarihine yönelik yeni bir ilgi baş gösterdi. Bununla kadın derneklerinin bahsedilen ilk biçimlerine de ilgi yeniden canlanmış oldu. Zafer Toprak, Serpil Çakır ve Şefika Kurnaz bu açıdan önem arz eden isimlerden bir bölümünü oluşturuyorlar. Bu üç isimden özellikle Çakır hem kitap hem de makaleleriyle kadın dernekleri üzerinde hassasiyetle durdu. Üçü de Osmanlı kadın dernekleri üzerine olan bilgilerimize önemli katkılarda bulundular, çünkü Caporal, Aytındal ve Özbudun'un aksine Taşkıran, Afet İnan ve Çaka gibi ikincil kaynaklara dayanmayıp daha önce hiç kullanılmamış özgün kaynaklar kullandılar.

Bugün hâlâ yapılacak çok iş var. Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* adlı kitabında kırktan fazla dernekten bahsediyor. Bu sayı aslında kanaatimce Cumhuriyet Dönemi'ne ait olarak algılanması gereken Türk Kadınlar Birliği gibi bazı dernekleri ve geç Osmanlı döneminde gayrimüslim dinî cemaatlere mensup kadınlar tarafından kurulan ve yönetilen dernekleri de kapsamaktadır. Kurnaz, İkinci Meşrutiyet döneminde Türk kadınına ilişkin kitabında, hepsi veya büyük çoğunluğu Müslüman kadınlar tarafından oluşturulmuş otuz beş dernek sıralıyor. Türk kadınlarının 1839-1923 arasındaki tarihlerini anlattığı daha önceki bir kitabında ise Milli Mücadele dönemine ait dört dernekten daha bahsediyor. On yılı aşkın araştırmalarım sonucunda, tek parti yönetimi tarafından Türk Kadın Birliği'nin kapatıldığı 1935 yılına kadar olan sürede faaliyet gösteren yaklaşık yüz kadın derneği ismi saptadım. Bunlar arasında geç Osmanlı İmparatorluğu ve/veya erken dönem Türkiye Cumhuriyeti döneminde faaliyet göstermiş, gayrimüslim, Müslüman, yabancı uyruklu ve

karışık kadın dernekleri yer alıyor. "Yaklaşık" kelimesini kullanıyorum, çünkü listemdeki bazı dernekler hakkında, kaynaklarda rastgeldiğim isimlerinden öte bir bilgiye sahip değilim. Dahası, bazı derneklerin küçük değişikliklerle aynı listede iki veya daha fazla isimle belirtilmiş olması da olası. Öte yandan, daha sonra belirteceğim kaynaklarla ilgili sorunlara bağlı olarak listenin tamamlanmamış olduğu göz önüne alındığında, yüzden fazla derneğin bulunması da mümkün.

KAYNAKLAR

Kaynaklar arasında yapacağımız ana ayrım, basılı ve basılı olmayan malzemeler arasındadır. Klasik Osmanlı tarihçisinin basılı olmayan, arşiv malzemelerine yönelme geleneğine rağmen, son araştırmalar gösteriyor ki, basılı malzemelerin büyük bir çoğunluğu 19. ve 20. yüzyıl toplumsal tarihi ve kadın tarihi çalışmaları için ek bir kaynak oluşturmaktadır. Bu makalemde, bizzat kadın dernekleri tarafından yayımlanmış olmaları nedeniyle bilgi içermesi olası kaynaklar ve başkaları tarafından yayımlanmış kaynakları ayrıştırdım. Bunları tartıştıktan sonra çoğunlukla arşiv malzemelerinin kadın dernekleri incelemelerinde kullanılışlarını değerlendireceğim.

Basılı kaynaklar

Dernekler tarafından yapılan yayınlar

Belirli bir kadın derneği üzerine en kolay bilgilenmeyi sağlayan basılı kaynaklar, bizzat o kadın derneği tarafından yayımlanmış olanlardır. Bu yayınlar arasında nizamnameler, yıllık faaliyet raporları, derneğin yayın organı olarak işlev gören süreli yayınlar ve çeşitli başka yayınlar sayılabilir.

Nizamnameler (tüzükler)

1908 Jön Türk Devrimi'nden önce faaliyet gösteren sınırlı sayıdaki kadın derneklerinin nizamnamelerinin bulunmadığı görülüyor. Bunların yokluğu için çeşitli sebepler öne sürülebilir. Mesela bu derneklerinin nizamnamelerinin olduğunu, ama bunların bir şekilde günümüze ulaşmadığını söyleyebiliriz. Daha olası bir başka sebep olarak, bu derneklerin rastlantısal yapılarından ötürü resmî statüleri olmadığından, veya gayrimüslim kadın derneklerinde olduğu gibi, Osmanlı merkezî otoritesi yerine kendi "millet"lerinin yetki alanı içinde olduklarından nizamnameleri olmadığı söylenebilir. Kadın derneklerinin ilk nizamnamelerinin ancak 1909 Cemiyetler Kanunu'ndan sonra ortaya çıktığı görülüyor. Her dernek resmî olarak kayıtlı olmalı ve en azından amaçlarını, kurulduğu yeri ve merkezini ve yönetim yapısı anlatan nizamnamesini yayımlamalıydı. Bazı dernekler hedeflerini ve örgütsel yapılarını süreli yayınlar, dergiler yoluyla ortaya koymayı tercih ettiler. 1909 yılından sonra kurulan bazı dernekler ise nizamnamelerini kitapçık olarak yayımladılar.

İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti

Bu şekilde yayımlanan ilk nizamname muhtemelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşvikiyle 1909 Kasım ayında Selanik'te kurulan Teâlî-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'ne aittir. Elimde ayrıca Nezîhe Muhittin'in de aralarında bulunduğu bir grup kadın tarafından kurulmuş olan Osmanlı ve Türk Kadınları Esirgeme Derneği'ne ait nizamnamenin fotokopisi var. Kuruluş tarihi kesin olmamakla birlikte muhtemelen 1912. Bu belirsizliğin bir nedeni, nizamnamenin üzerinde tarih belirtilmemiş olması. Oysa bu belge 1915 yılı temmuz/ağustos ayına ait bir arşiv dosyasında 1327/1911-1912 tarihli kadın derneği olmayan başka iki derneğinin nizamnameleriyle birlikte bulundu. 23 Temmuz 1913'te Behîre Hakkı tarafından kurulan Türk Kadınları Biçki Yurdu nizamnamesi ise aynı yıl yayımladı. Kitapçıkta nizamnamenin yanı sıra örgütün eğitim programı da yer alıyordu.

1913 yılının haziran ayında Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvân Cemiyeti'nin nizamnamesi hem kitapçık ve hem *Kadınlar Dünyası* dergisi ve gündelik gazete *Tanîn*'de duyuru olarak göründü. Elimizde ayrıca Enver Paşa'nın Haziran 1916'da kurduğu Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'nin nizamnamesi var. Bu kurumun bir kadın derneği olup olmadığı tartışmaya açık bir konudur, çünkü kurumun hedef kitlesi fakir Osmanlı Müslüman kadınları olsa da, kurucularının ve yönetim kurulu üyelerinin tamamı erkeklerden oluşuyordu. Yine de, varlık gösterdiği dönemin en azından bir bölümünde, üyelerinin büyük çoğunluğu kadınlardan oluşuyordu ve yapısı içinde bir kadınlar komitesi barındırıyordu.

Ayrıca elimizde 1335/1919-1920 yıllarında yazar Hayriye Melek Hunç ve öğretmen Seza Poh tarafından kurulmuş olan Çerkez Kadınları Teâvün Cemiyeti'ne ve 1924 yılı şubat ayında başkalarıyla beraber Nezihe

Muhittin tarafından kurulmuş Türk Kadınlar Birliği'ne ait iki nizamname var.

Yukarıda bahsedilen derneklerin nizamnamelerinin hepsi kitapçık halinde günümüze ulaşmakla birlikte, bu derneklerin bir kısmı ve bazı başka dernekler günlük ve süreli yayınlarda da amaçlarını ifade eden yayımlar yapmışlardır.

Süreli yayınlar

Bazı kadın dernekleri kendi haber bültenleri (neşr-i efkâr) olarak yayımladıkları dergileri sadece üyelerine değil, kamuoyuna da açık yayımladılar. Bu süreli yayınlar kadın derneklerinin düzenlediği toplantılar, konferanslar, açtıkları sergiler ve kurslar, geziler gibi derneğin günlük faaliyetleri hakkında bilgi içeriyor ve öte yandan daha genel bilgiler veren makaleleri de kapsıyordu. Kendi süreli yayınına sahip ilk dernek Teâlî-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti oldu. Bu derneğin himayesi altında 1908 Jön Türk Devrimi'nden önceki dönemde en uzun soluklu Osmanlıca kadın dergisi *Hanımlara Mahsus Gazete* 1910 senesinde yeniden yayın hayatına başladı. Bu meşhur Osmanlıca kadın dergisinin ikinci dönemine ait çok az sayıda kopyası günümüze ulaştı ve bu ikinci dönemin ne kadar sürdüğü de çok net değil. Benim elimde, yalnızca ilk üç sayı ve bir de 19. sayının fotokopileri var. Ankara Milli Kütüphanesi'nin kataloğunda sonraki bir başka sayıdan söz edilse de, bu sayı hiç bulunamadı.

Ayrıca Ma'mulât-ı Dâhiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyeti kendi süreli yayını olan *Sıyânet*'i yayınladı. Başlangıçta bu dernek *Kadınlar Dünyası*'nı kendi haber bülteni olarak kullanıyordu. Ancak, 1914 yılının başlarında bugün elimizde ancak birkaç kopyası kalan *Sıyânet* dergisini yayımlamaya başlamıştı.

Kadınlar Dünyası aynı zamanda Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvân Cemiyeti'nin yayın organı haline geldi. Burada durum aslında daha farklıydı. Dernek 1913 yılı nisan ayının ortasından itibaren yayımlanan derginin çevresindeki faal kadınlar tarafından 1913 yılı haziran ayında kurulmuştu.

İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti

Birinci Dünya Savaşı sırasında, birçok kadın süreli yayını ortadan kayboldu. Bu zor yıllarda yayımlanmaya başlayan az sayıdaki dergilerden birisi, ilk on üç sayısı yayımlandıktan sonra ismini *Bilgi Yurdu Mecmuası* olarak değiştiren *Bilgi Yurdu Işığı*'ydı. *Bilgi Yurdu*'nu da kuran Ahmet Edip tarafından yayımlanan bir süreli yayındı. Bu dernek tam anlamıyla bir kadın derneği olmasa da, derneğin amacı kadınlara eğitim imkânları sağlamaktı. Bu süreli yayın da kadınları eğitmek için bir araç olarak kullanılıyordu. Dergi, örneğin, kadınların muhasebe yeteneklerini geliştirmeleri için problemler ve başka eğitici materyaller içeriyordu.

Yukarıda bahsedilen Çerkez Kadınları Teâvün Cemiyeti de adını bir tanrıçadan alan *Diyâne* dergisiyle haftada iki kere hem Osmanlıca hem de Çerkezce yayım yapıyordu. Bu derginin yalnızca ilk sayısı İstanbul kütüphanelerinde bulunuyor ama başka sayılarının özel bir koleksiyonda bulunduğu da biliniyor.

1935'e kadar olan dönemde süreli yayım çıkartan son dernek Türk Kadın Birliği'ydi. Dernek (Türk) *Kadın Yolu*'nu derneğin kendi faaliyetleri ve okuyucunun ilgisini çekecek diğer konular hakkında bilgilendirmek için kullanıyordu. Bildiğimiz kadarıyla, derginin büyük bölümü örneğin İstanbul Fener'de bulunan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi'nde bulunabilecek otuz sayısı yayımlandı.

Faaliyet raporları

Bir dernek hakkında en somut bilgileri en kısa halleriyle içermeleri açısından faaliyet raporları kaynakların en ilgincidir. Bu raporlar kadın dernekleri hakkında bilgi edinmek için ideal kaynaklar gibi görünseler de, bunları kullanırken dikkatli olmak gerekiyor. Bu tip raporlarda yer alan veriler her zaman göründükleri kadar güvenilir değildirler. Bazı dernekler bu raporları kendi dergilerinde veya başka kadın dergilerinde yayımlardı. Başka dernekler ise genellikle önceki malî yıla ait bilgiyi içeren raporları ayrı yayımlamışlar. Şimdiye kadar yalnızca Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi ve Kızılay'ın kadın kolu Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi'nin yıllık bu tür ayrı raporlarını görebildim.

Çeşitli yayınlar

Kızılay'ın kadın kolu muhtemelen ilk kadın not defterleri olarak nitelendirilebilecek eserler de yayımladı. Bu not defterlerinde kadınların ilgili olduğu düşünülen bilgiler akta-

rılıyordu. Bu yayınların hepsinde, sayfa kenarlarında Türk ulusunun gelişmesi için kadınların yükselmesinin önemini vurgulayan deyişler ve vecizeler yer alıyordu. Ayrıca derneğin kendisi, faaliyetleri ve bazı diğer kadın dernekleri üzerine bilgi veriliyordu.

Diğer yayınlar

Birçoğu kendi başlarına bir dergi yayımlayacak güce sahip olmayan kadın dernekleri, haberlerini iletmek için diğer yayınları kullandılar. Bundan dolayı kadın dergileri gibi diğer yayınlar ve gazeteler de daha fazla bilgi edinmek için önemli kaynakları oluşturuyorlar. Başka bir çeşit kaynak da (oto)biyografiler gibi kişilerin özel hayatını anlatan eserlerdir.

(Kadın) dergileri

Kendi süreli yayınları olmayan bazı kadın dernekleri başka yayınları haber bülteni olarak kullandılar. Özellikle iki kadın dergisi bu şekilde çeşitli kadın dernekleri hakkında önemli bilgi kaynaklarını oluşturuyorlar.

İlki, 1908 Devrimi'nden sonra Selanik'te yayımlanan ilk kadın dergisi olan *Kadın*'dır. Bu dergi o bölgedeki çeşitli kadın derneklerinin yayın organı olarak kullanılıyordu. Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye, Osmanlı Kadınları "Şefkat" Cemiyet-i Hayriyesi ve Kırmızı-Beyaz Kulübü, faaliyetleri hakkında bilgileri bu dergide yayımladılar.

Diğer dergi ise *Kadınlar Dünyası*'dır. Yayımlanmaya başlar başlamaz Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği'nin ve sonraları kendi dergisini yayımlayana kadar Ma'mulât-ı Dâhiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyeti'nin düzenli bülteni haline gelecekti bu dergi. Dahası, Fransız Büyükelçisi'nin eşi Bayan Bompard'ın başkanlığını yaptığı yardım kuruluşu Société des Abeilles'ın (Arılar Cemiyeti) 1913 yılının sonunda yayımlanan yıllık raporu derginin 1913 yılının sonlarıyla 1914 yılının başlarına kadarki sekiz hafta boyunca devam eden Fransızca bölümünde yer aldı.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti

Kadın derneklerinin bülten olarak belirlediği kadın dergilerinde okuyuculara sundukları bilgiler oldukça kısa ve çoğunlukla fark edilmesi kolay bir niteliğe sahiptiler, çünkü hepsi kendi başlıkları altında yayımlanıyorlardı. Diğer kadın derneklerine ait iki üç satırlık duyurular çoğunlukla daha genel sütunlarda gizlenmiş olarak Şûun-u Nisvan gibi başlıklarla yayımlanıyorlardı.

Benzer bir durum kadın dernekleri hakkında bilgi toplamak için kadın dergisi olmayan başka dergilere başvurulunca ortaya çıkar. Kadın dernekleri hakkında bilgi içerebilecek en olası yer, kadın özgürleşmesini "ulusun yükselişi"ne bağlayan siyasî akımlarla ilişkisi olan yayınlardır. *Türk Yurdu*, *Yeni Felsefe Mecmuası*, *Mekteb Müzesi* ve cumhuriyet döneminde *Muhit* dergileri bu tip süreli yayınların birer örneğidir. Ancak bu dergilerde dahi bilgiler kadın hareketinin geneli hakkında veya özel olarak bir ya da daha fazla kadın örgütü hakkında ara sıra yayımlanan geniş bir makale dışında genellikle oraya buraya dağılmış parçalardan oluşuyor.

Dergilerin bir avantajı bazen bir içindekiler listesine hatta bir indekse sahip olmaları. Bu durumda kadın dernekleri hakkında araştırma yapmak oldukça kolaylaşıyor. Öte yandan bu her zaman için, makale başlıklarının içeriği tamamen açıklamamalarından dolayı bazı bölümleri gözden kaçırma tehlikesi taşıyor. Yine de böylesi bir yöntem en azından hangi makalelerin (ve sayfaların) konuyla ilgili olmadığını belirleyerek araştırma süresini kısaltabilir.

Bu konuda işe yarıyan diğer araçlar daha sonra derlenmiş olan kaynakçalardır. Kadınlar Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi tarafından yayımlanmış olan ve yukarıda referans verdiğim kadın dergilerinin bibliyografyası bu konuyla en çok ilgisi olan çalışmadır.

Gazeteler

Gazeteler kadın dernekleri hakkında bilgi sağlamakta zengin ama sorunlu kaynakları oluşturuyor. Bu gazetelerin çoğu, özellikle de 1908 sonrası ortaya çıkanlar, kadın faaliyetlerine geniş ilgi gösterip bunların ulusun gelişimindeki önemini vurguluyorlardı. "Despotluk" ve "taassup" dönemine son veren, "hürriyet" ve "aydınlanma"nın yollarını açan 1908 Jön Türk Devrimi'nden hemen sonra, sadece yeni kurulmuş dergiler ve gazetelerle değil, aynı zamanda kurulan yeni derneklerle bir çeşit bolluk dönemi yaşandı. Bu nedenle, bu erken dö-

nem için çoğunlukla kısa ömürlü olmuş *Metîn*, *Hürriyet* ve *İttifâk* gibi gazetelere bakabiliriz. Daha uzun yayımlanan gazeteler arasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne olan sempatisiyle tanınan *Tanîn*, daha bağımsız *Sabah* ve muhalif *İkdâm* gazetelerini, kadın dernekleri hakkında ara sıra makaleler yayımlayan ve sonraları kadın hareketi ve kadın dernekleri üzerine çalışan uzmanlar tarafından da kullanılan yayınlar olarak sayabiliriz.

Yukarıda belirtildiği gibi, cumhuriyet döneminde kadın derneklerinin sayısı sınırlıydı. Yine de, Türk Kadınlar Birliği gibi varlığını sürdüren az sayıdaki dernek hakkında bilgiler *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazetelerinde bulunabilir. Mesela 1928 yılında birliğin başkanı Nezihe Muhittin'in uygunsuz olduğu varsayılan tutumlarından doğan tartışma dönemin birçok gazete ve dergisinde yoğunlukla işlenmişti.

Bu gazetelerde yalnızca kadın derneklerini araştırmak samanlıkta iğne aramaya benziyor. Gazetelerin içindekiler kısmı olmadığı gibi, yayımlanmış indeksleri de yok. Bana kalırsa kısıtlı bir zaman süresince yalnızca kadın dernekleri üzerine araştırma yaparken gazetelere başvurmak çok verimli bir yöntem değil. Araştırmacının gözleri kadın veya cemiyet gibi kelimelere aşinalık kazanıp büyük metin parçalarında bu kelimeleri hemen bulabilir hale gelse bile, sonuçta elde edilen veriler, her bir gazetenin her bir sayfasındaki her bir makaleyi taramakla geçen zamanın yanında oldukça değersiz kalıyor. Yukarıda bahsedilen kaynakları kullanıp buralarda bahsedilen belirli olayları o günlerin gazetelerinde kontrol etmek daha verimli bir yol olabilir. Bu, sınırlamalar getiren bir yöntem ve araştırmacının gazetelerde yayımlanan bazı bilgileri kaçırması anlamına da gelebilir. Örneğin yüz örgütün ismini bir araya getirmem on yılı aşan süre zarfında birçok gazetede başka konular hakkında araştırma yaparken kadın örgütlerinin isimlerini not etmemle mümkün oldu.

Şimdiye kadar ben ve benimle birlikte başka araştırmacılar çoğunlukla İstanbul ve/veya Ankara kütüphanelerindeki gazete ve süreli yayınlardan faydalandık. Bu gazete ve süreli yayınların büyük bir bölümü zaten bu şehirlerde basılmışlardı. Bundan dolayı gazetelerde bu şehirlerde olan olaylar üzerinde önemle durulurken, bu iki önemli şehrin dışında gerçekleşen olayların üzerine pek eğilmemişler. Kadınların taşrada gerçekleştirdikleri faaliyetler gibi önemsiz görülen konular bu gazetelerde neredeyse hiç işlenmemiş. Bunlardan ötürü, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kadın dernekleri üzerine taşradakileri de kapsayan bütüncül bir bakış için imparatorluğun her tarafına yayılmış yerel gazete ve dergileri de incelemenin içine katmak çok önemli. Yine de bu yayınların (tüm) sayılarını bulmak çok zor. Ancak Bursa'da 1998 yılı haziran ayında gerçekleştirilen VIII. Uluslararası Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Kongresi'ne sunulan makalelerde de açıkça görüldüğü üzere, bu kaynakların da kullanıldığı yerel tarihe karşı gittikçe artan bir ilgi var. Başka konular üzerine yapılan araştırmalar yoluyla bu kaynaklar bir kez ortaya çıktığında, onları neden kadın örgütleri hakkında bilgilenmek için de kullanmayalım?

Kişilerin özel hayatını anlatan eserler (Ego-dokümanlar)

Bir kadın derneğindeki faaliyetlere değinen yayımlanmış, kişilerin özel hayatını anlatan eserlerin sayısı oldukça azdır. Cahit Uçuk, annesinin yer aldığı bazı faaliyetlerden bahsediyor ve kendisini genç bir kızken yaşça daha büyük bir kadın akrabasıyla sokaklarda Kızılay için para toplamaya gönderildiğini anımsıyor. Ancak bu kitap hatıralara dayanarak yazılmış kitapların tehlikelerini gösteriyor. Uçuk annesinin Donanma Cemiyeti için iç çamaşırı, kıyafet, sargı bezi diktiğinden bahsediyor, fakat ben uzun savaş yılları boyunca böyle faaliyetleri üstlenen birçok kuruluşa rağmen, Donanma Cemiyeti'nin bunu yaptığını onaylayan herhangi bir şey bulamadım. Aynı şekilde Nezihe Muhittin'in *Türk Kadını* da çok tehlikeli bir kaynaktır! Muhtemelen uygun bir kişisel belge olarak isimlendiremeyeceğimiz bu kitapta, tamamen yanlış bilgiler veriliyor. Ama neyse ki şansımıza, bu hatalar bazen metnin kendisinde oldukça bariz şekilde göze batıyorlar. Örneğin Teâlî-i Nisvân Cemiyeti'nin anayasanın yeniden uygulamaya konuluşundan bir yıl sonra kurulduğunu yazıyor, 1909'u kastediyor ama aynı cümle içinde, kuruluş tarihinin 1912 olduğunu söylüyor. Aynı şekilde, bir yandan cemiyetin varlığının 1917 yılına kadar beş sene sürdüğünü belirtiyor, bir başka yerde ise cemiyetin Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle kapandığını söylüyor. Sonuncusu doğru olabilir, cemiyetin 1914 yılından sonraki varlığına ilişkin hiçbir kanıt bulamadım. Bu karışıklığın sebebini kestirmek zor, ama belki onun o dönemde birlikte kullanılan değişik takvimlerden dolayı tarihleri birbirine karıştırdığını düşünebiliriz.

Öyleyse bazı kadın dernekleri için en iyi bilgi kaynağının, bu örgütlerin bülten olarak kullandıkları kadın dergileri olduğunu söyleyebiliriz. Yine de bu şekilde çalışan derneklerin sayısı sınırlıdır. Kadın dernekleri hakkında daha bütünsel bir resim elde etmek için diğer basılı kaynaklara ihtiyacımız var. Gazeteler bu bağlamda paha biçilmez kaynaklardır ama bir yandan da çok zaman harcamayı gerektiren bir çalışma talep ederler. Kısaca, basılı malzemelerin Osmanlı kadın dernekleri hakkında müthiş miktarda bilgi içerdiğini söyleyebiliriz. Peki, tarihçilerin geleneksel çalışma mekânları, arşivler ne olacak?

ARŞİV MALZEMELERİ

Arşivler, elyazmaları ve kütüphaneleriyle birlikte tarihçi-

ler için geleneksel bilgi kaynaklarını oluşturur. Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet yıllarındaki kadın dernekleri hakkında bilgi sağlayacak hangi arşivler Türkiye'de kullanıma açıktır?

Dernek arşivleri

En ilginci kuşkusuz derneklerin kendi arşivleri olacaktır. Ancak, incelediğimiz dönemde kurulan hiçbir kadın derneği varlığını bugüne kadar sürdürememiştir. Bu derneklerin ortadan kalkmasıyla, görünüşe bakılırsa arşivleri de ortadan kalkmıştır. Hakkında önceden kestirilebilir bir zamanda daha fazla bilgi edinebileceğimiz tek bir istisnadan bahsetmek mümkündür: Kızılay'ın Kadın Kolu. 1999 yazından beri Kızılay'ın arşivleri düzenleniyor ve kataloglanıyor. Araştırmacıların bu arşivlerden yalnızca Kızılay'ın Kadın Kolu değil, özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Kızılay'ın birçok yardım derneğini koordine edici bir görev üstlenmesinden ötürü başka kadın dernekleri hakkında da bilgi edinebilmeleri muhtemeldir. Ancak bildiğim kadarıyla bugüne kadar bu arşivler araştırmacıların kullanımına açılmadı.

Merkezi arşivler (devlet arşivleri)

Bugün Türkiye'de en iyi düzenlenmiş ve yabancılar için nispeten kolay erişilebilir durumda olan arşiv İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'dir. Orada kadın dernekleri hakkında geniş bilgi bulunacağı beklense de, durumun böyle olmadığı ortaya çıkıyor. Bunun sebebi Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar bu derneklerin merkezî otoriteden ziyade yerel otoritenin yetki alanında kalmalarıdır. Bir dernek sadece, kamu yararına çalışan kuruluş (umûmî menfaate hâdim) statüsü kazanırsa, düzensizlikler olursa, dernek kamusal bir olay düzenlemek için izin isterse ya da alt kademe otorite bir vakayı nasıl halledeceğini bilemezse, merkezî otorite (Dahiliye Nezareti) işe karışır. Bu sonuncu duruma bir örnek şudur: 1909 yılında Teâlî-i Vatan Hanımlar Cemiyeti kurulduğunda Selanik'teki otoriteler bir kadın derneğinin Cemiyetler Kanunu'na uyup uymadığından emin değillerdi. Böylece Dahiliye Nezareti'ne bilgi talep eden bir mektup yolladılar. Dahiliye Nezareti Şûra-yı Devlet'e fikir danıştı ve olumlu yanıt aldı. Selanik'teki otoriteler karardan haberdar edildiler ve böylece dernek faaliyetine devam edebildi.

Görünüşe bakılırsa dernekler ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kuruluşları için Dahiliye Nezareti'nden izin almak zorunda bırakıldılar ve biz de bu şekilde bazı kadın dernekleri hakkında kısa belgelere erişebiliyoruz. Bu derneklerin çoğunun izine, kuruluşlarını bildiren bu belgeler dışındaki arşiv belgeleri arasında rastlanmıyor. Bu da birçok durumda onlar hakkında bundan daha fazlasının bilinmediği anlamına gelir. Yeni düzenlemeye göre izin talep eden ve izni alan ve diğerlerinin aksine hakkında daha fazla bilgiye sahip olduğumuz bir dernek ise Çerkez Kadınları Teâvün Cemiyeti'dir.

Demek ki kadın dernekleri hakkında daha fazla bilgi edinmek için en çok vilayet düzeyindeki yerel otoritelerin arşivlerine erişmemiz gerekiyor. Oradaki dosyalarda bu derneklerin nizamnamelerini bulmamız da mümkün olabilir. Benim bildiğim kadarıyla, bu şimdiye kadar mümkün olmadı.

Ankara'daki Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı Arşivleri gibi cumhuriyet dönemi arşivlerine ulaşmak da (özellikle de yabancılar için) çok zor ve hatta neredeyse imkânsız. Orada kadın dernekleri üzerine olan bilgiler kısıtlı olsa da Mustafa Kemal Atatürk'ün faaliyet süresi boyunca Türk Kadın Birliği'ne gösterdiği ilgi bu arşivlerde de bazı dosyaların var olabileceğini gösteriyor.

Daha önce değinmiş olduğum ve bu kaynakları kullanırken karşımıza çıkan bir sorun bu derneklerin isimlerinin kullanılma biçimleridir. Çoğu kaynak aynı derneğe referans verirken kullandığı isimler konusunda tutarlı değil. Bu önemli bir karışıklığa sebep olabiliyor. Buna bir örnek olarak Osmanlı Kadınları Cemiyet-i Hayriyesi'nin yarattığı karışıklık verilebilir. Bu derneğin ismi herhangi bir Osmanlı kadın derneğini anlatan genel bir isim de olabileceğinden çok büyük bir karışıklık yaratıyor. Osmanlıca'da büyük harflerin kullanılmaması, ayrım yapmayı daha da güçleştiriyor. Bu dernekten sadece *Tanîn* gazetesinde şu isimlerle bahsedilmiş: Osmanlı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi, Osmanlı Hanımları Cemiyet-i Hayriyesi, Osmanlı Hanımlar Cemiyet-i Hayriyesi ve Şişli Hanımlar Cemiyeti. Bir arşiv belgesinde bu cemiyetten Şişli Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi olarak bahsedilirken, bir başka arşiv kaydında

İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti

muhtemelen faaliyetlerini bu hastanede sürdürdüğü ve burada kendine ait bir odası olduğu için Şişli Hastahanesi ve Osmanlı Kadınları Cemiyet-i Hayriye olarak adlandırılmış. Kurnaz, 1909 yılı eylül ayında kurulmuş olan bu derneği 1908 yılında Selanik'te kurulan Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye ile ve 1914 yılında İstanbul'da kurulan Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye ile karıştırıyor.

SONUÇ YERİNE

Yukarıda bahsedilen tüm Osmanlıca kaynakları kullanarak geç Osmanlı ve erken Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki kadın derneklerinin oldukça bütünsel olarak ortaya koymak mümkün. Ancak, tek bir kişinin bunu gerçekleştirmesi imkânsız. Şu anda kadın dernekleri hakkındaki bilgiler çeşitli insanlar arasında bölünmüş durumdadır. Bu birikimi bir araya getirmek ve bu alanda bir çeşit işbirliği yaratmak yararlı olacaktır. Böylesi bir ortaklaşa çalışma sonucunda geç Osmanlı veya erken Türkiye Cumhuriyeti kadın dernekleri üzerine geniş bir bakış açısı sağlayacak bir eser ortaya konulabilir ve bu eser bu dönemin kadın hareketi üzerine çalışan herkes için bir referans kaynağı işlevi görebilir.

Geç Osmanlı veya erken Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın dernekleri konusunda diğer akademisyenlerle işbirliği yapmak başka bir açıdan da verimli olacaktır. Şimdiye kadar ben daha çok geç Osmanlı ve erken Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki Müslüman kadın hareketi üzerine çalıştığım için kendimi Osmanlıca kaynaklarla sınırladım. Yine de, yukarıda belirttiğim gibi, Osmanlı kadın derneklerinin büyük bölümü Müslüman Osmanlı veya Türk kadınları tarafından yönetilmiyorlardı. Yukarıda belirtilen kaynaklarda bu dernekler hakkında bilgi bulmak oldukça zor. Bu bilgilere ulaşmak için başka dillerdeki kaynaklara bakmak lazım.

Bu açıdan, Osmanlı İmparatorluğu'nda konuşulan farklı dillerdeki kaynaklar en uygun kaynaklardır. Yalnızca Ermenice, Rumca, İbranice ve Ladino dillerindeki gazeteler ve dergilerin değil, aynı zamanda Ermeni ve Rum patrikhanelerinin ve Yahudi Hahamlığı arşivlerinin de, bu yardım derneklerinin genellikle kiliseler ve sinagoglar gibi dinî birimler çevresinde toplanmasından ötürü bunların hakkında bilgi içermesi çok muhtemeldir.

Başka bir grup kaynak ise yabancı dillerde yazılmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde ve dışında yayımlanmış çeşitli malzemelerden oluşuyor. Bu kaynaklar özellikle de örneğin İstanbul'da basılmışlarsa, genellikle Müslüman Osmanlı veya Türklerin hâkim olduğu dernekler hakkında da bilgi sağlıyorlar. Almanca- Fransızca yayımlanan *Osmanischer Lloyd/Lloyd Ottoman* örneğin yalnızca Osmanlı Kadınları Cemiyet-i Hayriyesi hakkında değil, ayrıca Alman Kadınlar Derneği, Avusturya-Macaristan Kadınlar Derneği ve çeşitli Ermeni, Rum ve Yahudi dernekleri hakkında da bilgi veriyordu. İngilizce *Levant Herald ve* Fransızca *Stamboul* gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda yayımlanan diğer yabancı gazeteler incelenen dönemdeki kadın derneklerini sıralamakta bize yardım edebilecek diğer olası kaynaklardır.

Geç Osmanlı tarihi üzerine çalışan yalnızca çok az sayıda akademisyen tüm bu dilleri okuyabildiğine ve bildiğim kadarıyla kadın dernekleri üzerine çalışan akademisyenlerin hiçbiri bu kapasiteye sahip olmadığına göre, uluslararası düzeyde işbirliği bir zorunluluktur. Hele bu kaynakların bir çoğunun bugün artık Türkiye'de ulaşılamaz olduğu da düşünülürse.

1. Rohat Alakom, "Araştırmalarda fazla adı geçmeyen bir kuruluş: Kürt Kadınları Teali Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, 29, no. 171 (1998): 36-40; Meral Altındal, "Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi", *Toplumsal Tarih*, 7, no. 41 (1997): 14-6; Serpil Çakır, "Bir Osmanlı kadın örgütü: Osmanlı Müdâfaa-ı Hukuk-u Nisvân Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, 66 (1989) 16-21; Serpil Çakır, "Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği", *Toplum ve Bilim*, no. 45 (1989): 91-7; Serpil Çakır, "Osmanlı kadın dernekleri", *Toplum ve Bilim*, no. 53 (1991): 139-57; Rahmi Çiçek, "Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti'nin faaliyetleriyle ilgili bir belge", *Tarih ve Toplum*, 20, no. 116 (1993): 14-5; "Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi", *Toplumsal Tarih*, 11, no. 66, (1999): 21-24; Yavuz Selim Karakışla, "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti himayesinde savaş yetimleri ve kimsesiz çocuklar: 'Ermeni' mi, 'Türk' mü?" *Toplumsal Tarih*, 12, no. 69 (1999): 46-55; Yavuz Selim Karakışla, "Çerkez Kadınları Teâvün Cemiyeti (1919)", *Toplumsal Tarih*, 15, no. 88 (2001): 39-41; Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı ordusunda kadın askerler", *Toplumsal Tarih*, 11, no. 66 (1999): 15-20; Yavuz Selim Karakışla, "Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniyesi 1915", *Tarih ve Toplum*, 35, no. 210 (2001): 5-12; Yavuz Selim Karakışla, "Varolmamış bir Osmanlı kadın örgütü: Sâde Giyinen Kadınlar Cemiyeti (1919)", *Tarih ve Toplum*, 35, no. 207 (2001): 30-5; Tiğince Oktar, *Osmanlı toplumunda kadının çalışma yaşamı: Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi*, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1998; Tiğinçe Özkiper Oktar, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi 1920 senesi raporu", *Toplumsal Tarih*, 9, no. 54 (1998): 19-22; Nicole A.N.M. van Os, "'A nation whose women are living in ignorance...': the foundation of the Milli İnas Mektebi in Nişantaşı" içinde: Ali Çaksu (haz.), *International Congres on Education and Learning in the Ottoman Empire*, İstanbul: IRCICA, 2001, 247-258; Tülin Sümer, "Türkiye'de ilk defa kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 2, no. 10 (1968): 59-63; Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti", *Toplum ve Bilim*, no. 43-44 (1989): 183-90; Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, 9, no. 51 (1988): 34-8.
2. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 1994. Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*. Ankara: T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992; 1991; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1996.
3. Cahit Çaka, *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, Ankara, 1948.
4. Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, [Ankara], 1973.
5. Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Ankara, 1975.
6. Bernard Caporal, *Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Ankara, 1982. Kitabın aslı Fransızcadır: *La Femme Turque á trevers le Kemalisme et le post-Kemalisme (1919-1970)*, Lille, 1982.
7. Aytunç Aytındal, *Türkiye'de Kadın; Marksist bir Yaklaşım*, (genişletilmiş 4. Basım). İstanbul, 1985.
8. Sibel Özbudun, *Niçin Feminizm Değil?*, İstanbul, 1984.
9. Nicole van Os, "Vrouwen en Vrouwenbeweging in Istanbul (1831-1938)," *Sharqiyyât*, 1 (1988), 139-162.

GENÇ KIZ VE KADIN İNTİHARLARI II

Cumhuriyet Erkeğinin Kadın İmgesi

ZAFER TOPRAK

Tam bir yıl önce yayımlanan "Dr. Cemal Zeki'nin 'Delişmen, Çılgın Kızlar'ı - Cumhuriyet'te Genç Kız ve Kadın İntiharları" (*Toplumsal Tarih*, sayı 87, Mart 2001) başlıklı makalemizde intihar sosyolojisi ile ilgili genel bilgilerden oluşan bir girişin ardından Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında genç kız ve kadın intiharları üzerine genel bilgi verdik ve iki ana eksen üzerinde durduk. Bunlardan biri intihar yazınında sürekli vurgulanan bir olguyu, köklü dönüşümlerin oluştuğu ortamda uyumsuzluktan kaynaklanan intiharı oluşturuyordu. Diğeri intihar vesilesiyle tıp dünyasında Cumhuriyet'in erkek egemen bir söylemiyle uyumlu, kadını "disiplin" altına alma ve biyolojik işlevini ön plana çıkarma girişimiydi.

İntihar olgusunun giderek arttığı ve basında bu konuyla ilgili herhangi bir sansürün görülmediği bir evrede intihar sorunu birçok yayın organında ele alınmıştı. Dr. Cemal Zeki kadın ve genç kız intiharları konusunda en velut yazarlardan biriydi. Nitekim makaleleriyle yetinmemiş *Genç Kız ve Kadınlarda İntihar - İçtimaî-Tıbbî* başlıklı bir kitap yazmıştı. Dr. Cemal Zeki konuyu daha çok "içtimaî" boyutlarıyla ele alıyor ve ruhî bunalımlar toplumsal cinsiyetin tek yakasına özgüymüş gibi, kadın üzerinde denetim mekanizmalarını öneriyordu. Genç kız intiharlarının önünü almak tıbbın ana sorunlarından biriydi. Genç kızlar sağlam, mukavim bir bünyede yetiştirilmedikçe ve toplumsal yaşam düzene sokulmadıkça bu tür intiharların ardı kesilmeyecekti. Genç kızları buluğ buhranlarından sakınmanın yolları vardı. Bu da "kontrol" ve "disiplin" mekanizmalarından geçiyordu. Disiplin büyük ölçüde ana babaya düşüyordu. Okul ikinci bir "kontrol" mekanizmasıydı. En son çare tıbbın müdahalesiydi; "Bakırköy"dü. Foucault'un yazınını çağrıştıran önlemler paketi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sorunsalının toplumsal-psişik boyutunu oluşturmaktaydı.

Buluğ çağındaki kız ana babanın sıkı denetimi altında olmalıydı. Ana baba kız çocuğun "aşk" gibi kötü alışkanlarını zamanında önlemeliydi. Arkadaşlarının ahlak ve terbiyeleri sürekli gözetim altında tutulmalı, ana babadan habersiz arkadaş edinmemesine dikkat edilmeliydi. Buluğ çağında bir kız okula gidip gelirken ya da yatılı kız çocuk hafta sonu tatilini değerlendirirken sürekli nezaret altında bulundurulmalıydı. Onun bakir kalbini, geçici bir eğlence için avlayan yalancı aşklardan korumalı, aşk oyunlarının facia ile sonuçlandığı kendisine telkin edilmeliy-

Şimdiki gençler de zevceleriyle karşı karşıya oturup böyle bakışıyorlar.
***Resimli Ay*, c. 1 (1924)**

Memleketimizde ne kadın erkeğe yan bakabilir...

di. Genç kızların ruhî dengelerini bozan pembe dizileri, polisiye ya da cinaî romanları okumalarına asla izin verilmemeliydi. Keza okulda derslere konsantre olamayan "gürültücü ve çılgın kızlar" sıkı denetim altında bulundurulmalı, arkadaşlarının ahlakını bozan, ruhlarını kundaklayan, sözden nasihatten anlamayan, cezayla iflah olmayan, eğitimleri süresince hırçınlıkları dinmeyen ve ruhsal dengesizlikleri sürgit devam eden, içinde bulunduğu ortamı "zehirleyerek" iflah olmaz genç kızlar "ayıklanarak" okuldan uzaklaştırılmalıydı.

Şehvet duyguları dizginlenemeyenler bir an önce evlendirilmeli ve hatta toplumdan soyutlanarak köy, çiftlik hayatı gibi sakin, münzevi bir muhite gönderilmeliydi. Bunlara gerektikçe seyahat, kır, dağ gezintileri, ılık banyo tavsiye etmeli, ruhî durumları vahamet kesbeden ve sık sık ruhî buhrana girenler tecrit edilmeliydi. Buluğ buhranları akıl hastahanesiyle, Bakırköy'le sonuçlanabilirdi.

Türkiye'de kadının kamusal alana açılması özellikle "Hürriyet'in İlanı"yla sorun olmuştu. Kamusal alan erkeğe özgüydü ve kadının bu alanı "ihlali" kimi kez din gerekçe gösterilerek tepkiyle karşılanmıştı. Türkiye'de kadın sorunu, erkek sorununu da peşinden sürüklemişti. Musavat-ı tamme, ya da kadın erkek eşitliği, erkeklik ya da "masculinity" denilen sorunu da tetiklemişti. Erkek, kadının kendi alanını tehdit ettiği bir ortamda kimlik kazanmaya başlamış, erkekliğini ispata koyulmuştu. Kadın toplumsallaştığı oranda erkek kimliğini pekiştirmişti. Tanzimat sonrası reformlarla kadının eğitimi gerekli görülmüş ancak dimağını yormaması koşuluyla buna cevaz verilmişti. Kadın narindi, aklını fazla yormamalıydı. O nedenle "iktisad-ı beytiyye" ya da günümüzde "ev ekonomisi" diye bilinen alan kadın için en uygun uğraştı. Çamaşır yıkamayı, ütü yapmayı, yemek pişirmeyi bilmeliydi. Bu tür uğraşların hemen hemen tümü "özel alan"a özgüydü. Kadın, evinin kadını olmalıydı. Osmanlı'da kamusal alan uğraşları her zaman erkeğin tekelindeydi. Oysa 1908 devrimi "asrileşmeyi" gündeme getirmişti. Asrileşme Batı ile benzer olmaktı. Özellikle kadının alanını genişletmesi gerekiyordu. Kadın toplumsallaşmalıydı. Özel alanını terk edip sokağa çıkmalı, dışarda çalışmalı, geçimini sağlamaydı. Balkan Harbi ve Cihan Harbi kadının toplumsallaşmasında önemli roller üstlendi. Ulus-devlet inşa sürecine giriş, Fransız devriminin eşitlikçi söylemi "musavat-ı tamme" ya da "tam eşitlik" söylemini gündeme getirdi. Kadın siyasete bulaştı. Balkan Harbi'nde hiç olmazsa kendi hemcinslerine seslendi. Halide Edip gibi kimi hatipler geniş kesimlere seslerini duyurdular. Kadın dergileri "hukuk-ı nisvan" adına konuşmaya başladılar. Cihan Harbi ile birlikte cepheye giden askerin boşalttığı iş sahaları kadınlara açıldı. Kadın askeri fabrikalarda dikiş dikti, sokak süpürdü, erkek berberliği bile yaptı.

Ancak, savaşların en büyük yıkımı Osmanlı toplumsal yapısını çökertmesi oldu. Cepheye giden dönmüyor, aileyi geçindirme yükü kadının sırtına

Ne de erkek kadını istihfaf [hedef tutmak].

Moda Belasıyla Şiddetle Mücadele Edilmeli...

Buluğ zamanlarında genç kızlarda ruhi sadmeler tevlid eden kimini yeese, cinnete, kimini fuhş, ölüme sürükleyen moda belasıyle şiddetle mücadele edilmeli akranı arasında yoksulluğunu hissederek mütehheyyic olan, modaya fazlaca düşkün bu gibi yoksul, hassas zavallıları teselli etmeli, maddi bir anlayıştan ibaret olan bu ibtilanın değersizliği ve azim ve say sayesinde bu yoksulukların telafisinin mümkün olduğu telkin edilerek bunları teskin etmeli, bu surette sükunet kesb etmeyenler moda muhitinden uzaklaştırılmalıdırlar.

Dr. Cemal Zeki

biniyordu. Fakr u zaruret çoğu aileyi yıktı. Meşrutiyet'in sokağa çıkardığı kadın, Cihan Harbi'yle birlikte sokağa düştü. İstanbul gibi kentler ilk kez "fuhş-ı cedid" diye bilinen bir olguyla karşılaştı. Öte yandan savaşla seferber olan asker frengiyi Osmanlı kentlerinin bağrına soktu. Cephe gerisinde en büyük afet frengiydi. İttihatçılar frengiyle mücadele edebilmek için umumhaneleri yasallaştırdılar ve frenginin bu yolla denetim altına alınmasına çalıştılar. Osmanlı'da ilk kez bu denli ayrıntılı bir frengi mevzuatı görülüyordu. Kısa sürede Müslüman "sermaye" sayısı gayrımüslim "sermaye"leri aştı. İşgal İstanbul'u durumu daha da vahimleştirdi. Yabancı askerlerin ihtiyacını karşılayacak umumhaneler, şatafatlı yaşam öyküleri, hovarda gençlik kadın kimliğini çok yönlü etkiledi.

Öte yandan işgal kentlerindeki "otorite" boşluğu kadının bir dizi kazanımlar elde etmesini sağladı. Çarşaf tümden dönüşüme uğradı. Artık kent kadını Batı tarzı giyiniyordu. Kadın toplumsallaştıkça, bedeni dahil bireysel kimliğini de önemsiyor, modaya uyuyor, çorabından saçına kendisine çeki düzen veriyordu. Çarşaf adı altında Paris ve Londra modaları yakından izlenir olmuştu. Fakr u zaruret içindeki Rus göçmen kadınların İstanbul'daki geçinme kaygıları kimi kadın için özenilen bir yaşam olmuştu. Rus başı diye bilinen tülbentle başı bağlamak başörtüsünün yerini almış, bitlenen Rus kadınlarının saçlarını kestirmeleri saç modasına dönüşmüştü. Dansingler artık Müslüman kadının da müdavim olduğu mekânlara dönüşmüştü.

İnas Darülfünunu kısa süre sonra amacına ulaşmış, Darülfünun'da kadın-erkek ortak ders görmeye başlamışlardı. Bir süre sonra perdeler kaldırılarak tramvaylarda kaç göçe son verilmişti. Artık kadın-erkek aynı mekânlarda görülüyordu. Kahvehaneler erkek egemen olsa da muhallebicilerde kadın erkek aynı masayı paylaşıyorlardı. Muhallebiciler ilk aşkların filizlendiği mekânlara dönüşmüştü. Şişli gibi sosyetik semtlerde salon hayatı giderek revaç bulmuş, çarliston, black bottom gibi danslar artık İstanbul gençliğinin el ele tutuşmalarına vesile olmuştu. Bundan böyle Boğaz'da kayık sefaları yerine otomobille sıkış tepiş Maslak'a gidiliyor ya da Büyükada'da dansing'de eğleniliyordu.

Kısaca Cumhuriyet öncesi kadının en büyük kazanımı sokak olmuştu. Ama toplumsallaşma kısa sürede beraberinde "sokak kadını" imgesini de getirmişti. Cumhuriyet'in ise yeni bir toplum projesi vardı. Savaşlar taş taş üstünde bırakmamıştı. Ülke yoksuldu. Hazine tamtakırdı. Bu projenin tek bir dayanak noktası olabilirdi. O da beşerî sermayeydi. Anado-

Hassas, çılgın kızların dansinglere, umumi barlara devamlarına asla müsaade edilmemeli...

Buluğ devresindeki genç kızları ahval-i ruhiyesinde şiddetli buhranlar tevlid eden dansın ifratından tevakki edilmesi temin edilmeli. Dans bir ihtiyaç, bir moda, olmakla beraber genç kızların eğlencesi değildir. Hassas, çılgın, kızların dansinglere, umumi barlara bilerek, bilmeyerek kendilerini birçok felaketlere sürükleyen bu gibi yerlere devamlarına asla müsaade edilmemelidir.

Dr. Cemal Zeki

Bir kız daha kendini denize attı

... Henüz 19 yaşlarında genç ve güzel bir kızcağız Kadıköy vapurundan intihar kasdiyle kendisini denize atmışsa da etraftan yetişen balıkçılar tarafından kurtarılmış. Akşam saat on yediyi yirmi geçe köprüden hareket eden Kadıköy vapuruna baştan başa siyahlar giyinmiş, üstü başı tertemiz bir kızcağız binmiştir. Hatta görenlerin rivayetine nazaran bu çok şık küçük hanım köprünün altındaki boyacı dükkanına giderek siyah po dö süed ayakkabılarını da dikkatle boyatmıştır. Vapur Haydarpaşa iskelesinden kalkarak Kadıköyü'ne doğru yollanırken siyahlı kız üst güverteden birden bire kendisini kaldırarak denize fırlatmıştır. Vapur ahalisinin feryadı etrafta avlanan balıkçıların nazar-ı dikkatini celb etmiş ve hep birden deniz üstünde çırpınan siyah cisme doğru gitmek üzere küreklerine asılmışlardır. Biraz sonra sudan çıkarılan kız vapura alınmış ve üstü başı kurutulmuştur. Polisçe icra edilen tahkikat neticesinde intihara teşebbüs eden şık kızın Harbiye caddesinde Nişantaşı 32 nümerolu hanede oturan Mösyö (Hı)... nin kızı Madmazel (Mim)... olduğu anlaşılmıştır. Sebeb-i intiharına gelince: Madmazel ayağının sakat olduğunu yapılan bunca tedaviye rağmen hastalığı geçmediğini, bu yüzden dans bile edemediğini söylemektedir. Genç kız adamakıllı yürüyemediği ve danstan mahrum kaldığı için intihar ettiğini ilave etmektedir.

Akşam, 5 Mart 927

Bir genç kız, namusunu temizlemek için intihara teşebbüs etti

Haydarpaşa'da büyük bir müessesenin memurlarından biri bundan altı ay mukaddem 18 yaşında bir genç kız ile tanışmış, ve bu münasebetin neticesinde genç kız yakında izdivaç edebileceklerine inanarak kızlıktan kadınlığa geçmiştir.

Genç kız ne yapsın, ailesine söyleyemez, vaziyetini ıslah edemez, esasen terk edildiğini de anlamıştır. Binaenaleyh intihara karar vererek jilet bıçağı ile kolunun damarlarını keser. Fakat vaktinde görülerek fazla kan zayi etmesine meydan verilmeden kurtarılır, aradan altı ay geçer bu müddet zarfında kızın sabık nişanlısı tarafından nedamet gösterilmiş vaziyetin ıslahına teşebbüs edilmiş değildir. Kız tekrar yese düşer ve yine aynı tarzda intihara teşebbüs eder fakat bu defa da kurtarılır. Tahkikata başlanmıştır.

Son Saat, 3 Haziran 927

Zevcenizi intihab ederken annenizi görücü gönderirseniz istikbalinizi bu ihtiyar ellere teslim etmiş olursunuz.

lu'nun nüfus yoğunluğu Avrupa ülkelerinden bir hayli düşüktü. Birbiri ardı sıra savaşlar genç nüfusu tüketmiş, ülke nüfus buhranıyla karşı karşıya kalmıştı. 18 milyonluk Anadolu nüfusu 13 milyona düşmüştü. Bu nüfusun önemli bir kısmı aktif nitelikten yoksundu. Genç erkek nüfus büyük ölçüde cephelerde telef olmuştu. Okur yazar oranı son derece düşüktü. Cumhuriyet'in belkemiğini oluşturacak yeni nesiller yetiştirmek kadına düşüyordu. Pro-natalist politikalar kadının biyolojik işlevini öne çıkarıyordu. Oysa kadın özellikle Mütareke yıllarında baştan çıkmıştı. Erkek-kadın karşıtlığı özellikle işgal erkeklerinin kadın tutkusu nedeniyle bir o kadar belirginleşmişti. İşgal İstanbul'unda erkek kıskançtı, kadını elden gidiyordu. Keza "mazbut" kadın da kıskançtı; Rus dilberleri erkeğini baştan çıkarmıştı. Cumhuriyet'in toplumsal misyonlarının başında kadına çeki düzen vermek geliyordu. Bu ise ancak "aseksüel" kadının inşasıyla mümkündü. Kadın disiplin altına alınmalı, kontrol mekanizmaları kadının mizacını şekillendirmeliydi. Ağaç yaşken eğrilirdi. Kızını dövmeyen dizini döverdi. O nedenle daha buluğ çağında gerekli disiplin ihdas edilmeli, kadına genç kızken çeki düzen verilmeliydi. Aşk onun için bir "altın tuzak"tı. Genç kız bir an önce yuva kurmalı, çoluk çocuk sahibi olmalıydı. Kadın ancak aile yuvasıyla kimlik kazanabilirdi. Seksüalite genç kızı baştan çıkarır, buluğ buhranı genç dimağları Bakırköy'e kadar sürükleyebilirdi. Cumhuriyet bir yandan kadın-erkek eşitliğini gündemine getiriyor, öte yandan nüfus gerekçesiyle kadının biyolojik işlevini ön plana alıyordu.

Oysa 1908 devriminden beri kadın bir dizi kazanım elde etmişti. Kadın kamusal alana açılmış, kendine iş bulmuş, öz-

Buluğ zamanlarında genç kızları aşk denilen altın tuzaktan korumalı...

Buluğ zamanlarında genç kızları bir de 'aşk' denilen altın tuzaktan korumalı, bunun için bilhassa bilgilerini arttırıp; terbiye-i fikriyelerini yükseltmeli tahlil-i terkibe, muhakemeye, ciddiyete alıştırmalı; kararsız ruhlarına hulul ederek emniyelerini kazanmalı, izzet-i nefislerini paralamaksızın; menfî surette tezahür eden kanaatlerine müsbet bir istikamet vermeli, hissî olmaktan ziyade, mantıkî düşünmelerini temin etmeli. Emr-i vakileri idare edilerek; vukuu melhuz tehlikeler tahdid edilmeli. Velhasıl bakir kalpleri avlayan sahte, riyakâr aşklardan, zehirli, yaldızlı kelebeklerden koruyarak aşk oyunlarının facialarına hâil (engel) olmalı.

Dr. Cemal Zeki

gür bir kimlik inşasına girişmişti. Bu bağlamda kadın-erkek ilişkileri de yeni bir evreye girmiş, eski görücülük usulü, bu denli köklü dönüşümlerin olduğu bir ortamda anlamını yitirmişti. Kimileri görücülük yerine görüşücülüğü öneriyor, iktidar Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi aracılığıyla bizzat çöpçatanlık ediyordu. Gazete ve dergilerde "dating" ilanları bile görülmeye başlamıştı.

Cumhuriyet'in gündeme getirdiği "monden" aile tek eşli aileydi. Ama bunun erkeğe benimsetilmesi kolay değildi. Medeni Kanun çok eşliliğe son vermiş, kadın Şeriat hükümlerine oranla geniş bir özgürlük alanı bulmuştu. Medeni Kanun'a tepkiler büyüktü. Mazhar Osman, tek zevceyle kanaat edemeyecek halet-i ruhiyede olan erkeğin evi dışında fahişelerle ömür geçireceğini, servetini sefahat yolunda sarf edeceğini, zührevi hastalıkları aile ocağına sokacağını söylüyor ve çokeşliliği savunuyordu. Toplumsal hastalıkların en fecisi olan fuhuşu azaltan, doğumları çoğaltan, kadını fahişelikten hanımefendiliğe, çocuğu piçlikten aile evlatlığına yükselten böyle bir örf ve âdeti cebren kaldırmak, yani tek eşliliği ihdas etmek, doğru bir karar olamazdı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında da en büyük sosyal hastalık frengiydi ve müsebbibi fuhuştu. Cihan Harbi yıllarında birçok yoksul kadın yaşam mücadelesi içinde bedenini satar olmuştu. Fuhuşu zabt u rabt altına almak için İttihatçılar'ın liberal bir "umumhane" mevzuatı da çözüm olmaktan uzaktı. Frengi imgesi, gerçeğinden çok daha etkiliydi. Tıpkı bugünün AIDS'i gibi toplumda büyük bir korku salmıştı. Gelecek için sağlıklı nesiller yetiştirmek, ancak fuhuşla ve frengiyle mücadele etmekle mümkündü.

Frengiyle mücadelenin başka bir yolu frenginin kaynağı olan kadını disiplin altına almaktı. Oysa iki dünya savaşı arası tüm dünyada gözlenen uyumsuzluk Türkiye'yi de yörüngesine almıştı. Toplum büyük sarsıntılar geçiriyordu. Hele giderek laikleşen bir Türkiye'de bu sarsıntılar daha da derinden hissediliyordu. Kadın sürekli geleneksel normları sorgulamak zorunda bırakılıyor ve baskı çoğu kez çözümsüzlüğe neden oluyor, intiharla sonuçlanıyordu. Disiplin sürecinin en etkin yönü daha okul sıralarında kızlara çeki düzen vermekti. Dr. Cemal Zeki'nin yukarıda kaydedilen önlemleri bu bağlamda anlam kazanıyordu. Nitekim *Genç Kız ve Kadınlarda İntihar* başlıklı kitabı umutların yitirildiği bir evrede intiharı çözüm gören genç kız ve kadın örnekleriyle doluydu. O tarihlerde daha intihar haberleri sansürlenmemişti ve gazetelerde yer alıyordu. Genç kız ve kadın intiharlarının büyük çoğunluğu aşk ilişkisinden kaynaklanıyordu. Toplumun yeterince hoşgörüden yoksun olduğu bir evrede çaresizlik intiharla sonuçlanıyordu. Toplumsal yapının değişimi sürecinde uyumsuzluk ve kadının toplumsal normların baskısı altında kalışı birçok genç kız ve kadını bu yola sevk etmişti. Erkek kimliği, disiplin ve kadın-genç kız intiharları bu dönemle bağlantılı etmenlerdi.

Zafer Toprak'ın Kadın Sorunu ve Toplumsal Cinsiyet Üzerine Makaleleri

"Dr. Cemal Zeki'nin 'Delişmen, Çılgın Kızlar'ı - Cumhuriyette Genç Kız ve Kadın İntiharları," *Toplumsal Tarih*, sayı 87 (Mart 2001), s. 25-29.
"Osmanlı'nın Dört Jeanne d'Arc'ı -"Karıların Sahibkıranı Jan Dark' " *Toplumsal Tarih*, sayı 75 (Mart 2000), s. 4-9.
"Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihinden Örnekler - Arnavutköy Amerikan Kız Koleji," *Tombak*, sayı 29 (Aralık 1999), s. 48-50.
"Tesettürden Telebbüsü ya da Çarşaf veya Elbise - 'Milli Moda' ve Çarşaf, *Tombak*, sayı 19 (Nisan 1998), s. 52-63.
"Sabiha (Zekeriya) Sertel ve Türk Feminizmi," *Toplumsal Tarih*, sayı 51 (Mart 1998), s. 7-14.
"Cumhuriyet Türkiyesi'nin Damat Adayları: Leyla Hanımı Kim Alacak," *Toplumsal Tarih*, cilt 5, sayı 28 (Nisan 1996), s. 6-12.
"Cumhuriyet Damat Adaylarının (1927) Dikkatine: Hangi Kızla Evlenmeli," *Toplumsal Tarih*, cilt 5, sayı 27 (Mart 1966), s. 6-11.
"Genelevler," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 3 (1994), s. 392-393.
"Fuhuş," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 3 (1994), s. 342-345.
"Arnavutköy Amerikan Kız Koleji," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (1993) cilt 1, s. 317-318.
"Tarihçiliğin Alanı: Frenginin Tarihi," *Tarih Vakfı'ndan Haberler*, sayı 18 (Aralık 1992), s. 9.
"İstanbulluya Rusya'nın Armağanları: Haraşolar," *İstanbul* - Üç Aylık Dergi, sayı 1 (1992), s. 72-79.
"The Family, Feminism, and the State during the Young Turk Period, 1908-1918," *Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne*, içinde, İstanbul-Paris, Éditions ISIS, (1991), s. 441-452.
"Osmanlı'da Alafranga Evlenme İlanları," *Aile Yazıları - 4 - Evlilik Kurumu ve İlişkileri*, Ankara; T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, (1990), s. 555-559.
"Milli Moda' ve Çarşaf," *Boğaziçi* (Boğaziçi Üniversitesi Mezunlar Derneği Yayın Organı) , (Kış 1989), s. 35-38.
"Osmanlı'da Alafranga Evlenme İlanları", Tarih ve Toplum, sayı 51 (Mart 1988), s. 44-46.
"Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, sayı 51 (Mart 1988), s.34-38.
"Halk Fırkası'ndan Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih ve Toplum*, sayı 51 (Mart 1988), s. 30-31.
"Cumhuriyet Arifesi Evlilik Üzerine Bir Anket: Görücülük mü ? Görüşücülük mü ?", *Tarih ve Toplum*, sayı 50 (Şubat 1988), s. 32-34.
"İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", *Tarih ve Toplum*, sayı 39 (Mart 1987), s. 31-40.
"Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Müstehcen Avam Edebiyatı", *Tarih ve Toplum*, sayı 38, (Şubat 1987), s. 25-28.
"1935 İstanbul Uluslararası 'Feminizm Kongresi' ve Barış", *Düşün* (Mart 1986), s. 24-29.

Harp Malulleri ve Şehit Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına uzanan dönemde kadın örgütlerinin gelişimi, gerçekten dikkate değer bir inceleme konusu oluşturmaktadır. Sayıları onlarla ölçülebilecek olan bu kadın dernekleri arasında, fakir kadınlara yardım ulaştırmak üzere kurulmuş olan hayır cemiyetleri, kadınların eğitimine yönelik kültür dernekleri, kadın hareketini başlatma amacı taşıyan feminist dernekler vb arasında ilginç bir kategori gözümüze çarpar: kadınları çalıştırmak amacıyla erkekler tarafından kurulmuş olan "kadın" dernekleri. Bunlar kuruluş sırasıyla, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi (1916), İslâm Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1918) ve Harb Malûlleri ve Şehîd Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti (1926).

Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından 1916 yılında kurulmuş olan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin Osmanlı Ordusu bünyesinde kadınlardan oluşan bir işçi taburu oluşturmak[1] ve savaş yetimi çocuklara bakmak[2] gibi bazı faaliyetlerine, bu derginin daha önceki sayılarında yayımlanan farklı yazılarımızda değinmiştik. Bu nedenle, bu cemiyet ile ilgili bilgileri burada tekrarlamaya gerek görmüyoruz.[3]

1918 yılında kurulmuş olan İslâm Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ve Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi gösterdikleri isim benzerliği nedeniyle aynı cemiyet zannedilmişlerdir.[4] Bazı araştırmacılar da İslâm Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne değinmişler, ancak iki cemiyetin faaliyetlerini birbirine karıştırmışlardır.[5] Oysa, İslâm Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin 30 Ekim 1918 günü Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasını savunmak amacıyla 29 Kasım 1918 günü toplanan ve bir Osmanlı sivil toplum örgütleri kongresi olan Milli Kongre'ye Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin yanında ve ondan bağımsız olarak katılmış olduğu bilinmektedir.[6]

CEMİYET VE YAPISI

Harp Malulleri ve Şehid Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti'nin varlığına işaret eden ilk ve tek çalışma Mehmet Ö. Alkan'ın *Ölçülebilir Verilerle Tanzimat Sonrası Osmanlı Modernleşmesi* başlığını taşıyan doktora tezidir.[7] Alkan'ın tezine ek olarak "Sivil Toplum Kurumları Listesi 1815-1926" başlığıyla verdiği 1421 adet cemiyetten oluşan listede, bu cemiyet 1187 sıra numarasıyla yer almaktadır.[8]

Cemiyet'in kuruluş nizamnamesi ise 1927 yılında yayımlanmıştır.[9] Nizamnamenin Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İstanbul Vilayet Merkezi Kütüphanesi'nde 215 numarayla kayıtlı olan nüshası elimizde bulunmaktadır. Cumhuriyet Halk Fırkası'na verilmiş olan bu resmi nüshanın her sayfası cemiyetin mühürüyle mühür-

Şam'da "Bazar d'Orient" halı fabrikasında kadın ve çocuk halı işçileri.

lenmiştir. Nizamnamenin ilk sayfasına mürekkepli kalemle düşülmüş olan notlardan, cemiyetin kuruluş beyannamesinin İstanbul Polis Müdüriyeti'ne 21 Ocak 1926 günü verildiği, bu evrakın "144 ilmühaber numarası" ile kayıtlara geçtiği, cemiyete ait evrakın "227 defter numarası" ile işlem gördüğü ve nihayet 21 Mart 1926 günü cemiyetin resmen kurulduğu anlaşılmaktadır.

Cemiyet'in kurucularının tamamı harp malulü emekli subaylardan oluşmaktadır. "Heyet-i müessisîn" adıyla anılan kurucular kurulu aynı zamanda geçici yönetim kurulu işlevini de görmekte ve reisi Binbaşı Necati Bey, ikinci reisi Bahriyeli Firkateyn kâtibi Hasan Bey ve kâtib-i umumisi de Piyade Mülâzım-ı sânî Ahmed Celal Bey ve diğer kurucu azalar Piyade Binbaşı Ahmed Bey, Piyade Yüzbaşı Hüseyin Bey, Piyade Yüzbaşı Cemal Bey ve Piyade Mülazım Mehmed Ali Bey'den oluşmaktadır. Kurucu üyelerin hepsinin "ma'lûl mütekâid zâbitândan" oldukları, isimlerinin yanına özenle tek tek kaydedilmiştir. Cemiyetin kuruluş nizamnamesinin 44. maddesi de "cemiyet mensûbîni merâtib-i askeriyeye hürmetkâr olmak şartıyla müsâvidir," şeklinde düzenlenmiştir. Yani, cemiyet üyeleri "askeri rütbelere saygılı olmak" şartıyla eşittir. Bunun anlamı gayet açıktır: Üyeler birbirleriyle eşittir, ancak askeri rütbesi daha yüksek olan üyeler diğerlerinden daha da eşittir!

Cemiyet'in idare merkezi "şimdilik muvakkaten" kaydıyla, "İstanbul Şehzadebaşı Direklerarası'nda 79 numerolu posta bayii ve telefon şubesi" olarak gösterilmiştir.

Harp Malulleri ve Şehid Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti'nin kuruluş amacı, savaş nedeniyle malul kalarak ordudan emekli edilmiş subaylar, bu subayların himaye altına almış oldukları malul erler ile savaşta şehit düşmüş olan subay ve erlerin geride bırakmış oldukları kadın ve çocuklardan elverişli olanları çalıştırmak ve durumu çalışmaya elverişli olmayanlara da cemiyet üyelerinin yardım etmesini sağlamaktır.

Bu amaç doğrultusunda, cemiyet malul askerlerden sağlığı çalışmaya elverişli olanları ticarete atılmaya ve gelir sahibi yapacak işler yapmaya yönlendirecektir. Sağlığı çalışmaya elverişli olmayan "ağır ma'lûl" subaylara cemiyet bütçesinden nakten yardım yapılacaktır. Şehitlerin çocukları, eşleri ve anneleri gibi geride bırakmış oldukları kadınlara da cemiyetin açacağı kurumlarda veya cemiyetle ilişkili olan diğer ticari kurumlarda iş olanakları yaratılacaktır. Ayrıca cemiyet tahsili babalarının ölümüyle yarım kalmış olan şehit çocuklarının tahsillerini tamamlamalarına

Anadolu'dan Türk köylü işleme işçileri (1901).

ve geleceklerini sağlama almalarına da gayret gösterecektir. Cemiyetin "siyâsetle kat'iyyen iştigâl etmeyecek" olduğunun altı önemle çizilmiştir.

Cemiyete üye olabilmek için ordudan "derece üzerinden ma'lûl ve mütekâid" olmuş bir subay olmak gereklidir. Ayrıca, on sekiz yaşını bitirmiş olmak şartı da getirilmiştir. Ordudan emekli olarak ayrılmış olan "küçük zâbitân" yani astsubaylar ile erler ve şehit subayların yetim çocukları da istedikleri takdirde cemiyete üye olabilirler. Her türlü üyelik haklarından yararlanabilmelerine rağmen, emekli subay olmayan bu tür cemiyet üyelerinin seçme ve seçilme hakları yoktur. Cemiyetin yönetimi tamamen malul ve emekli subayların elindedir. Bir üyenin üyelikten çıkarılabilmesi için, heyet-i umûmiyenin oyçokluğuyla karar vermesi gereklidir. Cemiyetin yönetim kuruluna "muhterem meb'ûs, tüccâr ve zevât-ı âliyeden arzû edenler" arasından fahri üye kaydetmek ve bu "büyük kişiler"in uyarı ve öğütlerinden de faydalanmak amacıyla bir saygı gösterisi olarak bu kişilere "heyet-i umûmiye, merkeziye ve idâriye" fahri üyeliklerini vermek yetkisi de tanınmıştır.

Kongre her yıl ocak ayında yapılacaktır. Kongrenin toplanabilmesi için, oturumun yapılacağı gün, yer ve saat ile ilgili bilgiler toplantı tarihinden en az on gün öncesinden en az iki sabah ve bir de akşam gazetesi ile ilgili cemiyet üyelerine duyurulmalıdır. Lüzumu halinde "heyet-i merkeziye" kararıyla olağanüstü kongre de toplanabilir. Ancak, cemiyetin tüzüğüne göre, olağanüstü kongrelerde cemiyetin "heyet-i merkeziye" kurulunu değiştirmek için seçim yapılması mümkün değildir. Kurucular, cemiyetin kuruluş tüzüğünü hazırlarlarken, cemiyet yönetiminin sürekli kendi ellerinde kalmasını sağlamak için gerekli olan bütün

önlemleri alınışlardır. Cemiyetin yapısı öncelikle kurucu üyelerin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlemiştir.

Harp Malûlleri ve Şehîd Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti'nin ayda iki kez toplanan "heyet-i merkeziye"sinin başlıca işlevleri, cemiyet bütçesinin hazırlanması ve günün ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi, cemiyetin kuruluş nizamnamesinin günün ihtiyaçlarına göre değiştirilmesi ve cemiyetin yönetim kurulu olan "heyet-i idâre"nin "heyet-i merkeziye" üyeleri arasında yapılacak bir seçimle belirlenmesini sağlamaktır. Cemiyetin "heyet-i idâre"si, cemiyetin yedi kişilik kurucular kuruluna kongrede "heyet-i merkeziye"ye seçilmiş olan "asil" üyelerden en çok oyu almış olan yedi üyenin de katılımıyla oluşturulan ve toplam on dört kişiden ibaret olan bir yönetim kuruludur. Bu durumda, cemiyetin "heyet-i müessisîn" adıyla anılan kurucu üyelerinin cemiyetin hem "heyet-i merkeziye"sinin hem de "heyet-i idâre"sinin seçimle yenilenmeyen daimi üyeleri olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Cemiyet'in "heyet-i idâre" adıyla anılan yönetim kurulu, "kavânîn-i hükûmete muhâlif harekâtda bulunmamak" şartıyla, cemiyete fayda ve gelir sağlayacak her türlü girişimde bulunmak yetkisine sahiptir. Cemiyetin en önemli amaçlarından birisinin de malul subayların ve şehit çocuklarının kendileri ile ilgili kanunlardan tam olarak ve hakkıyla yararlanmalarını sağlamak ve her türlü kanuni haklarını korumak olduğu anlaşılmaktadır.

Cemiyetin yönetim kurulunu oluşturan on dört kişilik heyet-i idâre üyeleri kendi aralarından gizli oyla bir reis, bir reis vekili ve bir de kâtib-i umûmi seçerler. Yönetim kurulunun idari yetkileri ve haftada iki kez yapılan yönetim kurulu toplantılarına başkanlık etme yetkisi, aynı hiyerarşik sıralama ile yine bu görevlilere verilmiştir. Cemiyetin bütün yasal ve tüzel işleri ile her türlü yönetim kurulu kararları reis ve kâtib-i umûmi tarafından yürütülür.

Cemiyet'in "heyet-i merkeziye" ve "heyet-i idâre" kurullarında alınacak kararların üçte ikilik oy çokluğuyla kararlaştırılması gereklidir. Bu kurulların toplantı tarihleri önceden ilan edilir. Cemiyetin yönetim kurulu kararlarından önemli olanların yayın organları aracılığıyla, nispeten önemsiz olan kararların da cemiyetin salonuna asılarak bütün üyelere duyurulması gereklidir. "Heyet-i merkeziye" ve "heyet-i idâre" kurullarının üyeleri, mazeretsiz olarak altı ayda toplam beş kez toplantıya katılmadıkları takdirde istifa etmiş sayılırlar ve üyeliklerini de kaybetmiş olurlar.

Harb Ma'lûlleri ve Şehîd Kadın ve Çocukları Çalışdırma Cemiyeti **İstanbul, Ahmed Hamî Matbaası, 1927.**

Cemiyet'in Yönetim kurulunun sorumluluğu altına aldığı faaliyet alanlarına gelince, cemiyetin ilk iş olarak malul ve şehit subayların çocuklarını okutmak ve bir iş sahibi yapmak için bir mektep açmak istediği anlaşılmaktadır. Bu mektebin öğretmenleri malul subaylar ve emekli subaylardan oluşturulacaktır. Okulun, hademelerine varıncaya kadar, bütün çalışanlarının eski ordu mensuplarından seçilmesi de karara bağlanmıştır. Mektebin bütçesi cemiyetin yönetim kurulu tarafından düzenlenecek ve mektep yine cemiyet üyeleri tarafından yönetilecektir. Mektebin kendi olanaklarıyla düzenleyeceği müsamere ve benzeri faaliyetlerle kendi bütçesine katkıda bulunması da düşünülmüştür.

Cemiyet'in, malul, şehit ve mütekâid subayların çocukları için açacağı mektebin yanı sıra, diğer resmi okullarda okumakta olan subay çocuklarına da yardım yapması düşünülmüştür. Bu amaçla bir "muâvenet sandığı" oluşturulacak, müsâmereler ve benzeri faaliyetler düzenlenerek, bu yardım sandığında para birikmesi sağlanmaya çalışılacaktır. Yine gelir getirmesi ve şehit çocuklarına yardım sağlanması amacıyla, cemiyet yararına bir dergi çıkarılması düşünülmüştür. Ancak, cemiyet bir mecmua neşretmek fikrini hiçbir zaman "kuvveden fiile" çıkarmayı başaramamış olduğu anlaşılmaktadır.[10]

> Harp Malûlleri ve Şehîd Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti'nin bizce en ilgi çekici faaliyet alanı, malul, şehid ve mütekâid subayların ihtiyaç içinde kıvranan eşleri ve kızlarına bir istihdam olanağı yaratmak ve onları kendi emekleriyle kendilerini geçindirecek seviyede bir gelir sahibi yapmak amacıyla kurmayı tasarladığı "sanâyi atelyeleri" girişimidir. Harp Malûlleri ve Şehîd Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti'ni "kadınları çalıştırmak amacıyla erkekler tarafından kurulmuş olan 'kadın' dernekleri" kategorisine almamızın en önemli sebebi de bu girişimdir.

Ne yazık ki, bu girişimin gerçekleşip gerçekleşmediği ve eğer girişim gerçekleştiyse cemiyetin ilkelerinin ne derecede hayata geçirilmiş olduğu henüz elimizdeki bilgiler arasında bulunmamaktadır.

Mali işler ise aşağıdaki şekilde düzenlendiği görülüyor. Cemiyete üye olan subaylardan bir kereye mahsus olmak üzere yirmi beşer, erler ve şehit çocuklarından da on birer kuruş "duhûliye" ücreti alınmaktadır. Subay üyeler ayda onar, diğer üyeler de beşer kuruş aylık aidat ödeyeceklerdir. Şehit ço-

cukları bu aylık ödemelerden muaf tutulmuşlardır. Her üyenin bir yılda aidat olarak ödeyeceği paranın hiçbir zaman toplamı yirmi dört lirayı geçmemesi de karara bağlanmıştır. Ancak, üyeler Harp Malûlleri ve Şehîd Kadını ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti'ne istedikleri kadar bağış yapabilirler. Aidatlarını üç ay ödemeyen üyelerin kayıtları "heyet-i merkeziye" kararıyla silinecektir

Cemiyetin yönetim kurulları olan "heyet-i merkeziye" ve "heyet-i idâre" azalarının tamamı fahri olarak görev yapmaktadır. "Heyet-i idâre" üyeleri arasından seçilmiş olan ve gündelik işleri takip ettiği anlaşılan kâtib-i umûmiye "heyet-i merkeziye" tarafından kararlaştırılan bir maaş bağlanır. Üye olan malul subaylar arasından "bi'l-müsâbaka" yani yarışma yöntemiyle bir veznedar tayin edilir. Veznedara da yine "heyet-i merkeziye"nin belirleyeceği bir maaş bağlanır. Muhasebeyi yürüten veznedar yönetim kurulu toplantılarına katılma hakkına sahip değildir. Her ay sonunda "heyet-i idâre" tarafından görevlendirilen üç yönetim kurulu üyesi hesapları ve gelir gider durumunu teftiş ederek yönetim kuruluna rapor verecektir.

Kasadaki nakit mevcutu dışındaki bütün para "cemiyet nâmına millî bankalardan birine tevdî kılınacakdır." Cemiyetin parasının bankadan çekilmesi kullanılabilmesi için "heyet-i merkeziye" üyelerinin yarısından fazlasının oyunu almış olan bir yönetim kurulu kararı alınmış olması gereklidir. Cemiyetin bankadaki hesabından para çekilebilmesi için cemiyetin reisi, kâtib-i umûmisi ve veznedarının imzaları da gereklidir. Cemiyetin bütün gelir ve giderlerinin de yine cemiyetin reisi, kâtib-i umumisi ve veznedarının imzalarını ve cemiyetin resmi mühürünü taşıyan makbuzlar karşılığında kayıt altına alınmış olması gereklidir. Ayrıca, cemiyetin her türlü yazışması kâtib-i umumi tarafından yürütülmekte ve bütün kayıt defterleri de yine kâtib-i umumi tarafından tutulmaktadır. Cemiyet adınına hazırlanmış olan her türlü evrakın muteber sayılabilmesi için, cemiyet reisinde duran cemiyetin resmi mühürüyle mühürlenmiş olması gereklidir. İlk olağan kongresinde bir "alâmet-i fârika" yani cemiyeti simgeleyen bir amblem belirlenmesi de kararlaştırılmıştır.

Malul subay hukukçular arasından seçilmiş olan hukuk danışmanı, yönetim kurulunun ihtiyaç görmesi halinde cemiyetin taraf olduğu davalarda cemiyeti temsil etmektedir. Davanın lehte sonuçlanması halinde, hukuk danışmanına yönetim kurulunun belirleyeceği bir ücret ödenecektir. Ayrıca, yine malul subay doktorlar arasından seçilmiş olan bir de doktorda vardır. Doktor fahri olarak çalışmak ve cemiyet üyeleri ile onların aile mensuplarına kendi muayenesinde ücretsiz olarak bakmakla yükümlüdür. Doktor üyeler ve yakınlarından vizite parası alınamaktadır. Doktorun muayenehanesine gelemeyecek kadar ağır hastaları evlerinde tedavi etmesi halinde, cemiyet doktorun seyahat ücretini kendi kasasından karşılamayı üstlenmiştir.

SONUÇ

Harp Malûlleri ve Şehîd Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi (1916) ve İslâm Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1918) ile birlikte yazımızın başında anmış olduğumuz "kadınları çalıştırmak amacıyla erkekler tarafından kurulmuş 'kadın' dernekleri" kategorisine giren bir kadın örgütüdür. Cemiyetin malul ve emekli subaylar tarafından kurulmuş olduğu, cemiyete üye olabilmek için malul ve emekli subay olma şartının arandığı, astsubay ve diğer ordu mensubu malul ve emeklilerinin asil üye sayılmadığı, kadınların cemiyete hiçbir şekilde üye kaydedilmediği, tamamı erkeklerden oluşan cemiyet üyeleri arasında bile eşitlik olmadığı, ve üyelerin cemiyete olan katkılarından daha ziyade askeri rütbelerine önem verildiği akılda tutulacak olursa, Harp Malûlleri ve Şehîd Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti'ni neden "kadınları çalıştırmak amacıyla erkekler tarafından kurulmuş olan 'kadın' dernekleri" kategorisinde değerlendirmiş olduğumuz daha iyi anlaşılacaktır.

1. Yavuz Selim Karakışla. "Enver Paşa'nın Kurdurduğu Kadın Birinci İşçi Taburu: Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler," *Toplumsal Tarih*, Cilt. XI, No. 66, Haziran 1999, s. 14-24.
2. Yavuz Selim Karakışla. "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Himayesinde Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar," *Toplumsal Tarih*, Cilt. XII, No. 70, Eylül 1999, s. 14-25.
3. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi ile ilgili kapsamlı çalışmamız yakında "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923)" adıyla yayımlanacaktır.
4. Örneğin, Serpil Çakır. "Osmanlı Kadın Dernekleri," *Toplum ve Bilim*, No. 53, Bahar 1991, s. 139-157; Serpil Çakır. "XIX. Yüzyılın Basında Kadın ve Aile Dernekleri ve Nizamnameleri," *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt. III (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992), s. 988-1012; Serpil Çakır. *Osmanlı Kadın Hareketi* (İstanbul: Metis Yayınları, 1994), s. 43-78; Serpil Çakır. "Osmanlı Kadın Örgütleri," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt. IV (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994), s. 354-355. Ayrıca, bkz: Şefika Kurnaz. *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992), s. 112-123; Şefika Kurnaz. *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996), s. 193-235.
5. Örneğin, bkz: Bernard Caporal. *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982), s. 150 ve Leyla Kaplan. *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998), s. 61.
6. Milli Kongre: Beyanname ve Program, (Dersaâdet: 1335), zikreden: Tarık Zafer Tunaya. *Türkiye'de Siyasal Partiler, II: Mütareke Dönemi* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), s. 156.
7. Mehmet Ö. Alkan. "Ölçülebilir Verilerle Tanzimat Sonrası Osmanlı Modernleşmesi," s. 517.
8. *Age.*
9. *Harb Ma'lûlleri ve Şehîd Kadın ve Çocukları Çalışdırma Cemiyeti*, (İstanbul: Ahmed Hâmi Matbaası, 1927), 8 s.
10. Hasan Duman'ın *Osmanlı - Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri 1828-1928* (Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000) başlıklı üç ciltlik kataloğunda böyle bir derginin künyesine rastlanmamaktadır.

Metafor ya da Tarihsel Gerçeklik Olarak Amazonlar

AYŞE HÜR

Antik dönemden günümüze ulaşmış en etkileyici kadın imgelerinden biri hiç kuşkusuz Amazonlar'a ilişkin olanlardır. Hem Yunan ve Roma hem de Anadolu mitolojisinin önemli bir parçası olan "tek göğüslü", korkusuz ve vahşi Amazon kadınlarının, uçsuz bucaksız steplerde ellerinde mızrakları, omuzlarında ok ve yayları ile erkeklerden oluşmuş ordulara korkusuzca karşı koymalarına ilişkin anlatılar tam 2900 yıldır canlılığını ve çekiciliğini korumaya devam etmektedir. Amazonlar'a anlaşılır nedenlerle ilgi duyan feminist çevreler, "kadın savaşçılar" fikrinin "erkek egemen dünyanın parçası olanlar" için hem cezbedici hem de ürkütücü bir yan içerdiğini ileri sürer. Onlara göre, bu hikâyeyi ilginç kılan, "erkekten bağımsız bir kadın" fikri ile "bir kadının egemen olduğu durumun ne kadar korkutucu olduğu konusunda deneyim sahibi erkeğin" hissettiği rahatsızlığı bağdaştırmasıdır. Bu hikâyede feminist hareketi asıl ilgilendiren ise kadınların toplumsal hiyerarşinin en üst basamağında olduğu bir "altın çağ"ın varlığına yeni bir kanıt bulma ihtimalidir.

Antik dönemde Amazonlar'a ilk değinen kaynak Homeros'un *İlyada*'sıdır. Sonra sırasıyla Pindaros'un *Pythia*'sı, Heredotos'un *Historia*'sı, Lysias'ın *Cenaze Söylev*'i, İsokrates'in *Panathenaikos*'u, Rodoslu Apollonius'un *Argonautika*'sı, Plutarkhos'un *Moralia*'sı, Apollodoros'un *Historia*'sı, Sicilyalı Diodoros'un *Bibliotheke Historike*'si, Strabon'un *Geographika*'sı gelir.[1] Ardından yüzlerce tiyatro eserine, şiire, hikâyeye konu olur Amazonlar. Bu eserlerde Amazonlar'ın yaşadığı coğrafya sürekli değişir, Yunanlıların coğrafi bilgileri geliştikçe Amazonlar daha uzak topraklara atılırlar. Ancak temel izlek değişmez: Amazonlar "erkek düşmanı, tek göğüslü, savaşçı kadınlardır."

Adları Yunanca "a-mazon" (=tek göğsünü kaybetmiş) kelimesinden türemiş kabul edilen Amazonlar mitolojide ilk olarak Thermodon (=bugünkü Terme Çayı) civarına yerleşik olarak tanımlanmışlardır.[2] Daha sonra Themiskyria (=Terme/Samsun) savaşında Yunanlılar'a yenilmişler ve Karadeniz'in kuzeyine, İskit ülkesine (Don Nehri ile Azak Denizi arasındaki bölge) göçetmek zorunda kalmışlardır.[3] Erken antik dönemde zeka tanrıçası Athena'ya benzetilir; ellerinde yay, mızrak, çift yönlü hafif balta, yarım kalkan ve tolga ile; daha sonraki dönemlerde ise av ve bereket tanrıçası Artemis'e benzetilerek, kısa etekli ve tek göğsü giysi ile kapatılmış olarak betimlenirlerdi. Özellikle antik dönem seramiklerinde Amazonlar temasının sık sık ele alındığı görülür. Daha sonra antik çağın yeniden yorumlandığı Rönesans resmine de konu olurlar. Amazon kadınlara ilişkin erken dönem hikâyeleri ve resimlerinin en dikkat çekici unsurlarından biri olan "daha küçük yaşlarda savaş sırasında ok atmalarını engellememesi için sağ göğüslerini feda etmeleri" meselesi gerçekten çok sarsıcıdır. Kadınlığın en önemli simgelerinden biri olan göğüsün kesilmesi ritüeli, antik dönemde toplumsal işbö-

Özellikle antik dönem seramiklerinde Amazon teması sık sık işlenmiştir.

lümünde en üst düzey görev olan "savaşma" işini elinde tutan erkeğin egosuna yöneltilmiş şiddetli bir saldırı olmalıdır.

AMAZONLAR GERÇEK Mİ? YOKSA YARATI MIDIR?

Bugüne dek Amazonlar'ın (ya da aynı özellikleri taşıyan başka kadın topluluklarının) var olduğuna dair fiziksel kanıtlara rastlanınamasından dolayı konu daha çok antropolojik açıdan ele alınmıştır. Araştırmacıların büyük bir kesimi için Amazonlar, o dönemdeki Yunan toplumunun, kendinden farklı bir biçimde örgütlenmiş uzak bir topluma yönelik korkularının, kuşkularının, önyargılarının bir projeksiyonudur. Daha doğrusu Yunan toplumunun "ötekisi"dir. Ancak burada bizi daha çok ilgilendiren, Amazonlar'ın özel olarak "doğru, uygun, yakışık alır biçimde davranan" bir kadın tiplemesinin "ötekisi" olması meselesidir.

Bu önermeye ilişkin kanıtları ilk olarak Yunan mitolojisinde buluruz. Amazonlarla savaşmaya gidenlerin hemen hemen hepsi antik Yunan kültürünün en önemli kahramanlarıdır. Bu karşılaşmalardan ilki Zeus'un üvey oğlu Herakles ile Amazon kraliçesi Hyppolite arasında yaşanır. Herakles kendisinden nefret eden üvey annesi Hera'nın neden olduğu bir delilik nöbeti sonunda karısını ve çocuklarını öldürdükten sonra bu günahının kefareti olarak Oniki İş adıyla bilinen bir cezaya çarptırılır.[4] Hepsi birbirinden belalı olan bu Oniki İş'ten Dokuzuncu İş "Amazon kraliçesi Hyppolite'in büyülü kemerini almak"tır. Nitekim Herakles Hyppolite'yi öldürür ve kemerini alır. Böylece Yunanlılar, hem kendi "ötekileri" olan Amazonlar'a boyun eğdirir hem de "erkek", kadını alt eder.

Amazonlarla karşılaşan ikinci mitolojik kahraman, bazen deniz tanrısı Poseidon'un oğlu olarak da tanımlanan, Atina Kralı Theseus'tur. Bu konudaki hikâyeler, Theseus'un (tek başına ya da Herakles ile birlikte) Amazon kraliçesi Antiope'yi (ya da Hyppolite'yi) kaçırması etrafında gelişir. Theseus tarafından Atina'ya getirilen kraliçe, kendisini kurtarmak isteyen Amazon ordusu ile Atinalılar arasında çıkan meydan muharebesinde yaşamını yitirir. Yunanlılar bir kez daha Amazonları yenmiştir. Elbette "erkek" de kadını...[5]

Bir diğer karşılaşmanın kahramanı, savaş tanrısı Ares'in kızı Amazon prensesi Penthesilea'dır. Penthesilea, kaza ile kız kardeşi Hyppolite'yi öldürür ve Troya (=Truva) şehrine sığınır. Bu olay Troya savaşına rastlar. Troya'lılarla birlikte Yunanlılara karşı savaşmaya başlayan Penthesilea, deniz tanrıçası Tethis'in oğlu Akhilleus tarafından savaş alanında öldürülür. Hikâye, Akhilleus'un ölü Amazon kadına âşık olmasıyla devam eder.[6] Burada anlatılanlar arasında iki unsur dikkati çeker: Birincisi, Penthesilea'nın savaştan, erkek-

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Kadın Kitapları

HAREM-İ HÜMAYUN
Leslie P. Peirce
xvi + 408 s. ISBN 975-333-048-0

BİZANS'IN SOYLU KADINLARI
Donald M. Nicol
vii + 152 s. ISBN 975-333-148-7

REFİA SULTAN
Ali Akyıldız
xii + 214 s. ISBN 975-333-081-2

MODERNLEŞMENİN EŞİĞİNDE OSMANLI KADINLARI
Madeline C. Zilfi (ed.)
vi + 311 s. ISBN 975-333-142-8

KADINLAR SALTANATI 1-2
Ahmet Refik Altınay
1. 181 s. ISBN 975-333-140-1
2. 315 s. ISBN 975-333-141-X
Takım ISBN 975-333-139-8

Tarih Vakfı
Valikonağı Cad. Samsun Apt.
No. 57 Kat. 2 80220 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0 212 233 21 61
Faks:0 212 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr/yayin@tarihvakfi.org.tr

lerden ve ölümden korkmayan güçlü bir kadını simgelemesi ve O'nu sadece çok önemli bir Yunan kahramanın yenebilmesidir. İkincisi ise ancak ölümden sonra, artık erkek düzenini tehdit eden bir savaşçı olmayıp, sadece bir kadın olarak yerde yatarken, sessiz ve uysal bedeninin güzelliği ile Akhilleus'un aşkına layık hale gelmesidir.

Amazonlar'ın bu genel çerçeve dışında, özel olarak "erkek" tarafından onaylanır özelliklere sahip kadın tipolojisinin

13 14 yaşlarındaki bir kadın iskeleti. Bacakları, hayatı at sırtında geçenlerde görüldüğü biçimde deforme olmuş.

karşıtı olduğuna ilişkin en somut kanıtlar ise "tarihin babası" Herodotos'un *Historia*'sında yer alır. Herodotos'tan anladığımıza göre, Yunanlılar için evlilik ve savaşçılık birbirini dıştalayan kavramlardır. Evlilik kadının payına, savaş erkeğin payına düşer. Ancak Amazon kadınlar bu modeli tersine çevirirler. Daha doğrusu "hem savaş hem evlilik" derler.[7] Zamanlarının büyük bir kısmını savaşarak geçiren Amazonlar, erkeklerle yılda sadece bir kez, o da soylarını devam ettirmek için ilişki kurarlar. Herodotos önce İskitler'in Amazonlar'a "oiorpata"(=erkek öldürenler) dediğini belirtir. Yunanlıların Amazonlar'ı Thermodon savaşında yendikten sonra üç gemiye doldurup denize açıldıklarını, bu "vahşi" kadınların gemideki erkekleri "döve döve" öldürdüğünü; ancak "gemi yönetmeyi, yelken kullanmayı, kürek çekmeyi bilmedikleri için" dalgaların önüne kapılarak İskit ülkesi olan Palus Maiotis'e varışlarını anlatır. Sonra Amazon kadınların İskit erkekler ile eşleşmeyi kabul edişleri yani Herodotos'un deyimiyle "Amazonların insanlaştırılması" öykülenir[8] ve konumuz açısından dikkat çekici bölüme gelinir:

> ..... (Amazonlar) Cevap verdiler: "Biz sizin evlerinizdeki kadınlarla bir arada oturamayız, törelerimiz birbirine benzemez. Biz ok atar, mızrak fırlatır, ata bineriz; ama kadın işleri bilmeyiz. Sizin kadınlarınız dediklerimizin hiçbirini yapamazlar, kadın işleri yaparlar, arabalarının içine kapanıp otururlar, ne ava giderler ne de başka yere, onun için biz onlarla anlaşamayız. Ama siz eğer bizleri karı olarak almak ve bize iyi davranmak istiyorsanız, gidip babalarınızı bulunuz, payınıza düşenleri alıp geliniz, burada kendi yasalarımıza göre yaşayalım.[9]

Herodotos'un belleklerimize kazıdığı bu Amazon imgesi zamanla Kuzey Afrika'dan Güney Amerika'ya kadar uzanan büyük bir coğrafyaya yayılacaktır. Her kültür, zamanın ve toplumun ihtiyaçlarına göre kendi Amazonlar'ını tekrar tekrar üretecektir. Amazonlar'ın izini, Asya'da Ye'cuc Me'cuc efsanesinde, Büyük İskender'in Pers Seferinin anlatılarında, Firdevsi'nin *Şahnamesi*'nde görebiliriz.[10] Sicilyalı Diodoros

> Afrika'da, Libya'nın batısında... dünyanın sınırında bir halk olduğu söylenir, kadınlar iktidardaymış ve yaşam biçimleri bizimkinden farklıymış ... çocuk yapmak amacıyla erkeklerle cinsel ilişkiye girerlermiş ama yöneticiler onlarmış ... erkekler tıpkı bizdeki evli kadınlar gibi evde kalırlar ve karılarının emirlerini yerine getirirlermiş

diyerek okuyucusunu uyaracaktır.[11] Güney Amerika'daki Amazon nehrinin adını, 16. yy. kâşifi F. de Orellana, Venezuella'da gördüğü savaşçı kadınları Amazonlar'a benzettiği için koymuştur.[12] 19. yy'da Afrika'da 6000 kişilik Dahomey Amazonları Fransız sömürgecilere karşı savaşırlar ve hikâye günümüze kadar devam eder. Bağımsız, güçlü, "erkek gibi" kadınlar imgesi giderek pekişir.

ARKEOLOJİ KANIT SUNUYOR MU?

Son yıllarda bazı arkeolojik bulgular sayesinde konuyu mitoloji katından bilim katına indirmek mümkün olacak gibi gözüküyor. Ancak bu fiziksel kanıtların hem sayıca çok az hem de yoruma açık olduğunu hatırlatmak gerekli. Amazonlar'a benzer kadınların tarihin bir döneminde yaşadığını düşündüren ilk işaret, 1969 yılında Kazakistan'ın başkenti Alma Ata yakınlarındaki bir kurganda yapılan kazıyla geldi. Yanında değerli eşyalarla gömülü bulunan bir iskeletin, sadece İskitli erkek savaşçıların taktığı türden takılardan dolayı bir erkek savaşçı olduğu sanılmıştı. Ancak iskeletin başındaki "gelin tacından" dolayı (ki bu başlık halen Kazakistan yöresindeki gelinler tarafından kullanıldığı için araştırmacıların dikkatini çekmişti) buluntunun erkek değil, bir kadın savaşçıya ait olması ihtimali güçlendi.[13]

Bu ilk adımı 1972 yılında yine Sovyet arkeologlarınca Ukrayna'nın Kırım bölgesindeki Orconikidze'de buldukları İskit mezarındaki buluntular izledi. Bu mezarda bir prens, bir prenses ve bir çocuk kalıntısı ile karşılaşılmıştı. İskeletlerin yanındaki başka iskelet kalıntıları, mızraklar, yay ve oklar ve çeşitli muskalar, arkeologlara "erkeği ile birlikte savaşa giden bir İskit kadın"ı düşündürmüştü. Bu buluntunun diğer önemli bir yanı da bir kadının, bir erkek ve çocukla birlikte aynı mezara gömülmesinin, hiyerarşik açıdan kadının erkekle eşit olduğu bir toplum düzenine işaret etmesiydi.[14]

1995-1997 arasında yine Rusya'nın Kazakistan sınırındaki Pokrovka şehri yakınlarında

yürütülen bir başka kazı "Amazonlar" konusunda kanıt arayanları daha da umutlandırdı. Pokrovka'da bulunan 50 mezar tepeciğinde bulunan kadın iskeletleri Herodotos'un Amazonlar'ın soyundan geldiğini söylediği Sauromatlar'a ya da Sarmatlar'a aitti ve üç kategoride değerlendiriliyordu. Birinci gruptakiler bronz ok başları, kama ve kılıç, bir ok kılıfı ve yiğitliği sembolize eden yabani domuzun azı dişinden yapılmış bir muska veya boyna asılmış bir deri kesecik içine konmuş bronz ok başlarıyla birlikte gömüldükleri için "savaşçı kadınlar" olarak nitelendiler. Bu kadınlar arasında 13-14 yaşlarındaki bir kızın bacakları, hayatı at sırtında geçenlerde görüldüğü biçimde deforme olmuştu. Bir diğer kadının ise ok yarası sonunda öldüğünü gösteren bulgular vardı. İkinci grupta, fosilleşmiş deniz kabuklarından yapılma, hayvan sembolleri taşıyan süslemeler taşıdıkları için "dinsel görevli kadınlar" diye adlandırılanlar vardı. Üçüncü grup ise çok zengin süslemeler olan, ancak savaşçı oldukları ya da dinsel kimlik taşıdıklarına dair kanıtlar olmayan kadınlardan oluşuyordu. İşte bu üç grup kadının bir arada gömülmesi, arkeologlara "savaşçı kadınlara ait" bir mezar yeri ile karşı karşıya olduklarını düşündürüyordu.[15]

Ancak Amazonlar'ın anayurdu Thermodon'dan ve Themiskyra'dan iyi haberler henüz yok. Buluntular, Dündartepe mevkiinde bulunan "dövmeli kadın kalçasını" gösteren bir seramik parça, bir kadın idolü, Kapru Kale mevkiindeki sur kalıntıları ve Aretias Adası'ndaki (=Giresun Adası) dinsel alan kalıntılarından ibaret.[16]

SONUÇ

Son derece sınırlı ve tartışmaya açık arkeolojik buluntulardan hareket ederek, bu kadınların dahil oldukları toplumlarda, kadın ve erkek tarafından yüklenilen toplumsal rollerin tümüyle tersyüz olduğunu düşündürecek kanıtlara rastlandığını söylemek çok güçtür. Bu öyküleri ilginç ve önemli kılan, bugüne dek yanlarında çocukları ve silahları ile gömülmüş çok sayıda erkek mezarı bulunmasına karşın, Pokrovka'daki gibi silahlarıyla veya Orconikidze'deki gibi çocuğu ve erkeği ile birlikte gömülü kadın mezarlarına ilk kez rastlanmasıdır. Üstelik bunlardan birinin at üstünde yaşadığını düşünmek için haklı nedenler vardır.[17] Buluntuların Amazonlar'ın geleneksel topraklarından çok uzaklarda olması ise, tereddüt yaratmak bir yana, kadınların egemen olduğu toplumların sanıldığından daha geniş bir coğrafyaya yayıldığını düşünmek isteyenlerin hoşuna gitmektedir. Belki de daha sağlam kanıtlar bulununcaya dek, Amazonlar'ın biraz tarihsel gerçek, biraz mitoloji, biraz da erkek fantezisinin bileşimi olduğunu kabul etmek daha doğru olacaktır.

Antik dönem seramiklerinde yer alan Amazon temasına bir örnek.

1. Bütün bu metinler için www.perseus.tufts.edu adresinde Perseus Digital Library'ye bakılabilir.
2. Herodotos, *Herodot Tarihi*, Fransızca'dan çev. Müntekim Ökmen, Yunanca aslıyla karşılaştıran Azra Erhat, İstanbul, 1973, IV. Kitap, 110. Bölüm.
3. Strabon, *Geographika*, çeviren Adnan Pekman, İstanbul, 2000, s. 20, 26; Herodotos, IV. kitap, 100. Bölüm.
4. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 2001, s. 138
5. *age*, s. 285
6. *age*, s. 242
7. François Hartog, *Herodotos'un Aynası*, Ankara, 1997, s. 211-218
8. Herodotos, IV. Kitap, 110-113. Bölümler
9. *Age.*, IV. Kitap, 114. Bölüm
10. Jean-Paul Roux, *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*, İstanbul, 1999, s. 43, 50,75,167.
11. Sicilyalı Diodoros, *Bibliotheke Historia*, III.Cilt, 52 ayrıca bkz. www.art-history. sb.edu.
12. *Ana Britannica*, İstanbul, 2000, Amazon maddesi, c.1, s. 540.
13. "Chieftain or Warrior Priestess" www.archaelogy.org adresinde. *Archaelogy Magazine*, Eylül-Ekim 1997
14. *Time*, 17 Ocak, 1972, s. 36
15. "Warrior Women of the Steppes" www.archaelogy.org adresinde. *Archaelogy Magazine*, Ocak-Şubat 1997, "1995 Excavations at Pokrovka, Russia" www.qal.berceky.edu/arf/newsletter/3.1/pokrovka.html.
16. www.myrene.at/Lemnos.
17. Atinalı Apollodoros (ö. M.Ö. 140) bir eserinde efsanevi "altın postu" bulmaya giden Argonautlar'ın Lemnos'a uğradığını ve bu sırada adanın kadınlar tarafından yönetildiğini anlatır. Apollodoros, *Library and Epidome*, yay. haz. Sir J.G.Frazer, Londra, 1960, c. I, s. 9, Bölüm 17; Ayrıca Argonaut'lar için bkz. Azra Erhat, s. 51-54.
16. www.myrene.at/Amazon;
17. "Return of the 50-Foot Women" www.saloon.com/feb97/news/newss970203.html.

Tarih Yazımında Kadın Deneyimlerine Ulaşma Yolları

SERPİL ÇAKIR

Kadınların geçmişlerine ilişkin, çeşitli inceleme yazılarından edebiyat ürünlerine ve bu kaynakların yorumunun kullanıldığı çalışmalara dek çok sayıda eser yayımlandı. Bu yazının amacı bu kaynakların kronolojik bir dökümünü yapmak değildir. Amaç, kadının tarihsel deneyimlerini açığa çıkarmada soru, yöntem ve kaynak gibi faktörleri tartışmaya açmaktır. Önce kadın tarihinin yolunu açan gelişmelere kısaca değinilecektir. Ardından kadınların (özellikle Türkiye'deki kadınların) geçmişlerindeki bilinmezliklerinin nedenleri üzerinde durulacaktır. Bu arada kadınları tarih içinde görünür kılmaya çalışan, onları özne konumuna yerleştiren bazı çalışmalardan örnek verilecektir.

Karanfilli Kadın
Abdullah Buhari, 1745 civarı
İstanbul

1970'ler yaşamın tüm alanlarını sorgulayan yeni feminist harekete sahne oldu. Kadın hareketi eylem ve söylem düzeyinde özel ve kamusal alanı tartışır, sorunları gündeme getirirken, feminist araştırmacılar da bilimi çok boyutlu olarak ele aldılar. Bilimlerdeki cinsiyetçiliği, cinsiyet körlüğünü ortaya çıkardılar. "Bilimi yalnızca erkeklerin deneyimlerini tanımladıkları bir alan olmaktan çıkarmak, kadınların kendilerine ait deneyimleri görünür kılmak ve kendileri için kendileri adlarına bilgi üretmek için harekete geçtiler".[1] Bilimlere kadın bakış açısından baktılar. Akıl/ duygu, evrensel/özel, kültür/doğa, objektif/pasif, biri/öteki gibi düalist kavramların sorgulanması, bilimin içeriğinin ve yapısının tartışmaya başlanması, dönüştürülmesi demekti. Pozitif bilimin evrensellik, objektiflik, nesnellik gibi iddialarını eleştiren çalışmalardan yararlanıldı. Kadın gerçeğini ortaya çıkarmada kullanılan yöntem, teori ve epistemolojik sorunlar ve özellikle geleneksel bilimin etik eleştirisi, başlıca hususlardı.[2] Bilgi teorisi ve yöntemindeki gelişmelerden kadın hareketinin politik hedefleriyle uyumlu metodolojik bir yaklaşım, bir bilgi teorisi, yeni bir epistemoloji geliştirildi. Araştırılan kişilerin nesneleştirilmesine karşı çıkmak, araştırmanın bağlı olduğu hiyerarşik yapıyı eleştirmek, en temel noktalardı. Feminist araştırma politik bir anlam bulmalı, deneyimlerin ve alanların bilgisiyle, analiz kategorileri geliştirilmeliydi. Kadın çalışmaları adıyla başlayan bu süreç, feminist çalışmalar ve toplumsal cinsiyet çalışmaları (gender studies) gibi isimlerle anılan alanları çıkardı.

KADIN TARİHİ, FEMİNİST TARİH YA DA TOPLUMSAL CİNSİYET TARİHİ

Tarih, kadınların en önem verdikleri bilim dalı oldu. Kadın deneyimlerinin tarihe kaydedilmediğine dikkat çekildi ve bunun nedenleri tartışıldı. Kadınlar tarihte etken rol oynamamışlar hükmüne varmaktan ziyade, tarihte kadınlara ait bilgi bulunamamasının nedeni, kadınların tarihte gerçekten var olup olmadıkları ya da kadın deneyimlerini tarihte yakalamanın mümkün olup olmadığı sorularını sormak daha anlamlı olacaktı. Kadınları tarih içinde görünür kılmak, onlara kendi tarihlerini kazandırmak, kadın gücünün ve etkinliğinin nasıl engellendiğini ortaya çıkarmak başlıca amaç olmalıydı.

Annales Okulu'nun tarihin merkezine, siyasal tarih yerine insanı, gündelik yaşamı oturtan

toplumsal tarih anlayışı yeniydi. Farklı yöntem, araç ve kavramlar getirmişti. Kuru ve resmi bir tarih dışında, maddi koşullar, sınıf mücadelesi, işçi ve köylü gibi daha önce tarihte pek yer verilmeyen konuların tarihini ele almıştı. Ancak tüm bunlar yapılırken cinsiyet boyutu, yani kadınlar yine ihmal edilecekti.

Bu durum, kadınların tarihinin erkeklerinkinden ayrı olduğunu, bu yüzden feministlerin kadınların tarihi ile uğraşması gerektiğini ya da kadınların tarihinin cinsiyet ve aileye ilişkin olduğundan siyasal, iktisadi tarihten ayrı yapılması gerektiğini savunan yaklaşımı doğurdu. Daha sonra kadın tarihinin gettolaşması problemi ortaya çıktı. Kadınları tarihe eklemek mi, yoksa, tarihe kadınları eklemek mi gerektiği sorusu gündeme geldi. Kadınları tarihe ekleyen bir kadın tarihinden ziyade, tarihe kadınların tarihini yerleştirmek anlayışının önemli olduğu vurgulandı.[3] Toplumsal cinsiyet, toplumsal ilişkilerin kurucu öğesiydi, iktidar ilişkilerini anlamanın en temel yoluydu. Kadınların kaynaklardaki yeri saptanacak, onların deneyimleri temelinde bir tarihsel anlatı yazılacaktı. 1980'lerden sonra toplumsal cinsiyet (gender) kavramı, tarihsel çözümlemede bir tarihsel analiz kategorisi olarak kullanılmaya başlandı.[4] Irk, sınıf, etnik grup gibi diğer tarihsel kategorilerden biri olarak düşünülmeliydi çünkü cinsiyet farklılığının toplumsal ve kültürel açıdan yorumlanması, toplumsal sistemin dinamiklerini anlamayı kolaylaştıracaktı. Kökleri tarihin derinliklerinde yatan, çok yavaş değişen verili cinsiyet kimliklerinin "kadınlık" ve "erkeklik" olarak nasıl belirlendiği ortaya konulabilecekti. Bu durum, toplumsal cinsiyet tarihi araştırmalarının yolunu açan bir gelişmeydi.[5]

KADIN DENEYİMLERİ TARİHTE NASIL YAKALANABİLİR?

Kadın deneyimlerinin tarihte nasıl yakalanabileceği sorusuna yanıt vermek için önce, kadınların tarihi hakkında niçin elimizde az bilginin bulunduğu sorusu yanıtlanmaya çalışılmalıdır. Bu yoldaki uğraş, aşağıda sıralanan kaynak, yöntem ve bakış sorunuyla sarmallaşan bir dizi problemin varlığını açığa çıkaracaktır.

Osmanlı döneminde kadın giysilerine örnekler: 16. yüzyılda ev kıyafetleriyle kadınlar.

Geleneksel tarih yazıcılığı, kadın tarihi araştırılırken aşılmak zorunda kalınan en önemli engeldir.

Geleneksel tarih yazıcılığı erkeklerin yaşam pratiklerinden kaynaklanan olayları kendisine konu edinir, öznesi erkektir. Bu tarih, "kadınların dövüşmediği savaşların, fetheden konumunda olmadığı kahramanlıkların, kadınların yer işgal etmediği parlamento gibi kurumların tarihidir. Ülkelerin, hükümetlerin, savaşların anlatıldığı tarihte kadınların olmaması, baş oyuncuların arasında kadınların olmamasına bağlıdır. Olayların üzerinde geliştiği zemin, bunların ortaya çıkmasını hazırlayan gerçek nedenler ve kişilerle ilgilenilmez. Sonuçla ilgilenir. Sonuç ise genelde kamusal alanın sınırları içinde somutlaşır ve burada tarihin öznelerinden biri olan kadın yoktur. Onun öznesi erkektir".[6]

Bu hiyerarşinin oluşmasındaki en başat rol tarih yazıcılarına düşer. Tarih yapmak ile tarih yazmak farklı şeylerdir. Ancak kayda geçirilen, tarihi yazanın tercihlerine göre biçimlenmektedir. Genel ve özel arasındaki ilişki ve önemlilik hiyerarşisi genelden yana kurulduğunda aktarılan bilgi erkeklerin yaptıkları olacaktı. Tarihsel bilgiyi kim ürettiği, kimin kayda geçirdiği, kimin, nasıl yorumladığı soruları yanıtlandığında bilgi üretimiyle iktidar arasındaki ilişki daha iyi anlaşılabilir. Erkek egemen bir dünyanın ürettiği bilgi, hiç kuşkusuz egemenliğe sahip olmayan diğer kitlenin (kadınların) deneyimlerinin önemsenmemesi, kayda geçirilmemesini beraberinde getirecekti. Var olan belgeleri kullanan, yorumlayan tarihçilerin çoğunluğunun hâkim olduğu bu ataerkil zihniyetin etkisindeki çalışmalar da kadın deneyimlerini ve deneyimin bulunduğu alanları, örneğin "gündelik yaşamı", yakın zamana dek dışarda tutmaya devam edecekti. Kadın tarihi çalışmaları, önemli-önemsiz hiyerarşisi ile yapılandırılan, merkeze erkeğin yaptıklarını yerleştiren anlayışı, anlayışın kaynaklandığı bu hiyerarşiyi yıkmaya, yazma işlemini yeni baştan kadın bakış açısıyla gözden geçirmeyi amaçlar.

Kadınlara ilişkin konuların, modernleşme, gelişme,

1914'te ilk kez Telefon İdaresi'nde çalışma hakkı elde eden kadınlar.

kalkınma meselesi olarak görülmesi kadının özne olarak görülememesine en önemli engeldir.

Kadınların kurtuluş mücadelesinin ve deneyimlerinin modernleşme, uluslaşma, sosyalizm ve insan hakları gibi kavramlar içinde eritilmiş oluşu kadın hareketi geçmişine bakışı geciktirir. Kadın konusu bağlı bulundukları söylemlerden kurtularak bağımsızlaşmalıdır. Kadın deneyimleri, değerleri ve yaşam biçimleri erkeklerinkinden farklıdır diye düşünülüyorsa, kadın tarihi, kadınların gözünden ve onların tanımladıkları değerlerle yazılmalıdır. Kadın gerçekliklerine ulaşmak için yeni kavramlara ve yeni dönemlendirmelere ihtiyaç vardır. Var olan geleneksel tarihsel dönemlendirmelerin ya da yaratılan mitlerin, imgelerin dışına çıkıp oradan kadınlara, kadınlar için bakmak gerekir. Bu söylemlerin ne olduğu da önemlidir, ama çalışmanın odağında kadınların bu süreçte ne söyledikleri, ne istediklerini anlamak olmalıdır. Türkiye'de kadınlar daha çok Türk modernleşmesi ya da Türk milliyetçiliği çerçevesinde inceleme konusu oldular. Cumhuriyetin milliyetçi, Kemalist modernleşme projesinin içinde ele alındılar. Politik proje ile yeni cinsiyet ilişkileri modelleri arasındaki sıkı bağlantıya pek bakılmadı. Ayşe Durakbaşa, *Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm* başlıklı çalışmasında, Türk modernleşmesinin feminist bir bakış açısından eleştirisini yapmaya çalıştı. "Türk Devrimi'ne katılmış olan Halide Edip'in bir kadın olarak bu devrimi nasıl gördüğünü inceleyip Kemalist Cumhuriyet ideolojisinin modernist reformlarıyla bir "cinsiyetsizleştirme" ve "yeniden cinsiyetlileştirme" politikası güttüğü saptamasını yapan Durakbaşa, Halide Edip'in kadınların konumuna ilişkin bu modernist söylemleri nasıl içselleştirdiğini ve eleştirdiğini araştırır. Modern kadın kurgusunun ne olduğu konusunda belli saptamalarda bulunur.[7] Türk milletinin simgeleri haline gelen kadınların "modernlik" ile "gelenek" arasında yaşadıkları gerilimleri kendilerinin nasıl gördüklerini ortaya koyar.

Kadınların geçmişteki bilinmezliklerinde, belgelere yeterince kaydedilmemeleri olumsuz yönde etki yapmıştır. Kadınlar bilgi kaynağı olarak görülen metinlerin dışında tutulmuşlardır. Tüm dünyada olduğu gibi bizde de sadece tarih kitaplarında değil, resmi kayıtlarda da kadınlara ilişkin bilgiler son derece kısıtlıdır. Kadınlar unutturulmakla kalmamışlar, insanlar olarak bahsedilen kavramın tek bir cinsi, erkekleri kapsadığı belirtilmeden, erkek cinsindeki insanlığın özel bir tipi olarak algılanmışlardır ve erkeklerin tarihi de genel tarih olarak tanımlanmıştır. Örneğin kadınların seçme-seçilme hakkı olmamasına rağmen, 1908'de yapılan seçimler için 1908 Genel Seçimleri ibaresi kullanılabilmiştir. İnsanlığın sadece bir yarısını algılayan, o yarıyı da "erkekler" olarak değil de cinsiyetsiz yaratıklar olarak algılayan bu tür histografik yöntemler sadece eksik olmakla kalmazlar, aynı zamanda geniş bir evrensellik taşırlar. İstatistiklerde kadın ihmal edilmiş, sadece erkeğe ilişkin bilgiler yer almıştır. Genel nüfus sayımına girmeleri için bile epeyce beklemek zorunda kalmışlardı.

Kadınların geçmişte içinde bulundukları kurumlarda, alanlarda cinsiyet ayrımcılığına uğramış olabilecekleri, bu yüzden bu kurumlardan ayrılmak zorunda kalmış olabilecekleri hesaba katılmalıdır.

Kadınlar geçmişte sendikal örgütlenme içerisinde mücadele vermişlerdi. Ancak kadın işçiler buralarda cinsiyet ayrımcılığına uğramışlardı. İşçi Birliği, 1848'de İngiltere'de eğe kesim sanayiinde çalışan 200 kadını işten çıkarmış, karısı ve kızının çalışmasına izin veya alet veren üyeler de para cezasına çarptırılmışlardı.[8] Belki kayıtlar incelendiğinde kadınların sendikalarda olmadığı sonucu çıkabilir, ama soruyu niye kadınlar yoklar diye tersine sorduğumuzda daha anlamlı sonuçlara ulaşılabilir. Aynı soru İngiltere'nin yakın tarihindeki 1984 madenci grevi için de sorulabilir. Grevi erkekler yapmıştı. Ancak sürdüren, bir yıl devam etmesini sağlayan kadınlardı. Direnişe destek vermek, para toplamak, mutfaklar açmak, dayanışma grupları kurmak kadınların yürüttüğü işlerdi. Eğer grevin arkasındaki başat rollere de bakılmazsa yine elde edilen sonuç değişmeyecektir. İşçi tarihi çalışmalarında da özne tıp-

kı savaşı yapan erkeklerin tarihinde olduğu gibi erkekleri temel alırsa, kadınların rolleri yine gözden kaçırılabilecektir.

Kadınlar yoklar ya da ürün vermemişler gibi kalıplaşmış, yargı dolu hükümlere varmak yerine, gerçeği açığa çıkaracak sorular sorulmalı, bu sorulara verilecek yeni cevaplar izinde kadınlara ilişkin gerçek ortaya çıkarılmalıdır. Örneğin kadınların iyi bir şair olmadıkları yüzyıllardır söylenir. Oysa erkek egemen söylemin tekleşmiş sesi, en iyi şiir yazımında görülebilir. Kemal Sılay, Osmanlı dönemi gazellerini incelediği araştırmasında kadının bu sanat dalından nasıl dışlandığını, otomatik olarak denetim altına alındığını ortaya koymaya çalışır. Ataerkil ideoloji, şiir sanatını erkeğe ait bir sanat dalı haline getirmiştir. Sılay, kadınların erkeklere ait bir edebiyat kulübünde meşruluk kazanmak için, erkek şair tarafından yapılandırılmış, onun bilgilerini, sözcüklerini, inanç ve arzularını yansıtan bir geleneğin içinden yazmanın bir kadın için nasıl mümkün olduğuna bakar. Kadın klasik şiirin üretildiği, yüksek toplumsal sınıfa mensup olmalıydı. Edebiyat çevrelerine doğrudan ulaşabilmeliydi. Her şeyden önemlisi divan şairi olarak tanınmak için bazı dolaşıma girme teknikleri bulmak zorundaydı. Öyle ki, 19. yüzyıla dek ortam, gazelin alışılmış imgelerini kullanmak zorunda kalan Fitnat Hanım, Zeynep Hatun ve Şeref Hanım gibi kadın şairlere, şiirlerinde erkek sevgiliyi yazmalarına elvermeyecekti. "Tümüyle dişi bir şiir geleneği ile ortaya çıkmak yerine (bunun olanaksızlığını kabullenmiş olmalılar), erkekler gibi, onların sözcüklerini kullanarak, onların fantezilerini dile getirerek yazmaya çalışmak, ama aynı zamanda böyle bir strateji marifetiyle yazı ve edebiyat estetiği alanındaki erkek seçkinlerin egemenliğinden birazını alıp götürmek".[9]

Kadınların geçmişteki bilinmezliklerine sadece Batılı paradigmaları kullanarak tarihçilik yapan kadın/erkek araştırmacılar da sebep olabilir. Sadece erkek merkezli paradigmalar değil, Batılı kadın araştırmacıların ürettiği paradigmalar da sorgulanmalıdır.

Değişik tarihsel gelenekten, deneyimlerden gelen farklılık ihmal edilmemelidir. Batı kaynaklı paradigmalar, içinde yaşanılan toplumda kadınların tarihine bakarken önemli ayrıntıların gözden kaçmasına neden olabiliyor. Bizler kendi tarihimize, geçmişimize, önyargılardan arınmış olarak bakamıyoruz. Üstelik kendimizi erkekler tarafından yazılmış bir tarih içinde değil, farklı bir tarihsel gelenekten gelen, bizden farklı deneyler yaşamış Batılı hemcinslerimiz tarafından yazılmış tarih içinde konumlandırma uğraşı içine girebiliyoruz. Bu durum, Türkiye'de yaşayan kadınlar olarak kendi tarihimize bakmayı geciktirebiliyor, Batılı anlamda, örneğin İngiltere'de yaşanan sufrajetler gibi bir hareket bulamayacağımız inancıyla geçmişimize bakmaktan vazgeçebiliyoruz uzun süre. Oysa kadın hareketinin her ülkenin kendi koşullarına göre şekilleneceği, önlerine dikilen engellerin boyutu ne olursa olsun kadınların başkaldırabilecekleri şeklinde bir inanca sahip olmamız gerekir.

Kadınları konu alan özgün kaynakların yeterince kullanılmaması önemli bir sorundur.

Geçmişi yorumlama iddiasını taşıyan çalışmaların çoğunda görülen en önemli eksik, özgün kaynakların gözden kaçırılmasıdır. Nedeni ne olursa olsun, kadınların erkeklere oranla daha az belge bıraktıkları bilinmektedir. Ancak kadınların bıraktıkları kaynaklar da yeterince kullanılmamıştır. Kadınlar için yenilik getirmeyen çoğu ikincil olan kaynaklar yeterli görülmüştür. Bu kaynakların sürekli tekrarı yeni bir şey getirmediği gibi, verilen bilgilerin tartışılmadan doğru kabul edilmesini doğurmuş, geçmişin bilinmezliğinin ve kadının görünmezliğinin[10] sürdürülmesine neden olmuştur.

Kadınlara oy hakkı verilmesi için İstanbul Üniversitesi bahçesinde yapılan bir gösteri, 1934.

Kadınlar belki yeterince kaynak bırakamamışlardır. Ancak seslerini duyurmaya çalıştıkları dergileri olduğu ortaya çıkarılabilmiştir. Osmanlı Kadın Hareketini konu aldığım çalışmamda Türkiye'de kadınların kendi kurtuluşları için mücadele verip vermedikleri en temel soruydu.[11] Türkiye'de kadın haklarının ilk kez Cumhuriyet'le birlikte yapılan yasal düzenlemeler çerçevesinde tanındığı ifade ediliyordu. Kadınlardan bu konuda hiçbir talep gelmediği yolundaki sav doğru muydu? Kadın hareketi bir özgürlük hareketidir, geleneksel yapıdan çağdaş yapıya doğru gidilen süreçte var olan bir noktadır diyebiliyorsak, bu hareket İkinci Meşruiyet'in getirdiği toplumsal ve kültürel değişimle oluşan ye-

ni yapılanmada aranabilmeliydi. Kadınların kendi kurtuluşları için mücadele verip vermedikleri soruları sorulmalıydı. Bu sorular beni kadınların kendilerini, kendi sesleriyle ifade ettikleri alanları araştırmaya götürdü. Anılar, yabancı erkek ve kadın seyyahların kitapları, edebi eserler, hikâyeler ve hemen hemen hepsi erkekler tarafından yazılan inceleme yazılarını gözden geçirdikten sonra, asıl kaynağıma, dönemin kadın dergilerine ulaştım. İncelediğim kadın dergilerinde kadın hareketinin çeşitli alanlardaki biçimlenişinin örneklerini buldum. Seslerini iletebildikleri bu yayınlar dışında, çok sayıda dernek de kurabilmişlerdi. Dönemin diğer yayınlarına da baktım. Bu arada dergilerde yazı yazan kadınların geçmişi hakkında bilgi edinme ihtiyacı beni sözlü tarih yöntemini kullanmaya yöneltti. Baba adının kullanılması, evlilik ve boşanma, kadınların izlerinin sürülememesinde önemli bir engeldi. Yaptığım görüşmeler sonucu bu yolla bazı bilgiler toplayabildim. Sonuç olarak, var olan kaynakların farklı bir gözle, kadın bakış açısıyla yeniden taranmasının kadın tarihi yazımında ne kadar önemli olduğunu gördüm.

Kadınlar üzerine doğrudan bilgi alınabilecek olan bazı önemli kaynaklar da ihmal edilmiştir. Kadı kayıtları, tereke defterleri, fermanlar, arzuhaller, fetvalar, tezhipler, mezar taşları, miras kayıtları, konsolosluk kayıtlarının yanı sıra kadının mekân kullanımı ve dış görünümü hakkında bilgi verebilecek olan Osmanlı minyatürleri de önemli bilgiler sunabilirler. 19. yüzyıl sonunda İstanbul için tutulan nikâh kayıtları ve miras işlemleri için yapılan emlak sayımı envanterlerinin kullanımı çalışmalara zenginlik getirebilir. Son yıllarda bu kaynakların kullanılmasıyla önemli çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

18. yüzyılın ortalarında düğünlerden sonra yapılan bir paça gününde kadınları betimleyen bir anonim resim.

Kadı sicilleri, kentli kadınlarla ilgili önemli veriler sağlamaktadır. Jennings, 17. yüzyılda Kayseri'de kadınların miras davalarına bakarak, evlilikte yaşadıkları sorunları ve borçlanmada karşı karşıya kaldıkları durumları çözmek amacıyla mahkemeleri nasıl kullandıklarını ortaya koymuştur. Gerber, aynı dönemi araştıran çalışmasında, Bursa kadı sicillerindeki olaylardan hareketle, ticaret yapan, iplikçi, dokumacı kadınlarla ilgili bilgi vermektedir.[12] Bu belgeler kadın cinselliği, taciz ve şiddet açısından da konu edilebilirler. Fetvaların kadın cinselliği açısından incelenmesi Gökçen Art'ın yüksek lisans tezinde gerçekleşmiştir.[13]

Köylü kadınların kent mahkemelerine davacı ya da davalı olarak gitmeleri pek olanaklı olmadığından kadı sicilleri yerine bir başka kaynağa, 18. yüzyıl ortalarında tutulmaya başlayan vilayet ahkam defterlerine bakılabilir. Ancak bu kayıtlara girmenin koşulunun kadınların kendi adlarına İstanbul'a şikâyet göndermesi olduğundan, bu kaynakların sınırlılığı da hesaba katılmalıdır. Suraiya Faroqhi'nin dikkat çektiği bu kaynağa şikâyet defterlerinin iyileştirilmiş biçimi olarak bakılabilir. Faroqhi'nin makalesi Kayseri'nin köylerinden Erkilet'te, miras anlaşmazlıkları çerçevesinde kadınların güç sahibi olabilmesi ve suç üzerine bilgi vermektedir.[14]

Bu metinler, kadın gücünün ve etkinliğinin nasıl engellendiği soruları temel alınarak yorumlanabilir. Fatma Müge Göçek ve Marc David Baer, Ortadoğu'daki kadınları konu eden çalışmalarda kadınların elde ettikleri gücün toplumsal sınırlarının açık olmadığını, kadın deneyiminin sınırlarını çizen ve evlilik, ikametgâh ve miras hukuku kalıplarına dayanan daha pek çok "toplumsal" ölçüt bulunduğunu söylerler. Toplumsal cinsiyete dayalı "hukuk mekânı" kavramının kullanılmasını önerirler. Çünkü "kadınların hukuki, fiziki mekânları ve cemaatin belirlediği mekân yorumlaması, Osmanlı toplumunda kadınların deneyimlerinin toplumsal sınırlarını belirlemektedir". Kamusal/özel ikilisinin yerine kadınların deneyimleri kavramını kullanmayı tercih ederler. "Bu yeni kavram, gündelik pratiklerden maddi çıkarlara, toplumsal ritüellerden simgesel ifadelere dek kadın gücünde odaklanarak, toplumun bütün alanlarında kadının eylem ve etkileşimin izinin sürülmesini hedefler. Toplumsal cinsiyet ve din öğeleri çoğu kez yaşama ilişkin düzenlemeler, hukuk ve din ile kesişerek bu deneyime anlam kazandırmaktadır. Mekân kısıtlamaları genellikle hukuk sistemi ve cemaatin koyduğu engellerle et-

kileşerek kadın deneyimlerinin toplumsal sınırlarını belirler". İncelediklerî kayıtlarda aynı din ya da farklı etnik grup içinde olsun ya da olmasın kadınların terekelerinin maddi yaşam, mülkiyet ve mallar konusunda farklılık gösterdiğini çeşitli örneklerle ortaya koyarlar.[15]

Bilgi kaynağı olarak görülen tarihi metinlerin dışında kalmaları, kadınları kendi deneyimlerini açığa çıkaracak bilgi kaynaklarının keşfine çıkmaya zorladı. Daha önce tarihsel veri olarak pek değer verilmeyen mektuplar, günceler, anılar gibi yazılı kaynaklar, fotoğraflar ve kartpostallar gibi görsel malzemeler gündeme geldi. Anılarda, hafızalarda olan geçmiş, sözlü tarih yöntemi kullanılarak kaydedilmeye başlandı. Sözlü kaynakların tarih yazmadaki önemi açığa çıktı.

Diğer yandan, edebiyat eserleri, romanlar dönem toplumunu ve bireyleri anlamada, gerçeklikle kurmacanın örtüştüğü yerde bizlere önemli bilgi verir. Biyografi ve otobiyografiler, birey ve grupların günlük hayatındaki gerilim ve çatışmaları dile getiren, sadece tanınmış değil, sıradan insanları da konu eden yazım türleridir. Mektup, anı, tezkireler gibi metinler biyografik çalışmaları beslerler. Bu anlamda kadın tarihi yazımındaki yerleri tartışma götürmez.[16] Kadınların ne tür engel ve fırsatlarla karşılaştıkları, çelişkilerinin ne olduğu, nasıl bir benlik tasarrufu yaptıkları, kendilerini nasıl tanımladıkları hakkında bilgi verirler. Leyla Saz, Melek Hanım ve Nezihe Muhittin yaşadıkları dönemde kendi kitaplarını yazmışlardır. Şair Nigâr Hanım'ın mektuplarında olduğu gibi, bazı kaynaklar bulundukları özel ya da kurum arşivlerinde gün ışığına çıkarılmayı beklemişlerdir. Nazan Bekiroğlu'nun Şair Nigâr Hanım üzerine yaptığı inceleme olmasaydı, şairin Aşiyan Müzesi'nde yüz yıl kadar saklanan mektupları[17] büyük ihtimalle ortaya çıkamayacaktı.[18] Bu arada piyasada çokça baskıları yapılan sultan biyografilerine de değinmek gerek. Bu çalışmalar, kamuoyunun beklentisine göre kurgulanan, oryantalist bakışa sahip, kadınları yerleşik anlayışın içine yerleştiren ve belge titizliğinin aranmadığı çalışmalardır. Oysa Leslie Pierce'nin Topkapı Sarayı'ndaki harem üzerine yaptığı çalışma, Osmanlı saray kadınlarının durumunu ortaya çıkarmayı amaçlayan, araştırma soruları ve kaynak kullanımıyla önemli bir araştırmadır.[19] Refia Sultan incelemesi zikredilmeye değer bir diğer incelemedir.[20] Sıradan kadının kendini nasıl gördüğü ve tanımladığına ilişkin olarak ise, 1641-1643 yılları arasında yaşamış bir kadın dervîş olan Asiye Hatun'un şeyhinin yorumlaması için tuttuğu rüya defteri örnek verilebilir.[21] 16. yüzyıldan itibaren günlük ve hatırat gibi otobiyografik metinler bırakanlar daha çok tarikat çevrelerinden gelmektedir. Eğitimli orta ve üst tabakadan, çoğunlukla kentli olan bu kişilerin bıraktıkları metinlerin tasavvufi görüşlerinden ziyade günlük yaşam ve ilişkileri açısından incelenmesi kadın ve erkeğe ilişkin zengin ipuçları elde edilmesini sağlayacaktır.[22]

Biyografi incelemeleriyle karanlıkta kalmış farklı sorular yanıtlanabilir. Örneğin Ayşe Durakbaşa, Halide Edip'in otobiyografisini, otobiyografik öykülerini ve romanlarını incelediği eserinde, Türk modernleşmesinin bir kadının gözünden nasıl yaşandığını araştırmaya çalışır. "Bir Türk kadın yazarın, kültürlerarası deneyiminde ve o deneyime ilişkin anlatılarında, kendi kültüründen ve yabancı kültürden kişilerle temaslarında, kendisinin ve yakın ilişki kurduğu kadınların hayat hikâyelerini etkileyen çoğul kültürel karşılaşmalarına ilişkin metinlerde onun zamanının ruhunu izlemeye çalıştım".[23]

Sözlü tarih, özellikle yazılı belge olmayan durumlarda bilgi toplamada kullanılan önemli bir yöntemdir. Belli bir olayı, bir zaman dilimini, özelliklerini, bir oluşumu, yaşam hikâyesini, o dönemde yaşamış, kişilerin anılarına, tanıklıklarına başvurarak yapılan görüşmelere dayanır. Kadın tarihinin araştırılmasında oynadığı rol büyüktür. Kişinin kendi benliği ile toplumda üretilen semboller, anlamlar, alanlar arasında nasıl bir köprü kurulduğu bu yaşam anlatılarında izlenebilir. Feminist araştırma süreci, verilerin toplanması ve kullanılması üzerine bir dizi eleştiri getirmiştir yöntem bilimine. Kadın sözlü tarihi bu eleştirileri hesaba katan, kadınlar için yeni bir farkındalık ve bilgi evreni oluşturmaya çalışan önemli bir yöntemdir.[24]

Türkiye'de kadın sözlü tarih projeleri başlatıldı. Bu projelerden çeşitli arşivler kuruldu, kuruluyor. Kadın Eserleri Kütüphanesi, "Türkiye Kadın Sözlü Tarihi Pilot Projesi"ni, İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma Merkezi, "Cumhuriyet'in Öncü Kadınları Projesi"ni başlattı. Bu arşivlerdeki kayıtlarla, kadınların kadın kimliğini nasıl kurguladıkları, yaşadıkları çelişkileri, tepkileri, güçlenme mekanizmalarını, var olma sürecinde yaşadıkları hayal kırıklıklarını anlamlandırma ve sembolleştirme tarzlarını görebileceğiz artık. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde başlatılan "Milletvekili Kadınlar, Siyasal Temsil ve Cinsiyet" konulu proje, Türkiye'de siyaset ve kadın konusuna katkıda bulunmayı, Türkiye'deki siyasetçi kadınları tanımayı amaçlıyor. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde başlatılan "Cumhuriyet'te Çocuktular Sözlü Tarih Projesi" ise yeni çalışmalara kaynaklık edebilecek bir başka projedir. Tarih Vakfı'nın sözlü tarih arşivi de kullanılabilecek bir başka kaynaktır. Burada Tarih Vakfı'nın sözlü tarih yöntemiyle ilgili olarak bu güne dek yaptığı toplantı ve yayınların önemini de vurgulamak gerekir.[25]

Bu arşivleri kullanarak yapılan çalışmalar gittikçe artmaktadır. Durakbaşa ve İlyasoğlu'nun, kadınların modernleşme sürecinde yeni rollerini, kadınlararası dayanışmayı, meslek kadını kimliğini nasıl yaşadıklarını konu alan çalışmaları,[26] Kadın Eserleri Kütüphanesi'ndeki arşiv sayesinde mümkün olabilmiştir.

Sözlü tarih yöntemi, üniversitelerdeki tez çalışmalarında da kullanılmaya başlandı. Özlem Şahin, yüksek lisans tezinde, 1938 yılında Dersim'den Batı Anadolu'ya sürgüne gönderilen 30 kadınla sözlü tarih görüşmesi yaptı. Kadınların sürgün deneyimini nasıl yaşadıkları ve bu süreçte kadınlar arasındaki dayanışma ilişkilerinin doğasını araştırmayı hedefliyor.[27]

Arkeolojik kazılarda elde edilen kaya anıtları, duvar resimleri, yazılı tabletler, levhalar, kabartmalar, tanrıça heykelleri, çeşitli heykelcikler, objeler, mühürler, kabartmalı kabartmasız çanak çömlekler, tören kapları, kadınlı erkekli bir toplumun izlerini sürmede önemli kaynaklar olarak düşünülmelidirler. Bu eserler, müze katologları, saray albümleri ve kazı raporları ile birlikte araştırıcıları bekleyen zengin bir alandır. Bu bağlamda Çağlarboyu Anadolu'da Kadın, Anadolu Kadınının 9000 Yılı adlı sergi ve içinde önemli makalelerin, görsel malzemenin ve sonunda bu alandaki zengin kaynakçanın da bulunduğu kitap, ilk elde kullanılması gereken bir eserdir.[28] Muhibbe Darga ve Muazzez İlmiye Çığ, Anadolu medeniyetleri içinde kadını inceleyen başlıca araştırmacılardır.[29] Folklorik metinler, şarkılar, destanlar, masallar, atasözleri ve giyim kuşam da kadınların geçmişine ilişkin önemli bilgiler verebilir. Bütün bu kaynaklardan kadının ev içi yaşamı, ailedeki erkek ve çocukla ilişkisi, hamileliği, lohusalığı, toplum içindeki yeri, mekânları kullanma biçimleri, gündelik yaşamı, ebelik ve iyileştiricilikteki rolü, bohçacılık, tüccarlık gibi çalışma ve ticaret hayatı, inanç (kadın evliyalar) ve eğlence dünyası, dış görünüşü, saç biçimi, takısı, giyim kuşamı hakkında bilgi sahibi olabiliriz.

TÜRKİYE'DE KADIN TARİHİ ÇALIŞMALARINDA SON DURUM

Türkiye'de kadın tarihi çalışmaları daha çok kadın hareketi üzerine yoğunlaşmış durumdadır.[30] Kadın dergileri ve dernekleri incelendi. Dernek programları yayımlandı. Kamuoyunda tanınmış kadınlar üzerine incelemeler yayımlandı. Osmanlı kadın dergilerini konu alıp onları yazar ve makale adı olarak dökümünü veren bibliyografya yayımlandı, temel bir başvuru kaynağı olarak kullanılmaya başlandı.[31] Necla Akgökçe, kadının görünmeyen emeğinin en yaygın olarak kullanıldığı alanı, mutfağı; Yaprak Zihnioğlu, Nezihe Muhittin'i; Feryal Saygılıgil, Osmanlı Devleti'nde İstanbul'da kadınlar için açılan hastane ve klinikleri master tezlerine konu ettiler.[32] *Pazartesi* dergisinde kadın tarihi köşeleri yer aldı. 1970'lerdeki İlerici Kadınlar Derneği'nin tarihi, hareketin içindeki kadınlar tarafından, onların anılarına başvurularak yazıldı.[33] Mesleklerinde ilkler ortaya çıkarıldı, haklarında bilgi verildi.[34] Bu arada kadın tarihine ilişkin belgesel filmler yapıldı, sergiler hazırlandı.

Kadınların tarihine ilişkin birçok alan araştırılmayı bekliyor. Sıradan kadının yaşamı daha hiç incelenmedi. Tek tek kadın yaşamları, işçi kadınlar, göç eden kadınlar gibi çeşitli kesimden kadın yaşamlarına yeterince bakılmadı. Farklı etnik kökenden kadınlar üzerine çalışmalar yeni başladı.[35] Kadın araştırma merkezlerinin feminist tarih alanındaki çalışmaları çoğaltması, bu yönlendirmeyi yapacak kadronun oluşması gerekiyor. Bu anlamda tarih bölümlerine ve şu an kullanılmayan Osmanlıca, Sümerce, Yunanca gibi eski dilleri öğreten bölümlere iş düşmektedir. Bu bölümlerde toplumsal cinsiyet tarihçiliğini kullanan çalışmalar, tezler yaptırılmalı. Erkek tarihçilerin toplumsal cinsiyeti, çalışmalarında bir analiz kategorisi olarak almaları önemli. Konuyu sadece kadınlara ilişkin özel sayılarda ya da yayınlarda ele almaktan öte, Georges Duby örneğinde olduğu gibi, tarihin öznesinin kadın ve erkekten oluştuğu gerçeğini hatırlayarak çalışmalarının ekseninde iki cinsiyete yer vermeli, tarihi cinsiyetleştirmeliler. Bu bakışa, hangi amaçla kurulmuş olursa olsun tüm sivil toplum kuruluşları da sahip olmalı. Özellikle kadın kuruluşları ve vakıfları hem birey hem de kurum olarak kendi deneyimlerinin, tarihlerinin arşivlerini tutmalıdırlar. Her şeyden önemlisi, feminist araştırma sürecinin getirdiği bilinçle, tarihe farklı bakan, sosyal tarih disiplinin araçlarını iyi tanıyan, tarihinin peşinde koşan kadın tarihçilere ihtiyaç vardır.

1. Serpil Çakır, "Kadın Araştırmaları Bilimde Neleri, Nasıl Sorguluyor, Neleri Değiştirmek İstiyor?", *İnsan, Toplum, Bilim*, der. Kuvvet Lordoğlu, Kavram Yayınları, 1995, s. 307.
2. Sandra Harding, Maria Miese, Liz Stanley gibi feministlerin yöntembilim üzerine yazdıkları makalelerin toplu derlemesi için bkz: *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, der. Serpil Çakır, Necla Akgökçe, Sel Yayınları, İstanbul, 1996.
3. Elizabeth Fox Genovese, "Placing Women's History in History", *New Left Review*, no: 133, 1982, s. 5-29; Gerda Lerner, *The Majority Finds Its Past*, Oxford University Press, 1981.
4. Joan Wallach Scott, "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", *Gender and the Politics of History*, New York, 1988, s. 17; 3- J.W.Scott, "Kadın Tarihi", çev. Tansel Güney, *Tarih ve Toplum*, sayı 195, Mart 2000.
5. Fatmagül Berktay, "Kadın Tarihi Yeni Bir Gelecek İçin Geçmişi Geri Almak", *Cogito*, sayı 29, Güz, 2001; Necla Akgökçe, Aynur İlyasoğlu, Ayşe Durakbaşa, Serpil Çakır'ın katıldığı tartışma için bkz: "Kadın Tarihi Tarihin Neresine Düşüyor?", *Cogito*, sayı 29, Güz, 2001; Jay Kleinberg, *Retrieving Women's History*, Berg Publishers, Oxford, 1988.
6. Serpil Çakır, "Tarih İçinde Görünürlükten Kadınların Tarihine: Türkiye'de Kadın Tarihi Yazmak," *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde, 1996, s. 223.
7. Ayşe Durakbaşa, *Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000. Türk modernleşmesi ve kadınlarla ilgili olarak bkz. *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der. A. Berktay Hacımirzaoğlu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
8. Ivy Pinchbeck, *Women Worker and Industrial Revolution 1750-1850*, Virago, Londra, 1981, s. 270-280.
9. Kemal Silay, "Erkeğin Ağzıyla Söylenen Gazel: Osmanlı Kadın Şairler ve Ataerkilliğin Gücü", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, der. Madeline C. Zilfi, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 188-203.
10. Joan Wallach Scott, "The Problem of Invisibility", *Retrieving Women's History*, Berg Publishers, Oxford, 1988, s. 5-9.

1980 sonrası feminist kadın hareketlerinin sloganlarından biri.

11. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınevi, İstanbul, ikinci baskı 1996.
12. Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judical Records, The Sharia Court of Anatolian Kayseri, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 18, 1975, s. 53-114; Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, 12, 1980, s. 231-244.
13. Gökçen Art, *Seyhulislam Fetvalarında Kadın ve Cinsellik*, İstanbul, 1996.
14. Suraiya Faroqhi, "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, içinde,İstanbul, 2000, s. 7-26. Kadınların yerel mahkemeye başvurularını konu alan sayımlar için bkz: Yvonne J -Seng, "Standing at the Courts of Justice: Women at the Law Courts of Early-Sixteenth Century Üsküdar, İstanbul", *Contested States: Law, Hegemony and Resistance*, ed. Mindie Lazarus-Black ve Susan F. Hirsch, New York, 1994; Seng, *The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everday Life in an Ottoman Town, 1521-1524*, doktora tezi, University of Chicago, 1991.
15. Fatma Müge Göçek, Marc David Baer, "18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* içinde, s. 47-62.
16. Ayşe Durakbaşa, "Feminist Tarih Yazımı Üzerine Notlar", *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, Sel Yayıncılık, 1996. Roman incelemelerinde kadına ilişkin olarak bkz. Bahriye Çeri *Türk Romanında Kadın 1923-1939*, İstanbul, 1998.
17. Daha önce bu günlüklerden bazıları şairin oğulları tarafından yayımlanmıştı. Şair Nigâr, *Hayatımın Hikâyesi*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1959.
18. Nazan Bekiroğlu, *Şair Nigâr Hanım*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1998.
19. Leslie Pierce, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
20. Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
21. *Asiye Hatun'un Rüya Mektupları*, çev: Cemal Kafadar, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1994.
22. Derin Terzioğlu, "Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi, *Cogito*, Güz 2001, s. 294.
23. Ayşe Durakbaşa, *Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, s. 45.
24. S. B.Gluck, D. Patai (der.), *The Feminist Practice of Oral History*, Routledge, Londra, 1991. Aynur İlyasoğlu, "Türkiye'de Kadın Tarihinin Araştırılmasında Yöntem Sorunları ve Sözlü Tarih Yöntemi", *İnsan Toplum ve Bilim*, der. Kuvvet Lordoğlu, Kavram Yayınları, İstanbul, 1996; Necla Akgökçe, Serpil Çakır, "Tell me About You! Thoughts on the ethics of the relationship between the intervewer and the interviewee while practicing women's oral history", *XII. Uluslararası Sözlü Tarih Konferansı*, İstanbul, 15-19 Haziran 2000. Aynur İlyasoğlu, "Cumhuriyetle Yaşıt Kadınların Yaşam Tarihi Anlatılarında Kadınlık Durumları, Deneyimler, Öznellik", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, 1998; Aynur İlyasoğlu, "Kadınların Yaşam Tarihi Anlatılarına Kadın Çalışmaları Alanından Bakış", *Yerli Bir Feminizme Doğru*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 15-37.
25. Paul Thompson, *Geçmişin Sesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999; Stephen Caunce, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.
26. Ayşe Durakbaşa, Aynur İlyasoğlu'nun "Formation of Gender Identies in Republican Turkey and Women as Transmitters of Herstory of Modernization", *Journal of Social History*, Eylül 2001; Aynur İlyasoğlu, "Cumhuriyet'le Yaşıt Kadınların Yaşam Tarihi Anlatılarında Kadınlık Durumları, Deneyimler, Öznellik", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
27. Özlem Şahin, *Zorunlu Yer Değiştirme Sürecinde Kadınlararası Dayanışma Üzerine Bir Sözlü Tarih Denemesi*, Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999.
28. *Çağlarboyu Anadolu'da Kadın, Anadolu Kadınının 2000 Yılı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.
29. Muhibbe Darga, *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976; Muazzez İlmiye Çığ, *Inanno'nun Aşkı, Sümerde İnanç ve Kutsal Evlenme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.
30. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi;* Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Hikâyesi*, İmge Yayınevi, Ankara, 1993; Şefika Kurnaz, Ayşegül Yaraman Başbuğu, Serpil Çakır, "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan, Nezihe Muhittin", *Toplumsal Tarih*, Ekim, 1997. Türkiye'de kadın tarihi çalışmaları için bkz. Ayşe Durakbaşa & Necla Akgökçe, "Überlick über die Frauengeschichte in der Türkei", *L'homme*, Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft, 12 Jg.Heft,1, 2001,173-179.
31. *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası*, Kadın Eserleri Kütüphanesi Yayınları, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.
32. Necla Akgökçe, *Bir Kadın Alanı Olarak Mutfağın Tarih İçinde Değişen Anlamı*, İstanbul Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, İstanbul, 1997; Yaprak Zihnioğlu, *Nezihe Muhittin Bir Osmanlı Kadın Hakları Savunucusu*, Boğaziçi Üniversitesi, yüksek lisans tezi, 1998; Feryal Saygılıgil, *Osmanlı Devletinde İstanbul'da kadınlara Hizmet İçin Açılan Hastane ve Klinikler*, İstanbul Üniversitesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana Bilim Dalı, yüksek lisans tezi, İstanbul, 1999.
33. *Ve Hep Birlikte Koştuk, İlerici Kadınlar Derneği 1975-1980*, Açı Yayınları, 1996.
34. Bu çalışmalardan bazı örnekler için bkz. Zübeyde Cihan Özsayıner, "Kadın Hattatlarımız", *İlgi*, no 21, 1987; Firdevs Gümüşoğlu, *Cumhuriyet'e İz Bırakanlar-Onuncu Yıl Kuşağı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.
35. Arus Yumul, "19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Ermeni Kadını", *Toplumsal Tarih*, no. 42, Haziran 1997. "Tarihte Ermeni Kadını", çev. Vartanuş A. Çerme, *Tarih-Toplum*, Mart 2000; Ruhat Alakom, "Kürt Kadınları Teavün Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, sayı 184; Melissa Bilal, Lerna Ekmekçioğlu, Belinda Mumcu, "Hayganuş Mark'ın (1885-1996) Hayatı, Düşünceleri ve Etkinlikleri, Feminizm: Bir Adalet Feryadı", *Toplumsal Tarih*, no. 87, Mart 2001.

1935 SEÇİMLERİNDE KADIN

Türk Kadınının Saylavlık Konusuna Yaklaşımı

DR. NİL TÜRKER TEKİN
İstanbul Üniversitesi
Hasan Ali Yücel
Eğitim Fakültesi

Osmanlı toplumunda, sosyal, hukuksal ve ekonomik açıdan bakıldığı zaman istisnalar hariç kadının hak ettiği yerde bulunmadığı bir gerçektir. III. Osman zamanından itibaren kadına uygulanan kılık-kıyafet ve sokağa çıkma yasağı aralıklı olarak I. Meşrutiyet dönemi ve sonrasında da görülmüştür. Eğitim-öğretim hakkının ancak Tanzimat döneminde verildiği Osmanlı kadınları, II. Meşrutiyet sonrası kimliklerini aramaya, seslerini duyurmaya başlamışlardır. Kadın dergilerinin (*Kadın, Mehasin, Kadınlar Dünyası, Hanımlara Mahsus Gazete, Demet, Mefharet, İnci, Süs* gibi) yanı sıra, ilk Türk kadın romancı Fatma Aliye Hanım, Emine Semiye Hanım ve Halide Edip Adıvar kadının toplumsal ve siyasal hayata atılım çabalarında göze çarpan isimlerdir (Yaraman 2001: 84-92).

İlk kadın saylavları. 1935 seçimlerinde 18 kadın milletvekili seçilmişti.

Bu çabalar öncelikle ilk kadın derneği olan "Muhadenet-i Nisvan", "Cemiyet-i İmdadiye", "Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan", "Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti" gibi yardım dernekleri modeliyle ortaya çıkmıştır (Toprak 1988-1989: 43-44). Bu cemiyetler Türk kadının evinin dışına çıkmasına, diğer kadınlarla bir araya gelerek sorunlarının bilincine varmasına, kısaca sosyalleşmesine neden olmuşlardır. Dünya tarihinde sivil halkın katılımının çok fazla hissedildiği ilk büyük topyekûn savaş olan I. Dünya Savaşı yıllarında kadın, gerek Batı'da gerekse Türkiye'de savaşın içinde yer almıştır. "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi" ve "Birinci Ordu Kadın Taburu" bu bilgiyi doğrulayan örneklerdir (Toprak 1988: 30-31). Kurtuluş Savaşı yıllarında ise "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" üyeleri protesto telgrafları ile bir yandan padişaha, bir yandan da İstanbul Hükümeti'ne "maksat müdafaa-i vatandır" söylemi ile bağımsızlık mücadelesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir (Yılmaz 2000: 43). Bu örnek, kadının Anadolu'da da sosyal yaşama girdiğinin ve bağımsızlık savaşına örgütsel anlamda katılımının göstergesidir.

Cumhuriyet döneminin kadının siyasal yaşama katılımı bakımından ilk somut örneğini, 16 Haziran 1923 tarihinde kurulan Kadınlar Halk Fırkası oluşturmaktadır. Başkanlığını Nezihe Muhittin ve genel sekreterliğini Şükûfe Nihal'in yaptığı bu parti, amacını

> Kadınlar Halk Fırkasının programı şimdiye kadar her fırsatta izaha çalıştığımız gibi, kadının sosyal, iktisadi ve bilahare siyasi sahalarda gelişmelerini sağlamaktır

şeklinde belirtmiştir. Ancak henüz kuruluş aşamasında iken kadınların siyasal haklarının bulunmadığı gerekçesiyle faaliyetine izin verilmemiştir. Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluş izni alamamasının nedeni, Halk Fırkası'nın kuruluş aşamasının yaşandığı o günlerde farklı bir

oluşuma sıcak bakılmamasıdır (Toprak 1988 : 31). 7 Şubat 1924 tarihinde kurulan Türk Kadınlar Birliği ise bizzat siyasi otoritenin önerisiyle kurulmuş ve başlangıçta bir hayır cemiyeti niteliği taşımasına rağmen dernek başkanı Nezihe Muhittin'in çabalarıyla çıkan *Türk Kadın Yolu* dergisiyle kadınlara siyasal haklarının verilmesi yönünde faaliyetlerde bulunmuştur (Üstel 1999: 71). Osmanlı yönetiminden gerekli desteği alamamış olan kadının siyasete katılma girişimleri, Cumhuriyet döneminde Kadınlar Birliği'nin çabaları ve bu nedenle kamuoyundan gelen isteklerle doğru orantılı olarak "demokratikleşmede ölçülü ve kontrollu bir biçimde demokratik hakları vermek" biçiminde siyasi otorite tarafından desteklenmiştir (Tekeli 1982). Türkiye'de kadının siyasal yaşama katılması esas olarak 1930 yılı belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkının verilmesiyle olmuştur. Söz konusu kanun ilk kez 3 Nisan 1930 tarihinde uygulanmış ve kadınlar yerel seçimlerde oy kullanmışlardır. Ancak kadının siyasal yaşama katılımındaki dönüm noktası asıl olarak TBMM'de 5 Aralık 1934 tarihinde çıkan "kadınlara seçme ve seçilme hakkı" tanıyan kanunla olmuştur.

317 üyeli TBMM'de İsmet İnönü ve 191 arkadaşı tarafından verilen önerge ile anayasada ve seçim kanununda yapılan değişiklikler oybirliği ile kabul edilmiş, 22 yaşını dolduran her Türk kadınına seçme, 30 yaşını dolduran her Türk kadınına da seçilebilme hakkı tanınmıştır. Kadınlara siyasal hakların Fransa'da 1944'te, İsviçre'de 1971'de, Yunanistan'da 1952'de ve Çin'de 1949'da verildiği dikkate alındığında Türk kadınına verilen bu hak, dünyada yankı uyandırmıştır. Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesi, İngiltere'nin ünlü gazetelerinden *The Observer*'da yayımlanan bir yorumu, şu şekilde duyurmuştur:

> 1934 yılının son haftaları Türkiye'de birçok göz çeken değişikliklere şahit olmaktadır. Bunlardan en mühimi Türk kadınlığını alakadar edenidir. Türk kadınına saylavlık hakkı verilmiştir ve 1935 yılı başlangıcında seçilecek olan ulusal kurultay üyeleri arasında Türk kadınları da bulunacaktır. Atatürk daima Türk kadınını erkekle aynı seviyede görmek gerekliliğini duymuş ve Osmanlı İmparatorluk kurumunda sultanların kadınlardan esirgediği sayısız imtiyazı onlara vermiştir... Gelecek genel seçimde Kemalist Partisi'nin listesine 20 kadar tanınmış Türk kadının gireceği bekleniyor ve Türkiye'de yalnız bir parti olduğu için bu kadın namzetlerin seçileceğine muhakkak gözü ile bakılabilir. 1935 ilkbaharında İstanbul'da Uluslararası Kadınlar Konseyi'nin toplanacağının kararlaştırılmış olması, Atatürk'ün bu kararı vermesinde bir rol oynamış olabilir. Belki de Türk kadınlarının öteki yurtlardan gelen kızkardeşlerinin karşılarına çıkarken, cumhuriyet hükümetinde kendi paylarının da bulunduğunu duymalarını istemiştir. Herhalde Türk kadınları Atatürk'e minnettardır. (*Cumhuriyet*, 2 İkincikânun 1935, sayı: 3821, s. 3).

Mısır Kadınlar Birliği Başkanı Huda Şurair de Mısır'daki Türk Elçiliği'ne gönderdiği mektubunda şu görüşe yer vermiştir:

> Mısır Kadınlar Birliği 18 İlkkânunda yaptığı toplantıda, TBMM'nin Türk kadınına verdiği siyasal haklardan dolayı Türkiye hükümetine teşekkürlerini beyan eder. Türkiye'nin bu babda aldığı adilane ve vatanperverane karar Türk ulusunun en ileri uluslardan biri olduğuna delil teşkil etmektedir. Mısır Kadınlar Birliği, Türk kardeşlerine bu muvaffakıyetten dolayı tebriklerini takdim eder. Türk kadınının kazandığı hak ile yüksek Türk ulusuna büyük hizmetlerde bulunacağına şüphe yoktur... (*Cumhuriyet*, 9 İkincikânun 1935, sayı: 3826, s. 3).

Yine *Cumhuriyet* gazetesi, Viyana'da yayımlanan *Neuxes Wiener Tagblatt* gazetesinde çıkan bir yazıya atıfta bulunarak, gazetenin, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nde, modern Türk kadınına parlamentoya saylav seçilebilme hakkını veren bir kanun kabul edildiğini duyurarak Osmanlı Devleti'ndeki kadın ile Türkiye Cumhuriyeti'ndeki kadının kıyaslamasını yaptığını ve kabul edilen bu kanunun ancak *Binbir Gece Masalları*'nda yaşanabilecek mucizevi bir olgu olarak yorumlandığını belirtmiştir (*Cumhuriyet*, 12 İkincikânun 1935, sayı: 3829, s. 5).

Şaire Şükûfe Nihal. "Bir Kadının Göreceği Dertleri Erkek Göremez".

Bombay Chronicle gazetesi ise TBMM'de çıkan bu kanunun övünçle karşılandığını ve bunun Hint kadınlarına da örnek olacağına inandıklarını belirtirken (*Cumhuriyet*, 16 İkincikânun 1935, sayı 3833, s. 3), Fransa'da Düşes De La Rochefoucauld ile yapılan bir söyleşide, Fransız Düşes Fransız kadınlarının Türk kadınlarına gıpta ettiğini söylemiştir (*Akşam*, 9 Kânunusani 1935, sayı: 5828, s. 5, Paris Mektupları).

Kadınlara verilen bu siyasal hakkın hemen hemen iki ay sonrasında yapılan 1935 milletvekili seçimleri öncesinde gazetelerde, kadınların seçimlere katılımını artırabilme çabaları da görülmektedir. Bu çabalar

> Türk kadını bu hakkını kullanırken bayram yapmalı ve hiçbir kadın sandık başına gitmemezlik etmemelidir. Fransız kadının inrenerek ve kıskanarak baktığı Türk kadınının seçme sandığını, yavrusunun beşiğinden ayırt etmemesi gerekir. Her ana nasıl çocuğunun beşiğine koşarsa, her kadın da seçmen sandığına öyle gitmelidir

şeklindeki cümlelerde kendini

Kadınlar 1935 meclis seçimlerinde ilk kez seçme ve seçilme hakkını kullandılar.

göstermiştir (*Cumhuriyet*, 16 İkincikânun 1935, sayı: 3833, s. 3).

1935 genel seçimlerinde kadın hatiplerin radyoda ve halka açık meydanlarda yaptığı konuşmalar da dikkat çekicidir. Bu hatipler arasında en dikkat çekenleri Vecihe Karamürsel, Meliha Avni Sözen, İffet Oruz, Muallim Hasene, Seniha Arif, Makbule Hanım ve Nakiye Elgün'dür. 17 Ocak 1935 tarihinde saat 19.00'da İstanbul Radyosu'nda Meliha Avni Sözen bir konuşma yapmış, İffet Oruz ise şiir okumuştur. Fatih meydanında kadın hatiplerin nutukları halka hoparlör ile dinletilmiştir. Nakiye Elgün seçim günü Taksim'de 'Saygın yurttaşlarım' diye başladığı nutkunda milli duyguları ön plana çıkaran söylemlerle Türk devriminin, mirasçısı olduğu Türk tarihi ile kıyaslamasını ve sentezini yaparak seçmenlik görevinin kutsallığını vurgulamıştır.

1935 seçimleri öncesi milletvekili adayı olmak isteyen bazı kadınların propaganda nitelikli konuşmaları siyasal katılım geleneğinin halka yayılması bakımından önemlidir. Örneğin Bursa'dan çiftçiler adına adaylığını koyan Hatice Çiftçi köyün, köylünün, toprağın ve mahsulün korunması hakkında 15 maddelik bir proje hazırlamıştır. Projede özellikle köylünün aydınlanması için bir kültür savaşının açılması, hububatın öğütülmesinde kalburun mutlak surette kullanılması, köy sularının tanzimi, kaza doktorlarının köylü ile sıkı surette temasının temini, ceza fiatlarının kontrolü, yüksek mektep mezununun bir sene müddetle hiç olmazsa, on köylük bir nahiyede mecburi hizmete tabi tutulması gibi kırsal kesimi ilgilendiren temel sorunlara çözüm önerileri getirmiştir (*Son Posta*, 20 İkincikânun 1935, sayı: 1604, s. 1).

Kastamonu'dan öğretmen Hacer Nihad ise 15 yıllık öğretmenlik mesleğini bırakıp, neden milletvekili olmak istediğini belirterek şu konuşmayı yapmıştır:

> Memleketimin dertlerini çok yakından tanıdığım ve bildiğim için belki memleketime mual-

Romancı Muazzez Tahsin, kadınlar için faaliyet sahasını yeni neslin yetiştirilmesinde buluyordu.

> limlikten daha değerli bir iş yapabilirim düşüncesiyle saylav olmak istiyorum. Esasen 10 sene evvel Kastamonu ilk Tedrisat Meclisinde Türkiye'de ikinci kadın olarak seçildim. Maarif Eminliği Kurumları varken, Emirlik İnzibat Meclisinde tek kadın ben idim... Kastamonu'da fırsat buldukça halka nutuklar söyleyerek, kardeşlerimize en çok faydalı olan bilgilerin ve inkılap ülkülerinin temelini kurmaya savaştım. Başmuallimi bulunduğum mektebimde halka ilk defa olarak kadınlı erkekli müsamereler verdim. İnkılap ülkülerini tamamiyle kavramış bir kadınım. Benim şimdiye kadar yaptığım bu işleri yapılan eşsiz inkılaplar yanında çok değersizdir. Ben bugün bu saydığım çok küçük inkılap işimi unutarak yalnız doğru özlü, yüce ülkülü bir kadın sıfatı ile bu işe girmek istedim.

Hacer Nihat, milletvekili seçildiği takdirde de yapacağı işlerle ilgili fikirlerini şöyle belirtmiştir:

> Herşeyden önce şunu söyleyeyim ki, ben Büyük Millet Meclisine hiçbir zaman şahsi bir menfaat ümit ederek girmek niyetinde değilim. Memleketim için çalışmak istiyorum. Bittabi memleketim olan Kastamonu'nun dertlerini çok yakından biliyorum ve bu dertlerle yakından alakadar olacağım. Maahaza, şimdiden fazla bir şey söylemeyi zaid addediyorum (*Akşam*, 18 Kânunusani 1935, sayı: 5837, s. 7).

Cumhuriyet Halk Partisi dışında bağımsız aday olmak isteyen Nezihe Muhiddin ise şunları söylemiştir:

> Dört senedir Halk Fırkasına bağlıyım. Önder Atatürk serbest mebuslar da çıksın. İşleri samimi tenkit etsin dedi. Ben de içlerinden biri olmak itibari ile tenkitler yapabilirim. Program koymayacağım. Çünki fırka programında herşey vardır. Bu memlekette kadınlık için ne lazımsa feragatle yaptım. 24 senelik mesaim meydanda. Sonra benim muhtelif mekteplerde okuttuğum talebeler var. Hepsine nasıl yurt aşkı verdiğimi herkes bilir. (*Cumhuriyet*, 6 Şubat 1935, sayı 3854, s. 1)

Nezihe Muhiddin bu konuşmasıyla 1935 seçimlerinin ba-

ğımsızların ve kadınların katılımı ile oluşan olumlu havasına katkıda bulunmuştur.

Bağımsız aday olmak isteyen bir diğer kadın milletvekili adayı da Şaziye Berrin'dir. Şaziye Berrin kendini kamuoyuna tanıtarak bir tür seçim propagandası yapmıştır. Propagandasında, Almanya ve Fransa'da çetin bir tahsil devresi geçirdiğini, bunu yeterli görmeyerek Türkiye'ye döndükten sonra üniversiteye girip birincilikle bitirdiğini belirtmiştir (*Cumhuriyet*, 8 Şubat 1935, sayı: 3856, s. 1).

SAYLAV ADAYI KADINLAR NE DÜŞÜNÜYOR

1935 seçimleri öncesinde *Cumhuriyet* gazetesi "Kadın Saylav Olursa" isimli bir anket düzenlemiş, bu ankete adaylar, aday olması düşünülenler ve ikinci seçmenler katılmışlardır. Ankete katılan kadınların çoğu doktor, öğretmen, akademisyen, şair ve edebiyatçı kimliğinde olup ankette esas olarak dört soru sorulmuştur. Bu sorular: Milletvekili seçilmeleri halinde neler yapacakları, kadınların askerlik yapıp yapmayacağı, o dönemde kamuoyunda sıkça konuşulan Bekârlık Vergisi'nin alınıp alınmaması ve Kadınlar Birliği'nin gerekli bir örgüt olup olmadığı konularına ilişkindir. Bu ankete katılan kadınların sorular karşısındaki yanıtları ve görüşleri şöyledir: Milletvekili seçilmeleri halinde neler yapacaklarına dair fikirleri genelde eğitim, kültür ve toplumsal yardımlaşma alanında hedeflenen işleri kapsamaktadır. Okumayazma seferberliğinin devam etmesi, Millet Mektepleri'nin yaygınlaşması, eğitimde yabancı dile ağırlık verilmesi, meslek liselerinin sayıca artırılması, çocuk ölümlerinin önüne geçilebilmesi için gerekli önlemlerin alınabilmesi, yuva ve kreşlerin açılması ile kimsesiz çocukların himayesi gibi konuları içermektedir. Ancak, Şehir Meclisi üyesi Nakiye Elgün her türlü hakkın kadına verildiğini, artık burada kadının bilinçlenmesinin gerekliliğini vurgulayarak fikrini şu şekilde belirtmiştir :

Şehir Meclisi azası Nakiye "Kadın saylavın istiyeceği bir şey kalmadı ki? Ne hakkımız varsa verildi!".

> Kadınlık namına Meclis'ten istenecek şey kalmadıkı ! Her hak hayale gelen veya gelmeyen kadınımıza verildi. Medeni Kanunda müsavat, tahsilde müsavat, işte müsavat ! Daha ne istiyoruz bilmemki ? Kocasından dayak yiyen kadın için ne isteyelim. kanun kendisine hak vermiştir, gitsin, arasın. (*Cumhuriyet*, 26 İkincikânun, 1935, sayı: 3843, s. 1 ve 6).

Kadınların askerlik yapıp yapamayacağı konusunda genelde kadının ancak cephe gerisinde başarılı olabileceği fikri benimsenmiştir. Hatta çocuk doktoru Nihal Hanım fizyolojik anlamda kadın-erkek eşitsizliğine dikkat çekerek şöyle demiştir:

> Olamaz efendim olamaz. Kadın nerede askerlik nerede. İçimizde daha bayram topundan korkan kadınlarımız var. Hem de fizyoloji kadınların aleyhinedir. Erkekte metanet, cesaret, adale kuvveti, bazu ne bileyim mukavemet, asap herşey kuvvetlidir. Aksini iddia eden varsa gelsin bana sorsun. Ben doktorum. Asker olunur iddiasında bulunanların sözü züppelikten başka birşey değildir. Siz hayalata değil, maddiyata bakın. Biz kadın doktorlar bu kadar modern yetiştiğimiz halde hükümet tabipliği bile yapamıyoruz. Öyle ata binip, beline de tabanca asıp cürmü meşhuda hiçbirimiz gidemeyiz doğrusu. Hem kadınların 30 gün içinde sağlam tavırları programları Mazhar Osman'ın dediği gibi 7 günü geçmez. Açık konuşursak kadın harbedemez, süngüyü alıp siperden çıkamaz. Çıksa da sağlam dönemez. Mesele burada. Fakat bütün bunlara rağmen, şurası muhakkaktır ki kati bir zaruret olursa Türk kadını harbe de gider. Bunun misalleri çoktur (*Cumhuriyet*, 27 İkincikânun 1935, sayı: 3844).

Ankete katılanlardan Nakiye Elgün, Yeni Türkiye Okulu müdürü ve sahibi Seniye Nafiz Hızal, Şükriye Unkınay ve Saadet Zihni Sezer ise kadınların askerlik yapabileceğini, tehlike karşısında kadının da erkek kadar güçlü olabileceğini belirtmişlerdir (*Cumhuriyet*, İkincikânun-Şubat, 1935).

Bekârlık Vergisi sorusuna verilen yanıtlar ise sosyal yapıdaki aile kurumunun oluşmasında kadın-erkek statüsünü farklı açıdan ön plana çıkartmıştır. Kadınların eş seçme hakkının olmadığı, bu nedenle de bu verginin kadınlardan değil, sadece erkeklerden alınmasının daha doğru olacağı fikri benimsenmiştir. Çocuk doktoru Nihal Hanım ise nüfusun henüz istenen düzeye ulaşmadığı 1935 yılının koşullarında Bekârlık Vergisi'nin nüfusun artması ve mazbut bir aile hayatının olabilmesini sağlayacağı önemli bir faktör olarak yorumlamıştır (*Cumhuriyet*, 27 İkincikânun, 1935, sayı: 3844, s. 1 ve 6). Ancak, Çapa Kız Öğretmen Okulu felsefe öğretmeni Nebahat Hamdi konuya farklı bir açıdan yaklaşarak öncelikle Bekârlık Vergisi'ne karşı olduğunu açıklamış, bunun yerini hükümetin evlenenlere yardım yapmasının daha doğru olacağını belirtmiştir. Ayrıca, evlilik kurumunda erkekler gibi kadınların da eş seçme hakkının olması gerektiğini vurgulamıştır (*Cumhuriyet*, 29 İkincikânun 1935, sayı 3846).

Kadınlar Birliği konusunda ankete katılanların geneli bu derneğe karşı çıkmışlardır. Gerekçe olarak da kadın ve erkeğin eşit olduğunu, bu nedenle böyle bir derneğe ihtiyaç kalmadığını belirtmişlerdir. Hatta, çocuk doktoru Nihal Hanım Kadınlar Birliği'nin yaptığı icraatlara eleştirel bir bakış açısı getirerek şunları söylemiştir:

Kadınlar Birliği'nin balosu, tenezzülü, yok bilmem ziyafeti falan, bir sürü gürültü, patırtı. Neticede elde bir şey yok. Yalnız İrşat Heyetleri lüks ve yakın köylere gidip dönüyorlarmış diye işitmiştim. İstanbul'un yanı başındaki köye herkes gider. Maarifet İstanbul'a gelebilen köylünün değil, buraya gelemeyen köylünün ayağına gitmektir (*Cumhuriyet*, 27 İkincikanun 1935, sayı 3844, s. 1 ve 6).

Anket yanıtlarında milletvekili seçilecek kadınların bekâr ya da evli olmaları konusu da tartışılmıştır. M. Tonak bekâr kadın milletvekillerinin görevlerini daha iyi yapabileceğini belirtirken, İ. Hukuk Mahkemesi üyesi İffet Hanım ise

Bekâr kadın gibi, evli kadın da saylav olabilir. Bugünün Türk kadını İstiklal Savaşı'nda bir omuzunda yavrusunu diğerinde cephanesini taşıyan nesildendir ve yuvasının da mesleğinin de ulusal varlığının da yükleyeceği vazifelerden irkilmez. Bunların hepsini yapacak kadar olgun ve hayata hazırlıklıdır (*Cumhuriyet*, 30 İkincikânun 1935, sayı: 3847, s. 1 ve 3).

diyerek kadının evli veya bekâr, her konuda erkekle eşit ve başarılı olabileceğini belirtmiştir.

Anketteki söylemlere baktığımız zaman cevaplamanın başında ankete katılan kadınların çoğunun öncelikle çok alçakgönüllü davranıp "Milletvekilliği ne haddimize, eğer olursak" anlamında cümleler kullandıkları dikkat çekmektedir. Bunun nedeni, Osmanlı geleneğinden ulus-devlet sürecine giren Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk kadınının, bu süreçteki değişim rüzgârlarına hızlı bir biçimde kapılmasına rağmen söylemlerinde halen ihtiyatlı ve çekimser davranma eğilimini taşımasında aranabilir. Bu ihtiyat ve çekimserlikte, halen Osmanlı geleneği unsurlarını taşıyan toplumun kadına biçtiği rol ve kadının bu rolü değiştirmek için yeterince mücadele etmemesinin de etkisi vardır. Soruların yanıtlarına bakıldığında çoğu aday veya aday olması düşünülen kadınların kimsesiz çocuklar, fakir yurttaşlar, eğitim-öğretim ve kırsal bölge kimliğinin geri kalmışlıktan kurtarılması konularına öncelik verdikleri görülmektedir. Devrimlere sadık ve yenilikleri daha ileriye götürmeye kararlı tavırları ile dikkati çeken kadınların erkeklerle eşitliğe, verilen hukuksal haklar dahilinde inandıkları, fizyolojik anlamda ise erkeğin gücü konusunda hemfikir oldukları anlaşılmaktadır. Kimi adayların kadınlara verilen hakların en üst sınırda olduğuna inanan söylemleri, özellikle Nakiye Elgün'ün konuşmalarında göze çarpmaktadır.

Cumhuriyet dönemi, devrimleri ile kimliğini kadın ve erkek yurttaşlarına dayayan yeni ve çağdaş bir yönetim anlayışı getirmiştir. Hukuksal, kültürel, toplumsal ve siyasal alanda kadın teoride erkekle eşit statüye getirilmiştir. Bağımsızlık savaşını, diğer zor günleri birlikte yaşamış olan Türk toplumunda verilen haklara sahip çıkmak, o dönem için geçerli olan sosyopsikolojik bir durumdur. 1935 seçimlerinde de kadınların seçimlere oldukça ilgi gösterdiği rakamlarla kanıtlanmıştır. Örneğin İstanbul'da 298 bin kişi oy kullanmış olup bunların % 52'si erkek, % 48'i kadındır. Seçimlerde 18 kadın milletvekili seçilmiştir.

Türkiye'de 1935 yılı siyasetin halka yayılması, egemenliğin halka verilmesi söylemlerini doğrular niteliktedir. 1935 ile 1939 arası kadınların parlamentoda temsil oranı %4,5'tir. Bu oran 1939-1946 arasında % 3,7'ye, 1946-1950 arası % 1,9'a, 1950-1954 arası %0,6'ya düşmüştür. 1987'de ise ancak %1,5 olabilmiştir. Günümüzde bu oranın %4 olduğu düşünülürse Türkiye'de kadının zaman içerisinde siyasetin çok dışında kaldığını, halk egemenliği kavramının genelde amacından ve içeriğinden saptığını ve tam olarak uygulanamadığını söyleyebiliriz.

Nakiye Elgün'ün Taksim'deki Seçim Konuşması

Bugün seçim günü. Milli hâkimiyetin hız aldığı gündür. Kendi varlığını inkar eden bir rejimi yıkıp da yüce varlığa kavuşan Türk milleti, büyük bir sevinç ve heyecan içinde ulusal yükümünü yapıyor.

Yüce Milletim!

Gül, eğlen, sevin. Herşey senin. Her hak senin. Sen Türk için gereken verimli işleri kendi düşünce ve kestirimimden başka bir ölçüye vurmayan, bütün ulus işlerinde kayıtsız, şartsız bir selahiyeti kendinde toplayan TBMM'de temsil edilen yüce bir varlıksın.

Sevgili yurttaşlarım,

Bugün her kalpte yaşayan aynı ülkü ile hepimiz büyük inkılâpların heyecanı içinde bu ulusal varlığı da kıvanç ve sevinçle kutluyoruz. Ne yapsak yerinde ne yapsak azdır.

Türk varlığı eşi görülmeyen bir diriliş, göz kamaştıran bir ileri gidiş abidesidir. Yüzlerce yıl, acun ülkelerine kanat açan, yeryüzü uluslarına önderlik yapan büyük soyumun altın tarihi Samsun'da doğan ve bütün Türk eline ışığını salan bir güneşin altında yeniden parlamış genç, dipdiri bir Türk devleti olarak canlanmış ve yeniden hızlanmıştır. Bu hız acuna yalnız bir ilerleme savaşçısı değil, doğuda ve batıda bir barış kurucu ve kurucusu kazandırmıştır. O günden beri kolu gibi kafasının da kuvvetli olduğunu bütün acuna gösteren Türk, erkeği kadar kadının da değerli olduğunu ispat ediyor. Her Türkün nabzında çarpan asil kan, tek bir nabızda gibi vuruyor. 18 milyon birlikte çalışıyor, birlikte başarıyor.

Cumhuriyet, 9 Şubat 1935, sayı: 3857, s. 6

KAYNAKÇA

Tekeli, Şirin, *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat*, İstanbul 1982.

Toprak, Zafer, "Halk Fırkası'ndan Önce Kurulan Parti. Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih ve Toplum*, 51 (Mart 1988), s. 30-31.

Toprak, Zafer, "İttihat ve Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Cemiyeti", *Toplum ve Bilim*, 1988-1989, s. 43-44.

Üstel, Füsun, "1930 Belediye Seçimlerinde Kadın Faktörü", *Argos*, 10 (1990), s. 71-76.

Yaraman, Ayşegül, *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, İstanbul 2001.

Yazman, Aslan Tufan *Atatürkle Beraber*, Ankara, 1969.

Yılmaz, Hadiye, "Kadın Siyasete Örgütlü Mücadele ile Girdi. Sadece Mermi Taşımadılar", *Kadınlar Dünyası*, 13 (Ekim 2000), s. 42-43.

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Son Posta Gazetesi

İnas Sanayi-i Nefise Mektebi

BANU PAŞALIOĞLU KONYAR

Osmanlı İmparatorluğu'nda değişim rüzgârlarının esmeye başlaması belki çok gerilere götürülebilir ama şüphe yok ki II. Meşrutiyet döneminde yenilik ve değişikliklerin sayıları artmıştır. Belki de bir arka plan bulunmasının verdiği kolaylıklar kullanılarak, İstanbul'da köklü değişiklikler, yeniden yapılanmalar gerçekleştirilmiştir. II. Meşrutiyet dönemi başka bir yazının konusu olacak kadar geniştir. Bu nedenle burada dönemin kadınları ve onların sosyal yaşama adaptasyonları üzerinde durulacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların görünürde herhangi bir yaptırım güçleri veya etkileri yoktur. Okumaları dahi engellenmekte ve dolayısıyla topluma karışmaları mümkün olmamaktadır. Her zaman öncü ve istisnai kadınlardan söz edilebilir fakat genel durum pek iç açıcı değildir. Kadın, Tanzimat Fermanı, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet'in oluşturduğu kısmen özgür ortam içerisinde toplumda söz sahibi olma imkânı bulmaya başlamıştır.

Resim 1: Mihri Hanım, "Kadın Portresi".

18. yüzyıla kadar Avrupa'da başlayan insan hakları ve kadın haklarına dair gelişmelerden İstanbul'un haberdar olmadığını düşünmek olanaksızdır. Avrupa ile ilişkiler artık daha kuvvetlidir, çeşitli yolculuklar yapılıyor ve basın olaylardan herkesi haberdar ediyordu. Bu süreçte kadınlar, Tanzimat'la birlikte, mesleki ve kültürel açıdan eğitim hakkına sahip oluyorlardı, üstelik devlet eliyle. Tanzimat'ı izleyen I. Meşrutiyet (1876) ile bu çalışmalar hız kazanmıştır. Kadınlara yönelik eğitim ve öğretim kurumları açılmıştır. Öncelikle 1842'de Tıbbiye'de ebelik dersleri verilmeye başlanmış, 1858'de kız rüştiyeleri, 1864'te kız sanat okulu ve 1870'te de ilk kız öğretmen okulu açılmıştır. Daha sonraları II. Meşrutiyet döneminde, 1913-1914 yıllarında kızlar için liseler eğitime başlamıştır. 1914'te Darülfünun'da kızlara yönelik derslere başlanmış, 1915'te İnas Darülfünun'u kurulmuş ve 1920'de de Darülfünun'da kız erkek ayrımı ortadan kalkmıştır. Yine bu dönemde İnas Sanayi-i Nefise Mektebi kurulmuş ve kızlar Darülelhan'a (konservatuvar) alınmaya başlanmıştır.[1] Böylelikle kadınlara yükseköğrenim hakkı da tanınmıştır.

Bu yıllarda Avrupa'da bazı üniversitelere ya da bunların çeşitli şubelerine kız öğrenci alınmadığı, ders ve seminer izleyebilenlerin de diploma imtihanına alınmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Öyle anlaşılıyor ki, kadınlar için yapılan bu yenilikler konusunda, toplumdan gelen bir talep vardır. Bu henüz erkekler tarafından yönlendirilen bir talep olmasına rağmen, kadınların da erkekleri desteklediklerini ve varlıklarını ortaya koymaya çalıştıkları görülmektedir.

II. MEŞRUTİYET VE KADIN HAREKETİ

Eğitim ve öğretim alanında kadınların önemli kazanımlar edindikleri II. Meşrutiyet döneminde, kadının sosyal hayattaki yeri daha da belirginleşmiştir. Bu dönemde doğrudan kadınlar tarafından çıkarılan dergilerin sayılarının çoğalması ve derneklerin artmasının da yaşananlarda payı büyüktür. 1913 yılında kurulan ve savundukları fikirlerle feminist çizgide olan

Resim 2: Ömer Adil, "Kızlar Atölyesi".

Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti ilgi çekicidir. Bu cemiyet, kadın-erkek eşitsizliğine, hukuksuzluğa ve eğitimsizliğe karşı faaliyetlerde bulunmuştur. Üyelerinden Bedia Osman Hanım'ın İstanbul Telefon İdaresi'ne girmesi, Belkıs Şevket'in bir pilot ile birlikte uçması büyük yankı uyandırmıştır. Siyasette ise Emine Semiye Hanım Osmanlı Demokrat Fırkası'na, Prenses Emine ise Esasiye-i Osmaniye Fırkası'na girerek çalışmışlardır. Artık kadınları toplumun çeşitli platformlarında görmek mümkündür. Yine bu dönemde girişimci kadınlar tarafından düzenlenen, değişim ve özgürlük taleplerini dile getirdikleri "Beyaz Konferanslar" büyük ilgi ile takip edilmiştir.

Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamı içinde kadın gazete ve dergilerinin sayılarında da artış görülür. Bu dergilerde, daha önceki benzerlerinden farklı olarak, moda haberleri dışında da çeşitli yayınlar yapılmıştır. Kadın hakları, Avrupa'daki feminist hareketlerden haberler verilerek Osmanlıda kadına karşı izlenen tavır eleştirilmiştir. Tanzimat döneminde on üç yayından ikisi kadınlar tarafından çıkarılmış iken bu dönemde yirmi iki yayından dördünü kadınlar çıkarmış, ayrıca dört yayında da müdür veya başyazar olarak görev yapmışlardır. Bu dönemde çıkan yirmi iki gazete ve derginin hepsi, Osmanlı kadınının bilinçlenmesi, haklarına sahip çıkması ve eğitilmesi konusunda üzerlerine düşen görevi başarıyla yerine getirmişlerdir. Dergilerde yer alan hararetli yazılar sayesinde kadınların sosyal yaşama katılımı hızlandırılmıştır. Avrupa'daki yayın organlarıyla ortak çalışmalar sonucunda Türk kadını Batı'daki hemcinslerinin neler yaptığından haberdar olmuştur.

İstanbul halkının yaşam tarzı ve beğenilerinin I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde neredeyse tamamen değiştiği görülür. Değişen toplumun yeni istekleri, minyatürden perspektifli resme, seramik ve çiniden porselene doğru bir farklılaşma sergiler.

Bu sürecin en önemli ayağını hiç şüphesiz Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi'nin kurulması oluşturur. Devlet eliyle ve tamamen güzel sanatlara yönelik bir eğitim verilmesi fikri, Osmanlı toplumunun ve yöneticilerinin yaşadığı değişime tanıklık eder. Birkaç sonuçsuz teşebbüsün ardından 1883'te Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü altında açılan okul, Türk resim tarihi içerisinde eğitimli neslin yolunu açmıştır. 1883 yılından sonra bu alanda yetişmek isteyenler artık düzenli bir eğitim olanağına sahiptirler ve şüphesiz bu okul, sadece erkekler içindir zira kadınlar henüz yükseköğrenim hakkına sahip değildir.

1914 Kuşağı veya Çallı Kuşağı resim tarihimizin en değerli şahsiyetlerinin bir bölümünü barındıran bir dönemdir. Osmanlı ve İstanbul artık resme eskisi kadar yabancı değildir. Sanayi-i Nefise Mektebi kurulalı 31 yıl olmuş ve varlığı kabul edilmiştir. Dönemin sanatçıları Osmanlı Ressamlar Cemiyeti adlı örgütlenmenin çatısı altında birleşmişlerdir. Bu cemiyetin periyodik olarak düzenlediği Galatasaray Sergileri ile halka açılmaya başlamışlardır.

Bu sergilerde, başlangıçta genellikle Levanten ve yabancı kadınların resimleri sergilenmekte ve beğeni kazanmakta idi, bunların arasında birkaç Türk kadın ressam da vardır. Vildan Gizer, Naciye Tahsin Güneş, Müfide Kadri ve Celile Hikmet gibi isimler bilinmekle birlikte bu ilk ressamlar hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bu ressamlar arasında Mihri Müşfik veya Mihri Hanım, sanatçılığının yanı sıra yaptığı sosyal girişimlerle de ön plana çıkarlar (Res.1). Dönemi için son derece farklı bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılan Mihri Hanım aristokrat bir ailenin kızı olarak 1886'da dünyaya gelmiştir. Batılı anlamda bir eğitim almış ve yaptığı resimlerle Osmanlı saray ressamlarından Zonaro'nun dikkatini çekmiştir. Ondan aldığı derslerle ufku açılan sanatçı sahte bir pasaportla Roma'ya kaçmıştır. Bundan sonra Paris'e geçmiş ve eğitimine devam etmiştir. Daha sonra İstanbul'a dönen sanatçı Darülmuallimat'ta resim öğretmenliğine başlamıştır. Fakat yakın dostluk kurduğu İttihat ve Terakki Partisi üyelerinin takibata uğraması ve kendisinin de gözetim altında tutulması nedeni ile tekrar Roma'ya dönmüştür. Roma'dan Paris'e geçen sanatçı daha sonra Amerika'ya gitmiştir. Amerika'da pek çok üniversitede resim hocalığı yapmış ve 1928'de New York'ta kişisel sergi açmıştır. Ne yazık ki bu değerli sanatçı Ameri-

ka'da yoksulluk ve yalnızlık içinde ölmüş ve kimsesizler mezarlığına gömülmüştür.

İNAS SANAYİ-İ NEFİSE MEKTEBİ'NİN KURULMASI

Mihri Hanım'ın bizim için önemli yanı ise İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulmasında oynadığı aktif roldür. Mihri Hanım okulun açılması için doğrudan Maarif Nazırı Şükrü Bey'e gitmiş ve isteğini şu sözlerle dile getirmiştir:

> Muhterem nazır beyefendi, memlekete meşrutiyet ile birlikte hürriyet, müsavat, uhuvvet geldi ama bütün bu nimetlerden sadece erkekler istifade ediyor, kadınlar hâlâ olduğu yerde, bir adım bile ileri gitmiş değiller. Bugün her yerde müsavat ve adaletten söz ediliyor. Fakat İnas Sanayi-i Nefise Mektebi nerede? Hep yapılanlar erkekler için.[2]

İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, 1 Kasım 1914'te bugün İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi binasının bulunduğu yerde olan Zeynep Hanım Konağı'nın birkaç odasında eğitime başlar. Bu binanın yetersizliği nedeniyle daha sonra Bezm-i Âlem Kız Sultanisi'ne (bugün Cağaloğlu Anadolu Lisesi), oradan Gedikpaşa'da şu an kullanılmayan bir ilkokul binasına taşınmıştır. Sanayi-i Nefise Mektebi Cağaloğlu Hukuk ve Lisan Mektebi'nde (bugünkü Anadolu Kız Meslek Lisesi) iken kız ve erkek öğrenciler bazı dersleri birlikte almaya başladıklarından bu binayı da okulun eğitim verdiği binalar arasında saymak gereklidir. Fakat Cağaloğlu'ndaki binanın yetersizliği nedeniyle Gedikpaşa'daki ilkokul binası da terk edilmemiş ve iki okulda birden eğitim verilmiştir.

Okulda dönemin kadınlar için güç koşulları altında verilebilecek en iyi eğitim verilmiştir. Öğrencilerin model ve açık hava çalışmalarında sorunlar olmasına karşın hocalar konusunda şansları büyüktür. Sanayi-i Nefise Mektebi ve Darülfünun'un varlığı bu şansı doğuran nedendir. Mihri Hanım gibi sanat yönü güçlü ve girişimci bir kadının önderliğinde olmaları da muhakkak ki çok önemlidir.

Resim 3: Öğrenciler heykel dersinde.

Okulun öğrenci kayıtları Sanayi-i Nefise Mektebi'nde yapılmış ve ilk yıl altısı azınlık olmak üzere toplam 33 öğrenci alınmıştır.[3] Öğrenciler derslere çarşaflı fakat peçeleri açık olarak katılmaktaydılar. 1914 yılında okula kayıt yaptıran öğrenciler: 1 nolu Müzdan (Arel), 2 no'lu Müide Esat, 3 no'lu Belkıs Mustafa, 4 no'lu Nazire Osman, 7 no'lu Nevzat Dırago, 21 no'lu Mediha Süleyman Gezgin, 24 no'lu Nazlı Ecevit'in dışında Naşide, Hüsnü Şakir, Sıdıka, Efraz Muhterem, Taciser, Nedime Ahmet, Münire, Rabia, Naciye, Madlen, Nevvare, Rukiye, Bakiye, Rana, Nimet, Ruhiye, Şükûfe, Fatma, Melek Fevzi, Refika, Seniye, Behice, Sabiha, Nihal, Zehra Sait, Sabriye hanımlardır.

Okul öğrencilerinden Belkıs Mustafa'ya ait 1916 tarihli not defteri okuldaki öğrenci sayısının 11'e indiğini göstermektedir.[4] Fakat burada Belkıs Mustafa'nın tüm öğrencilerin notlarını yazmamış olabileceği ihtimali üzerinde de durulmalıdır.

Başlangıçta sadece resim atölyeleri bulunan okulda 1920'lerden itibaren ise heykel atölyeleri kurulmuştur. İlk yönetici Darülfünun emini matematikçi Salih Zeki Bey'dir. Daha sonra Mihri Hanım müdürlüğe getirilmiş ve onun yurttan ayrılması nedeniyle boşalan makama Ömer Adil atanmıştır. 1919 yılında okula gelen ve eğitmenliğin yanı sıra müdürlüğü de üstlenen Feyhaman Duran okulun son yöneticisidir.

Kuruluşundan itibaren iki resim atölyesi bulunan okulda, Ali Sami Boyar ve Mihri Hanım atölye hocalığını üstlenmişlerdir (Res.2). Öğrencilerin başlangıçta Ali Sami Boyar'ın atölyesine devam ettikleri, daha sonraları ise kişiliği ve giyinişi ile oldukça etkileyici biri olan Mihri Hanım'ın atölyesine geçtikleri, bunun üzerine Ali Sami Boyar'ın okulu terk ettiği söylenmektedir. Nitekim Ali Sami Boyar'ın 1915 yılında okuldaki görevinden ayrıldığı bilinmektedir. Bu atölyenin hocalığına bir yıl süre ile Aznif Hanım getirilmiştir. Heykel atölyesinin hocası ise İhsan Özsoy'dur. 1920 yılında okula giren Nermin Faruki ve Sabiha Ziya Bengütaş İhsan Özsoy'un modlaj dersinde yapılan natüralist ve dekoratif modellerle yetinmemiş ve antik heykellerden kopyalar yapmaya başlamışlardır. İhsan Özsoy da çamurdan yapılan bu heykelleri kalıba dökmüş ve tekniğini de öğretmiştir. Bu atölye daha sonra heykel atölyesi olmuştur. (Res.3)

MODEL BULMA PROBLEMİ

Sabahları atölye derslerinin ardından, öğleden sonra ise bir yıl süre ile Darülfünun'da teorik derslere devam edilmiştir. Daha sonra bu derslere, anatomi için Ali Nurettin Berkol, sa-

Resim 4. Kadavra üzerinde çalışmalar.

nat tarihi ve estetik için Vahit Bey ve sonra Ahmet Haşim ve perspektif için Ahmet Ziya Akbulut ve sonraları Feyhaman Duran atanmıştır (Res.4).

Öğrenciler yaz aylarında Hoca Ali Rıza ve Mihri Hanım'la Gülhane Parkı, Üsküdar, Topkapı Sarayı ve Köprüaltı'nda açık hava çalışmaları yapmışlardır. Bu çalışmalar özel izinle ve polis denetiminde yapılabilmiştir.

İlk yıllarda ağırlıklı olarak natürmortlar yapılmıştır. Burada model sorununu göz önünde tutmak gerekir. Okulun kadın modeller konusundaki sıkıntısı hamamlardan getirilen elemanlarla giderilebilmekteydi. 1917'de ülkeye gelen Rus göçmenler ile bu sorun tamamen ortadan kalkmıştır (Res.5). Ancak erkek model büyük bir problemdi. Hayalden erkek figürü çalışan öğrenciler sürekli kadın modelden çalışmaktan dolayı bu figürlere feminen bir ifade vermekteydiler. Bunun üzerine Mihri Hanım Arkeoloji Müzesi'ndeki torsoların kalıplarını aldırarak okula getirtmiştir. Fakat bu durum Maarif Nezareti'ne bildirilmiş ve Mihri Hanım'ın bilgisine başvurulmuştur. Verilen cevap çarpıcıdır.

> Doğru efendim, bunların müzeden kalıpları gelmiştir. Önlerine birer peştamal koyup resimlerini yaptırıyoruz. Tıpkı halk ortasında güreşen pehlivanlar gibi yarı çıplak.[5]

Bu ince zekâ ürünü açıklama Maarif Nezaretince makul bulunmuştur. Daha sonra cansız modelden renkli figür çalışılamadığı için okula mümkün olduğunca yaşlı, sakat ve giyinik olmak koşuluyla erkek model getirilmesine izin verilmiştir. Ünlü Zaro Ağa bu sayede okula model olmuştur. Zaro Ağa'nın kadınlara modellik yapmayı benimseyememesi üzerine, okulun kapıcısı Ali Efendi okul kapanana kadar öğrencilerin modelliğini üstlenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda düzenli olarak açılan tek sergi olan Galatasaray Sergileri'ne kadın sanatçılar da ilgi göstermişlerdir. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nden önce resimleri sergilenmiş olan bazı kadın ressamlardan sonra okulun kurulmasıyla karma sergiler başlamıştır. Okulun kendi içinde öğrencileri teşvik amacıyla müsabakalar düzenlediği ve kazanan resimlerin duvarlarda teşhir edildiği biliniyorsa da bunlar birer sergi mahiyetinde değildirler.

Dönemin dergilerinde erkeklere göre çok daha kısa da olsa bu sergiler sayesinde kadın ressamlar hakkında eleştiri yazıları çıkmış ve halk bu ressamlarla tanışmıştır. Pek çoğu Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin üyesi olan kadın ressamlar derneğin etkinliği olan Galatasaray Sergileri'nden sonra, Cumhuriyet döneminde her yıl düzenlenen Devlet Resim ve Heykel Sergilerine katılmışlardır.

İlgi çekici olan, kadın dergilerinde, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılışı ve eğitimine dair bir bilgiye rastlanmamasıdır. Ressamlar katıldıkları sergiler aracılığıyla kısmen bu dergilerde yer almışlarsa da, bu okulun öğrencisi olan ve başarıları nedeniyle devlet bursuyla Avrupa'ya gönderilen kadınlar hakkında herhangi bir haber çıkmamıştır.

Resim 5: Öğrencilerin çıplak model çalışmaları.

MEKTEBİN KAPANMASI

Türk resim sanatı tarihine kadın sanatçıları kazandıran okulun ne zaman kapandığı konusunda günümüz araştırmacıları oldukça farklı tarihler vermektedirler. Her iki sanayi-i nefise mektebinin bir dönem

bazı dersleri bir arada yapması bu karışıklığın doğmasına neden olmaktadır. Ünlü karikatürist Cemil Cem'in Sanayi-i Nefise Mektebi müdürü olduğu dönemde iki okulun birleştirilmesi çalışmalarına başlanmış fakat bina yetersizliği nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Cemil Cem ve Nazmi Ziya'nın müdürlükleri sırasında okulun Fındıklı'daki bugünkü binasına taşınmasına çalışılmıştır. Namık İsmail'in müdür olduğu dönemde, 1926 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi Fındıklı'da Cemile ve Münire Sultan saraylarına taşınmıştır. Mekân darlığından kurtulan okulda artık kız ve erkek öğrencileri ayırmak için bir neden kalmamış ve böylece İnas Sanayi-i Nefise Mektebi tarihe karışmıştır.

Bu okulda yetişmiş ressamlarımızdan Belkıs Mustafa İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nden sonra Maarif Nezaretince Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'ne gönderilmiş ve buradan diploma alan ilk Türk kızı olmuştur. 1912'de yurda dönmüş ve 1924 yılında "Kara Çocuk" adlı tablosunun çok beğenilmesi üzerine Milli Eğitim Bakanlığınca yeniden Almanya'ya gönderilmiştir.

Fahrünnisa Zeid ise İtalya Rivoli Ödülü, Fransa Commedeur des Lettres et des Arts ve Ürdün Kraliyet Nişanı sahibi, eserleri Paris Modern Sanat Müzesi, New York, Cincinnati, Edinburgh ve Pittsburg müzelerinde bulunan son derece önemli bir sanatçıdır (Res.6).

Okulun 24 numaralı öğrencisi olan Nazlı Ecevit Güzel Sanatlar Birliği'nin uzun yıllar yönetiminde çalışmış ve başkanlığını yapmıştır.

1916 yılında Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'ne giden ve 1924 yılında İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Feyhaman Duran ile çalışan Hale Asaf Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği'nin kurucu üyelerindendir.

Dönemin yaygın anlayışı olan empresyonizm kadınların da ilgi alanları olmuştur. Burada şüphesiz Feyhaman Duran'ın bu anlayışta eserler üretiyor olmasının payı büyüktür.

Resim 6: Fahrünnisa Zeid, "Kompozisyon".

Ama öğrencilerin şanslı oldukları nokta, Mihri Hanım'ın daha akademik bir çizgiye sahip olması, portre ve natürmorda ağırlık vermesidir. Bu sayede Mihri Hanım'dan akademik çizgiyi, Feyhaman Duran'dan empresyonizmi öğrenmişlerdir. Zaman içerisinde sanata bakışları değişen sanatçılardan kübizme ve soyut resme ilgi duyanlar ve bu alanda eserler üretenler de vardır.

Atölyelere bağımlı kalan, çıplak modelden çalışmaları engellenen, özel izin ve polis korumasında açık havada çalışabilen bu kadınları, dönemin İstanbul toplumunun öncü kadınları olarak kabul etmek gerekir. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulmasının bir sonucu olarak, birlikte olmanın verdiği cesaret ve heyecanla eserler üreten sanatçılar, resim sanatını tanımış ve önemini kavramışlardır. İlk dönemleri belki adaptasyon ve kavrama yılları olarak algılanabilir fakat ilerleyen yıllar Türk kadınının resim sanatı içerisindeki yerinin belirginleşmesini sağlamıştır. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'ni, eğitimli kadın ressamların yetişmesinin başlangıcı ve kadının kimlik arayışındaki bir nokta olarak algılamak ve değerlendirmek en doğru yaklaşımdır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Aksel, M., *İstanbul'un Ortası*, Ankara, 1977.

Aksel, M., *Resim Sergisinde Otuz Gün*, Ankara, 1943.

Altındal, M., *Osmanlı'da Kadın*, İstanbul, 1994.

Arseven, C.E., "Güzel Sanatlar Akademisi", *Sanat Ansiklopedisi*, 5. baskı, 27-30, 1985.

Atagök, T., *Cumhuriyetten Günümüze Kadın Sanatçılar*, İstanbul, 1993.

Berk, N.- Turani, A., *Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi*, İstanbul, 1981.

Beykal, C., "Yeni Kadın ve İnas Sanayi-i Nefise Mektebi", *Boyut Plastik Sanatlar*, 16, Ankara, 6-13, 1983

Beykal, "Bizde Sanayi-i Nefise: Galatasaray Türk Ressamlar Sergisi", *İnci*, 19, İstanbul, 13-14.

Cezar, M., *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi Bey*, İstanbul, 1971.

Çakır, S.; *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, 1994.

Halil Edhem (Bugünkü dile aktaran: Gültekin Elibal), *Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu*, İstanbul, 1970.

Hasbora, H., *Başlangıcından Günümüze Türk Kadın Ressamları*, M.S.Ü.'ya-yımlanmamış doktora tezi, İstanbul, 1994.

Kurnaz, Ş., *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, İstanbul, 1992.

Küçüka, B., "İnas (Kız) Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Öyküsü", *Milliyet Sanat*, 69, İstanbul, 1983.

Mutlu, A., "Ressam Belkıs Mustafa'nın Yaşamı ve Onun Desenleri ile Yakın Çevresinden Bir Kesit", *Sanat Çevresi*, 101, İstanbul, 10-13, 1987.

Paşalıoğlu, B., *İnas Sanayi-i Nefise Mektebi ve Mezunları*, M.Ü. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1996.

Tansuğ, S., *Çağdaş Türk Resim Sanatı*, İstanbul, 1991.

Toros, T., *İlk Kadın Ressamlarımız*, İstanbul, 1988.

Yaman, Z.Y., "İnas Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, İstanbul, 170, 1994.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Güzellik Yarışmaları ve Feminen Kadın Kimliğinin Kuruluşu

PINAR ÖZTAMUR

Konu seçimindeki tavsiyeleri, yazım sürecindeki desteği için Yrd. Doç. Dr. M. Asım Karaömerlioğlu'na; Türkiye'de düzenlenen güzellik yarışmalarıyla ilgili çok değerli kaynaklara ulaşmamı sağlayan Dr. Bülent Aksoy'a teşekkürü borç bilirim.

Makale uzun olduğu için tamamını yayınlayamıyoruz. Asıl metni web sitemizde bulabilirsiniz.

gençler tarih yazıyor

Cumhuriyet reformları o dönemdeki gelişmekte olan ülkelerdeki kadınlarla karşılaştırıldığında Türk kadınlarına emsalsiz hukuki haklar kazandırdı. Bunun sonucunda yeni, liberal, çağdaş ve demokratik bir toplum tahayyülünün geçekleştirilmesinde kadınlar ön saflarda yer aldılar. Kadın-erkek arasındaki hukuki eşitlik en azından söylem düzeyinde Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesiyle birlikte 1926 gibi erken bir tarihte gerçekleşti. 1934'te Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkı verildiğinde Batı'daki birçok kadın henüz bu hakkı elde edememişti. Ancak bu haklar kadınlara onların birer birey, birer vatandaş olarak gelişmelerini sağlamak amacıyla verilmemiştir; aksine kadınlara verilen bu haklar araçsal olmanın ötesine geçemeyip başka ulusal amaçlara hizmet etmiştir. Zehra Arat'ın da belirttiği gibi aslında "Kemalist reformlar, kadını özgürleştirmeyi ya da kadın bilincinin ve kadın kimliğinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı değil, Türk kadınlarını, onları daha iyi eş ve anne yapacak eğitim ve becerilerle donatarak, cumhuriyetçi ataerkil düzene katkılarını artırmayı amaçlıyordu."[1] Kadınların iyi birer eş ve anne olmaları gerektiği fikrine artık kadınların modernleşme ve batılılaşma propagandasında birer simge, Göle'nin deyişiyle "batılılaşmanın mihenk taşı"[2] oldukları fikri eklemlenmişti. Cumhuriyet tarihinin ilk güzellik yarışmaları da Batı dünyasına Türk kadınının da en az Batı'daki kız kardeşleri kadar modern olduğunu göstermek için düzenlenmişti. Hem genel bir bağlamda kadınlara atfedilen roller hakkında hem de özel bir bağlamda güzellik kraliçelerinin rolleri bağlamında düşünürsek "Cumhuriyet kızları", "Cumhuriyet kadınları" kendileri için kurgulanan bu rolleri Yeşim Arat'ın da vurguladığı gibi seve seve benimsemişlerdi.[3]

Kemalist projenin yaratmaya çalıştığı "modern kadın" imgesi homojen, tümel bir kimlik olmanın ötesinde iyi eğitilmiş anne ve eşler, eğitimli kadınlar, meslek hayatındaki kadınlar, kulüplerde derneklerde görev alan kadınlar, son moda kıyafetleri içinde son moda makyajlarıyla balolarda feminenliklerini sergileyen, dans edebilen kadınlar vs gibi çeşitli kimliklerin iç içe geçtiği bir kimlikler toplamını ima eder.[4]

Kadınlardan beklenen sadece kamusal rollerini değil Arat'ın da vurguladığı gibi "Ba-

PINAR ÖZTAMUR

Gençler Tarih Yazıyor Yarışması-2001'in ikincisi olan Pınar Öztamur 1979 yılında Zonguldak'ta doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu mütercim tercümanlık bölümünden mezun olan Öztamur, halen Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde yüksek lisansına devam etmektedir.

Öztamur makalesinde 1929-1933 yılları arasında düzenlenen ve Batı dünyasına Türkiye Cumhuriyeti'nin ne kadar "modern" ve "medeni" olduğunu gösterme iddiasında olan bu ilk güzellik yarışmalarının ekseninde kadın imgesinin ve bu imgenin topluca "Kemalist kadın kimliği" olarak adlandırılan kimliklerde nerede durduğu sorusunun izini sürmekte. 1929-1933 arası bütün *Cumhuriyet* gazeteleri ve konuyla ilgili daha önceki literatür, "Türk kadını" hakkında yazılmış yazılar, yayımlanmış araştırmalar ışığında Öztamur tezini şekillendirmiştir. Kendisine akademik hayatta başarılar dileriz.

tılı bir tarzda"[5] geleneksel rollerini de başarıyla yerine getirebilmeleriydi. Kadınların bazıları tiyatrolara, konserlere, konferanslara, balolara giderek, dans ederek, Batılı tarzda kıyafetler içinde erkeklerle yemek yiyerek kamu hayatına katılırken bazıları da ev kadını ve anne rollerini oynamaları için özendiriliyordu; ancak Batılı bir tarzda! Sadece kadınlara hitap eden ev idaresi, çocuk bakımı, sağlık, moda gibi konularda yayımlanan dergiler bu amaca hizmet ediyordu. Kız akşam sanat okullarının da bu amaçlarla kurulduğuna dikkat çekmekte fayda var.[6]

Sözünü ettiğimiz kadın kimliklerinde bazı araştırmalarda başat Kemalist kadın kimliği olarak cinselliklerinden arındırılmış "muallime hanımlar" vurgulanır.[7] Bütün bu çeşitli kimliklerin merkezinde duran kavram "iffet"tir. Bu "yeni" iffet kavramı modernist Püriten bir ahlak anlayışına dayanır.[8] Sonuçta, kadınların cinselliklerini, feminenliklerini vurgulamaları engellenmiştir.

Sencer Ayata, bütün bu kimliklerin algılanışını farklı bir boyutta değerlendirir.[9] Ayata, kamu alanında ve basında sık sık boy gösteren şehirli, üst sınıf kadınların batılılaşmış yaşam tarzına dikkat çekerek toplumsal gerçekliğin resmi söylem düzeyinde söylenenlerden çok daha farklı olduğunu, toplumsal gerçeklikte daha farklı modern kadın imgeleri, modern dişil rolleri ortaya çıktığını öne sürer. Bu şehirli, üst sınıf kadınların sayısı "Cumhuriyet burjuvazisinin büyümesine ve Batı modasıyla Batılı yaşam tarzını benimseyen önde gelen bürokratların, siyasetçilerin, iş adamlarının sayısına bağlı olarak artmıştır."[10] Bu batılılaşmış, kamusal hayatta boy gösteren üst sınıf kadınlar partilerde, balolarda, tiyatrolarda, konserlerde, restoranlarda eğlence hayatına katılmıştır. "Böylesi toplumsal olaylar kadınlar ve erkekler arasında doğrudan ve açık bir ilişkiyi gerekli kılmıştır." Ayata bu kadınların benimsediği rollerde öne çıkan iki davranış örüntüsünü vurgular. Birincisi, bu kadınlar erkeklerle karşılaşmalarında gerek kıyafetleriyle olsun gerek tavır ve davranışlarıyla olsun feminen yönlerini vurgulamaya özen göstermiştir. İkincisi, bu kadınlar annelik ve eşliğin temel vazifeleri olduğunu unutmamıştır. Ayata'nın da belirttiği gibi bu kadınların "kamusal alanlardaki görünürlüğü kendi başlarına, birer birey olarak değil, ancak aileleri dolayısıyla mümkün olabilmiştir."

1929 Güzeli Feriha Tevfik, *Albüm*, Mart 1998, no. 2. Alper Uygun koleksiyonu.

Bu çeşitli örnekler Kemalist kadın ideali söz konusu olduğunda homojen, her bağlama uyan, standart bir kimlikten söz edemeyeceğimizi gösteriyor. Bunun yerine birbirinin içine geçmiş, ortak yönleri olduğu kadar farklı yönleri de olan çeşitli bağlamlar için kurgulanmış çeşitli kadın kimliklerinden söz edebiliriz. Cumhuriyet tarihinde düzenlenen ilk güzellik yarışmaları da bu çeşitli kadın kimliklerinin bir yönünü vurgular kanımca. Bu yazıda amacım yalnızca güzellik yarışmalarıyla kurgulandığını öne sürdüğüm feminen kadın kimliğini incelemek değil; aynı zamanda bu yarışmaların halka sunulmasında kullanılan söylemi de açığa çıkarmayı amaçlıyorum. Bu söylem, gerek Yunus Nadi'nin yazdığı birçok başyazıda, gerek yarışmaların hem yurtiçinde hem de yurtdışında yarattığı tepkilerde hem de *Cumhuriyet*'in sayfalarına taşınan tartışmalarda açığa çıkar.

GÜZELLİK YARIŞMALARI

Cumhuriyet tarihinde düzenlenen ilk güzellik yarışmalarına geçmeden önce genel anlamda güzellik yarışmaları hakkında birkaç söz söylemek bu yarışmaların doğasını anlamak açısından yararlı olacaktır. Böylesi yarışmalar güzellik kavramını kadınların feminenliklerini vurgulayarak öne çıkarır. Sahnede gece elbiseleri, mayolar ya da yerel kıyafetler içerisinde sessizce ilerleyen kadınlar sadece güzelliklerini ve fiziksel görünüşlerini değil aynı zamanda feminenliklerini ve dişil özelliklerini de gözler önüne, seyredenlerin beğenisine sunduklarının farkındadırlar. Güzellik yarışmaları kadınlığı bir kaidenin üzerine oturtur; kadınları susturup nesneleştirir, insana ait olmayan, suya sabuna dokunmayan bir ideal haline dönüştürür.[11] Güzellik yarışmaları ayrıca ulusun nesneleştirildiği platformlar olarak da görülebilir. Son olarak, güzelliğin evrensel bir değer olduğu, bütün kadınların da güzelliğin peşinde olması gerektiği mesajını iletirler.[12]

Güzellik yarışmalarının düzenlendiği dönem, medeniyetin ve çağdaşlığın beşiği olarak görülen Batı dünyasına genç Cumhuriyet'in de çağdaş, medeni bir devlet olduğunu kanıt-

lamak için her fırsatın değerlendirildiği bir döneme tekabül eder. Sözgelimi, bu amaç için Türk Kadınlar Birliği'nin bir üyesi olan Efzayiş Suat, Türk kadınlarının o yıllarda geçirdiği dönüşümler hakkında bir bildiri sunmak üzere Berlin'e gönderilir.[13] Güzellik yarışmaları da bu amaca hizmet eden bulunmaz fırsatlardan biri olacaktır.

Güzellik yarışmaları ulusal gündeme ilk kez 4 Şubat 1929'da girer. Aslında 1925 ya da 1926 yılında İpek Film Şir-

1930 Türkiye Güzellik Müsabakasına katılan güzeller bir arada.
***Albüm*, Nisan 1998, no. 3.**

keti bir güzellik yarışması düzenlenmiş; ancak yarışma ne basın ne de halk tarafından ciddiye alınmıştır.[14] 1929'da ise *Cumhuriyet* bütün genç kızları "Türkiye'nin en güzel kadını acaba kimdir?" sorusuyla ve "bütün dünyaya Türk ulusunun güzelliğini göstermek" vazifesiyle güzellik yarışmalarına katılmaya davet eder[15]:

> Avrupa ve Amerika'da her sene güzellik kralıçaları intihap edilir ve bunlar bir Amerika şehrinde toplanırlar, aralarında bir müsabaka yaparak güzeller güzeli intihap edilir. Bizim kadınlarımız bu müsabakaya niçin iştirak etmesinler? Halbuki Türk kadını dünyanın en güzel kadınlarından maduttur. Hatta Avrupa'da "Şark güzeli" diye dillerde destan olmaktadır. Avrupa'da imal edilen birçok kremlerin, losyonların ve tuvalete ait müstahzaratın üzerinde reklam için "Şarkın güzellik tılsımı" ibarelerini daima görmez miyiz?... O halde? Türk kadını niçin Amerika'da, Avrupa'da kendi milletinin güzelliğini göstermesin?[16]

Birkaç gün içerisinde yarışma ulusal bir onur meselesi haline getirilir, hatta okurlar finale kalacak yarışmacıların seçilme sürecine dahil edilerek bu ulusal vazifenin yerine getirilmesinde kendilerine önemli bir yer verilir. Yarışmanın tanıtımı için bunun asla ele geçmeyecek ulusal bir fırsat olduğu vurgulanırken, Yunanistan'ın "bile" katıldığı, Balkan devletlerinin "bile" sırf milli gayelerle düzenlediği bu yarışmalara Türkiye'nin de mutlaka katılması gerektiğinin altı çizilir. Güzellik yarışmaları halkın takdirine sunulurken bu yarışmaların medenileşmenin, çağdaşlığın bir göstergesi olduğu ısrarla hatırlatılırken "Yarışmalara katılan 'medeni' milletlerden ne farkımız var?" sorusu tekrarlanır durmadan.[17]

İşte böylece ulus çapındaki ilk güzellik yarışmaları uluslararası alanda şan şeref kazanmak, hem Avrupa'da hem de Amerika'da ulusun güzelliğini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı'daki herhangi bir devlet kadar modern ve medeni olduğunu bütün dünyaya göstermek gibi amaçlarla halka duyurulmuş olur. Ayrıca kraliçe seçilecek güzel, Türk kadınının Batı'daki kardeşleri kadar hür olduğunu, çağdaşlık açısından hiçbirinden geri olmadığını, "haremin loş dehlizleri"nde yaşamadığını kanıtlamış olacaktır.

Güzellik yarışmasına katılmak için aranan özellikler 25 Şubat 1929'da duyurulur. Yarışmaya katılabilmek için yerine getirilmesi gereken koşullar arasında özellikle ikisi dikkat çekicidir:

1. Müsabakaya her namuslu Türk kızı iştirak edebilir. Irk, din ve mezhep farkı aranmaz.

2. Bar kadınları müsabakaya iştirak edemezler.

Bu koşullar dönemin ahlak anlayışını göstermesi bakımından dikkate değer. "Bar kadını" olmamanın ötesinde herhangi bir ahlak ölçüsünün sunulmamış olması da ahlak kavramının ancak toplumsal görünürlükle bağdaştırıldığını göstermesi açısından ilginçtir. Güzellik kavramında meydana gelen ya da oluşması beklenen değişiklik de yarışmaya katılabilmek için aranan bu koşullarda kendini gösterir. Artık güzel dendiğinde sadece yüzün güzel olması yetmemektedir.

Günlerce yarışmacı olacak adaylara örnek olması için başka ülkelerin güzellik kraliçelerinin fotoğrafları yayımlanır. Saçları yapılı, makyajlı bu çekici kadınların görsel imgeleri de güzellik kavramında oluşması beklenen değişikliği tamamlar niteliktedir. Artık hem Avrupa'da hem de Amerika'da güzellik kavramının büyük bir değişiklik geçirdiği, güzellik denince vücut güzelliğinin, sağlığın, canlılığın da kastedildiği sık sık vurgulanır:

> Bu müsabakalar Avrupa'da yıllardır yapılıyor. Ancak bilhassa yarım asırdan beri Avrupa ve Amerika'da güzellik şeraitine müsbet ulûm ve fünunun sıhhat ve hayat bahşeden kaideleri de karıştı. Şimdi de gerçi çehre güzelliği tabii ve daima aranıyor. Vücud sıhhati, endamın tenasübü ve heyeti umumiyenin zinde ve çalak oluşu şartlarına da dikkat olunuyor. Demek ki

bu asırda güzel olmak için yalnız güzel yaratılmak kâfi değildir, güzelliği terbiye ve tenmiğe etmeğe de ihtiyaç vardır.[18]

Yarışmacıların jüri önünde mayolarıyla yürüyeceği söylentisi yayılınca birçok kişi bunun ahlaksızlık olduğunu, toplumun ahlakını bozacağını dile getirmeye başlar. Yunus Nadi bu insanları "ahlaksız şarlatanlar" olarak nitelendirirken yarışmaları meşrulaştırmak için yine Avrupa ve Amerika'dan, yani "medeniyetin beşiği"nden örnek verip bu yarışmaların Avrupa ve Amerika'da yıllardır yapıldığını hatırlatır.[19]

"Hanım kızlar" yarışmaya katılıp güzelliklerini sergileyerek "milli bir vazife" yerine getirecek, milletlerine şan ve şeref kazandıracaklardır. Feminenliklerini sergileyen bu kadınlar kamusal görünürlüklerinde hep aileleriyle ilişkilendirilmiş, iyi aile kızları oldukları sık sık tekrarlanmış, güzellik hep sağlıklı olmakla bağdaştırılmıştır. Böylece, bu kadınların "namusları", güzelliklerini sergileyerek ne kadar önemli bir milli vazife yerine getirdiklerini anlayamayan erkeklere karşı korunmuştur.

Cumhuriyet adayların fotoğraflarını yayımlamaya başlayınca "Türk ırkının güzelliği"ni bütün dünyaya gösterecek olan Türk kızlarının değil de gayrimüslimlerin yarışmaya daha fazla ilgi gösterdikleri ortaya çıkar. Hatta, bazı okurlar yarışmacılar arasında hiç Türk kızı olmadığından yakınıp gazeteye şikâyet mektupları gönderirler. Yarışmaya her Türk vatandaşının katılabileceği yanıtını alırlar.[20] Gayrimüslimlerin çoğunlukta olmasına karşın Avrupa basınında dikkati çeken "vakur güzellikleri, zarif giyinişleriyle" Türk kadınının güzelliğidir:

> İstanbul'un maruf gazetesi "Cumhuriyet" ve bunun Fransızca nüshası "*La Republique*" Türkiye'de ilk defa olarak bir güzellik yarışması açmışlardır. Bu müsabakaya İstanbul'daki ekalliyetleri teşkil eden anasır da iştirak etmektedir. Bunlar meyanında güzelleri hakikaten dilber olan koyu siyah gözlü Ermeni kızları ve klasik Rum güzelleri de vardır. Fakat bilhassa vakur güzellikleri, zarif giyinişleriyle Türk hanımları diğer anasırdan fazla nazarı dikkati celbetmektedir. Bunlardan ilk resmi çıkan Necla Refik Hanım Türk güzelliğinin bir numunesidir.[21]

1931 güzeli Naşide Saffet
***Albüm*, Nisan 1998, no. 3.**

Aynı gün *Cumhuriyet*'te yine Avrupa basınından "Kafkasya'nın Çerkez güzelliğiyle Türk güzelliğinin tesalübünden husule gelen İstanbul güzelliği"ni öven örneklere yer verilir.[22]

Güzellik yarışmaları ile gösteri dünyası arasındaki ilişkinin keşfedilmesi uzun zaman almaz. Yarışmaya katılan güzellere bir anda ünlü olma sözü verilir, "milli" film yıldızı[23] olabilecekleri hatırlatılır.[24] Film yıldızlığının yarışmanın "ciddiyeti"yle bağdaşmayacağının farkında olan Yunus Nadi, bu durumu okurların gözünde meşrulaştırırken bir yandan milli vazife söylemine başvurur, bir yandan da yine Avrupa ve Amerika'yı örnek gösterir.[25]

Makyajlı, uzaklara dalıp giden hülyalı bakışlarıyla, dekolte kıyafetleri içerisinde adayların fotoğrafları yayımlandıktan sonra ancak 3 Eylül'de Feriha Tevfik okurlarca seçilen 35 finalist[26] arasından 1929 Türkiye Güzeli seçilir. Seniha Hanım üçüncü, gayrimüslimlere karşı yürütülen propagandaya karşın Mel. Araksi[27] ikinci seçilir. Finalistlerden bazılarının jüri önüne çıkmamayı tercih edişinin sebebini ise Almanya'da çıkan bir gazetenin aynı zamanda jüri üyesi de olan muhabirinden öğreniyoruz. Adayların babaları, erkek kardeşleri, nişanlıları yarışmanın bu aşama-

1932 Dünya Güzeli Keriman Halis.
***Albüm*, Nisan 1998, no. 3.**

sını fazla modern bulur.[28]

Jüride Abdülhak Hâmit, eşi Lüsyen Hanım, Halit Ziya, Cenap Şahabettin, Hüseyin Rahmi, Peyami Safa, Çallı İbrahim, Bedia Muvahhit, Vâlâ Nurettin, Zekeriya ve Sabiha Sertel gibi dönemin en ünlü, en saygın simaları bulunur.

Yarışmaya karşı yöneltilen sert eleştirilere karşılık olarak hep Batı basınında yarışmayla ilgili çıkan haberlere yer verilir. Kurgulanan söylemde yarışmanın Mustafa Kemal ve giriştiği toplumsal yenilik hareketleri sayesinde Batı'daki kadınlarla her alanda eşit konuma gelen Türk kadınını Batı'ya tanıtmak için bulunmaz bir vesile olduğu vurgulanır. Yarışmacıların jüri üyelerinin önüne Batı tarzı kıyafetler içerisinde çıkması bile Türkiye'nin ne kadar büyük bir değişim geçirdiğinin göstergesidir.[29] Görüldüğü gibi yarışma Batı basınında da ilgi uyandırmış, Türk kadını hakkında bu gazetelerde çıkan oryantalist yorumlar yarışmayı meşrulaştırma arayışı içinde olan *Cumhuriyet*'in satırlarına taşınmıştır:

> Daha on sene evvel Türk kadınlığından ne biliyor idik... O zamanki Türk kadını bizim için efsanevi bir şey idi. İşittiğimiz halleri bizi ona biraz acındırıyordu. Kalın peçe bunları âlemin nazarından gizliyor ve uzun siyah ve geniş çarşaf başından ayağına kadar vücudunu setrediyordu. Yüksek konakların kapalı kafesleri arkasına Türk kadınının hayatı gömülü idi... Şimdi ise peçe artık bertaraf edilmiştir. Garp kisvesi Şarka girmiş ve kafesler kalkmıştır. Türk kadını cesurane hayata atılmış ve muvaffak ta olmuştur. Evvelce Türk kadını bir mesleğe intisap etmeyip âtıl yaşardı. Şimdi Türkiye Cumhuriyeti'nde bütün meslekler, tababet ve avukatlık ta dahil olduğu halde, Türk kadınına açılmıştır. Bu inkılap esnasında Türk kadını hakikaten güzel olduğunu da ispat etmiştir. Şimdi Türk kadını diğer mütemeddin memleketlerde yapılan bir harekete iştirak ediyor, yani güzellik müsabakalarına giriyor.[30]

Cumhuriyet'te çıkan birçok yazı dönemin güzellik anlayışı hakkında ipuçları vermektedir. Daha önce güzellik kavramının sağlığı da içerdiğini belirtmiştik, bu kez mutluluk da güzellikle bir tutulmaya başlanır; mutluluğun güzelliğin bir parçası olduğu, ancak güzel insanların mutlu görünebileceği vurgulanır sık sık. Mutlulukla güzellik hem bireysel hem de millî bir başarının işaretleridir. Gelecek nesilleri doğuracak, "iyi bir vatan anası olmak kabiliyeti ve asaletini haiz kızlar"ın[31] sadece güzel olması yetmez, aynı zamanda mutlu olmaları da gerekmektedir.[32]

1929 Dünya Güzellik Yarışması Feriha Tevfik'in seçilmesinden önce düzenlendiği için Tevfik bu yarışmaya katılamaz; yine de ilk yarışmayla amaca ulaşılmıştır. Batı'daki kadınlar gibi giyinen, medeniyetin her alanında en az onlar kadar başarılı olan Türk kadını Batı'nın dikkatini çekebilmiştir. Güzellik yarışmalarının modern Türkiye'yi tanıtma konusundaki misyonuna öyle güvenilir ki 1930 yılında düzenlenecek yarışma için duyurular 29 Ekim 1929 tarihinde başlar; çünkü bu kez kazanan güzel "medeni bir sahada memleketin şeref ve haysiyetine hizmet etmek" üzere önce Paris'e, daha sonra ABD'ye gönderilecektir. "Güzeller milli vazifenizi yapınız," sloganıyla başlatılan bu yarışmayla Türk kadınları yalnızca Türk güzelliğini, asaletini sergilemekle kalmayacak, aynı zamanda milletlerine şan, şeref kazandıracak, hepsinden önemlisi Türkleri tanımayanlara, "Madagaskar gibi zenci memleketlere bile"[33] Türklerin beyaz ırktan olduğunu gösterecekleridir:

> Feriha Tevfik Hanım'ın resimlerinin Amerika gazetelerinde intişarı bizim lehimizde ne mühim bir propaganda oldu. Türkleri zenci, sarı veya kırmızı ırktan zanneden sürü sürü Amerikalılar kendileri kadar beyaz ve güzel olduğumuzu Feriha Hanım'ın resimlerinden anladılar. Memleketimiz ve milletimiz namına elde geçen böyle masrafsız bir propaganda fırsatını kaçırmamak, ondan azamî istifade etmek mecburiyetindeyiz. Bu fırsattan istifade millî bir vazifedir. Azamî istifade ise ancak müsabakalara güzel, çok güzel kız göndermekle kabil olur.[34]

Bu feminen kadınların güzellikleri savunulurken güzelliğin ayıp bir şey olmadığı, aksine bütün dünyada değişen koşullarla birlikte güzellik kavramının da değiştiği ve güzelliğin istenen, arzulanan bir şey olduğu vurgulanır. Türk devriminin simgesi olan Türk kadını, güzelliğini sergilerken aslında hem kendi kurtuluşunu, hem de Türk milletinin sosyokültürel açıdan dünyanın hiçbir memleketinden geri olmadığını göstermektedir.[35]

10 Ocak 1930'da Mübeccel Namık Türkiye Güzeli seçilir. Türkiye'nin Dünya Güzellik Yarışması'na katılacağı haberi özellikle yarışmanın düzenleneceği Fransa'da dikkatleri çeker. *L'ekispres Midi* [sic] haberi şöyle duyurur okurlarına:

> Türkler artık tamamiyle medeni olmuşlardır. Türk kadınları yalnız peçeyi terk etmekle iktifa etmemişler, güzellik müsabakasına da iştirake başlamışlardır.[36]

Batı basınında böylesi yorumlara rastlanırken iç basında da yarışmalar hakkında hararetli tartışmalar başlar. Bu tartışmaların yarattığı gergin

ortamı yumuşatmak için Peyami Safa bir yandan okurların milliyetçi duygularına seslenerek Türk ırkının güzelliğini överken, bir yandan da Mübeccel Hanım'ın masumiyetini ve ahlakını vurgular:

> Mübeccel Hanım ırkımızın bütün seciyesini taşıyor. Mayası halis bir tesalüple yuğurulmuş. Lirik şairlerin genç kız diye tahayyül ettikleri, fakat asrın ahlaki bulanıklığı içinde eşini az buldukları masum, gözü açılmamış, tipik aile kızı. Zekâsı terbiye, vücudu idman görmüş, lisan biliyor.[37]

Kraliçenin Paris'e yola çıkacağı gün yaklaştıkça gündemi kraliçeyi Paris'e "milli" kıyafetler içinde gönderme telaşı kaplar; böylece Paris'te yalnızca Türk güzelliği değil, "Türk mamulat ve mesucatı" da bütün dünyaya gösterilecektir.

Yüzü hem "modernleşmenin hem de alçakgönüllülüğün" bütün izlerini taşıyan Mübeccel Namık Paris'te başarılı olamaz. Dahası Yunan güzeli Avrupa Güzeli seçilmiştir. Ancak Yunan güzelinin seçilişi kökenlerini eski Yunan'da arayan jüri üyelerinin taraflı tutumuna bağlanır.[38] "Dün haremdeyken bugün Opera'nın Gümüş Köprüsü'nde boy gösteren" Mübeccel Namık'ın vücudunda ise her bir "özgürleştirilmiş" Türk kadını, bütün Türk ırkının güzelliği ve Türk devrimi vücut bulmuştur aynı zamanda.[39]

Söylem düzeyinde güzelliğin doğal olması gerektiği, yarışmacıların masumiyeti, saflığı, zarafeti konusunda yapılan bütün yorumlara karşın bir *Cumhuriyet* muhabirinin yazdıkları yarışmacıların sergiledikleri feminenliği daha iyi ortaya koymaktadır:

> Şunu kafamıza iyice yerleştirmeliyiz: Garpte kadın güzel ve kelimenin bütün kuvvetile çok incedir. Yalnız güzel ve ince değil kendisine mana vermeyi bilen, teşhir etmesini bilen ve hassatan giyinişi ve zevkli ihtimamı sayesinde cildine bile tahakküm ederek rayiha haline gelmesini bilecek kadar kadınlık san'atine ve sırrına vakıftır.[40]

Yine hem Türkiye Cumhuriyeti'nin ne kadar modern hem de Türklerin beyaz ırktan olduğunu bütün dünyaya göstermek için düzenlenen üçüncü yarışmada bir öğretmen olan Naşide Saffet Hanım Türkiye Güzeli seçilir. İkinci güzel Saniha Hanım da güzel sanatlar mektebinde öğrencidir. Bir muallime hanımla bir öğrencinin nasıl olup da böyle yarışmalara katıldığı hayretler uyandırır; çünkü böylesi bir durumun genç kızların hem manevi hem de zihinsel gelişimi üzerindeki olumsuz etkisi büyük olacaktır.[41] Naşide Hanım'ın öğretmenlikten atılacağına dair söylentiler dolaşmaya başlar; ne de olsa söz konusu olan "muallimliğin ve muallimeliğin şerefi meselesidir."[42] Bu yorumlar, güzellik konusunda *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan onlarca yazıya rağmen toplumun değer yargıları, namus ve iffet gibi kavramlarda dikkate değer bir dönüşüm yaşanmadığını; hâlâ öğretmen olmakla güzelliğini sergilemenin bağdaştırılamadığını gösterir.[43]

1933 Türkiye Güzellik Kraliçesi Nazire Hanım
***Albüm*, Nisan 1998, no. 3.**

Son güzellik yarışmasına yöneltilen bu eleştirilere sert yanıtlar verilir; bu yorumları yapanlar ahlak hocası olmakla, çağdışılıkla ve "zifiri karanlık bir mazi"nin geleneklerini savunmakla suçlanır.[44]

10 Aralık 1931'de ilan edilen 1932 Türkiye Güzellik Müsabakası yeterince ilgi gösterilmediği, sadece on başvuru olduğu için iptal edilir. O günler büyük buhranın dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye üzerinde de derin etkilerini gösterdiği yıllardan biridir,[45] ayrıca bir önceki yarışmada doruğa ulaşan tartışmalar da halkın coşkusunu yitirmesine, adayların çekingen davranmalarına yol açmıştır. Ancak uluslararası yarışmayı düzenleyen komitenin ısrarı üzerine "milletinin asaletini, vatanının hürriyetini, tarihinin ihtişam ve azametini, cins ve ırkının ince, necip yaratılışını benzersiz bir halita halinde nefsinde toplayan Türk güzeli"ni[46] seçmek üzere ikinci bir yarışma düzenlenir. Günlerce süren propagandaya, teşvike rağmen katılım yine çok düşük bir düzeyde kalır. Keriman Halis'in yarışmaya başvuran sadece sekiz aday arasından Türkiye güzeli seçilmesi basında alay konusu olur, hatta Halis'in Türkiye güzeli sayılamayacağını, olsa olsa *Cumhuriyet* güzeli olabileceğini söyleyenler çıkar.[47]

Keriman Halis 1932 yılının Temmuz ayında dünya güzeli seçilince bu başarısı "Türk ırkının necip güzelliği"ne, "Türk kadınının faziletine ve yüksek kabiliyeti"ne bağlanır. Ayrıca bu başarı bireysel olmaktan çok, millî bir başarıdır; Türk kadını en sonunda Batılı kadınlar arasında nicedir hak ettiği yere kavuşur.[48]

Muhafazakâr eğilimleriyle tanınan Peyami Safa yarışmalar başladığından beri hep jüride yer almakla kalmaz, aynı zamanda yarışmacıları ellerinden tutup jürinin önüne kadar götürüp orada yarışmacıların eteklerini dizlerine kadar kaldırmasına yardım etmek de onun görevidir. Keriman Halis'in güzelliğinde "Türk ırkının ve medeniyetinin destanî bir manzumesi"ni bulur. Safa'nın milliyetçi eğilimlerinin muhafazakâr eğilimlerinin önüne geçtiği çok açıktır.[49]

1933 yılında düzenlenen Türkiye Güzellik Müsabakasına katılan güzeller toplu halde.
***Albüm*, Nisan 1998, no. 3.**

Yeni kraliçeye Türk ırkının güzelliğini bütün dünyaya gösterme misyonundan sonra bir de Türk mamullerini tanıtma misyonu yüklenir. Türk güzelinin jüri önüne "nefis bir millî kumaş" içinde çıkmasının jüri üzerinde büyük etkisi olduğu iddia edilir.[50] Güzelliği de Türk üzümü, Türk fındığı, Türk inciri yiyerek beslenmesine bağlanır.[51]

1933 yılında düzenlenen son güzellik yarışmasını Nazire Hanım kazanır; ancak seçilişiyle ilgili dedikodular ayyuka çıkar. Jürinin Nazire Hanım'ı seçerken taraflı davrandığı, bu seçimin dürüst olmadığı yazılmaya başlanır. Bunun üzerine Aka Gündüz *Akşam*'da

> Güzellik müsabakaları menedilecek. Bu gibi müsabakalar Monmarter [sic] kabarelerinde oluyor. Temiz Türkiye buna müsait değildir. Artık müsabakaların yapılmaması için bir kanun layihası teklif edeceğim,[52]

diye yazınca bu, Cumhuriyet tarihindeki güzellik yarışmalarının ilk dönemine (1950'de yeniden düzenlenene dek) bir nokta koydu.

Yazının başında da vurgulandığı gibi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurgulanan yeni bir kadın kimliği vardı. Birçok araştırmada tek boyutlu olduğu vurgulanan bir kadın kimliğinden ziyade, farklı "Kemalist kadın" kimliklerinden (mesela 'Cumhuriyet güzelleri'nden de) bahsetmek gerekiyor. Buradan hareketle, farklı bağlamlar için, farklı kadın kimlikleriyle rollerinin kurgulandığı söylenebilir. Bu yüzden dönemi anlamak için sabit, değişmez, homojen bir kadın kimliği anlayışıyla yola çıkmak yanlış olmasa bile eksik kalıyor. Nitekim, totaliter rejimlere özgü "tek boyutlu insan" (ya da "döpiyesli, münevver kadın") modelini/idealini erken Cumhuriyet döneminde "keşfetmek" bu açıdan pek gerçekçi gözükmüyor. Aslında, Cumhuriyet'in ilk yılları "aynaya bakan" kadınları da, döpiyesli "muallime hanım"ları da, yani çoğul kimlikleri bir arada barındırıyor.

1. Zehra Arat, "Kemalizm ve Türk Kadını," *Bilanço'98: 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*.
2. Nilüfer Göle, *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme* (İstanbul: Metis, 1998).
3. Yeşim Arat, "The Project of Modernity and Women in Turkey," *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Sibel Bozdoğan and Reşat Kasaba (yay. haz.) içinde (Seattle: University of Washington Press, 1997).
4. Ayşe Durakbaşa, "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler'," *Bilanço'98: 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*.
5. Yeşim Arat, *a.g.e.*
6. Arat, *a.g.e.*, Bu okullarda idarecilik görevinde bulunan bir kişinin sözleri de bu durumu doğrular niteliktedir: "Cumhuriyetimiz bayanlara verdiği hep bütün haklarla nasıl bugün saylav, doktor, kimyager avukat... ilah yetiştiriyorsa, okulumuz da bilgili ana, tutumlu ev çevirgeni, can yoldaşı, düşünüş arkadaşı yetiştirerek ulusal işlerle cumhuriyet temellerini perçinliyor, size bir şey söylesem inanır mısınız? Düne kadar bütün benliğini verip saylav, doktor, kimyager, hakim, avukat olmak amacını taşıyan bu bayanlarımızın dörtte üçünün yegâne ülküsü bilgili ana, tutumlu ev çevirgeni, bayındırlı eşine can yoldaşı, her zorluğu yenen başarıcı olmaktır," İ. Tokay, "Selçuk Hanım Kız Sanat Okulunda", *Yeni Adam*, no. 59 (1935), s. 10-11, anan Duygu Köksal, "Yeni Adam ve Yeni Kadın: 1930'lar ve 40'larda Kadın, Cinsiyet ve Ulus," *Toplumsal Tarih*, Mart 1998, no. 51.
7. Bkz. Ayşe Durakbaşa, *a.g.e.* Nilüfer Göle, *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme* (İstanbul: Metis, 1998), Ayşe Kadıoğlu, "Cinselliğin İnkarı: Büyük toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", *Bilanço'98: 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. Ayşe Durakbaşa, "Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu," *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, no. 51.
8. Ayşe Durakbaşa, *a.g.e*
9. Sencer Ayata, "Continuity and Change in Turkish Culture: Some Critical Remarks on Modern Mahrem," *New Perspectives on Turkey*, Sonbahar 1993, no. 9.
10. Ayata savını Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Memduh Şevket Esendal, Halide Edip Adıvar, Suat Derviş, Fatma Aliye gibi romancıların yapıtlarına dayandırır.
11. Tara Maginnis, *The Theatre of the Feminine Ideal*, doktora tezi, (Georgia Üniversitesi, Atina, 1991), www.costumes.org/subwebs/dissertation/dissabst.htm.
12. Tara Maginnis, *a.g.e.*
13. *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1929.
14. *Güzellik Kraliçeleri ve Güzellik Müsabakalarının Tarihçesi*, İstanbul: 1932, anan Gökhan Akçura, "Türkiye'nin İlk Güzeli," *Albüm*, Mart 1998, no. 2
15. Hatta o dönemde güzellik yarışmalarının Atatürk'ün emri üzerine düzenlendiği bile iddia edildi. (Gökhan Akçura, "Türkiye'nin İlk Güzeli," *Albüm*, Mart 1998, no. 2)
16. *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1929.
17. Bkz., *Cumhuriyet*, 6. 19, 20, 23 Şubat 1929.
18. Yunus Nadi, "Güzellik Müsabakamız," *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1929.
19. "Bazı ahlaksız şarlatanların ima ettikleri gibi güzellik müsabakalarında gayri ahlaki bir cihet yoktur. ... Bu iş bütün milletin alakadar olduğu çok nezih bir iştir," Yunus Nadi, "Güzellik Müsabakamız," *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1929.

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI - 2002

gençler tarih yazıyor

Bir gelenek haline gelmesini hedeflediğimiz Gençler Tarih Yazıyor Yarışması'nın bu yıl üçüncüsünü düzenliyoruz. Amacımız üniversite öğrencileri arasında tarih bilincini ve sevgisini geliştirmek.

Yarışmaya 2001-2002 öğretim yılında üniversitelerin herhangi bir bölümünde önlisans ve lisans programlarına kayıtlı öğrenciler, kendi seçecekleri bir konuda özgün tarih araştırmalarıyla katılabileceklerdir.

Katılımcılar yarışma hakkında ayrıntılı bilgileri internet üzerinden www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih adresinden de alabileceklerdir.

Yarışma Merkezi
Toplumsal Tarih Dergisi
Valikonağı Cad. Samsun Apt.
No. 57 Kat. 2 80220 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0 212 233 21 61 Faks: 0 212 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr
toptar@tarihvakfi.org.tr

Bilgi Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen sokak No. 15 34460
Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35 Faks: (0212) 513 21 77

Ankara İrtibat Bürosu
Büyükelçi Sokak No. 14/9 Küçükesat Ankara
Tel: (0312) 426 16 54 Faks: (0312) 468 53 65

Yarışma Takvimi

Son başvuru tarihi: 28 Haziran 2002
Araştırmacıların son teslim tarihi: 18 Ekim 2002
Değerlendirme: 19 Ekim-01 Aralık 2002
Sonuçların açıklanması: 02 Aralık 2002

20. *Cumhuriyet*, 17 Mart 1929.
21. Stravbinger Tagblat, anan *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1929.
22. Berner Tagblat (İsviçre), Üsi Somi (Finlandiya), anan *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1929.
23. 1929 yılının güzellik kraliçesi Feriha Tevfik hem sinema filmlerinde hem tiyatroda çeşitli roller oynamıştır; 1931 güzeli Naşide Saffet'le 1932 Dünya Güzeli Keriman Halis de çeşitli reklamlarda rol almıştır.
24. *Cumhuriyet*, 14 Nisan, 5 Ağustos 1929.
25. "Avrupa ve Amerika güzelleri sinemalarda aldıkları rollerle kendi vatan ve milletlerine şeref verirler", Yunus Nadi, "Güzellik Müsabakamız," *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1929.
26. Yarışmaya katılan gayrimüslimlerin sayısını tespit etmeye çalıştım. Yarışmacılar hakkında isimlerinden başka işe yarayacak veri yoktu. Ancak yarışmacıların birçoğu "Siyah İnci" gibi takma isimlerle B.A. gibi kısaltmalar kullandıkları için sağlıklı bir sonuca ulaşamadım. Bu eksik veriyle ulaştığım sonuç 35 finalist arasında 13 finalistin gayrimüslim olduğunu gösteriyordu.
27. Mel. Araksi fotoğraflarda makyajlı ve başörtülüdür (Bkz. *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1929).
28. *Mittag*, anan *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1929.
29. "Turkish Women Following Their Western Sisters: The First Beauty Contest Ever Held in Turkey," *Illustrated London News*, anan Cumhuriyet, 25 Eylül 1929.
30. *Lokal Anzeiger*, anan *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1929. Ayrıca *Journal d'Oryan*'da [sic] yayımlanan bir yazı da Batı'nın Doğu'ya oryantalist bakışının Doğu'da yeniden üretildiğini gösteriyor: "Tarihte ilk defa olarak bir Türk kadını, ve İstanbul evlerinin kafesleri arkasında ziyadan mahrum olarak gizlenen bir Müslüman kızı Şark güzelliğini, serbestçe temsil edecek ve düzgünsüz, saf hürriyetin çehresi kadar güzel olan çehresini gösterecektir," anan *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1930.
31. *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1929, Kadınlar Birliği Reisi'nin demeci.
32. Yunus Nadi, "Güzellik Müsabakamız," *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1929.
33. *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1929.
34. *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1929.
35. Yunus Nadi "Güzellik Ayıp Bir Şey Değildir," *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1930.
36. Anan *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1930.
37. Peyami Safa, *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1930.
38. "Yunan Güzeli Neden Kazandı?," *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1930.
39. Yunus Nadi, "Haremden Gümüş Köprüye: Büyük Gaziye İthaf," *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1930.
40. Cemal Ziya, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1930.
41. *Milliyet*, 21 Ocak 1931, anan Dr. Doğan Duman - Pınar Duman, "Kültürel Bir Değişim Aracı Olarak Güzellik Yarışmaları," *Toplumsal Tarih*, Haziran 1997, no. 42.
42. Ahmet Şükrü, "Kraliçelik," *Milliyet*, 24 Ocak 1931, anan Dr. Duman - Pınar Duman, *a.g.e.*
43. Falih Rıfkı *Milliyet*'te şöyle der: "Güzellik temiz ve asil bir şeydir. Fakat muallimlikle bu müsabakalar arasında bir tezat olduğuna da şaşmamak lazım gelir. Eğer Maarif vekilliği deniz esbabı ile dolaştırılmış, ayak bileği, kalçası ölçülmüş ve talebeleri tarafından gazetelerde çıplak resmi görülmüş bir hoca hanımı sınıf içinde biraz garip bulursa eski kafalılık göstermiş olmayacaktır," Falih Rıfkı, "Güzellik," *Milliyet*, 26 Ocak 1931, anan Dr. Doğan Duman - Pınar Duman, *a.g.e.*
44. Yunus Nadi, *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1930.
45. Bkz. *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1932, "Buhran nedeniyle katılamayan orta halli fakat güzel kızların masraflarını üstleniyoruz."
46. *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1932.
47. Bkz. "Cumhuriyet Güzelini Teşyi...." *Son Posta*, 12 Temmuz 1932, anan Dr. Doğan Duman - Pınar Duman, "Kültürel Bir Değişim Aracı Olarak Güzellik Yarışmaları," *Toplumsal Tarih*, Haziran 1997, no. 42.
48. Yunus Nadi, *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1932.
49. Peyami Safa, "Dünya Karşısında Türk Kızı," *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1932.
50. *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1932.
51. *İktisat ve Tasarruf*, 1932, "Türk güzeli niçin cihan güzeli oldu? Çünkü Türk güzeli Türk üzümü, Türk fındığı, Türk inciri ile beslendi!", anan Gökhan Akçura, "Dünyanın En Güzel Kızı," *Albüm*, Nisan 1998, no. 3.
52. Anan Gökhan Akçura, "Dünyanın En Güzel Kızı," *Albüm*, Nisan 1998, no. 3.

ARŞİVDEN BİR BELGE (36)

Uşak'ta Kadın Halı İşçilerinin İsyanı (1908)

T. C. BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GEN.

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS, Sıra: 1416, Dosya: 519, Gömlek: 37, Aded: 1, 1326.S.1

BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV, Sıra: 5168, Dosya: 307, Gömlek: 110, Aded: 2, 1326.S.20, Vesika: 1.

BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV, Sıra: 5168, Dosya: 307, Gömlek: 110, Aded: 2, 1326.S.20, Vesika: 2.

Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısında Uşak'ta halkın Müslüman kesimi ile gayrımüslim kesiminden kadınların çoğunluğunu oluşturduğu yaklaşık 1.500 kişilik bir grubun yün iplik fabrikalarını basarak, makine ve tezgâhları kırıp döktükleri, fabrika binalarını ateşe verdikleri ilginç bir "makine kırıcılığı" (machine-clastic movement) olayını ele almak istiyoruz. Çoğunluğunu Uşak ve civarındaki halı tezgâhlarında işçi olarak çalışmakta olan Müslüman kadın işçilerin oluşturduğu bir grubun gerçekleştirmiş olduğu bu eylem Osmanlı işçi hareketleri tarihinde çok önemli bir yer tutmaktadır.

Osmanlı emek tarihiyle yakından ilgilenenler, Osmanlı İmparatorluğu'nda "makine kırıcılığı" eylemleri tarihinin 1839 yılına kadar geri götürülebileceğini anımsayacaklardır.[1] Modern anlamıyla ilk Osmanlı işçi hareketleri, Tanzimat'tan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na yeni yeni girmeye başlayan Batı teknolojisi ve Avrupa'dan ithal edilen makinelere karşı bir tepki olarak ortaya çıkan Luddist hareketler, yani makinelerin işçilerin zararına kullanıldığına inanan ve makinelerin işçilerin çıkarlarına zarar verdiğini düşünen makine düşmanı işçilerin başını çektiği "makine kırıcılığı" tarzındaki eylemlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez 1839 yılında Slevne'de Dobrijokeslov'un fabrikasında kadın işçilerin kendilerin işlerinden edeceğine inandıkları makinelere karşı isyan ettikleri bilinmektedir.[2] 1851 yılında ise kadın tekstil işçileri Samakof'da mekanik bir tekstil tarağını kırma girişimde bulunmuşlar, ancak tarağın bir daha kullanılmayacağı konusunda kendilerine söz verilmesinden sonra bu girişimlerinden alıkonulabilmişlerdir.[3] 1861 yılında Bursa'da kadınlardan oluşan büyük bir dokuma işçileri grubunun "eski bir Müslüman mezarlığı üzerine kurulmuş olduğu" iddiasıyla bir dokuma fabrikasını basarak, kendilerine rakip olarak gördükleri makine ve tezgâhları tahrip ettikleri ve fabrika binasını da ateşe vermişlerdir.[4] 1873 yılında nisan ayının ilk günlerinde Haydarpaşa-İzmit arasında demiryolu inşaatında çalışmakta olan bir grup işçi taşeron tarafından işten atılınca, demiryolunu kullanılamaz hale getirmişlerdir. 6 Nisan 1907 günü, on iki yaşındaki bir Müslüman erkek çocuğunun yaralandığı bir tramvay kazasını protesto eden öfkeli bir Müslüman grubu İstanbul Elektrik ve Tramvay İşletmesi'nin üç tramvay vagonunu tahrip etmiştir.[5]

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi eylemleri tarihinde, en iyi incelenmiş ve en ayrıntılı bir biçimde yazıya dönüştürülmüş olan "makine kırıcılığı" olayı, çoğunluğu Müslüman kadınlardan oluşan halı sektörü işçilerinin 1908 yılının mart ayı ortasında Uşak'ta gerçekleştirmiş oldukları eylemlerdir. Bu konuda, doktora eğitimimiz sırasında State University of New York

/ Binghamton'da öğrencisi ve asistanı olarak birlikte çalışmış olduğumuz Prof. Donald Quataert'in 1986 yılında yayımlamış olduğu "Batı Anadolu'da Değişen Halı Endüstrisi ve Makine Kırma Eylemleri, 1860-1908" başlığını taşıyan kapsamlı bir makalesi bulunmaktadır.[6]

Donald Quataert'in makalesinden yola çıkarak, Uşak'ta kadın halı işçilerinin 13 Mart 1908 günü başlattıkları bu isyan hareketini sebepleriyle birlikte kısaca özetleyelim. Uşak, 1860'lardan başlayarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun önde gelen halıcılık merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Uşak ve civarında bulunan Kula ve Gördes havalisi, Osmanlı halıcılık sektörünün en önemli bölgesini oluşturmaktadır. 1880'lerde Uşak'ta 600 halı tezgâhında çalışan toplam 3.000 kadın ve 5.000 genç kızdan oluşan bir işgücünün istihdam edilmekte olduğu, 1900'lü yıllara gelindiğinde ise halı tezgâhlarının sayısının 1.200'e ve kadın halı dokuma işçisi sayısının da tam zamanlı olarak çalışan 6.000 kadına ulaştığı bilinmektedir. Halı tezgâhların hemen hemen hepsi kadın işçilerin evlerinde kurulmuşlardır. Çoğu ailenin kendi tezgâhına sahip olduğu ve bazı ailelerin evlerinde bulunan tezgâh sayısının evde yaşayan kız çocuklarının sayısına göre iki veya üçe ulaştığı kaydedilmektedir. Bu tezgâhlarda, ilmik başına ücretler veya haftalık ücretlerle çalıştırılmaktaydılar. Halı dokuma işçilerine becerilerine, dikkatlerine ve dokuma hızlarına göre değişen ücretler ödenmektedir. 1908 yılına gelindiğinde, ilmikle halı dokuma işinde Uşak nüfusunun yüzde 85'ini oluşturan Müslüman kesimin kadınları ağırlıklı olarak istihdam edilmektedir.

Kendi olanaklarıyla halı dokuyup, pazarda yine kendi olanaklarıyla satan küçük bir yarı üretici, yarı satıcı grubu göz ardı edilecek olursa, Uşak halı sektöründe faaliyet gösteren halı tüccarları ve Uşaklı halı tezgâhı sahipleri arasında üç çeşit çalışma ilişkisi tespit edilebilmiştir. İlk üretim tarzı, halı tüccarından nakit avans alan halı tezgâhı sahibinin tüccarın istediği tarzda halı üretmesidir. Maliyetlerin çoğu bu avanstan karşılandığı için, tezgâh sahibi halı üretiminin tüm aşamalarına hükmetmekte, istediği malzemeleri kullanmakta, ancak kendi istediği tarz halıları değil tüccarın ısmarladığı halıları işçilerine dokutturmaktadır. İkinci üretim tarzında, tezgâh sahibi, tüccardan nakit avans değil, yün iplikleri boyamak için boya almakta ve tüccarın verdiği renkli boyalarla iplikleri hazırlayıp tüccarın ısmarlamış olduğu halıları işçilerine dokutturmaktadır. Üçüncü üretim tarzında ise halı tüccarı tezgâh sahibine nakit para veya boya değil, boyanmış yün iplik vermekte ve tezgâh sahibinin ilmikle dokuma işlemi haricindeki bütün üretim aşamalarının dışında kalmasına yol açmaktadır. İşte özellikle Avrupalı hah tüccarlarının Anadolu'da halı piyasasına tamamen hükmetmelerine ve kendi kârlarını istedikleri gibi artırmalarına yol açan üretim tarzı da halı tüccarları tarafından giderek benimsenen bu üçüncüsüdür.

Avrupalı tüketicilerin Uşak halılarına giderek artan ilgisi nedeniyle, 1880'lerden başlayarak, Uşak'ta halı üretim kapasitesini artırmak için girişimlerde bulunulmuştur. Bu amaçla, Uşak ve havalisinde elle yapılan yün temizleme, yün iplik eğirme ve yün iplik boyama aşamalarında kadın işgücüne erkekler de katılmaya başlamıştır. Cinsel işbölümüne de yol açtığı bilinen bu gelişme bile Uşak'taki halı üretim kapasitesini istenilen düzeye çıkarmaya yetmeyince, Uşak'ta ilk mekanik yün eğirme fabrikası 1890 yılında açılmış, ancak başından beri yerli halkın büyük tepkisiyle karşılaşmış olduğu için pek de başarılı olamamıştı. 1898 yılında Tiridzade Mehmed Paşa tarafından açılan ilk buharlı yün iplik eğirme fabrikasını, 1900 yılında Bıçakzade Ali ve ortaklarının, 1903 yılında da Yılancızade Osman Efendi'nin açtığı fabrikalar izlemişti.

Uşak'ta Müslüman kadın halı işçileri, 1912.

Yün iplik fabrikalarının açılmasıyla birlikte, Uşak'ta yün iplik arzı artmış, ancak ilmek ile halı dokuyan kadınların üretim hızı ve dolayısıyla da yün iplik talebi bu artışa pek ayak uyduramamaya başlamıştı. Bu durumda, evlerindeki tezgâhlarda günde 5.000-6.000 ilmek işleyen Müslüman kadın halı işçilerinin yerini yeni açılan halı imalathanelerinde günde on dört saate varan sürelerle çalışan ve günde 14.000 ilmek civarında halı üreten gayrımüslim kadın halı işçileri almaya başlamıştı. Evlerinde çalışan Müslüman halı dokumacıları ile imalathanelerde çalışan gayrımüslim dokuma işçileri arasındaki bu rekabet, ilmek başına ödenen birim üc-

27 Şubat 1912 günü Londra'da düzenlenen 5 İngiliz Lirası değerinde bir hisse senedi.

retlerin de giderek azalmasıyla sonuçlanmaktaydı.

İşte tam da bu gergin ortamda, Ocak 1908'de Orta ve Batı Anadolu bölgelerinde faaliyete geçen The Oriental Carpet Manufacturers Ltd. şirketi, Orta Anadolu bölgesinde Isparta ve Burdur'da bulunan atölyelerine ek olarak, Batı Anadolu bölgesinde bulunan İzmir ve Bandırma'da çoğunlukla Ermeni ve Rum kadın işçiler çalıştıran on yedi yeni halı imalathanesi birden açıverdi. Şirket, Uşak, Kula, Gördes ve Demirci gibi geleneksel Osmanlı halıcılık merkezlerinde ise temsilcilikler açmakla yetinmişti. Şirket, yeni açılan temsilciliklerine yalnızca fabrikalarda üretilmiş ve boyanmış ipliklerin anlaşmalı tezgâh sahiplerine kullandırılması emrini verince, Uşak'ta fabrikalar elle yün temizleme, yün eğirme ve yün boyama işlerinde çalışmakta olan ve çoğunluğu Müslüman kadınlardan oluşan pek çok işçinin işlerini ellerinden almış oldu.

Uşak'ta 13 Mart 1908 günü öğle saatlerinde çoğunluğunu Müslüman kadın ve çocukların oluşturduğu kalabalık bir işçi grubu üç mekanik ve buharlı yün eğirme fabrikasını bastı, fabrikaların depolarında bulunan büyük miktarda ham yün ile fabrikalarda işlenmiş ve eğirilmiş olan yün iplikleri yağmaladı, fabrikalarda bulunan makineleri de tahrip ederek fabrika binalarını ateşe verdi. Sayıları 1.500 kişiye kadar ulaşan kadın eylemciler Uşak sokaklarında protesto yürüyüşleri de düzendiler. Göstericiler, Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmesini istedikleri taleplerin ayrıntılı bir listesini Osmanlı askeri ve idari memurlarına verdiler. Gösteriler sırasında fabrikalardaki makineleri tahrip ettikleri öne sürülen on dört gösterici sonradan askerler tarafından tutuklandı. Ancak, gösterilerin şiddetinin giderek artması ve göstericilerin arkadaşlarının serbest bırakılmasını görüşmelere başlamak için ön şart olarak ileri sürmeleri üzerine, tutuklananların hepsi ertesi gün hemen serbest bırakıldılar. 16 Mart 1908 günü, yeniden sokaklarda toplanan 500-600 kişilik kalabalık bir grup fabrikaları işçilerin öfkesinden korumaya çalışan askerlerle çatıştı. Eylemciler hükümet konağı önünde de çeşitli protesto gösterileri yaptılar.

Bu arada, olayları kontrol altına almak amacıyla Uşak'a gönderilmiş olan Kütahya mutasarrıfı ve serkomiseri, İstanbul'a gönderdikleri raporlarda Uşak ve civarında yaşayan Müslüman kadınların asırlardan beri yün eğirip yün iplikleri halı tezgâhı sahiplerine satarak yaşamlarını kazandıklarını vurguluyorlardı.

Osmanlı hükümeti ise çareyi kadınlara karşı baskı uygulamaktan kaçınan Uşak kaymakamı Tevfik Efendi'yi görevden almakta ve şehirde askeri önlemleri artırmakta buldu. Sonuç olarak, şehirde baş gösteren olaylar kısa sürede yatıştı, toplumsal ve etnik barış süngü zoruyla sağlandı, fabrikalar tamir edilerek yeniden yün iplik üretimine başlandı. 23 Temmuz 1908 günü II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd. de eskisi gibi "vahşi kapitalist" uygulamalarla halıcılık sektörüne geri dönerek, Batı Anadolu bölgesindeki halı üretimine damgasını vurmaya devam etti. 1913 yılına gelindiğinde, Orta ve Batı Anadolu bölgelerinde halı imalatında çalışmakta olan toplam 60.000 kadın işçinin yaklaşık 15.000'i çok düşük ücretler karşılığında The Oriental Carpet Manufacturers Ltd. için çalışıyordu.

Son olarak, 13 Mart 1908 tarihinde Uşaklı kadın halı dokuma sektörü işçilerinin yün iplik eğirme fabrikalarına karşı isyan bayrağını açtıkları bu eylemlerin birkaç ay sonra bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu kaplayacak olan 1908 Grevleri'ni tetikleyen eylemlerin başında geldiğinin altını önemle çizmek gereklidir.[7]

Belgelerimize gelince, aslında Arşivden Bir Belge'nin bu sayısında bir değil, iki belge dosyası yayımlamakta olduğumuzu hemen belirtelim. Ayrıca, dizimizin bu sayısında yayımlamakta olduğumuz her iki belge dosyasının da hocamız Donald Quataert'in gözünden kaçmış olduğunu ve onun bu konuda yayımlamış olduğu kapsamlı yazısında kullanılmamış olduğunu da sözlerimize ekleyelim.

İlk belgemiz dönemin sadrazamı Mehmed Ferîd Paşa'nın 13 Mart 1908 günü Uşak'ta Müslüman ve gayrımüslim halktan kadınlı erkekli birkaç bin kişilik bir grubun öğlen saatlerinde Uşak'ta bulunan halı

fabrikalarını tahrip etmiş olduklarını bildiren sadaret tezkeresidir. Ferîd Paşa 14 Mart 1908 tarihli bu tezkeresinde bölgedeki askerlerin duruma müdahale ettiğini, "uygunsuzluğun" sürmesine ve etrafa yayılmasına engel olunmaya çalışıldığını ve "sükûn u inzibâtın" tekrar sağlanmasına gayret gösterildiğini Yıldız Sarayı'na bildirmektedir.[8]

İkinci belgemiz, aynı konudaki ikinci belge dosyamızdan gelmektedir. Uşak'ın bağlı olduğu Karahisar-ı Sahib Fırkası Kumandanı Ferik Ahmed Lütfî Paşa'nın 21 Mart 1908 günü Seraskerlik'e göndermiş olduğu şifreli telgrafın çözülmüş metninden ibaret olan bu belgeye göre, Uşak ahalisi 21 Mart 1908 günü yeniden hükümet konağına yürümüşler ve fabrikaları tahrip eden gruptan tutuklu bulunan on dört kişinin derhal salıverilmesini istemişlerdir. Taraflar arasında tam anlaşma sağlanmak üzereyken, göstericiler bu kez de olaylardan sonra görevinden el çektirilmiş olan Uşak kaymakamı Tevfik Efendi'nin görevine geri iade edilmesi gerektiğini ön şart olarak ileri sürmüşlerdir. Bunun üzerine göstericiler ile hükümet görevlileri arasındaki anlaşma bozulmuş ve askerler kuvvet kullanarak göstercileri dağıtmışlardır.[9]

Üçüncü belgemiz ise ikinci belgemizi oluşturan şifreli telgrafı Yıldız Sarayı'na ileten Serasker Mehmed Rızâ Paşa'mn 23 Mart 1908 tarihli tezkeresidir.[10]

Bâbıâlî
Dâire-i Sadâret
Amedî-i Divân ı Hümâyûn
279

Uşak kazası ahâlî-i müslime ve gayr-ı müslimesinden kadın erkek birkaç bin kişinin dün sâat beş râddelerinde kasaba-i mezkûredeki halı fabrikalarını tahrîb etdikleri Karahisâr-ı Sâhib Fırkası Kumândânlığı'nın iş'ârma atfen tarafı vâlâ-yı Seraskeri'ye bildirilmiş ve Dâhiliye Nezâret-i celîlesiyle Hüdâvendigâr Vilâyeti'ne derhâl vesâyâ-yı lâzıme icrâ kılınmış olduğu gibi bu husûs hakkında serasker-i müşârünileyh tarafından atebe-i ulyâ-yı mülûkâneye arz ü takdîm olunan tezkere-i husûsiye üzerine şerefyâb-ı telakkîsi olduğum irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî mantûk-ı alisine tevfîkan tedâbir-i ser'iyye ittihâz ve icrâ olunarak uygunsuzluğun tevsî'ine meydân verilmeksizin izâlesi ve sükûn u inzibâtın tekrîr ve te'mîni zımnında nezâret-i müşârünileyhaya teblîgât-ı ekîde îfâ edilmiş olmağla irâde-i seniyye-i mülûkâneye arzı mütemennâdır efendim.
fî 11 Safer sene 1326 fî 1 Mart sene 1324 [14 Mart 1908].
Sadrâzam
Mehmed Ferîd

BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS, Sıra: 1416, Dosya: 519, Gömlek: 37, Aded: 1, 1326.S.1.

Makâm-ı Seraskeri
Mektûbî Kalemi
Husûsî

Karahisâr-ı Sâhib Fırkası Kumândânı Ferik Ahmed Lütfî Paşa hazretlerinden vârid olan 8 Mart sene 1324 [21 Mart 1908] tarihli şifreli telgrafnâme sûretidir.

Ahâli bugün de hükûmet-i seniyyeye ictimâ' edip evvelki tahrîbâta cür'et edenlerden tahkîkât zımnında mevkûf bulunan on dört kişinin tahliyelerini istirhâm etmeleri üzerine is'ân ile neticeye pezîr olunmuş iken bu def'a da idâreten işden el çekdirilmiş olan kaza kaymakamının ibkâsını istirhâma başladılır ise [de] lehu'l-hamd bir gûnâ uygunsuzluğa meydân verilmeksizin dağıdılmış oldukları Uşâk Binbaşılığı'ndan şimdi alınan telgrafnâme üzerine ma'rûzdur fermân.

BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV, Sıra: 5168, Dosya: 307, Gömlek: 110, Aded: 2, 1326.S.20, Vesika: 1.

Makâm-ı Seraskeri
Mektûbî Kalemi
Husûsî

Uşâk'da halı ve iplik fabrikalarının seddi için ahâli tarafından ibkâ' edilen ahvâle dâir Karahisâr-ı Sâhib Fırkası Kumândânlığı'ndan alınan telgrafnâmenin sûreti 11 Safer sene 1326 [14 Mart 1908] tarihli tezkere-i husûsiye-i âcizânemle arz-ı hâk-i pây-ı âlî kılınmış idi. Ahâli-i merkûmenin yine ictimâ' ederek idâreten işden el çekdirilmiş olan kaymakam-ı kazanın ibkâsını taleb eylemişlerse de bir gûnâ uygunsuzluğa meydân verilmeksizin dağıdıldıkları hakkında mezkûr kumândânlıkdan bu kere vürûd eden telgrafnâmenin sûret-i muhrecesi de leffen arz ü takdîm kılınmış ve keyfiyet Bâbıâlî'ye derdest-i izbâr bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.
fî 20 Safer sene 1326 ve fî 10 Mart sene 1324 [23 Mart 1908]

Serasker
Mehmed Rızâ

BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV, Sıra: 5168, Dosya: 307, Gömlek: 110, Aded: 2, 1326.S.20, Vesika: 2.

Kula'da kadın halı işçileri, 1903.

1. Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923," Donald Quataert ve Eric Jan Zürcher (ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), s. 27-54.
2. Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, İstanbul: Habora Kitabevi, 1969, s. 69.
3. *age*, s. 90.
4. Mesut Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 793-802.
5. Şehmus Güzel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Makina Kırıcılığı," *Cahit Talas'a Armağan* içinde, Ankara:1990, s. 289.
6. Donald Quataert, "Machine Breaking and the Changing Carpet Industry of Western Anatolia, 1860-1908," *Journal of Social History*, Güz 1986, s. 473-489.
7. Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri," *Toplum ve Bilim*, No. 78, Güz 1989, s. 187-209.
8. BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS, Sıra: 1416, Dosya: 519, Gömlek: 37, Aded: 1, 1326.S.1.
9. BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV, Sıra: 5168, Dosya: 307, Gömlek: 110, Aded: 2, 1326.S.20, Vesika: 1.
10. BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV, Sıra: 5168, Dosya: 307, Gömlek: 110, Aded: 2, 1326.S.20, Vesika: 2.

Ali Akyıldız'la Demiryolundan Hisse Senetlerine...

MUSTAFA YOLAÇ

Tarihçinin Mutfağı söyleşilerinin Aralık 2001 konuşmacısı Prof. Dr. Ali Akyıldız'dı. Ali Akyıldız Rize'de doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini aynı şehirde tamamladıktan sonra 1985 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 1987'de İzmir-Aydın Demiryolu konulu tezi ile Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalında yüksek lisansı; 1992'de de "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform (1836-1856)" başlıklı tezi ile doktorayı tamamladı. 12 Ekim 1995 tarihinde Yakınçağ Tarihinde doçent; 28 Mart 2001'de de Yakınçağ Tarihi profesörü oldu. Halen Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde profesör olarak görev yapmaktadır. Akyıldız'ın *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, Eren Yayınevi, İstanbul 1993, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Eren Yayınevi, İstanbul 1996, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan*, Tarih Vakfı, İstanbul 1998, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, TEB-Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul 2001 isimli kitapları bulunmaktadır.

Ali Akyıldız

Konuşmasına tarihe duyduğu ilginin çocukluğunda okuduğu tarihi romanlarla başladığına belirterek başlayan Akyıldız, üniversite eğitimi sırasında başlayan bir süreçte kendi temel çalışma prensibini şu şekilde açıklıyor:

> Bence insan, bakışını öncelikle kendisine çevirmeli, kendisini tanımalı, kendisine nüfuz etmeli ve kendi eksiklerini görüp tamamlamaya çalışmalı; diğer bir ifade ile, başkalarının eksikleriyle uğraşmak yerine, enerjisini kendisini inşaya harcamalı.

Akyıldız'ın karşısına mesleki alanda çıkan ilk zorluk 1985 yılında yüksek lisans tezini İzmir-Aydın demiryolu üzerine hazırlarken çıkıyor. Çalışmasının odağını demiryollarının dünyadaki iktisadi dengelerdeki ve ülkemizin iktisadi modernleşmesindeki yerini, bu teknolojik transferin bize yansımasının iktisadi, sosyal, kültürel ve siyasi sonuçları oluşturuyor. Ancak o dönemde demiryollarını ele alan eserler henüz kaleme alınmadığından konunun izahında nasıl zorlandığını aktarıyor. Akyıldız, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde uzman yardımcısı olarak çalıştığı dönemlerden doktora tezine ve sonraki çalışmalarına uzanan süreçte bir tarihçi olarak tarih yazımı, arşiv ve bir akademisyenin görevleri üzerine çok değerli saptamalarda bulunarak konuşmasını aşağıdaki şekilde sürdürdü.

"1987'de Başbakanlık Osmanlı Arşiv'inde uzman yardımcısı olarak çalışmaya başladım. Orada yaptığım işle de alakalı olarak 19. yüzyılda Osmanlı bürokrasisinin ve idari mekanizmasının değişimini merak etmeye başlamıştım. Bu merak daha sonra doktora tezine dönüştü. Hocam Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'nun teşvik ve desteği olmasaydı, doğrusu böyle bir konuyu çalışmaya cesaret edemezdim. Çünkü geriye dönüp baktığımda harcamış olduğum emeğin büyüklüğünü şimdi daha iyi anlıyorum. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform* adıyla Eren Yayınevi tarafından yayımlanan doktora tezim, 1836-1856 yılları arasında Osmanlı merkezi sivil bürokrasisinin,

yani hükümet yapısının değişimini esas alır. Askeri ve ilmi müesseseler incelemeye dahil edilmedi. Tezi yazıp bitirdikten sonra yazdıklarımı değerlendirdiğimde, 'yazmak ve ortaya koymak istediğim çalışma bu değil' diyerek tez konusunu değiştirmeyi bile düşündüm. Çünkü değişim o kadar hızlı ve plansızdı ki, kurulan müessese kısa bir süre sonra lağvedilebiliyordu. Bu durumda 350 sayfalık bir kitabı, 'kuruldu', 'lağvedildi' türünden beş-altı tane yüklemle yazmak zorunda olduğunuzu düşünün. Öte yandan, yazdığınız sıkıcı olmayacak ve insanlar bunu okuyup yararlanacak. Bu yüzden tez konusunu değiştirmeyi düşündüm. Bu düşüncelerle bilgisayarımdaki metni defalarca okuyarak ve değiştirerek üslubunu geliştirmeye ve kendime has bir üslup oluşturmaya çalıştım. Tezimi yazarken günde on altı saat bilgisayarın karşısında çalıştığımı ve sadece, eski tabirle havâyic-i zaruriyye, yani yemek ve içmek gibi zorunlu ihtiyaçlar için kalktığımı hatırlıyorum. Tezi yazdıktan sonra -doktor olduktan sonra demiyorum-, tekrar Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne girerek bütün tasnifleri taradım. Bu şekilde çalışmanın bir nevi sağlamasını yapmış oldum. Yeni bu işlere başlayacak olan tarihçi adaylarına tavsiyem bu ikinci çalışmayı mutlaka yapmalarıdır. Çünkü bir araştırıcı incelediği konuyla ilgili olarak kaynak taraması yaparken, özellikle de araştırdığı konuyla ilgili literatür yoksa, başlangıçta yeterli bilgiye sahip olmadığından dolayı pek çok bilgiyi gözden kaçırabilir. Esasen konuyu ve dolayısıyla ayrıntılarını yazarken öğrenir. Öğrendikten sonra da ikinci bir taramayı çoğu kere yapmayınca araştırma kaynak yönünden eksik kalmış olur. Bu husus, özellikle arşive dayalı yapılan ve bilhassa idari tarih çalışmalarında çok önemli bir sorundur. Özellikle genç akademisyenlerin bu probleme dikkatlerini çekmek isterim."

AKYILDIZ'IN ESERLERİ

"Doçentlik tezi olarak *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kâğıt Para ve Sosyo-ekonomik Etkileri* başlıklı çalışmayı yaptım. Şimdi, yüksek lisans tezi İzmir-Aydın Demiryolu, doktora tezi Osmanlı bürokrasisi ve doçentlik tezi de kâğıt para olunca, daha sonra da *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan* ve ardından da *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri* isimli kitapları yazınca, kafanızda çok ilgisiz konuları çalışıyormuşum gibi bir intiba doğabilir. Bunlar birbirleriyle alakasız konular değil. Kitapların birisi idari, birisi mali, diğeri toplumsal ve öteki iktisadi alandadır, ama hepsindeki temel problematik aynıdır: Osmanlı'nın devlet ve toplum olarak Batı Avrupa'da ortaya çıkan yeni medeniyeti algılama biçimi ve buna karşı ortaya koyduğu var olma çabası. Bir resim ortaya çıkarmaya çalışıyoruz, bu resmin pek çok boyutları vardır. İşte çalışmalarımızda aynı problemin değişik versiyonlarını ortaya koymaya çalışıyoruz, bu versiyonların hepsi birbirleriyle alakalıdır.

Kâğıt Para, Merkez Teşkilatı kitabının bir türevi olarak ortaya çıktı. Merkez Teşkilatında, halkın yardımıyla (iâne-i umumiyye) kâğıt parayı ortadan kaldırmak amacıyla kurulan Meclis-i Müfrez adlı geçici bir komisyon hakkında bir paragraflık bir bilgi vardır. Daha sonra söz konusu halkın yardımı hadisesini bir makale yapmaya karar verdim. Makalenin girişinde kullanacağım özet bilgiler için kâğıt para (kaime) ile ilgili araştırmaya başlayınca, arşivde inanılmaz zenginlikte malzemenin olduğunu gördüm. Buna mukabil, literatürde bu konuda doyurucu bilgi mevcut değildi. Böylece makalenin girişi için topladığım iki paragraflık bilgi, 350 sayfalık büyük boy bir kitaba dönüştü. Daha sonra yine modernleşme çabalarının bir başka versiyonunu, yani Osmanlı padişah kızlarının modernleşme karşısındaki tavrını ve modernleşmenin bunlar üzerindeki etkilerini araştırırken, bu sefer Refia Sultanın hayat serüveni dikkatimi çekti. Osmanlı'da modernleşme çabalarının üstten tabana doğru yayıldığını, öncelikle saray ve çevresi ile devlet adamları ve onların ailelerinin bu serüvene katıldığını, daha sonra değişimin yavaş yavaş halka intikal ettiğini biliyoruz. Bu konu ile ilgili yapacağım daha geniş bir monografi için malzeme toplarken, Refia Sultanın hikâyesiyle karşılaştım. Önce makale olarak işe başlamak istedim. Hani insan ciddi işlerden sıkılıp da hoş ve hafif bir şeyler yazmak ister, öyle bir şey yazmak için makaleye başladım. Gittikçe işin mahiyeti ve rengi değişti ve kitap halini aldı. Böylece *Refia Sultan* ortaya çıktı. Yani Refia Sultan da padişah kızları hakkında yazmakta olduğum büyük bir kitabın türevidir. Yoksa ben Refia Sultanın hayatını yazmak için işe başlamamıştım. Dördüncü kitabım olan *Osman-*

lı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri ise Tarih Vakfı ile Türk Ekonomi Bankası'nın ortak projesinin bir ürünü oldu. Bu kitapta da Osmanlı'nın iktisadi modernleşme çabaları ile Batı'nın bu çabalara karşı kapitülasyonları bir silâh olarak kullanma ve Osmanlı devletinin adeta elini ayağını bağlama serüveni işlenmiştir. Doksan sayfalık giriş bölümünde günümüzde yaşadığımız iktisadi kriz sürecinin 19. yüzyıl versiyonu ele alınmaktadır. Bu yüzden entelektüellerin ve devlet adamlarının özellikle 19. yüzyıl siyasi ve iktisadi tarihini çok iyi bilmeleri gerekmektedir. Çünkü günümüzde yaşadığımız sürecin ve problemlerin kökleri büyük ölçüde bu yüzyıla dayanmaktadır.

Demiryolları hakkında birkaç makalem var. Bu makalelerde bir teknolojik transferin geleneksel bir toplumda yapmış olduğu sosyal, iktisadi ve kültürel değişimi, yeninin algılanış biçimini ve bu değişimdeki rolünü hep ön planda tuttum. Çünkü değişim asla kendi boyutuyla sınırlı kalmıyor, bütün toplum katmanlarına ve diğer alanlara da sirayet ediyor. Diğer bir makalem de Sened-i İttifak hakkındadır. Bilindiği gibi, anayasa hukukçularımız ülkemizdeki demokratikleşme ve anayasal hareketleri Sened-i İttifak'la başlatırlar, hatta Senetle 1215 İngiliz Magna Cartası arasında bir paralellik kurarlar. Osmanlı döneminden beri açık olan bir tasnifte bulunulmasına ve bu konuda pek çok çalışma yapılmasına rağmen, Senedi-i İttifak'ın tam metni 1998'e kadar yayımlanmamıştı. Araştırıcılar ise bu tarihe kadar hep eksik metin üzerinde yorum yaptı. Tarihimiz açısından çok önemli olan bu belgenin tam metnini bulup yayımladım. Böylece Senet etrafında yapılan tartışmaların hemen tamamına cevap verecek olan temel metin ortaya çıktı. Ancak yaklaşık üç sene önce yayımlamış olmama rağmen, olumlu veya olumsuz henüz bir tepki almadım. Bu belgenin bugüne kadar yayımlanamamasının ise, kanımca tarihe ve tarihi olaylara problematik bakamamamızdan kaynaklandığını ve bu konuda ülkemiz tarihçiliğinde ciddi zaafların olduğunu düşünüyorum."

TARİHÇİLERİN TARİHE BAKIŞI

"Biz tarihçilerin uğraşmak zorunda olduğu en önemli sorun, tarihe bakışta mevcut ön yargılardır. Bu çok zor bir iştir, ön yargılarla savaşırken sağlam deliller ortaya koymanız gerekir. Mesela II. Abdülhamid'in çalışma sistemi ve yönetim anlayışıyla ilgili bir makale yazdım. Abdülhamid'in Bâbıâlî'yi devreden çıkardığı ve sarayda kurduğu idari bir mekanizma ile devleti yönettiği söylenir ki, büyük ölçüde doğrudur. Fakat bu sadece bir teori olarak dillendirilir. Bu konuda somut çalışmalar yapılmamıştır. Bunun böyle olup olmadığını anlamak için 15,000 irade kaydı üzerinde bir inceleme yaptım. Bu çalışma sonunda II. Abdülhamid'in Bâbıâlî'den gelen maruzata ve isteklere hiç de iddia edildiği gibi karşı çıkmadığı ve büyük bir oranda geldiği gibi iradelerinin sâdır olduğu ortaya çıktı. Ama sarayda komisyonlar kurmuş, Bâbıâlî'yi devreden çıkarmaya çalışmış filan bunlar ayrı meseleler. İşte bu tür önyargıları gerçek boyutuna çekebilmek için 15,000 irade kaydıyla boğuşmayı göze almanız gerekir. Öte yandan bu kadar kayıtı inceleyerek neticede birkaç satır yazıyorsunuz. Bu, meşakkatli bir çabadır. Tarihçilik inanç alanı değil, bir rasyonalite alanı olmalı, bir izah ve anlama çabası olmalı; ancak o zaman tarihten ve tarihi tecrübelerden yararlanabiliriz. Eğer bunu yapabilseydik, 19. yüzyılda yaşadığımız süreci bugün, 2001'de aynen yaşamazdık sanırım."

ÇALIŞMA TARZI VE YÖNTEM

"Çalışma tarzımdan da biraz bahsetmem gerek herhalde. Bir kitap veya bir makale üzerinde çalışırken başka konularla ilgilenmem; aynı anda iki ayrı konu çalışmam. Ancak bu arada bazı konular dikkatimi çekerse, onlar da zihni arka planımda yer eder. Fakat onlarla ilgili kalem oynatmam, çünkü böyle bir davranış enerjimi böler ve tüketir. Zira farklılıkların ve ilginçliklerin sonu yoktur, farklı konularla ilgilenirseniz zihninizi bir konu üzerinde teksif edemezsiniz.

Yöntem hususunda üzerinde duracağım diğer bir konu da, idari tarih ve diplomatik bilgisinin tarih araştırmalarındaki yeri ve önemidir. Bilindiği gibi yakınçağ tarihi araştırmalarında en önemli sorunlardan biri belgeye ve tarihi verilere ulaşmaktır. Bu dönemle ilgili belgeler çok ve fakat dağınıktır. Dolayısıyla kaynakların ikmali araştırmanın en önemli ve meşakkatli kısmını oluşturur. Bunu bir örnekle açıklayabiliriz. Sultan II. Mahmud'un hastalığı ve ölümüyle ilgili bir makale yazdım. Dönemin bürokratik yapısını ve belge sirkülasyonunu bildiğim için bu makalenin arşiv kaynaklarını, milyonlarca belge arasında bir hafta içerisinde sanki kendi elimle koymuş gibi tespit ettim. Çünkü idari mekanizmanın işleyiş tarzını bilince belgelerin hangi tasnifle ve nerede olabileceğini tahmin ederek muhtemel tasniflerde aradığım belgeleri buldum. Belge ve idari tarih bilgisi, bir tarihçinin altyapısı için çok mühim donanımlardır.

Genel çalışmalar yerine teferruat çalışmayı severim; fakat şurası unutulmamalıdır ki, teferruatın bütün içerisinde bir anlamı vardır. Türkiye'de teferruatla ilgili pek çok çalışma yapılıyor, fakat bütünle alakası kurulmaksızın. Böyle bir çalışmanın hiçbir anlamı yoktur. *Refia Sultan* isimli kitabım bu konuda bir örnek olabilir. Bu bir padişah kızının, bir insanın yaşamış olduğu trajik süreci anlatan mevzii bir kitap değildir. 1840'lı yıllardan sonra Batı tarzı yaşama biçiminin Osmanlı elitleri tarafından nasıl algılandığına, bunun nasıl bir israf furyasına dönüştüğüne ve Hazine-i Hassa'yı ve Osmanlı maliyesini nasıl iflasla karşı karşıya bırak-

tığına dair bir kitaptır. Ben bu mesajı vermek istemiştim, hemen bütün okuyucularımdan mesajın yerine ulaştığına dair tepkiler aldım. Söz konusu süreci bir padişah kızının hayatını örnek alarak inceledim, bu monografi genel içerisinde bir yere oturdu.

Başka bir konu da, başkalarının yanlışlarıyla uğraşıp onlara zaman ve enerji harcamamaktır; birinci elden kaynaklara dayanarak tespit ettiğim doğruları veririm. Başkalarının yanlışlarıyla uğraşmak negatif yönde sarf edilmiş bir enerjidir. Böylece gündemimi kendim tespit edip kendi planımı uygulayabiliyorum. Başkalarının hatalarının peşine düşerseniz, onların tespit ettiği gündemin arkasından koşarsınız. Oysa insan ömrü kısa; bu kısa ömrü olumsuzlukların tespitine değil, olumlu işler için harcamalı.

Çalışmalarımda arşiv belgelerini esas alırım, ancak diğer tarih kaynaklarıyla ilgili herhangi bir kompleksim yoktur. Tarihçi, ressam gibidir, bir resim ortaya koyar; bu resmin hatlarını ve renklerini meydana çıkarabilecek herhangi bir veri makbulümdür; bu bir şiir, bir edebi metin, bir giysi, bir arşiv vesikası, bir hatırattaki birkaç bilgi kırıntısı vs olabilir. Elimdeki resmi netleştiren bu verilerin hepsini kabul ederim; fakat mutlaka bir kritiğe tabi tutmak şartıyla. Kaynak kritiği Türk tarihçiliğinde ciddi bir problemdir. Pek çok tarihçi bir arşiv belgesini, basında yer alan bir yazıyı veya başka bir veriyi kritiğe tabi tutmadan yayımlayabiliyor ve buna istinaden büyük değerlendirmeler yapabiliyor. Ama meselenin özünü kavrayanlar bunların sakat, sağlıksız ve toplumu yanlış yönlendiren yazılar olduğunun farkındadır. Çünkü başka tarih verileri bu belgeyi çürüten bilgiler içerebilir. Genel okuyucu bu gibi araştırmacıların yazdıklarıyla çok yanlış bir düzlemde bilgilendiriliyor. Örneğin *Kâğıt Para*'yı yazarken, paranın piyasada oluşturduğu enflasyonu incelemiştim. Kaimenin değeri düştükçe ekmeğin fiyatı artıyordu. Ekmek ise halkın temel gıda maddelerinden olduğu için Sultan II. Abdülhamid pahalılığın yaratacağı bir sosyal patlamadan çekinmekteydi. Arşivde bulduğum bütün belgeler beni, ekmeğe zam yapılması için fırıncıların verdiği tekliflere padişahın karşı çıktığı sonucuna götürmekteydi. Sadece arşive dayalı çalışma yapan birisi bundan şöyle bir sonuç çıkarabilir: Abdülhamid halkı çok sevdiğinden veya çıkması muhtemel sosyal problemlerden çekindiğinden dolayı ekmek zammına sürekli karşı çıkmıştı. Fakat dönemin gazetelerini inceleyince, İstanbul Şehremanetinin aynen Galata Borsası gibi adeta bir ekmek borsası oluşturmuş olduğunu ve kaimenin durumuna göre ekmek fiyatlarına hemen her gün zam yaptığını gördüm. Tahmin edileceği gibi bu düzenlemelerin padişahın iradesine aykırı olarak yapılması mümkün değildi. Bir grup kaynakla sonuca gidildiğinde ve veri kritiği yapılmadığında insan böyle bir problemle karşı karşıya kalabilir. Adeta bir kaime borsası, bir ekmek borsası oluşmuş ama arşiv belgeleriyle bu durum tespit edilemiyor, yani resim eksik kalıyor. Bu örnek arşiv belgelerinin sakat yönünü ortaya koyuyor.

Arşiv belgelerinin bir diğer zaafı da resmi ve olayların arka planını ve o canlılığını vermeyen bir yapıda olmalarıdır. Bunu da bir örnek ile biraz daha açabiliriz. 1854'te tesis edilen Meclis-i Tanzimat'ın kuruluşuna dair olan belgede, reformları görüşmek üzere üst düzey bürokratlardan oluşan bir meclisin kurulması öngörülüyor. Belgede konunun arka planı hakkında her hangi bir bilgi ve ipucu verilmiyor. Arka planı ve meclisin asıl kuruluş amacını o dönemin önemli bürokrat ve âlimlerinden olan Cevdet Paşa'dan öğreniyoruz. Paşa *Tezakir*'de meclisin Adile Sultan'ın kocası Damad-ı Şehriyârî ve Kaptan-ı Derya Mehmet Ali Paşa'yı yargılamak üzere kurulduğunu belirtir. Bütün bu eleştirilerime rağmen arşiv belgesini yine de çalışmalarıma eksen olarak alırım, çünkü gene de en güvenilir kaynaklar belgelerdir."

AKADEMİSYENİN GÖREVLERİ VE SON SÖZ

"Bir akademisyenin kitap veya makale yazma dışında da birtakım görevleri vardır. Bunların başında, kendini aşacak öğrenciler yetiştirmek ve kendinden sonra gelecek yeni nesiller için daha iyi bir ortam hazırlamak gelir. Bir insan yetiştirmenin ortaya konulabilecek en güzel eser olduğunu düşünüyorum. Bu noktada uygulamaya çalıştığım ilke, gerek kaynak, gerek yöntem ve gerekse içerik yönünden denetleyebileceğim tezler yaptırmaktır. Bu husus çok önemli. Çünkü söz konusu açılardan denetlenemeyen tezlerde denetleyici önüne konulanla yetinmek zorunda kalır ve öğrencisine yardımcı olamaz. Bu da yapılan çalışmanın sıhhatini zedeler. İşte, benim mutfağımda pişirdiğim yemekler, tarifleri ve yöntemleri."

Halide'nin Romanı

AYŞE DURAKBAŞA
Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi

Frances Kazan, *Halide*, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2001, 416 sayfa.

Frances Kazan'ın *Halide* adlı romanı (Sistem Yayıncılık, 2001) popüler tarihsel roman türünde kitapların ardı ardına yayınlandığı bir dönemde yayımlandı. Bu türün okuyucuları için, özellikle Batılı bir yazar tarafından Osmanlı kadınlar dünyasının betimlenmesindeki yetersizlikler nedeniyle renksiz ve heyecansız görülebilir. Ancak benim için daha büyük bir hayal kırıklığı, yazarın *Halide Edip ve Amerika* (Bağlam Yayıncılık, 1995) adlı incelemesinden sonra, Halide Edip'in biyografisinin yazımına yönelik bir araştırma ve kurgu yerine roman yazmayı tercih etmiş olması.

Halide Edip'in anılarını okuyan birinin onun yaşam öyküsünden büyülenmemesi mümkün değil. Frances Kazan da romanını Halide'nin büyüsünün izleğinde kuruyor. Kitabın İngilizce adı *Halide's Gift*. Halide'nin anne tarafından aktarılan olağanüstü bir yeteneğe sahip olduğuna işaret ediyor; tanrı vergisi bu ruhsal güç, ona başka ruhlara nüfuz edebilme, başkalarına görünmeyenleri görebilme duyarlılığını kazandırıyor. Frances Kazan'ın bu yeteneği, İslam mistisizmine, tasavvuf düşüncesine ve sufi tarikatlara dayandırması da Halide Edip'in özellikle *Sinekli Bakkal* romanındaki Rabia karakteri ile uyumlu. Halide Edip'in kendi dünya görüşünün oluşumunda ve hayatının yönlendirilmesinde tarikatların rolü ne kadardı? Bu, bir biyografi yazarı için izi sürülmesi gereken bir soru. Ancak şunu kesin biliyoruz: Halide Edip'in eğitimi ve toplumsallaşmasında gerek İslam dini gerekse Hıristiyanlık, evrensel bir insanlık dininin ilkelerine dönüşmüştü ve Halide Edip, dinin kadınlar için bir kendini ifade alanı olarak olanaklarını keşfetmişti.

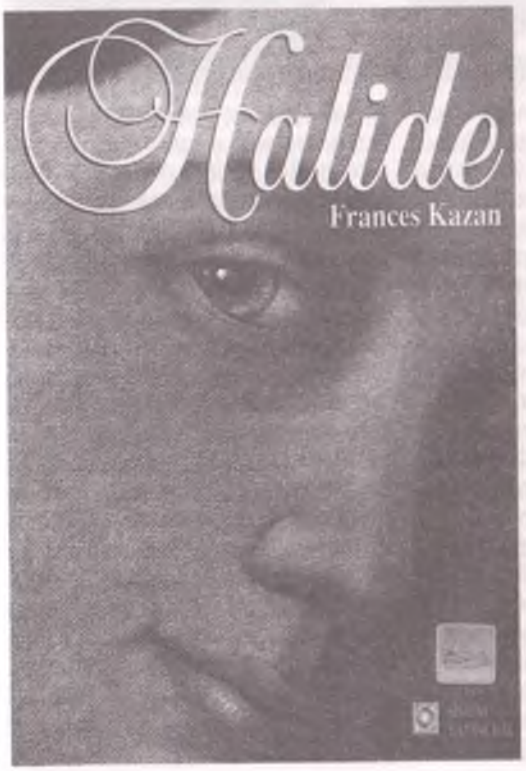

> Garip olarak on beş yaşındaki bir kızda nadir olan dini insiyak bende çok kuvvetli idi. Ve aynı zamanda dinde dahi herşeyin "neden, niçi"ini arar dururdum. Ruhumda, göze görünen realitelerden ziyade, görünmeyen manevi realitelere susamış gibi idim. O Yaşa kadar dinimin sadece harici şartlarına tabi olmuş, namaz kılmış ve oruç tutmuştum. Fakat kafamda hudutsuz sualler vardı... Beni, bilhassa Müslüman olmayanların topunun birden cehenneme mahkum olmaları çok mütecessir ederdi. Neden bütün insaniyetin paylaşamayacağı rahmetten ben istifade edecektim?" (*Mor Salkımlı Ev*, Özgür yay., 1996, s.125)

Halide'nin annesi, Halide çok küçükken öldüğünden onun sosyalleşmesinde, anılarda Haminne diye anılan ve Halide'deki İslam kaynaklı dinsel tefekkürün ve onu kuşatan ritüellerin aktarıcısı konumundaki anneannesinin rolü büyüktür. İngiliz eğitimi ve terbiyesine hayran, Saray memuru babanın Halide için tercih ettiği Batılı eğitim ve anneannenin merkezde olduğu çeşitli kadın akrabalarla kurulan ev içi yaşam, Halide'nin toplumsallaşma, büyüme öyküsünü çevreler. Bu öyküde en önemli gerilimlerden biri, babasının yaptığı poligamik evlilikler ve Halide'nin haneler arasında bölünmesidir. Bu farklı hanelerde büyüyen Halide, hane içi ilişki dinamiklerini içerden bir gözle anlatır. Frances Kazan da romanında, Halide'nin yaşadığı iç çatışmaları bence başarılı bir şekilde işlemiştir. Bana göre romanın en kayda değer yönü, Halide'nin yaşam öyküsündeki kadınlardan Haminne, Mahmure Abla ve Fikriye'nin ayrı ayrı roman kurgusu içinde işlenmesidir. Özellikle Haminne karakteri, anılara oldukça sadık kalınarak çizilmiştir ve yer yer ruhlar âlemi, falcılık, rüya yorumları, batıl inançlar gibi konularda fazla

abartılı bir yaklaşımla anlatılsa da geleneksel kültürün sağladığı güç ve üst sınıf Osmanlı kadınlarına özgü, ilişkileri seferber edebilme yetisiyle, dirayetli bir kadın olarak resmedilmiştir. Gerek Halide Edib'in yaşam öyküsünde, gerekse kadın roman kahramanları için din, bir kültürel güçlenme, kendi bireysel sesini bulma alanı olarak düşünülebilir. Özellikle *Sinekli Bakkal*'da Rabia, Adalet Ağaoğlu'nun 'Rabia'nın Dönüşü' adlı öyküsünde belirttiği gibi, sesi olmasa belki de yok sayılabilirdi.

> Sesi olmasa Rabia büsbütün yok sayılabilirdi. Oysa, işte bu ses nedeniyle o hüzünlü yüzü ne yana çevirse, üstüne türlü yorumlar yapılıyordu. Oysa, hayatı neydi ki? Adını mahalleye vermiş sinekli bir bakkalla sevinci de, sevindirmeyi de, sevgiyi de hiç bilmeyen tutucu bir dedenin evi arasındaki dar alanda, gerçekten de sırtını bu yeryüzüne dönmüş gibi yaşamıştır o.

Kadınların varoluşlarının, yaratıcılıklarının, sözlerinin hep böyle dar alanlarda biçimlendiğini düşünüyorum. Kadın yazarlar, bu dar alanların olanaklarını keşfedip yazıyorlar, bastırılmış olanı dillendiriyorlar; büyük projelerin suskun bıraktığını yeniden gözümüzün önüne getiriyorlar. Frances Kazan'ın yazma dürtüsünü körükleyen de bu olmalı; Halide Edip'in Abdülhamit Türkiyesi'nde bir kadın yazar olarak ortaya çıkışını, Osmanlı kadınlar dünyasının bir kadın yazar için sınırlarını ve olanaklarını yeniden kurmak.

Halide Edip, herhangi bir dini, evrensele taşınabilecek bir kültürel kimlik kaynağı olarak değerlendiriyor ve geleneğe karşı direnebilecek bir bireysellik kaynağı olarak dini keşfediyor. Frances Kazan'ın da bu keşfi fark ettiği anlaşılıyor. Halide romanının yazarı, kesinlikle 'feminist edebiyat eleştirisi' alanındaki 'kadın sesi' arayışından etkilenmiştir ve bu sesi, Halide'nin annesi Selime'nin küçük bir kızken söylediği ilahilerde bulması da, Halide'nin yazarlık serüvenini üvey annesi, Fikriye'nin yaşam öyküsü üzerine kurgulanan bir romanla başlatması da bilinçli bir seçimdir. Halide, Amerikan Koleji müdiresi, Amerikalı misyoner, Dr. Patrick'in tavsiyesi ile yazmaya başlar; böylece Halide'nin hissettiği aşırı duyarlık, ailesindeki kadınlarda izlenebilen bir kadın geleneği içine yerleştirilmekte ve Amerikalı öğretmeni tarafından da geleneksel olmayan bir kanala yönlendirilmektedir.

Romanda Edib Bey'in ikinci eşi, Edib Bey'in üçüncü kez evlenmesiyle kadınca duyguları yıkılan, daha sonra Bektaşi tekkeleriyle bağlantı kurarak yardımsever faaliyetlerde bulunduğundan ve tekkenin şeyhi Süleyman Efendi Arnavut milliyetçisi olduğundan tekrar yetiştiği harem ortamına, Çırağan Sarayı haremine hapsedilen Fikriye karakteri için de kocasına hiddetini kusmanın ve Osmanlı kadınlığının sınırlarını aşmanın tek yolu olarak din alanı seçilmiştir.

Her ne kadar Frances Kazan kitabın önsözünde ve kendisiyle yapılan söyleşilerde, bu yapılın tarihsel bir anlatı olarak değil, bir kurmaca olarak değerlendirilmesi için uyarılarda bulunsa da aklıma takılan bazı soruları sormadan geçemeyeceğim. Fikriye karakterine ilişkin tarihsel ayrıntılar ne kadar tarihsel gerçekliğe uygundur? O dönemde yardımseverlik faaliyetlerine katılan birçok kadın vardı, Saray haremine hapsedilme, Saltanat ortaklarının hanımları ve kızları dışında, Abdülhamit rejiminin muhalifleriyle ilişkisi olan kadınlara uygulanan bir ceza mıydı? Üstelik Edib Bey Saray'daki görevine devam ederken karısının böyle bir cezayla harem hapsine alınması ancak tarihsel gerçeklik değil de romanın kurgusal gerçekliği içinde değerlendirilirse anlamlı görülüyor. Bu da o dönemde gerek Batılı gerekse Osmanlı modernleşmecileri tarafından çokça gündeme getirilen harem geleneğinin eleştirisine dayanan söylemsel bağlamla ilintili. Bilindiği gibi, Osmanlı harem geleneğinin ve poligamik evliliğin eleştirisinin, dönemin 'kadın hakları' söylemi içinde çok önemli bir yeri var. Frances Kazan, New York Üniversitesi Turkish Studies Bölümü'nde yüksek lisans eğitim görmüş; Türkiye'de *Halide Edib ve Amerika* adıyla yayımlanan diğer kitabı da yüksek lisans tezine dayanıyor. Ne olursa olsun Osmanlı toplumsal dünyasına, özellikle kadınlar dünyasına bakışında oryantalizmin izleri görülüyor. Örneğin, Osmanlı üst sınıf kadınlarının hareket alanının 'harem' söyleminde yansıtıldığından çok daha geniş olduğunu biliyoruz. Romanda bu sınıf kadınların giyimlerine ilişkin de gerçeğe uymayan abartılar olduğu kanısındayım: Örneğin, Kolej'in mezuniyet töreninde Halide'nin peçe takması, gene 'peçe'ye (İngilizcesi 'veil' olmalı) ilişkin oryantalist takıntıyla ilintili bence. Benim bildiğim kadarıyla özellikle eğitimli, entelektüel kadınlar o dönemde kamusal etkinliklerde yüzlerini örtmüyorlardı. Halide Edip'in ise çarşaflı fotoğraflarını biliyorum ama yüzünü örttüğüne dair hiçbir belge bilmiyorum.

Bir başka konu ise, Halide Edip'in Osmanlı toplumunda kadın yazar olarak kendisini kabul ettirmesi ile ilgili. Romanda, Halide, ilk romanını kocasının yardımıyla, fakat onun ismiyle yayımlatır. Kadınların yazı dünyasına girişleriyle ilgili Osmanlı'da da dünyanın birçok yerinde olduğu gibi çeşitli engellerle karşılaştıklarını biliyoruz. Ancak Türk modernleşmesi üzerine yorumda bulunan birçok yazarın belirttiği gibi Türkiye'de feminizm tarihinin önemli bir özelliği, özellikle entelektüel kadınların modernleşmeci erkekler, kocaları, akrabaları ve dostları tarafından entelektüel etkinliklerinin desteklenmesidir (Kandiyoti, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*). Halide Edip'in de Türk feminizmine ilişkin benzer yorumları var (*Turkey Faces West*, 1930, s. 229). Halide Edip'in kadın meselesine ilişkin fikir yazıları toplu olarak yayımlandığında bu konu aydınlanmış olacak. Nitekim, Frances Kazan'ın yukarıda anılan diğer yapıtında, Halide Edip'in feminizm anlayışına ilişkin bölümler bulunmakta (s. 74-75). Ro-

mandaki kurgunun ise birçok yönden Batılı feminist meselelerin Osmanlı Türkiyesi'ne yansıtılması üzerine kurulduğunu düşünüyorum. Bence, Frances Kazan'ın, elindeki Amerikalı misyoner kadınlara ilişkin malzeme ile çok daha yönlü olarak işleyebileceği Dr. Patrick karakteri ve Amerikan Koleji'ndeki öğretmenlerin 'kadın hakları anlayışı'nın betimlenmesi ise zayıf kalıyor. Oysa roman kurgusu üzerindeki oryantalist iz, bence ancak Batılı kadın karakterlerin de romancının tezgâhına girmesiyle bertaraf edilebilirdi.

Feminist eleştiri, edebiyat eleştirisi ve kadın yazını alanındaki katkılarıyla, kadın deneyimlerini anlamak ve yazmak konusunda çok önemli sıçramalar gerçekleştirdi. Feminist eleştiri yöntemlerinin, genel olarak kadın yazını alanındaki yazma ve okuma denemelerinin toplumsal tarihin kadınlar tarafından yeniden yazımında ve özel olarak kadın tarihinin yazımında benzer sıçramalara esin kaynağı olabileceğini düşünüyorum. Bence Halide Edip'in anılarını okumanın en önemli yararı, modernleşme tarihinin özellikle duygu alanındaki derin sularını deşmemize olanak vermesi. Frances Kazan'ın *Halide* romanı ise Halide Edip ve onun gibi kadınların yazdıklarına yeniden dönmemizi güdülüyor. Frances Kazan'ın Halide Edip ve yakın çevresindeki kadınların içsel yaşamını keşfetme girişimini tetikleyen benzer itkilerin bir kısmının ise biyografi yazımına yönelmesini diliyorum.

Osmanlı Sağlık Hizmetinde Ermeniler

(Sağlık Alanında "Riskli" Bir Kitap)

DR. ÂKİF ULUSAYAR

Arsen Yarman, *Osmanlı Sağlık Hizmetinde Ermeniler ve Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Tarihi*, İstanbul: Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı Yayını, 2001, xvi + 866 sayfa.

Bu yazıda ele alınan kitabın yazarı Arsen Yarman da, kitabın ana konusu olan Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'nin tarihi de *Toplumsal Tarih* dergisi okurları için pek yabancı sayılmaz. Arsen Yarman'ın ailesinin öyküsü derginin "İktisadi Hayatın Türkleştirilmesi" konusunun işlendiği Eylül 1999 tarihli 69. sayısında yer alan Gülay Dinçel imzalı "Yarmayanlar: Üç Kuşak Sanayici Bir Ermeni Ailesi" başlıklı yazıda anlatılıyordu. Şimdi Yarman soyadını kullanan Yarmayanların aile tarihini 19. yüzyıl sonunda Tokat'tan başlayarak aktaran yazıda değinilmeyen bir nokta, Arsen Yarman'ın Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı'nın yöneticisi olduğu ve hastanenin *Surp Pırgiç* adlı aylık yayın organının yayın yönetmenliğini yürüttüğüydü. İstanbul Yedikule'deki hastanenin tarihi hakkında bilgiler ise *Toplumsal Tarih*'in Temmuz 1999 tarihli 67. sayısında Osman Köker'in imzasıyla yer almıştı.

Prof. Dr. Mete Tunçay kitaba yazdığı önsözde yazarın amatör bir tarihçi olduğunu hatırlattıktan sonra, "Bazı mesleklerin amatörlerinin profesyonelinden daha değerli olduğunu biliriz; ama tarihçilik genellikle onlardan sayılmaz. Yine de Arsen Yarman gerçekten büyük bir çalışmayla ortaya öylesine kapsamlı bir eser koymuş ki, profesyonel tarihçiler ona gıpta edeceklerdir" diyor ve yazarın harcadığı emeğe hayran kaldığını belirtiyor. Kitap, içeriğini sadece hastane tarihi ve Osmanlı sağlık hizmetindeki Ermenilerle sınırlamıyor. "Ermeni Tıp Tarihi" bölümünde aktarılan bilgiler Osmanlı'dan çok öncesine uzanırken, diğer bölümlerde de tıp, sağlık, hastane dışındaki çok değişik alanlardan ayrıntılı bilgiler veriyor.

Kitap, Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerin hukuki statüleri, İstanbul'da Ermeni nüfusu ve yerleşimi, Ermenilerin tercih ettiği meslekler ve daha sonra hastanenin kuruluşunda da rol oynayacak olan "amira"lar hakkında bilgi veren bir "Giriş" bölümüyle başlıyor. Kazaz Artin Amira Bezciyan, Mikayel Amira Pişmişyan gibi önde gelen Ermeniler için kullanılan bu unvanın, Ermenicede ilk kez 7. yüzyılda Arap istilası sırasında Müslüman prensler ("emir"ler) için kullanıldığını, daha sonra ise Agn'da (Türkçede Eğin, şimdi Erzincan'a bağlı Kemaliye) yerleşmiş aristokrat bir Ermeni tabaka için kullanılmaya başladığını ayrıntılı olarak Türkçede ilk kez bu kitapta öğreniyoruz.

"Ermeni Tıp Tarihi" başlıklı bölüm, Osmanlı'nın çok öncesine, İsa'dan önce 15. yüzyıla kadar gidiyor. Bu bölümde geleneksel Ermeni tıbbında şifalı otlar ve su tedavisi, Ermeni tıbbında Hint etkisi, 4. yüzyılda Hıristiyanlığın kabul edilmesi sonrası kilisenin tıbbın gelişimindeki rolü hakkındaki bilgilerin ardından Ortaçağ Ermeni tıbbının önemli kişileri ve Ani, Kilikya, Sivas, Amasya ve Tokat tıp okulları hakkında bilgi veriliyor.

Kitapta bizim daha çok "Fatih'in doktoru" olarak tanıdığımız Amirdovlat'a da özel bir yer ayrılmış. Burada, Amasya okulundan yetişmiş olan Amirdovlat'ın sadece bir hükümdar doktoru değil, ilaçlar, şifalı otlar, astroloji vb dallarda çok sayıda kitabın müellifi olduğunu da öğreniyoruz.

Kitapta bundan sonra "Osmanlı Tıbbı ve Ermeniler" bölümü gelmektedir ki, bu bölümde darüşşifalar, Tıbhane-i Amire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane hakkında geniş bilgilerin yanı sıra örneğin Ermeni doktorların, 1856'da kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin yayımladığı *Gazette Médicale d'Orient*'te yayımlanan makalelerinin dökümü (yirmi doktorun altmış civarında makalesi) gibi ayrıntılar da yer almaktadır.

Ermeni eczacıların biyografilerinin de yer aldığı "Osmanlı Eczacılığı ve Ermeniler" başlıklı bölümün ardından "Ermeni Botanikçiler" bölümü gelmektedir ki, burada yazarın Prof. Dr. Turan Baytop'tan aktardığı, Ermeni botanikçi Georges Vincent Aznavour hakkındaki bilginin okuyucuları çok duygulandıracağım belirtmeden edemeyeceğim.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Darülaceze ve Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi Osmanlı hayır kurumlarında Ermenilerin varlığını aktaran bölümdeki bilgiler, Ermenilerin hem genel olarak Osmanlı toplumunda hem de sağlık alanındaki rolleri hakkında artık geniş bilgi sahibi olan okuyucuyu şaşırtmayacaktır. Birinci Dünya Savaşı sonrası patlayan yetimlerin kimlik sorununa da değinilen bu bölümde, Ermeni yetimhaneleri Kalfayan ve Karagözyan hakkında da bilgi verilmektedir.

"Anadolu Ermeni Hastaneleri" başlıklı bölüm, Surp Pırgiç'ten hemen sonra 1937'de Katolik Ermeniler tarafından Taksim Elmadağ'da kurulan (o da hâlâ faaliyettedir) Surp Agop Hastanesi'nin tarihiyle başlıyor. Anadolu'da misyonerlik faaliyetleri ve misyon hastaneleri kurma çabaları hakkında verilen bilginin ardından tek tek bölgelere geçiliyor. İzmit (Bahçecik), Bursa, İzmir, Amasya, Tokat, Sivas, Merzifon, Maraş, Harput, Urfa, Antep, Mardin, Kahire, Halep'teki hastaneler ve bunların Ermeni personeli hakkında bilgi, şimdi çoğunun izleri tamamen silinmiş olan bu hastanelere ilişkin çok sayıda fotoğrafla birlikte veriliyor.

Hastanenin de kurucusu olan Kazaz Artin'in II. Mahmud'la dostluğunun anlatıldığı bölümün ardından gelen, Surp Pırgiç Hastanesi'nin tarihinin aktarıldığı 106 sayfalık bölümün ne kadar ayrıntılı olduğunu okurun tahminine bırakarak, bu bölümün devamında hastanenin vakfiyesinin (40 sayfa) ve hastanenin arşivinde korunmakta olan, hastane hakkındaki padişah fermanı, serasker tezkiresi ve hüccetlerin transkripsiyonunun ve yeni dile aktarımının yer aldığını belirtelim.

"Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Salnamesi" başlıklı bölüm, hastanenin sağlık alanında hizmet vermekle kalmadığını göstermektedir. 1900 yılından bu yana düzenli olarak yayımlanan salname veya dergiler, hem Ermeni cemaatinin iç işleyişini ve sosyal yapısını anlamamızı, hem de bir bütün olarak Osmanlı toplumunun sosyal yapısının kimi niteliklerini görmemizi sağlayacak önemli bilgiler içermekte, bu yönüyle tarihçiliğimize de hizmet etmektedir.

"Osmanlı İmparatorluğu'nun Sağlık Hizmetlerine

Katkıda Bulunan Ermeni Doktorların Biyografileri" bölümüyle tamamlanan kitapta geniş bir "Kaynakça" ve ayrıntılı bir "Dizin" de yer almaktadır.

Kitabın yukarıda değinmediğimiz bir yönünü de kullanılan görsel malzeme oluşturmakta. Üç bini aşkın olduğunu sandığımız fotoğraf, resim, çizim ve belgenin hiç de önemsiz sayılamayacak bir kısmının ilk kez bu kitapta yayımlandığını söyleyebiliriz. Hemen her sayfada kullanılan, konuyla ilgili iki ya da üç görsel malzemenin yanı sıra bazı bölümlerin sonlarına albüm sayfalar yerleştirilmiş. Bunlar arasında, Ermeni manastırları, Kilikya bölgesindeki kale, şato, saray ve kiliseler, Ermeni doktorlar, Surp Pırgiç Hastanesi'nde çalışan doktorların özel muayenehanelerine ait reçetelerinden örnekler, hastane eczanesinin eski aletleri, ilaç koleksiyonu ve kavanozları, eczane evrakları (reçete, kart ve mühürler), eczacı portreleri, eczane ilanları, hastanenin 1900 yılı fotoğraf albümü sayılabilir. Özellikle "1900 Salnamesinde Bahsi Geçen Kiliselerden Örnekler" başlığı altında verilen otuz sayfalık bölümün, Gümülcine, İzmit, Adapazarı, Aydın, Eskişehir, İzmir, Samsun, Trabzon, Adana ve civarı (Sis, Anavarza, Hacin), Mersin, Urfa, Gaziantep, Kilis, Mardin ve civarı, Tokat, Sivas, Kayseri, Tomarza, Arapkir, Elazığ ve civarı, Harput, Palu, Diyarbakır, Muş, Erzincan, Erzurum, Kars, Tortum, Van, İstanbul, Merzifon ve Malatya'dan, çoğu artık var olmayan binalara ait yüz elli kadar fotoğrafla yerel tarih araştırmacıları için çok önemli bir kaynak teşkil ettiğini düşünüyorum.

Yazarın önemli bir avantajının, baştaki "Teşekkür" ve "Sunuş" sayfalarında da isimleri zikredilen, çok farklı kesimlerden, çok sayıda bilim insanı, araştırmacı, çevirmen ve yayımcının yardımlarını alarak kitaba en iyi şekilde yansıtması olduğunu söyleyebiliriz. Yine Osmanlı Arşivi'nden hastane arşivine, Ermenice yazmalardan İngilizce, Fransızca, Ermenice, Türkçe (ve Osmanlıca) kitap, dergi ve yıllıklara, Türkiye, Ermenistan, Kanada, ABD'deki koleksiyonculara, İstanbul ve diasporadaki Ermenilerin aile albümlerine, İstanbul ve Paris'in sahaflarına uzanan çok çeşitli kaynak kullanımının kitaba büyük bir zenginlik kazandırdığını teslim etmeliyiz. Ancak, büyük boy kalın kuşe kâğıttan dokuz yüze yakın sayfalık kitabın 5 kilogramdan daha ağır olduğunu, bu hacim ve ağırlıkta bir kitabı okuma ve taşımanın ise "sağlık alanında" bir risk oluşturduğunu söylemeden edemeyeceğiz.

NOT DEFTERİ

Adab-ı Muaşeret Kitapları

Emin Nedret İşli kardeşiminizn *Toplumsal Tarih*'in Aralık 2001 sayısındaki yazısı (96, 19-24) için, ellerine sağlık diyoruz ve sa'yinin devamını diliyoruz. Eskilerin adab-ı muaşeret, yenilerin görgü kuralları dediği davranışlar bugün her zamankinden fazla önem arz ediyor bize göre. Bu vesile-i haseneyle kaynakçanın 1 ve 2 no'lu kitapların yazarını anmak istiyoruz. Ariyet verdiğimiz kitapların bir daha avdet etmemesi üzerine ya kitaplarla ilgili notlar çıkarmak ya da bazı sayfaların fotokopilerini almak gibi bir çare bulabildik ki 1 no'lu kitap için notumuz şöyle: *Adab-ı Muaşeret Usulleri ve Beynelmilel Teşrifat Kaideleri* (küçük bir fark var ve kitap elden gitmiş durumda. Onun için hemşirezadesi Güzin Ferit Hanımefendi'nin takrizine başvuruyorum): Ahmet Lütfullah Bey 27 kânunuevvel 1891 cuma günü doğmuş, ilköğrenimini babasının Düyun-ı Umumiye nazırı olarak bulunduğu Halep'te Türk, Fransız, İtalyan okullarında yapmış, 17 yaşında Mülkiye'ye gelmiş ve birincilikle mezun olup Cenevre Darülfünunu'nu da bitirmiş, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de yararlılıkları görülmüş, 18 yıl Hariciye'nin çeşitli kademelerinde çalışmış (Roma, Varşova, Peşte, Sofya, Londra, Hicaz, Nedic) olup Fransızca, İngilizce, Arapça, İtalyanca bilirdi. *Çanakkale'de Bir Türk Zabitinin Hatıraları*'m, daha birçok eserleri hazırlamıştı. Ne yazık ki Hicaz'da yakalandığı malaryadan şifayab olamayarak izinden dönerken Türkmen Varpuru'nda Cidde açıklarında 30 Ağustos 1932'de rahmet-i rahmana kavuştu ve Hazreti Havva'nın merkadicivanına tevdi edildi.

İşli'nin yazısına birkaç ekleme ve düzeltme yapmak istiyorum, umarım görgü kurallarını zorlamış olmam. No. 79'un naşiri Tutya şeklinde parantezlenmiş, no. 100'deki doğrusu.

Gökhan Akçura arkadaşımız da çeşitli yazılarında bu tür kitaplardan örnekler veriyor. *Popüler Tarih*'tekileri zikrediyorum: Feliha Sedat, *Genç Kızlara Muaşeret Usulleri*, İstanbul, 1932 (sayı 1/Haziran 2000), M. Dalkılıç, *Yeni Hayat adamına Yeni Adabı Muaşeret*, İstanbul, 1932 (sayı 3/40, Ağustos 2000; sayı 5/69, Ekim 2000), Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevaidü'n nefais* (merhum Gökyay hocamızın çevirisiyle kısaca *Ziyafet Sofraları*, sayı 7/68, Aralık 2000). 1898'dan önce yayımlandığını sandığım *Tercümün Görgü Ansiklopedisi Geleneklerimiz, Göreneklerimiz*'de şu bölümler yer almakta: yaşamayı bilme sanatı, konuşma sanatı, sofrada görgü, davetler, ziyafetler, toplantılar, şenlikler, eğlence ve bayramlar, dünden bugüne giyim kuşam, günlük hayat, ailede sevinç ve üzüntüler, protokol (415 s.).

İctihad'da A. L. inisiyaliyle, *Sebilürreşad*'da Lutfullah Ahmed imzasıyla yazanla yazarımız aynı kişi midir bilemeyeceğim diyerek sözü noktalıyoruz.

Mustafa Şahin

Hamit Eratlı (03/02/1925-22/12/2001)

Silahlı Kuvvetlerimizin yetiştirdiği örnek sporcu ve antrenörlerimizden olup, gerçek bir amatörün nasıl olması gerektiğini davranışlarıyla göstermiş olan Hamit Eratlı, 22 Aralık 2001 tarihinde Ankara'da geçirdiği bir kalp krizi neticesinde aramızdan ayrılmıştır. Spor camiasına ve kederli ailesine başsağlığı diliyoruz.

Hamit Eratlı bir şampiyonadan sonra atı Chopin'le ödülünü alırken.
Özbay Güven'in arşivinden

Eratlı *Toplumsal Tarih* dergisinin Şubat 2002'de yayımlanan 98. sayısında yer alan "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Polo Sporunun Canlandırılması" makalesinde zikredilen Cumhurbaşkanlı Muhafız Alayı polo takımının son dönem oyuncularındandı.

Eratlı, Bozyük'te doğdu. Silahlı Kuvvetlerde Tnk. Kd. Astsb. olarak çeşitli illerde görev aldı. Sporu bir sporseverlik olarak algılayarak yaşamış, sporun pek çok branşında (binicilik, güreş, kayak, dağcılık, atletizm ve boks) aktif olarak yer almış, özellikle binicilikte sporcu olarak, güreşte antrenör olarak seçkinleşen başarılarda bulunmuştur. Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Güreş Takımı antrenörü olarak güreş şampiyonalarında antrenör, idareci ve Güreş Federasyonu'nun müşahidi olarak görev yapmıştır.

Eratlı, atı ve biniciliği çok seven birisiydi. Kendisindeki bu at sevgisi ünlü Chopin'i kesilmekten kurtarmıştı. Milli takımımızı beş yıl süreyle sırtında taşıyarak Balkan şampiyonluğu, Atatürk ve İnönü Kupaları galibi, Genelkurmay, Başbakanlık, Gençlik ve Spor Bakanlığı yarışmalarının şampiyonu olan Chopin'i yarış dünyasına kazandıran Eratlı'dır. Kendisine Tanrıdan rahmet diliyorum.

Hamit Eratlı Türkiye Binicilik Şampiyonasında atı Chopin'le bir engeli atarken.
Özbay Güven'in arşivinden

Doç. Dr. Özbay Güven
Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu

Geçen sayımızda Prof. Dr. Huricihan İslâmoğlu'nun ismi yanlışlıkla Hüricihan İslâmoğlu olarak yazılmıştır. Özür dileriz.

Mustafa Yolaç

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C. SAMSUN APT. NO. 57 80200 / İSTANBUL

TARİH VAKFI'NDA BU AY

TOPLUMSAL TARİH
Sayı: 99

İSTANBUL DERGİSİ
Sayı: 40
Dosya: Mahalle

TARİHÇİNİN MUTFAĞI
Prof. Dr. Oktay Belli
21 Mart 2002, 18.30
Bilgi-Belge Merkezi No. 15
Eminönü

YAYINLAR

Yerel Tarihçilik, Kent, Sivil Girişim
Yerel Tarih Grupları Deneyimi
ISBN: 975-7306-87-8

Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi
Elif Keser
ISBN: 975-7306-86-X

Tarih Dostu Olarak Aykut Barka

Genellikle yerbilim profesörü olarak tanıdığımız Aykut Barka, aynı zamanda Tarih Vakfı'nın "tarih dostu" yapılanması içinde de görev alan bir gönüllü, bir tarih dostu idi.

Gazetelerde Barka hakkında çıkan yazılar, Türkiye'de devlet üniversitelerinde görev yapan öğretim üyelerinin büyük çoğunluğu ile ilgili, pek de yeni olmayan bir bilgiyi altını çizerek önümüze getirdi: Barka geçim sıkıntısı çekiyordu. En temel ihtiyaçlarını karşılamak, örneğin biraz daha geniş bir evde yaşayıp çalışabilmek, ihtiyaç duyduğu bir taşınabilir bilgisayarı satın alabilmek için parası yoktu.

Barka'nın zaman sıkıntısı çektiğini tahmin edebilmek de çok kolay. Marmara Bölgesi bakımından yaşamsal öneme sahip araştırmalar da dahil bir dizi araştırma ve eğitim faaliyetini büyük bir zaman baskısı altında yürütmüş olduğunu kestirebiliriz. Barka'nın toplumsal sorumluluklardan uzak durmak için ilk bakışta hayli geçerli sayılabilecek gerekçeleri vardı.

Tarih dostu olun!
10.yıl
TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Para ve zaman bütçesi bu kadar sınırlı bir insan neden Tarih Dostu olur?

İyi yurttaş olmak, sorumlu ve aktif bir yurttaş olmak ne demektir?

Fırtınaların, modaların yarım yaşamları yaygınlaştırdığı koşullarda kişilik bütünlüğü, tutarlılık neden bazılarımız için hâlâ çok önemli?

Ülkemizin yalnızca yıkıcı depremleri doğuran faylarla değil, 'öteki'ni anlama ve birlikte yaşama kültürü bakımından da çok tehlikeli faylarla bölünmüş olduğunu fark etmek, farklılıkları zenginlik sayan bir barış ve uzlaşma kültürünü geliştirmek, niçin en kısıtlı zaman ve para bütçeleri bakımından bile çok yaşamsal bir alandır?

Geçmiş-bugün-gelecek ilişkisi efsanelere, edebiyata, kaba propaganda kalıplarına bu kadar sıkışmış bir toplum ve bu toplumun bireyleri, bu konuda etkin katkıda bulunmaksızın, kendi kişiliklerini geliştirebilirler mi?

Hızla gelişen alışveriş sistemimiz artık bizi elmanın, buzdolabının, sigorta poliçesinin, otomobilin bin bir çeşidi hakkında en ayrıntılı bir biçimde bilgilendiriyor. Bütün bunları nereden kaç taksitte kaça alabileceğimizi biliyoruz. Hatta indirim kampanyaları, yeni ürün tanıtımları hakkında sesleriyle, görüntüleri ve yazılarıyla etrafımızı kuşatıp bizi esir alan yüzlerce, binlerce bilgiye de sahibiz.

Peki, ülkemizde katılımcı, işlerliği olan bir demokrasiyi kaça, nereden, nasıl satın alabiliriz? Ya insan haklarını, uygarlığı, kendine saygıyı? Ya birbirine saygılı, geçmişini ve geleceğini ortaklaşa değerlendirip, kurgulayabilen bir toplum ve yurttaşları olmayı kaça satın alabilirlz? İndirimler, taksitler nerede?

Acaba uygarlığı, demokrasiyi, yurttaş haklarını ve barışı kabul edilmeyecek kadar ucuza almaya çabalamamızın sonuçlarıyla mı karşı karşıyayız? Kaçırılmaması gereken indirim fırsatlarının değil, tam tersine dayanılması gereken maliyet artışları dönemlerinin söz konusu olduğu bu alanlarda, boyuna 'fiyat'ını ödemeden kaçınıyor olmanın sonuçlarını mı yaşıyoruz?

Her şeyin fiyatının belli olduğu bir tüketim toplumunda, bedelini ödemeden 'almak' istediklerimizin hep uzakta duruyor olmasından şikâyet etmek ve 'biz adam olmayız' edebiyatına sığınmak yerine yapılabilecek bir şeyler yok mu?

Aykut Barka'lar, olduğunu, bir örnekle, bize gösteriyorlar.

Orhan Silier

100. Sayı, 10. Yıl

Elinizdeki derginin bir sonraki sayısı, 100. sayı olacak. Türkiye'deki yayın koşullarını göz önüne alırsak, herhangi bir derginin, hele sıkıcılığıyla maruf 'tarih' konusunda yayımlanan bir derginin 100. sayısına gelebilmesi, 'dalya' diyebilmesi, başlı başına bir mucize gibi. Üstelik nisan ayında üç ayda bir yayımlanan *İstanbul* dergisinin de 41. sayısıyla birlikte 10. yılını kutlayacak olması, hoş bir rastlantı. Tarih Vakfı, her iki dönümü de türlü etkinliklerle, siz okuyucularımızın katılımıyla birlikte kutlayacak.

İlk etkinliğimiz, *İstanbul* dergisinin ev sahipliği yapacak olduğu, "10 Yılda İstanbul ve İstanbul Dergisi" konulu panel. Bilgi Üniversitesi Büyük Salon'da 8 Mart 2002'de, saat 15.30'da gerçekleştirilecek olan panele, İhsan Bilgin, Uğur Tanyeli, Murat Güvenç ve Murat Belge konuşmacı olarak katılıyor.

Konuşmacılardan İhsan Bilgin, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde; Murat Güvenç, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde, Uğur Tanyeli, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde ve Murat Belge, Bilgi Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi.

Panelde geçtiğimiz on yılda hem İstanbul'da yaşanan değişim ve dönüşüm, hem de *İstanbul* dergisinin bu dönüşümü nasıl yansıttığı, bunu yaparken kendi içinde nasıl bir dönüşüm yaşadığı ve doğal olarak bundan sonra, hem İstanbul'da, hem de *İstanbul*'da neler olabileceği konuşulacak. Bu konuşma çerçevesinde, İstanbul'un bu on yıl içinde yaşadığı, başta Marmara Depremi olmak üzere belli başlı kırılma olayları, son yerel yönetimler yasasının şehri nasıl etkileyeceği gibi konular da tartışılacak.

İkinci etkinliğimiz ise 30 Mart'ta Lütfi Kırdar Kongre ve Sergi Sarayı'nda düzenleyeceğimiz kutlama. Bu kutlamayla ilgili çalışmalarımız sürüyor. Ayrıntılı bilgiyi web sitemizden; ayrıca on beş günde bir elektronik abonelerimize gönderdiğimiz haberler bülteninden edinebilirsiniz.

Siz de Tarih Dostu Olun!

15 Eylül 2001 tarihinde başlattığımız Tarih Dostları yapılanmasına katılım hızla devam ediyor. Tarih Dostlarımızın sayısı 345'e ulaştı.

Bildiğiniz gibi, TBMM Genel Kurulu'ndan geçerek yasalaşan yeni Medeni Kanun'un 101. maddesi "vakıflarda üyelik olmaz" ibaresine yer veriyor. Bu nedenle, Vakfımız 2002 yılı itibarıyla üye alımını durdurdu. Vakfın katılımcı yapısının korunması doğrultusunda yapılan çalışmalar sonucunda, temelde gönüllü çalışma gruplarına dayanan, tüm Türkiye'ye yaygınlaşmayı amaçlayan, katılımcı bir çalışma modelini gerçekleştirmek üzere, "Tarih Dostu" yapılanmasına ağırlık vermekteyiz.

Tüm Tarih Dostlarımızdan bir ricamız var. Sizler de çevrenizde Tarih Dostu yapılanmasının duyurulması konusunda bizlere yardımcı olun ve bu konudaki önerilerinizi bize iletin.

Tarih Dostları çalışması hakkında daha fazla bilgi için:

Yasemin Güney,

Tel: 0212 233 21 61/42

e-posta: yguney@tarihvakfi.org.tr

Keşfe Gidiyoruz! İlk gezimiz Mardin'e

O 'klasik' turları bilirsiniz. Aynı şeyleri belki bininci kez anlattığı her halinden belli bir tur rehberi, kalabalık cümleleri büyük bir hızla sayarken, siz, o cümlelerden bir şeyler öğrenebilmek için çırpınır durur, çoğu kez de beyhude çaba harcadığınızı varsayıp vazgeçersiniz. En sonunda tüm tur kendine özgü rutini içinde başlayıp biterken, rehberiniz görevini yapmış olmanın mutluluğu içinde, siz de nedenini bilemediğiniz anlamsız bir baş ağrısı ve yorgunlukla evinize dönersiniz.

Tarih Vakfı, farklı kaygılar gözeterek düzenlediği gezilerinin üçüncü sezonuna 20-23 Nisan tarihleri arasındaki "Taşın ve İnancın Şiiri: Mardin" gezisi ile başlıyor. Seçkin akademisyenlerin bilimsel danışmanlığında düzenlenen geziler, gittiği yerleri gerçekten öğrenmek, 'keşfetmek' isteyen insanlara yönelik.

Vakfımızın bu yıl düzenleyeceği gezilerin programı belli oldu. Dokuz ayrı yere toplam 18 gezi düzenliyoruz. Gezi düzenlediğimiz yerler arasında Mardin, Antakya, İznik, Antep-Urfa, Kars-Van, Bursa, Edirne, Çatalhöyük ve Bozcaada-Truva gibi tarihin farklı katmanlarında iz edinmiş ve iz bırakmış yerler var. Dolu bir sezonu 2-3 Kasım'da "Osmanlı'nın İkinci Başkenti: Edirne" gezimizle sonlandıracağız. Ayrıca programımızdaki geziler dışında, isteyen gruplar için özel geziler düzenlememiz de mümkün. Ayrıntılı gezi programı ve koşulları için aşağıdaki telefon ve web adresinden bilgi edinebilirsiniz:

Ebru Şimşek: (212) 233 2161 / 22

http://www.tarihvakfi.org.tr/tarihdostlari/geziler/index.html

'Tarihçinin Mutfağı'nda Mart Ayının Konuğu Belli

Sekiz yıldır düzenlemekte olduğumuz, her ay bir tarihçinin, akademisyenin, ya da tarihle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan bir aydının konuk olduğu "Tarihçinin Mutfağı" söyleşilerimiz devam ediyor. Bu ay dergi, bayram nedeniyle baskıya erken girdiği için şubat ayının konuğu, Yıldız Teknik Üniversitesi Anabilim Dalı Başkanı Profesör Yavuz Cezar'ın söyleşisinin

notlarını size iletemiyoruz. Bu söyleşinin notlarını derginin ilerleyen sayılarında daha ayrıntılı biçimde bulabilirsiniz.

Mart ayının konuğu ise, İstanbul Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi Profesör Oktay Belli.

1945'te Kars'ta doğan Belli, 1966'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri Bölümü'ne kaydoldu. Eski Önasya Kültürleri, Umumi Türk Tarihi ve Yeniçağ Tarihi sertifikalarını verdikten sonra, 1970 yılında Eskiçağ Tarihi'nden mezun oldu. Aynı yıl, üniversiteye bağlı olan Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi'nin bilimsel sekreterlik kadrosuna atandı. Bu tarihten günümüze değin Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan bilimsel kazılara kesintisiz olarak katıldı; ayrıca ilgili birçok konu üzerinde araştırmalar yaptı.

1973 yılında Eskiçağ Tarihi Bölümü'nde "Urartular Çağı'nda Van Bölgesi Yol Şebekesi" konulu doktora tezini hazırlamaya başlayan Oktay Belli, 1995 yılında Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda profesör oldu.

1969-1981 yılları arasında Profesör Afif Erzen başkanlığında yürütülen ve Urartu Krallığı'nın başkentliğini yapan Van Kalesi ve Toprakkale ile Çavuştepe ve Giyimli kazılarına, ayrıca dört kazı dönemi boyunca da Trakya'daki Enez kazılarına katılan Belli 1982-1985 yılları arasında Profesör Veli Sevin başkanlığında yürütülen İmikuşağı Kurtarma Kazısı'na ikinci başkan olarak katıldı.

Profesör Belli, 1991 yılında Van'ın 11 kilometre kuzeydoğusunda başlatılmış olan "Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri" kazılarının, 1997'den beri de "Van - Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü" kazılarının başkanlığını yürütmekte.

Kendisi ayrıca 1970'ten beri Doğu Anadolu Bölgesi'nde "Ulaşım Şebekesi", "Madencilik Faaliyetleri" ve "Baraj Gölet Sulama Kanalları" konusunda araştırmalar yapmakta; ayrıca 1993'ten beri Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu üyesi.

Profesör Oktay Belli'nin yayımlanmış 135 bilimsel makalesi bulunmakta. Belli'nin bazı kitapları ise şunlar:

Urartu Başkenti Van, Net Yayınevi, İstanbul, 1985.

Anadolu'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi: Bakır Yatakları, Üretimi ve Atölyeleri, Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul, 1993.

Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1997.

Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1998.

Nahçıvan'da Arkeolojik Araştırmalar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999. (V. Sevin ile birlikte)

Nahçıvan Bölgesi'nde Orta ve Son Tunç Çağı Boya Bezemeli Çanak Çömlek Kültürü, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001. (V. Bahşaliyev ile birlikte)

Yönetim Kurulu'nda Değişim

Yönetim Kurulu üyelerimizden Yiğit Gülöksüz ile Özkan Taner görevden ayrıldılar ve yerlerine Mehmet Özdoğan ve Edhem Eldem kurul üyeliklerine seçildiler.

Yiğit Gülöksüz, Vakfın kuruluşuna öncülük eden Girişim Kurulu'ndan beri Tarih Vakfı yönetiminde yer alan ve en önemli dönemeçlerde çok değerli katkılarda bulunan, Özkan Taner ise Yurt Yayınları'nın 1980'lerdeki sahibi olarak bu yayınevini kitap stokuyla birlikte Vakfa devreden, uzun yıllardır sayman üye olarak görev yapan arkadaşlarımızdı. Özel nedenlerle Yönetim Kurulu çalışmalarından ayrılmaları büyük bir burukluk yarattı.

Neyse ki, yerlerini alacak olan iki üyemiz onlardan doğacak boşluğun bir ölçüde kapatılmasını olanaklı kılacak kişiler. Profesör Mehmet Özdoğan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı başkanı, Profesör Edhem Eldem ise Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi. Her ikisi de Vakfın birçok proje ve etkinliğinde görev almış, Vakfı iyi tanıyan kişiler.

Yiğit Gülöksüz ve Özkan Taner'e çok uzun yıllardır yaptıkları değerli katkılar için en içten teşekkürlerimizi sunuyor, Mehmet Özdoğan ve Edhem Eldem'e üstlendikleri, geçmiştekilerden de daha yüklü görevde başarılar diliyoruz.

Hasankeyf için Tarih Vakfı'nın Hukuki Girişimi

Tarih Vakfı Yönetim Kurulu, Ilısu Barajı hazırlıklarının, uluslararası standartlarda proje çalışması yapılmaksızın ve aralarında Hasankeyf'in de bulunduğu bazı tarih ve kültür varlıklarının sular altında kalması karşısında gereken dikkat gösterilmeksizin yürütülmesine karşı açılan davada müdahil olma kararını aldı.

Ancak bu arada Danıştay 10. Dairesi söz konusu davayı reddetti. Şimdi karar düzeltme sürecinin sonuçlanması bekleniyor.

Bu koşullarda ne tür bir yeni girişimde bulunulabileceği hukukçu üyelerimizle birlikte tartışılıyor. Tarih Vakfı, kültürel mirasa gereken önemi vermemenin bu klasikleşmiş örneğine ilişkin olarak üstüne düşenleri yerine getirmeye çalışıyor.

Yılda 3,8 milyar kilowatt saat enerji üretmesi planlanan Ilısu Barajı 183 köyden 78 bin insanı göçe zorlayacak; ayrıca Türkiye'nin geçmişten bugüne en çok iz taşıyan antik kentlerinden birini de suya boğacak. Ilısu Barajı'nın yapımı, bu iki götürüsü yüzünden yıllardır hem ulusal, hem uluslararası platformlarda tartışma konusu.

Osmanlıca Seminerlerinde Yeni Dönem 4 Mart'ta Başlıyor

Hiç evdeki eski fotoğrafları kurcalarken büyük büyükbabanızın - büyükannenizin zamanın süzgecinden geçmeyi başarabilen

bir fotoğrafındaki Osmanlıca notta ne yazdığını merak ettiniz mi? Peki, semtinizdeki eski bir binanın ön yüzünde her sabah yanından geçip gittiğiniz Osmanlıca kabartmada ne yazdığını? Peki, mezar taşlarında Fatiha'dan başka bir şeyler de yazılı olduğundan haberiniz var mı?

Merak konuları çoğaltılabilir, merak sahipleri de en az bu merak konuları kadar olsa gerek ki, hem ocak, hem şubat aylarında başlayan yeni dönemlerimiz ilgi gördü. Biz de mart ayı itibarıyla yeni bir dönem başlatıyor; bir yandan da 12 Şubat'ta başlayıp 14 Mayıs'a kadar sürecek olan Orta Düzey seminerimizi devam ettiriyoruz.

Önerimiz, sizin de bu merakınızı bir adım öteye, öğrenme merakına taşımanız.

Bu seminerlerde ilk üç aylık dönem boyunca Osmanlıca'nın gramer yapısı, Arapça ve Farsça sözcük yapıları ve matbu harfleri okumayı öğrenebilir, el yazısını tanımaya başlayabilirsiniz. Ayrıca ilk üç aydan sonraki kurlara devam ederek, gramer kurallarını iyice kavrayarak, el yazısını, karşınıza çıkan metinde Arapça ve Farsça kelimeleri kolayca tanıma becerisini de kazanabilirsiniz. İlk üç aylık dönem sonunda gramer yapısını, Arapça ve Farsça kelime yapısını ve matbu harfleri okumayı öğreniyor, el yazısını tanıyorsunuz. İsteğinize göre daha sonra yine üçer aylık dönemlerle devam ederseniz, gramer kurallarını, el yazısını daha iyi öğreniyor, karşınıza çıkan metinde Arapça ve Farsça kelimeleri kolayca okuyabiliyorsunuz.

Başlangıç (I. Sınıf)

Seminer Tarihleri: 4 Mart- 27 Mayıs

Gün: Pazartesi - Çarşamba

Saat: 18:30 - 20:30

Süresi : 50 Saat

Program: Matbu metinlerin okunması, Osmanlıca yazı türleri ve el yazısı metinlerle tanışma, gramer kurallarının öğrenilmesi

Orta Düzey (II. Sınıf)

Seminer Tarihleri: 12 Şubat - 14 Mayıs

Gün: Salı - Perşembe

Saat : 18:30 - 20:30

Süresi : 50 Saat

Program: Matbu metinlerin ve elyazması metinlerin okunması, gramer kuralları, konulu metin okuma

Başlangıç Düzeyi: 200.000.000 TL.

Orta Düzey: 175.000.000 TL.

Sizleri, kitabe okuma gezileri ve özel konferanslarıyla Osmanlıca Seminerlerine bekliyoruz. Seminerlerimiz, Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Beşiktaş'ta.

Ayrıntılı bilgiyi ise 233 2161 / 22 numaralı telefondan alabilirsiniz.

Elektronik Abone Olun

Sözümüz, sayısı 2700'ü aşan elektronik abonelerimize katılmamış olanlara. Bir elektronik posta adresiniz varsa ve Vakfın çalışmalarından şu anda okumakta olduğunuz Haberler Bülteni dışında bir kaynak aracılığıyla da haberdar olmak istiyorsanız, elektronik abone olmaya ne dersiniz?

Elektronik abone olanlar, on beş günde bir yenilenen elektronik bültenimizi, her ayın 1 ve 15'inde ediniyorlar. Ayrıca 3000. elektronik abonemize vereceğimiz sürpriz armağanlar da cabası.

Elektronik abonelik için şu adrese gitmeniz ve orada sizden istenen bilgileri bize iletmeniz yeterli:

www.tarihvakfi.org.tr/eabone

Geçmişin İzleri Çıktı

Geçen sayımızda 'yolda' olduğunu duyurduğumuz, Esra Danacıoğlu'nun hazırlamış olduğu *Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz* adlı kitap Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıktı. Kitap, yalnızca ülkemizde yerel tarih çalışması yapmak isteyenlere bir kılavuz niteliğinde değil, ayrıca uzun soluklu bir projenin de önemli bir parçası. Dilerseniz kitabın yazarına kulak verelim:

"Bu çalışma Tarih Vakfı'nın Mart 1999 tarihinde başladığı Yerel Tarih

Grupları Projesi'nin bir parçası olarak kaleme alındı. Proje, bir tür 'yerlilik/yerlilikler yaratma' olarak değil, yaşadığı bölgenin, kentin ya da sokağın tarihine sahip çıkma duyarlılığına sahip bireylerin ya da sivil girişimlerin yan yana gelebilecekleri ortak bir platform oluşturma çabası biçiminde tanımlanırken, bu sivil girişimlerin, koruma, geçmişin kayıtlarını saklama, kamuoyu yaratma ve daha geniş katılımlı duyarlılıklar oluşturma yolundaki etkinliklerle, içinde yaşadıkları coğrafyayı anlamlandıracakları düşünülüyor.

(...) Türkiye'de kentler, sokaklar, çarşılar, coğrafyanın tarihsel kimliğini oluşturacak her ne varsa tümü, işgale uğramış bir ülkenin hazine dairesini andırıyor: ortaya saçılmış; yağmalanmış, örselenmiş ya da topyekun yok edilmiş bir zenginlik bize kalan.

(...) Doğrusunu söylemek gerekirse, Türkiye'de insanlar tarihle ilgili bir zihinsel yarılmanın tam ortasında yer alıyorlar. Bir yandan hamasi, geçmişi yücelten, ilkokuldan başlayarak insan biçimleme sanatının başlıca renk unsurlarından biri olarak her daim karşılarına çıkmış büyük bir soyut tarih, öte yandan bizi kuşatması ya da tarihin fiziği sözkonusu olduğunda yok sayılan, haraç mezat satılan, açık artırmaya düşmüş bir tarih.

(...) Kitap, kendisini çevreleyen dünyadaki tarihsel izlerin, yaşadığı sokağın, evin, belki mahallenin, belki bitirdiği ilkokulun tarihini araştırmak

isteyenler, cemaatler arası ilişkilerin, bir yerleşim yerinin toplumsal - etnik mozaiğinin peşine düşenler için kaleme alındı."

Tur Abdin çıktı

Yeni yayımlanan bir diğer kitabımız ise Elif Keser'in *Tur Abdin: Süryani Ortodoks Dini Mimarisi* adlı çalışması. Aslında yazarın Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı yüksek lisans çalışması olan bu yapıt, 1999-2000 Mustafa Parlar Yılın Tezi Ödülü'nü aldı. En iyisi biz sözü yine kitabın yazarına bırakalım:

"Bu çalışma, Ortodoks Süryanilerin Tur Abdin'deki dini mimarisini anlamak adına çıkılacak uzun yolun ilk birkaç adımını aydınlatmayı amaçlıyor. Bu niyeti gerçekleştirmek için izlenen yol, bölgenin tarihini topluluğun tarihiyle ilişkilendirerek incelemek ve yapıların tek tek analizini yapmaktan geçiyor."

"Tur Abdin'deki yapılar, birçok nedenle eşsizdir. Buradaki yapılar, erken Hıristiyan mimarisi örnekleri olmakla kalmayıp çok çeşitli mimari miraslarla beslenmiş özel bir mimarinin ürünleridir. Süryani Ortodoks topluluğu, Tur Abdin'de 4. Yüzyıldan bu yana özgün bir yapı geleneğini sürdürmüştür. Bugün bu yapıların bazıları harabe halinde olsa da, birçoğu iyi durumdadır ve

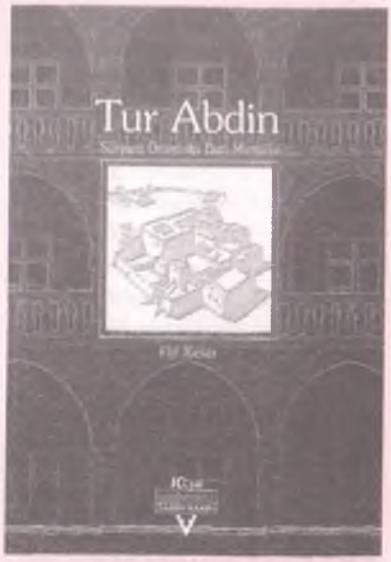

bölgedeki az nüfuslu cemaat tarafından; dünyanın dört bir tarafındaki kardeşlerinden gelen maddi yardımla ayakta tutulmaya çalışılmaktadır."

"Tur Abdin'in coğrafi konumu, oradaki mimari ürünlerin farklılığının ve eşsizliğinin ana nedenidir. Bu eşsizlik, farklı birçok kültürün, farklı mimari geleneklerinin etkisinin sonucudur. Tur Abdin, Anadolu, Mezopotamya ve Suriye'nin kesişme noktasındadır."

"Bölgede farklı kültürlerin etkileşimiyle oluşmuş ve hâlâ yaşayan bir mimari var ve bu mimari, yaratıcısıyla birlikte anılabilir: Süryani ortodoks mimarisi."

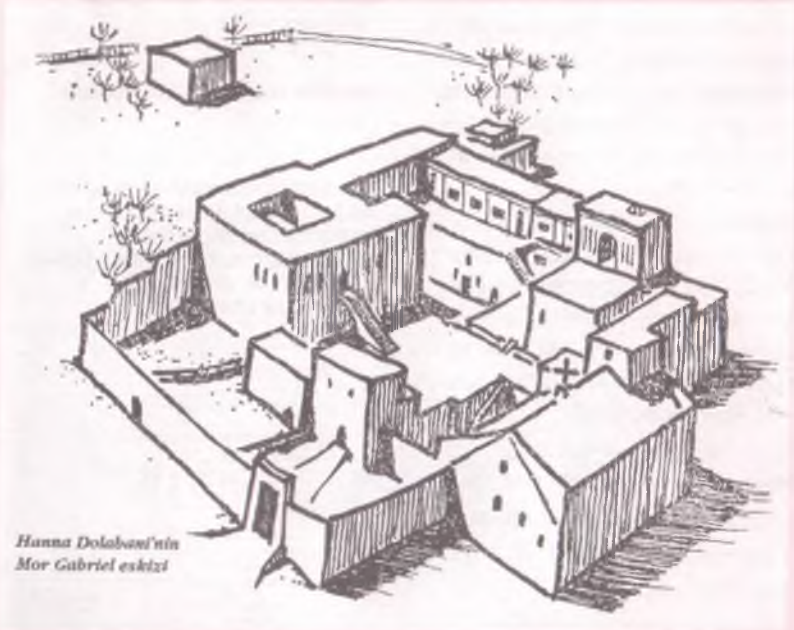

Hanna Dolabani'nin Mor Gabriel eskizi

İstanbul'un Yeni Sayısı Hazırlanıyor

Tarih Vakfı tarafından üç ayda bir yayımlanan *İstanbul* dergisi, Nisan 1992'de "İstanbullu Kim?" sorusuyla başladığı yayın hayatına, 10. yılı ve 41. sayısıyla devam ediyor. Şehircilikten edebiyata, mimarlıktan müziğe, sosyolojiden sinemaya, kente dair her alanda, bilim ve sanat dünyasının önde gelen isimlerine ve İstanbul üzerine çalışmalara yer veren *İstanbul* dergisinin 41. sayısının dosya konusu "10 Yılda İstanbul ve İstanbul Dergisi". Bu "özel" sayıda salt İstanbul'un 10 yıllık geçmişine yönelik saptamalar ve değerlendirmeler değil, geleceğine ilişkin görüşler ve somut düşünceler de yer alacak. *İstanbul* dergisinin temel izleklerinden biri olan kent belleğini oluşturmaya yardımcı olmanın yanı sıra yaşayan, sürekliliği olan yapı da göz ardı edilmeyecek.

İngiltere'de Yerel Tarih Haftası

Tarih Birliği (The Historical Association), 4-12 Mayıs tarihleri arasında, BBC Tarih Dergisi'nin (BBC History Magazine) ve İngiliz Yerel Tarih Birliği'nin (British Association for Local History) katkılarıyla, ülke çapında bir Yerel Tarih haftası düzenliyor.

Yerel Tarih haftası çerçevesinde "Aile Tarihi Fuarları", "Tarih Yürüyüşleri", "Müze ve Arşiv Keşif Günleri", özel sergiler ve konferanslar düzenlenecek. Bunlardan Aile Tarihi Fuarı, 4-5 Mayıs tarihlerinde Londra'da sergllenirken, haftanın en önemli etkinliği 11 Mayıs'ta Londra'da düzenlenecek olan Yerel Tarih Kutlaması olacak.

Bunun dışında, etkinlikler hafta boyunca Kuzey İrlanda, İskoçya ve Galler'i de kapsayan 10 değişik bölgede de sürecek. Britanya Yerel Tarih Haftası ile ilgili ayrıntılı bilgi için aşağıdaki adresi inceleyebilirsiniz:

http://www.history.org.uk/HTML/Local%20History%20Week/LHWframes.htm

Tarih Dostları
tanıtım destek grubu toplantısı
16 Mart cumartesi 11.00'de,
Nişantaşı binamızda.
İlgilenenleri bekliyoruz.

Burs Duyuruları

Turkish Studies Association'un (Türk Araştırmaları Derneği / TSA) verdiği bazı ödüllerin duyurularını okurlarımıza iletelim istedik:

M. Fuad Köprülü Kitap Ödülü: Ödül, 2000 - 2001 yıllarında Türk ve Osmanlı çalışmaları alanında yayımlanmış en iyi kitaba veriliyor. Adaylık başvuruları yazar tarafından olduğu gibi, meslektaşları, yayıncısı ya da dostları tarafından da yapılabilir. Aday kitabın üç kopyasının, içinde adres, telefon, e-posta gibi gerekli ayrıntılarla birlikte aşağıda adı geçen üç komite üyesine gönderilmesi gerekiyor. Ayrıca bu yılki Komite Başkanı Prof. Eugene Rogan'a yazarın bölüm başkanı ya da dekanının ad ve adreslerinin de bildirilmesi, bir diğer koşul. Ödül, 500 $.

Eugene Rogan, Chair
St. Antony's College
Oxford University
Oxford OX2 6JF UK / İngiltere
Faks: 441865/311475
E-posta:
eugene.rogan@sant.ox.ac.uk

Nancy Micklewright
Getty Museum
The Getty Grant Program
Suite 800
1200 Getty Center Drive
Los Angeles, CA 90049 / ABD
E-posta: NMicklewright@getty.edu

Başvurular için son tarih 15 Nisan 2002. Daha fazla ayrıntı için turkishstudies@utk.edu adresine başvurabilirsiniz.

Sydney N. Fisher Lisansüstü Öğrenci Tez Ödülü: TSA, bir lisans öğrencisi tarafından 2001/2002 öğretim yılında yazılmış en iyi Türk ya da Osmanlı araştırma yazısına 200 $ ödül veriyor. Kazanan araştırma yazısı, ayrıca TSA'nın bülteninde yayımlanacak. Yazılar elektronik posta yoluyla da gönderilebilir; ancak aksi tercih edilirse üç nüsha gönderilmesi isteniyor. Yazarın adresi telefon numarası, bir e-posta adresi, ve dekanının / danışmanının adının da başvurularla birlikte gönderilmesi gerek. Başvurular için son tarih 15 Haziran 2002. Başvuruların gönderileceği kişi ise Profesör Sylvia Önder; Division of Eastern Mediterranean Languages, Georgetown University, Box 571041, Washington DC 20057-1041;

Faks: 202-687-2408

E-posta: onders@georgetown.edu

AKMED Bursları

Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED), 2002 yılı için üç doktora, üç de yüksek lisans araştırma bursu veriyor. Başvuru için şunlar gerekiyor:

- Başvuru sahibinin ilmi unvanı ve meslek yaşamını özetleyen özgeçmişi, varsa yayınlarının listesi, açık adres ve telefon numarası;
- Araştırma projesinin konusu, yöntemleri, amaçları, o konuda varsa daha önceki çalışmalarının bir özeti, çalışma süresi, iş programı, projede görev alanların isim, unvan, görev yeri ve adresleri;
- Projeyle ilgili olarak, gereksinimler ve yapılması düşünülen harcamaların ayrıntılı tablosu;
- Projeye ilişkin genel görüşler ile başvuru sahibinin bu projeyi gerçekleştirecek birikim ve yeteneğe sahip olup olmadığına dair doğrudan Enstitü adresine postalanmış en az iki tavsiye mektubu.

Doktora bursu 1500 Euro; yüksek lisans bursu ise 750 Euro karşılığı Türk Lirası. AKMED Bilim Danışma Kurulu'nda değerlendirilecek olan tüm başvurular en geç 31 Mart 2002 tarihine kadar Enstitü'nün aşağıdaki adresine gönderilmeli:

Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü
Kocatepe Sk. 25 Kaleiçi/ ANTALYA
Telefon: (242) 243 4274;
Faks: (242) 243 8013;
e-posta: akmed@akmed.org.tr

TÜBKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU
SUAY AKSOY,
AYŞE SEMİHA BABAN,
AYFER BARTU,
HALİM BULUTOĞLU,
EDHEM ELDEM,
MEHMET ÖZDOĞAN,
ŞEVKET PAMUK (BŞK. YRD.),
ORHAN SİLİER (GEN. SEKR.),
İLHAN TEKELİ (BŞK.),
METE TUNÇAY (BŞK. YRD.),
BÜLENT ÜNAL.

VAKIF MEBKEZİ
NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C.
SAMSUN APT. NO. 57
80200 İSTANBUL
TEL: (0212) 233 21 61 -
233 21 66 - 233 21 70
FAKS: (0212) 234 32 90
E-POSTA: tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr
İNTERNET: http://www.tarihvakfi.org.tr

BİLGİ-BELGE MERKEZİ
ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK NO. 15
34460 EMİNÖNÜ-İSTANBUL
TEL: (0212) 513 52 35
FAKS: (0212) 513 21 77
bbmrkz@tarihvakfi.org.tr

ANKARA İBTİBAT BÜBOSU
ÜLKÜ ÖZEN
BÜYÜKELÇİ SOKAK 14/9
KÜÇÜKESAT-ANKARA
TEL: (0312) 426 16 54
FAKS: (0312) 468 53 65

BANKA HESAP NUMARALABIMIZ
VAKIFLAR BANKASI
İSTANBUL ŞUBESİ 2003924
VAKIFLAR BANKASI
TAKSİM FİNANS MARKET ŞUBESİ
2013044
İŞ BANKASI
AYASPAŞA ŞUBESİ 250962

HABERLER BÜLTENİ YAYIN KURULU
ERTAN KESKİNSOY (Editör)
ORHAN SİLİER

HABERLER BÜLTENİ GBAFİK TASARIM
YETKİN BAŞARIR

***TARİH VAKFI'NDAN HABERLER*'İN KÂĞIT VE BASKI GİDERLERİNİ KARŞILAYAN *NUMUNE MATBAASI*'NA, FİLM GİDERLERİNİ KARŞILAYAN *FİLMTET*'E TEŞEKKÜR EDERİZ.**

Tarih Vakfı
2002 Gezi Takvimi

Taşın ve İnancın Şiiri: Mardin
19-23 Nisan
29 Mayıs-2 Haziran
18-22 Eylül

Yaşayan Tarih: Antakya - Halep
2-5 Mayıs
26-29 Eylül

Krallar, Tanrılar ve Efsaneler: Antep - Nemrud - Urfa
8-12 Mayıs

Anadolu'nun Kapıları: Kars - Doğu Beyazıt - Van
13-16 Haziran

Osmanlı'nın Doğduğu Topraklar: İznik
4-5 Mayıs
14-15 Eylül

Osmanlı'nın İlk Başkenti: Bursa
25-26 Mayıs
5-6 Ekim

Osmanlı'nın İkinci Başkenti: Edirne
22-23 Haziran
2-3 Kasım

İki Güzelleme: Bozcaada - Truva
29 Haziran-1 Temmuz
26-28 Temmuz
30 Ağustos-1Eylül

Tarih Öncesinin İzinde: Çatalhöyük - Konya
6-7 Temmuz
30-31 Ağustos

İletişim İçin:
0212 233 21 61

www.tarihvakfi.org.tr

1. Sayı 15 Mart'ta bayilerde...

ELVEDA HÜRRİYET!

"11 Eylül 2001'deki trajik olayların yakın tarihimizde yeni bir dönemin kapılarını açtığını artık kabul ettiğimize göre, bu olaylarla birlikte hangi dönemin kapandığını ve sonuçların neler olduğunu kendimize sormalıyız..."

(devamı Le Monde diplomatique Ocak 2002 tanıtım sayısında)

IGNACIO RAMONET

LE MONDE diplomatique

okuyanus

www.mondiploturk.com

"*Le Monde diplomatique* Türkiye"nin web sitesine üye olan ilk

3000 kişiye

tanıtım sayısı ücretsiz olarak gönderilecek!

okuyanus

Kalıncı Sokak Uzal Apt. 152/6 Tesvikiye - İstanbul Tel: (0212) 232 53 73-79 Faks: (0212) 231 52 20 www.okuyanus.com.tr

TOPLUMSAL TARİH

OCAK-MART 2002 / SAYI 97-99

17. CİLT DİZİNİ

A

ABD 98/49
Abdal Musa 97/19
Abdullah Buhari 99/28
Abdülaziz 98/33, 66
Abdülhamit I. 97/10
Abdülhamid II. 97/54, 98/43, 44, 48, 99/8
Abdülmecit 97/14, 98/28
Abidin Nesimi 97/15
Adana 98/30
Adil Ömer 99/42
Adıvar Halide Edip 99/36
Adriyatik Denizi 98/17
Afrika 98/19
Ağaoğlu Adalet 99/63
Ahmet Edip 99/10
Aias 98/16
Aka Gündüz 99/52
Akarlı Hülya Balcı 99/6
Akçaabat 98/39
Akçay İsmail 98/42
Akdeniz 98/12, 13, 15, 30
Akgökçe Necla 99/34
Akha 98/16, 64
Akhenaton 98/18
Akhilleus 99/25, 26
Aksaray 97/10
Aksekili Nahit 98/58
Akşam 99/17, 38
Akyıldız Ali 99/58
Alada Adalet Bayramoğlu 98/39
Alada A. Dinç 98/39
Alanya 98/30
Albüm 99/48, 49, 52
Alem-i Mûsikî 98/44
Ali Akyıldız'la Demiryolundan Hisse Senetlerine 99/58
Ali Muhittin (Kamçı) 98/6, 10
Alkan Mehmet Ö. 99/20
Alma Ata 99/26
Alman Kadınlar Derneği 99/14
Almanya 98/7, 23, 56, 57, 99/39, 45, 49
Amerika 98/46, 51, 99/42, 48, 49
Anadolu 97/18, 98/17, 39, 62, 99/17, 24, 34
Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti 99/36
Anadolu Selçuklu Devleti 97/27
Ankara 97/14, 98/25, 36, 37, 58, 99/13
Ankara Hipodromu 98/36
Ankara Üniversitesi 99/33
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 98/39
Annales Okulu 99/28
Antakya 98/30
Antalya 98/30, 50
Apollodoros 99/24
Arat Zehra 99/46
Arel Ayda 98/29
Ares 99/25
Aretias Adası 99/27
Arıkan Zeki 97/52, 98/66
Arkeoloji, Tarih ve Kaleler 98/63
Arnavutluk 97/6, 32-34, 36, 99/4
Arsal Sadri Maksudi 98/39
Art Gökçen 99/32
Artemis 99/24
Asaf Özdemir 98/56
Asiye Hatun 99/33
Aslangil Feyzi 98/56
Asur 98/12
Aşiyan Müzesi 99/33
Aşkenaz 98/22
Atalay Semra 98/55
Ataman Adnan 98/50, 51, 53, 57, 59
Ataman Özden 98/59
Atatürk 97/14, 98/34, 35, 37, 41, 99/13, 37, 38
Atatürk Kültür Merkezi 98/26
Ateş Nevin Yurdsever 98/39
Ateş Yalçın 98/56
Athena 97/58, 99/24
Atilhan Cevat Rıfat 98/24
Atina 98/13
Atlanta 98/51
Atsız Nihal 98/24
Avigdo Yuda 98/25
Avrupa 98/34, 51, 99/41, 42, 48, 49
Avusturya 97/12
Avusturya İmparatorluğu 98/63
Avusturya-Macaristan Kadınlar Derneği 99/14
Ay İbrahim 98/25
Ayata Sencer 99/47
Ayazağa 98/37
Ayna İlyas Molla Şevki ve Mehmet 98/10
Ayverdi Ekrem Hakkı 97/40
Azak Denizi 99/24

B

Babagan 97/14
Bab-ı Seraskerat Hastanesi 98/28
Babil 98/13, 19
Babinger Franz 97/34
Babylon 97/56
Baer Marc David 99/32
Bağdat 97/13
Bakırköy 99/16
Balat 98/25
Balıkesir 98/30
Balım Sultan 97/17, 20
Balkan 97/25
Balkan Harbi 99/16
Balkanlar 97/26, 28, 31
Balkanların İslamlaşması Sürecinde Sarı Saltık'ın Yeri ve Bazı Problemler 97/25
Balta Tahsin 98/39
Barborini Giovanni Battista 98/28

Barkey Karen 98/39
Bartl Peter 97/36
Başbakanlık Osmanlı Arşivi 99/13, 58, 59
Batı Anadolu 98/29, 30, 32, 33, 99/34
Bayar Celal 98/59
Bayburt Gülçin 98/55
Baykal Naci 97/14
Baysun Cavit 97/52
Baytop Turan 99/65
Bedia Osman 99/42
Bedri Noyan 97/16
Behîre Hakkı 99/9
Behmuaras Moşe 98/24
Bekârlık Vergisi 99/39
Bekiroğlu Nazan 99/33
Bektaşi 97/8, 14
Bektaşi Babasının Giyim Kuşamı 97/31
Bektaşi Edebiyatından İki Örnek 97/48
Bektaşiler 97/7
Bektaşilerin 1826 Öncesi Tarihine Bir Katkı 97/17
Bektaşilik 97/6
Belgrat 97/13
Berlin 99/48
Berlin Güzel Sanatlar Akademisi 99/45
Besalel Yusuf 98/24
Beşiktaş 98/57
Beyazıt 98/39
Bezm-i Alem Kız Sultanisi 99/43
Bezmiâlem Valide Sultan 98/66
Bilgi Yurdu Işığı 99/10
Bilgi Yurdu Mecmuası 99/10
Bilgin Lütfullah 98/62
1908 Jön Türk Devrimi 99/8, 9, 11
1909 Cemiyetler Kanunu 99/9
1935 Seçimlerinde Kadın 99/36
Bir Tarihçilik Serüveni 98/46
Birbir Gece Masalları 99/37
Birge John Kingsley 97/35
Birinci Dünya Savaşı 99/10, 99/36
Birinci Ordu Kadın Taburu 99/36
I. Beş Yıllık Kalkınma Planı 98/57
Blome Peter 98/65
Boğaziçi Üniversitesi 98/50, 99/46
Bombay Chronicle 99/37
Boreas 98/12
Bosna 97/13, 33
Boyar Ali Sami 99/43
Braudel 98/46
Brezilya 98/47
Brill 97/15
Brill yayınevi 97/53
Brudo Berta Özgün 98/31
Budin 97/13
Bulgaristan 97/20
Buran Haluk 98/56
Burdur 99/56
Bursa 98/22
Büyük Britanya 98/6
Büyük İskender 97/56, 98/13, 99/26

C
Caesar 98/64
Cağaloğlu Anadolu Lisesi 99/43
Cahit Uçuk 99/12
California Üniversitesi 98/46
Can Bilmez Bülent 97/6, 7, 23, 32, 98/66
Cardoso Fernando 98/47
Celal Bayar 98/36, 37
Celebi kolu 97/14
Cemal Zeki 99/16-19
Cemalettin Çelebi 97/16
Cemalettin Efendi 97/14
Cemil Cem 99/45
Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye 99/11, 14
Cemiyet-i İmdadiye 99/36
Cemiyetler Kanunu 99/8
Cenaze Söylev 99/24
Cevâd Paşa 98/43, 44, 98/49, 99/61
Cezayir 97/13
Chicago 98/46
CHP 98/40
Cihan Harbi 99/16, 19
Cihan Savaşı İkinci 98/49
Coşar Hüsnü 98/53
Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı 98/36, 37
Cumhuriyet 98/43, 59, 99/12, 37-40, 46-51
Cumhuriyet Caddesi 98/23
Cumhuriyet Erkeğinin Kadın İmgesi 99/15
Cumhuriyet Halk Fırkası 97/16, 99/20
Cumhuriyet Halk Partisi 97/16, 99/8, 38
Cumhuriyet Kuşağından Bir Portre 98/39
Cumhuriyet Türkiyesi'nde Polo Sporunun Canlandırılması 98/34
Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Güzellik Yarışmaları ve Feminen Kadın Kimliğinin Kuruluşu 99/46

Ç
Çağla Cevdet 98/53
Çakır Serpil 99/8, 28
Çaldıran 97/7
Çamuroğlu Reha 97/6, 7, 98/66
Çanakkale 98/30, 32, 33, 65
Çanakkale Savaşları 98/31
Çanakkale'de 18. ve 19. Yüzyıl Konut Mimarisi 98/28
Çapa Kız Öğretmen Okulu 99/39
Çekoslovakya 98/7
Çerkez Kadınları Teâvün Cemiyeti 99/9, 10, 13
Çetin Önder 98/22
Çiftçi Hatice 99/38
Çığ Muazzez İlmiye 99/34
Çilli Ayşegül 98/56
Çin 98/46, 48, 99/37
Çukurova 98/13

D
Dâhiliye Nezâreti 98/43
Dahiliye Nezareti Şûra-yı Devlet 99/13
Darga Muhibbe 99/34
D'Aronco Raimondo 98/33
Darülaceze 99/65
Dârü'l-Elhân Mecmûası 98/44
Daver Abidin 98/51
Davud Yıldızı 98/23
Değirmencioğlu Zeynep 98/56
Demet 99/36
Demirel Ahmet 98/20
Demiryürek Mehmet 98/6
Depré France 98/23
Derbil Süheyb 98/39
Dersim 99/34
Deyvisou Huston 98/8
Dilaver Bey 98/22
Dilhayât Nota Mecmûası 98/44
Diomedes 98/17
Divriği 98/62
Divriği'de Mutfak Kültürü 98/62
Diyâne 99/10
Dobruca 97/27
Doğu Afrika 98/6
Doğu Akdeniz 98/15, 17
Don Nehri 99/24
Donald Quataert 99/55
Donanma Cemiyeti 99/12
Dorfani Aldo 98/56, 58-60
DP 98/40, 41
Dr. Cemal Zeki'nin Delişmen, Çılgın Kızlar'ı Cumhuriyet'te Genç Kız ve Kadın İntiharları 99/15
Duby Geroges 99/34
Duman Hasan 98/44
Durakbaşa Ayşe 99/30, 33, 62
Dündartepe 99/27
Dünya Harbi İkinci 98/35
Dünya Savaşı Birinci 99/12, 13, 65
Dünya Savaşı II. 98/51
Düşes De La Rochefoucauld 99/37

E
E. B. Şapolyo 98/66
Ebcioğlu Fecri 98/56
Ebniye Nizamnameleri 98/28
Ebussuûd Efendi 97/26, 28
Ebü'l-Hayr-i Rûmî 97/25

Eceabat 98/32
Edirne 97/10, 15, 98/22-24, 26, 30
Edirne Büyük Sinagogu 98/22
Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu 98/31, 31
Ege 98/15, 30, 33
Ege Denizi 98/12, 17
Eğirdir 98/30
Eğriboz 98/17
Elgün Nakiye 99/38-40
Elmalı 97/19
Elvan Çelebi 97/22
Emevi 97/35
Emine Semiye 99/42, 46
Enver Paşa 99/9, 20
Eratlı Hamit 99/66
Erbulak Altan 98/56
Erdem Coşkun 98/55
Eren Yayınevi 99/58
Erensel Ragıp 97/14
Ergin Gürkan 98/12
Erim Nihat 98/59
Erişirgil Emin 98/39
Erkilet 99/32
Ersan Nisa 98/54
Ertürk Bahaddin 98/35, 37
Esaslye-i Osmaniye Fırkası 99/42
Esen Bülent 98/39
Esin Ali 98/54, 55
Eskiçağ'dan Ortaçağ İslam Dünyasına Miras 97/56
Eskişehir 97/19, 98/30
Esma Sultan 97/13
Euboia 98/17
Eumaios 98/17
Euros 98/12
Evliya Çelebi 97/6, 20, 26, 28, 32, 35, 37, 38, 52, 53, 98/66
Evliya Çelebi'de Arnavut Bektaşiliği 97/32

F
F. de Orellana 99/26
Fahrünnisa Zeid 99/45
Faroqhi 97/6
Faroqhi Suraiya 97/7, 17, 99/32
Fatih Sultan Mehmed 98/65, 29
Fatma Aliye Hanım 99/36
Fenerbahçe 98/57, 59
Feriha Tevfik 99/47, 49, 50
Fethiye 98/50
Feyhaman Duran 99/45
Filistin 98/7, 18, 19
Fındıklı 99/45
Firdevsi 99/26
Fitnat Hanım 99/31
Foça 98/39
Fossati Gaspare 98/28, 33
Foucault 99/15
Frank Andre Gunther 98/47
Fransa 98/6, 7, 99/37, 39
Fuadiye 98/8
Fuat Köprülü 97/18

G
Galata 97/10
Galata Borsası 99/61
Galatasaray 98/57, 59, 99/42, 44
Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu 98/31
Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz'de Denizcilik 98/12
Geçmişten Gelen Kaynaklar, Gelecek İçin Kaynaklar 99/7
Gedikpaşa 99/43
Gelidonya 98/17, 18
Genç Kaya 99/7
Genç Kız ve Kadın İntiharları II 99/15
Genç Osman 97/13
Gençler Tarih Yazıyor Yarışması 98/50, 99/46
Giray Selim 97/9
Girit 97/33
Girit 98/6, 12, 16, 17
Giyaseddin Keyhusrev II. 97/27
Göçek Müge 99/32
Gökçe İbrahim 98/55
Gönül Yazar 98/52
Gördes 99/55, 56
Granikos Savaşı 97/58
Gülhane Parkı 99/44
Gülşan Hasan 98/66
Gün Selma Bulgurlu 98/64
Güney Amerika 99/26
Güven Özbay 98/34, 99/66

H
H. Adnan Önelçin 98/39
Hacer Nihat 99/38
Hacı Bektaş-ı Velî 97/25-27, 97/8
Hacıbektaş 97/7, 18-22, 31
Hâdika-i Mûsikî 98/44
Hâkimiyet-i Milliye 97/47
Hakkı Süleyman 98/8
Halet Efendi 97/10
Halide Edip 99/16, 30, 62, 63
Halide'nin Romanı 99/62
Halil Rıf'at Paşa 98/43, 44
Han İsmail 98/35, 36
Han Münir 98/36
Hancıoğlu Leon 98/43, 44
Hânende 98/44
Hanımlara Mahsus Gazete 99/10, 36
Harp Malulleri ve Şehit Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti 99/20-23
Hasan Adnan Önelçin 98/42
Hasluck F.W. 97/34
Haydarpaşa-İzmit 99/54
Hekimoğlu Yücel 98/56
Hektor 98/16
Henry VIII. 98/14
Hera 99/25
Herakles 99/25
Heredotos 99/24
Hermes Müessesesi 98/35
Herodotos 99/26, 27
Hesiodos 98/12
Hilal-i Ahmer Cemiyet 99/7, 99/10, 99/65
Himaye-i Etfal Cemiyeti 99/65
Hindistan 98/13, 34
Historia 99/24
Hitit 98/12
Hızal Seniye Nafiz 99/39
Hoca Sadeddin 97/7
Hodgson Marshal 98/46
Hollanda 98/52
Homer Kitabevi 98/64
Homeros 97/57, 98/12, 14, 15, 17, 64, 65, 99/24
Högemann Peter 98/64
Hunç Hayriye Melek 99/9
Hülya Küçük İle Doktora Çalışması Üzerine Söyleşi 97/42
Hür Ayşe 99/24
Hürriyet Altın Mikrofon Müzik Yarışması 98/57
Hürriyet ve İttifak 99/12
Hyppolite 99/25
Hythia 99/24
Hz. İsa 97/8
Hz. Muhammed 97/8

İ
İbn Battuta 97/25, 27
İbn Kemâl 97/28, 29
İhsanoğlu Ekmeleddin 98/42
II. Abdülhamid 99/60, 61
II. Dünya Savaşı 98/6
II. Mahmud 99/60
II. Meşrutiyet 99/36, 41, 42, 56
İkdâm 97/4, 98/4, 8, 99/4, 12
İkinci Dünya Savaşında Kıbrıs Türkleri 98/6
İlerici Kadınlar Derneği 99/34
İlias destanı 97/57
İlyada 97/57, 98/64, 65, 99/24
İnan Afet 99/8
İnas Darülfünun 99/41
İnas Sanayi-i Nefise Mektebi 99/41, 41, 43-45
İnci 99/36
İnci Osman 98/25
İngilizler'in Kurduğu Kıbrıs Alayı 98/6
İngiltere 98/49, 99/30, 31
İngiltere-Hindistan Hava Yolları 98/30

İnönü İsmet 99/37
İnönü Stadı 98/57
İntepe 98/32
İpsilyat Hasan 98/10
İran 97/13, 18
İran Körfezi 98/13
İskân Kanunu 98/24
İskender 97/57
İskenderiye Feneri 98/13
İskifli Müveddet 98/40
İslam 98/34
İslâm Ansiklopedisi 98/66
İslâm Kadınları Çalıştırma Cemiyeti 99/20, 23
İslamoğlu Huricihan 98/46
İslimyeli Balkan Naci 98/41
İsokrates 99/24
Isparta 99/56
İstanbul 97/13, 19, 21, 98/22, 37, 40, 58, 60, 99/4, 10, 13, 32, 40, 42, 49, 65
İstanbul Arkeoloji Müzesi 98/33
İstanbul Elektrik ve Tramvay İşletmesi 99/54
İstanbul Polis Müdüriyeti 99/21
İstanbul Serofinil Derneği 98/55
İstanbul Şehir Tiyatrosu 98/56
İstanbul Teknik Üniversitesi 98/50, 51, 54
İstanbul Telefon İdaresi 99/42
İstanbul Üniversitesi 99/31
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 99/43
İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma Merkezi 99/33
İstanbul Vilayet Merkezi Kütüphanesi 99/20
İstanköy 98/29
İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti 99/9, 10, 13
İsviçre 99/37
İşçi Birliği 99/30
İşli Emin Nedret 99/66
İtalya 98/6, 7, 10, 17, 28
İttihat Terakki 97/14
İttihat ve Terakki Cemiyeti 99/9, 12
İttihat ve Terakki Partisi 99/42
İTÜ 98/51-53, 57
İTÜ TV 98/50, 52-56, 56-59
İzmir 98/22, 29, 39
İzmir 99/5
İzmir Erkek Lisesi 98/39
İzzeddîn Keykâvus II. 97/27

J
Jachmund 98/33
Jacob Georg 97/34
Japonya 98/48
Journal of Early Modern History 98/48
Jön Türkler 97/15

K
Kadın Eserleri Kütüphanesi 99/33
Kadın Yolu 99/10
Kadınlar Dünyası 99/9-11, 36
Kadınlar Halk Fırkası 99/36
Kadınlar Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi 99/11
Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi 99/9, 10, 19, 20
Kahire 97/13
Kalypso 98/13, 14
Kansu Aykut 98/20
Kapru Kale 99/27
Karabey Sebahattin 98/35
Karacabey 98/35
Karaçi 98/37
Karadağ 97/33
Karaevli 98/41
Karakışla Yavuz Selim 97/54, 98/43, 99/20, 54
Karaköy 99/4
Karlofça antlaşması 98/63
Kars 97/14
Kartay Cezmi 98/41
Kastamonu 99/38
Kaş 98/15
Kavalalı Mehmet Ali Paşa 97/13
Kaya Şükrü 98/24
Kayseri 97/20, 99/32
Kazakistan 99/26
Kazan Frances 99/62-64
Kazancıgil Aykut 98/42
Kemal Sılay 99/31
Keriman Halis 99/50, 51
Khios 98/17
Kıbrıs 97/18, 98/6, 10, 18, 19
Kıbrıslılar 98/6
Kiel Machiel 97/36
Kırım 97/27, 99/26
Kırşehir 97/20, 31
Kissling Hans Joachim 97/35
Kıvanç Halit 98/55, 56
Kızılay 99/12, 13
KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi 97/52
Koca Şevki 97/6
Koçak Cemil 98/20
Koçu Reşat Ekrem 97/9
Konstantinopolis 97/27
Konuk Esat 98/58
Konyar Banu Paşalıoğlu 99/41
Korfmann Manfred 98/64, 65
Korfu 98/17
Kosova 97/32
Kovan 98/40
Kozan 98/40
Köker Osman 97/6
Kraliyet Askeri Hizmet Bölükleri 98/6
Kreiser Klaus 98/65
Kula 99/55-57
Kumluca 98/50
Kurnaz Şefika 99/8
Kurtuluş Savaşı 97/14, 42, 98/39, 41, 99/36
Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler 97/42
Kuzey Afrika 98/17, 99/26
Küçük Hülya 97/6, 15, 42, 46
Kütahya 99/56
Kütükoğlu Mübahat 99/58

L
Latacz Joachim 98/64, 65
Leblebici Duran 98/58
Lefke 98/6, 10
Lefkoşe 98/7, 10
Leiden Üniversitesi 97/42
Leon Hancıoğlu 98/44
Lesbos 98/17
Levant Herald 99/14
Libya 98/7, 17
Lloyd/Lloyd Ottoman 99/14
Londra 99/17
Lozan Antlaşması 98/24
Lydia Krallığı 97/56
Lysias 99/24

M
Maarif Nezareti 99/44
Mac Farlane 98/29
Macaristan 98/22, 23, 63
Magna Cartası 99/60
Mağosa 98/7, 10
Mahmut II. 97/9-12, 99/65
Makedonya 97/32, 56, 57, 60
Malatya 97/18
Ma'mulât-ı Dâhiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyeti 99/10
Manav Ali 98/39
Mannsperger Dietrich 98/65
Maraş 98/40
Marconi Guglielmo 98/50
Mardin Şerif 97/14
Marmara 98/29
Marmara Üniversitesi 99/58
Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi 97/52
Marx 98/46
Maslak 99/17
May Andrew 98/50
Mazhar Osman 99/19, 39
Mc Cormick 98/5
Meclis-i Tanzimat 99/61
Medeni Kanun 99/19
Medinet Habu Tapınağı 98/15
Mefharet 99/36
Mehasin 99/36
Mehmed Ferîd Paşa 99/56
Mehmet Ali Paşa 99/61

Mehmet II. 97/22
Mehmet III. 97/20
Mekteb Müzesi 99/11
Melamiler 97/8
Melek Ahmed Paşa 97/33
Melek Hanım 99/33
Memluklar 97/13
Menderes Ethem 98/40
Menelaos 98/17
Mengücek 98/63
Mercedes-Benz Türk A.Ş. 98/64
Mersin 98/30, 33
Meşrutiyet I. 99/36, 41
Meşrutiyet II. 98/33
Metafor ya da Tarihsel Gerçeklik Olarak Amazonlar 99/24
Metîn 99/12
Mezopotamya 98/18
Midilli 98/17, 29, 30
Mihael Paleologos VIII. 97/27
Mihri Hanım 99/43, 44
Miken 98/12, 18, 19, 64
Milli Eğitim Bakanlığı 99/45
Milli Mücadele 97/43, 45, 99/8
Milli Savunma Bakanlığı Spor Dairesi 98/36
Milliyet 99/12
Milliyet Liseler Arası Müzik Yarışması 98/57
Mısır 97/31, 98/7, 12, 15, 18
Mısır Kadınlar Birliği 99/37
Mithat Paşa 99/8
Moda 98/31, 31
Mohaç Savaşı 98/63
Moldavya 97/25
Mondros Mütarekesi 99/20
Mora yarımadası 98/29
Morgül Avni 98/59
Morina Balık Yağı 98/5
Muazzez Tahsin 99/38
Muhadenet-i Nisvan 99/36
Muhit 99/11
Murad I. 98/22
Murat III. 97/20, 22
Musavver Hâle 98/44
Mustafa Ali 97/18
Mustafa Kemal 97/11, 16, 42-44, 98/39, 66, 99/50
Muvattali II. 98/64
Mülkeccel Namık 99/50, 51
Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan 99/36
Müftüzade Ömer Faik 98/10
Mürefte 98/32
Müren Zeki 98/55, 56

N

Namık Kemal 98/40
Naşide Saffet 99/49
Naşide Saffet Hanım 99/51
Natım Tiyatrosu 98/28
Nayır Halit 98/40
Nazif Bey 98/23
Nazlı Ecevit Güzel 99/45
Nearkhos 98/13
Nefertiti 98/18
Nestor 98/17
Neumann Günter 98/64
Neuxes Wiener Tagblatt 99/37
New York 98/49, 99/42
New York Üniversitesi 99/63
Nezihe Muhittin 99/9, 12, 33, 34, 36-38
Nil 98/15-17
Nipkow Paul 98/50
Niyazi Salih 97/14
Nizam-ı Cedid 97/10-12
Norris H.T. 97/36
Notos 98/12
Nûhbe-i Elhân Mecmûası 98/44
Nüfuz Mücadeleleri, Yapı Sorunları ve Yeniçerilerin Sorunlu Rolleri: 97/17

O

Ocak Ahmet Yaşar 97/6, 25, 98/66
Odysseia 98/65
Odysseus 98/13, 14, 17
Okiç Tayyip 97/29
Onur Oral 98/22, 25
Orconikidze 99/26, 27
Orhaniye Caddesi 98/23
Orta Anadolu 97/23
Orta Doğu Teknik 98/46
Osman Hamdi 99/42
Osman III. 99/36
Osman Nizami Bey 98/9
Osmanischer 99/14
Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay 98/4, 99/4, 97/4
Osmanlı Demokrat Fırkası 99/42
Osmanlı Devleti 98/34, 98/49, 99/34
Osmanlı İmparatorluğu 97/17, 98/22, 28, 29, 33, 43, 99/7, 8, 12, 41, 44, 54
Osmanlı Kadın Dernekleri 99/7
"Osmanlı Kadınları ""Şefkat"" Cemiyet-i Hayriyesi 99/11 "
Osmanlı Kadınları Cemiyet-i Hayriyesi 99/13, 14
Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi 99/36
Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti 99/9, 42
Osmanlı Ressamlar Cemiyeti 99/42, 44
Osmanlı Sağlık Hizmetinde Ermeniler 99/64
Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği 99/11
Osmanlı ve Türk Kadınları Esirgeme Derneği 99/9

Ö

Ögel Bahaettin 98/62
Ömer Adil 99/43
Önelçin Adnan 98/39
Öngeren M. Tali 98/52
Öz Baki 98/66
Özakın Abdurrahman 98/37
Özal Turgut 98/25
Özdemir Salim 98/24
Özgüven Burcu 98/63
Öztamur Pınar 99/46
Öztelli Cahit 97/14

P

Pakistan 98/34-37
Paris 98/35, 99/17, 50
Pasiner Fatih 98/53-56, 58
Pazartesi 99/34
Pekkan Ajda 98/56
Pekuysal Suna 98/56
Penthesilea 99/25
Pera 98/28
Pera Palas 97/4
Pers İmparatorluğu 97/56
Pertevniyal Valide Sultan 97/14, 98/66
Peyami Safa 99/51
Philippos II. 97/56
Philips 98/51, 52, 57
Pierce Leslie 99/33
Pindaros 99/24
Piraeus (Pire) 98/13
Plutarkhos 99/24
Poh Seza 99/9
Pokrovka 99/26, 27
Polemidya 98/8, 10
Polonya 98/22
Poseidon 99/25
Prenses Emine 99/42
Preveze 97/33

R

R.A.S.C. 98/7
Ramazanoğlu Serpil 98/39
Ramses III. 98/15, 16
Rau Johannes 98/64
Ravalpindi 98/37
Refia Sultan 99/33
Resimli Ay 99/15
Reşadiye Caddesi 98/23
Risâle-i Mûsikiye 98/44
Rize 99/58
Rodos 98/17
Rodoslu Apollonius 99/24
Roma 99/24, 42
Roma İmparatorluğu 97/56
Roma İmparatoru Hadrian 98/22
Romano Yudo 98/24
Rum 98/6
Rumeli 97/37, 98/22

Rusya 98/22, 23
Rükneddîn Kılıçarslan 97/27

S
Sabah 99/12
Safevi 97/18
Sahaflar Çarşısı 98/39
Sakaoğlu Necdet 97/31, 98/62
Sakız 98/29
Sakız adası 98/17
Salih Niyazi 97/16
Saltıknâme 97/25, 27-29
Sami 98/14
Samsun 99/40
Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi 99/42
Santur Mustafa 98/50-52
Sardunya 98/18
Sarı Saltık 97/25-28
Sarı Saltık'ın Kimliği ve Tarihsel Rolü 97/25
Sarıçay 98/32
Sarıyer 99/4
Sayan Ali Rıza 98/66
Saygılıgil Feryal 99/34
Saz Leyla 99/33
Saz ve Söz 98/44
Scientific American 98/50
Sebeş savaşı 97/11
Sedâ-yı Mûsiki 98/43, 44
Sedâ-yı Mûsiki Dergisine Ruhsat Verilmesi 98/43
Seferad 98/22
Selanik 98/22, 32, 99/9, 13, 14
Selim Giray 97/13
Selim III. 97/9-12, 98/32
Sened-i İttifak 99/60
Serasker Mehmed Rızâ Paşa 99/57
Serengil Öztürk 98/56
Serezli Nisa 98/54
Seviğ Vasfi Raşit 98/39
Seyahatname 97/32-40, 52
Seyhan Emel 97/4, 98/4, 99/4
Seyid Gazi 97/17, 19
Seyyid Battal Gazi 97/26
Seyyid Nesimî 97/31
Sezer Ahmet Necdet 98/64
Sicilya 98/17, 18
Sicilyalı Diodoros 99/24
Sıhhat-ı Beden ve Seyahat-ı Tam 97/52
Silivri 97/10
Sinekli Bakkal 99/62, 63
Sırbistan 97/33
Sisam 98/29, 30
Siverek 98/40
Sıyânet 99/10
Siyasi Tarihimizde Demokrat Aramak 98/20
Social Science Research Council 98/49
Société des Abeilles 99/11
Sofya 97/33, 98/39
Son Posta 99/38
Son Saat 99/17
Son Yeniçeri 97/11
Sovyetler Birliği 98/57
Sözen Meliha Avni 99/38
Spor-Toto 98/56
Stamlxoul 99/8, 14
Stampa Giorgio Domenico 98/28
Starke Frank 98/64
Strabon 99/24
Sultan Ahmet Meydanı 97/8
Sultanahmet 99/5
Sur Fadıl Hakkı 98/39
Suriye 98/17-19
Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi 99/64
Süs 99/36
Sütlüce 97/13
Süvari Binicilik Okulu 98/35

Ş
Şah İsmail 97/7, 18
Şahin Mustafa 97/6, 48, 99/66
Şahin Özlem 99/34
Şair Nigâr Hanım 99/33
Şam 99/20
Şaziye Berrin 99/39
Şehzadebaşı 99/21
Şemiler Hamit 98/6
Şener Ahmet 98/55
Şener Cemal 98/66
Şeref Hanım 99/31
Şeyh Bedreddin 97/26, 29
Şeyh Elvan 97/23
Şeyh Galip 97/11
Şişli 99/17
Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye 99/10
Şişli Hanımlar Cemiyeti 99/13
Şoray Türkan 98/56
Şuppiluliuma 98/62
Şükûfe Nihal 99/36

T
Taksim 99/38, 40
Talat Paşa 97/14
Tanîn 99/9, 12, 13
Tanrıöver Hamdullah Suphi 98/40
Tanzimat Fermanı 98/28, 99/41
Taranto 98/10
Tarih Vakfı 99/33, 60
Tarih Yazımında Kadın Deneyimlerine Ulaşma Yolları 99/28
Tarihyazımında Kaynak Olarak Seyahatname 97/32
TBMM 99/37, 40
Teâlî-i Nisvân Cemiyeti 99/12
Teâlî-i Vatan Hanımlar Cemiyeti 99/13
Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti 99/36
Teâlî-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti 99/9, 10
Teb 98/14
Tekeli Vural 98/55, 57-59
Tekin Ni. Türker 99/36
Tekin Oğuz 97/56, 98/63
Tekirdağ 98/24 , 40, 41
Tekirdağ Müzesi 98/41
Televizyon Sevenler Cemiyeti 98/58
Tepedelenli Ali Paşa 97/32
Tercüman-ı Hakikat 99/5
Terme Çayı 99/24
Terme/Samsun 99/24
Tethis 99/25
TGRT 98/56
The Observer 99/37
The Oriental Carpet Manufacturers Ltd. 99/56
Themiskyra 99/27
Thera 98/14, 16
Thermodon 99/27
Theseus 99/25
Tilgen Nurullah 98/60
Timur Taner 97/12
Tiran 97/34, 38
Tiridzade Mehmed Paşa 99/55
Tiyatro ve Mûsiki 98/44
Tokat 97/20, 99/64
Tolun Nuray 98/28
Topkapı Sarayı 97/9, 99/33, 44
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 97/32, 37
Toplum ve Bilim 98/46, 47
Toplumsal Tarih 97/7, 99/64, 66, 98/50
Toprak Zafer 99/8, 15
Tosyavizade Rıfat Osman 98/22
Trabzon 98/39
Trakya Üniversitesi 98/25
Troia 98/16-18
Troia Savaşı 97/57, 98/64, 64
Troya 99/25
TRT 98/50, 57-59
Tugut Koca 97/16
Tunca Nehri 98/23
Tunceli Feriha 98/53
Tunçay Mete 97/6, 7, 99/64
Turam Emir 98/52, 58
Türk Ekonomi Bankası 99/60
Türk Kadın Birliği 99/8, 10
Türk Kadın Yolu 99/37
Türk Kadınının Saylavlık Konusuna Yaklaşımı 99/36
Türk Kadınlar Birliği 99/10, 37, 48
Türk Kadınları Biçki Yurdu 99/9
Türk Tarih Kurumu 98/66
Türk Yurdu 99/11

Türkiye 98/20, 24, 43, 49, 52, 60, 65, 99/13, 30, 31, 39
Türkiye Cumhuriyeti 98/34, 99/8, 14, 40, 46, 48, 50
Türkiye'de Televizyon Yayınlarının Başlaması ve Gelişimi: İTÜ TV 98/50
Türkiye'de Televizyon: Önemli Olan İnsanın Ne Gördüğü 98/60
TV 98/51
Tweles Sidney 98/54

U

Ugarit 98/13
Ukrayna 99/26
Uluburun 98/17-19
Ulusayar Dr. Akif 99/64
Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Gazimagosa 8-9 Kasım 2001 97/52
Ulusoy Celalettin 98/66
Unat Faik Reşat 98/66
Ura 98/13
Uşak 98/30, 99/54-57
Uşak'ta Kadın Halı İşçilerinin İsyanı (1908) 99/54
Uyguner Deniz 98/56

Ü

Üçer Müjgân 98/62
Ülkü Gönül 98/56
Üsküdar 98/4, 99/44
Üstel Füsun 98/39

V

Vakıflar İdaresi 98/25
Vakit 98/7, 7, 11
Vallary Alexandre 98/33
Van Os Nicole A.N.M. 99/7
Veliyeddin Çelebi 97/15, 98/66, 97/44
Veliyyeddin Efendi'nin Beyannamesi 97/46
Venezuella 99/26
Vietnam 98/46
VIII. Uluslararası Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Kongresi 99/12
Vildiz Sehper 98/60
Vitruvius 98/13
Viyana 98/23

W

Wachter Rudolf 98/65
Wallerstein Immanuel 98/47
Weber Ilse 98/60
Wilusa 98/64
Wisconsin/Medison Üniversitesi 98/46

Y

Yanatma Servet 98/50
Yapı Kredi Yayınları 97/39
Yarman Arsen 99/64
Yavuz Selim 97/7
Yazar Gönül 98/56
Yedibaş Nebahat 98/53
Yeni Felsefe Mecmuası 99/11
Yeni Şarkı Mecmûası 98/44
Yeni Türkiye Okulu 99/39
Yeniçeri Ocağı 97/7
Yeniçeriler, Bektaşiler ve Modernleşme Süreci 97/7
Yenigün 98/66
Yesari Arif 98/54
Yıldız Sarayı 97/54
Yıldız Sarayı 99/57
Yolaç Erkan 98/56
Yolaç Mustafa 98/46, 99/58
Yozgat 97/54
"Yozgat'ta Halka Dağıtılan ""Evrak-ı Muzırra"" (1893) 97/54"
Yunanistan 97/56, 98/6, 7, 17-19, 29, 99/37
Yunus Nadi 99/47, 49
Yücel Esen 98/58
Yüksek Planlama Kurulu 98/58

Z

Zaptiye Nezâreti 98/43
Zephyros 98/12
Zeus 99/25
Zeynep Hanım Konağı 99/43
Zeynep Hatun 99/31
Zihnioğlu Yaprak 99/34
Zonaro 99/42
Zonguldak 99/46
Zürcher Erik J. 97/10, 42
Zworykin Vladimir 98/5